

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ

ΑΤΥΠΕΣ ΜΟΡΦΕΣ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΤΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ
ΣΤΗΝ ΥΣΤΕΡΗ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ
(1858-1898)

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ
ΑΝΝΑΣ Γ. ΠΑΤΕΡΑΚΗ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2012

Στους ανθρώπους που με αγαπούν,
τους γονείς και την αδερφή μου.

*Τα παρελθόντα συστήματα των
Εφοριών και Δημογεροντιών ήσαν απλώς
μόνον δια τα Κοινά Καταστήματα της πόλεως ταύτης
και ουδεμία Αρχή επισήμως ανεγνώριζε αυτά,
και μόνη η θέλησις των κατοίκων απλώς ενεργουμένη.
Ήδη εις το Ιερόν Σύστημα της Δημογεροντίας,
αναγνωριζόμενον και παρά της Σ. Υψ.
Κυβερνήσεως και δικάζον τακτικές
υποθέσεις, μετέχουν και
αι επαρχίαι.*

*(Η Δημογεροντία του Τμήματος Ηρακλείου
8 Ιανουαρίου 1861)*

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ :

ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ Καθηγητής Π.Τ.Ν. Παν/μίου Ιωαννίνων
ΠΑΝΤΑΖΗΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ Καθηγητής Π.Τ.Ν. Παν/μίου Ιωαννίνων
ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ ΜΑΡΙΓΟΥΛΑ Επικ. Καθηγήτρια Π.Τ.Ν. Παν/μίου Ιωαννίνων

ΕΠΤΑΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ :

ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ Καθηγητής Π.Τ.Ν. Παν/μίου Ιωαννίνων
ΠΑΝΤΑΖΗΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ Καθηγητής Π.Τ.Ν. Παν/μίου Ιωαννίνων
ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ ΜΑΡΙΓΟΥΛΑ Επικ. Καθηγήτρια Π.Τ.Ν. Παν/μίου Ιωαννίνων
ΜΠΑΜΠΟΥΝΗΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ Αν. Καθηγητής Π.Τ.Δ.Ε. Παν/μίου Αθηνών
ΣΑΚΚΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Καθηγητής Π.Τ.Ν. Παν/μίου Θεσσαλίας
ΜΑΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ ΕΛΕΝΗ Επικ. Καθηγήτρια Φ.Π.Ψ. Παν/μίου Ιωαννίνων
ΚΑΝΑΒΑΚΗΣ ΜΙΧΑΗΛ Καθηγητής Π.Τ.Δ.Ε. Παν/μίου Ιωαννίνων

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Συνομογραφίες	011
Πρόλογος	013
Εισαγωγή	017
Μεθοδολογία	021

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ ΑΠΟ ΤΟ 1841 ΩΣ ΤΟ 1858 **ΠΛΑΙΣΙΟ ΑΝΑΦΟΡΑΣ**

<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι΄ Ορολογία - Εννοιολογικός προσδιορισμός</u>	
1.1. Η έννοια της Κοινωνικής Διοίκησης - Ορολογία	029
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ΄ Ιστορικό πλαίσιο αναφοράς</u>	037
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ΄ Η Χριστιανική Εκκλησία Κρήτης</u>	041
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙV΄ Η υπόθεση της έρευνας - Ερωτήματα</u>	045

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ Η ΔΕΚΑΕΤΙΑ 1858-1867 **ΕΞΑΓΓΕΛΙΑ ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗΣ**

<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι΄ Παραχώρηση προνομίων στις μειονότητες - Οι Κανονισμοί</u>	
1.1 Οι Οθωμανικές μεταρρυθμίσεις (Τανζιμάτ –Χάττι-Χουμαγιούν)	048
1.2 Οι Γενικοί «Εθνικοί» Κανονισμοί	049
1.3 Οι οδηγίες των Οθωμανών (Διοργανισμός)	052
1.4 Η Κρήτη την περίοδο 1856-58. Το πολιτικό κίνημα του 1858	056
1.5 Η αποδοχή των αιτημάτων των Κρητικών (Φιρμάνι 7 ^{ης} Ιουλίου 1858) ...	062
1.6 Σημαντικές μορφές στην Κοινωνική Διοίκηση των Χριστιανών της Κρήτης - Μιχ. Κόρακας.....	066
1.7 Οι λατρευτικοί χώροι της Χριστιανικής Κοινότητας Κρήτης	072
1.8 Η ομογένεια, εθνικοί ευεργέτες, υποτροφίες	079
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ΄ Έφαρμογή διοικητικού πειράματος</u>	
2.1 Έκδοση κι εφαρμογή σειράς Κανονιστικών διατάξεων	082
2.2 Κοινωνική οργάνωση των Χριστιανών της Κρήτης	084

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ' Οι εσωτερικοί Κανονισμοί στην Κρήτη

Εισαγωγικά	
3.1 Κανονισμός Δημογεροντιών -Διοικητικών Συμβουλίων Κρήτης (1859) .	095
3.2 Εσωτερικός Διοργανισμός της Δημογεροντίας (Κρήτης) (1862)	096
α'. Εσωτερικός Κανονισμός της Δημογεροντίας	098
β'. Κανονισμός δικαιωμάτων Δημογεροντίας	103
γ'. Κανονισμός της Χριστιανικής Ορφανικής Τραπέζης	104
δ'. Κανονισμός των εις τας Επαρχίας διορισθέντων Επιστατών των Χριστ. Ορφ. Υποθέσεων	106
ε'. Κανονισμός της διανομής και της παραχωρήσεως των Ορφ. περιουσιών. Τρόπος της διανομής της κινητής περιουσίας	109
στ'. Κανονισμός της διανομής της ακινήτου ορφανικής περιουσίας. Τρόπος της διανομής αυτής	109
3.3 Κανονισμοί των εν Ηρακλείω της Κρήτης Σχολείων (1863)	
α'. Παρθεναγωγείου	112
β'. Αλληλοδιδασκτικού Σχολείου	113
γ'. Ελληνικού Σχολείου	115
3.4 Κανονισμός Νοσοκομείου - Νεκροταφείου (1863)	116
3.5 Κανονισμός Επιστάτου Δημογεροντίας (1864)	126
3.6 Κανονισμός (ειδικός) ρύθμισης μισθοδοσίας Δημογερόντων, γραμματέων, κλητήρων (1864-5)	129

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙV' Δυσκολίες και Προβλήματα

4.1 Ανάδυση και τόνωση διακρίσεων μεταξύ των Χριστιανών	139
4.2 Μοναστηριακό Ζήτημα Κρήτης	143

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Η ΔΕΚΑΕΤΙΑ 1868-1878

ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ - ΤΟ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι' Ο Οργανικός Νόμος της Κρήτης

1.1 Η Επανάσταση 1866-69 - Η Αρκαδική Θυσία	162
1.2 Δημοσίευση Οργανικού Νόμου, με τους Κανονισμούς οι οποίοι τον συνοδεύουν (Ίδρυση πέντε Δημογεροντιών)	166
1.3 Το Κοινωφελές Ταμείο Κρήτης (1869)	169

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ' Ο Μοναστηριακός Διοργανισμός

2.1 Διοργανισμός των εν Κρήτη Ιερών Μονών (1870)	172
2.2 Κανονισμός των εν Ηρακλείω της Κρήτης Δημοτικών Σχολείων (1870)	177
2.3 Κανονισμός της εν Νεοχωρίω Ελληνικής Σχολής (1871)	186
2.4 Κανονισμός Επιστάτου της εν Νεοχωρίω Ελληνικής Σχολής	190

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ' Κομματικά της Κρήτης

3.1 Οι Αδερφοσύνες - Λεωνίδας Κουρμούλης (1878)	193
3.2 Κανονισμός - Όρκος «Αδερφοχτών»	207

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ
Η ΔΕΚΑΕΤΙΑ 1878-1887

ΒΕΛΤΙΩΣΕΙΣ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ
ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι΄ Η Επανάσταση 1878 - Σύμβαση της Χαλέπας

1.1 Η επανάσταση του 1878	210
1.2 Ο Χριστιανός Γεν. Διοικητής Κρήτης, Ιωάν. Φωτιάδης (1878-85)	214
1.3 Νομοθετικό έργο – Κωδικοποίηση. Κρητικός Κώδιξ (1879-1893)	219

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ΄ Τα ζητήματα μετά τη Σύμβαση της Χαλέπας

2.1 Το Πιστωτικό Ζήτημα (1879) - Κανονισμός των προ του 1866 Παλαιών Χρεών	222
2.2 Το Επισκοπικό Ζήτημα Κρήτης (1880-82)	226
2.3 Το Βακουφικό Ζήτημα Κρήτης (1880-84)	230
2.4 Κανονισμός περί διαλύσεως των εν Κρήτη χριστ. Ορφανικών Τραπεζών (1881)	234
2.5 Η στατιστική εικόνα Κρήτης - Απογραφή του πληθυσμού (1881).....	238
2.6 Το Προνομιακό Ζήτημα (1860,1864, 1870, 1883, 1890).....	241
2.7 Υγειονομική μέριμνα για τη λέπρα - Έκθεση σύστασης Λεπροκομείου στη Γεν. Συνέλευση (1884)	247
2.8 Το Γυμνασιακό Ζήτημα Λασιθίου (1886-97)	252

ΜΕΡΟΣ ΠΕΜΠΤΟ
Η ΔΕΚΑΕΤΙΑ 1888-1898

ΑΠΟ ΤΗΝ ΗΜΙΑΥΤΟΝΟΜΙΑ ΣΤΗΝ
ΑΥΤΟΝΟΜΙΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι΄ Οι αντιδράσεις στην Κρήτη

1.1 Η επιτροπή ανέγερσης της (Μεγάλης) Παναγίας Νεαπόλεως (1888)	255
1.2 Η επανάσταση 1889	256

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ΄ Επαναστατικές ενέργειες των Χριστιανών Κρήτης

2.1 Η επανάσταση 1895. Μεταπολιτευτική Επιτροπή - Νέος Οργανισμός ...	259
---	-----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ΄ Ανακατατάξεις ως την Αυτονομία

3.1 Η επανάσταση του 1897-8	263
3.2 Κοινωνική Διοίκηση των Χριστιανών Κρήτης 1897 - Οι Επιτροπείες ..	267
3.3 Το Μητροπολιτικό Ζήτημα Κρήτης (1897-1900)	285
3.4 Εκτελεστικό Κρήτης - Σφαγές Ηρακλείου 1898 - Αυτονομία	289

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ - Συμπεράσματα.....	295
Περίληψη	305

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	307
------------------------	------------

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - Πηγές	313
-----------------------------------	------------

ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ βασικών Οθωμανικών όρων	363
--	------------

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

<i>FO</i>	= <i>Foreign Office, Λονδίνο</i>
<i>FOECA</i>	= <i>Foreign Office. Embassy and Consular Archives</i>
<i>FOGC</i>	= <i>Foreign Office. General Correspondance</i>
<i>MAEADCCC</i>	= <i>Ministere des Affaires Etrangeres. Archives Diplomatiques Correspondance Commerciale des Consuls, Turquie, La Canee</i>
<i>MAEADCPC</i>	= <i>Ministere des Affaires Etrangeres. Archives Diplomatiques Correspondance Politique des Consuls, La Canee</i>
<i>PRO</i>	= <i>Public Record Office</i>
<i>SD</i>	= <i>State Department, Washington</i>
<i>WNA</i>	= <i>Washington National Archives</i>
<i>ΑΧΔΗ</i>	= <i>Αρχείο Χριστιανικής Δημογεροντίας Ηρακλείου</i>
<i>ΑΧΔΑ</i>	= <i>Αρχείο Χριστιανικής Δημογεροντίας Λασιθίου</i>
<i>ΓΑΚ</i>	= <i>Γενικά Αρχεία του Κράτους, Αθήνα</i>
<i>E.E.</i>	= <i>έτος Εγείρας</i>
<i>ΕΕΚΣ</i>	= <i>Επετηρίς Εταιρείας Κρητικών Σπουδών</i>
<i>ΕΙΜΠΧ</i>	= <i>Επετηρίς Ιεράς Μητροπόλεως Πέτρας και Χερρονήσου 2010, Νεάπολις</i>
<i>ΕΚΙΜ</i>	= <i>Εταιρείας Κρητικών Ιστορικών Μελετών</i>
<i>ΘΗΕ</i>	= <i>Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια</i>
<i>ΙΑΚ</i>	= <i>Ιστορικό Αρχείο Κρήτης (Χανιά)</i>
<i>ΙΜΚ</i>	= <i>Ιστορικό Μουσείο Κρήτης (Ηράκλειο)</i>
<i>ΙΑΧΔΑ</i>	= <i>Ιστορικό Αρχείο Χριστ. Δημογεροντίας Τμήματος Λασιθίου</i>
<i>ΙΕΕ ΙΒ΄</i>	= <i>Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΒ΄ Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών</i>
<i>ΚΚΑΠ</i>	= <i>Καταγραφή Κινητής και Ακίνητης Περιουσίας</i>
<i>ΚΕΙΝΕ</i>	= <i>Κέντρο Ερεύνης Ιστορίας Νεότερου Ελληνισμού (Ακαδημίας Αθηνών)</i>
<i>ΚΧ 13</i>	= <i>Κρητικά Χρονικά, τόμ. ΙΓ΄ (1957)</i>

<i>Π.Ε.</i>	= <i>Παρελθόν έτος</i>
<i>ΠΡΚΤ</i>	= <i>Πρακτικά</i>
<i>ΤΑΗ</i>	= <i>Τούρκικο Αρχείο Ηρακλείου (Βικελαία Βιβλιοθήκη Ηρακλείου)</i>
<i>Τ.Ε.</i>	= <i>Τρέχον έτος</i>
<i>ΤΕΔΚ</i>	= <i>Τοπική Ένωση Δήμων Κοινοτήτων Κρήτης, «Κρήτη Ιστορία και πολιτισμός» Κρήτη 1988/ Βικελαία Βιβλιοθήκη, τόμ. Α'-Β'</i>
<i>ΤΦΚΖ</i>	= <i>Τελευταία Φάση του Κρητικού Ζητήματος, Συλλογικός τόμος, έκδ. ΕΚΙΜ</i>
<i>ΧΔΑ</i>	= <i>Χριστιανική Δημογεροντία Λασιθίου</i>
<i>ΧΔΗ</i>	= <i>Χριστιανική Δημογεροντία Ηρακλείου</i>
<i>ΧΔΡ</i>	= <i>Χριστιανική Δημογεροντία Ρεθύμνου</i>
<i>ΧΔΧ</i>	= <i>Χριστιανική Δημογεροντία Χανίων</i>
<i>ΧΟΤΗ</i>	= <i>Χριστιανική Ορφανική Τράπεζα Ηρακλείου</i>
<i>ΧΟΤΑ</i>	= <i>Χριστιανική Ορφανική Τράπεζα Λασιθίου</i>
<i>ΧΤΕΗ</i>	= <i>Χριστιανική Τμηματική Εφορεία Σχολείων Ηρακλείου</i>
<i>ΧΤΕΑ</i>	= <i>Χριστιανική Τμηματική Εφορεία Λασιθίου</i>

Σ.Σ. Στην πολυμορφία γραφής των ονομάτων τόπων, περιοχών, επαρχιών, χωριών, πόλεων, των εγγράφων του αρχαιακού υλικού τηρήθηκε η ιστορική ορθογραφία.

Οι έννοιες Δημογεροντία ή Τμηματική Εφορεία, χωρίς προσδιορισμό περιοχής αναφέρονται στα Σωματεία της Χριστιανικής κοινότητας του νησιού της Κρήτης.

Για την εξοικονόμηση χώρου, έχουν συμπτυχθεί τα διαστήματα στα έγγραφα, τα όποια μεταγράφονται ως έχουν, χωρίς σημαντικές διορθώσεις στη ορθογραφία ή στη στίξη τους.

Στα παραθέματα των πηγών τηρήθηκε η ιστορική ορθογραφία. Από αντικειμενικούς λόγους, δε γράφονται ειδικά σημεία στίξης όπως πνεύματα, περισπωμένες, υπογεγραμμένες, απόστροφοι, οξειές ή βαρείες.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Σημαντικό παράγοντα της προσωπικότητας του ατόμου αποτελεί το άμεσο περιβάλλον στο οποίο ανατρέφεται. Το μορφωτικό κεφάλαιο, με το οποίο προικίστηκα από το οικογενειακό μου περιβάλλον, μου προκάλεσε νωρίς ερωτήματα και τράβηξε την περιέργεια μου γύρω από ιστορικά θέματα της Τουρκοκρατίας στην Κρήτη από τα μαθητικά, λυκειακά μου χρόνια ώστε από τότε να αισθάνομαι και να διακρίνω μια κλίση στο να εντυφλήσω σε βιβλιογραφικές κυρίως πηγές για την ικανοποίηση των εσωτερικών ιστορικών μου αναζητήσεων.

Οι πανεπιστημιακές σπουδές μου στον τομέα των Κοινωνικών Σπουδών, συνέτειναν στο να επικεντρώσω τα ενδιαφέροντά μου κατά επιστημονικό τρόπο στα αναπάντητα έως τότε ερωτήματά μου.

Η συμμετοχή μου ακολούθως στην επιστημονική αποστολή του Εργαστηρίου Ιστορίας Νεότερης Ελλάδος και Νεοελληνικού Πολιτισμού, του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, που ανέλαβε και υλοποίησε την ανάδειξη μέσα από την ψηφιακή καταγραφή και αξιοποίηση του Αρχαιακού Υλικού του Αρχείου της Χριστιανικής Δημογεροντίας Λασιθίου στη Νεάπολη, κορύφωσε την θέληση και την στροφή μου προς την αρχαιακή έρευνα. Μυήθηκα στη μαγεία της διαχείρισης, ψηφιακής καταγραφής, αποτύπωσης και αξιοποίησης του αρχαιακού υλικού και βίωσα την ηδονή της επεξεργασίας με την υπόλοιπη επιστημονική ομάδα και τον κατάλληλο εργαστηριακό εξοπλισμό. Φυσικά η εποπτεία και καθοδήγηση που είχαμε από τον επόπτη, η εργασιακή αλλά και η πολύτιμη επιστημονική πείρα που αποκόμισα δίπλα σε έμπειρους διδάκτορες και μανιακούς, εργασιομανείς υποψήφιους διδάκτορες και ερευνητές, που αποτελούσαν την ομάδα μας, με εξόπλισαν με θάρρος και αυτοπεποίθηση.

Αποσπασματικά, από την εμπειρία αυτή, προέκυψαν έγγραφα ερεθίσματα για το αντικείμενο των Πανεπιστημιακών μου σπουδών, της επιστήμης της Κοινωνικής Πολιτικής και Διοίκησης, που με ωθούσαν να επιζητώ να μορφώσω άποψη για το τί συνέβαινε την περίοδο αυτή, της όψιμης Τουρκοκρατίας, στο νησί της Κρήτης. Έτσι προέκυψε το ερώτημα για τις «Άτυπες μορφές Κοινωνικής Διοίκησης των Χριστιανών, την περίοδο της όψιμης τουρκοκρατίας στην Κρήτη (1858-1898)».

Η εργασία ψηφιοποίησης έγινε μακριά από τον τόπο της κατοικίας μου. Και δεν είχα τότε την μεγάλη ευχέρεια μετάβασης και έρευνας του συγκεκριμένου Αρχείου. Ο ελεύθερος χρόνος μου όμως στο Ηράκλειο τον τόπο της μόνιμης κατοικίας μου, και η ευχέρεια πρόσβασης σε ανάλογο αρχαιακό υλικό, με ώθησε να ερευνήσω πρωτογενές υλικό στο Τούρκικο Αρχείο Ηρακλείου, της ίδιας περίπου εποχής, στη Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη Ηρακλείου. Εδώ ανακάλυπτα καθημερινά πλούτο πληροφοριών και αρχαιακού υλικού που με ικανοποιούσε. Έτσι ερεύνησα ολόκληρο το Α.Χ.Δ. Ηρακλείου αποθησαυρίζοντας το υλικό, που με ενδιέφερε.

Η ολοκλήρωση των εργασιών ψηφιοποίησης και ανάδειξης του Αρχείου της Χ.Δ.Λ., από το Εργαστήριο Ιστορίας Νεότερης Ελλάδας και Νεοελληνικού Πολιτισμού, του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, μου επέτρεπε εύκολα, την ενδελεχή μελέτη και έρευνα των περιεχομένων του, τα οποία ολοκλήρωναν την εικόνα της περιόδου στην Ανατολική Κρήτη.

Η αναδίφηση των Γενικών Αρχείων του Κράτους (ΓΑΚ) μου επέτρεψε την επισήμανση αρκετού υλικού κρητολογικού ενδιαφέροντος στην Συλλογή Βλαχογιάννη, το οποίο ερεύνησα με κάθε επιμέλεια.

Το Ιστορικό Αρχείο Κρήτης (ΙΑΚ) στα Χανιά, μου έδωσε την εντύπωση ότι συμπλήρωσα τα στοιχεία και ολοκλήρωσα την εικόνα που ζητούσα και ήθελα να συνθέσω για την άτυπη Κοινωνική Διοίκηση των Χριστιανών, η οποία αναπτύχθηκε, στην Όψιμη Τουρκοκρατία της Κρήτης.

Έτσι, ανακεφαλαιώνοντας τα σχετικά γύρω από την έρευνά μου, μπορώ να συνοψίσω τους άξονες πάνω στους οποίους κινείται :

Ως προς την θεματική της, απλώνεται στις άτυπες μορφές Κοινωνικής Διοίκησης των Χριστιανών, που αναπτύχθηκαν και υλοποιήθηκαν στο νησί της Κρήτης. Εστιάζω στον προσδιορισμό άτυπες, γιατί ότι συνέβη, στη συνέχεια, δεν γνώρισε και δεν πήρε την τυπική μορφή, του επίσημα νομοθετημένου και θεσμοθετημένου. Αλλά τη διάσταση της Κοινωνικής Διοίκησης με τη μορφή, που αναπτύχθηκε και λειτούργησε στη Χριστιανική Κοινότητα. Εν γνώσει, κάτω από τον έλεγχο, και με την ανοχή, κατά παραχώρηση και συγκατάβαση του σουλτάνου και της οθωμανικής διοίκησης.

Ως προς την χρονική περίοδο, εκτείνεται στην 40/ετία από 1858 έως το 1898.

Από τότε δηλαδή που παραχωρήθηκαν τα προνόμια του Χάττι-Χουμαγιούν, ως τη σύσταση του αυτόνομου Πολιτεύματος της Κρητικής Πολιτείας, όπου παύει να υφίσταται η άτυπη μορφή της Κοινωνικής Διοίκησης των Χριστιανών και γίνεται τυπική και ουσιαστική, πολιτική διοίκηση, από τα επίσημα θεσμοθετούμενα πλέον του νεοσύστατου αυτόνομου πολιτεύματος.

Η χρονική περίοδος διακρίνεται σε τέσσερις ενότητες, δεκαετούς περίπου διάρκειας που καθεμία οριοθετείται, από αντίστοιχους σταθμούς της Ιστορίας της Κρήτης :

A. Από την εξαγγελία των προνομίων, που αργούσαν να υλοποιηθούν, έως τη δράση των Κρητών στην τρίχρονη επανάσταση του 1866. Περίοδο έντονων διαβουλεύσεων σε κεντρικό επίπεδο, της όποιας συνεκτικής διοίκησης των Χριστιανών, υπήρχε στην Κωνσταντινούπολη, για την καταγραφή των προνομίων στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, και της πρώτης εφαρμογής τους στην Οθωμανική επικράτεια.

B. Από την εφαρμογή του Οργανικού νόμου, με τον οποίο παραχωρούνταν στους κατοίκους του νησιού η δυνατότητα συμμετοχής στην διακυβέρνησή του. Ως το σημείο που θεωρήθηκε περιττή η δυνατότητα αυτή και ο Οργανικός Νόμος κατήντησε αναποτελεσματικός. Νέα επανάσταση των Κρητικών υποχρέωσε την Τουρκία, στην πλήρη εφαρμογή του Οργανικού Νόμου και στην υπογραφή της Σύμβασης της Χαλέπας 1878.

Η Σύμβαση δημιούργησε καθεστώς ημιαυτόνομης επαρχίας. Δημιούργησε κοινωνική συνοχή και βελτίωσε τις συνθήκες κοινωνικής συμβίωσης των δυο κοινοτικών στοιχείων, Χριστιανικού και Μωαμεθανικού, πάνω στο νησί.

Γ. Η δεκαετής περίοδος, έντονων κομματικών διαιρέσεων και φατριασμών, που οδήγησε στην επανάσταση του 1889. Προκάλεσε την ανάκληση των ως τότε προνομίων και επανάφερε το νησί σε καθεστώς δύσκολων, περασμένων καιρών.

Δ. Η τελευταία αυτή περίοδος 1890-1898, αποτελεί την πιο τρομαχτική, της τουρκοκρατίας στην Κρήτη. Οι Τουρκοκρητικοί με βιαιότητες και τρομοκρατία της Χριστιανικής Κοινότητας, απορύθμιζαν την κοινωνική συνοχή του νησιού.

Νέα επανάσταση των Χριστιανών 1897, κάλεσε το βασιλιά της Ελλάδας να καταλάβει το νησί. Οι Μεγάλες Δυνάμεις έσπευσαν, για να προλάβουν εκτροπές και την πλήρη αποδιοργάνωση, από τις αντιδράσεις της Χριστιανικής Κοινότητας.

Τα γεγονότα των σφαγών άμαχων, εξώθησαν τις Μεγάλες Δυνάμεις να διώξουν τον τουρκικό στρατό από το νησί. Η Χριστιανική Κοινότητα, πειθάρχησε στις εντολές τους και κατέθεσε τα όπλα. Ένα μήνα αργότερα, (9 Δεκεμβρίου 1898) άρχισε η περίοδος της Κρητικής Πολιτείας. Ένα κεφαλαίο, με τυπική πλέον νομική χροιά Κοινωνικής Διοίκησης των Χριστιανών του νησιού.

Στην παρούσα εργασία επιχειρώ μια γενική θεώρηση, -γιατί η σε βάθος προσέγγιση κάθε σταθμού, μόνου του χωριστά, αποτελεί πλούσιες θεματικές ενότητες, αντικείμενα ιστορικής έρευνας, που δεν έχουν ως τώρα μελετηθεί πλήρως- της διαμόρφωσης του άτυπου, και ευμετάβλητου καθεστώτος, που αναδύεται, διαμορφώνεται, τροποποιείται και εφαρμόζεται, άτυπα, ή όπως τέλος πάντων εφαρμόζεται, στο διάστημα της σαρανταετούς περιόδου αυτής, στον τομέα της Κοινωνικής Διοίκησης της Χριστιανικής Κοινότητας του νησιού της Κρήτης.

Το τελευταίο μέρος της εργασίας συνθέτουν συμπεράσματα της εξέτασης των στοιχείων του υλικού, το οποίο κατέγραψα και αξιοποίησα. Παράρτημα επιλεγμένων εγγράφων, διαφόρων πινάκων, εικόνων, χαρτών και νομικών κειμένων, αποτελούν τα ουσιαστικά ερείσματα και παραστατικά στοιχεία της.

Η διατριβή μου έγινε κάτω από την εποπτεία του καθηγητή μου και ιστορικού κ. Αποστόλου Γ. Παπαϊωάννου, Διευθυντή του Εργαστηρίου Ιστορίας Νεότερης Ελλάδας και Νεοελληνικού Πολιτισμού, της Σχολής Επιστημών της Αγωγής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Η συνδρομή των επίσης παιδαγωγών καθηγητών, κ.κ. Σπυρίδωνα Πανταζή και Μαριγούλας Σακελλαρίου, μελών της Τριμελούς συμβουλευτικής Επιτροπής μου, ήταν καθοριστική. Γι' αυτό τους ευχαριστώ όλους και τους ευγνωμονώ.

Ευχαριστίες οφείλω ακόμη :

Στον σεβασμιότατο Μητροπολίτη Πέτρας και Χερρονήσου κ.κ. Νεκτάριο, για την πατρική αγάπη και εμπιστοσύνη με την οποία με περιέβαλε, κατά την διαδικασία έρευνας, ελέγχου ψηφιοποίησης και μελέτης του αρχαιακού υλικού, που με ενδιέφερε, στο Ιστορικό Αρχείο της Χριστιανικής Δημογεροντίας Λασιθίου (Νεάπολη) και διευκόλυνε με κάθε τρόπο την πρόσβασή μου σ' αυτό.

Στον Έφορο της Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου κ. Δημήτριο Σάββα και στον αρμόδιο υπάλληλό της, για το Τούρκικο Αρχείο Ηρακλείου, και το Αρχείο Χριστιανικής Δημογεροντίας Ηρακλείου, κ. Στέφανο Γρατσέα, για την αμέριστη συμπαράσταση και την ουσιαστική βοήθεια, την οποία μου πρόσφεραν με ζήλο, αληθινό ενδιαφέρον, ευγένεια και κατανόηση.

Στον πατέρα μου, Σχολικό Σύμβουλο Π.Ε. και Δρα του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, η πολύτιμη πείρα και το πλούσιο αρχείο του οποίου, με βοήθησαν καταλυτικά στην πορεία των ερευνητικών εργασιών μου και με απάλλαξαν από άσκοπες μετακινήσεις και ταλαιπωρίες.

Τέλος ευχαριστώ όλους όσους επώνυμα ή ανώνυμα, συνέβαλαν και στήριξαν την έρευνά μου αυτή με οποιονδήποτε τρόπο.

ANNA Γ. ΠΑΤΕΡΑΚΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι «δορυάλωτοι» πληθυσμοί, μεταξύ των οποίων και ο πληθυσμός της Κρήτης υποτάχθηκαν, στον Τούρκο κατακτητή και αποτέλεσαν φορολογητέα ύλη, άνευ όρων και χωρίς δικαιώματα, αποτελώντας την τάξη των ραγιάδων.

Διοικητικά, υπάγονταν στην δικαιοδοσία του Καδή (ιεροδίκη) και του Δεφτερδάρη (εφόρου), οι οποίοι εφάρμοζαν την Οθωμανική νομοθεσία και μέσω τρίτων εισέπρατταν τους εξαντλητικούς φόρους από τους υποτελείς.

Έκτακτοι απεσταλμένοι και στρατιωτικοί διοικητές επέβαλαν «*δια πυρός και σιδήρου*» το νόμο και την τάξη στις κατακτημένες περιοχές, όταν εμφανίζονταν αντιδράσεις, ή δημιουργούνταν ταραχές, συνθλίβοντας ουσιαστικά και πνίγοντας στο αίμα τους άτακτους και απροσκύνητους, συνήθως αλλόθρησκους, Χριστιανούς.

Κάτω από την πίεση των νέων φιλελεύθερων ιδεολογικών ρευμάτων, τα βλέμματα των εκπροσώπων των Μεγάλων Δυνάμεων, που αναδύθηκαν στο προσκήνιο των ευρωπαϊκών δημοκρατιών και των τοπικών επαναστατικών κινημάτων και επαναστάσεων, ο σουλτάνος μετάβαλλε την πολιτική του. «*Και η δράση του αυτή σ' ένα αλύτρωτο τμήμα του ελληνισμού την Κρήτη, έχει σημασία διπλή. Και αυτή καθεαυτή για τις αλλαγές στη ζωή του νησιού αλλά και γιατί επηρέασε τη διαμόρφωση της ελληνικής πολιτικής σε χρόνια μάλιστα ιδιαίτερα κρίσιμα*».¹

Ο Κριμαϊκός πόλεμος (1853-1856) είχε σημαντικές επιπτώσεις στις εξελίξεις. Με την Συνθήκη των Παρισίων (1856), ο σουλτάνος υποκρίθηκε ότι εκσυγχρονίζει, το κράτος του, αναγνωρίζοντας ουσιαστικά τις μειονότητες και τα δικαιώματα τους με τον γνωστό νομοθετικό πλαίσιο των, Χάττι Σερίφ και Χάττι Χουμαγιούν, (Τανζιμάτιον). Τα προνόμια που παραχωρήθηκαν μ' αυτά ήταν αρκετά, όπως η κατοχύρωση της ανεξιθρησκίας, της προσωπικής ελευθερίας, της τιμής και της ιδιοκτησίας στους «άπιστους» ως τότε ραγιάδες, που τώρα καλούνται ισότιμοι υπήκοοι του σουλτάνου, με στόχο την αφομοίωσή τους.

Χρειάστηκε όμως χρόνος, κόπος και πλήθος ενεργειών και αντιδράσεων για να γίνουν πράξη οι εξαγγελίες αυτές στην Κρήτη.

Και η περίοδος αυτή για το νησί, αποτελεί εποχή σημαντικών κοινωνικών και οικονομικών ανακατατάξεων. «*Οι πολιτικές ισορροπίες φαινομενικά παραμένουν οι ίδιες, αλλά οι δυνάμεις που θα τις ανατρέψουν βρίσκονται σε πλήρη εξέλιξη*». Όπως αναφέρει και η Καλλιατάκη.²

Η επανάσταση του 1866 αποτέλεσε σταθμό των εξελίξεων. Στα πλαίσια δράσης των επαναστατών υπήρξε πόλωση. Η δε Κοινωνική Πολιτική δια της καταστροφής (*κάψιμο περιουσιών και δέντρων των αντιπάλων*) πλησίασε το απόλυτο στις πλέον αμφισβητούμενες περιοχές, στις νεκρές ζώνες, που δημιουργήθηκαν τότε ανάμεσα

¹ Καλλιατάκη-Μερτικοπούλου Κάλια, *Ελληνικός Αλυτρωτισμός και Οθωμανικές μεταρρυθμίσεις. Η περίπτωση της Κρήτης (1868-1877)*, εκδ. Εστία, Αθήνα, 1988, σ. 11.

² Ο. π.

στις κατεχόμενες από τους μουσουλμάνους πόλεις και την ασφάλή, για τους Χριστιανούς ύπαιθρο.³

Εξωθήθηκαν τα πράγματα έτσι και ουσιαστικά πραγματοποιήθηκε ένα διοικητικό πείραμα, «...που εφαρμόζεται σε ένα από τα προβληματικότερα βιλαέτια της μέσα στα πλαίσια των μεταρρυθμίσεων, καθώς αυτά διαμορφώνονται κάτω από το βάρος της απειλής που δημιουργεί η εθνική αφύπνιση των μειονοτήτων της. Το συγκεκριμένο διοικητικό πείραμα έχει εντελώς ιδιαίτερο ενδιαφέρον, γιατί αποτελεί θεωρητικά την απαρχή μιας νέας αντιμετώπισης των πραγμάτων από την τουρκική πλευρά: είναι ακριβώς η κρητική επανάσταση του 1866 που οδηγεί τον Ααλή Πασά να εισηγηθεί στο Σουλτάνο την άμεση εφαρμογή της πολιτικής της ισότητας Χριστιανών και Μουσουλμάνων στην Αυτοκρατορία ολόκληρη».⁴

Αν και άτυπα υπήρχε υποτυπώδης θεσμός Τοπικής Αυτοδιοίκησης, αυτός του δημογέροντα και του συμβουλίου των δημογερόντων σε κάθε χωριό. Τώρα θεσμοθετημένα παραχωρήθηκαν και αναγνωρίστηκαν δικαιώματα Τοπικής Αυτοδιοίκησης, με την άτυπη, σύσταση του θεσμού της Δημογεροντίας και των Διοικητικών Συμβουλίων, που διέπονταν από Κανονισμούς και διατάξεις λειτουργίας, υπό την εποπτεία πάντα και το άγρυπνο βλέμμα του τοπικού Οθωμανού διοικητή.

Τα διοικητικά όργανα των Χριστιανών, που θεσμοθετούνταν αρχικά, είχαν χαλαρή υπόσταση με την άτυπη μορφή σωματείων. Η έκταση αρμοδιοτήτων τους ήταν συγκεχυμένη και προοδευτικά διαμορφώνονταν σε άτυπες αυτοχρηματοδοτούμενες υπηρεσίες, ιδρύματα, που κάτω από την πίεση των περιστάσεων (κινημάτων, επαναστάσεων, συμβάσεων) γίνονταν πιο συγκεκριμένα και ουσιαστικά.

Αυτή την προοδευτική πορεία της εμφάνισης των άτυπων θεσμικών κατακτήσεων των Χριστιανών, φανερών ή αφανών, θα ακολουθήσουμε μέσα από το αρχειακό υλικό και τη μελέτη περιπτώσεων, στα αντίστοιχα αρχεία των Χ. Δ. Ηρακλείου και Χ.Δ. Λασιθίου. Θα κινηθούμε διασταυρώνοντας τα στοιχεία αυτά με τα σχετικά νομοθετικά κείμενα, μέχρις ότου, από το «άτυπο» αυτό καθεστώς φτάσουμε, μέσα από διεργασίες, προσθηκών, τροποποιήσεων και βελτιώσεών του, στο καθεστώς της αυτονομίας.

Η πορεία μετάβασης από το «άτυπο» στο «τυπικό» ήταν δύσκολη, αργή και επώδυνη, από την αντίδραση των συντηρητικών μελών της Μουσουλμανικής Κοινότητας, τόσο από θέματα φιλοσοφίας στα κέντρα λήψης αποφάσεων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, όσο και από το ότι υποκινούμενοι στο νησί, δέχονταν με διαμαρτυρίες τις μεταβολές, που σήμαιναν την απώλεια της ασυδοσίας τους. Αδυνατούσαν να δεχτούν την ισοτιμία, όλων των υπηκόων του σουλτάνου.

Επιπλέον όσο και αν οι τούρκικες αρχές αρνούσαν να εφαρμόσουν στην Κρήτη τις διατάξεις του Χάττι Χουμαγιούν και παραβίαζαν βάνανυσα τις διατάξεις του, είχε ήδη δημιουργηθεί μια βάση αρχών και ένα προηγούμενο για την αναγνώριση δικαιωμάτων στους χριστιανούς υποτελείς του σουλτάνου, με διεθνή κατοχύρωση.

Το πολιτικό κίνημα του 1858 στην Κρήτη (Μαυρογέννη), υποχρέωσε την Τουρκία να εφαρμόσει τις διατάξεις του Χάττι Χουμαγιούν και στην Κρήτη. Το Κρητικό Ζήτημα για σαράντα και περισσότερα χρόνια, ως την αναγνώριση της αυτονο-

³ Μαργαρίτης Γιώργος : *Η Κρήτη στα 1896-1898: Κοινωνικές αναταράξεις σε μεταβατική περίοδο*. Η τελευταία φάση του Κρητικού Ζητήματος, συλλογ. τόμος ΕΚΙΜ, Ηράκλειο 2001, σ. 108.

⁴ Καλλιατάκη-Μερτικοπούλου, Καλ. ό. π. σ. 11, και Davinson R.H., *Turkish Attitudes concerning Christian-Muslim Equality*.

μίας, θα κινείται στην κατεύθυνση που χάραξε το Χάττι Χουμαγιούν. Οι παραβιάσεις του θα είναι πλέον οι αφορμές των κρητικών επαναστάσεων.⁵

Όμως, υπήρχε διαφορά από τα λόγια και τα κείμενα, ως τα έργα. Η απογοήτευση στις δίκαιες προσδοκίες τους, δημιούργησε δυσαρέσκεια στους Χριστιανούς κατοίκους του νησιού, που οδήγησε στην επανάσταση του 1866. Η Τουρκική κυβέρνηση παραχώρησε έτσι στους Χριστιανούς, τη δυνατότητα συμμετοχής στα κοινά και στην διακυβέρνηση του νησιού.

Ο Οργανικός Νόμος, που δημοσιεύτηκε στις 8 Ιανουαρίου 1868 ίσχυσε για μία δεκαετία και ήταν από τα πιο καθοριστικά βήματα της πιο πάνω αναφερόμενης πορείας. Με τις καταλυτικές σημασίας διατάξεις του θεσμοθετήθηκαν φορολογικές ελαφρύνσεις. Αναγνωρίστηκε ισοτιμία των δύο γλωσσών. Διοικητικά η Κρήτη αποτέλεσε ένα βιλαέτι (διοικητική επαρχία) της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας διοικούμενο από Γενικό Διοικητή (βαλή), διοριζόμενο από τον Σουλτάνο. Το νησί διαιρέθηκε σε πέντε διοικήσεις και είκοσι επαρχίες, περίπου στις αντίστοιχες βυζαντινές.

Στην κεντρική και στις επαρχιακές διοικήσεις, θα μπορούσαν να διορίζονται και χριστιανοί υπάλληλοι.

Η σύνθεση των δικαστηρίων θα ήταν μικτή και θα μετείχαν χριστιανοί και μουσουλμάνοι.

Αιρετοί διοικητικοί σύμβουλοι θα μετείχαν στο κεντρικό Συμβούλιο της Γενικής Διοίκησης και στα διοικητικά συμβούλια των νομών και των επαρχιών.

Αυτές οι διατάξεις σε επίπεδο εξαγγελιών, φάνταζαν περίφημα. Όταν όμως ξεπεράστηκε η επικίνδυνη περίοδος της επανάστασης με την αιματηρή κρίση, η συμμετοχή των Χριστιανών στα κοινά θεωρήθηκε περιττή. Οι διατυμπανισμένες ως υπέροχες προβλέψεις του Οργανικού Νόμου, έγιναν αναποτελεσματικές. Η φορολογία και τα τέλη σημείωσαν αύξηση ως και 25%. Για να εξαναγκάσουν τους βουλευτές της Γενικής Συνέλευσης, να μείνουν σιωπηλοί, οργανώθηκε το πιο αυθαίρετο σύστημα στη δικαιοσύνη. Τίποτα δεν έγινε στα γενικά θέματα του νησιού και κυρίως με το θέμα των δρόμων, των διευκολύνσεων για την γεωργία και το εμπόριο.

Σε διεθνές επίπεδο, η κατάρρευση της Τουρκίας στον ρωσοτουρκικό πόλεμο, την υποχρέωσε, σε πλήρη εφαρμογή του Οργανικού Νόμου του 1868. (Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, Φεβρουάριο του 1878).

Με το Συνέδριο του Βερολίνου, η Τουρκία αναγκάστηκε να παραχωρήσει στον Κρητικό λαό την Σύμβαση, της Χαλέπας 1878, η οποία ίσχυσε για μία δεκαετία, ως την επανάσταση του 1889.

Η Σύμβαση δημιούργησε καθεστώς ημιαυτόνομης επαρχίας στην Κρήτη, με ιδιαίτερα προνόμια όπως :

- Ο Γενικός Διοικητής Κρήτης θα μπορούσε να είναι και Χριστιανός. Πολύ σημαντική και καθοριστικής σημασίας διάταξη, για τη Χριστιανική Κοινότητα.
- Στη Γενική Συνέλευση την πλειοψηφία θα έπαιρναν για πρώτη φορά, αναλογικά, οι Χριστιανοί. 49 χριστιανοί αντιπρόσωποι, έναντι 31 μουσουλμάνων.
- Ίδρυση Κρητικής Χωροφυλακής.
- Αναγνώριση της ελληνικής, ως γλώσσας των δικαστηρίων.
- Φορολογικές ελαφρύνσεις.
- Γενική αμνηστία.
- Άδεια ίδρυσης φιλολογικών συλλόγων και εκδόσεις εφημερίδων.

⁵ Δετοράκης Θεοχάρης : *Τα ελευθέρια της Κρήτης. Οι μεγάλοι σταθμοί του Κρητικού Ζητήματος.* Η τελευταία φάση του Κρητικού Ζητήματος, συλλογ. τόμος ΕΚΙΜ, Ηράκλειο 2001 σ. 20.

Στην δεκαετία που ακολούθησε, η Κρήτη γνώρισε περίοδο έντονων κομματικών διαιρέσεων με αποτέλεσμα την ατυχή επανάσταση του 1889, που έδωσε στους Τούρκους την αφορμή να ανακαλέσουν τα προνόμια της Χαλέπας.

Η περίοδος 1890-1895 αποτέλεσε μία από τις πιο ζοφερές περιόδους της κρητικής ιστορίας. Το μουσουλμανικό στοιχείο του νησιού αποχαλινώθηκε τελείως. Υποκινούμενος ο όχλος προχωρούσε σε πράξεις βίας, ανήκουστης θηριωδίας, δολοφονιών, εμπρησμών, επιθέσεων σε χωριά, βεβηλώσεων ναών, κ.τ.λ.

Η επανάσταση του 1895 (Μεταπολιτευτική) ανάγκασε την Τουρκία να παραχωρήσει Νέο Οργανισμό, 31 Αυγούστου 1896, που προέβλεπε την επαναφορά και ανανέωση των προνομίων που ανακλήθηκαν.

Επιπλέον, για πρώτη φορά παρείχε το δικαίωμα στις Μεγάλες Δυνάμεις της Ευρώπης να επεμβαίνουν ενεργά στην Κρήτη. Η διάταξη αυτή διεθνοποίησε πλέον το Κρητικό Ζήτημα. Ήταν το έρισμα για την ενεργό ανάμειξη των Μ. Δυνάμεων, οι οποίες αναγκάστηκαν να πάρουν θέση και να δώσουν ένα τέρμα στο Ζήτημα.

Υποκινούμενη η μουσουλμανική κοινότητα του νησιού (τουρκοκρητικοί και άταχτοι), αντίδρασε έντονα στην εφαρμογή του Νέου Οργανισμού, με μεγάλης έκτασης βιαιοπραγίες και τρομοκρατικές ενέργειες στα μεγάλα κέντρα του νησιού.

Μετά τις ραγδαίες εξελίξεις της επανάστασης 1897 και την απόβαση στο νησί του ελληνικού στρατού υπό τον Τιμολέοντα Βάσσο (3 Φεβρουαρίου 1897), ακολούθησε ο ατυχής ελληνοτουρκικός πόλεμος την ίδια χρονιά.

Από το θέρος 1897 ως τον Οκτώβριο 1898 ήταν η περίοδος πολιτικών ζυμώσεων στην Κρήτη. Ενώ τα όπλα είχαν σιγήσει ουσιαστικά, δεν είχαν κατατεθεί στην πράξη. Στις επίμονες πιέσεις των Μεγάλων Δυνάμεων για αποπλισμό, οι Χριστιανοί έθεταν ως προϋπόθεση και όρο την απομάκρυνση του τακτικού τουρκικού στρατού, έρεισμα και σύμβολο της τουρκικής κατοχής στο νησί.

Μετά από τις ταραχές και τις καθοδηγούμενες σφαγές σε βάρος της Χριστιανικής Κοινότητας, η κοινωνική συνοχή διαρράγηκε. Με εντολή των Μεγάλων Δυνάμεων, ο τουρκικός στρατός εγκατέλειψε οριστικά την Κρήτη, στις 2 Νοεμβρίου 1898.

Οι Χριστιανοί κατέθεσαν τα τιμημένα όπλα τους, και 9 Δεκεμβρίου 1898 έφτασε στην Κρήτη εντολοδόχος των Μεγάλων Δυνάμεων, ο πρίγκιπας της Ελλάδας Γεώργιος.

Ανέλαβε ύπατος Αρμοστής Κρήτης, για να αρχίσει η οικοδόμηση του πολιτεύματος της Αυτόνομης Κρητικής Πολιτείας.

Μεθοδολογία

Κατά τη διεξαγωγή της έρευνάς μου, σε διάφορες ανά την Ελλάδα θέσεις, όπου εντόπιζα σχετική ύλη, διαχώριζα και επεσήμαινα το πρωτογενές υλικό, το οποίο με ενδιέφερε, καταχωρώντας σημειώσεις των στοιχείων του, στο βιβλίο προόδου εργασίας μου, το οποίο τηρούσα καθημερινώς.

Σε δεύτερη φάση και προκειμένου να διαχειριστώ τις περιεχόμενες πληροφορίες τους, αργότερα, τα αποτύπωνα ψηφιακά με φωτογραφική κάμερα. Από τα ψηφιοποιημένα ήδη έγγραφα των διάφορων αρχείων ΑΧΔΛ, ΑΧΔΗ, ΓΑΚ, ΙΑΚ και ΙΜΚ σε μορφή αρχείων εικόνας, επέλεγα τα ενδιαφέροντα ψηφιακά αντίγραφα, συνθέτοντας «Προσωπική Βάση Δεδομένων» τα περιεχόμενα της οποίας επεξεργάστηκα για να απομνημειώσω τις περιεχόμενες πληροφορίες που με ενδιέφεραν.

Κάθε ψηφιακό αρχείο εικόνας έφερε συμβατική κωδική ονομασία από τα μέσα λήψης και αποτύπωσης (ψηφιακές φωτογραφικές μηχανές)¹ του τύπου DCN008 ή HPIM005 κτλ. Τα ενδιαφέροντα έγγραφα τα ονομάτισα,² ψηφιακά, ταυτοποιώντας τα με μακροσκελές όνομα αρχείου καθένα, που περιλάμβανε σύντομα στοιχεία ταυτότητας του εγγράφου (διάφορους χαρακτηριστικούς αριθμούς πρωτοκόλλου, διεκπεραίωσης, εισαγωγής, αρχειοθέτησης, που έφεραν πάνω τους) καθώς και σύντομες περιλήψεις των περιεχομένων του εγγράφου, σε τηλεγραφικό λόγο.

Την ίδια περίπτωση διαδικασία ακολούθησα κατά την έρευνα μου στο ΑΧΔΗ, συντάσσοντας χωριστή «Προσωπική Βάση Δεδομένων». Κατά την διαδικασία αυτή ψηφιοποίησα όμως φωτογραφικά και ταυτοποίησα στο τέλος μόνο τα έγγραφα εκείνα που επισήμανα ως ενδιαφέροντα και είχα σημειώσει σε σχετικές λίστες του τετραδίου εργασίας μου (work book), που συνέτασσα και τηρούσα παράλληλα με την πρόοδο των εργασιών μου, στο συγκεκριμένο αρχείο.

Από τα ΓΑΚ και το ΙΑΚ συγκέντρωσα σε φωτοτυπίες, το υλικό που με ενδιέφερε, αφού οι «κανονισμοί λειτουργίας» τους, και στις δυο υπηρεσίες περιόριζαν το εύρος και τη δυναμική των ερευνητικών μου δραστηριοτήτων σε πολύ περιορισμένο αριθμό εγγράφων, ημερησίως και δεν ευνοούσαν την πλήρη έρευνα και γρήγορη απομνημείωση των ευρημάτων μου.

¹ Η αποτύπωση έγινε με δύο ειδών φωτογραφικές μηχανές. Μια φορητού τύπου Canon, μοντέλο Digital IXUS 870-IS και μία μονοοπτική ρεφλέξ, επαγγελματικού τύπου Nikon, μοντέλο Coolpix-5400, με αποσπώμενο φακό.

² Στην πληροφορική τα ονόματα αρχείων αυτά, αναφέρονται ως long-name files και υποστηρίζονται από τα κοινά λειτουργικά συστήματα των ηλεκτρονικών υπολογιστών όπως (Windows, XP, 2000, Vista, Windows 7, Linux) επιτρέποντας την έκτασή τους μέχρι και 256 χαρακτήρες. Με τη μορφή και το μέγεθος των 256 χαρακτήρων, μπορεί ο χρήστης να τα διαχειριστεί με αρκετές πληροφορίες. Είναι ικανοποιητικές οι πληροφορίες που δύνανται να καταγραφούν στο όνομά τους αυτό, και εμφανίζονται ανά πάσα στιγμή, χωρίς να χρειάζεται ν' ανοιχτούν σε κάποια ειδική εφαρμογή για περαιτέρω επεξεργασία και αξιοποίηση.

Η δυνατότητα αυτή με εξυπηρέτησε διπλά. Αφενός στην πλοήγησή μου στη θάλασσα των εγγράφων, που ερεύνησα και διαχειρίστηκα. Αφετέρου στα επόμενα στάδια και κυρίως σε αυτό της σύνθεσης των αξόνων συγγραφής της διατριβής μου, καθώς και της διασταύρωσης και ελέγχου των στοιχείων – ευρημάτων.

Κάτω από σχετικά αντίξοες συνθήκες, εκτός έδρας, με απαγορεύσεις προσκόμματα και αιτιάσεις του προσωπικού,³ κατόρθωσα να διεξέλθω το υλικό που με ενδιέφερε και να ολοκληρώσω την έρευνα της ενότητας που είχα εντοπίσει.

Στην πληρότητα της έρευνάς μου, συμβάλλει το πλάνο της μεθοδολογικής πορείας την οποία ακολούθησα και τα στάδια που διήλθα ως την τελική συγγραφή.

Μετά τον εννοιολογικό προσδιορισμό του θέματος και την ορολογία που χρησιμοποιώ για την έρευνα, τα οποία, υλικό και στοιχεία αντλώ από τα συγγράμματα των πανεπιστημιακών καθηγητών μου κ. κ. Δικαίου, Βενιέρη, Κατρούγκαλου, Κοντιάδη, Παπαθεοδώρου, επιχειρώ τη σκιαγραφία του γενικού ιστορικού πλαισίου αναφοράς, για την περίοδο 1858-98, την τελευταία φάση δηλαδή του Κρητικού Ζητήματος.

Η περίοδος χαρακτηρίζεται από την ιδιομορφία ισχύος ποικιλίας ειδών δικαίου στο χώρο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και ιδιαίτερα στην έκταση της Κρήτης. Εκτός του επισήμου (τυπικού) Οθωμανικού Δικαίου, του κατακτητή, ισχύουν οι κανόνες του Διεθνούς δικαίου (συνθήκες, διακηρύξεις, συνέδρια, κ.τ.λ. αποφάσεις των Μεγάλων Δυνάμεων). Άτυπα όμως ισχύει και το εθιμικό δίκαιο των χριστιανών καθώς και το προνομιακό δίκαιο του Οικουμενικού Πατριάρχη, με το οποίο διοικεί άτυπα τη χριστιανική κοινότητα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Την ισχύ των ανωτέρω ειδών δικαίου ανατρέπει, τροποποιεί ή διορθώνει και συμπληρώνει περιστασιακά, το επαναστατικό δίκαιο των Κρητικών.

Επιχειρώ λοιπόν μια επιγραμματική θεώρηση του άτυπου άλλα βασικού δικαίου, που διαμορφώθηκε και αφορούσε την Κοινωνική Διοίκηση των Χριστιανών της Κρήτης, μέσα από το εθιμικό και προνομιακό δίκαιο των Χριστιανών, την καταγραφή των Γενικών και Ειδικών Κανονισμών, που ήταν μεν άτυπο, αφού το τυπικό και ουσιαστικό πολιτικό – στρατιωτικό δίκαιο και τη Διοίκηση του τόπου, το διατηρούσε, το ασκούσε και το εφάρμοζε άγρυπνα η Οθωμανική διοίκηση στην Κρήτη, ως τη σύσταση του πολιτεύματος της Κρητικής Πολιτείας.

Ως άτυπο διαμορφώθηκε, συντάχθηκε και εφαρμόστηκε στα πλαίσια των Οθωμανικών μεταρρυθμίσεων, που αναφέρονται στο βασικό αυτοκρατορικό φερμάνι Χάττι Χουμαγιούν και στο οποίο προβλέπεται και εξαγγέλλεται η ισότητα των υπηκόων ανεξαρτήτως θρησκευόμενου κυρίως σε θέματα Κοινωνικής Διοίκησης.

Ειδικές κανονιστικές διατάξεις, οι Κανονισμοί, που συντάχθηκαν, ρύθμιζαν στη συνέχεια τα θέματα κάθε θρησκευτικής κοινότητας. Ειδικά για την χριστιανική κοινότητα προβλεπόταν η καταγραφή και κωδικοποίηση των ως τότε προνομίων του Πατριάρχη και της χριστιανικής εκκλησίας.

Καθοριστικό κίνητρο, στροφή της έρευνας μου προς την κατεύθυνση αυτή ήταν η συχνή αναφορά των δευτερογενών πηγών στους «Γενικούς Κανονισμούς»,

³ Οι υπηρεσίες αυτές, αρμοδιότητας Υπουργείου Παιδείας, ακολουθώντας το αυστηρά υπηρεσιακό τους ωράριο, και μόνο τις εργάσιμες μέρες, μου έδωσαν την εντύπωση πως βίωσα το μύθο για τις Συμπληγάδες Πέτρες. Μετά την καθιερωμένη τυπική εγγραφή και συμπλήρωση των απαραίτητων φορμών, για τη συμπλήρωση στοιχείων ερευνητή, μου επιτράπηκε η μελέτη και αναδίφηση περιορισμένου αριθμού εγγράφων, σε μορφή μικροφίλμ στο πρώτο, και φακέλων αρχειοθετημένων πρωτογενούς υλικού εγγράφων στο δεύτερο. Σε αρνητικό κλίμα επιτήρησης, ιδιαίτερα στο Ι.Α.Κ. μου επιτράπηκε η φωτογραφική αποτύπωση ή φωτοτυπική αναπαραγωγή δέκα ως δώδεκα εγγράφων ημερησίως.

Άλλοτε δεν υπήρχε χαρτί, άλλοτε δεν λειτουργούσαν τα μηχανήματα απεικόνισης και φωτοτύπισης στο πρώτο. Το επιστέγασμα όλων, και τραγικό συνάμα ήταν η ανακοίνωση που μου έγινε, ότι δεν δικαιούμαι να «σηκώσω» το σύνολο των ερευνητικών μου ευρημάτων.

στα προνόμια και στους Ειδικούς Κανονισμούς, που δεν ήταν λίγοι σε αριθμό, και οι περιορισμένες πληροφορίες και ειδήσεις, οι γενικόλογες αναφορές σ' αυτούς, χωρίς τεκμηρίωση, γύρω από αυτούς και το περιεχόμενό τους.

Ερωτήματα που πρόβαλαν με την πρόοδο της έρευνας ήταν της μορφής : Ποια ήταν η έκταση και το περιεχόμενό τους. Η δομή, οι συνθήκες σύνταξης, η ατμόσφαιρα του χώρου στο Συμβούλιο, που τους συνέταξε. Συμφωνία, ομοψυχία, ή άλλες γνώμες, ο εισηγητής και οι διαδικασίες που τηρήθηκαν, τόσο για τη σύνταξη όσο και για την επικύρωσή τους για να ισχύσουν τελικά. Η στάση της κοσμικής εξουσίας του σουλτάνου, αλλά και του Ελληνικού βασιλείου, γενικά πάνω στα θέματα με εκκλησιαστική ή και διοικητική χροιά. Η αποδοχή τους τελικά. Η τύχη τους στην συνέχεια και η εφαρμογή τους στην πράξη, και με ποιες συνέπειες. Σ' αυτό μήκος κύματος με απασχολούσαν, τα βασικά ερωτήματα, όπως και η συνάφεια και οι αντιδράσεις των αποδεκτών τους, στο νησί της Κρήτης.

Διαισθανόμουν μια ύποπτη σιωπή σκοπιμοτήτων, αφού η διαχείριση του εθνικού πλούτου της εκκλησιαστικής περιουσίας και των εσόδων της υποκρύπτει μεγάλα οικονομικά συμφέροντα.

Διαπίστωνα μια τάση απόκρυψης, φατριασμού, αποσιώπησης ή και άγνοιας ακόμη, από τα άμεσα ενδιαφερόμενα μέρη για την εφαρμογή τους και τους αρμόδιους καθ' ύλην φορείς, της Εκκλησίας Κρήτης.

Υπήρχε μια άρνηση κοινοποίησης και δημοσίευσης του περιεχομένου τους στο ευρύ κοινό, στους λαϊκούς χριστιανούς.

Απεναντίας από την πλευρά των δυναμικών και λογίων, κοσμικών, νέων της Κρήτης, διέκρινα ένα ένθεο ζήλο. Μια επίμονη διάθεση ανακάλυψης, απόκτησης, μελέτης, κοινοποίησης, διάθεσης, εφαρμογής και συμμόρφωσης προς αυτούς, φούντωνε και πολλαπλασιαζόταν με μόνη αμοιβή την ικανοποίηση εκπλήρωσης του χρέους τους προς τον τόπο, και παρά το οποιοδήποτε κόστος.

Οι διαφορετικές επιδιώξεις των δύο αυτών μερών, έφεραν σε σφοδρή αντίθεση, αντιπαράθεση και σύγκρουση των δευτέρων με το περιβάλλον του εκκλησιαστικού κατεστημένου. Επέτρεψαν δε να αναπτυχθεί η διχόνοια στη Χριστιανική Κοινότητα Κρήτης, που κατέληξε στην έκρηξη της επανάστασης του 1866.

Σημαντική ήταν η συμβολή των πρωτογενών πηγών γι' αυτή τη χρονική περίοδο των Γενικών Αρχείων του Κράτους (ΓΑΚ) με κύριο το περιεχόμενο του Αρχείου του Λ.(εωνίδα) Λόγιου, της Συλλογής Βλαχογιάννη με τα πρωτότυπα έγγραφα αλληλογραφίας, των οποίων έπαιρνα ουσιαστικές απαντήσεις. Άλλα συμπληρωματικά έργα, όπως των : Μαμαλάκη Ι. και Τσιριντάνη Ν., κάλυπταν τα κενά, που δεν αρκούσαν για να καλύψουν τα έγγραφα των ΓΑΚ.

Από την αρχή του σχεδιασμού του πλάνου των εργασιών μου, με απασχολούσε το θέμα των τυπικών διατάξεων δικαίου, οι οποίες διαπερνούσαν και ρυθμίζαν τα θέματα της Κοινωνικής Διοίκησης των Χριστιανών, στη δύσκολη τελευταία φάση της οθωμανικής κατοχής στην περιοχή της Κρήτης.

Οι αλλαγές που επήλθαν από τις περιφημες οθωμανικές μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ, κέντριζαν το ενδιαφέρον μου, αφού σχετικές μελέτες δεν υπήρχαν.

Σημαντική ώθηση της μελέτης μου και ενίσχυση των προσπαθειών μου αποτέλεσε το σχετικά πρόσφατο Συνέδριο της Ε.Κ.Ι.Μ. με θέμα: «*Η τελευταία φάση του*

Κρητικού Ζητήματος»⁴, στο Ηράκλειο 2001 και η δημοσίευση των πρακτικών του σε συλλογικό τόμο. Οι ανακοινώσεις του άρχισαν να ρίχνουν άπλετο φως σε αρκετές πτυχές της κοινωνικής ζωής των Κρητικών, τη συγκεκριμένη περίοδο. Αποτέλεσαν για μένα, αφετηρία παραπέρα μελέτης και έρευνας σε βάθος των ερωτημάτων μου και προσπάθησα να εξακριβώσω την έκταση του και τον τρόπο με τον οποίο επηρέαζαν και τροποποιούσαν την Κοινωνική Διοίκηση των Χριστιανών και ειδικά στην Κρήτη. Στην Κρήτη για την οποία ήταν γνωστές οι θυσίες με τις συχνές επαναστάσεις και οι ανώμαλες σχέσεις των Κρητικών με την οθωμανική εξουσία και Διοίκηση.

Το πλούσιο συγγραφικό έργο του Κωνσταντινουπολίτη λογίου Μανουήλ Ι. Γεδεών, φώτισε με τον πλούτο και την εγκυρότητα των λεπτομερειών του, την εποχή, καθώς και όσα συνέβησαν την ίδια περίοδο και αφορούσαν στο «εθνικό κέντρο» του Οικουμενικού Πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης.

Οι «*Οθωμανικοί Κώδικες*» του επίσης Κωνσταντινουπολίτη λόγιου και εκδότη, Νικολαΐδη Δ.,⁵ συνέβαλαν σημαντικά στην προσέγγιση πολλών νομικών κειμένων και ιδίως των Γενικών Κανονισμών.

Η «*Στατιστική του πληθυσμού της Κρήτης*» του Νικολάου Σταυράκη⁶, αποτέλεσε σημαντικό βοήθημα, εκτός από τα περιεχόμενα στατιστικά του, της περιόδου 1881, και την ερμηνεία τους, όπου παραθέτει αρκετά στοιχεία, διαφόρων γεωγραφικών ιστορικών, αρχαιολογικών, εκκλησιαστικών κτλ. ειδήσεων περί της νήσου και λεπτομέρειες της περιόδου, από άμεσες εμπειρίες του ως Γενικού γραμματέα της Γενικής Διοικήσεως Κρήτης την περίοδο αυτή. Οι πληροφορίες τους είναι από τις πιο αξιόπιστες, τεκμηριωμένες και ουσιαστικές.

Βασική πηγή πληροφοριών, η κυριότερη ίσως, υπήρξε η «*Ιστορία της Κρήτης*» του Βασιλείου Ψιλάκη, ο οποίος υπήρξε σύγχρονος της περιόδου, ιστορικός, λόγιος, εκπαιδευτικός, αγωνιστής και ως εκ τούτου αυτόπτης κυρίως, και αυτήκοος μάρτυρας πολλών ή μάλλον των περισσότερων από τα αναφερόμενα στον Δ΄ τόμο της Ιστορίας του, με αποτέλεσμα να τον θεωρώ και να τον αντιμετωπίζω ως την πλέον άρτια και αξιόπιστη βασική πηγή.

Δευτερογενής, η πηγή της «*Ιστορίας της Κρήτης*» του Ι. Δ. Μουρέλλου, συνέβαλε στην συμπλήρωση ή επεξήγηση πολλών σημείων του προηγουμένου με την προσθήκη υλικού – εγγράφων – πληροφοριών, νομικών κειμένων ή άλλων στοιχείων κριτικής θεώρησης εκ των υστέρω, των πληροφοριών του Β. Ψιλάκη.

Το έργο του τουρκολόγου, μεταφραστή του Τουρκικού Αρχείου Ηρακλείου (ΤΑΗ) της Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης, Νικολάου Σταυρινίδη, συνέβαλαν καθοριστικά στη διασάφηση όρων και θεσμών καθώς και λέξεων της καθομιλουμένης διαλέκτου στην Τουρκοκρατία –για την σύνταξη του λεξιλογίου βασικών οθωμανικών όρων –κατά κύριο μέρος. Καταλύτης και πολύτιμο βοήθημα, το τρίτομο εξειδικευμένο έργο του, για την τρίχρονη επανάσταση του 1866-69 στην Κρήτη, χωρίς να είναι το μοναδικό, όπως καταχωρούμε σε έκταση στο μέρος της βιβλιογραφίας μας.

⁴ Συνέδριο της Εταιρείας Κρητικών Ιστορικών Μελετών (Ιστορικό Μουσείο Ηρακλείου) στο Ηράκλειο 2001.

⁵ Νικολαΐδης, Δ., *Οθωμανικοί κώδικες*, τ. Β΄, εν Κωνσταντινουπόλει, 1890.

⁶ Σταυράκης Ν., *Στατιστική του πληθυσμού της Κρήτης* μετά διαφόρων γεωγραφικών ιστορικών, αρχαιολογικών, εκκλησιαστικών κτλ. ειδήσεων περί της νήσου. Αθήνισι, 1890.

Θα ήταν ασυγχώρητη παράληψη να μην αναφερθεί η σημαντική ώθηση και συμβολή του συγγραφικού έργου του καθηγητή μου, και ιστορικού κ. Αποστόλου Παπαϊωάννου, του οποίου οι σημαντικές τεκμηριωμένες θέσεις, με ανατρεπτικά στοιχεία της ως τώρα παραχαραγμένης ιστορικής αλήθειας, στρέφονται στην ερευνώμενη περίοδο, με ειδικά συγγράμματα, όπως για την Ιταλική Παλιγγενεσία, πολιτική ενότητα της Ιταλίας 1861, τους Γαριβαλδινούς, τον πυρπολητή Αρκαδίου, Ανωγειανό δάσκαλο, Εμμ. Βασ. Σκουλά και την αρκαδική θυσία, τη Χριστιανική Δημογεροντία και ιδιαίτερα του Τμήματος Λασιθίου κ.α. Άντλησα υλικό και σημαντικά στοιχεία, σημεία αναφοράς για την ερευνητική πορεία της εργασίας μου. Το κυριότερο όμως, για το οποίο τον ευγνωμονώ, είναι η ευκαιρία μέθεξης που μου πρόσφερε στην Ερευνητική Αποστολή, ψηφιοποίησης του Ιστορικού Αρχείου της Χριστιανικής Δημογεροντίας Λασιθίου της περιόδου 1868-98 στη Νεάπολη Λασιθίου. Η συμμετοχή σ' αυτή την επιστημονική ομάδα, μου χάρισε ανεπανάληπτες ερευνητικές, πρακτικές εμπειρίες και βιώματα, όπως αναφέρω και πιο πάνω, και τίναξε στα ύψη το ενδιαφέρον, την αγάπη και τον ζήλο μου για την συγκεκριμένη περίοδο, στην οποία ανήκε το πρωτογενές, πλούσιο και ανέπαφο ως τότε αρχειακό υλικό, που επεξεργαστήκαμε και αξιοποιήσαμε συλλογικά.

Η μελέτη και έρευνα στο αρχειακό υλικό των τοπικών ΓΑΚ, ΙΑΚ, ΙΑΧΔΗ, ΙΑΧΔΛ, ΙΜΚ, είχε συνέπεια την επισήμανση πλούσιου έγγραφου υλικού σχετικού με το θέμα μου και συγκεκριμένα τα ευρήματά μου αναφέρονται συγκεντρωτικά σε τομείς όπως :

– Οικογενειακό δίκαιο : *Αρραβώνες – διάλυση αρραβώνα, προίκα, γάμοι – αθέτηση υποσχέσεως γάμου, διαζύγια – επιβολή προστίμων. Απαγωγές εκούσιες – ακούσιες, εκπαρθένευση κορασίδων, στεφάνωση. Κηδεμονία ορφανών, ανηλίκων, άτακτων ανηλίκων, με ανίατη ασθένεια. Επιμέλεια ανατροφής τέκνων και σπουδών τους. Σωφρονισμός αληθίων και ΑΜΕΑ.*

– Τήρηση του ηθικού Νόμου : *Τιμωρία ηθικών παραπτωμάτων. Απαγωγείς κορασίδων και συνεργάτες τους. Επιλήξιμη διαγωγή χήρας και άτακτων ενηλίκων. Εξώγαμη κύηση – Υιοθέτηση εξώγαμου χήρας. Βιασμοί (ανηλίκων – ενηλίκων) κόρης – παιδιού από Οθωμανό – Γιαγιάς από εγγονό. Καταγγελία Χριστιανής προαγωγού σε ακολουσία νεαρών κορασίδων του χωριού με παρεπιδημούντες αλβανούς στρατιώτες. Καταγγελία Χριστιανού, ότι συζεί αστεφάνωτος με την χήρα, δεύτερη εξαδέλφη του. Εξύβριση λόγω ή έργω (λεκτικά – σφάκελα – δημόσιες φραστικές επιθέσεις).*

– Άτυπες μορφές Κοινωνικής Διοίκησης : *Διαχείριση Μοναστηριακών εσόδων. Σύνταξη και εφαρμογή ειδικών Κανονισμών. Επιτροπή ανέγερσης ιερού ναού αγίου Μηνά. Σύναψη δανείου Ίδρυση και λειτουργία Χριστιανικού Νοσοκομείου. Επιτροπή Χριστιανικού Νοσοκομείου Ηρακλείου, Φροντίδα οικονομικών του. Στενότητα πόρων Νοσοκομείου. Ανέγερση και λειτουργία Νεκροταφείων. Φροντίδα και αίτηση επιβολής Δημοτικού φόρου στην διακίνηση εμπορευμάτων του νησιού : «Προς σύστασιν Σχολείων και διατήρησιν Νοσοκομείου της Πόλης». Ενίσχυση οικονομικά αδυνάτων, φτωχών, αρρώστων, χηρών, απροστάτευτων, ορφανών, φυλακισμένων, απολυομένων από φυλακές, Χριστιανών που επανακάμπτουν, κτλ. Εύρεση εργασίας πολυτέκνου ως υπαλλήλου (στο Νοσοκομείο ή στην Τράπεζα). Είσπραξη εισφοράς για μισθοδοσία Μητροπολίτη (Αρχιερέων) Συνδρομές υπέρ του ναού – χρέη στο Νοσοκομείο. Εφορεία εκπαιδευτικών Καταστημάτων. Σύσταση και λειτουργία Σχολείων. Διδακτήρια Σχολείων. Κανονισμός λειτουργία Σχολείων. Αμοιβή εκπαιδευτικών – πληρωμή διδάκτρων. Σχολικά βιβλία. Αποροι μαθητές – δωρεάν βιβλία – ενίσχυση σπουδών – υποτροφίες (οικοτροφεία)*

αρίστων. Επιβολή τελών στους σχολικούς τίτλους για ενίσχυση των σχολικών εσόδων. Κανονισμός καθηκόντων συστηματικού Επιστάτη. Σύσταση - στέγαση δημόσιας βιβλιοθήκης Σχολείου. Καθιέρωση εορτών – τελετών : Σχολικής γιορτής Τριών Ιεραρχών – σουλτανικών εορτών, άφιξης βασιλέως κτλ. Φροντίδα και προεργασία εκπροσώπησης συντεχνιών και σωματείων της πόλης στις εκλογικές διαδικασίες (Δημογερόντων, Συμβούλων κτλ).

– Κληρονομικό δίκαιο : Καταγραφή Κινητής Ακίνητης Περιουσίας, (ΚΚΑΠ) αποθανόντων. Διανομή κληρονομιών μεταξύ τέκνων και αδερφών. Διαχείριση, εποπτεία, περιουσίας ανηλίκων ορφανών. Ορφανικά συμφέροντα. Εξασφάλιση συζύγων. Θεσμός των οικογενειακών Συμβουλίων. Φροντίδα ορφανών : διατροφή – εξασφάλιση, έξοδα ένδυσης, ανατροφής σπουδών, δίδακτρα. Φροντίδα οικογένειας φυλακισμένων και αποφυλακισμένων Χριστιανών ή θυμάτων πολέμου και των επαναστάσεων.

Το υλικό των βιβλιοθηκών Ηρακλείου, Ρεθύμνης και του Πανεπιστημίου Κρήτης, αλλά και οι ηλεκτρονικές σελίδες του Οικουμενικού Πατριαρχείου και των εγκυκλοπαιδειών Βικιπαίδεια, και εγκυκλοπαίδεια του Ιδρύματος Μείζονος Ελληνισμού, στήριξαν σε σημαντικό βαθμό την πορεία και την ερευνητική μου οδύσσεια.

Φυσικά η μελέτη δευτερογενών και τριτογενών πηγών, καθώς και συναφών διδακτορικών διατριβών όπως των κ.κ. : Καλλιατάκης Κάλλιας, Καψαλάκη Ζαχαρία, Περάκη Μάνου, Πατεράκη Γεωργίου, Στρατιδάκη Ζαχ., Ανδρουλάκη Γιάννη και Πεπονάκη Εμμ.⁷ συνέβαλαν καθοριστικά στη συλλογή υλικού, το οποίο μαζί με το απόμνημειωμένο από τις πρωτογενείς αρχειακές πηγές μου, πρόσφεραν την δυνατότητα και το κουράγιο, για την άρτια σύνθεση μιας πλήρους εικόνας της περιόδου, η οποία να απαντά στα ερωτήματα, που με απασχόλησαν και στη διάσταση και στο βάθος, με τα οποία με προβληματίσαν.

Η θεώρηση των Άτυπων μορφών Κοινωνικής Διοίκησης των Χριστιανών είναι ένα ευρύ σε έκταση θέμα, με πλήθος παραμέτρων, λεπτομερειών και πληροφοριών, από τις οποίες αποπειράθηκα να σταχυολογήσω τα βασικότερα σημεία των Άτυπων μορφών και τους άξονες πάνω στους οποίους αναπτύχθηκε αυτή, τη συγκεκριμένη περίοδο των ερευνών μου, την τεσσαρακονταετία δηλαδή 1858-98 από την εξαγγελία του Χάτι Χουμαγιούν ως την παραχώρηση του αυτόνομου καθεστώτος της Κρητικής Πολιτείας στους Κρητικούς, που χαρακτηρίζεται διακριτά πλέον ως η τελευταία φάση της Τουρκοκρατίας στην Κρήτη (Κρητικού Ζητήματος).

Δεν αναφέρομαι στο μέρος των «τυπικών» μορφών Κοινωνικής Διοίκησης που ισχύουν από την οθωμανική Διοίκηση και δεν έπαψαν να ισχύουν ποτέ για την πολιτική διοίκηση της οθωμανικής Αυτοκρατορίας και επομένως και για την Κρήτη, στην περιοχή. Αλλά εστιάζω στην «άτυπη» διάσταση τους, που κατά παραχώρηση και αναγνώριση των προνομίων και στα πλαίσια των μεταρρυθμίσεων, αναπτύχθηκε στους Χριστιανούς. Ξεκινώντας από τους Γενικούς Κανονισμούς των Πατριαρχείων,

⁷ Καλλιατάκη-Μερτικοπούλου, Κ., *Η εσωτερική κατάσταση στην Κρήτη (1868-1877)*, (διδακτορική διατριβή), Αθήνα, 1984.

Καψαλάκης Ζαχαρίας, *Η εκπαίδευση στην περιοχή της Μεσαράς το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα*. Ιωάννινα 2010.

Περάκης, Μάνος, *Το τέλος της Οθωμανικής Κρήτης, Οι όροι κατάρρευσης του καθεστώτος της Χαλέπας (1878-89)*.

Πατεράκης Γεώργιος, *Η παιδεία στην Κρήτη 1868-1898 κατά το αρχείο της Χριστιανικής Δημογεροντίας Λασιθίου (1868-1898)*, Ιωάννινα 2002.

Ανδρουλάκης Γιάννης, *Η εκπαίδευση στην Κρήτη κατά το α' τέταρτο του 19^{ου} αιώνα έως και τις αρχές του 20^{ου} (Χριστιανικό και Οθωμανικό εκπαιδευτικό σύστημα, 1990*.

οι οποίοι συντάχτηκαν, έγιναν δεχτοί και θεωρημένοι πλέον και επικυρωμένοι από την κοσμική εξουσία του σουλτάνου και της κυβέρνησής του, ίσχυσαν του λοιπού. Αποτέλεσαν δε αφετηρία του άτυπου αλλά ουσιαστικού προνομιακού δικαίου στην οθωμανική επικράτεια, και επομένως και στην Κρήτη. Είναι τα βασικά κείμενα που οδήγησαν σταδιακά στην εξειδίκευση έπειτα, με τους Ειδικούς Κανονισμούς των άτυπων μορφών κοινωνικής Διοίκησης στην ιστορική πορεία του νησιού, προς το καθεστώς της Αυτονομίας (Κρητική Πολιτεία).

Δεν αγνώω, αλλά καταχωρώ στο παράρτημα, τους αυτοκρατορικούς ορισμούς (φιρμάνια), που επέτρεπαν αρχικά και σταδιακά στην απαγκίστρωση από την Οθωμανική αυτοκρατορική Διοίκηση. Επίσης την προοδευτική απεξάρτηση, κάτω από υψηλές πιέσεις του επαναστατικού δικαίου, το οποίο δημιουργούσαν περιστασιακά οι Κρητικοί με τις διαδοχικές επαναστάσεις τους. Παράλληλα αναφέρομαι στην εκμετάλλευση διεθνών συγκυριών και περιστάσεων, με την ανάπτυξη ιδιόμορφου, διοικητικού καθεστώτος στη Κρήτη. Ενός ιδιότυπου και αποκλειστικής χροιάς καθεστώτος, μόνο για την Κρήτη, με βασικούς πυλώνες τον Οργανικό Νόμο της Κρήτης – πρώτο σοβαρό βήμα προς την ημιαυτονομία αρχικά – την Σύμβαση της Χαλέπας – επόμενο βελτιωτικό της κατάστασης νομικό και πολιτικό πάλι βήμα, και τέλος τον Νέο Οργανισμό.

Για συμπλήρωμα της γενικής θεώρησης των Άτυπων μορφών Κοινωνικής Διοίκησης των χριστιανών της Κρήτης τη συγκεκριμένη περίοδο, συνέλεξα και παραθέτω στο παράρτημα τα βασικά Νομικά κείμενα, που συντάχθηκαν και διαμορφώθηκαν μεταβατικά με προσθήκες, τροποποιήσεις και συμπληρώσεις (Ειδικούς Κανονισμούς) που ίσχυσαν για τη Κρήτη. Συντάχθηκαν από τις τοπικές εκκλησιαστικές αρχές ή το Πατριαρχείο και θεωρημένοι, ίσχυσαν στη συνέχεια και για μακρύ χρονικό διάστημα.

Τα κείμενα αυτά της άτυπης Κοινωνικής Διοίκησης των Χριστιανών της Κρήτης γίνονταν προοδευτικά πιο τυπικά, μέσα από τις διαδικασίες του κοινοβουλευτικού ελέγχου, της ψήφισης της ερμηνείας ή τροποποίηση των σχετικών διατάξεων τους από το θεσμό της Γενικής Συνέλευσης Κρήτης. Μια ιδιότυπη, άτυπη βουλή, της οποίας η λειτουργία αλλάζει προοδευτικά και μεταβάλλεται ως προς τον τρόπο των συμμετοχικών διαδικασιών και της αναλογικής συμμετοχής και εκπροσώπησης των δύο κυρίως κοινοτήτων του νησιού (Χριστιανικής κοινότητας και Μουσουλμανικής) με ανάλογα αποτελέσματα. Τα κείμενα αυτά παρέμεναν όμως ερμαφρόδιτα άτυπα, αφού για να ισχύσουν, έπρεπε να τα επικύρωνε πάντα ο σουλτάνος.

Έτσι η Γενική Συνέλευση της Κρήτης, μεταβλήθηκε σε νομοθετική εξουσία του νησιού, με ευχέρεια σε αντίστοιχα θέματα κυρίως κοινωνικής Διοίκησης και όχι ελεύθερης και ανεξάρτητης πολιτικής διοίκησης, για να φθάσουμε στο καθεστώς του πολιτεύματος της Κρητικής Πολιτείας, όπου ανεξαρτητοποιείται πλέον.

Ξεκίνησα λοιπόν τη συλλογή των σχετικών βάσιμων νομικών κειμένων, που τιτλοφορήθηκαν «Γενικοί Κανονισμοί» ή Εθνικοί κανονισμοί, για να φτάσουμε μέσω των Ειδικών Κανονισμών, τοπικής εμβέλειας στην ειδική νομοθεσία, η οποία κατάχωρείται πλέον επίσημα ως νομοθετικό έργο στην επίσημη εφημερίδα «Κρήτη» της Γενικής Διοικήσεως Κρήτης, ως την περίοδο της Κρητικής Πολιτείας.

Οι έρευνες μας στα δημοσιευμένα περιεχόμενα των αρχείων προξενικών αρχών των Μ. Δυνάμεων στο νησί (Αγγλίας, Γαλλίας, Ρωσίας) συμπληρώνουν σοβαρές αθέατες, πλευρές του κοινωνικού βίου των Κρητικών.

Το πλούσιο συγγραφικό έργο του λόγιου, πανεπιστημιακού δασκάλου και Κρητικού μητροπολίτη, κ. Ανδρέα Νανάκη, γύρω από την εκκλησία, τα ζητήματα και προβλήματα της Κρητικής Εκκλησίας, με βοήθησαν πολύ στην κατανόηση και εμπέδωση των πτυχών αυτών, της κοινωνικής διοίκησης που ασκούσε η Κρητική Εκκλησία αλλά και το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Αισθάνομαι ευνοημένη από την τύχη διότι στο ειδικό έργο του, επισήμανα, υλικό και κείμενα του Οικουμενικού Πατριαρχείου, τα οποία αξιοποιώ και παραθέτω συμπληρωματικά στο Παράρτημα.

Στα ΙΑΧΔΗ, ΙΑΧΔΛ, ΙΜΚ και ΙΑΚ επεσήμανα και αξιοποίησα βασικά χειρόγραφα, αδημοσίευτα κείμενα των «Ειδικών Κανονισμών» της Κρήτης, όπως : Κανονισμοί Δημογεροντιών Κρήτης, Κανονισμός των εν Ηρακλείω της Κρήτης σχολείων, Κανονισμός Νοσοκομείων-Νεκροταφείων, Διοργανισμός των εν Κρήτη Ιερών Μονών σταυροπηγιακών τε και ενοριακών, αλλά και σχετική αλληλογραφία και έγγραφα άτυπης κοινωνικής διοίκησης, που έχουν σχέση δηλαδή με την λατρεία, την παιδεία, την τοπική Αυτοδιοίκηση, την κοινωνική πολιτική, το κληρονομικό δίκαιο, την υγεία, την τήρηση του ηθικού νόμου κ.τ.λ.

Τέλος πλήθος νομικών κειμένων σχετικών με την άτυπη κοινωνική διοίκηση των Χριστιανών της Κρήτης συνάντησα και άντλησα υλικό και πληροφορίες, στη συλλογή νόμων και διατάξεων με τον τίτλο «Κρητικός Κώδιξ» τόμοι Α΄-Β΄-Γ΄. Μια συγκροτημένη προσπάθεια κωδικοποίησης των ανάλογων θεσπισμάτων της Κρήτης, που έγινε την περίοδο 1879 κι έπειτα σε δυο εκδόσεις. Τη συνάντησα είτε σε ηλεκτρονική μορφή, μεγάλο μέρος ψηφιοποιημένο στη συλλογή «Ανέμη» της βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου Κρήτης, είτε στη σύγχρονη νομική περιοδική έκδοση του Ινστιτούτου Κρητικού Δικαίου «Τάλως» (Χανιά), ο Διευθυντής του οποίου, κ. Στρατής Παπαμανουσάκης, διαθέτει πλούσιο συγγραφικό έργο, σχετικό με την ερευνώμενη περίοδο και τη θεματική μου.

Αυτονόητη θεωρώ τη δήλωσή μου ότι, τη συγγραφή της εργασίας μου την έκανα χρησιμοποιώντας το γνωστό πρόγραμμα ηλεκτρονικής επεξεργασίας κειμένου, Word. Για τους πίνακες, τα λογιστικά φύλλα Excel, της Microsoft Office αλλά και την σουίτα ελεύθερου λογισμικού ανοιχτού κώδικα, Open Office. Χρησιμοποίησα επίσης και κάποια δευτερεύοντα βοηθητικά προγράμματα επεξεργασίας εικόνας και διαχείρισης αρχείων (Photoshop CS5 και Q-Dir).

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ
ΑΠΟ ΤΟ 1841 ΩΣ ΤΟ 1858
ΠΛΑΙΣΙΟ ΑΝΑΦΟΡΑΣ

ΓΕΝΙΚΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ' **Ορολογία - Εννοιολογικός προσδιορισμός - Συμβάσεις**

1.1. Η έννοια της Κοινωνικής Πολιτικής και Διοίκησης

Το επιστημονικό πεδίο της Κοινωνικής Διοίκησης ανήκει στο χώρο των Κοινωνικών Επιστημών και αποτελεί υποσύνολο της Κοινωνικής Πολιτικής. Από τις Κοινωνικές Επιστήμες αυτές, στην πορεία των εργασιών μας χρησιμοποιούμε έννοιες και ορολογία, τις οποίες αναφέρουμε στη συνέχεια περιληπτικά. Ο ακριβής προσδιορισμός των όρων και της έκτασης των εννοιών αυτών, συμβάλλει στην αποφυγή παρανοήσεων και στην πρόληψη παρεξηγήσεων. Τέτοιες έννοιες είναι : Κοινωνική Διοίκηση, Κοινωνική Πολιτική, κοινωνική συμβίωση, κοινωνικό πρόβλημα, κοινωνική συνοχή, κοινωνική απορρύθμιση, κοινωνικό κίνημα, κοινωνική αλλαγή κ.ά.

α'. Κοινωνική Διοίκηση (Social Administration)

Η έννοια και το αντικείμενο της (Κ.Δ.) είναι σχετικά νέα και το πεδίο της είναι δύσκολο να προσδιοριστεί με ακρίβεια. Η έννοια της αποτελεί δυσδιάκριτο και ασαφή όρο για τους πολλούς, γιατί στο πέρασμα του χρόνου άλλαξε η σημασία του από την διακύμανση μεταξύ ευρύτατης ή περιορισμένης έκτασης διαφορετικών θεωρητικών προσεγγίσεων, του όρου, κατά γεωγραφικές περιοχές.

Ως ακαδημαϊκό αντικείμενο εμφανίστηκε και διαμορφώθηκε τη δεύτερη δεκαετία του εικοστού αιώνα στην Βρετανία.¹

¹ Το 1912, ιδρύεται για πρώτη φορά, Τμήμα Κοινωνικής Επιστήμης και Διοίκησης στην Σχολή Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών του Λονδίνου (The London School of Economics and Political Science). Η εξέλιξη του τμήματος συνδέθηκε άμεσα με την ανάπτυξη του αντικειμένου της Κοινωνικής Διοίκησης τις επόμενες δεκαετίες. Η σταδιακή δημιουργία Πανεπιστημιακών Τμημάτων Κοινωνι-

Αρχικά σήμαινε απλά την διδασκαλία για το τι κάνουν οι Κοινωνικές Υπηρεσίες, προσδιορίζοντας κυρίως την προσέλευση κοινωνικών λειτουργών και διοικητικών στελεχών. Μεταπολεμικά όμως, η ραγδαία εξέλιξη των κοινωνικών υπηρεσιών εμφάνισε επιπλέον θέματα σε ακαδημαϊκό επίπεδο, με ευρύτερες κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές προεκτάσεις.

Έτσι ...«*Το χώρο του κοινωνικού βίου που είναι δυνατή η συγκεκριμένη και εντοπισμένη βελτίωση των συνθηκών ζωής του ανθρώπου, τον καταλαμβάνουν βασικά η εργασία, η υγεία, η παιδεία, η κατοικία, το περιβάλλον, η κοινωνική πρόνοια και η κοινωνική συμβίωση. Θεσμοί και μέτρα, οργάνωση και λειτουργίες, προβλήματα και ανάγκες σ'αυτούς τους βασικούς τομείς του κοινωνικού βίου αποτελούν αυτοτελές αντικείμενο, ίδιο πεδίο μελέτης και επεμβάσεων, ... που αποκαλείται Κοινωνική Διοίκηση*».²

Κατά τον Marsh, η κοινωνική διοίκηση «*ασχολείται με τον τρόπο με τον οποίο η κοινωνία παρέχει οργανωμένα μέσα για να αντιμετωπισθούν ανθρώπινες ανάγκες και να λυθούν κοινωνικά προβλήματα*»³. Στα βασικά στοιχεία της κοινωνικής διοίκησης, τις κοινωνικές ανάγκες, τα κοινωνικά προβλήματα καθώς και οι κοινωνικές υπηρεσίες για την αντιμετώπισή τους, εντάσσεται ακόμα ένα, το οποίο είχε απασχολήσει τους κυριότερους στοχαστές της κοινωνιολογίας. Είναι το στοιχείο της «*βελτίωσης των συνθηκών της ζωής του ανθρώπου*»⁴ κατά τον Simey ή πιο προωθημένα, της «*βελτίωσης της ευημερίας του ατόμου*» κατά τον Marsh.⁵

Συνοψίζοντας, κατά τους θεωρητικούς της, το αντικείμενο της Κοινωνικής Διοίκησης, θεωρείται, ότι αποτελούν οι ανθρώπινες ανάγκες, τα κοινωνικά προβλήματα, οι κοινωνικές υπηρεσίες για την αντιμετώπισή τους και για τη βελτίωση των συνθηκών ζωής του ανθρώπου.⁶

Για την πληρέστερη όμως κατανόηση της έννοιας της Κοινωνική Διοίκησης κρίνεται σκόπιμη η αναφορά στον ευρύτερο όρο της Κοινωνικής Πολιτικής, υπόσύνολο της οποίας είναι η Κ.Δ. που και πάλι τα όρια του πεδίου της είναι ασαφή.

β'. Κοινωνική Πολιτική (Social Policy)

Η ιστορική προσέγγιση μορφών Κοινωνικής Πολιτικής μπορεί να αρχίσει, πολύ βαθειά στο χρόνο. Από τότε που εμφανίζεται έστω και σε πρωτογενή βαθμό η θεσμοποίηση των ανθρώπινων κοινωνιών και η συγκρότηση των πρώτων υποτυπωδών κρατικών μορφωμάτων.

κής Διοίκησης στην Βρετανία, που ώθησε την έρευνα και την διδασκαλία στον χώρο αυτό, με κατεύθυνση την διάπλαση μιας κοινωνικής επιστήμης, που θα ήταν προσανατολισμένη σε πρακτικά θέματα και σε άσκηση επιρροής στην διαμόρφωση της Κοινωνικής Πολιτικής. Περισσότερα βλ. Βενιέρης Ν. Δ. *Εισαγωγή στην Κοινωνική Πολιτική και την Κοινωνική Διοίκηση*, Παραδόσεις α' εξαμήνου, Ξάνθη 2000. σ.12-18.

² Ραφαήλ Μάριος, *Κοινωνική προστασία και Κοινωνική Διοίκηση*, εκδ. Σάκουλα, Αθήνα Κομοτηνή 2001. σ. 77.

³ Marsh D., «Social Administration: an Applied Social Science», *The Social Sciences* (Routledge and Kegan Paul, London, 1965) σ. 155.

⁴ Simey T.S., *Principles of Social Administration* (Oxford U.P., 1937) σ. 9.

⁵ Ραφαήλ Μάριος, ό. π., σ. 80.

⁶ Ραφαήλ Μάριος, ό. π., σ. 81.

« Ως Κοινωνική Πολιτική μπορούμε να θεωρήσουμε την διορθωτική ή προγνωστική παρέμβαση στην κοινωνική πραγματικότητα με την λήψη μέτρων που αποσκοπούν στην άμβλυνση των κοινωνικών ανισοτήτων και την προαγωγή της κοινωνικής δικαιοσύνης».⁷

«Κοινωνική πολιτική θεωρείται γενικότερα, κάθε σχεδιασμένη, κρατική κατά μείζονα λόγο, συλλογική προσπάθεια παρέμβασης που αποσκοπεί στη δικαιότερη κατανομή των υφισταμένων περιορισμένων πόρων. Στην πράξη αυτό σημαίνει αναδιανομή των πόρων κάθε μορφής, προς όφελος ατόμων ή ομάδων που, συγκριτικά τους στερούνται σε μεγαλύτερο βαθμό, ή τους έχουν μεγαλύτερη ανάγκη.

Με άλλα λόγια, η κοινωνική πολιτική επιχειρεί να αποκαταστήσει -με βάση τα κριτήρια της κοινωνικής δικαιοσύνης και την ανάγκη της κοινωνικής εναρμόνισης- την υφιστάμενη άνιση κατανομή πόρων προκειμένου να αμβλύνει τις κοινωνικές ανισότητες και αδικίες...».⁸

Συμπερασματικά, όταν αναφερόμαστε στην Κοινωνική Πολιτική, ως ιστορικό φαινόμενο, είναι αναγκαίο να διευρύνουμε τον όρο σε οποιαδήποτε θεσμοθετημένη μορφή βοήθειας και παρέμβασης, προληπτικής ή διορθωτικής, που προάγει την κοινωνική δικαιοσύνη και αμβλύνει τις διαφορές σε τομείς όπως η υγεία, παιδεία, πρόνοια, φροντίδα, το εισόδημα κ.τ.λ. αλλά ακόμη και σε ζητήματα κοινωνικής ρύθμισης στους τομείς των εργασιακών σχέσεων, της κατάρτισης, της απασχόλησης, της φτώχειας κ.λ.π., ενώ σε αρκετές περιπτώσεις συνεισφέρει και στην κοινωνική αναπαραγωγή και στην κοινωνική και πολιτική σταθερότητα.⁹

Αλλά δεν είναι δυνατόν ούτε ίσως αναγκαίο, στα περιορισμένα και συγκεκριμένα πλαίσια της παρούσας εργασίας μας να εμβαθύνουμε σε λεπτές πτυχές και ακριβείς οροθεσίες του χώρου και των εννοιών αυτών, που ίσως ακόμη και σήμερα δεν έχουν προσδιοριστεί με επιστημονικό τρόπο απόλυτα. Παρ' όλα αυτά θα επιχειρήσουμε για λόγους σπουδής, ακροθιγώς τη διερεύνηση σύγχρονων όρων και χώρων του Κοινωνικού πεδίου, αντίστοιχων στοιχείων στην περίοδο της όψιμης Τουρκοκρατίας, τα οποία ενώ δεν είχαν διακριθεί, οριοθετηθεί και προσδιοριστεί τότε σαφώς, ανιχνεύονται όμως σήμερα ως άτυπες μορφές της περιόδου εκείνης.

Συνολικά, ο όρος της Κοινωνικής Πολιτικής αναφέρεται στις προσπάθειες του κράτους ή και **άλλων μη κυβερνητικών φορέων**, να επηρεάσουν την ευημερία ατόμων ή ομάδων. Και εν προκειμένω, της Χριστιανικής κοινότητας της Κρήτης.

Θα μπορούσαμε να ορίσουμε την Κοινωνία, ως αυτοτελές και οργανωμένο σύνολο ανθρώπων που έχει συνέχεια στο χρόνο και δική του ιδιαίτερη ταυτότητα.¹⁰

Η κοινωνία γίνεται αντιληπτή ως ένα συντεταγμένο σύνολο σχέσεων. Ως ένα σύνθετο σύστημα. Πράγμα που σημαίνει ότι έχει οργάνωση. Οι σχέσεις αρθρώνονται μεταξύ τους σε διακριτά πλέγματα, τους θεσμούς, που λειτουργούν ως υποσυστήματα. Έχουν δηλαδή και αυτά τη δική τους οργάνωση. Ο τρόπος που είναι αρθρωμένοι μεταξύ τους οι θεσμοί συνιστά τη δομή της κοινωνίας.

⁷ Τσαούσης Γ. Δ., *Η Κοινωνία του ανθρώπου, εισαγωγή στην Κοινωνιολογία*, εκδ. Gutenberg 1984, σ. 146. βλ και Δικαίος Κ., *Εισαγωγή στην Κοινωνική Πολιτική. Τι είναι Κοινωνική Πολιτική*. Σημειώσεις, Διάλεξη 2^η, 2004-5.

⁸ Βενιέρης Ν. Δ., *Εισαγωγή στην Κοινωνική Πολιτική και Διοίκηση*, (2000) Ξάνθη, σ. 8.

⁹ Δικαίος Κ., *Εισαγωγή στην Κοινωνική Πολιτική*. ό. π., σ. 4.

¹⁰ Τσαούσης Γ. Δ., *Η Κοινωνία μας - Οργάνωση, λειτουργία, δυναμική*, Gutenberg Αθήνα 1999 σ. 23.

Όταν λέμε ότι η κοινωνία έχει ταυτότητα, εννοούμε ότι τα μέλη της, αλλά και οι άλλοι, έχουν συνείδηση του γεγονότος ότι αποτελεί ένα ξεχωριστό και διαφορετικό από τα άλλα σύνολο.¹¹

Ως κοινωνική συνοχή, ορίζεται ο δεσμός που κρατάει τα μέλη της κοινωνίας ενωμένα μεταξύ τους, και απασχόλησε από νωρίς τους κοινωνιολόγους. Η κοινωνική συνοχή θεμελιώνεται στη συλλογική ταυτότητα και τον κοινωνικό δεσμό.

Η συλλογική ταυτότητα εκφράζεται με την απάντηση που δίνουν τα μέλη μιας κοινωνίας στο ερώτημα «ποιοι είμαστε;».¹²

Η αίσθηση της ταυτότητας ενισχύεται από τον κοινωνικό δεσμό, που με τη σειρά του ενισχύεται από αυτήν.

Η κοινωνική συνοχή εξασφαλίζεται με την κοινωνικοποίηση και τον κοινωνικό έλεγχο. Κοινωνικοποίηση είναι το σύνολο των διαδικασιών με τις οποίες το άτομο εσωτερικεύει τις αξίες, τους τρόπους συμπεριφοράς, την κοινωνική οργάνωση και τη θέση του σ' αυτήν και γενικότερα τα στοιχεία του πολιτισμού που μεταβιβάζει η μια γενιά στην άλλη.

Κοινωνικός έλεγχος είναι ο κολασμός που επιβάλλει ή απειλή και η επιβράβευση που παρέχει ή υπόσχεται μια κοινωνία, για να εξασφαλίσει τη συμμόρφωση των μελών της στους κανόνες που τους μετέδωσε με την κοινωνικοποίηση.

Η κοινωνική συνοχή διαταράσσεται με δυο τρόπους. Ή με την κοινωνική απορρύθμιση ή με την έκτροπη συμπεριφορά.

Η κοινωνική απορρύθμιση ή αποδιοργάνωση, συμβαίνει όταν ένα κοινωνικό σύστημα δεν λειτουργεί ικανοποιητικά. Κι αυτό μπορεί να γίνει είτε γιατί κάποια υποσυστήματα δυσλειτουργούν είτε γιατί δεν συντονίζονται αποτελεσματικά οι λειτουργίες τους. Ο δεύτερος τρόπος είναι η έκτροπη συμπεριφορά και παρέκκλιση.¹³

Η κοινωνική συνοχή διέρχεται κρίση, όταν η κοινωνία αντιμετωπίζει κοινωνικά προβλήματα που οδηγούν στην υπέρμετρη διατάραξή της. Χαρακτηρίζουμε ως κοινωνικό πρόβλημα μια κατάσταση που προκαλεί δυσφορία σε ένα σημαντικό μέρος του κοινωνικού συνόλου γιατί υπάρχει, ενώ θα μπορούσε να έχει αποφευχθεί ή διορθωθεί. Η φτώχεια, η πείνα, το κυκλοφοριακό είναι κοινωνικά προβλήματα.

Όταν λέμε κοινωνικό κίνημα έχουμε κατά νου μια μορφή πολιτικής δράσης που δεν έχει σταθερή οργάνωση, όπως έχει ένα κόμμα λ.χ., και που προβάλλει ένα αίτημα για περιορισμένες ή ευρύτερες διαρθρωτικές μεταβολές, με σκοπό την αντιμετώπιση και λύση ορισμένων προβλημάτων. Παραδείγματα κοινωνικών κινήματων ήταν το εργατικό κίνημα του περασμένου αιώνα, το φεμινιστικό κίνημα.¹⁴

Με τον όρο επανάσταση εννοούμε μια ριζική μεταβολή της οργάνωσης μιας κοινωνίας. Η επανάσταση συνεπάγεται μια ρήξη με το παρελθόν, μια ασυνέχεια, μια αποδόμηση και ταυτόχρονα μια αναδόμηση της κοινωνίας σε νέες βάσεις.

¹¹ Τσαούσης Γ.Δ., *Η Κοινωνία μας...*, ό. π. σ. 22.

¹² Τσαούσης Γ.Δ., *Η Κοινωνία μας...*, ό.π. σ. 25.

¹³ Τσαούσης Γ.Δ., *Η Κοινωνία μας...*, ό.π. σ. 27.

¹⁴ «Ως κοινωνικό κίνημα μπορεί να νοηθεί μόνο ο χώρος εκδήλωσης πρωτογενών αντιστάσεων ή σχεδιασμένης δράσης υπαρκτών κοινωνικών υποκειμένων - και όχι πολιτικών πρωτοποριών ιδεολογικά οροθετημένων. Όμως, ο όρος «κοινωνικά κινήματα» συνήθως δηλώνει μονοθεματικές πρακτικές, με σχετική ιδεολογική συνεκτικότητα και προσανατολισμένες στις σφαίρες της αναπαραγωγής και του επικοινωνιακού πεδίου». (Γιαννόπουλος Ν., *Μετανάστες και Μετανάστευση, οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές πτυχές*, Επιμέλεια Ναξάκης Χ., Χλέτσος Μιχ., εκδ. Πλατάκη, Αθήνα, 2002 σ. 227). Περισσότερα για το «Τι ήταν το ιστορικό κίνημα» βλ. Αλεξανδρόπουλος Στ. *Θεωρίες για τη συλλογική δράση και τα κοινωνικά κινήματα*, εκδ. Κριτική, 2001 σ. 36-38.

Δεν πρέπει να συγγέουμε την επανάσταση και το κοινωνικό κίνημα με την εξέγερση, που είναι απλή πράξη έντονης διαμαρτυρίας.¹⁵

Ο όρος κράτος πρόνοιας αναφέρεται στην ιστορικά καθορισμένη μορφή του αστικού κράτους στις αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες, που χαρακτηρίζεται από μεγάλη διεύρυνση της κοινωνικής του λειτουργίας, ιδιαίτερα στη σφαίρα της κοινωνικής αναπαραγωγής. Αποτελεί συγχρόνως ένα ιδεατό μοντέλο κράτους, βασισμένο στις αρχές της κοινωνικής δικαιοσύνης και της σχεδιασμένης συλλογικής δράσης, με απώτερο στόχο την επίτευξη -ποσοτικά και ποιοτικά- της ευημερίας των πολιτών του και την εξάλειψη, ή τουλάχιστον τη σημαντική μείωση, της κοινωνικής ανισότητας.¹⁶

γ'. Κοινωνική Πολιτική και Διοίκηση – Κράτος Πρόνοιας κατά την Τουρκοκρατία

Θεμελιακό ρόλο στην κοινωνική ζωή και την σύνδεση των κοινοτικών ομάδων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, διαδραματίζει η φιλοσοφία των Μουσουλμάνων. Δογματικά η θρησκεία του Ισλάμ διακρίνει, τους ανθρώπους, σε πιστούς (προνομιούχους) και σε άπιστους (υποδεέστερους). Εξ αρχής το θεοκρατικό οθωμανικό κράτος της Τουρκίας υλοποιεί το κράτος δικαίου και πρόνοιας κάτω από το πρίσμα διακρίσεων της ανθρώπινης αξίας. Για τους μεν «πιστούς» και ομοφύλους τους υπάρχει και το τυπικό της κοινωνικής μέριμνας, μέσα από τις αρετές του πιστού, αυτές της φιλανθρωπίας, οι πράξεις φιλευσπλαχνίας και βοήθειας, Οργανωμένες Κοινωνικές Υπηρεσίες και Ευαγή Ιδρύματα (Βακούφια), Εφκαφείο.

Για τους δε «άπιστους» η διαρκής απειλή εξόντωσης, φυσική, υλική ή πνευματική και εξολόθρευσης δια «πυρός και σιδήρου».

Αλλά «...Θεμελειώδης «αρχή» του Κορανίου θεωρείται ο αγώνας, που προβάλλεται ως θρησκευτικός πόλεμος των πιστών κατά των απίστων με τις εξής εντολές : «Πηγαίνετε να αγωνιστείτε για την πίστη... αν δεν πάτε στον αγώνα, ο θεός θα σας τιμωρήσει αυστηρά» (κεφ.9, στίχ. 38, 39, 41). «Πολεμάτε τους απίστευτους... ώστε η αγία θρησκεία να θριαμβεύσει παγκόσμια» (8,40). «Πολεμάτε αυτούς, που δεν πιστεύουν στο θεό... που δεν ομολογούν την αληθινή πίστη, Εβραίους και Χριστιανούς» (9,29)! - «Όταν συναντάτε τους άπιστους, φονεύετε και κατασφάζετε τους, συγκροτώντας στερεά τα δεσμά της αιχμαλωσίας τους» (47,4).

Το Κοράνιο περιέχει βέβαια και στοιχεία ανεξίθρησκείας. Δυστυχώς όμως ούτε αυτός ο ίδιος ο Μωάμεθ εφάρμοσε τη διδαχή του, όσον αφορά το σημείο αυτό. Δεν υπήρξε δηλαδή κατ' ουσίαν ανεξίθρησκος, αφού πρώτος ο ίδιος εξεστράτευσε κατά της γενέτειράς του και επεβλήθη «διά της βίας», διαδίδοντας έτσι ευθύς εξ αρχής τις ιδέες του, θα ελέγαμε «με το σπαθί του»! Σε άλλες πάλι περιπτώσεις ο εξισλαμισμός επιτελέστηκε με άλλα πολυειδή μέσα από οπαδούς του.

Συνέβη συνεπώς και στην περίπτωση αυτή ό,τι σε παρόμοιες περιστάσεις και περιπτώσεις ανά τους αιώνες: αντίφαση, αντινομία, αντίθεση και ασυνέπεια μεταξύ

¹⁵ Τσαούσης Γ.Δ., *Η Κοινωνία μας*. ό. π. σ. 29.

¹⁶ Στασινοπούλου Β. Ο., *Κράτος Πρόνοιας, Ιστορική εξέλιξη-σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις*. Εκδ. Gutenberg Αθήνα 2000, σ. 26. Δες και Τσάτσος Δ. *Συνταγματικό Δίκαιο - Οργάνωση και λειτουργία της πολιτείας*. τόμος β', εκδ. β' εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1993. σ. 159.

θεωρίας και πράξεως». ¹⁷

Η θρησκεία του ξίφους όμως στην πρακτική της διάσταση και εφαρμογή των αξιών της στον καθημερινό βίο, αντιμετωπίζει προβλήματα και αδυναμίες υλοποίησης και εφαρμογής των επιδιώξεων της.

Πρακτικά είναι αδύνατη η εξολόθρευση όλων των «άπιστων».

Είναι μάταιη λοιπόν η προσπάθεια να αναζητούμε κοινωνικές ευαισθησίες και μέριμνα για τους (άπιστους) Χριστιανούς στην περίοδο της Τουρκοκρατίας. Ευαισθησίες Κοινωνικής Πολιτικής και μέριμνας για κράτος δικαίου ή κράτος προνοίας γι' αυτούς και κυρίως στους πρώτους αιώνες της κατάκτησης.

Μόνο η δυναμική επέμβαση εξωτερικών παραγόντων και η καταλυτική λειτουργία τους ως μηχανισμός εξισορρόπησης της κατάστασης, ανέτρεπε τις πρακτικές και τροποποιούσε, έστω παροδικά, προσωρινά και φαινομενικά, τη φιλοσοφία εξόντωσης των «άπιστων» οι οποίοι πλήρωναν φόρο και μόνο για την ύπαρξή τους (Κεφαλικός φόρος, Χαράτσι).

Τέτοιοι διαφοροποιητικοί παράγοντες ήταν: η κυκλοφορία φιλελεύθερων ιδεολογικών ρευμάτων, οι πολιτικές θέσεις και τα γεωπολιτικά συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων, που εκδηλώνονταν ως προτάσεις ή και απαιτήσεις προς τον σουλτάνο και μάλιστα σε κρίσιμες για την τύχη της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, συγκυρίες, τοπικά επαναστατικά κινήματα ή απειλητικές κοινωνικές εξεγέρσεις και επαναστάσεις.

Κατ' αυτόν τον τρόπο πέραν από τα αρχικά «προνόμια» του Πατριάρχη από τον Πορθητή, αποσπώνται υποσχέσεις και εξωθείται ο σουλτάνος να αναγνωρίσει επίσημα, με δημόσιες εξαγγελίες και φερμάνια, σουλτανικές διοικητικές πράξεις παραχωρήσεων, που βαπτίζονται «προνόμια» και υποκαθιστούν προοδευτικά και άτυπα την κοινωνική πολιτική και διοίκηση σε ένα άτυπο κράτος ελεγχόμενης πρόνοιας των μειονοτήτων. Κατ' αυτόν τον τρόπο προκύπτει το *προνομιακό δίκαιο ή Δίκαιο του αμάν*.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες άτυπων κυρίως διαδικασιών και όχι τόσο ουσίας και υπηρεσιών κοινωνικής Πολιτικής – Διοίκησης, ερευνούμε αρχαικό υλικό ανιχνεύοντας σ' αυτό άτυπες μορφές Κοινωνικής Πολιτικής και Διοίκησης, που επιτρέπονται, γίνονται ανεκτές, να αναπτύσσονται άτυπα και υποτυπωδώς, ύστερα από ποικίλες και διαφορετικές κατευθύνσεις, πιέσεις, παλινωδίες και ματαιώσεις στους κατατρεγμένους ραγιάδες Χριστιανούς της Κρήτης.

Οι κατακτητικές πρακτικές και βλέψεις του θεοκρατικού καθεστώτος της Τουρκίας οδήγησαν σε αδιέξοδο. Πρακτικά ήταν αδύνατος ο αφανισμός και η εξολόθρευση όλων των άπιστων. Ήδη κατακτημένων και μη, που διακηρύττει το Κοράνι. Ο χώρος και το πλήθος των «άπιστων» υπερέβαινε αθροιστικά το πλήθος των Μουσουλμανικών εθνοτήτων (Οθωμανών, Αράβων, Περσών). Οι δε Χριστιανικοί λαοί, πέρα από την αριθμητική τους υπεροχή, υπερείχαν σαφώς στρατιωτικά, νομικά, πολιτιστικά, τεχνολογικά, οργανωτικά.

Οι μεθοδεύσεις αφανισμού με γενοκτονίες ομάδων και εθνών που εφαρμόστηκαν προς αυτήν την κατεύθυνση (βλ. Ποντίων, Αρμενίων, Κούρδων κ.τ.λ), ελάχιστα από το προσδοκώμενο απέδωσαν στην Τουρκία δημιουργώντας περισσότερα και πιο σύνθετα προβλήματα, κρίσεις, καταδίκες και την παγκόσμια κατακραυγή.

¹⁷ Δρούλιας Δ. Ι., *Αιώνιες αναζητήσεις και ανάλογες θεωρήσεις (του όντως Όντος)*, Αθήνα 1981 σ. 55-6.

Το οθωμανικό κράτος - καθεστώς της Τουρκίας λοιπόν χαρακτηριζόταν όχι μόνο για απουσία κοινωνικής πολιτικής και επομένως και Κοινωνικής διοίκησης των μειονοτικών ομάδων και υποτελών εθνοτήτων της, αλλά αντιθέτως, για αρνητική πρόνοια, αφανισμού και γενοκτονιών.

Κάτω από ποικίλες πιέσεις, απαιτήσεις των Μ. Δυνάμεων συγκυρίες και πολεμικές συνθήκες, με την βία των επαναστατικών όπλων, αλλά και το μεταρρυθμιστικό διοικητικό πνεύμα, που επικράτησε (Οθωμανικές μεταρρυθμίσεις Τανζιμάτ) υποχρεώθηκε να επιτρέψει όμως την ανάπτυξη, και να ανεχθεί, μορφές κοινωνικής πολιτικής και κοινωνικής διοίκησης στους υποτελείς υπηκόους της. Η ανάπτυξη αυτή εκτείνεται σε ολόκληρη τη Χριστιανική κοινότητα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και ιδιαίτερα στους Χριστιανούς της Κρήτης, που τελούν υπό την πνευματική ηγεσία του Πατριάρχη, στα πλαίσια των προνομίων, που πολύ εύστοχα αναγνώρισε και αναγνώριζε ο σουλτάνος, για τον έλεγχο του υποτελούς γενικά χριστιανικού χώρου και την αφομοίωσή του ως Οθωμανού υπηκόου.

Η Κοινωνική Πολιτική - και Κοινωνική Διοίκηση, που επιτράπηκε να αναπτυχθεί στις μειονοτικές ομάδες, της επικράτειας όμως, ήταν ελεγχόμενη, τοπικής έκτασης, καθώς και άτυπης μορφής. Την οθωμανική αρχή, απασχολούσε και ενδιέφερε κυρίως να μην χαθεί ο έλεγχος. Γι' αυτό ο τοπικός πολιτικός Διοικητής εποπτεύει άγρυπνα την εφαρμογή του θέματος των «προνομίων» στην περιοχή του.

Έκτακτοι στρατιωτικοί διοικητές, αποσταλμένοι με στρατιωτική δύναμη ισοπέδωναν και κατέλυαν τους τυχόν πυρήνες και τις εστίες συσπείρωσης, αντίδρασης, αντίστασης, αυθάδειας και αγνωμοσύνης, όπου αναδύονταν, στα προβλήματα ή Ζητήματα που προέκυπταν.

Δεν είναι τυχαία η ονομασία Χαϊνης, που αποδίδουν οι Οθωμανοί σ' όσους έπειτα από τις παραχωρήσεις αμνηστίας, χάριτων, προνομίων και δικαιωμάτων, αντιδρούσαν στρέφομενοι επαναστατικά κατά της οθωμανικής αυτοκρατορίας.¹⁸

Τοπικής έκτασης χαρακτηρίζεται η παραχώρηση. Γιατί τα περιβόητα «Προνόμια» με τις παραχωρήσεις, αφορούσαν μεν όλες τις μειονότητες της οθωμανικής επικράτειας, αλλά στη συνέχεια εξειδικεύονταν και εστιάζονταν σε συγκεκριμένη εδαφική περιοχή, όπως συνέβη π.χ. στη Σάμο, αλλά κυρίως στην Κρήτη, βλ. Οργανικός Νόμος Κρήτης, Σύμβαση της Χαλέπας κ.τ.λ, όπου είχαν το σθένος να τα διεκδικήσουν πιεστικά, και να επανέλθουν ακόμη και με τα όπλα.

Άτυπης μορφής χαρακτηρίζονται, οι παραχωρήσεις από το γεγονός, πως τα επιτρεπόμενα να αναπτυχθούν όργανα, θεσμοί, υπηρεσίες, μηχανισμοί, ιδρύματα, δεν αποτελούσαν κρατικές οντότητες, αναγνωρισμένες υπηρεσίες, αλλά νομικά μορφώματα με την μορφή Σωματείων, που αποφασίζουν δυνητικά και ενεργούν σε τοπικά θέματα, αλλά οι αποφάσεις τους ισχύουν εφόσον δεν αντεργάζονται, ούτε ανατρέπουν την γενική πολιτική κατεύθυνση, συγκρότηση, προσανατολισμό ή πολιτικές επιδιώξεις της κεντρικής οθωμανικής κυβέρνησης.

Δεν μπορούν δηλαδή οι Χριστιανοί να αποφασίσουν, με διαδικασίες ελεύθερης λήψης αποφάσεων, για αυτοδιάθεση του τόπου ή του λαού τους. Εφόσον επιτραπεί η συζήτηση ευαίσθητου θέματος, χρειάζεται η έγκριση και επικύρωση όποιων σοβαρών αποφάσεων αρμοδίως από το Γενικό Διοικητικό Συμβούλιο, τη Γενική Συνέλευση αργότερα και για σοβαρότερα θέματα από το σουλτάνο, φυσικά.

¹⁸ Χαϊν (χαϊνης) = αγάριστος, άπιστος. Αυτός που δεν εκτιμά τις παραχωρήσεις και τα προνόμια, που του δόθηκαν και εκμεταλλευόμενος την ανοχή της διοίκησης επαναστατεί, αυθαδιάζει, αυτονομείται.

Έχουν μεν συμμετοχικές διαδικασίες, υπηρεσιακή μορφή, υπόσταση και συγκρότηση. Δηλαδή αιρετή σύνθεση, επιτροπές, συμβούλια, σφραγίδα, γραφείο, γραμματεία, τραπεζικό ίδρυμα, Ταμείο, επιστάτες, υπαλλήλους, υπηρέτες, όργανα και εγκαταστάσεις. Αλλά η λειτουργία τους προϋποθέτει να πειθαρχούν, να αναφέρονται και να μην αγνοούν τις εντολές και τον έλεγχο του τοπικού Οθωμανού διοικητή.

Η Τουρκία, όχι μόνο Κοινωνική Πολιτική και Διοίκηση των υποταγμένων δεν εφάρμοσε αλλά αντίθετα ασκούσε και μηχανευόταν πολιτικές εξόντωσης Κοινωνικών και κοινοτικών ομάδων.

Άλλη προσφιλής μέθοδος της Τουρκίας, στην κατεύθυνση της πολιτικής της επιδίωξης αυτής ήταν η αλλοίωση της σύνθεσης του πληθυσμού ενός τόπου.

Μετακινούσε ελεγχόμενους πληθυσμούς της επιλογής της, ή επέτρεπε την μετακίνηση, για να επιτύχει έτσι τον έλεγχο υποτίθεται της συγκεκριμένης περιοχής. Έτσι μετακίνησε μεταφέροντας στις μεγάλες πόλεις της Κρήτης, στο Ηράκλειο και τα Χανιά, νομαδικούς πληθυσμούς εξαθλιωμένων Βεγγαζίων, Βεδουίνων, τους γνωστούς «Χαλικούτηδες», όπως τους ονόμασαν οι Κρητικοί, από την βαρβαρική διάλεκτό τους.¹⁹

¹⁹ Χαλικουτίζω, στο κρητικό ιδίωμα, σημαίνει ομιλώ ακατανόητη, βαρβαρική γλώσσα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ' **Ιστορικό πλαίσιο αναφοράς**

Η όψιμη Τουρκοκρατία στην Κρήτη (1858-1898)

Στα 1830, που ιδρύθηκε με το Πρωτόκολλο του Λονδίνου, το πρώτο ελληνικό κράτος, το νησί της Κρήτης παραχωρήθηκε στον αντιβασιλέα της Αιγύπτου Μωχάμετ Άλυ, ο οποίος το κατείχε ως το 1840.

Η δεκαετία αυτή είναι γνωστή ως περίοδος της Αιγυπτιακής Κρήτης.

Η Κρήτη μετά το 1840, επανήλθε στην εξουσία του σουλτάνου και συνεχίστηκε η τουρκοκρατία στο νησί, χωρίς καμιά αναγνώριση ή δικαίωμα στους υποταγμένους (ραγιάδες) της Κρήτης.

Στα 1858 σημειώνεται ειρηνική, πολιτική εξέγερση (Κίνημα) των Χριστιανών της Κρήτης. Κάτω από το πνεύμα των Οθωμανικών μεταρρυθμίσεων και από τις πιέσεις των Μεγάλων Δυνάμεων, υποχρεώθηκε ο σουλτάνος στην αναγνώριση των δικαιωμάτων των μειονοτήτων της αυτοκρατορίας του, και επομένως και των Χριστιανών.

Στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, συντάχθηκαν και ψηφίστηκαν οι Κανονισμοί. Νομικά κείμενα, που διέπουν και ρυθμίζουν το καθεστώς της άτυπης Κοινωνικής Διοίκησης των Χριστιανών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και επομένως και του νησιού της Κρήτης.

Έτσι ως συνέχεια των προνομίων του Πατριάρχη, που απολαμβάνει η χριστιανική εκκλησία, αναγνωρίστηκε για πρώτη φορά επίσημα, το δικαίωμα σύστασης του άτυπου θεσμού της Δημογεροντίας ως δικαστηρίου κληρονομικού δικαίου των Χριστιανών. Ολιγομελές συμβούλιο αιρετών αρχόντων (δημογερόντων) προεδρευόμενο από τον επίσκοπο της περιοχής, χωρίς άλλες παραπέρα εξουσίες.

Την εποχή εκείνη εκμεταλλεύτηκε την ευκαιρία ο Πάπας Ρώμης, ως Καθολική Εκκλησία και άσκησε πολιτική προσηλυτισμού στους ραγιάδες της Κρήτης. Με την ψευδή υπόσχεση ότι όσοι υπογράψουν δήλωση αναγνώρισής του ως πνευματικού αρχηγού τους, θα θεωρούνται Γάλλοι πολίτες και επομένως θα προστατεύονταν από τις αυθαιρεσίες των Οθωμανών και του σουλτάνου, εκδηλώθηκε η κίνηση.

Καθολικοί μοναχοί (καπουτσίνοι) περιόδευαν στα χωριά και στις πόλεις της Κρήτης και μαζεύανε υπογραφές από ευκολόπιστους, αγράμματους Κρητικούς χωρικούς, σε ειδικό βιβλίο.

Η προπαγανδιστική αυτή ενέργεια καταθρόνησε τους τοπικούς φορείς της Ορθόδοξης Ανατολικής Εκκλησίας, του Πατριαρχείου της Κωνσταντινουπόλεως, και τους πνευματικούς ανθρώπους των Χριστιανών, που αντέδρασαν στην πρόκληση με διάφορους τρόπους :

Α) Ενοχλημένοι λόγιοι κι ομογενείς, καθώς και οι φοιτητές του Πανεπιστημίου, άρχισαν να επιζητούν την εκπαίδευση των Χριστιανόπουλων της Κρήτης, για να μην πέφτουν εύκολα θύματα τέτοιου είδους προπαγάνδας.

Β) Με αλληλογραφία τους απαίτησαν από τον Πατριάρχη την αποστολή μορφωμένων, ιεροκηρύκων και κληρικών – διδασκάλων στην Κρήτη, για να αντιμετωπίσουν και εξουδετερώσουν την Καθολική προπαγάνδα στο νησί.

Γ) Αγανακτισμένη η Χριστιανική Κοινότητα του νησιού, φρόντισε να καταστραφεί ολοσχερώς, το βιβλίο συλλογής υπογραφών, στα χέρια των καπουτσίνων ιερέων (Σεραφίνου και Χερουβίνου) ρίχνοντας το δόλια, στην πυρά του καζανιού, ενός σαπωναποιείου στο Ρέθυμνο.

Δ) Οι Κρήτες φοιτητές και λόγιοι απηύθυναν επιστολή διαμαρτυρίας στον Πατριάρχη, για την άθλια κατάσταση παιδευσίας που είχε διαμορφωθεί σε βάρος των Χριστιανών στο νησί. Εκβίαζαν και απειλούσαν ότι αν και αυτός αδιαφορήσει στις εκκλήσεις τους, θα στραφούν στον Πάπα, ζητώντας ευθέως την βοήθειά του. Κύρια αιτήματά τους ήταν η αποστολή διδασκάλων, βιβλίων και η ίδρυση σχολείων, για να εξουδετερωθούν οι απειλές που προκύπτουν από την αμάθεια και την αγραμματοσύνη των μελών της Χριστιανικής Κοινότητας.

Με τα προνόμια που αναγνώρισε ο σουλτάνος στον Πατριάρχη, η διοικούσα εκκλησία, υποκαθιστούσε πλέον άτυπα το κράτος, στη Χριστιανική Κοινότητα και αναγνώριζε τον Πατριάρχη, ως αρχηγό των Ρωμίων. Για το νέο ρόλο της εκκλησίας αναπτύχθηκαν διοικητικοί μηχανισμοί, που της επέτρεπαν να διαχειρίζεται τα έσοδα της μοναστηριακής περιουσίας καθώς και τις υποθέσεις των πιστών, στη Χριστιανική Κοινότητα.

Η άτυπη αυτή οργάνωση της κοινωνικής διοίκησης των Χριστιανών, με τη διαχείριση των μοναστηριακών εσόδων στην αρχή, γινόταν ασύδοτα. Η επιπλέον φορολογία των χριστιανών, για την αμοιβή του Πατριάρχη και των αρχιερέων, παράλληλα με τους άλλους φόρους, προκάλεσε την λαϊκή αγανάκτηση των Χριστιανών και την αντίδραση τους προς την «διοικούσα εκκλησία». Η εκκλησία από τον καθαρά πνευματικό της χαρακτήρα, ανυψώθηκε σε φορέα «κοσμικής και πολιτικής εξουσίας» που ασκούσε πλέον δικαστική, κοινωνική, πολιτική, εκπαιδευτική και θρησκευτική εξουσία και Διοίκηση. Η δράση της αυτή, δίχασε όμως τη Χριστιανική κοινότητα με πολλά εσωτερικά προβλήματα, που αναδύθηκαν από τη νέα κατάσταση.

Ως μεγαλύτερο και σπουδαιότερο εσωτερικό πρόβλημα των Χριστιανών της Κρήτης αναδύθηκε το γνωστό «Μοναστηριακό» Ζήτημα, με οδυνηρές συνέπειες για τον τόπο. Η συνέχεια του μοναστηριακού προβλήματος, με την ανάμειξη της τοπικής τουρκικής εξουσίας με το μέρος των «Μητροπολιτικών», οδήγησε στην γνωστή αιματηρή τριχρόνη επανάσταση του 1866.

Για την ρύθμιση του προβλήματος αυτού και την κατάπνιξη της επανάστασης, Σουλτάνος και Πατριάρχης δραστηριοποιήθηκαν και νομοθέτησαν για να ηρεμήσει ο τόπος. Επιπλέον έπρεπε να δείξουν δείγματα καλής θέλησης στις Μεγάλες Δυνάμεις, οι οποίες πίεζαν ασφυκτικά, και ήλεγχαν για μέτρα και εξελίξεις.

Ο μεν σουλτάνος παραχώρησε στους Χριστιανούς της Κρήτης το γνωστό νέο διοικητικό σύστημα, ως «Οργανικό Νόμο» της Κρήτης.

Αν και με κάποια καθυστέρηση χρόνου, ο Πατριάρχης, στο (Δ.Ε.Μ.Σ.) Διαρκές Εθνικό Μικτό Συμβούλιο, θέσπισε και ενέκρινε τον «*Διοργανισμό των εν Κρήτη Ιερών Μονών*» στα 1871.

Ο Μοναστηριακός αυτός Διοργανισμός, όπως είναι γνωστός ο Κανονισμός, αποτέλεσε κανονιστικές ρυθμίσεις, με τις οποίες τέθηκαν άτυπα τα θεμέλια της πολιτικής οργάνωσης και λειτουργίας των Χριστιανικών υποθέσεων και των σχετικών θεμάτων με νομότυπο τρόπο και στόχευαν στη διαφανή διαχείριση των εσόδων της μοναστηριακής περιουσίας. Η Εκκλησία επιφορτίστηκε άτυπα μεν, αλλά ουσιαστικά πλέον με κοινωνική, νομική, εκπαιδευτική και οικονομική εξουσία κι ευθύνη.

Έτσι σχηματοποιήθηκε η πρώτη ειδική κανονιστική νομοθεσία και τα άτυπα θεσμοθετημένα όργανα - υπηρεσίες για την Κοινωνική Διοίκηση των Χριστιανών. Είναι τα νομικά εκείνα μορφώματα, που επινοήθηκαν και συστάθηκαν για την εξυπηρέτηση των κοινωνικών αναγκών της επιμέρους κοινότητας των Χριστιανών, μέσα στην γενική έννοια των παραχωρήσεων και κάτω από την εποπτεία της κρατικής εξουσίας του τουρκικού κράτους, στο νησί της Κρήτης.

Όλα αυτά τα νομικά μορφώματα-υπηρεσίες, λειτούργησαν κάτω από τον γενικό όρο «Κοινά της πόλεως Καταστήματα» και περιλάμβαναν: εκκλησιές, σχολεία, νοσοκομεία, ιατρεία, νεκροταφεία, και άλλες κοινωνικής φύσεως υπηρεσίες.

Με την επανάσταση στα 1878, η Χριστιανική Κοινότητα Κρήτης επέτυχε παραχωρήσεις, που αποτέλεσαν το χάρτη πολιτικών δικαιωμάτων της, γνωστό και ως «Σύμβασης της Χαλέπας». Με τη Σύμβαση βελτιώθηκε το ισχύον νομικό καθεστώς και διατυπώθηκαν λεπτομέρειες εφαρμογής των υπεσχημένων.

Μετά το 1878 και για μια δεκαετία περίπου άρχισε η άνθηση της χριστιανικής κοινωνίας στην Κρήτη, με την εφαρμογή της συγκριμένης νομοθεσίας.

Οι «Χριστιανικές δημογεροντίες» στο νησί, με τη μορφή σωματείου, κατά Τμήμα, (σημερινό νομό), είχαν διευρύνει τις αρμοδιότητές τους. Αποτελούσαν Συμβούλια αιρετών αντιπροσώπων του χριστιανικού λαού, που επιλαμβάνονταν θεμάτων και εφάρμοζαν σχετικούς Κανονισμούς, και φυσικά τους νόμους, κάτω από τον έλεγχο του Οθωμανού διοικητή κάθε Τμήματος (νομάρχη) του νησιού.

Μέσα από τα αρχεία και τα δικαιοπρακτικά έγγραφα των υπηρεσιών των χριστιανικών δημογεροντιών αυτών, έχουμε αποκρυσταλλωμένη εικόνα της κατάστασης, της κοινωνικής διοίκησης και όποιας άλλης μορφής εξουσίας, είχε εκχωρηθεί στους Χριστιανούς, για την περίοδο αυτή ως το 1898.

Στο νησί της Κρήτης παρουσιάστηκε την περίοδο αυτή το παράδοξο, να εφαρμόζεται στη διοίκησή του και να ισχύει συνδυασμός πολλών ειδών δικαίου, όπως:

A) Το κορανικό ή Οθωμανικό δίκαιο, του κατακτητή. Χάτι Σερίφ, 1839-Χάτι Χουμαγιούν 1856.

B) Το Διεθνές δίκαιο (Συνθήκες, του Λονδίνου 1840, των Παρισίων 1856).

Γ) Το Προνομιακό δίκαιο ή δίκαιο του Αμάν. Προνόμια του Πατριάρχη.

Δ) Το Επίσημο και λαϊκό δίκαιο (Πατριαρχικές επιστολές-Λαϊκό, Εθιμικό δίκαιο. Εγκύκλιες διατάξεις και αποφάσεις του Πατριάρχη και της διοικούσας εκκλησίας, καθώς και το

E) Επαναστατικό δίκαιο.¹

Περιστασιακά, με επαναστατικό τρόπο διακοπτόταν, περιστελλόταν ή και καταλυόταν η άτυπη αυτή κρατική (εξουσία) παραχώρηση των Χριστιανικών Δημογεροντιών, αφού το επαναστατικό δίκαιο δημιουργούσε δικό του κάθε φορά δίκαιο και αρχές, με προκηρύξεις, ψηφίσματα και άλλες συλλογικές αποφάσεις των μελών της ε-

¹ Βλ. Περιοδική έκδοση, *Τάλως*, τ. Γ', σ. 8, 64, 66, 145.

παναστατημένης Χριστιανικής κοινότητας. Γι' αυτό και διακρίνουμε στο αρχειακό υλικό των Δημογεροντιών και κυρίως αυτής του Λασιθίου, σχετικές καταγραφές. Σε κάθε έκρυθμη κατάσταση συγκεντρωνόταν τα αρχεία των Δημογεροντιών, για φύλαξη και μεταφερόταν σε ασφαλείς χώρους, όπως ήταν το Οθωμανικό Διοικητήριο ή η Μητρόπολη Ηρακλείου.

Μετά τη λήξη των επαναστάσεων, η κατάσταση επανερχόταν στους συνηθισμένους δρομολογημένους ρυθμούς, μέχρι ότου καταργήθηκε τελικά, στα 1898, (έπαψε να υφίσταται) ο θεσμός των Χριστιανικών Δημογεροντιών.

Η επέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων στο νησί ήταν καταλυτική. Εγκατέστησαν καθεστώς διεθνούς κατοχής και προίκισαν το νησί με νέο αυτόνομο πολίτευμα, το γνωστό ως Κρητική Πολιτεία, με πρώτο πολιτικό διοικητή, τον πρίγκιπα της Ελλάδος, Γεώργιο Α΄, ως εντολοδόχο και Ύπατο Αρμοστή τους στο νησί.

Άρχισε έτσι η οργανωμένη και τυπικά και ουσιαστικά, πολιτική και κοινωνική διοίκηση πλέον του τόπου.

Μια νέα περίοδος της Κρήτης, με το αυτόνομο πολίτευμα της Κρητικής Πολιτείας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ Η Χριστιανική Εκκλησία Κρήτης

Σύντομη ιστορική θεώρηση της έννοιας και της ιστορίας της Χριστιανικής Εκκλησίας Κρήτης, την περίοδο αυτή, βοηθά να συλλάβουμε τις λεπτομέρειες των γεγονότων που θα πραγματευτούμε στη συνέχεια και την εξελικτική πορεία τους, με πρωταγωνίστρια την ίδια. Από τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες, οι επίσκοποι της Κρήτης υπό τον μητροπολιτικό θρόνο του νησιού, αποτελούσαν χωριστή τοπική σύνοδο. Την Ιερή Σύνοδο αυτή συγκαλούσε ο Μητροπολίτης έκτατα, είτε για την αντιμετώπιση ζητημάτων της αρμοδιότητας της, είτε για την εκλογή επισκόπων στις επισκοπές του νησιού, οι οποίες θα χήρευαν.¹

Με την πτώση του Χάνδακα και την επικράτηση του σουλτάνου «... πρωτι-
στως ελήφθη φροντίς ίνα εκλεχθή και διορισθή ο αρχιεπίσκοπος ή Μητροπολίτης Κρή-
της».² Το Οικουμενικό Πατριαρχείο έσπευσε από την Κων/πολη να εγκαθιδρύσει τις απαιτούμενες εκκλησιαστικές αρχές, που είχαν καταλυθεί από τους Λατίνους κληρι-
κούς και είχαν σφετερισθεί τις περιουσίες του, και ν'αναλάβει μέσω αυτών την άμε-
ση πνευματική αλλά και την εθνική διακυβέρνηση του Ορθοδόξου Ελληνικού πληρώ-
ματος της Κρήτης. Και το πέτυχε σε μεγάλο βαθμό, ώστε σε κρίσιμες περιόδους και
περιστάσεις να ελέγχεται η ίδια για την συμπεριφορά των ραγιαδών και να υφίσταται
μάλιστα ακόμη συνέπειες και κυρώσεις.

Κατά την επανάσταση του 1821 η Κρήτη, έμεινε χωρίς εκκλησιαστικές αρχές,
για τρία χρόνια, από τη σφαγή των αρχιερέων της, στη Μητρόπολη του Ηρακλείου.

Στα 1824, διορίστηκε από την Κωνσταντινούπολη, Μητροπολίτης Κρήτης ο
Καλλίνικος από την Αγκίαλο, ο οποίος πήγε στην Κρήτη και άρχισε να αποκαθιστά
νέους επισκόπους, στις χηρεύουσες επαρχίες του νησιού.³

Μετά το 1862, η Μητρόπολη Κρήτης και οι επισκοπές της μαζί, ήταν εννέα
στον αριθμό (9), και κατά τάξη πρωτοκαθεδρίας οι εξής :⁴

α) Η Μητρόπολη Κρήτης, αποτελούμενη από την πόλη του Ηρακλείου και τις
περιοχές των πρώην επισκοπών Γορτύνης και Κνωσού. Δηλαδή των επαρχιών Μονο-
φατσίου, Καινουργίου, Πυργιωτίσσης, Μαλεβυζίου και Τεμένους.

β) Η Επισκοπή Αρκαδίας από την επαρχία Ρίζου.

γ) Η επισκοπή Χερρονήσου από την επαρχία Πεδιάδος.

¹ Σταυράκης Νικ., *Στατιστική νήσου Κρήτης*, σ. 181.

² Σταυράκης Νικ. ό. π. σ. 177.

³ Τον Καλλίνικο διαδέχθηκε στον μητροπολιτικό θρόνο, ο Σητείας Μελέτιος και αυτόν ο Καλλίνικος Γαργαλάδος και έπειτα ο Καλλίνικος Χούγιας, ο οποίος παύτηκε όμως από τον έξαρχο του Πατριαρ-
χείου Χρύσανθο, που ήρθε γι αυτό στην Κρήτη (Σταυράκης σ.181). Τέλος ανέλαβε ο Διονύσιος
(Χαριτωνίδης) και έπειτα Οικουμενικός Πατριάρχης. Περισσότερα βλ. Πίνακες διοικητικών αρχών
Κρήτης, Πολιτικών και εκκλησιαστικών, στο Παράρτημα σ. 14.

⁴ Σταυράκης Νικ. *Στατιστική νήσου Κρήτης*, ό.π. σ. 181.

δ) Η επισκοπή Αυλοποτάμου και Ρεθύμνης, από την πόλη του Ρεθύμνου και τις επαρχίες Ρεθύμνης και Μυλοποτάμου.

ε) Η επισκοπή Λάμπης και Σφακίων, από τις επαρχίες Αγίου Βασιλείου, Αμαρίου και Σφακίων.

στ) Η επισκοπή Κυδωνίας, από την πόλη των Χανίων και τις επαρχίες Κυδωνίας και Αποκορώνου.

ζ) Η επισκοπή Ιεράς και Σητείας, από τις επαρχίες Ιεραπέτρου και Σητείας.

η) Η επισκοπή Πέτρας, από τις επαρχίες Μεραμβέλλου και Λασιθίου και

θ) Η επισκοπή Κισσάμου, από τις επαρχίες Κισσάμου και Σελίνου.

Από τις επιταγές των «Εθνικών Κανονισμών», που συντάχθηκαν και ψηφίστηκαν στη χρονική περίοδο γύρω στα 1860⁵ προβλεπόταν για όλες τις επισκοπές και Μητροπόλεις του Οικουμενικού Θρόνου και για την Κρήτη φυσικά, η μισθοδοσία των Αρχιερέων με ετήσια χρηματική επιχορήγηση. Τα ποσά της επιχορήγησης πλήρωναν φορολογούμενοι, οι έγγαμοι Χριστιανοί κάτοικοι της περιφέρειας κάθε επισκοπής, διαιρουμένων σε κατηγορίες, ανάλογα με την περιουσία τους.

Ήταν όμως καταπιεστικό το μέτρο αυτό της φορολογίας των Χριστιανών, ώστε υπήρξαν αντιδράσεις από τους φορολογούμενους Χριστιανούς. Πολλές επαρχίες αρνούσαν την καταβολή τους με την δημιουργία εντυπώσεων και εριστικών κατάστασεων, όπως προκύπτει από τις πηγές της περιόδου.

Το θέμα πήρε διαστάσεις στο εσωτερικό της Χριστιανικής Κοινότητας, Κρήτης το οποίο δημιούργησε διάσταση απόψεων.

Από τη μια οι αυλικόι της διοικούσας εκκλησίας της Χριστιανικής Κοινότητας, Μητροπολιτικοί, επίσκοποι, δημογέροντες, πληρεξούσιοι, αφού πέτυχαν την ψήφιση της αμοιβής τους από τους Γενικούς Κανονισμούς, και την έγκριση τους από την Πύλη, ενδιαφέρονταν με μεγάλο ζήλο, να εφαρμοστεί η επιπλέον φορολογία αυτή του Χριστιανικού λαού.⁶

Από την άλλη ο απλός λαός της περιφέρειας (επαρχιών), δυσανασχετούσε στη επιπλέον φορολογία του αυτή. Υπήρξαν μάλιστα προστριβές και ηγετικές μορφές λαϊκών, που τάχτηκαν αντίθετοι και παρότρυναν αρνητικά τους Χριστιανούς κατά τη συγκέντρωση των χρημάτων της εσωτερικής αυτής, πρόσθετης εκτός των άλλων στην φορολογία εκ μέρους της Οθωμανικής διοίκησης.

Σε αναφορά του ο Δημογέρον Μεσαράς, Λεωνίδας Κουρμούλης, φέρεται να καταγγέλλει με εμπάθεια όσους αντιτίθενται στην αποστολή του είσπραξης της αρχι-

⁵ Βλ. Ο Μανουήλ Γεδεών, στο Πατριαρχικοί Πίνακες, αναφέρεται στον Πατριάρχη Κύριλλο Ζ', ο οποίος πατριάρχευσε την διετία 1855-60. Αναφέρει δε ότι επί της Πατριαρχίας του, συγκλήθηκε η Συνέλευση των αντιπροσώπων για την σύνταξη και κύρωση των περίφημων Γενικών Κανονισμών «... *αλλ' εν τη συντάξει τούτων πνεύμα καινοπραγίας ασυγνώστου πρυτανεύσαν ανέτρεψε το μέχρι του χρόνου τούτου καθεστώς, κατέστρεψε δε πολλά των προνομίων της Εκκλησίας*». Βλ. Γεδεών, Π. π. σ. 699-700. Ο Βακουφάρης Περικλής, στον ιστότοπο : «Εσύ ο Συντάκτης», με θέμα : *Η Μικρασία μετά τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ*, αναφέρει το 1862.

⁶ ΙΑΧΔΗ]1863-02-18]2)9-81) Οι πληρεξούσιοι Ηρακλείου στηλιτεύουν την άρνηση των χριστιανών κατοίκων Αμαρίου και Αγίου Βασιλείου, Κρήτης, να μετάσχουν και πληρώσουν το μερίδιο τους στην Αρχιερατική μισθοδοσία (βλ. δακτυλογραφημένο αντίγραφο με το πρόσχημα ότι δεν έχουν επίσκοπο στη επαρχία τους Λάμπης).

ερατικής αμοιβής στην περιοχή ευθύνης του τη Μεσαρά. Ανερχόμενος αστέρας Κοινωνικής, αλλά και πολιτικής Διοίκησης των Χριστιανών ο Μιχ. Κορακάκης (Κόρακας) εμποδίζει και φέρνει προσκόμματα στη σύναξη του ποσού. Ο Κουρμούλης με αναφορά του στη ΧΔΗ, εκφράζει τη δυσαρέσκειά του και μάλιστα την φοβία του ότι αν μαθευτεί η άρνηση καταβολής της φορολογίας αυτής, ίσως εξοργίσει τον Μητροπολίτη, η στάση των συντοπιτών του, με συνέπεια να περιορίσει το ενδιαφέρον του για τη λειτουργία των σχολείων και οπισθοδρομήσει έτσι η υπόθεση της εκπαίδευσης στη Μεσαρά.⁷

Στην κατεύθυνση εκδήλωσης σεβασμού και υποτελείας, με δόση ανάλογης δουλοπρέπειας προς το δημογεροντιακό περιβάλλον και τις Χριστιανικές αρχές του Ηρακλείου, απεκδύεται πάσης ευθύνης αναφέροντας σχετικά και αναλυτικά τις δραστηριότητες και τις διοικητικές ενέργειες στις οποίες είχε προβεί, για την εκπλήρωση της εισπρακτικής αποστολής του, για σύναξη του χρηματικού ποσού της αρχιερατικής αμοιβής, στα διάφορα χωριά της περιφέρειας του. Καταγγέλλει παράλληλα τις δυσκολίες που συναντάει στο έργο του.

Καταγγέλλει μάλιστα τον μουλαζιμη της Μεσαράς, ότι όταν απευθύνθηκε και του ζήτησε τη διοικητική συνδρομή του για την εισπραξη, αυτός αρνήθηκε, προκλητικά ισχυριζόμενος ότι παίρνει εντολές μόνο από τον Οθωμανό διοικητικό προϊστάμενο του, τον Καϊμακάμη.⁸

Το μέτρο της φορολογίας των Χριστιανών για την αρχιερατική αμοιβή όμως «... δεν ηυδοκίμησεν εν Κρήτη αποδειχθέν όσω καταθλιπτικόν εις το λαόν τόσω και επιζήμιον εις τους αρχιερείς, πάντως δε ασυμβίβαστον προς την περιωπήν και την ανεξαρτησίαν του αρχιερατικού αξιώματος».⁹

Δυστυχώς η αφαίμαξη αυτή των Χριστιανών διήρκεσε αρκετά, ακόμη και μετά την Σύμβαση της Χαλέπας, και μάλιστα ως το 1887. Οι τριβές, τα προβλήματα και η άρνηση των χριστιανών κάποιων περιοχών να πληρώσουν την φορολογία για την αρχιερατική επιχορήγηση ώθησε τη Γενική Συνέλευση Κρήτης, να πάρει τελικά μέτρα αντιμετώπισης της κατάστασης.¹⁰

Αρχικά, 21 Μαΐου 1884, διερμηνεύουσα τα λαϊκά αισθήματα, με τακτ , σεβασμό και σχετική ευγένεια, εξέφρασε την ευχή, προς την εκκλησία της Κρήτης, με σχετικό ψήφισμά της «...ίνα ο αριθμός των επισκόπων περιορισθή εις πέντε μόνον συμπεριλαμβανομένου και του Μητροπολίτου της περιφέρειας εκάστης επισκοπής ταυτιζομένης μετά της περιφέρειας εκάστης διοικήσεως ή τμήματος».¹¹

Η ευχή όμως παρέμεινε ευχή. Δεν εισακούστηκε, από το γεγονός ότι η κοινή γνώμη δεν την επιδοκίμασε και η εκκλησία Κρήτης την αγνόησε. Τρία χρόνια αργότερα όμως, η Γενική Συνέλευση Κρήτης επανήλθε στο θέμα. Στη σύνοδο του 1887 πήρε πιο δραστικά μέτρα, επειδή το θέμα δεν έπαψε να προκαλεί. Ανέλαβε τη μισθοδοσία των αρχιερέων της Κρήτης, εγγράφοντας ετησίως στο προϋπολογισμό του νησιού, ανάλογο κονδύλιο πίστωσης διακοσίων εξήντα τεσσάρων χιλιάδων (264.000)

⁷ ΙΑΧΔΗ] 1863-12-16]1407]2_11-1496] Αναφορά του Α. Κουρμούλη στη ΧΔΗ από Μεσαρά.

⁸ ΙΑΧΔΗ] 1863-12-16]1407]2_11-1496] Αναφορά του Α. Κουρμούλη . ό.π.

⁹ Σταυράκης Ν., ό.π., σ. 181.

¹⁰ Εφημερίδα Κρήτη, της Γενικής Διοικήσεως Κρήτης, αριθ. φ. 908, πρακτικά ΙΗ΄ συνόδου, συνεδρ.13.

¹¹ Σταυράκης Ν., ό.π., σ. 181, υποσ.

γροσίων.¹² «...ίνα διατίθενται εις μισθοδοσίαν του Μητροπολίτου και των επισκόπων»
ως εξής :

α/α	Βαθμός	Επαρχία (περιφέρεια)	Ποσό (Γρόσια) επιχορήγησης	Παρατηρήσεις
1	Μητροπολίτης	(Ηρακλείου) Κρήτης	50.000	
2	Επίσκοπος	Κυδωνίας και Αποκορώνου	38.000	
3	»	Ρεθύμνης κ' Αυλοποτάμου	32.000	
4	»	Ιεράπετρας και Σητείας	24.000	
5	»	Χερονήσσου	24.000	
6	»	Πέτρας	24.000	
7	»	Αρκαδίας	24.000	
8	»	Λάμπης και Σφακίων	24.000	
9	»	Κισσάμου και Σελίνου	24.000	
		ΣΥΝΟΛΟ	264.000	

Το ύψος της επιχορήγησης ήταν ανάλογο με την έκταση αρμοδιοτήτων κάθε αρχιερέα. Έτσι σε καθένα από τους έξι επισκόπους των επαρχιών, της περιφέρειας, χορηγήθηκαν από είκοσι τέσσερις χιλιάδες (24.000) γρόσια. Στον επίσκοπο της πόλεως Ρεθύμνης (Ρεθύμνης και Αυλοποτάμου) τριάντα δύο χιλιάδες (32.000) γρόσια. Στον επίσκοπο της πόλεως Χανίων (Κυδωνίας και Αποκορώνου) τριάντα οκτώ χιλιάδες (38.000) γρόσια και στον Μητροπολίτη Κρήτης (Ηράκλειο) πενήντα χιλιάδες (50.000) γρόσια.

Οι Χριστιανοί κάτοικοι της επισκοπής Λάμπης αρνήθηκαν να πληρώσουν το μερίδιο της αρχιερατικής αμοιβής τους στο Μητροπολίτη Κρήτης, ο οποίος διαχειριζόμενος και τις υποθέσεις της επισκοπής τους θα εισέπραττε τη χορηγία και των δυο θέσεων. Και του Μητροπολίτη και του επισκόπου. Εκείνοι όμως αρνούσαν κι εξεβίαζαν έτσι παράλληλα για την εκλογή νέου επισκόπου Λάμπης στα 1862. Η υπόθεση άρνησης πληρωμής και κάθε συμμετοχής της περιοχής σε διαβουλεύσεις για τις οικονομικές υποχρεώσεις της, δημιούργησε κατάσταση αναταραχής, των υπόλοιπων Χριστιανών της Κρήτης. Από σχετική αναφορά των πληρεξουσίων του Ηρακλείου προς την Χ.Δ. Ηρακλείου,¹³ πληροφορούμαστε λεπτομέρειες της υποθέσεως και του κλίματος το οποίο δημιουργήθηκε τότε.

Οι Αρχιερείς της περιόδου γύρω από το 1881 ήταν όλοι ανεξαιρέτως Κρητικοί και διακρίνονταν για τις σπουδές τους, τον πατριωτισμό τους και τις απαραίτητες αρετές για το αρχιερατικό αξίωμα.¹⁴

¹² Βλ. Σταυράκη Νικ. Στατιστική σελ.182 Αναλυτικό πίνακα μισθοδοσίας βλ. παράρτημα σ. 98,101.

¹³ ΙΑΧΔΗ 1863-02-18) 2)9-81) *Οι πληρεξούσιοι Ηρακλείου στηλιτεύουν την άρνηση των χριστιανών κατοίκων των επαρχιών Αμαρίου και Αγίου Βασιλείου.* Βλ. Παράρτημα σ. 284.

¹⁴ Σύντομα βιογραφικά των τότε αρχιερέων Κρήτης βλ. Σταυράκη, Ν. Στατιστική, σ. 182 υποσ. αλλά και Χριστάκης Γιάννης, *Βασικό Βιογραφικό Λεξικό Αγωνιστών Κρήτης τ. Α'-Β'*, Ηράκλειο 2009.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙV Η υπόθεση της έρευνας

Η περίοδος της τουρκοκρατίας διακρίνεται σε διάφορες φάσεις, από τις οποίες το ενδιαφέρον μας στρέφεται και ενδιαφέρει η τελευταία φάση της πάνω στο νησί της Κρήτης 1858-1898.

Η θρησκεία του Ισλάμ, δεν αρνείται την έννοια και τις αρετές της φιλαλληλίας και φιλανθρωπίας. Ο χαρακτηρισμός όμως των Χριστιανών ως «άπιστων», επικέντρωσε πάνω τους όλο τον φανατισμό και τράβηξε το θρησκευτικό μίσος των Μωαμεθανών κατακτητών, που εξαπέλυσαν βάρβαρη και ανελέητη επίθεση στα ανθρώπινα δικαιώματά τους.

Το διοικητικό σύστημα της Οθωμανικής εξουσίας βασιζόταν στο ιερονομικό δίκαιο του Ισλάμ (κορανικό δίκαιο). Η επικράτηση του οθωμανικού δικαίου, στις κατακτημένες περιοχές, δημιουργεί απορίες και προβάλλει ερωτήματα, γύρω από την κατάσταση που δημιουργήθηκε και την Κοινωνική Διοίκηση, που αναπτύχθηκε την περίοδο αυτή, στους κατακτημένους Χριστιανούς. Διερωτάται κανείς λοιπόν και είναι ερωτήματα, που απασχολούν την έρευνά μας :

_ Υπήρχαν άραγε διακριτά στοιχεία Κοινωνικής Διοίκησης των Χριστιανών, μετά την Άλωση; Ποια η εικόνα της κατάστασης ;

Κύριος κοινωνικός ιστός των κατακτημένων Χριστιανών, που ενίσχυε την κοινωνική συνοχή των πιστών ήταν η Εκκλησία, με κορυφή το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Αναγνωρισμένο από τα προνόμια του Πατριάρχη, ήταν ο κύριος εκπρόσωπος των ραγιάδων, που δοκιμαζόταν, παρά τις επίσημα διακηρυγμένες θέσεις του Σουλτάνου. Αν και θεωρητικά δεν έπαψαν ποτέ να ισχύουν τα Πατριαρχικά αυτά προνόμια του, όπως ισχυρίζεται και ο Μανουήλ Γεδεών.

_ Ποια είναι η διαμορφωμένη κατάσταση στην Κρήτη; Κατά την χρονική περίοδο της τελευταίας φάσης του κρητικού ζητήματος, την οποία πραγματευόμαστε ;

Κάτω από την πίεση των διεθνών συνθηκών, των ευρωπαϊκών δυνάμεων και κυρίως της Αγγλίας και της Γαλλίας, εξαγγέλθηκαν επίσημα, με το Χάττι Σερίφ στα 1839 και κυρίως με το Χάττι Χουμαγιούν στα 1856, οι περίφημες Οθωμανικές μεταρρυθμίσεις. Ήταν κίνηση εσωτερικών αλλαγών και εκσυγχρονισμού της Τουρκίας με τη δημοσιοποίησή τους από το σουλτάνο. Γεννάται όμως το ερώτημα :

_ Ήταν άραγε τυπικές και θεωρητικές, ή ουσιαστικές, εφαρμόσιμες και πρακτικές οι εξαγγελίες αυτές ; Για ποιο σκοπό γίνονταν και πόσο αφορούσαν τους Χριστιανούς της Κρήτης ;

_ Ποιοι ήταν οι κανόνες δικαίου, που ίσχυσαν και εφαρμόστηκαν έκτοτε για την υλοποίηση των μεταρρυθμίσεων αυτών στην οθωμανική επικράτεια και φυσικά στην Κρήτη ;

_ Το σύστημα αυτό των Γενικών Κανονισμών, που αναπτύχθηκε και εφαρμόστηκε κεντρικά και περιφερειακά στους Χριστιανούς. Πως καταρτίστηκε; Τι ίσχυσε γι' αυτούς ; Αντιπροσωπεύτηκε στις διαδικασίες αυτές, η Κρήτη ;

_ Τι ήταν και τι περιλάμβανε το σύστημα των Γενικών Κανονισμών ;

_ Τι περιλάμβανε το σύστημα των Ειδικών Κανονισμών, περιφερειακά ;

_ Η εφαρμογή του συστήματος των Γενικών Κανονισμών στην πράξη ήταν δαπανηρή, ομαλή ; Υπήρξαν αντιδράσεις στην εφαρμογή τους ; Υπήρξε έλεγχος της εφαρμογής τους ; Βελτίωσε την ποιότητα ζωής των Χριστιανών ;

_ Αν ενδιέφερε η αποτελεσματικότητα της εφαρμογής τους. Υπήρξε φροντίδα βελτίωσης των αδυναμιών και προσθήκης για την κάλυψη των ελλείψεων των Κανονισμών ; Κάτω από ποιες συνθήκες εκδηλώθηκε αυτή ;

_ Σε ποιούς τομείς της κοινωνικής ζωής των Χριστιανών αναπτύχθηκε, στην πορεία του χρόνου Κοινωνική Διοίκηση, με σκοπό την ευημερία των Χριστιανών ως ευπαθών ομάδων ;

_ Πως εφαρμόστηκαν στην Κρήτη οι Οθωμανικές μεταρρυθμίσεις και οι Κανονισμοί ; Δηλαδή ποια τα χαρακτηριστικά, οι λειτουργίες, οι άτυποι θεσμοί, οι παρεμβάσεις και τα αποτελέσματα απ' αυτές ;

_ Ποια διοικητικά σχήματα, φορείς-υπηρεσίες (σωματεία), μορφώνονται κατά την αναπτυσσόμενη Κοινωνική Διοίκηση των Χριστιανών ;

_ Πως ερμηνεύτηκαν, εξειδικεύτηκαν και ποια μορφή πήρε η μέριμνα για την εφαρμογή τους στην Κρήτη ;

_ Ποιοι ήταν οι Ειδικοί Κανονισμοί, που αφορούσαν την Κρήτη ;

_ Ποιες μεταβλητές και παράγοντες, επηρέασαν σημαντικά την ανάπτυξη των άτυπων μορφών Κοινωνικής Διοίκησης ;

_ Ποιους πόρους αναδιένειμαν και διαχειρίστηκαν και κατά ποιο τρόπο, στις άτυπες μορφές Κοινωνικής Διοίκησης των Χριστιανών, που αναπτύχθηκαν ;

_ Από τον Οργανικό Νόμο και τις επόμενες συμβάσεις της Χαλέπας κλπ. προβλέφτηκε ο θεσμός της Γενικής Συνέλευσης Κρήτης, με την αναλογική κοινοβουλευτική εκπροσώπηση σ' αυτή των δύο κοινοτήτων του νησιού. Ποια η σχέση της με την εφαρμογή των Κανονισμών ; Με την Οθωμανική κυβέρνηση και με το σουλτάνο ;

_ Στα πάγια αιτήματα της Χριστιανικής κοινότητας του νησιού ήταν ο χριστιανός Γενικός διοικητής Κρήτης. Αίτημα που ικανοποιήθηκε με τη Σύμβαση της Χαλέπας.

Αποδείχτηκε ορθό, επιτυχές και αποδοτικό το αίτημα τους και η εφαρμογή του για το νησί ; Οι Χριστιανοί Γενικοί Διοικητές Κρήτης, πολιτεύτηκαν σωστά και επιτυχημένα ; Διακρίθηκε κάποιος απ' αυτούς στο έργο του ;

_ Η αναλογική εκπροσώπηση των θρησκευτικών Κοινοτήτων του νησιού στα κέντρα λήψης αποφάσεων, απαιτεί τη γνώση του πληθυσμού του νησιού. Πως είχε διαμορφωθεί το πλήθος των κατοίκων του συνολικά. Ιδιαίτερα το πλήθος των μελών κάθε θρησκευτικής κοινότητας. Χριστιανικής και Μουσουλμανικής χωριστά. Ποια η αναλογική σχέση μεταξύ τους ; Ενδιαφέρει επίσης αν υπήρχαν στο νησί και άλλες υπολογίσιμες κοινότητες και σε τι μεγέθη πληθυσμού ;

_ Ποια η αποτελεσματικότητα της εφαρμογής των Γενικών και Ειδικών Κανονισμών στις δύο Κοινότητες (Χριστιανική-Μουσουλμανική) του νησιού ;

_ Ποιες οι αντιδράσεις των Μουσουλμάνων από την άτυπη μορφή οργάνωσης Κοινωνικής Διοίκησης των Χριστιανών ;

_ Πώς αξιολογείται γενικά, το σύστημα των Κανονισμών και η εφαρμογή του. Ήταν δαπανηρό, απλό, κατανοητό, εύχρηστο, λειτουργικό και αποτελεσματικό ;

_ Ποια τα κύρια προβλήματα, που προέκυψαν κατά την εφαρμογή των Κανονισμών πάνω στην Κρήτη με διαστάσεις ώστε να καταγραφούν ως «Ζητήματα» ;

_ Υπήρξαν εσωτερικά προβλήματα, στις σχέσεις και στην Κοινωνική Συνοχή της Χριστιανικής Κοινότητας Κρήτης ;

_ Ως τότε διατηρήθηκε και ίσχυσε το σύστημα των Κανονισμών και κάτω από ποιες συνθήκες ;

_ Πώς αξιολογείται η άτυπη Κοινωνική Διοίκηση, που δομείται προοδευτικά ; Πως διαμορφώνεται διαχρονικά ;

_ Ποια η αντιμετώπιση της Κοινωνικής Διοίκησης και οργάνωσης των Χριστιανών της Κρήτης από τον ελεύθερο ελληνικό κόσμο και από τη διεθνή κοινότητα ;

_ Επέτυχε τελικά το διοικητικό πείραμα, που επιχείρησαν οι οθωμανικές μεταρρυθμίσεις με την εφαρμογή του συστήματος των Κανονισμών ;

Στα παραπάνω ερωτήματα, και όσα άλλα προκύψουν κατά την επεξεργασία τους λογικά, θα επιχειρήσουμε να δώσουμε πειστικές και τεκμηριωμένες απαντήσεις.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ
Η ΔΕΚΑΕΤΙΑ 1858-1867

ΕΞΑΓΓΕΛΙΑ ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ Παραχώρηση των προνομίων στις
μειονότητες – Οι Κανονισμοί

1.1 Οι Οθωμανικές Μεταρρυθμίσεις

Ο σουλτάνος Μαχμούτ Β΄ (1808-1839) εδραίωσε την ισχύ του στην Οθωμανική αυτοκρατορία, πάνω σε μια σειρά σημαντικών ενεργειών που περιλάμβαναν την κατάργηση του σώματος των γενιτσάρων, το διωγμό των φανατικών μπεκτασίδων δερβίσηδων και την υποταγή των ουλεμάδων. Κατάφερε κι ενίσχυσε την κεντρική εξουσία με την παράλληλη περιστολή της δυνάμεως των τοπικών πασάδων, που από τα τέλη του 18ου αι. στρέφονταν με ποικίλους τρόπους εναντίον της Πύλης.

Οι διάδοχοί του, σουλτάνοι Αβδούλ Μετζίτ (1839-61) και Αβδούλ Αζίζ (1861-76) απαλλαγμένοι από υπολογίσιμες εσωτερικές αντιδράσεις, συνέχισαν την πρακτική του και επέβαλαν ουσιαστικές αλλαγές. Διοίκησαν και έδρασαν σε μια χρονική περίοδο υποταγής της οθωμανικής πολιτικής στις μεγάλες Δυνάμεις.¹ (Αγγλίας, Γαλλίας, Ρωσίας). Έτσι το σύνολο των μεταρρυθμίσεων, που πραγματοποιήθηκαν στα χρόνια τους και χαρακτηρίστηκαν ως μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ, υπαγορεύονταν σε μεγάλο βαθμό από τους ξένους ρυθμιστές της εξωτερικής πολιτικής των Οθωμανών.

Μετά τον τουρκοαιγυπτιακό πόλεμο και με αγγλική προτροπή, ο σουλτάνος, αναγκάστηκε να εκδώσει το διάταγμα Χάττι Σερίφ, του Γκιουλχανέ, 3 Νοεμβρίου 1839. Το διάταγμα αυτό, θεωρείται αφετηρία των μεταρρυθμίσεων. Με τις εξαγγελίες του πρόσφερε εγγυήσεις για ορισμένα βασικά δικαιώματα των Οθωμανών υπηκόων, ανεξάρτητα από το θρήσκευμά τους. Μετά από σχετική απραξία και παλινδρομήσεις όμως οι αρχές του διατάγματος, ισχυροποιήθηκαν και επιβεβαιώθηκαν με την έκδοση του επόμενου σουλτανικού διατάγματος, Χάττι Χουμαγιούν, της 18^{ης} Φεβρουαρίου 1856, το οποίο παραχώρησε ο σουλτάνος στους υπηκόους του, για να γιορτάσει τη

¹ Εκδοτικής Αθηνών, ΙΕΕ, τ. ΙΓ΄, σ. 168.

νίκη του Κριμαϊκού πολέμου, άλλα κυρίως ως αντάλλαγμα στους Αγγλογάλλους για τη σωτήρια επέμβασή τους κατά τη συνθήκη των Παρισίων.²

Ο σουλτάνος αναλάμβανε την υποχρέωση της ίσης μεταχείρισης των πολιτών του, μωαμεθανών και μη, σε ζητήματα απονομής δικαιοσύνης, φορολογίας, κατάληψης δημοσίων θέσεων, εισόδου τους στο στρατό καθώς και της φοιτήσεως τέλος, σε ανώτερα ιδρύματα της αυτοκρατορίας.

Το Χάττι Χουμαγιούν διακήρυττε την αρχή της αντιπροσώπευσης όλων των θρησκευτικών κοινοτήτων της αυτοκρατορίας. Έτσι τρεις μήνες μετά την προκήρυξή του διορίστηκαν οι πρώτοι χριστιανοί αντιπρόσωποι στο Ανώτατο Δικαστικό Συμβούλιο, που έδρευε στην Κωνσταντινούπολη. Παράλληλα δημιουργήθηκε το οξύμωρο σχήμα, τα μέλη αυτά της Χριστιανικής Κοινότητας ενώ είχαν επιλεγεί με βασικό κριτήριο τη νομιμοφροσύνη τους προς την Πύλη, δεν είχαν ψήφο παρά μόνο σε θέματα που αφορούσαν τις Χριστιανικές Κοινότητες. Το γεγονός μείωνε έτσι τη σημασία και περιόριζε την αποστολή τους.

1.2 Οι Γενικοί «Εθνικοί» Κανονισμοί

Στα πλαίσια των μεταρρυθμίσεων³ έγινε και η εκκοσμίκευση των διοικητικών δομών των μιλλέτ,⁴ η οποία πραγματοποιήθηκε προοδευτικά και με την πάροδο του χρόνου.

Στο Πατριαρχείο, το μεταρρυθμιστικό πνεύμα εκφράστηκε με το αίτημα για θεσμολογική εισαγωγή των λαϊκών στη διοίκησή του. Η πρώτη απόπειρα εφαρμογής μιας τέτοιας λύσης έλαβε χώρα το χρονικό διάστημα 1830-1834. Ιδεολογικός εκφραστής της κίνησης υπήρξε ο τότε «μέγας γραμματικός» του Πατριαρχείου, Γεώργιος Αφθονίδης. Στις εισηγήσεις του περιλάμβανε την εισαγωγή του λαϊκού στοιχείου στη διοίκηση της Εκκλησίας, τη δημιουργία μεικτής επιτροπής από κληρικούς και λαϊκούς, όπως και τη μισθοδοσία του Πατριάρχη από το Ταμείο του Κοινού.

Την πρώτη αυτή απόπειρα θα ακολουθήσουν άλλες δύο στα 1843 και στα 1847, επίσης αποτυχημένες.⁵

² Ο. π. ίδια σ. 169

³ Βλ. λήμμα εγκυκλοπαίδειας του Ίδρυματος Μείζονος Ελληνισμού.

⁴ Μιλλέτ = Μη-μουσουλμάνοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο όρος «σύστημα των μιλλέτ» είναι σχετικά πρόσφατος και δημιουργήθηκε στη Δυτική Ευρώπη για να δηλώσει την ιδιαίτερη κοινωνικοπολιτική οργάνωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι μελετητές συμφωνούν ότι το σύστημα των μιλλέτ άρχισε μετά την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης. Rum Millet (πρακτικά αυτό σήμαινε Ρωμιοί και Βούλγαροι αντιπρόσωποι)

⁵ Σταματόπουλος Δημήτριος, «Ορθόδοξο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως 1839-1923», 2008, Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Κων/πολη URL:<<http://www.ehw.gr/1.aspx?id=10973>>

Από τις ανακατατάξεις της εποχής αυτής κι έπειτα, σε καθεμία από τις διαφορετικές, μη μουσουλμανικές κοινότητες, επιμέρους συνιστώσες της οθωμανικής κοινωνίας προσφέρθηκε η ευκαιρία να επεξεργάζεται συντάσσοντας και θέτοντας σε ισχύ «θεμελιώδη κανονισμό» (nizamname)⁶ που θα περιλάμβανε τις βασικές εκείνες αρχές σύμφωνα με τις οποίες θα λειτουργούσε η κάθε Κοινότητα στο μέλλον.

Ο θρησκευτικός αρχηγός κάθε μειονότητας (ο Πατριάρχης για τους Ρωμιούς και τους Αρμένιους, ο αρχιεπίσκοπος για τους Εβραίους) αντιπροσώπευε την ύπατη αρχή κάθε μιλλέτ, με την οποία διαπραγματευόταν και επικοινωνούσε το οθωμανικό κράτος. Ωστόσο, στις εσωτερικές διεργασίες που γίνονταν σε κάθε μιλλέτι, για τη σύνταξη των «θεμελιωδών κανονισμών» παρατηρήθηκαν διαφορετικές τάσεις.

Ενώ Αρμένιοι (γρηγοριανοί) και οι Εβραίοι εκμεταλλεύτηκαν την ευκαιρία για να ελαχιστοποιήσουν τις εξουσίες του ανώτερου κλήρου τους, οι Χριστιανοί (Ρωμιοί), αν και αποδυνάμωσαν αισθητά το ρόλο της διοικούσας Εκκλησίας, δεν κατάφεραν να περιθωριοποιήσουν, το Πατριαρχείο, το οποίο συνέχιζε να συμμετέχει στη διοίκηση του «έθνους» σαφώς περισσότερο απ' ό,τι οι αρχηγοί στα «κοινά» των άλλων μιλλέτ.⁷

Τα χρόνια εκείνα, και πιο συγκεκριμένα, τα αμέσως επόμενα της Αιγυπτιακής κρατίας στην Κρήτη, σε κεντρικό επίπεδο η κατάσταση πραγμάτων στην Χριστιανική Κοινότητα ήταν τραγική. Στην Κωνσταντινούπολη επικρατούσε κλίμα διχασμού μεταξύ των Χριστιανών, οι οποίοι προσέφυγαν στις υπηρεσίες της Οθωμανικής διοίκησης, με αποτέλεσμα ν' επακολουθήσουν τα θλιβερά γεγονότα των ετών 1843, 1845 και 1848.⁸

Επειδή «...αι αντεγκλήσεις και έριδες ημών, και η ελεεινή προστριβή λαού και κλήρου, διαρκώς υπάρχουσα παρ' ημίν τοσούτον δ' ήσαν εξημμένα τότε τα πάθη λαϊκών και κληρικών, ώστε 'να ζητήσωσι, κατά τους πρώτους μήνας του έτους 1843, οι λαϊκοί προύχοντες και λογάδες του ελληνικού εν Τουρκία έθνους την σύστασιν επιτροπείας διαρκούς εκ λαϊκών «επί των επαρχιακών υποθέσεων» της Εκκλησίας· ου ένεκα, κατ' Απρίλιον του αυτού έτους, διωρίσθη επιτροπεία προς σύσκεψιν, εκ τεσσάρων αρχιερέων και τεσσάρων λαϊκών, ήτις προ του σκέψασθαι τι διελύθη.

Διό η υπόθεσις ανηνέχθη τω τουρκικώ υπουργείω της δικαιοσύνης, όπερ απεφάνθη, κατά Σεπτέμβριον, ευνοϊκώς προς τον κλήρον.»⁹

Το 1847, έπειτα από συνεχείς αιτήσεις και διαδοχικές πιέσεις των λαϊκών, που ήθελαν να «ξεκαθαρίσουν» τα οικονομικά του ορθόδοξου κλήρου, η Πύλη έδωσε εντολή στον τότε Πατριάρχη Άνθιμο Στ' και στην Ιερή Σύνοδο, να προχωρήσουν σε μεταρρυθμίσεις σχετικά με την εκλογή των ιεραρχών, τη συγκρότηση της Ιερής Συνόδου, το Ταμείο του Κοινού κ.λπ.

Σε κεντρικό επίπεδο διοίκησης των Χριστιανών, γύρω στα 1847, υπήρξε συνέχεια της διάστασης μεταξύ κλήρου και λαϊκών.¹⁰ «...Και εν τούτοις υφίστατο, δυστυ-

⁶ Αναστασιάδου Μερóπη, «Κοινοτική οργάνωση των Ρωμιών της Κωνσταντινούπολης 1839-1923», 2008, URL <http://www.ehw.gr/l.aspx?id=11010> Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Κωνσταντινούπολη, όπου και βιβλιογραφία.

⁷ Ο. π.

⁸ Γεδεών Μ. Ο. π. σ. 62.

⁹ Αμάλθεια Σμύρνης, φύλλα αριθ. 236 και 258, της 30^{ης} Απριλίου και της 1^{ης} Οκτωβρίου 1843, αντίστιχα, αλλά και Μανουήλ Γεδεών, «Φάσεις του παρ ημίν...» ό.π. σ. 58.

χώς διάστασις τις πα' ημίν μεταξύ κληρικών και λαϊκών και της διαστάσεως εκείνης και των ερίδων και των επιζημιών αντεγκλήσεων επήλθεν αποτέλεσμα, κατά τους τότε χρόνους ζητούμενον, η κατά το 1848, μετά την παύσιν, νομίζω, του πατριάρχου Ανθίμου του ΣΤ', σύστασις πολυμελούς επιτροπείας εξ αρχιερέων και λαϊκών προυχόντων και λογάδων, προς σύνταξιν είδους τίνος Εθνικών Κανονισμών, δι' ων τα μεν εθνικά πράγματα δήθεν καλλίτερον και δήθεν ωφελίμως ήθελον διοικηθή, πάσα δ' αφορμή καταχρήσεων ηδύνατο 'να προληφθή τοιουτοτρόπως».

Όμως, για μια ακόμη φορά, και παρά την κατάσταση δουλείας στην οποία διατελούσε το Γένος ...«Απέτυχε και η απόπειρα εκείνη· και επήλθεν η εν τω Χάτι-Χουμαϊούν του 1856, μετά την εν Παρισίοις συνθήκην, αυτοκρατορική σύστασις, όπως συντάξωσι πάντα τα εν τω κράτει χριστιανικά έθνη, ως και το ισραηλιτικόν, κανονισμούς της των κοινών αυτών πραγμάτων διοικήσεως.»¹¹

Στα 1853, επενέβη πυροσβεστικά ο σουλτάνος Μετζίτ με διάταγμά του και αφού διαπιστώνει «... ότι συνέβησαν καταχρήσεις τίνες, ως προς την διαφύλαξιν των ημετέρων δικαίων και προνομίων, προελθούσαι «βαθμηδόν εξ αμελείας»» κάνει συστάσεις προς τους χριστιανούς που φιλονικούν. Συνιστά σ' όλους, ότι το σεβασμό στα δίκαια της (Χριστιανικής) Εκκλησίας που θα πρέπει ν' αποτελέσει τη βάση κάθε εργασίας τους.¹²

Έτσι στο χρονικό διάστημα μεταξύ του 1858 και του 1860, συγκαλείται το Εθνικό Προσωρινό Συμβούλιο, «... συνισταμένου εξ επτά αρχιερέων εκλεχθέντων παρά της ιεράς Συνόδου, εκ δέκα λαϊκών αντιπροσωπευόντων την Κωνσταντινούπολιν, εκ των παρά των επαρχιών πεμφθέντων αντιπροσώπων και εξ ενός γραμματέως, προεδρευομένου δε υπό της Αυτού Παναγιότητος του Οικουμενικού Πατριάρχου».¹³

Τα μέλη του συμβουλίου αυτού, θα στηριχθούν στα αποτελέσματα των εργασιών της εθνοσυνέλευσης, που είχε σχηματιστεί στις 13 Απριλίου 1847, για να επεξεργαστούν, τους Γενικούς Κανονισμούς. Τα θεμελιώδη εκείνα κείμενα του ρωμαϊκού «έθνους», που θα ισχύσουν από το 1862 μέχρι το τέλος της Οθωμανικής περιόδου.

¹⁰ Από τον Μανουήλ Γεδεών, «Αι φάσεις του παρ ημίν...» ό.π. σ. 61.

¹¹ Γεδεών Μ. ό.π. σ. 61.

¹² « Ο προς τα δίκαια της Εκκλησίας σεβασμός έδει 'να τεθή βάση πάσης εργασίας, αφού τον προς ταύτα σεβασμόν τω 1853 συνίστα πάσιν ο σουλτάνος Μετζίτ διά του προς τον πατριάρχη Γερμανόν Δ' τον από Δέρκων διατάγματος, σαφώς δηλών ότι συνέβησαν καταχρήσεις τίνες, ως προς την διαφύλαξιν των ημετέρων δικαίων και προνομίων, προελθούσαι «βαθμηδόν εξ αμελείας», καθώς αυτολεξεί γράφει το διάταγμα» Γεδεών Μ., Ό. π. σ. 61.

¹³ Νικολαΐδης Δ., Οθωμανικοί Κώδικες, ... εν Κων/πόλει 1890, τ. Γ'. ό. π. σ. 2750.

1.3 Οι Οδηγίες των Οθωμανών (Διοργανισμός)

Η πρώτη συνεδρίαση της Εθνικής εκείνης Συνελεύσεως έγινε 3 Οκτωβρίου 1858.¹⁴ Η Υψηλή Πύλη εξέδωσε αναλυτικές οδηγίες,¹⁵ τις οποίες έστειλε στα Πατριαρχεία για εκεί την σύσταση και λειτουργία των Ειδικών Προσωρινών Συμβουλίων, καθώς και περί των καθηκόντων των μελών τους. Έστειλε επίσης και τις διατάξεις του Διοργανισμού¹⁶ των εργασιών του Εθνικού Προσωρινού Συμβουλίου.

Αξιωματιμολογείται ότι μεταξύ των λαϊκών Χριστιανών, που αναφέρονται και πρωτοστατούν στη σύνταξη των Κανονισμών, διακρίνουμε ονόματα που πρωταγωνιστούν στη συνέχεια και σε επόμενες κρίσιμες φάσεις της ιστορίας της Κρήτης, όπως : Κωνσταντίνος Αδοσίδης, και τα επώνυμα Καραθεοδωρής, Φωτιάδης, Αριστάρχης, Στέφανος Νικολαΐδης, κ.ά.

Οι Κανονισμοί που συντάχτηκαν τότε, από το Προσωρινό Εθνικό Συμβούλιο τελικά, επιγράφονται : *«Γενικοί κανονισμοί. Περί διευθετήσεως των εκκλησιαστικών και εθνικών πραγμάτων των υπό τον οικουμενικόν θρόνον διατελούντων ορθοδόξων χριστιανών, υπηκόων της α. Μεγαλειότητος του σουλτάνου (1860-1862)»*.

Είναι επτά, χωριστοί Κανονισμοί. Νομικά κείμενα, αριθμημένα με ελληνική αρίθμηση,¹⁷ από α΄-ζ΄ και με διαφορετική θεματική, ως εξής :

Επίτιτλος : *Κανονισμοί συνταγέντες υπό της εν τω ρωμαϊκό Πατριαρχείω προς βελτίωσιν των πραγμάτων αυτού συνελθούσης επιτροπής*. Μετάφρασις εκ του τουρκικού.

A - Κανονισμός πρώτος, *Περί εκλογής και διορισμού του Πατριάρχου*.

Απαρτίζεται από τρία κεφάλαια. Το κεφάλαιο Α΄, *«Τύπος εκλογής»*, περιλαμβάνει δεκατρία άρθρα. Το κεφάλαιο Β΄, *«Προσόντα εκλεξιμού»* με τρία άρθρα. Το κεφάλαιο Γ΄, *«Προσωπικός σχηματισμός της εκλογικής Συνελεύσεως»* με επίσης τρία άρθρα.

B - Κανονισμός Δεύτερος, *Περί των αναγκαίων προσόντων των προς αρχιερατείαν εκλεξιμών, έτι δε και περί του τρόπου της εκλογής αυτών*.

Απαρτίζεται από δεκατρία, αριθμημένα εδάφια.

Γ - Κανονισμός Τρίτος, *Περί του τρόπου του σχηματισμού της Συνόδου των Μητροπολιτών*. Απαρτίζεται από τρία μέρη. Το πρώτο, απαρτίζεται από δώδεκα άρθρα με διακριτή σημείωση στο έκτο άρθρο. Το δεύτερο μέρος του, επιγράφεται : *Σχέσεις του Οικουμενικού Πατριάρχου μετά της Συνόδου των Μητροπολιτών και τανάπα-*

¹⁴ Γεδεών Μ. ό.π. σ. 64.

¹⁵ Βλ. « *Οδηγία της Υψηλής Κυβερνήσεως, σταλείσαι εις τα Πατριαρχεία περί τε του σχηματισμού των κατά την έννοιαν του περί της γενικής του Κράτους βελτιώσεως προεκδοθέντος υψηλού Φερμανίου εν τοις Πατριαρχείοις συγκροτηθησομένων ειδικών προσωρινών συμβουλίων, και περί των καθηκόντων αυτών*» Βλ. στο Παράρτημα εγγράφων σ. 57.

¹⁶ Ο Διοργανισμός περιλαμβάνει είκοσι οκτώ άρθρα, τα οποία απαρτίζουν τα τέσσερα κεφάλαιά του. Τον «*Διοργανισμό των εργασιών του εθνικού προσωρινού συμβουλίου...*» Βλ. στο Παράρτημα εγγράφων σ. 60.

¹⁷ Σε όλη την έκταση των Γενικών Κανονισμών και σε καθένα χωριστά, χρησιμοποιείται η αραβική αρίθμηση. Βλ. Νικολαΐδης Δ., ό.π.

λιν. Και απαρτίζεται από επτά διακριτά και αριθμημένα εδάφια. Το δε τρίτο μέρος του, επιγράφεται : *Τα Αρχιερατικά μέλη της Συνόδου οφείλουσι*. Αποτελεί δεοντολογία της συμπεριφοράς των μελών της Συνόδου και αποτελείται από εικοσιένα διακριτά και αριθμημένα εδάφια.

Δ - Κανονισμός Τέταρτος. *Περί σχηματισμού του Διαρκούς Μικτού Συμβουλίου*. Απαρτίζεται από δύο μέρη. Το πρώτο περιλαμβάνει δεκαπέντε άρθρα, με σημείωση στο πέμπτο κεφάλαιο. Το δεύτερο μέρος του επιγράφεται : *Καθήκοντα των μελών του Διαρκούς Μικτού Συμβουλίου*. Και απαρτίζεται από δεκαέξι άρθρα.

Ε - Κανονισμός Πέμπτος. *Περί επιχορηγήσεων του Οικουμεν. Πατριάρχου και των Αρχιερέων*. Σε άλλη πηγή τον συναντήσαμε χωρίς τίτλο, αλλά με μακροσκελή υπότιτλο, που αναφέρεται στον ορισμό των ετήσιων επιχορηγήσεων του Πατριάρχη και των Αρχιερέων. Αποτελείται δε από δύο μέρη.¹⁸

Το πρώτο μέρος απαρτίζεται από τέσσερα άρθρα. Το άρθρο Α', αποτελεί αναλυτικό πίνακα της ετήσιας μισθοδοσίας του Πατριάρχη και των Αρχιερέων.

Το δεύτερο μέρος του κανονισμού, με συνεχή αρίθμηση των άρθρων του, από άρθρον Ε' ως και ΙΓ', επιγράφεται : *Αι τυχηραί απολαυαί των Αρχιερέων*. Αναφέρεται δε στην διατίμηση του κόστους της εκτέλεσης μυστηρίων και των άλλων ιεροπραξιών της Εκκλησίας.

Στ - Κανονισμός Έκτος.¹⁹ *Των προσδιορισθέντων ετησίων μισθών των πατριαρχικών υπαλλήλων, επιχορηγήσεων των Εθνικών Καταστημάτων και άλλων αναγκών*.

Στους πίνακες αυτούς της ετήσιας μισθοδοσίας των πατριαρχικών υπαλλήλων, γίνεται χωριστή αναφορά με θέμα : *Προσδιορισμός των ετησίων εισοδημάτων*.

Ζ - Κανονισμός. *Περί μοναστηρίων*. Με υπότιτλο : *Γενικαί περί των μοναστηρίων διατάξεις*. Αποτελείται από οκτώ άρθρα και αναφέρονται τόσο στα ενοριακά μοναστήρια όσο και στα πατριαρχικά (σταυροπηγικά), αλλά και σ' αυτά του Αγίου Όρους.

Από τη μελέτη των πιο πάνω Γενικών Κανονισμών προκύπτουν οι διαπιστώσεις ότι : Γίνεται αισθητή η επιτυχία του ανώτερου ορθόδοξου κλήρου, (διοικούσας εκκλησίας), με το εύρος εξουσιών του, παρά το γενικότερο κλίμα εκκοσμίκευσης, να διατηρήσει και την διοίκηση του «Εθνους».

- Η Εθνική διοίκηση, έχει διττή υπόσταση, την οποία αποτελούν :
 - > Η Ιερή Σύνοδος, την οποία απαρτίζουν δώδεκα μητροπολίτες του Οικουμενικού θρόνου·

¹⁸ Των διά κοινής ψήφου της Εθνικής προσωρινής Συνελεύσεως ορισθεισών ετησίων επιχορηγήσεων του τε Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως εκ γροσίων πεντακοσίων χιλιάδων (ων η απόδοσις γενήσεται, των μεν γροσίων εκατόν τριάκοντα χιλιάδων παρά των χριστιανών κατοίκων της Κωνσταντινουπόλεως, των δε τριακοσίων εβδομήκοντα παρά των Αρχιερέων, κατά την αναλογήσασαν ενί εκάστω αυτών, ως κάτωθι, ποσότητα, εισπραττομένην παρά των Αρχιερέων ομού μετά των ιδίων αυτών επιχορηγήσεων, και διαβιβαζομένην εις το Εθνικόν Ταμείον, επί τω δίδοσθαι εκ διαλειμμάτων τω διαληφθέντι Πατριάρχη), έτι δε και πάντων των τω Οικουμενικώ Θρόνω υποκειμένων Αρχιερέων.

¹⁹ Ο Κανονισμός αυτός δεν περιλαμβάνεται στους *Οθωμανικούς Κώδικες*, του Νικολαΐδη. Βλ. Νανάκης Α. *Εκκλησία, Έθνος, Ελληνισμός*, ό.π. Παράρτημα σ. 105.

- > Το Διαρκές Εθνικό Μεικτό Συμβούλιο (ΔΕΜΣ) ήταν δωδεκαμελές όργανο, μικτής σύνθεσης. Οκτώ μέλη του ήταν «λαϊκοί», άτομα, χωρίς καμιά άλλη εμφανή σχέση με την Εκκλησία, πέραν της πίστεως, ενώ τα υπόλοιπα τέσσερα προέρχονταν από την Ιερή Σύνοδο.
- > Ένας από τους τέσσερις συνοδικούς μητροπολίτες, προέδρευε του μεικτού αυτού σώματος, του οποίου η σύνθεση ανανεωνόταν κάθε χρόνο κατά το ήμισυ.
- Τα μέλη του ΔΕΜΣ, κληρικοί ή λαϊκοί, ήταν όλα αιρετά.
- Οι μητροπολίτες διορίζονταν έπειτα από εκλογές στα πλαίσια της Εκκλησίας, ενώ οι λαϊκοί, διορίζονταν από αντιπροσώπους, που εξέλεγε το σύνολο των ορθόδοξων κατοίκων της Πόλης και των επαρχιών της περιφέρειας.
- Οι αρμοδιότητες των δύο σωμάτων αυτών, ήταν διαφορετικές και συνήθως αλληλοσυμπληρούμενες.
- Εκτός από το διορισμό των μητροπολιτών σε ολόκληρη την έκταση της αυτοκρατορίας, η Ιερή Σύνοδος είχε και την ευθύνη των πνευματικών υποθέσεων του «έθνους». Ειδικότερα, αναλάμβανε την προστασία των ορθόδοξων χριστιανών από εξωτερικές επιδράσεις, ικανές να αλλοιώσουν τη θρησκευτική τους πίστη.
- Κάτω από την εποπτεία του ΔΕΜΣ βρισκονταν η οικονομική διαχείριση και η λειτουργία των «Εθνικών» Σχολείων και των Νοσοκομείων.
- Το ΔΕΜΣ εκδίκαζε επίσης οικογενειακές και κληρονομικές διαφορές, αλλά δεν είχε αρμοδιότητα για υποθέσεις εμπράγματος δικαίου, οι οποίες υπάγονταν στην αποκλειστική δικαιοδοσία των οθωμανικών δικαστηρίων.
- Στο χώρο του Πατριαρχείου, στο Φανάρι, συνεδρίαζαν και «φιλοξενούνταν» εκτός από το ΔΕΜΣ, και οι άλλες κοσμικού χαρακτήρα υπηρεσίες, όπως το «Εθνικόν Ταμείον», η Εξελεγκτική Επιτροπή, η Εκπαιδευτική Επιτροπή, το Ληξιαρχικό Γραφείο, καθώς οι Γραμματείες μεταβιβάσεων ακινήτων και διαβατηρίων.
- Η στέγαση όλων αυτών των κεντρικών οργάνων διοίκησης της Χριστιανικής Κοινότητας, σε χώρο προοριζόμενο για τον κλήρο, δηλώνει έκδηλα και εκφράζει, την φανερή πρωτοκαθεδρία που αναγνωρίζεται στο θρησκευτικό παράγοντα.

Με τους Γενικούς Κανονισμούς αυτούς έτσι, κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα και μέχρι το 1923, τους Χριστιανούς (Ρωμιούς) της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας διοικεί κοινωνικά κυρίως παρά πολιτικά, ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, με τη συνδρομή και σύμπραξη δυο οργάνων, της Ιερής Συνόδου και του Διαρκούς Εθνικού Μεικτού Συμβουλίου (ΔΕΜΣ).

Συμπερασματικά, οι εξαγγελίες και υποσχέσεις που δόθηκαν από το σουλτάνο με το αυτοκρατορικό διάταγμα του 1856 και οι οποίες διευκρινίστηκαν και επικυρώθηκαν με τους Γενικούς Κανονισμούς του 1860-1862, κατέληξαν στο σχηματισμό ενός σχετικά αυτόνομου νομικού πλαισίου – τουλάχιστον για τις κοινωνικές και πολιτιστικές δραστηριότητες «Κράτους εν Κράτει».²⁰ Απόηχος και κατεξοχήν πεδίο ε-

²⁰ Πρβλ. Χρίστος Π. Φαράκλας *Μείζων και Ελάσσων Ελληνισμός* : «Ωστόσο, ως θεσμοθετημένη μορφή εξουσίας, η Μεγάλη Εκκλησία δεν θα μπορούσε παρά να έχει και μια κοσμική πλευρά. Όπως είναι γνωστό, διατήρησε «κληρονομικό δικαίωματι» :

- τα σύμβολα εξουσίας των Βυζαντινών Αυτοκρατόρων,

φαρμογής των γενικών αρχών, που περιέχονται στα κείμενα αυτά, υπήρξαν οι δομές των επιμέρους, τοπικών Κανονισμών, όπου προέκυψαν προοδευτικά, στη συνέχεια και οικοδομήθηκε σταδιακά, μέσα από την καθημερινή πρακτική, η Κοινωνική διοίκηση των Χριστιανών, τυπική, σύμφωνα με τους Κανονισμούς ή άτυπη, κατά παρέκκλιση αυτών, στην περιφέρεια των επαρχιών, όπως ήταν η Κρήτη.

Αν και οι Γενικοί αυτοί Κανονισμοί αποτέλεσαν ένα είδος βασικής νομοθεσίας, συντάγματιο, για το «έθνος» των Χριστιανών. Άργησε πολύ, η πλήρης αποδοχή και δεν επιτεύχθηκε ποτέ η απόλυτη εφαρμογή τους. Γι αυτό και έγιναν απανωτές απόπειρες τροποποίησης και προσαρμογής τους αργότερα.

Η συμμόρφωση και εφαρμογή στις διατάξεις τους, οφειλόταν σε πολλούς ετερόκλητους παράγοντες. Από τους κυριότερους ήταν: οι διαθέσεις της ίδιας της αρχουσας τάξης των κοσμικών χριστιανών, των πατριαρχικών κύκλων του κέντρου, και από την άλλη οι τοπικές συνθήκες, και οι ιδιαιτερότητες των επαρχιών της περιφέρειας.

Μια ματιά στα βιογραφικά των εκάστοτε πατριαρχών της περιόδου που ακολούθησε τη σύνταξη των Κανονισμών,²¹ μας πείθει ότι κατά το διάστημα της πατριαρχίας κάθενός άλλοι αγνόησαν σκόπιμα, εκ πεποιθήσεως τους Κανονισμούς αυτούς και διοίκησαν αυθαίρετα.²² Αλλά αποπέμφθηκαν ή υποχρεώθηκαν σε παραίτηση.

Ελάχιστοι, τυπικοί στις υποχρεώσεις τους Πατριάρχες, τους τήρησαν πιστά και άλλοι πατριάρχενσαν συμμορφούμενοι ή όχι περιστασιακά προς αυτούς.

Οι συνθήκες αυτές που επεκράτησαν, στις ζυμώσεις και διαδικασίες του εθνικού αυτού κέντρου, των Πατριαρχείων, για τη σύνταξη των Γενικών Κανονισμών, ήταν καταλυτικές στη συνέχεια του χρόνου. Οι όποιες επιδράσεις εσωτερικών ή εξωτερικών αδυναμιών, και συσχετισμών της Χριστιανικής Κοινότητας στην οθωμανική Αυτοκρατορία, ερμηνεύουν κατά προέκταση τα όσα συνέβησαν και επηρέασαν την κατάσταση πραγμάτων και στην απόμακρη από την Κωνσταντινούπολη, επαρχία της Κρήτης.²³

-
- τις χρυσοποίκιλτες στολές,
 - τα διαδήματα (μίτρες) και
 - τη σημαία με τον δικέφαλο αετό (έμβλημα της τελευταίας βυζαντινής δυναστείας).
 - *Είχε ακόμη και τον «εθνικό» ύμνο της «Τη υπερμάχω Στρατηγώ» και*
 - *τους ήρωές της, που δεν ήταν παρά οι πολυάριθμοι νεομάρτυρες, οι οποίοι είχαν κατά καιρούς θανατωθεί από τους κατακτητές για την εμμονή τους στη ορθόδοξη πίστη.*

Ήταν ουσιαστικά και τυπικά ένα «κράτος εν κράτει» μέσα στο πλαίσιο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας». Βλ. υπερσύνδεση: <http://gym-kalamp.dra.sch.gr/index.php/2011-10-19-22-07-54/2011-11-10-17-53-18/2011-11-10-17-55-57/21-2011-11-10-17-52-15> Δημοσιευμένο 10 Νοεμβρίου 2011.

²¹ Βλ. σχετικό Πίνακα στο Παράρτημα, σ. 18 κ.ε.

²² Βλ. Μανουήλ Γεδεών, *Πατριαρχικοί Πίνακες* Κων]πολις 1999 και σχετικά με της προοδευτικές τάσεις ή τη συντηρητική ιδεολογία γεροντισμού, και φατριασμοί Ιωακειμικών ή αντιιωακειμικών.

Την άποψη του «κράτους εν κράτει» υποστηρίζει και ο Γενικός διοικητής Κρήτης Αβδουραχμάν Σαμύ Πασάς, όταν οι Χριστιανοί της Κρήτης του ζήτησαν μετά την αποδοχή των αιτημάτων τους από το σουλτάνο, την ίδρυση του θεσμού των Δημογεροντιών στην Κρήτη. Βλ. Ψιλάκης, Β., *Ιστορία Κρήτης*, τ. Δ. μτφρ., σ. 162.

²³ Πλήρη τα κείμενα των Γενικών Κανονισμών, βλ. Παράρτημα, Νομικά κείμενα σ. 71 κ.ε.

1.4 Η Κρήτη την περίοδο 1856-58. Το πολιτικό κίνημα του 1858. (Επανάσταση του Μαυρογένη)

Επειδή την έρευνά μας ενδιαφέρουν γενικά οι Κοινωνικές δομές και οι άτυπες μορφές Κοινωνικής Διοίκησης των Χριστιανών, που διαμορφώθηκαν, στην Κρήτη, αποφεύγουμε τις αναλυτικές αναφορές και το σχολιασμό επιμέρους γεγονότων, για την ισότιμη αντιμετώπιση και αναφορά των καταστάσεων.

Τα γεγονότα του 1858 στην Κρήτη, αποτελούν όμως εξαίρεση γιατί είναι η περίοδος που τίθενται τα θεμέλια του διοικητικού πειράματος, που επιχειρείται στην Οθωμανική αυτοκρατορία, στην περιοχή της Κρήτης, και εμφανίζονται οι πρώτες αντιδράσεις Χριστιανών και Μουσουλμάνων καθώς και οι συνέπειες εφαρμογής του Χάτι Χουμαγιούν, στα πλαίσια του Τανζιμάτ. Αξίζει να τονιστεί ότι παράλληλα με τα γεγονότα αυτά, σε κεντρικό επίπεδο, συνεδρίαζε²⁴ στα Πατριαρχεία (3 Οκτωβρίου 1858) για πρώτη φορά, το προσωρινό ΔΕΜ Συμβούλιο για τη σύνταξη των Γενικών Κανονισμών 1858-60 με τα όποια προβλήματα και διαφωνίες,²⁵ στο εσωτερικό της Χριστιανικής Κοινότητας.

Θεωρούμε έτσι αναγκαίο να έχουμε την εικόνα των γεγονότων στο νησί, όταν παράλληλα εξυφαινεται ο ιστός των βασικών διατάξεων, που θα ισχύσουν στη συνέχεια ως καταγραφή κωδικοποίηση και ταξινόμηση των προνομίων της Χριστιανικής Εκκλησίας και του Πατριάρχη. Η έναρξη δηλαδή ισχύος του καταγραφομένου πλέον και κωδικοποιημένου προνομιακού δικαίου, για τους Χριστιανούς της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και φυσικά των Χριστιανών της Κρήτης.

Τα γεγονότα αυτά λοιπόν αποτελούν σημείο αναφοράς και αφετηρίες διαδρομών σχετικές με τις δυο κύριες θρησκευτικές κοινότητες του νησιού. Τόσο για τη Χριστιανική κοινότητα, που κέρδιζε έδαφος από τις αλλαγές με τις βελτιώσεις, επιτυχίες και ελαφρύνσεις της, από τις παραχωρήσεις, την εφαρμογή και υλοποίηση των προνομίων. Όσο και στην αντίπερα όχθη της Μουσουλμανικής κοινότητας, που δυσανασχετούσε, συμπεριφερόταν αμήχανα και αντιδρούσε σπασμωδικά από τις απώλειες κεκτημένων ως τότε, ασύδοτων συμπεριφορών. Καταλύτης της περιόδου η επαγγελόμενη τότε ισονομία μεταξύ πιστών και απίστων του Ισλάμ. Κατάσταση που επείρχετο σταδιακά, στον εξισωτικό χαρακτηρισμό του πιστού με τον «άπιστο», ως υπηκόων του σουλτάνου.

Με το τέλος της αιγυπτιοκρατίας στο νησί, 1840, συνέχιζε να το διοικεί και πάλι ο Μουσταφά Ναϊλής πασάς, στη νέα περίοδο της τουρκοκρατίας, που άρχιζε.

²⁴ Μανουήλ Γεδεών, *Αι φάσεις του παρ' ημίν ...*, ό.π. σ. 64.

²⁵ Μανουήλ Γεδεών, ό.π. σ. 64 κ.ε.

Στα 1850, ένας νέος Γενικός Διοικητής Κρήτης, ο οθωμανός Σαλίχ Βακήμ²⁶ πασάς διαδέχθηκε τον Μουσταφά Ναϊλή πασά (Γκιριτλή), ο οποίος πήρε προαγωγή στο αξίωμα του πρωθυπουργού (Μεγάλου Βεζύρη) της Τουρκίας και αναγκάστηκε γι' αυτό να εγκαταλείψει την Κρήτη για την Κωνσταντινούπολη.

Το κατεστημένο των ισχυρών μπέδων της Κρήτης αντίδρασε στο διορισμό του νέου Γ. Διοικητή, γιατί «...ήλπιζον να λάβωσι την ευκερίαν να εξακολουθήσωσι πάλι τα πρωτινά των».²⁷ Ο Βακήμ όμως αποδείχθηκε δίκαιος, ικανός και άφησε αγαθές εντυπώσεις και καλές αναμνήσεις στο λαό της Κρήτης. Διοικητικά όρισε την μεταφορά της πρωτεύουσας της Κρήτης στα Χανιά, ως μόνιμης πλέον πρωτεύουσας του νησιού και έδρας του Γενικού Διοικητή. Έλαβε αγορανομικά μέτρα και φρόντισε οικονομικά ζητήματα. Με τη σύμφωνη γνώμη και τις συμβουλές των προξένων και μάλιστα του Έλληνα προξένου, πρόλαβε την ολέθρια κοινωνική κρίση που απειλούσε την κρητική κοινωνία, φροντίζοντας με φερμάνι, τον διακανονισμό του υψηλού τοκου των δανείων, επαναφέροντάς τον με ενέργειες του, στο ύψους του 12%.²⁸

Το Σαλίχ Βακήμ, διαδέχτηκε ο γέρον ήδη Μεχμέτ Εμίν πασάς,²⁹ στα 1852, ο οποίος αντικαταστάθηκε αρχές φθινόπωρου 1856, από τον μεγαλύτερο γιό του Μουσταφά πασά, τον Βελή Εδδίν Ριφάτ πασά.³⁰ Ένα όμορφο νέο, μορφωμένο στην Ευρώπη, που η φήμη του υποσχόταν πολλά. Ήταν ήδη πρεσβευτής της Τουρκίας στο Παρίσι, είχε λεπτεπίλεπτους τρόπους και μεγάλη ιδέα για τον εαυτό του. Παρά την καταγωγή του από χριστιανή μάνα³¹ αποδείχτηκε κατώτερος της φήμης, των προσδοκιών του λαού και ανάξιος του ονόματος του πατέρα του. Σκληρός αντιχριστιανός και αυταρχικός, επανάφερε στο νησί την αποπνικτική ατμόσφαιρα περασμένων εποχών.

Στις αρχές της περιόδου της διοίκησής του, μεσάνυχτα 30 Σεπτεμβρίου 1856, ολόκληρη η Κρήτη ταραχτήκε από ισχυρό σεισμό, ο οποίος ισοπέδωσε κυρίως την πολιτεία του Μεγάλου Κάστρου (Ηρακλείου) με αποτέλεσμα από τα 3.620 σπίτια της πόλης, έμειναν όρθια και κατοικήσιμα μόλις δέκα οχτώ.³² Πολλοί, κυρίως άσπονδοι

²⁶ Για τους πασάδες, Γενικούς Διοικητές Κρήτης, βλ. σχετικό Πίνακα 1 του Παραρτήματος Πίνακας Διοικητικών αρχών Κρήτης (Διοικητικών και εκκλησιαστικών) σ, 14.

²⁷ Βλ. εφημερίδα «Ραδάμανθους» 14 Νοεμβρίου 1842. α.φ. 46.

²⁸ Ψιλάκης Βασ. *Ιστορία Κρήτης*, Μτφρ. Δ' σ. 139.

²⁹ Επί διοικήσεως του Μεχμέτ Εμίν συνέβη στο Ηράκλειο η φρικτή σφαγή και καταλήστευση της Χριστιανικής οικογένειας Ροϊδη. «*Η Χριστιανική κοινότητα του Ηρακλείου κατεταράχθη και εξαιτίας του γεγονότος αυτού ηπειλήθη η τάξις και από την πλευράν και των δύο συγκατοικώντων στοιχείων...*» Από τους δυο πρωταίτιους, τον με πρώτο Κούρδο εξόριστο, αποκεφάλισε και τον άλλο κατεδίκασε σε ισόβια δεσμά, «... έτσι επανέφερε οπωσδήποτε την γαλήνην εις τα ταραγμένα πνεύματα των Χριστιανών.» Περισσότερα βλ Ψιλάκης *Ιστορία Κρήτης* Μτφρ Δ' σ. 143.

³⁰ Εκτεταμένα βιογραφικά βλ Ψιλάκης β, *Ιστορία της Κρήτης*, τ. Δ' Μτφρ, σ. 144-150.

³¹ Μάνα του ήταν η όμορφη Ρεθεμνιοπούλα Χριστιανή, Ελένη Βολανοπούλα από το χωριό Σκουλούφια Μυλοποτάμου. Βλ Σταυρινίδης Ν., Καπετάν Μιχάλης Κόρακας, σ. 211.

³² Σταυράκης Ν. *Στατιστική του πληθυσμού της Κρήτης μετά διαφόρων γεωγραφικών, ιστορικών, αρχαιολογικών, εκκλησιαστικών κ.λπ. ειδήσεων περί της νήσου*, Αθήνησι 1890. σ. 109, επίσης και Πλατάκης Ελευθ. *Κρητικά Χρονικά*, τόμος 4^{ος} (1950), σ. 494, όπου περισσότερα και εκτενέστερα.

εχθροί του πατέρα του, Μουσταφά πασά, εξέλαβαν το γεγονός ως κακό σημάδι για τον ερχομό του Βελή στην Κρήτη.³³

Ο Βελή πασάς γιόρτασε στα Χανιά με επίσημες εκδηλώσεις τις σύγχρονες του Οθωμανικές μεταρρυθμίσεις και τις εξαγγελίες με το Χάτι-Χουμαγιούν των παραχωρήσεων στους Χριστιανούς. Αλλά έπειτα «...ήρχισε σκανδαλωδώς και αυθαιρέτως επεμβαίνων εις ζητήματα θρησκευτικά της αποκλειστικής αρμοδιότητας των Πατριαρχείων, ακρώνων τας εκλογάς των μη αρεστών εις την Τουρκικήν διοίκησιν αντιπροσώπων των χριστιανών της Κρήτης εις το εν Κωνσταντινουπόλει διαρκές Μικτόν Εθνικόν συμβούλιο, εκδιώκων τους Έλληνας διδασκάλους και καταδιώκων τους κρυπτοχριστιανούς Τούρκους τους επανερχόμενους εις την θρησκείαν των πατέρων τους».³⁴

Οι καταστροφικές συνέπειες που ακολούθησαν τον σεισμό του 1856 σε συνδυασμό με την αχαρακτήριστη συμπεριφορά του Βελή πασά, τα σκληρά και ανάληγτα φορολογικά μέτρα, με τους αδικαιολόγητα βαρύτερους φόρους που επέβαλε στους Χριστιανούς και τους οποίους εισέπραττε με σκληρότητα,³⁵ λειτούργησαν συσσωρευτικά. Η απαγόρευση της κυκλοφορίας των Χριστιανών που επέβαλε ο πασάς, εξήγειραν την αγανάκτησή τους, οι οποίοι σε απόγνωση αποφάσισαν ν' αντιδράσουν.

Αντιπρόσωποι διάφορων επαρχιών της Κρήτης συγκεντρώθηκαν στο ορεινό χωριό των Λάκκων Κυδωνίας, υπό τον Χατζή Μιχάλη Γιάνναρη, για να εκτιμήσουν την κατάσταση και να διαμαρτυρηθούν για την αχαρακτήριστη διαγωγή του πασά σε βάρος τους και αν δεν εισακουστούν να επαναστατήσουν.

Η σύσκεψη αυτή με τη συνεννόηση των εκπροσώπων της Ανατολικής Κρήτης και τη προθυμία και βοήθεια των Σφακιανών, επισημοποιήθηκε.

Την αρχηγία του κινήματος ανέλαβε ο Μανόλης Σταμ. Μαυρογένης, από τους Λάκκους, ο οποίος με την ένοπλη παρέα του είχε διώξει τους φοροεισπράχτορες του πασά από την περιοχή.³⁶

Ακολούθησαν πολλά γεγονότα ενδιάμεσα, μέχρις ότου μετά από κάμποσο καιρό, στις 14 Μαΐου 1858, ένοπλοι Κρητικοί, περί τους 6.000 και πάνω, αντιπρόσωποι απ' όλα τα μέρη την Κρήτης συγκεντρώθηκαν στα Μπουτσουνάρια, (Κουτσουνάρια). Μια τοποθεσία έξω από την πόλη των Χανίων, με στόχο την ειρηνική διαμαρτυρία τους. Εκεί οργανώθηκαν υποδειγματικά, με αξιοθαύμαστη τάξη, αφού όρισαν

³³ Ψιλάκης Β, Ιστορία της Κρήτης, ό.π. Μτφρ, σ. 146

³⁴ Για την δυσφορία του λαού εναντίον του Βελή πασά πρβλ. Τσιριντάνης Ν., *Η πολιτική και Διπλωματική ιστορία της εν Κρήτη* ό. π. σ. 29, καθώς και Παπαδοπετράκης Γρηγ. *Ιστορία των Σφακιών* σ. 456 - Ψιλάκης Βασ. *Ιστορία Κρήτης*, Δ' Μτφρ. σ. 144

³⁵ Για την πληρωμή των φόρων αυτών εξανάγκαζε τους κατοίκους να πωλούν τα κτήματά τους για να τους πληρώνουν. Όσοι αδυνατούσαν να πληρώσουν, τους έστελνε σιδηροδέσμιους στα κάτεργα της Κωνσταντινουπόλεως. Βλ. Τσιριντάνης, ό. π. σ. 29. και Σταυρινίδης σ. 211-12

³⁶ Ψιλάκης Βασ. *Ιστορία Κρήτης*, ό. π. σ. 152

συντονιστική Επιτροπή και Γραμματεία, για τη σύνταξη και αποστολή των απαραίτητων εγγράφων διαμαρτυρίας.³⁷

Ο Βελή πασάς, στο άκουσμα των γεγονότων αντίδρασε σπασμωδικά και δόλια, επιλέγοντας ως μέσα επιβολής του τη διαβολή, τη συκοφαντία και τη βία, από τη συνδιαλλαγή και τη συνεννόηση. Στην μεν κεντρική Κυβέρνηση διόγκωνε στρεβλώνοντας τραγικά τα γεγονότα, για να προκαλέσει τη βίαιη καταστολή τους. Στους δε ντόπιους μουσουλμάνους διέδιδε ψευδείς πληροφορίες και προτροπές για να τους ξεσηκώνει.

*«... Ο Βελή Πασάς με την αχαρακτήριστη τότε στάση του κατά των Χριστιανών είχε δημιουργήσει στην Κρήτη μια έκρυθμη και ανόμαλη κατάσταση. Παρ'όλο που οι Κρητικοί, που είχαν συναθροισθή στα Μπουτσουνάρια τηρούσαν μια ειρηνική στάση χάρη στις οδηγίες του Έλληνα Προξένου Κανάρη, και ζητούσαν από την Κυβέρνηση και από τους Προξένους την ειρηνική επίλυση των απαιτήσεών των, ο Βελή Πασάς όμως απεναντίας προσπαθούσε με κάθε τρόπο να εξωθήσει τα πράγματα εις τα άκρα. Πληροφορούσε την Κυβέρνηση με αντίθετες και εξογκωμένες πληροφορίες για την ειρηνική αυτή διαμαρτυρία των Κρητικών, ότι δημιούργησαν μια αναρχία και διασάλευση της τάξεως και ταυτόχρονα παρακινούσε τούς Τούρκους, που κάθονταν στα χωριά να εγκαταλείψουν τα σπίτια των και τις περιουσίες των και να καταφύγουν μέσα στα φρούρια, μ'όλο που οι Χριστιανοί των χωριών διαβεβαιούσαν και υπόσχονταν στους Τούρκους, ότι δεν διατρέχουν κανένα κίνδυνο και ότι για ασφάλειά των δίνανε ομήρους τα γυναικόπαιδά των».*³⁸

Δύσπιστοι οι Τούρκοι στις υποσχέσεις της Χριστιανικής Κοινότητας, άρχισαν να συνωστίζονται στις πόλεις, όπου στοιβαγμένοι άρχισαν να προκαλούν επεισόδια με τους Χριστιανούς των πόλεων και φυσικά στα Χανιά, οι ασυμμάζευτοι Σελινιώτες.³⁹ Στο Μεγάλο Κάστρο ειδικά όταν συνέρρευσαν οι φανατικοί Μεσαρίτες και συναντήθηκαν με τους αιμοβόρους Αμπαδιώτες Τούρκους, μαζί με τον όχλο στράφηκαν κατά των Χριστιανών, με λεηλασίες και καταλήψεις κτιρίων. Οι Χριστιανοί της πόλης δεν είχαν πώς να αντιδράσουν, πέραν από το να ζητήσουν άσυλο στα κτίρια των Προξένων.

Απ' αυτούς ο Άγγλος πρόξενος τους έκλεισε την πόρτα, διώχνοντας τους. Ο φιλέλληνας Γάλλος πρόξενος Ιτάρ, υποδέχτηκε όμως περί τους τετρακόσιους στις εγκαταστάσεις του, προλαβαίνοντας τη σφαγή τους, που συνήθως ακολουθούσε σε τέτοιες έκρυθμες καταστάσεις.

³⁷ Ο γνωστός Ιστορικός Ψιλάκης, Βασ., εκπαιδευτικός τότε, επιστρατεύτηκε μυστικά από τον Έλληνα πρόξενο στα Χανιά Κανάρη, να υποστηρίξει με τις γνώσεις του γραμματειακά την Επιτροπή. Έτσι οι πληροφορίες του ως αυτόπτης και αυτόκοου μάρτυρα των εξελίξεων, κρίνονται ιδιαίτερα αξιόπιστες και ακριβείς. Πρβλ. Ψιλάκης Β., Δ. ό. π. σ. 153.

¹⁵ Βλ Σταυρινίδης Καπετάν Μιχ Κόρακας ...ό.π, σ. 213

³⁹ Ψιλάκης, Β., τ. Δ. μτφρ σ. 153

Με ικανοποίηση παρακολουθούσε ο Βελής την πρόοδο των σατανικών σχεδίων του, γιατί κατάφερε καθημερινά να δέχεται Τούρκους στρατιώτες, αγριανθρώπους (Γκέγκηδες), από την Πόλη, περί τους 3000 αναφέρει ο Ψιλάκης⁴⁰ ήταν στρατοπεδευμένοι, εκεί, χωρίς να υπάρχει ανάγκη και αφού η συνάθροιση των Κρητικών στα Μπουτσουνάρια είχε ειρηνικό τρόπο και δεν απέβλεπε στην διεκδίκηση των αιτημάτων τους με το ντουφέκι.⁴¹

Διέταξε ακόμη τον στρατιωτικό διοικητή της νήσου Μεχμέτ πασά, να επιτεθεί κατά των συγκεντρωμένων, και να τους διαλύσει. Εκείνος όμως με φρονιμάδα αρνήθηκε και αποδοκίμασε μια τέτοια ενέργεια, επισημαίνοντας στον πασά ότι οι Κρητικοί δεν στρέφονταν κατά της Κεντρικής αρχής αλλά έχουν παράπονα εναντίον της διοίκησής του.⁴²

Ο σατανικός Βελής επιστράτευσε τότε άλλα καταχθόνια μέτρα. Στράφηκε προς τους τουρκογλύφτες Χριστιανούς, τους οποίους, μαζί με την δαιμόνια Χριστιανή δασκάλα Ελισάβετ Κονταξάκη (ή Βασιλοπούλα)⁴³ αποπειράθηκε να αξιοποιήσει ως δήθεν αγανακτισμένους. Μάζευαν υπογραφές για την αποκήρυξη όσων συναθροίστηκαν, χαρακτηρίζοντας τους καταστροφείς και κακούργους. Αλλά απέτυχαν, από ένα απροσδόκητο γεγονός. Από τον επιτόπιο θάνατο του εκβιαζόμενου να υπογράψει την κατάπτυστη αναφορά τους εκεί, γέροντα αρχιερέα επισκόπου Κυδωνίας Καλλίστου. Το γεγονός προκάλεσε αντίστροφα συναισθήματα στην υπόλοιπη Χριστιανική Κοινότητα.

Τότε ο πασάς στράφηκε στην διαίρεση των Χριστιανών με υποσχέσεις και δωροδοκία των προκρίτων στα Σφακιά και αλλού.

Οι Πρόξενοι, που από την αρχή ήταν με το μέρος του λαού, απ' όλα αυτά τα γεγονότα ερεθίζονταν περισσότερο και ενεργούσαν προς την κατεύθυνση της δικαιοσύνης του. Μια απερισκεψία του πασά, μάλιστα, τους έστρεψε εναντίον του.

Μες στην παραφορά του σε μια επιστολή, τους πρόσβαλε με την υπόδειξη ότι οι Πρόξενοι δεν έχουν καμιά εντολή να αναμειγνύονται στις εσωτερικές υποθέσεις του νησιού, παρά μόνο στα ζητήματα των υπηκόων τους.⁴⁴ Μόλις το πληροφορήθηκαν αυτοί δυνάμωσαν τις ενέργειές τους στις Κυβερνήσεις και στις Πρεσβείες τους.

Και ενώ η κατάσταση συνέχιζε με τις προκλήσεις του Βελή να συκοφαντεί και να διαστρεβλώνει την αλήθεια προς τα έξω, σε βάρος των Κρητικών, η κατάσταση άλλαξε, ριζικά, όταν στις 3 Ιουνίου 1858 ένα Τουρκικό πολεμικό πλοίο έφτασε α-

⁴⁰ Ψιλάκης ό.π. σ. 153

⁴¹ Σταυρινίδης ό.π. σ. 214

⁴² Ψιλάκης, ό.π. σ. 154

⁴³ Σε άλλα σημεία χαρακτηρίζεται ως «μαινάς», «...ή πλαστογραφούσα όπως ήτο συνηθισμένη... ψευδείς αναφοράς χριστιανών προς τον Σουλτάνο» Ανήκει στην μερίδα των τουρκογλυπτών χριστιανών, εκείνων οι οποίοι χαρακτηρίζονται από τον ιστορικό ως «σκυλολόγιον του οποίου προήδρευεν ο περιβόητος Ιω . Πετρίδης και η μαινάς Ελισάβετ Κονταξάκη, η οποία είχε δίψαν δια μίαν ηροστράτειον δόξαν ...». Πρβλ. Ψιλάκης, ό.π. σσ. 149, 155, 318, 328, 367.

⁴⁴ Ψιλάκης, ό.π. σ. 156

πό την Πόλη στη Σούδα. Έφερνε αντιπροσωπεία έκτακτων απεσταλμένων του Σουλτάνου, μεταξύ των οποίων προεξείχαν ο αντιναύαρχος και μέλος του Συμβουλίου της Επικράτειας, Αχμέτ Πασάς, ο Σύμβουλος του Εμπορίου (Τιτζαρετίου), Ρεμζή Εφέντης και ο διερμηνέας και μεταφραστής του Τανζιματίου, Χριστιανός Κωσταντίνος Αδοσίδης Βέης.

Υπήρχε ευνοϊκή διάθεση της κεντρικής διοικήσεως για συνδιαλλαγή, και επίδωκε να δώσει ειρηνική λύση στην διαμαρτύρηση αυτή των Κρητικών. Ήταν η περίοδος που μόλις είχε κλείσει το μέτωπο του Κριμαϊκού πόλεμου και είχε σταματήσει η οικονομική αιμορραγία του, που είχε καταστρέψει την Τουρκία, ενώ αναδύονταν στη συνέχεια ταραχές και ανησυχίες από τους κατοίκους της περιοχής του Μαυροβουνίου.

Οι απεσταλμένοι του Σουλτάνου αποβιβάστηκαν «...αναγγέλλοντας ότι κομίζουν ειρηνικές και ευεργετικές εντολάς».⁴⁵ Αφού εγκαταστάθηκαν στο μέγαρο Σερσεμπίλια, στα Περβόλια των Χανιών, προσκάλεσαν μια Επιτροπή από τους πιο έγκριτους Κρήτες αρχηγούς της συνάθροισης των Μπουτσουναριών για να συζητήσουν.

Οι σουλτανικοί απεσταλμένοι τους υποδέχθηκαν ευγενικά και μίλησαν ήπια μαζί τους. Μετά από τις συζητήσεις μια βδομάδας, δέχτηκαν με κατανόηση όλα σχεδόν τα αιτήματά των Κρητικών. Και αμέσως μετά, αναχώρησε 9 Ιουνίου 1858, για την Κων/πολη ο Κωνσταντίνος Αδοσίδης, με σκοπό να έκθεση στην Κυβέρνηση τις διαπιστώσεις των αποσταλμένων.

Φαίνεται πως η συμπεριφορά των μελών της επιτροπής ήταν ανυπόκριτη, γιατί όπως έδειχναν από την αρχή τα πράγματα η επιτροπή αποδέχτηκε ως δίκαια τα αιτήματά τους και τα προώθησε υπηρεσιακά. Έτσι δεν πέρασαν πολλές μέρες και ένα τουρκικό πολεμικό έφερε μαζί του στη Σούδα, νέο Γενικό Διοικητή της Κρήτης τον γέρο, αλλά έμπειρο Αβδουραχμάν Σαμή Πασά, αντικαταστάτη του Βελή, με την εντολή να φύγει από την Κρήτη ο Βελή Πασάς, με το ίδιο πλοίο.

Μάλλον δια της βίας, αναγκάστηκε και ο Βελής να σταματήσει τις ραδιουργίες, να πάψει να συντονίζει τις ταραχές από το σπίτι του στη Χαλέπα για να επιβιβαστεί στο πλοίο το οποίο τον απομάκρυνε, κάτω από τα βλέμματα και τις ομοβροντίες των όπλων των Κρητικών, που από μακριά απολάμβαναν την αποχώρησή του.⁴⁶

Δεν πέρασε πολύς καιρός από την απομάκρυνση του Βελή αλλά και την αναχώρηση της έκτακτης σουλτανικής αποστολής, οπότε και έφθασε από την Πόλη το σουλτανικό φερμάνι, που επιβεβαίωνε την απόφαση των απεσταλμένων του Σουλτάνου και δέχονταν τα αιτήματα των Χριστιανών.

⁴⁵ Ψιλάκης, ό.π., σ. 157.

⁴⁶ Ψιλάκης, ό.π., σ. 160.

1.5 Η αποδοχή των αιτημάτων των Κρητικών – (Φιρμάνι της 7^{ης} Ιουλίου 1858)

Μεταξύ των αιτημάτων των Κρητικών, για τα οποία έγινε λόγος και γύρω από τα οποία στράφηκαν οι διαπραγματεύσεις με ιδιαίτερο ενδιαφέρον, των σουλτανικών αποσταλμένων, ήταν και ο όρος της απομακρυνσης του Γεν. Διοικητή Κρήτης Βελή πασά,⁴⁷ στον οποίο επέμεναν οι Κρητικοί παρά τις αρχικές αντιρρήσεις των απεσταλμένων. Τελικά έγινε δεκτός και ο όρος τους αυτός, όπως είδαμε και στάλθηκε ο αντικαταστάτης του στο νησί.

Ο νέος Γενικός Διοικητής Κρήτης Αβδουραχμάν Σαμή Πασάς, έφτασε στην Κρήτη αρχές Ιουλίου 1858 και την 7^η του ίδιου μήνα. Όταν πλέον είχε αναχωρήσει και η έκτακτη σουλτανική αποστολή, δημοσίευσε το σουλτανικό διάταγμα (φιρμάνι) που έφερε μαζί του και περιλάμβανε όλες τις παραχωρήσεις.

Το φιρμάνι άρχιζε με τα προκαταρκτικά ενός επισήμου εγγράφου. Τον προσδιορισμό της ταυτότητας και της ιδιότητας του εκδότη : Σαμή Πασάς Βαλής της νήσου Κρήτης, ενεργών κατά αυτοκρατορικών ορισμών. Ακολούθησαν η συνηθισμένη ασιατική μεγαλοστομία με τους επαίνους και τα εγκώμια για τον σουλτάνο, Αβδούλ Μετζίτ, ο οποίος υπήρξε πράγματι και ήταν αγαθός και επεικής άρχοντας.⁴⁸

Εκθέτει στη συνέχεια το ιστορικό της υπόθεσης, με την αποστολή της σουλτανικής επιτροπής στην Κρήτη για την διαπίστωση της κατάστασης που είχε διαμορφωθεί. Στη συνέχεια του κειμένου του διακρίνεται κάποια δόση σκοπιμότητας για την Πύλη. Ανέφερε δηλαδή ότι οι παραχωρήσεις που γίνανε στους Χριστιανούς οφείλονταν στην (καλή) συμπεριφορά τους και στην υπακοή και συνεννόηση που έδειξαν προς τους σουλτανικούς αποσταλμένους, με την νύξη και την έντονη υπογράμμιση ότι αν και ο τρόπος τους (η ένοπλη δηλαδή συνάθροιση και στάση τους) εφάνη κατ' αρχάς πολύ απρεπής και ανάρμοστη. Τονίζεται δε ιδιαίτερα σ' αυτό ότι εκτιμήθηκε δεόντως η διαγωγή τους αφού «...δείξαντες υπακοήν εγκαταλίπετε τα όπλα και διεσκορπίσθη έκαστος εις τα ίδια, τουτο ήδη γράψαντες οι απεσταλμένοι προς το Υψηλόν Κράτος συγχρόνως εξήτησαν αμνηστίαν και συγχώρησιν της ζωής δι' όλα τα παρελθόντα, η οποία αμέσως και εδόθη».

Στη συνέχεια της έκθεσης του ιστορικού της υπόθεσης, αναφέρονται περιφραστικά τα οκτώ αιτήματα των Κρητικών στα οποία αναφέρει ο Σαμή πασάς, ότι ο σουλτάνος έδειξε την μεγαλοθυμία του και την πατρική στοργή του για τους υπηκόους του. Το φιρμάνι αυτό έλεγε ειδικά και ανέφερε :

- «... Τα ζητήματα σας βέβαια ήσαν τα εξής ·
1. Να μη συναχθώσι και ληφθώσι τα όπλα σας.
 2. Να μη επεμβαίνη ουδείς εις την θρησκείαν εκάστου, αλλ' έκαστος να εκτελή ελευθέρως τα θρησκευτικά του χρέη.
 3. Εκάστη επαρχία να κατασκευάζη και διορθώνη τους δρόμους της όπως ευχαριστείται.
 4. Να μη υπάρχη ουδείς φόρος διά τα κρασία, αιγιδοπρόβατα, μελίτσια και τα παρόμοια.

⁴⁷ Ψιλάκης Β, *Ιστορία της Κρήτης*, ό.π. Μτφρ, σ. 158

⁴⁸ Ψιλάκης Β, ό.π., Μτφρ, σ. 161

5. Επίσης να μη λάβη η Κυβέρνησις είκοσι τοις χιλίοις επί της κτηματικής αξίας εκάστου.

6. Να μη επεμβαίνει ο Μουλλά Εφένδης εις τα ορφανικά και κληρονομικά των Χριστιανών.

7. Η διανομή του στρατιωτικού φόρου επειδή δεν έγινε με δίκαιον τρόπον να εξετασθή εκ νέου.

8. Ο φόρος τον οποίον λαμβάνουν εκ των αχύρων να καταργηθή.

Τα παραπάνω λοιπόν, δηλώνει ότι ετέθησαν υπόψη του σουλτάνου, ο οποίος όπως αναφέρει : «... εξαπέστειλε σήμερον εμέ όπως σας ειδοποιήσω και γνωστοποιήσω, ως ειδήμονα εδώ του τόπου και ως έχοντα παλαιάς γνωριμίας, να σας γνωστοποιήσω λέγω τον Υψ. Αυτοκρατορικών ορισμών, ότι εις τα ανωτέρω ζητήματα δ' Υψηλού Ορισμού, έγεινεν υψηλή συγκατάβασις, ως κάτωθεν φανερώνομεν».

Και απαριθμεί αναλυτικά τις παραχωρήσεις του, ως προνόμια διοικητικά, θρησκευτικά, φορολογικά, και δικαστικά με την σπουδαιότερη ίσως αναφορά στο δικαίωμα της οπλοφορίας, στα δέκα αριθμημένα εδάφια ως εξής :

Δίδεται αμνηστία γενικώς εις όλους όσοι έλαβον μέρος εις αυτό το κίνημα.

1. Επειδή και το Υψηλόν Δοβλέτι έχει μεγίστην εμπιστοσύνην εις τους υπηκόους του, είναι αδιάφορον εάν έχουν τα όπλα η όχι· αλλά γενικώς απαγορεύεται, ώστε κανείς είτε Οθωμανός είτε χριστιανός να μη περιφέρεται ένοπλος.

2. Διακηρύττομεν εις όλους ότι παν το αφορών την θρησκείαν θέλει εκτελείται σύμφωνα με το χάτι χουμαγιούν.

3. Επειδή και ο καλλωπισμός ενός τόπου είναι οι καλοί και ευθείς δρόμοι, διά τούτο εκάστη επαρχία κατά την αρέσκειαν και το συμφέρον της δύναται να εξομαλύνη και διορθώνη αυτούς, και όταν η χρεία το καλέση, και από μέρους της Κυβερνήσεως θα παραχωρήται κάθε ευκολία.

4. Διά τα κρασία, αιγιδοπρόβατα και μελίσσια και τα παρόμοια, όσα ελέχθησαν είναι ψευδή.

5. Επίσης δεν έχει ουδέ τούτο καμμίαν βάσιν, ότι η Κυβέρνησις σκοπεύει να ζητήση 20 τοις 100 επί της κτηματικής αξίας.

6. Ο Μουλλά εφένδης δεν θέλει επεμβαίνει όλως διόλου εις τα ορφανικά και κληρονομικά των χριστιανών.

7. Οι σύμβουλοι εκάστης επαρχίας θέλουν εκλέγεσθαι από τον λαόν σύμφωνα με την Βασιλικήν θέλησιν και θέλουν εκτελεί τα χρέη των χωρίς μηνιαίον.

8. Ο στρατιωτικός φόρος θέλει διανεμηθή εκ νέου διά μέσου των εντοπίων δικαίως και ευσυνειδήτως, επειδή η Α.Μ. δεν επιθυμεί να γίνηται η παραμικρά αδικία.

9. Το δέκατον των αχύρων, επειδή και είναι υπόθεσις μικρά, και ουδέ λόγος έπρεπε να γίνη, με όλον τούτο απεφασίσθη με την συγκατάθεσιν των εντοπίων, ώστε εις έκαστον κοιλόν της δεκαετίας να πληρώνουν εκατόν παράδες, ήτοι δέκα παράδες εις κάθε κοιλόν του ολικού ποσού, και αν μερικαί επαρχίαι κατά το λέγειν των επλήρωναν μόνον έν γρόσιον εις κάθε δεκαετίαν του κοιλού, ήτοι τέσσαρες παράδες εις κάθε κοιλόν του ολικού ποσού, αυτό ακολούθως θέλει εξετασθή, και αν ήναι αληθές αι επαρχίαι αύται θέλουν πληρώνει ανά εν γρόσιον, ως ανωτέρω ελέχθη.

Στη συνέχειά του το επίσημο αυτοκρατορικό αυτό έγγραφο (φιρμάνι) υπενθυμίζει τη σκοπιμότητα του διορισμού και της αποστολής του Σαμή, ως Γενικού Διοικητή Κρήτης, και την υποχρέωση των Χριστιανών έναντι των παραχωρήσεων τόσων χαρίτων και ευεργεσιών εκ μέρους του σουλτάνου, όπως «...και Υμείς ως τέκνα ευπειθή και ευάγωγα βλέποντες την απολαβήν τσοσούτων αγαθών υπό την κραταιάν σκέπην του, εις το εξής να διάγητε εν ειρήνη, ομονοία και ευταξία, καταγινώμενοι εις τα

καθημερινά σας έργα, ευχόμενοι νυχθημερόν εις τον Ύψιστον όπως διατηρήση την Α. Μ. υγιά και αβλαβή εις αιώνα τον άπαντα ».

Τέλος το έγγραφο κλείνει με την ευχή : « *Γένοιτο! Γένοιτο!* » και την καταχώρηση της ημερομηνίας με την επισήμανση ότι *Εξεδόθη το παρόν εκ του Μουσουλμικού Διβανίου κλπ.*

*Εν Χανίοις την 7 Ιουλίου 1858.*⁴⁹

Αυτές είναι οι περιβόητες παραχωρήσεις, που έγιναν για τους Χριστιανούς της Κρήτης, που δεν παύουν να έχουν καθοριστική σημασία γιατί ανάρτησαν τα ως τότε συνηθισμένα και άλλαξαν άρδην έστω και άτυπα, το δημόσιο και αναγνωρισμένο πλέον βίο της Χριστιανικής Κοινότητας της Κρήτης, στις επόμενες δεκαετίες.

Οι Γενικοί «Εθνικοί» Κανονισμοί, συγγράφηκαν από την προσωρινή Εθνική Συνέλευση στα Πατριαρχεία και εγκρίθηκαν αργότερα, από το σουλτάνο 1860. Ήλθαν να συγκεκριμενοποιήσουν περισσότερο και με λεπτομέρειες τα πλαίσια της διαμορφούμενης άτυπης Κοινωνικής διοίκησης των Χριστιανών της Αυτοκρατορίας και φυσικά της Κρήτης. Το γεγονός έχει ιδιαίτερη σημασία γιατί οι Χριστιανοί της Κρήτης με τους αγώνες τους διεκδικούσαν προκαταβολικά και επέτυχαν ιδιαίτερη, άτυπη μεταχείριση. Ένα ξεχωριστό καθεστώς στα μέτρα και στις ανάγκες της Κρήτης.

Μετά τη δημοσίευση των διατάξεων του φερμανίου και τη διακήρυξη των παραχωρήσεων αυτών του σουλτάνου «...ευστήθησαν, συμφώνως προς το πνεύμα της εβδομης παραχωρήσεως τρεις χριστιανικά Δημογεροντίαι, κατόπιν σφοδράς αντιδράσεως του παμπονήρου Σαμή, ισχυριζομένου ότι δημιουργείται έτσι **κράτος εν κράτει**,⁵⁰ αν και αυτά ήσαν εκ των σπουδαιοτέρων παραχωρήσεων. Ήσαν μία εις έκαστον διοικητικόν τμήμα⁵¹ υπό την προεδρίαν του αρμοδίου αρχιερέως. Εις αυτάς ανετίθετο η εκδίκασις των μεταξύ χριστιανών κληρονομικών και ορφανικών υποθέσεων διά τας οποίας δεν θα είχε πλέον δικαιοδοσίαν το Μουσουλμανικόν Ιεροδικείον του Μεκχεμέ. Από εκάστην επαρχίαν εξελέγετο ένας Δημογέρων με μικράν αντιμισθίαν και με ένα γραμματέα».

Ανάλογες Δημογεροντίες συστάθηκαν και για τη Μουσουλμανική κοινότητα της Κρήτης.

Το νεοσύστατο σωματείο, κάθε Χριστιανικής Δημογεροντίας, λειτούργησε αρχικά ως ένα δικαστήριο και εφάρμοζε τα κείμενα της Εξαβίβλου, νομοθεσίας του Αρμενοπούλου.⁵² Είχε όμως άμεση εξάρτηση από την εκκλησία και διαμόρφωναν

⁴⁹ Πλήρες το κείμενο του αυτοκρατορικού ορισμού (Φερμανίου) αυτού, της 7^{ης} Ιουλίου 1858, που αναφέρεται στην αποκαλούμενη Επανάσταση του 1858 ή Κίνημα του Μαυρογένη, βλ. Παράρτημα : Νομικά κείμενα σ. 54

⁵⁰ Ψιλάκης Β, *Ιστορία της Κρήτης*, όπ. π., μτφρ, σ. 162. Είχε δίκαιο και σωστά παρατηρούσε και προέβλεπε ο πασάς την ίδρυση χριστιανικού «κράτους εν κράτει» με την παρατήρησή μας όμως ότι δεν ήταν της αρμοδιότητας του να κάνει κριτική στις αποφάσεις του πολυχρονεμένου του σουλτάνου, ο οποίος πιεζόμενος από τις περιστάσεις θα επανέλθει αργότερα με περισσότερες παραχωρήσεις στην ίδρυση αυτού του «κράτους εν κράτει» με τον Οργανικό Νόμο της Κρήτης. Βλ παρακάτω κεφάλαιο Οργανικός Νόμος της Κρήτης.

⁵¹ Τα διοικητικά τμήματα ήταν τότε τρία, των Χανίων, της Ρεθύμνης και του Ηρακλείου που περιλάμβανε την Ανατολική Κρήτη, δηλαδή τους σημερινούς νομούς Ηρακλείου και Λασιθίου μαζί.

⁵² Βλ. Κωνσταντίνου Αρμενοπούλου, Κριτού Θεσσαλονίκης *Πρόχειρον, το λεγόμενον Η Εξαβίβλος /* Εις κοινήν γλώσσαν μεταφρασθείσα διορθωθείσα δε και εκτεθείσα κατά την τάξιν, το ύφος, και νόημα της πρωτοτύπου ελληνικής εξαβίβλου, παρά Αλεξίου Σπανού του εξ Ιωαννίνων. Υφ' ου και το περί του συνοικεσίων εγχειρίδιον προσετέθη, ό, τε κατά αλφάβητον Πίναξ. Προτροπή και δαπάνη του Πανιερωτάτου και Σεβασμιωτάτου μητροπολίτου Ηρακλείας κυρίου κυρίου Γερασίμου. Ου και τοις αναλώμασιν των πρώτων τετύπωνται.

προοδευτικά καθεστώς πάνω σε θέματα κοινωνικής πρόνοιας, τοπικής αυτοδιοίκησης, οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου, υγείας, παιδείας και εφαρμογής του ηθικού νόμου, των Χριστιανών. Η σύνθεσή τους ήταν 7μελής για τις πόλεις των Χανίων και του Ηρακλείου, ενώ 6μελής για το Ρέθυμνο. Πρόεδρος τους ήταν ο τοπικός επίσκοπος, τον οποίον όριζε η εκκλησία, ενώ τα υπόλοιπα μέλη ήταν αιρετά από διάφορους εκπροσώπους των ευκατάστατων αστών, εμπόρων και συντεχνιών του τμήματος.

Παράλληλα ιδρύθηκαν και λειτούργησαν τα Διοικητικά Συμβούλια. Ένα κατά διοικητικό τμήμα του νησιού. Τα μέλη και των τριών διοικητικών Συμβουλίων ήταν αιρετά, αλλά με τέτοιο τρόπο ώστε να προκύπτει έτσι πάντα μουσουλμανική πλειοψηφία. Από κάθε επαρχία και πόλη εκλέγονταν με φανερή ψηφοφορία δύο μέλη, ένας Χριστιανός και ένας Μουσουλμάνος, έκτος από τα Σφακιά που εκλεγόταν μόνο ένας Χριστιανός. Τα Συμβούλια, λειτουργούσαν όπως και σε προηγούμενες περιόδους. Προέδρευε ο υποδιοικητής (καϊμακάμης) κάθε Τμήματος, και συμμετείχαν ως τακτικά μέλη ο οικονομικός έφορος (δεφτερδάρης) και Μουσουλμάνος γραμματέας. Στο Συμβούλιο των Χανίων, που ήταν και η πρωτεύουσα, προσετέθηκαν από δύο μέλη καθενός από τα άλλα διοικητικά τμήματα. Ο ένας ήταν Μουσουλμάνος και ο άλλος Χριστιανός, που εκλέγονταν και αυτοί από τα μέλη των Συμβουλίων τους.

Με αυτόν τον τρόπο εκλεγμένοι, στάλθηκαν τότε από το Ηράκλειο ο Ιωάννης Δρακάκης⁵³ και από το Ρεθύμνο, ο Ν. Γραμματικάκης.

Ο ιστορικός της περιόδου, σύγχρονος των γεγονότων θα σημειώσει με σκεπτικισμό :⁵⁴ «...Έτσι ερυθμίσθησαν τα πράγματα της νήσου κατά την νέαν, ας είπωμεν, φάσιν την καλουμένην καταχρηστικώς υπό μερικών συνταγματικήν.

Ο γέρον Σαμής εύρισκε τον τρόπον να τα βολεύη πάντοτε, φυσικά επί το τουρκικώτερον. Πόσοι όμως μόχθοι και κίνδυνοι εχρειάσθησαν μέχρις ότου φανή ότι ήρχισαν να πραγματοποιούνται αι παραχωρήσεις αυταί ! Πόσοι επιπλέον αγώνες, αντιρρήσεις και αντιδράσεις εις τα εκάστοτε αναφερόμενα ζητήματα !...» Και δεν είχε άδικο όπως θα αντιληφθούμε στη συνέχεια.

Την περίοδο 1858-1866 σημειώθηκε στους κόλπους της Χριστιανικής κοινότητας Κρήτης μια ειρηνόφιλη κίνηση «αντεπαναστατών»,⁵⁵ με αξιόλογους Κρητικούς κληρικούς και λαϊκούς, που αποβλέπει στην ιδέα δημιουργίας ανεξάρτητου νησιωτικού ελληνικού κράτους, κάτω από την προστασία της Αγγλίας

ΙΑΧΔΗ]1865 -03-20]188]2_15-364] Η Χ.Δ. Ρεθύμνης ζητά νομικές συμβουλές από τον επίτροπο του Μητροπολίτη Κρήτης Άγιο Αρκαδίας πάνω στην εφαρμογή της νομοθεσίας κληρονομικού δικαίου των Χριστιανών, που στηρίζεται στην 95η Νεαρά του Αγίου Πατριάρχου Αθανασίου, περί κληρονόμων του Αρμενοπούλου, για να εκδώσουν απόφαση σε κληρονομικά ενός χριστιανού κατοίκου της Ρεθύμνης, του οποίου απεβίωσε η σύζυγος του χωρίς να αποκτήσουν τέκνα. Βλ. Παράρτημα σ. 354.

⁵³ Ο Ιωάννης Δρακάκης από το Ηράκλειο ανήκει στους δημογεροντιακούς κύκλους του Ηρακλείου. Η θητεία και πολιτεία του κοντά στους κύκλους του Διοικητικού Συμβουλίου των Χανίων του εξασφάλισε μεγάλες προσβάσεις στην τουρκική εξουσία και στους Τούρκους πασάδες Γενικούς Διοικητές, ώστε σε κρίσιμες καμπές των θεμάτων της Κρήτης να παίρνει τουρκόφιλες θέσεις. Ο Σταυρινίδης τον αναφέρει και ως «πασά Δρακάκη», τίτλο που του πρόσθεσαν οι επαναστάτες του 1866, που δεινοπάθησαν εξαιτίας του. Βλ σχετικά Σταυρινίδης, Ν., *καπετάν Μιχ. Κόρακας* ό.π. σσ. 227, 228, 543, αλλά ο ίδιος τον αναφέρει αλλού και ως « Προδότη της πατρίδας», βλ. ίδιου σ. 228, 693, 753, 851, 852, 853, 854, 860, 904. Διαθέτουμε αλληλογραφία του με την Δημογεροντία Ηρακλείου, με την οποία διακρίνεται η ευχέρειά του στις σχέσεις με την τουρκική εξουσία και με την οποία την ενημερώνει από τα Χανιά για διάφορα διοικητικά θέματα της τρέχουσας επικαιρότητάς. Βλ. έγγραφα ΙΑΧΔΗ, Παράρτημά σ. 235, 237, 239, 250, 253.

⁵⁴ Ψιλάκης Β, *Ιστορία της Κρήτης*, ό.π., μτφρ, σ. 163.

⁵⁵ Διαφοροποιούνται δηλαδή από την φιλοσοφία των Κρητικών αγωνιστών και επαναστατών, στρεφόμενοι προς νέα εναλλακτική κατεύθυνση, για το καλό και τη λευτεριά του τόπου. Μεταξύ τους διακρίνεται ο Μητροπολίτης Κρήτης Διονύσιος Χαριτωνίδης και η δαιμόνια γυναίκα Ελισάβετ Κονταξάκη, που έχουμε συναντήσει ξανά να συνεργεί με τον Βελή πασά. Περισσότερα δεξ ενδιαφέροντα έγγραφα ΙΑΚ, για τη δράση των «αντεπαναστατών» αυτών.

1.6 Σημαντικές Μορφές στην Κοινωνική Διοίκηση των Χριστιανών της Κρήτης

Πέραν των υποτυπωδών προνομίων, της Ορθοδόξου εκκλησίας, τα οποία αναγνώρισε ο σουλτάνος (*Σταυροπηγιακά και ενοριακά μοναστήρια*), εξέλειπαν τα πάντα από τον κοινωνικό βίο των Χριστιανών της Κρήτης. Η στυγνή καταπίεση και σκλαβιά τους, οριοθετείται από την αχαλίνωτη βία και την απύθμενη αυθαιρεσία των άξεστων κατακτητών.

Πρώιμες μορφές, κάποιας κοινωνικής οργάνωσης και Διοίκησης των Χριστιανών, που συνέχουν αυτούς ανιχνεύουμε διακριτές, ένα αιώνα περίπου μετά την κατάκτηση, όταν άρχισαν να εξαντλούνται τα αποθέματα τουρκικής εμπάθειας, πάθους εκμετάλλευσης και της εδραίωσης της βεβαιότητας αδιαμφισβήτητης κυριότητας του νησιού.

Η μελέτη περιπτώσεων, ο σχολιασμός και η διευκρίνιση ποιοτικών στοιχείων, διάφορων χαρακτηριστικών μορφών, δίδει το στίγμα και φέρνει πιο κοντά στο πνεύμα και την ουσία της έννοιας της Κοινωνικής Πολιτικής και Διοίκησης.

Άτομα τα οποία διαχρονικά διακρίθηκαν στα κοινά των Χριστιανών της Κρήτης, προσφέροντας στο κοινωνικό σύνολό της αυτό, οργανωμένα, συγκροτημένα, με στόχους, όραμα, διάθεση και οργανωτική συγκρότηση (*υποτυπώδης έννοιες γραμματειακής υπηρεσίας, αρχείου κλπ.*) για την προαγωγή και βελτίωση του κοινωνικού συμφέροντος, είναι πολλά και διακριτά, με ανάλογους ρόλους.

Δεν είναι οι ρομαντικοί τύποι του «*Ρομπέν των δασών*», οι οποίοι ενεργούν αυτόνομα, εξισορροπητικά, ληστεύουν τον πλούτο του άρχοντα - βασιλιά και με τα προϊόντα των ενεργειών του ασκούν φιλανθρωπία, μοιράζοντας τα στους φτωχούς του τόπου τους από μια διάθεση ικανοποίησης και μόνο.

Είναι οι μορφές εκείνες που λειτουργώντας καταλυτικά στον κοινωνικό περίγυρο τους, αυτό της Κρήτης, οργανώνουν και οργανώνονται με τους άλλους ομοίους τους ενισχύουν την κοινωνική συνοχή και ασκούν Κοινωνική Πολιτική και Διοίκηση. (*Ενίσχυση, ενδυνάμωση, οργάνωση, εκπαίδευση, απαίτησης φροντίδας ορφανών, θυμάτων πολέμου, ανήμπορων, δικαίου και Κοινωνικής ευαισθησίας*). Στην κατηγορία εντάσσονται οι μορφές- εγκέφαλοι Κοινωνικής Πολιτικής – Οργάνωσης, ανεξάρτητα από πια κατεύθυνση έδρασαν και διακρίθηκαν. Αν πολέμησαν δηλαδή, αγωνίστηκαν, σκότωσαν τον εχθρό, ή μείωσαν με κάθε τρόπο την καταπιεστική εξουσία και αποτελεσματικότητά του, κατά την περίοδο της σκλαβιάς.

Τα κυρήγματα από την ιδεολογία του Ρήγα και τον Θούριό του, στις παραδουνάβιες επαρχίες, οι Φιλικοί, εθνικοί ευεργέτες, οι λόγιοι αλλά και σκληροτράχηλοι Σφακιανοί Καραβοκύρηδες και καπεταναίοι, οι οποίοι εκμεταλλεύτηκαν την ευκαιρία και τα προνόμια άσκησης του ελεύθερου ναυτικού εμπορίου, που απέσπασαν δια της βίας, δεν επαναπαύτηκαν στα κέρδη και τον πλούτο που αποκόμισαν από τις διεθνείς εμπορικές δραστηριότητές τους, ευημερούντες, αλλ' αναλώθηκαν στην κατεύθυνση του κοινού συμφέροντος των Χριστιανών του τόπου τους. (*Παιδεία, σχολεία, λατρεία, μόρφωση κλπ.*)

Χαρακτηριστική μορφή, στο πλήθος αυτό των Σφακιανών ναυτικών και αρχόντων προβάλλει η μορφή του Χριστιανού άρχοντα Ιωάννη Βλάχου, γνωστού ως Δασκαλογιάννη. Λειτουργώντας και στο εσωτερικό της Κρήτης και στο εξωτερικό, ασκεί ηγετικής μορφής επίδραση και Κοινωνική Πολιτική και Διοίκηση των Χριστιανών.

νών. Φτάνει μάλιστα σε σημείο που τους συνέχει, τους κατευθύνει, τους οργανώνει, τους εμπνυχώνει και μέσα από κρυφές, εσωτερικές δημοκρατικές διαδικασίες τους οργανώνει και τους οδηγεί οπλισμένους εκ των ενόντων, αλλά και με ψυχικό σθένος και ιδεολογία, στις δραστηριότητες του πρώτου εθνικού σκιρτήματος, για τη λευτεριά στην Κρήτη. Στην ομώνυμη επανάσταση του 1770, που φέρει και το όνομά του, ως επανάσταση του Δασκαλογιάννη.

Αν και δεν διασώθηκε αρχειακό υλικό. Ήταν φυσικό να διαθέτει αρχείο. Στοιχειώδη υπηρεσία, επιτελείο, διατηρούσε αλληλογραφία, αποφάσεις και πρακτικά τα οποία έπειτα από την αποτυχία του κινήματος, της ένοπλης επαναστάσεως και την εκθεμελίωση καταστροφής του τόπου της γενέτειρας και των Σφακίων καταστράφηκαν ολοσχερώς. Η λαϊκή μούσα και η στοματική παράδοση. Τα όργανα του τύπου της εποχής φρόντισαν να διασώσουν στοιχεία από τη λειτουργία και το μεγαλείο της μορφής και της δράσης του, από τα οποία φαίνεται και προκύπτουν και τα στοιχεία της Κοινωνικής Πολιτικής και Διοίκησης που άσκησε.⁵⁶

Στην ίδια κατηγορία θα μπορούσαμε να εντάξουμε τους εκτός Κρήτης ομογενείς που δεν αφομοιώθηκαν στον τόπο καταφύγιο, όπου ξενιτεύτηκαν και μεγαλούργησαν, στην έδρα τους. Αλλά και δεν έπαψαν να ενδιαφέρονται θεωρητικά και ουσιαστικά, ιδεολογικά και έμπρακτα, για τη βελτίωση συνθηκών ζωής, με την αναδιανομή πλουτοπαραγωγικών πηγών και εισοδημάτων μεταξύ των σκλάβων ομογενών τους και του δυνάστη τους καθώς και με την πολυπόθητη λευτεριά,.

Ενδιαφέρθηκαν, αναμείχτηκαν σε καταστάσεις, σε Εταιρείες κι ενέργειες, κι επηρέασαν με την ισχύ που διέθεταν, την οικονομική, την πολιτική, για την πρόοδο και λευτεριά της Κρήτης, ενισχύοντας με όλες τις δυνάμεις τους ψυχικές διανοητικές, υλικές και άυλες, ηθικά και έμπρακτα, φανερά ή συνωμοτικά εκ του αφανούς τη γενέτειρα και το Κοινωνικό Σύνολο της.

Στο ίδιο μήκος κύματος κινούνται και αρκετοί Κρητικοί, έμποροι, λόγιοι και πολιτικοί της διασποράς, οι οποίοι είτε επιστρέφουν, είτε από το χώρο δράσης τους, δρουν και ενεργούν υπέρ του Κοινωνικού Συνόλου των Χριστιανών συντοπιτών τους. (Δημ. Βερναρδάκης, Αντ. Φ. Παπαδάκης, Καμπάνης - Μανουήλ Βερνάρδος, Ρενιέρηδες, Βιβιλάκης, Ξενουδάκης⁵⁷ κλπ.). Ασκούν Κοινωνική πολιτική και Διοίκηση και χρηματοδοτούν ανάλογες δραστηριότητες, ή συμβάλλουν καταλυτικά σε αυτές.

Ο Μανουήλ Βερνάρδος (1777-1852) π.χ. παραμονές του ξεσηκωμού του 1821, προφασιζόμενος τον ομογενή έμπορο, κατήλθε στην Κρήτη για να μεταφέρει βιβλία δήθεν και διδακτικό υλικό στα Σφακιά. Ουσιαστικά υπήρξε απόστολος της Φιλικής εταιρείας, που ενδιαφέρθηκε και μύησε τους πρώτους Κρητικούς παράγοντες της Χριστιανικής Κοινότητας στα μυστικά της Φ. Εταιρείας. Έτσι απλώθηκε και στην Κρήτη το μεγάλο Μυστικό της εξέγερσης των Ελλήνων⁵⁸.

Οι Κρυπτοχριστιανοί της Κρήτης αποτέλεσαν σημαντικό παράγοντα άσκησης Κοινωνικής Πολιτικής και Διοίκησης των Χριστιανών. Υποκρίθηκαν για ν' αποφύγουν τον έλεγχο των κατακτητών και τις συνέπειες των ενεργειών και δραστηριοτήτων τους. Εκ του αφανούς, για αυτό και το πρόθεμα «Κυπτο-», προστατεύουν, ειδοποιούν, πληροφορούν, προδίδουν μυστικά των Οθωμανών, συντονίζουν, ενισχύουν, αγωνίζονται, για τη βελτίωση των συνθηκών ζωής των Χριστιανών. Αποκαλύπτονται,

⁵⁶ Περισσότερα βλ. Αγγελή Ν., *Δασκαλογιάννης, Μάρμπα Μπατζελιού*, επανέκδ. Π. Βαρδινογιάννη, Αθήνα 1971.

⁵⁷ Βλ. Κελαϊδής Πάρις, *Κληροδοτήματα για τα Σφακιά*, εκδόσεις Καράβι και Τόξο, Αθήνα 1989.

⁵⁸ Βλ. Ρεδιάδης Περικλής, *Μανουήλ Βερνάρδος η Κρής*, Επετηρίς Εταιρείας Κρητικών Σπουδών, τ. Α', σ. 62-116. και Τωμαδάκης Νικ. Β., *Μανουήλ Βερνάρδος η Κρής*, περιοδ. Αθηνά 75, (1974-5) σ. 79-80

πολεμούν φανερά πλέον, ενισχύουν με τον εξοπλισμό και τα πλούτη τους, υλικά και ηθικά τον αγώνα τους. Ενισχύουν τους ομόθρησκους τους να υποστούν αντέχοντας στις καταπιέσεις τους και ασκούν Κοινωνική πολιτική και διοίκηση και Κοινωνική δικαιοσύνη. (Εξοπλίζοντας αδύναμους, ανίσχυρους, φτωχούς, νέους, κλπ.). Η κρυφή ιδιότητά τους ατυχώς, δεν μας άφησαν πολλές γραπτές μαρτυρίες - ντουκουμέντα. Όμως αργότερα η αποκάλυψη της ιδιότυπης υπόστασής της ύπαρξής και πολιτικής τους κάτω από την πνευματική καθοδήγηση των ενεργειών τους από το Οικουμενικό Πατριαρχείο αλλά και αυτό των Ιεροσολύμων. Τους εντάσσει συντονισμένους στα πλαίσια της άτυπης αυτής μορφής Κοινωνικής Πολιτικής και Διοίκησης.

Πιο αντιπροσωπευτική μορφή με χαρακτηριστικά δείγματα της περίπτωσης του έχουμε στη μορφή του κορυφαίου Κρυπτοχριστιανού καπετάν Μιχάλη Κουρμούλη ή Χουσεϊν μπέη, στη Μεσσαρά, ο οποίος όταν αποκάλυψε την κρυφή ιδιότητα του τάχτηκε ανοιχτά υπέρ των Χριστιανών. Ενέργησε δραστήρια αναπτρώνοντας το ηθικό των αγωνιζομένων και του απονεμήθηκε ο ανώτατος επαναστατικός, στρατιωτικός βαθμός του Πεντακοσάρχου των επαναστατών.

Παράλληλα και σχεδόν στο ίδιο μήκος κύματος, κινείται και η δράση των Λογίων ιατρών του Μεγάλου Κάστρου Ι. Λευθεραίου και Λόγιου, Δημήτρη Βαρούχα από τον Άγιο Θωμά (1770 -1811). Ο πρώτος σφαγιάστηκε μαζί με τους επισκόπους στον ναό του Αγίου Μηνά. Ελεύθερος αγωνιστής ο δεύτερος, ο οποίος συγκροτημένα λειτουργεί θεράπων ιατρός Τούρκων και Χριστιανών. Όταν με την ιδιότητα του αντιλαμβάνεται τη δράση Οθωμανών τυραννίσκων, αντιδρά βίαια και κρυφά, οργανώνεται, συντονίζεται με τους κρυπτοχριστιανούς και στα πλαίσια της Κοινωνικής Πολιτικής που ασκούν, μεταχειρίζεται τη βία και καταλήγει ένοπλος αντάρτης, στο βουνό με την «πατούλια» του. Φρουρός της ηθικής τάξεως και του άγραφου ηθικού νόμου. Τιμωρός των ασύδοτων Οθωμανών τυράννων της περιοχής του.⁵⁹

Παρόμοιες περιπτώσεις επιτρέπουν την ποιοτική σύγκριση μεταξύ τους, για αντιδιαστολή.

Αντίθετα προς τα παραπάνω, ο χαϊνης Μιχάλης Καλησπέρης, γνωστός και ως Μιχάλης Βλάχος, από το χωριό Γωνιές Μαλεβυζίου, έμεινε στην ιστορία, ως «ο τελευταίος χαϊνης του Μεγάλου Κάστρου».⁶⁰ Διακρίθηκε μεν ως τιμωρός των ασύδοτων Οθωμανών. Ελεύθερος σκοπευτής, αρχικά, επαναστάτησε, αγωνίστηκε μεμονωμένα κατά των καταπιεστών αγάδων, επέφερε ισορροπίες και τρομοκράτησε τους τυραννίσκους τιθασεύοντας τις άνομες ορέξεις τους. Έγινε ο φόβος και ο τρόμος των κατακτητών. Το έργο και η δράση του, εγκρίνεται, θαυμάζεται, επικροτείται και εξυπηρετεί τους χριστιανούς προύχοντες και άρχοντες του τόπου. Είναι αποδεκτός τόσο από τους αδύναμους Χριστιανούς όσο και τους Οθωμανούς της κοινότητας, ώστε να καταδιωχθεί απηνώς, να συληφθεί και να τελετηθεί με παραδειγματικά, μαρτυρικό θάνατο (1821-1857).

Εν τούτοις δεν εντάσσεται στις μορφές που άσκησαν Κοινωνική Διοίκηση, με διακριτή ιδιότητα. Ήταν ένας σύγχρονος «*Ρομπέν των Δασών*» της εποχής του. Δεν άσκησε Κοινωνική Πολιτική. Πιθανόν να την υπηρέτησε. Να συντονίστηκε στις επιταγές της, αυτές των Χριστιανών αρχόντων.

⁵⁹ Περισσότερα βλ. Χαριτάκης, Κ. *Κρητικόν Πάνθεον*, Ηράκλειο 1907 και Πατεράκης Γ. *Ο Λόγιος Δημήτριος Βαρούχας, (1770-1811)*, Ηράκλειο 1993.

⁶⁰ Βλ. Σταυρινίδης Νικόλαος, *Μιχάλης Βλάχος. Ο τελευταίος χαϊνης και το τραγικό τέλος του*, Ηράκλειο 1980.

Την ίδια περίπου περίοδο ανατέλλει στο Χριστιανικό προσκήνιο της Κρήτης η μορφή του καπετάν Μιχάλη Κόρακα (1797-1882). Αγράμματος αγωνιστής, πολέμησε και αγωνίστηκε σε όλα τα πεδία των μαχών, αλλά μετείχε και σε όλα τα κέντρα λήψεως αποφάσεων, σε πολιτικό και στρατιωτικό επίπεδο, με διάφορες μορφές, ιδιότητες και θέσεις - διακριτούς ρόλους. Μέσα από τους οποίους άσκησε Κοινωνική Πολιτική και κυρίως Κοινωνική Διοίκηση των Χριστιανών της Κρήτης.

Είναι η μορφή του πολιτικοστρατιωτικού - κοινωνικού ηγέτη των Χριστιανών, η οποία συντονίστηκε με τις παράλληλες ηγετικές μορφές του τόπου στην άσκηση Κοινωνικής Διοίκησης, και ως αιρετός πολιτικός άρχοντας των Χριστιανών.

Από αντάρτης του βουνού εκλέχτηκε Πληρεξούσιος και Δημογέροντας στα πολιτικά διοικητικά Συμβούλια, άτυπα ή σε αυτά που θεσμοθετούνται, μετά.

Πληρεξούσιος στις επαναστατικές Συνελεύσεις, ηγήθηκε κινημάτων στρατιωτικών επιχειρήσεων και αναγνωρίστηκε ως ο σπουδαιότερος Πολιτικο-Κοινωνικός-Στρατιωτικός παράγων- Αρχηγός της Ανατολικής Κρήτης.⁶¹

Όμως « Πάλι στα πενήνταοχτώ 'πανάσταση γυρίζει
κι ο Μαυρογένης στα Χανιά, τους Τούρκους φοβερίζει.
Κι ως τ' άκουσε ο Κόρακας, γύρευγε την αιτία
και είπε για να συσταθεί η Δημογεροντία ».

Η λαϊκή Μούσα, ως ο τύπος της περιόδου του αντικατοπτρίζοντας, αποτυπώνει την καταλυτική δράση του στην επίσημη σύσταση και λειτουργία των Δημογεροντιών στην Κρήτη. Επίσημοι πλέον φορέα άσκησης της άτυπης Κοινωνικής πολιτικής και Διοίκησης των Χριστιανών της Κρήτης. Την πατρότητα των Δημογεροντιών.

Όταν οι επίσημες εξαγγελίες και υποσχέσεις του σουλτάνου για παραχωρήσεις προνομίων, αργούν να υλοποιηθούν στο νησί, ηγήθηκε της επανάστασης, ως στρατιωτικός αρχηγός του 1866, που είχε αποτέλεσμα την παραχώρηση του Οργανικού Νόμου.

Ησυχάζει στη συνέχεια στη Χριστιανική Κοινωνία. Σε περίοδο ειρήνης αποδέχεται την υστερόβουλη αναγνώριση και αποδοχή και του πασά του Ηρακλείου ακόμη. Ο πασάς για να τον έχει κοντά του και να ελέγχει τις κινήσεις και δραστηριότητές του, διατάσσει :

*«Αφήσετέ τον να περνά 'πο των Χανιών την Πόρτα
Και να φορεί και τ' άρματα, όπως τα φόριε πρώτα...»*

Η λαϊκή μούσα φέρνει την παραπάνω εντολή στο στόμα του πασά Ηρακλείου. Αποτελεί λαϊκό δίστιχο το οποίο διατυπώνει την άδεια οπλοφορίας που του παραχωρήθηκε τιμητικά μετά την τρίχρονη αιματηρή αυτή επανάσταση στην οποία πρωτοστάτησε κατά των Τούρκων.

Ευτύχησε να ζήσει αρκετά και να δει, να καμαρώσει και να βιώσει την ευτυχία ευόδωσης των σκοπών και στόχων της Κοινωνικής Πολιτικής και Διοίκησης την οποία ανέπτυξε και υπηρέτησε τόσο στα πεδία των μαχών που ακολούθησαν όσο και στα τραπέζια των Συμβουλίων και των διαπραγματεύσεων που ακολούθησαν και οδήγησαν στην Ημιαυτονομία πλέον την πατρίδα του Κρήτη.

Έζησε περιόδους έντονων κρίσεων, αντιπαλοτήτων, υπονόμησης, εχθρότητας αλλά και ανυπόκριτης αγάπης και σεβασμού των Χριστιανών. Όταν γύρω στα

⁶¹ Αρχηγός Ένδεκα Ανατολικών επαρχιών Κρήτης. Βλ. Σταυρινίδη Ν., καπετάν Μιχάλης Κόρακας και οι συμπολεμιστές του. Ηράκλειο 1971 τόμοι α, β, γ'.

τέλη της ζωής του, τιμούμενος, με αναγνωρισμένο τον Κοινωνικο-πολιτικοκο-στρατιωτικό ρόλο του, αποσύρθηκε σταδιακά του ενεργού βίου για να ιδιωτεύσει και να αποθάνει στη γενέτειρά του την Πόμπια στα 1882.

Η λαϊκή Μούσα εξύμνησε την δράση και τον ρόλο του με το εκτενές λαϊκό άσμα, την γνωστή «Κορακάδα» του Ι. Κωνσταντινίδη αλλά και του Χατζη-Ζαχαριάδη ή Μπομπιανού,⁶² από την οποία αντλούμε λεπτομέρειες του βίου και της πολιτείας του, οι οποίες ατυχώς χάθηκαν με την απώλεια και καταστροφή του αρχαιακού υλικού που είχε προκύψει και είχε φροντίσει να συλλέξει, ταξινομήσει και δημοσιεύσει ο γραμματέας του, μαζί με το γιό του Αριστοτέλη στην Αθήνα. Οι Επίστρατοι (Αντι-Βενιζελικοί) το κατάσχεσαν τότε, και χάθηκε πλέον οριστικά.

Αγράμματος ο Μιχαήλ Κόρακας δεν υπέγραφε έγγραφα, διέθετε προσωπική σφραγίδα τύπου δακτυλιδιού, με τα αρχικά του Μ. Κ. με την οποία επικύρωνε, σφραγίζοντας τα έγγραφα που εξέδιδε ή διακινούσαν οι επιτελείς του.

Μετά την μορφή του Μιχάλη Κόρακα, ακολουθεί πλήθος μορφών που αναδύονται στο στερέωμα της Κρήτης από Χριστιανικές μορφές, που ανατέλλουν παράλληλα και κατακλύζουν δρώντας σε συντονισμό μαζί του, αλλά και προς την κατεύθυνση της Κοινωνικής Πολιτικής και Διοίκησης του, γιατί ενδιαφέρθηκε για την παιδεία, συνεργάστηκε με τους λόγιους και ιδεολόγους νέους της εποχής του (*Αντώνιος Φ. Παπαδάκης (Καμπάνης) Λεωνίδα Λόγιος, Μιχελιδάκης Αντώνιος, Σφακιανάκης Ιωάννη κλπ.*), τη διοικούσα εκκλησία, τους προεστούς και Δημογέροντες. Ενίσχυσε αδύνατους και ενδυνάμωνε Χριστιανούς. Ώθησε τον τόπο σε υψηλά επίπεδα. Και παρέδωσε την σκυτάλη σε ένα κύμα ανερχόμενων προοδευτικών νέων Χριστιανών, που συνέχισαν την πορεία του προς την Αυτονομία και την πλήρη απελευθέρωση του από τον Οθωμανικό ζυγό.

Παράλληλα προς την σταδιοδρομία του Μιχαήλ Κόρακα, διακρίνουμε μια σημαντική μορφή συντοπίτη του, από τη μεγάλη οικογένεια των Κρυπτοχριστιανών Κουρμούληδων της Μεσαράς. Του Λεωνίδα Κουρμούλη.

Ο Λεωνίδας, από μακρά οικογενειακή του παράδοση είναι βαθειά θρησκευόμενο άτομο. Ο σεβασμός του προς τη Χριστιανική θρησκεία και τους εκπροσώπους του, τον φέρνουν κοντά στους κόλπους των Μητροπολιτικών του Τμήματος Ηρακλείου. Αν και αγράμματος,⁶³ τον συναντούμε, αιρετό Δημογέροντα των επαρχιών Μεσαράς (Πυργιώτισσας - Καινουργίου) αλλά και διορισμένο Επιστάτη της Δημογεροντίας Ηρακλείου στη Μεσαρά. Γι' αυτή τη θέση και δράση του αυτή, θα κατηγορηθεί αργότερα ως «Τουρκολάτρης»,⁶⁴ όταν θα πρωτοστατήσει στα γεγονότα του εμφύλιου σπαραγμού των Αδερφοσυνών στη Μεσαρά, ως ηγέτης της παράταξης των Αδερφοχτών ή «Αδερφοποιτών». Δεν παύει όμως να αποτελεί σημαντική μορφή της περιοχής του, που άσκησε ουσιαστικά και πρωτογενώς Κοινωνική Διοίκηση, στα συλλογικά όργανα των Χριστιανών, που συμμετείχε αλλά και από τη δεσπόζουσα θέση της οικογένειάς του στο χώρο της Μεσαράς, και τη βαρύτητα του ονόματός του.

Διαθέτουμε έγγραφο υλικό⁶⁵ από το οποίο προκύπτει ότι ενδιαφέρθηκε και φρόντισε δραστήρια την είσπραξη της αρχιερατικής αμοιβής στην περιοχή του, παρά

⁶² Βλ. Αναγνώστου Ζαχαριάδου, *Ο βίος του αρχηγού Μιχαήλ Κόρακα*, Ηράκλειο χ.χ. και Σταυρινίδης Ν., *Καπετάν Μιχάλης Κόρακας*, (ΚΜΚ) σ. 241-2.

⁶³ Ανορθόγραφες και τυπολατρικές αναφορές του και υπηρεσιακή αλληλογραφία, φωνητική γραφή, δηλώνει περιορισμένες γνώσεις

⁶⁴ Σταυρινίδης Νικ. *Καπετάν Μιχάλης Κόρακας*, ό.π. σ. 1021, 1024,

⁶⁵ [ΑΧΔΗ]1863-11-24]2_10-1400]Ο Δημογέρον Λ. Κουρμούλης αναφέρει στη ΧΔΗ (φωνητική γραφή) για την είσπραξη της αρχιερατικής αμοιβής και του στρατιωτικού φόρου στη Μεσαρά. Εκθέτει τα γεγονότα που γίνονται στην περιοχή του για την είσπραξη της αρχιερατικής αμοιβής και του στρατι-

τα εμπόδια και τα ζιζάνια που έσπειραν από αντίδραση, αντιδραστικοί παράγοντες. Φρόντισε για τη λειτουργία των τοπικών σχολείων, με το φόβο μήπως η άρνηση πληρωμής από τους συντοπίτες του, και η συλλογή της αρχιερατικής αμοιβής, εξοργίσει τον Μητροπολίτη ώστε να παραμελήσει την επιδότηση της λειτουργίας τους.

Η εκτίμηση του δημογεροντιακού κύκλου του Ηρακλείου στο πρόσωπό του Κουρμούλη, προκύπτει από τις ενέργειες διορισμού του, εκτός από Δημογέροντα και στα καθήκοντα του Επιστάτη της Δημογεροντίας στη Μεσαρά.⁶⁶

Ως ένας από τους τρεις ηγέτες της πολιτικής παράταξης των «Αδερφοχτών», των Χριστιανών της Κρήτης, έχει το απαιτούμενο θάρρος αλλά και την πολιτική ισχύ και δύναμη, ώστε να ορθώσει το ανάστημα και επιχειρήσει Κοινωνικό έλεγχο των καταξιωμένων στα πεδία των μαχών, πανίσχυρων τότε οπλαρχηγών (στρατιωτικών καπεταναίων), για τη διαχείριση των οικονομικών εισφορών και βοηθημάτων του αγώνα, με αποτέλεσμα τα έκτροπα που ακολούθησαν και την εμφύλια αιματοχυσία.⁶⁷

Συνελήφθη, δέσμιος, κρατήθηκε από τους στρατιωτικούς, γεγονός που εξερέθισε τους πολυπληθείς οπαδούς του να εκτραπούν σε ένοπλη συγκέντρωση κι έκτροπα, μέχρις ότου αφέθηκε ελεύθερος και επανήλθε κοντά τους.

ωτικού φόρου. Απεκδύεται της ευθύνης του και αναφέρει τις δυσκολίες που συναντάει από τους τοπικούς παράγοντες (Καπετάν Μιχάλη Κόρακα και Στεφανάκη ή Σκουνητή). Απειλεί με παραίτηση αν δεν υπάρξει κατανόηση από τη Δημογεροντία Ηρακλείου για τη θέση του. Βλ. Παράρτημα σ. 311.

ΙΑΧΔΗ]1863-12-16]1407]2_11-1496] Ο Δημογέροντας Μεσαράς Λεωνίδα Κουρμούλης από την έδρα του το, στο χωριό Κουσέ, παρεμβαίνει για την αποφυλάκιση του Εμμ. Μιχελάκη και της συζύγου του Αναστασίας, που κρατούνται στις φυλακές Ηρακλείου. Επικαλείται δε το ότι ο πατέρας της αρραβωνιασμένης τον Γεώργιο Λαδουκάκη Αναστασίας, αποζημίωσε τον πρώην μνηστήρα της, αφού τον εγκατέλειψε και στεφανώθηκε τον Μιχελάκη, έτσι και συμφώνησαν τελικά. Επικαλείται ακόμη τις Άγιες μέρες (των Χριστουγέννων) που πλησιάζουν και βάνει εγγυητές για το αντρόγυνο αν χρειαστεί να το οδηγήσει πάλι πίσω. Επιπλέον συστήνει στη Δημογεροντία ν' αλληλογραφεί με τον τοπικό καπετάν Στεφανάκη γιατί χωρίς αυτόν θα οπισθοδρομήσει η είσπραξη των εσόδων της Αρχιερατικής μισθοδοσίας στην περιοχή του. Βλ. Παράρτημα σ. 317.

ΙΑΧΔΗ]1864-01-03]2-4_19-80] Ο Λεων. Κουρμούλης ως Δημογέροντας Μεσαράς αναφέρει την κατάσταση στην περιοχή του. Ρύθμισε τα κληρονομικά του αποθανόντος Αλέξ. Γαλαπάκη στο χωριό Φλαθιακές φυλακίζοντας τον κληρονόμο του Νικόλαο, ο οποίος δεν ήθελε συνεργαζόμενος να δώσει τίποτα στις αδελφές του. Έδωσε εντολή μάλιστα να τον στείλει συνοδεία χωροφύλακα στο Ηράκλειο. Η παρέμβαση του Καπετάν Μιχάλη Κόρακα ακύρωσε τις αποφάσεις του και τον αποφυλάκισε. Όταν απευθύνθηκε στον Μουδίκη εκείνος ανέφερε ότι παίρνει εντολές μόνο από τον Καϊμακάμη [νομάρχη]. Η απάντηση αυτή εξόργισε τον Κουρμούλη οποίος εξέλαβε την απάντησή του ως περιφρόνηση και αγνόηση των προνομίων της Δημογεροντίας. Γι αυτό τον αναφέρει αρμοδίως παράλληλα με την στάση του Καπετάν Μιχάλη, ο οποίος φέρνει εμπόδια και στην είσπραξη των φόρων. Για την μισθοδοσία του Μητροπολίτη αναφέρει ότι έχει συγκεντρώσει μόνο από το χ. Πόμπια 7.106,10 γρόσια, τα οποία στέλνει με έμπιστο άτομο στην Χ.Δ.Η. Παράλληλα στέλνει ως αποδεικτικό και το σχετικό έγγραφο [Τεσκερέ] του Μουδίκη (Επάρχου) Μεσαράς. «Αυρατήνες και Κέρατα». Βλ. Παράρτημα σ. 319.

⁶⁶ΙΑΧΔΗ]1865-07-08]386] Η Χ.Δ.Η. εξαιρώντας την πείρα και τις ικανότητες του ως τώρα Δημογέροντα Λεωνίδα Κουρμούλη ενημερώνει τους ιερείς τους προεστούς, και τους χριστιανούς κατοίκους των επαρχιών Καινουρίου και Πυργιωτίσσης ότι τον διορίζουν και Επιστάτη των επαρχιών τους να προστατεύει τα ορφανικά συμφέροντα εφαρμόζοντας τους κείμενους Κανονισμούς, και οδηγίες της Δημογεροντίας. Βλ. Παράρτημα σ. 367.

ΙΑΧΔΗ]1865-07-08]387] Η ΧΔΗ διόρισε τον Λεωνίδα Κουρμούλη ως Επιστάτη Μεσαράς. Οι πρώην επιστάτες Αντων. Φραγκάκης Χαρ. Καπετανάκης παρακαλούνται να παραδώσουν τα βιβλία τους. Παράρτημα σ. 368

⁶⁷ Περισσότερα και αναλυτικότερα βλ. Κεφάλαιο Αδερφοσύνες-Αδερφοχτοί, σ. 193 κ.ε.

1.7 Οι λατρευτικοί χώροι της Χριστιανικής Κοινότητας Κρήτης

Πολύ προοδευτικό για την εποχή του το Χάττι Χουμαγιούν, ανάτρεπε την ως τότε πολιτική της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, για πολλά θέματα αλλά κυρίως και για τους λατρευτικούς χώρους των Χριστιανών. Συγκεκριμένα με τις δ' και ε' παραγράφους του αναφερόταν στις, εκκλησίες, στα σχολεία, στα νοσοκομεία και νεκροταφεία, προβλέποντας κατά λέξει :

«... Δ'. Εις τας πόλεις, τας κωμοπόλεις και τα χωρία, εν οίς ο πληθυσμός ανήκει καθ' ολοκληρίαν εις εν θρήσκευμα, ουδέν κώλυμα θέλει παρεμβληθή εις την επισκευήν ή ανοικοδόμησιν κατά το αρχικόν σχέδιον των οικοδομών των καθιερωμένων εις την λατρείαν, των σχολείων, των νοσοκομείων και των νεκροταφείων. Όταν επέλθη ανάγκη να ανεγερθώσι νέα τοιαύτα οικοδομήματα, το σχέδιον και το σχήμα, εγκριθέντα υπό του πατριάρχου ή των αρχηγών της κοινότητος, θέλουσιν υποβάλλεσθαι άπαξ μόνον εις την Υψ. Πύλιν, ήτις θέλει δέχεσθαι τα παρουσιασθέντα σχέδια και διατάσσει την εκτέλεσιν αυτών σύμφωνα με το Αυτοκρατορικόν Διάταγμα, όπερ προς τούτο θέλει εκδίδοσθαι. Εν εναντία περιπτώσει θέλει επιφέρει τας παρατηρήσεις της εντός ωρισμένης προθεσμίας. Εάν κοινότης τις ευρίσκηται μόνη εν τινι τόπω, χωρίς να είναι αναμεμιγμένη μετ' άλλων θρησκευτικών κοινοτήτων, εις ουδέν είδος περιορισμού θέλει υπόκεισθαι κατά την δημοσίαν και εξωτερικήν εξάσκησιν της λατρείας της. Ως προς τας πόλεις, τας κωμοπόλεις και τα χωρία, τα κατοικούμενα υπό κατοίκων διαφόρων θρησκευμάτων, εκάστη κοινότης δύναται, εν τη ιδιαίτερα συνοικία ην κατοικεί, να εγκαινιάζει και διατηρή τας εαυτής εκκλησίας, νοσοκομεία, σχολεία και νεκροταφεία, συμμορφουμένη προς τας ανωτέρω τεθείσας αρχάς.

Ε'. Ως προς τα νέα κτίρια, ων η ανέγερσις θέλει θεωρηθή αναγκαία, οι πατριάρχαι ή οι μητροπολίται θέλουσι ζητεί προς τούτο την απαιτουμένην άδειαν παρά της Υψηλής Ημών Πύλης· και η Αυτοκρατορική Ημών άδεια θέλει διδόμεσθαι, εκτός αν υπάρχη διά την κυβέρνησιν διοικητικόν τι κώλυμα.»⁶⁸

Όπως φαίνεται από τα παραπάνω χορηγούνταν η άδεια επίσημης πλέον οικοδόμησης και λειτουργίας των εκκλησιών και των άλλων Κοινών της πόλεως Κατάστημάτων, όπως ονομάζονταν τα κοινωφελή ιδρύματα των Χριστιανών.

Οι Χριστιανικές Κοινότητες Κρήτης έσπευσαν να αξιοποιήσουν και υλοποιήσουν το «προνόμιο» αυτό, από τα πρώτα που τους εχορηγούντο και στις τρεις μεγάλες πόλεις του νησιού.⁶⁹

Στα Χανιά, στην πρωτεύουσα του νησιού από το 1850, ο ίδιος ο Βελή πασάς, ως Γενικός Διοικητής Κρήτης, μετά τους επίσημους πανηγυρισμούς για τις εξαγγελίες του Χάττι Χουμαγιούν, παραχώρησε στη Χριστιανική Κοινότητα των Χανίων ένα παλιό ναό, που είχε μετατραπεί σε σαπωνοποιείο. Εκεί χτίστηκε στη συνέχεια, σε σύντομο χρονικό διάστημα, με χρήματα της Χριστιανικής Κοινότητας, ο ναός των Εισοδίων της Παναγίας. Η Παναγία η Τριμάρτυρη. Ο μητροπολιτικός ναός των Εισοδίων, που εγκαινιάστηκε το 1861, με μεγαλοπρέπεια.

⁶⁸ Βλ. κείμενο Χάττι-Χουμαγιούν στο Παράρτημα - Νομικά Κείμενα, σ. 48.

⁶⁹ Διοικητικά η Κρήτη ήταν χωρισμένη σε τρία Τμήματα. Χανίων, Ρεθύμνης και Ηρακλείου.

Στο Ρέθυμνο, δεν υπήρχαν αυξημένες ανάγκες, χώρου λατρείας στην πόλη, αφού με δαπάνη της Χριστιανικής Κοινότητας της πόλεως⁷⁰ είχε γίνει η ανοικοδόμηση του παλαιού ναού της πόλεως, των Εισοδίων στα 1844.

Στο, Ηράκλειο, όμως την εκκλησιαστική πρωτεύουσα της Κρήτης ως έδρας του Μητροπολίτη Κρήτης, υπήρχε πρόβλημα.

Από τις πιο σημαντικές περιπτώσεις κοινωνικής συσπείρωσης των Χριστιανών στη κατεύθυνση της άτυπης Κοινωνικής Διοίκησης, αποτελεί και η δραστηριοποίηση της Χριστιανικής Κοινότητας Ηρακλείου στις 11-11-1861 για την οικοδόμηση μητροπολιτικού ναού Ηρακλείου.

Για τις λατρευτικές ανάγκες του τόπου έγινε πανηγυρική συνέλευση «εν περιόδω μάλιστα δουλείας», στην Ιερά Μητρόπολη Ηρακλείου όπου ο Μητροπολίτης Κρήτης Διονύσιος, προσφώνησε⁷¹ τους συγκεντρωμένους Χριστιανούς για το σκεπτικό και την αναγκαιότητα της οικοδόμησης του ναού. Οι πληροφορίες για τα γεγονότα αναφέρουν : «... Συνήλθε μεγάλη πανηγυρική συνέλευσις εν τη Ι. Μητροπόλει την 11 Νοεμβρίου του 1861 ημέραν Σάββατον και αμέσως μετά την τελεσθείσαν Λειτουργίαν, επί τη μνήμη του Μεγαλομάρτυρος Μηνά, και απεφάσισε περί της ανεγέρσεως νέου Ναού.

Κατά την συνέλευσιν ταύτην παρέστησαν, τα Σωματεία, η Δημογεροντία, η Εφορεία των Σχολών, οι αντιπρόσωποι των επαρχιών και τινές άλλοι εξέχοντες συμπολίται, υπό την προεδρίαν του Σ. Μητροπολίτου. Κατά πρότασιν του Μητροπολίτου ηνοιχθή αμέσως κατάλογος συνδρομητών επί της ανεγέρσεως και οικοδομίας του ναού, συνέστη δε και επιτροπή επί του έργου και των εράνων εκ των Ανδρέου Καλοκαιρινού, Γεωργίου Καστρινογιαννάκι, Ιδομενέως Μαρκοπούλου, Χ' Ιωάννου Σαμαράκι, Κωνσταντίνου Εμμ. Παπαδάκι και Γεωργίου Καπνιστάκι, και εκ των κυριών, διά την συλλογήν εράνων, Βενετίας ή Βενετσάνας -μητρός του Μητροπολίτου- Αριστέας Καλοκαιρινού, Ευθυμίας Ιωάν. Δρακάκι, Ευσεβίας Καστρινογιαννάκι, Πηνελόπης Αγγελίδου και Μαριγώς Γερασιμίδου. Αι επιτροπαί αύται συνεπληρώθησαν βραδύτερον και δι' άλλων προσώπων,⁷² των οποίων έργον υπήρξεν η συλλογή εράνων εξ όλων των επαρχιών της Κρήτης και αίτινες αρκούντως συνεσέφεραν τον οβολόν των.

Ευθύς αμέσως και επιτοπίως την ημέραν εκείνην, προσεφέρθησαν γενναία χρηματικά ποσά, χρυσά κοσμήματα, ενδύματα, ρουχισμός, είδη, παντοδαπά, γεννήματα σιτηρών, σφάγια μικρά και μεγάλα, καθώς και δωρεαί αστικών ακινήτων και αγροτικών κτημάτων. Οι μη δυνάμενοι να συνεισφέρουν χρηματικώς, προσεφέρθησαν να επιτελέσουν προσωπικήν εργασίαν, λίαν επίπονον μάλιστα, καθ' ο υποχρεωμένοι να μεταφέρουν λίθους επί των ώμων και χειρών, εξ αποστάσεως ενίστε χιλιομέτρων.

⁷⁰ Αναφέρεται ότι την ανοικοδόμηση του ναού της Παναγίας Ρεθύμνου, βοήθησε οικονομικά τον επίσκοπο Καλλίνικο Νικολετάκη, κρυφά, μια Κρυπτοχριστιανή της πόλεως, με χίλια φλουριά, για να γίνει το έργο μέσα στο τακτό χρονικό διάστημα που είχαν ορίσει οι Τούρκοι. Βλ. Καμηλάκης Χαράλ. πρωτοπρ., *Ο μητροπολιτικός ιερός ναός Τα Εισόδια της Θεοτόκου Ρεθύμνου...*, Ρέθυμνο 1999, σ. 44

⁷¹ Το λόγο του τότε Μητροπολίτη Διονυσίου του εξ Αδριανουπόλεως, κατά τη πανηγυρική συνέλευση της 11^{ης} Νοεμβρίου 1861, στο Ηράκλειο, βλ. καταγεγραμμένο στον κώδικα των πρακτικών συνεδριάσεων του Εκκλησιαστικού Συμβουλίου του Αγίου Μηνά Ηρακλείου.

⁷² Γεώργιος Καπνιστός, Γεώργιος Καρέλλης, Χρον. και Κωνσταντίνος Ρασιδάκις, Δημήτριος Μαλαγαρδής, Λεωνίδα Ανεμογιάννης, Νικόλαος Μπαμιεδάκις, Νικόλαος Καστρινάκις, Μιχαήλ Κατεχάκις, Νικόλαος Φουντουλάκις, Γεώργιος Βουγιουκλάκις, Ιωάννης Παπαδάκης, Ελευθέριος Κρασάκις, Ιωάννης Αργυράκις, Εμμανουήλ Μαθιουδάκης, Εμμανουήλ Καστρινάκις, Χαράλαμπος Νικολετάκις, και πλείστοι άλλοι. Επιστάσιαν επί του ναού κατά τα τελευταία έτη, ήσκει ο Εμμ. Παπαδάκις ή Αξωτάκις.

Ότω τον θεμέλιον λίθον κατέθηκεν ο τότε Μητροπολίτης Διονύσιος -ο μετέπειτα Οικουμενικός Πατριάρχης- την 25 Μαρτίου 1862 ημέραν Κυριακήν. Μετά την θείαν και ιεράν λειτουργίαν, συνοδευομένου τούτου υπό του κλήρου, φέροντος τας ιερατικάς του στολάς, και του συρρεύσαντος πλήθους των Χριστιανών, ήλθεν εις το Άγιον Βήμα της νέας εκκλησίας, ένθα ετελέσθη αγιασμός, και ανεπέμφθη δέησις υπέρ των συνδρομητών. Μετά ταύτα κατήλθεν ο Μητροπολίτης εις τα θεμέλια του Αγ. Βήματος του Καθολικού, και μετά την εκφώνησιν της καταλλήλου τη περιστάσει ευχής, επέθηκεν εν τω μέσω αυτού, τον εκ μαρμάρου θεμέλιον λίθον επί μικράς τίνος λάρνακος, εντός της οποίας ετέθη κανδήλιον ανημμένον μετά νομισμάτων χρυσών, αργυρών και χάλκινων διαφόρων εθνών. Επ' αυτού εχαράχθη το εξής επίγραμμα : «Ο θεμέλιος λίθος τουδε του Ιερού Ναού επονομαζομένου ο Άγιος Μήνας ετέθη τη 25 Μαρτίου του 1862, επί της Αρχιερατείας μεν Διονυσίου Χαριτωνιάδου του εξ Αδριανουπόλεως, τη συνδρομή δε της τε φιλοχρίστου Χριστιανικής Κοινότητος της Νήσου ταύτης και των απανταχού Ορθοδόξων Χριστιανών...».⁷³

Μεγάλοι χορηγοί του ναού του Αγίου Μηνά Ηρακλείου, υπήρξαν ο αντιβασιλιάς της Αιγύπτου με 24.000 γρόσια, και ο σουλτάνος της Τουρκίας, Αβδούλ Αζίζ Χάν, με το ποσό των 40.000 γροσίων. Η Χριστιανική Κοινότητα δεν παρέλειψε να ευχαριστήσει τον δεύτερο και γραπτά, για τη συνδρομή του ευχόμενη πέραν της μακροήμερευσής του και υπέρ της : «...κραταιώσεως Αυτής επί του Υψηλού και Περιβλέπτου Αυτοκρατορικού Θρόνου».

«ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ κς' 74

Τω Μεγαλειοτάτω, Κραταιοτάτω και Γαληνοτάτω Αυτοκράτορι

Σουλτάν Αμπτούλ Αζίζ Χαν Αυθέντη ημών.

Μεγαλειότατε!

Οι ευσεβάτως υποφαινόμενοι Χριστιανοί κάτοικοι της πόλεως ταύτης πιστοί και ευπείθεις υπήκοοι της Υμ. Αυτοκρατορικής Μεγαλειότητος, σπεύδομεν να διαδηλώσωμεν Αυτή διά της παρούσης ταπεινής ημών αναφοράς την υπέρμετρον αγαλλίασιν προξενηθείσαν ημίν εκ της ευάρεστου αγγελίας, ότι ηυδόκησεν εν τη απείρω Αυτής καλοκαγαθία να προσφέρει εις τον ανεγειρόμενον εν τη πόλει ταύτη Ναόν ημών την εκ τεσσαράκοντα χιλιάδων Γροσίων Βασιλικήν Αυτής συνδρομήν. Η υψηλή και ευεργετική αυτή προσφορά της Υμ. Μεγαλειότητος περίτρανον τεκμήριον ούσα των φιλολάων Αυτής αισθημάτων, ενέπλησε τας ψυχάς ημών των μάλλον ζωηρών αισθημάτων και κατέδειξεν εναργέστατα οπόσον κήδεται περί της ευημερίας και ευδαιμονίας των υπό την αμφιλαφή σκιάν και κραταιάν Αυτής αιγίδα διατελούντων λαών, προς ους μυρίας όσας καθ' εκάστην επιδαμιλεύει ευεργεσίας και χάριτας, αίτινες αναντιρρήτως εισίν απόρροια των φιλοκάλων και αγαθοεργών Αυτής διαθέσεων. Καθυποβάλλοντες όθεν τη Υμ. Αυτοκρατορική Μεγαλειότητι τον φόρον της βαθυτάτης ημών ευγνωμοσύνης και της ολοσχερούς αφοσιώσεως, ου διαλίπομεν συνάμα δεόμενοι του υψίστου υπέρ της πληθύος των πανολβίων Αυτής ημερών και της κραταιώσεως Αυτής επί του Υψηλού και Περιβλέπτου Αυτοκρατορικού Θρόνου, ίνα εξ αυτού ρίπτει τα πατρικά Αυτής βλέμματα επί των πιστών υπηκόων και υποδεικνύει την οδόν, ήτις άγει αυτούς εις την άνετον και ευδαίμονα ζωήν.

Εν Ηρακλείω τη 13 Ιουλίου 1862

⁷³ Βλ. Συλαμνιανάκις Γεώρ., *Ο Άγιος Μήνας, συμβολή εις την ιστορίαν*, Ηράκλειο 1939. σ. 65

⁷⁴ Βλ. Κώδικας *Πρακτικών συνεδριάσεων*, στο Γραφείο Εκκλησιαστικού Συμβουλίου, Αγίου Μηνά, Ηρακλείου.

*Της Υμ. Θεοφρουρήτου Μεγαλειότητος
ταπεινότατοι και ευπειθέστατοι θεράποντες
(Έπονται οι υπογραφές
των προκρίτων της Χριστιανικής Κοινότητας»*

Για την εξοικονόμηση χρημάτων και πόρων, που θα χρηματοδοτούσαν την ανέγερση, πέραν του καταλόγου των συνδρομητών, επιστρατεύθηκαν πολλά μέσα και τρόποι. Εκδόθηκε Λαχείο. Πάρθηκε δάνειο και φυσικά αξιοποιήθηκε η προσωπική εργασία των μη δυναμένων να συνεισφέρουν χρηματικά, που ήταν σημαντική.

Το δάνειο ήταν μεγάλο χρηματικό ποσό, ύψους 125.000 γρ. και έγινε στις 29-05-1863 από την Χριστ. Ορφ. Τράπεζα, Ηρακλείου. Από τα παραστατικά σύναψης του δανείου αυτού, αντλούμε πληροφορίες για την υπόθεση και τα πρόσωπα της Χριστιανικής Κοινότητας, που αναμίχτηκαν τότε, το χώρο που εκπροσωπούσε καθένας καθώς και τους ρόλους που διαδραμάτιζε. Αίσθηση κάνουν τα γεγονότα ότι συγκαλούνται οι κύριοι εκπρόσωποι της άτυπης Χριστιανικής Κοινότητας του Τμήματος Ηρακλείου. Δημογέροντες, Έφοροι, Επίτροποι, Γραμματείς, Πληρεξούσιοι, όλων των σωματείων (συστημάτων) και όλων των συντεχνιών της πόλης. Επίσης το γεγονός της αναφοράς ότι, από την αφορία της περιόδου, τα οικονομικά των Εφοριών και Επιτροπών δεν πάνε καλά, με συνέπεια τη στάση πληρωμής των μισθών των διδασκάλων.

Εμφανής είναι και η τάση της Κοινωνικής Διοίκησης των Χριστιανών του Ηρακλείου να αντιμετωπίσουν συλλογικά και από κοινού τα προβλήματα και τις ελλείψεις της Κοινότητας. Έτσι φροντίζουν για τη χρηματοδότηση του Σχολείου, του Νοσοκομείου και φυσικά του νεοαναγειρόμενου ναού του Αγίου Μηνά.

Το πρακτικό λοιπόν συνομολόγησης του δανείου αυτού αναφέρει : ⁷⁵

(T.Y.)

+ Ο Κρήτης Διονύσιος

2

9-500

Αριθ. 167

Συνελθόντες σήμερα οι τα διάφορα Σωματεία της Χριστιανικής Κοινότητας της πόλεως ταύτης εν τω Καταστήματι της Δημογεροντίας του Τμήματος Ηρακλείου, ίνα συσκευθώμεν από κοινού περί της θεραπείας των υπαρχουσών αναγκών του ανεγειρόμενου εν τη πόλει ταύτη ιερού ναού, των σχολείων και του Νοσοκομείου της εν αυτή Χριστιανικής κοινότητας.

Βλέποντες ότι πολλαί συνδρομαί των Χριστιανών και των ιερών Μοναστηρίων δια τον ανεγειρόμενον Ιερόν Ναόν καθυστερούνται, οι δε Κύριοι επίτροποι αυτού υπεί-

⁷⁵ ΙΑΧΔΗ 1863-05-29]2/9-500]Ακριβές αντίγραφο Πρακτικού θεωρημένου από τους Δημογέροντες Ηρακλείου, τον Γραμματέα και σφραγισμένο με τη σφραγίδα της ΧΔΗ. Σε κοινή συνεδρίασή τους τα Χριστιανικά Συστήματα και οι Συντεχνίες της πόλεως Ηρακλείου αποφασίζουν τη συνομολόγηση εντόκου δανείου ενιαύσιας προθεσμίας ύψους εκατόν πενήντα χιλιάδων γροσίων από τη Χριστ. Ορφ. Τράπεζα. Το δάνειο πρόκειται να καλύψει τις ανάγκες της Επιτροπής ανέγερσης του νέου. Ναού Αγ. Μηνά με 125.000 γρ., της Εφορείας των Σχολείων της πόλεως 20.000 γρ., για και 5.000 γρ., για την Επιτροπή του Νοσοκομείου.

κοντες εις την γενικήν θέλησιν του να εξακολουθήσει η επί του πρόσω χωρούσα οικοδομή τούτου και μη δυνάμενοι να εισπράξουσι αυτάς, ένεκα της κατά το παρελθόν έτος υπαρξιάς αφορείας προκαλεσάσης την ήδη επικρατούσαν αχρηματίαν, ευρίσκονται εις αμηχανίαν εξαιτησάμενοι δια της υπό ημερομηνίαν 9 Νοεμβρίου Π. Ε. αναφοράς των προς την Δημογεροντίαν την χορήγησιν δανείου παρά της Τραπεζής δια Α/σμόν της Χριστιανικής Κοινότητος. Ακούσαντες τους Κυρίους Εφόρους των Εκπαιδευτικών Καταστημάτων της πόλεως ταύτης υποβαλλόντες προφορικώς ότι πολλάκις, ένεκα της καθυστερήσεως της πληρωμής των προς αυτά χορηγουμένων Μοναστηριακών Κεφαλαίων και Αρχιερατικών συνδρομών το Ταμείον αυτών, ως μη έχουν άλλους πόρους ει μη τας συνδρομάς ταύτας και την δεδομένην Βασιλικήν επιχορήγησιν, διακόπτει την πληρωμήν των μισθών των διδασκάλων και των άλλων αναποφεύκτων εξόδων και ότι είναι ανάγκη να έχωσι πίστωσιν χρηματικού τίνος ποσού εις την ενταύθα Χριστιανικήν Ορφ. Τράπεζαν, ίνα εν καιρώ ελλείψεως χρημάτων δανείζονται δια λογαριασμόν της Χριστιανικής Κοινότητος, ως και τους Κυρίους Επιτρόπους, του Νοσοκομείου προτεινόντας, ότι χρηματικού τίνος ποσού πίστωσιν δέον να έχη το Σωματείον τούτο εις την ειρημένην Τράπεζαν διότι η πληρωμή των προς διατήρησιν αυτού απαιτουμένων εξόδων, δεν είναι δυνατόν να αναβάλλητε μέχρι της υπέρ αυτού κατά καιρόν γενομένης συλλογής συνδρομών από μέρους των Χριστιανών και έχοντες υπ' όψιν τας προς την Δημογεροντίαν υποβληθείσας αναφοράς φερούσας ημερομηνίαν 26 Απριλίου Τ. Ε. των διαφόρων Συστημάτων και Συντεχνιών της πόλεως ταύτης, δι' ων οι αποτελούντες αυτάς εδήλωσαν ότι παραδέχονται του να ενεργηθή το εξ εκατόν, πενήκοντα χιλιάδων Γροσίων προταθέν δάνειον παρά των εντίμων, τριών Σωματείων της Χριστιανικής Κοινότητος δια τας ανάγκας του τε ανεγειρομένου Ιερού ναού και των Κοινωφελών Καταστημάτων αυτής αναδεχομένης την συνομολόγησιν αυτού παρά της ενταύθα Χριστ. Ορφ. Τραπεζής μετά του συνήθους αυτή τόκου και την απότισιν αυτού εκ μέρους αυτής.

Ψηφίζομεν και αποφασίζομεν από κοινού μετά των εκλεχθέντων επί τούτω πληρεξουσίων των διαφόρων Συστημάτων και Συντεχνιών της πόλεως ταύτης ίνα χορηγηθή δάνειο εξ εκατόν είκοσι πέντε χιλιάδων Γροσίων εις το Έντιμο Σωματείον της Εκκλησιαστικής Επιτροπής, όπερ θέλει δώσει εις την χορηγήσασα τούτο Χριστ. Ορφ. Τράπεζαν τακτικόν χρεωστικόν γραμματίον υπογεγραμμένον από τα μέλη αυτής και εσφραγισμένον τη σφραγίδι της. Εν τω γραμματίω τούτω θέλει γίνεται μνεία η πληρωμή του συνήθους του Τραπεζικού Τόκου, όστις θέλει προκύψει εκ της ενιαυσίου προθεσμίας αυτού και δια Α/σμόν της Χριστ. Κοινότητος Ηρακλείου λήψις του δανείου τούτου και η πληρωμή αυτού εκ μέρους αυτού εκ δε τα δύο Έντιμα Σωματεία της τε Εφορείας των Σχολείων και της Επιτροπής του Νοσοκομείου της πόλεως ταύτης, να χορηγηθή πίστωσις παρά της ίδιας Ορφ. Τραπεζής εκ Γροσίων είκοσι πέντε χιλιάδων ήτοι εις μεν την Εφορείαν Γρόσια είκοσι χιλιάδας εις δε την Επιτροπή του Νοσοκομείου Γρόσια πέντε χιλιάδες, άτινα θέλουσι δανείζεσθαι παρ' αυτής τα ωρισμένα ποσά ταύτα επί τω συνήθη τόκω. Ουδέποτε ήθελον λάβει χρηματικήν ανάγκην τα δύο ταύτα καταστήματα και δίδει τα απαιτούμενα χρεωστικά Γραμμάτια εσφραγισμένα δια την ιδίων επισήμων σφραγίδων. Η απότισις του ποσού των είκοσι πέντε χιλιάδων Γροσίων και των προκυπομένων τόκων θέλει γίνεται από μέρους της Χριστ. Κοινότητος Ηρακλείου.

Η Δημογεροντία του Τμήματος Ηρακλείου θέλει ευαρεστηθή να ενεργήση τα περαιτέρω ως προς την εκτέλεσιν της παρούσης πράξεως.

Εγένετο σήμερον τη εικοστή ενάτη Μαΐου του χιλιοστού οκτακοσιοστού εξηκοστού τρίτου έτους.

Οι Δημογέροντες

(Τ.Σ.) » *Μ. Ν. Κονταζάκης*
» *Λεωνίδα Κουρμούλης*
» *Ι. Οικονομίδης*
» *Πέτρος Τάντουλος*
» *Μ. Π. Μαστοράκης*

(Τ.Σ.) **Οι Εφοροι**
» *Ιωάννης Ζαχαριάδης*
» *Μ. Διαμαντίδης*
» *Στέφανος Νικολαΐδης*

Οι Επίτροποι της Εκκλησίας
» *Δια Α. Καλοκαιρινόν*
Α. Καλοκαιρινός
» *Γεώργιος Καστρινογιαννάκης*
» *Κ. Μ. Παπαδάκης*
» *Γεώργιος Καπνιστός*
» *Δια Γ. Ζωγραφάκη*
Ι. Οικονομίδης
» *Γεώργιος Τζαγγάκης*

(Τ.Σ.) **Οι επίτροποι του Νοσοκομείου**
Ανδρέας Μυρωνιανάκης
» *Κ. Μειμαράκης*
» *Εμμανουήλ Μηλιάδης*

Ο Γραμματέας
Στ. Μαρκόπουλος

Οι πληρεξούσιοι του συστήματος Εμπόρων
» *Α. Γ. Καραμιχαλάκης*
»
»

Οι πληρεξούσιοι παντοπωλών και Καπνοπωλών
Δια Γεώρ. Αρχανιωτάκη Γ. Μειμαράκης
Δια Πέτρον Λαδάκη

Οι πληρεξούσιοι των Σιδηρουργών
Δι' Εμμανουήλ Ελευθεράκη, Γ. Α. Φιλιππάκης
Δια Κωνσταντίνον Φασουλά Γ.Α. Φιλιππάκης

2
9-501

Οι πληρεξούσιοι των Ραπτών
Γεώργιος Σφακιανάκης
Ιωάννης Λευτεράκης

Οι Πληρεξούσιοι των Ιβρισιντζίδων
Μανώλιν Φακήδη

Οι Πληρεξούσιοι των Σανδαλοποιών
Δια Μιχ. Γουναλάκη Χ^η Π. Λυδάκης
Δια Ιωάννην Ανεμογιαννάκη Γ. Α. Φιλιππάκης

Οι Πληρεξούσιοι των Χρυσοχόων
Δια Δημήτριον Μαλαγαρδήν Γ.Α. Φιλιππάκης

Δια Μιχ. Ζαφυράκην Γ.Α. Φιλιππάκης
Οι Πληρεξούσιοι των Υποδηματοποιών
Δια Αν. Παππαδάκην Χ' Π. Λυδάκης
Δια Εμ. Γαργισμένον, Σ. Μαρκόπουλος
Δια Ζαχ. Σπυριδάκην, Γ.Α. Φιλιππάκης
Οι Πληρεξούσιοι των Οινοπωλών
Κωσταντίνος Καπνιστάκης
Νικόλαος Καρκατζάκης
Οι Πληρεξούσιοι των Σομαροποιών
Δια Δημ. Βασιλάκην, Γ.Α. Φιλιππάκης

Δια την ακρίβειαν της αντιγραφής
Εν Ηρακλείω τη 5 Ιουλίου 1863

Οι Δημογέροντες
(Τ.Υ.)

Τ.Σ.
Η Δημογεροντία του
Τμήματος Ηρακλείου
Κρήτης
1862

» *Ιωάννης Οικονομίδης*
» *Μ. Π. Μαστοράκης*
» *Πέτρος Τάντουλος*
» *Λεωνίδας Κουρμούλης*

Βεβαιοί

Ο Γραμματεύς
(Τ.Υ.)
Στ. Μαρκόπουλος

Απόφασις των Χρ. Σωματείων και συντεχνιών
της πόλεως Ηρακλείου δια την συνομολόγησιν
Δανείου της Ν. Εκκλησίας κ' λοιπών Καταστημάτων

Τουρκιστί γραφή (7αράδων)

Η παρεμβολή ενδιάμεσων ανωμαλιών και επαναστάσεων του τόπου, 1866, 1878, επιβράδυνε την αποπεράτωση του ναού, αλλά η Επιτροπή ανέγερσής του δεν αποθαρρύνθηκε. Προχώρησε έτσι ώστε στις 16 Απριλίου 1895, ημέρα Κυριακή των Μυροφόρων, να γίνουν πανηγυρικά τα εγκαίνια του νεόδμητου ιερού ναού του Αγίου Μηνά στο Ηράκλειο, από τον Μητροπολίτη Κρήτης Τιμόθεο Καστρινογιαννάκη.

Τα εγκαίνια έγιναν με πανηγυρική τελετή και παρέστησαν ο χριστιανός Γενικός Διοικητής Κρήτης, Αλέξανδρος Καραθεοδωρής, το προξενικό σώμα, οι αρχές και σύσσωμη η Χριστιανική Κοινότητα, που γιόρτασαν επί τριήμερο το γεγονός.

Σχετική πληροφόρηση συναντούμε στον τύπο της εποχής,⁷⁶ όπου αναλυτική ειδησεογραφία και ο λόγος του Μητροπολίτη Κρήτης Τιμοθέου Καστρινογιαννάκη.⁷⁷

⁷⁶ Βλ. Εφημερίδα Ηρακλείου «Ηράκλειον»

⁷⁷ Βλ. Εφημερίδα Ηρακλείου «Ηράκλειον», ό.π. αρ. φ. 89/1895.

1.8 Η ομογένεια - ευεργέτες- υποτροφίες

Η ομογένεια αποτελεί σημαντικό κεφάλαιο Κοινωνικής Διοίκησης των Χριστιανών της Κρήτης, το οποίο αξιοποιεί συνεχώς. Τόσο άτομα όσο και συλλογικές προσπάθειες, δεν λείπουν από το προσκήνιο της τρέχουσας επικαιρότητας, όσο και στις φάσεις που ακολουθούν. Ονόματα τα οποία προβάλλουν στο προσκήνιο της περιόδου, είναι των ομογενών Δημητρίου Βερναρδάκη και Αντωνίου Φρ. Παπαδάκη ή Καμπάνη, στην Αθήνα, καθώς και ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Κρητών Σύρου.

Στον μεν Δημήτριο Βερναρδάκη αναγνωρίζεται η προσφορά του στην εκπαίδευση και ζητείται από τη Χ.Δ.Χανίων, η σύνταξη ευχαριστήριας επιστολής⁷⁸ και από τις άλλες Δημογεροντίες του νησιού, για τη συμβολή του με τη χρηματοδότηση της εκπαίδευσης των νέων της Κρήτης όσο και της εκπαίδευσης νέων ιερέων. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τα ευχαριστήρια αυτά εκδηλώνονται από το διαμέρισμα Χανίων, όπως μας πληροφορεί σχετικό έγγραφο από τα Χανιά. «...*Η ενταύθα Δημογεροντία μας επροκάλεσεν προ ημερών εμέ και τον αντιπρόσωπον της Ρεθύμνης και μας έδειξε ένα ευχαριστήριο έγγραφο προς τον πατριώτην μας Εξωχότατον Βερναδάκην λέγοντας μας να υπογράψωμεν αυτό. Ομοίως κ' μετά των ενταύθα λοιπών Συμβούλων και αφού υπογραφή να το στείλουν αυτόθι, να το υπογράψη και η Αυτού Πανιερότης, μετά της ευγενείας σας και των Συμβούλων. Μ' εφάνη παράξενον και δεν υδυνήθην, να μην τους είπω, ότι εγώ δεν δύναμαι να υπογράψω διότι αυτό το ευχαρηστήριον, πρέπει να γίνη με την γνώμην της Πανιερότητος του Αγίου Κρήτης, και αφού υπογραφή υπ' αυτού και των Αγίων επισκόπων τότε κ' να υπογραφή υπό των Δημογερόντων κ' Συμβούλων των τριών πόλεων, διότι τοιοιτοτρόπως είνε τακτικώτερον. Μας επρότειναν να γίνη ένα γενικό από όλην την Κρήτην, κ' εις αυτό των απεκρίθην, ότι δεν δύναμαι, να σας δώσω γνώμην παρά να γράψω εις το Ηράκλειον. Την ίδιαν γνώμην έδωσε και ο αντιπρόσωπος της Ρεθύμνης. Με απεκρίθησαν λοιπόν ότι θα σας γράψουν οι ίδιοι στέλλοντες και το ευχαριστήριο.*

*Σας εσωκλείω λοιπόν το γράμμα των και συσκεφθείτε μετά της Πανιερότητος του αποφασίσατε. Έκαμα προς τούτοις και την παρατήρησιν, ότι νομίζω ότι δεν πρέπει εντός του ευχαριστηρίου το όνομα του αυτοκράτορος, το οποίον εδέχθησαν τότε, αλλά τώρα στέλλοντας με το γράμμα σας με έδωσαν και αντίγραφον του ευχαριστηρίου και βλέπεις πάλιν το ίδιο, συσκεφθείτε λοιπόν περί τούτου...».*⁷⁹

Από τις μεγαλύτερες μορφές των εθνικών ευεργετών ο Λασιθιώτης στην καταγωγή, Αντώνιος Φρ. Παπαδάκη ή Καμπάνης. Είναι ο μέγας ευεργέτης του εθνικού

⁷⁸ ΙΑΧΔΗ] 1860-06-23]2-2-551] Η Χ.Δ. Χανίων προτείνει στις υπόλοιπες Δημογεροντίες του νησιού να υπογραφεί ευχαριστήρια επιστολή, σύμφωνα με υπόδειγμα, προς τον ευεργέτη κ Δημ. Βερναδάκη που με δωρεά του μορφώνει νέους και νέους ιερείς.

⁷⁹ ΙΑΧΔΗ] 1860-07-03]2 2-575] Επιστολή πληρεξουσίου Ηρακλείου Ιωάννου Δρακάκη. Ενημέρωση από τα Χανιά όπου βρίσκεται, για τη σύσταση Εφορείας Σχολείων και ευχαριστήρια στον εξωχότατο κ. Βερναρδάκη.

Πανεπιστημίου Αθηνών αργότερα, και χρηματοδότης των επαναστατικών ενεργειών του 1866-9. Λειτουργούσε τότε ως πληρεξούσιος της Χριστιανικής Δημογεροντίας Ηρακλείου, στην Αθήνα. (Η ΧΔ Λασιθίου δεν έχει ακόμη αποσχιθεί και αυτονομηθεί από την ΧΔ Ηρακλείου). Ως άτυπος μορφωτικός ακόλουθος λοιπόν της Δημογεροντίας στην Αθήνα, εργάστηκε φιλότιμα για την εξεύρεση, πρόσληψη, προώθηση και αποστολή στην Κρήτη επιφανών εκπαιδευτικών, για να διδάξουν στο νησί. Με επιστολή του στη ΧΔΗ⁸⁰ την πληροφορούσε για τα σχετικά της υπόθεσης πρόσληψης και αποστολής του κ. Αντωνίου Μοσχάτου, ως σχολάρχη της Ελληνικής Σχολής Ηρακλείου, και τη συμφωνία που είχαν κάμει.

Μακροσκελής χειρόγραφη επιστολή του Λεωνίδα Γεωργιάδη, Λόγιου, φοιτητή της Νομικής στην Αθήνα,⁸¹ ζητούσε την αρωγή του Αντωνίου Παπαδάκη για τη συνέχεια των σπουδών του στη Γαλλία, με σκοπό τη λήψη του πτυχίου του και την επιστροφή του ποσού, που θα τον δανείσει. Η επιστολή έχει ενδιαφέρον γιατί μας πληροφορεί για την κατάσταση της λειτουργίας του Πανεπιστημίου τότε στην Αθήνα.

Η συλλογική δράση των ομογενών εκτός Κρήτης, ήταν σημαντικό κεφάλαιο το οποίο αξιοποιούσε η Χριστιανική Κοινότητα της Κρήτης, τυπικά και άτυπα. Οι Κρήτες της Σύρου ίδρυσαν από το 1859, Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο,⁸² στους στόχους του οποίου έθεσαν, όπως δηλώνει και ο τίτλος του, την ενίσχυση της εκπαίδευσης των κρητικόπουλων. Ενδιαφέρθηκε λοιπόν και ζητούσε στοιχεία για την διαμορφωμένη κατάσταση πάνω στο νησί για την αποστολή βιβλίων και διδακτικών οργάνων, στα πλαίσια των οικονομικών δυνατοτήτων του συλλόγου.⁸³

Η Συλλογική δράση και συμβολή στα κοινά επιδιώκεται κυρίως όταν αυτό αφορά πρόσκληση για συνδρομή. Έτσι Η ΧΔΗ απευθύνει πρόσκληση προς όλους τους φιλόμους ομογενείς να συνδράμουν στην ίδρυση Βιβλιοθήκης των νεοσυσταθέντων τότε εκπαιδευτηρίων. Του Ημιγυμνασίου και του Ελληνικού Παρθεναγω-

⁸⁰ ΙΑΧΔΗ] 1861-03-10]2 4-248] Επιστολή προς τη ΧΔΗ. Ο εθνικός ευεργέτης Αντώνιος Φ. Παπαδάκης ως άτυπος πληρεξούσιος της Χ.Δ.Η στην Αθήνα, φροντίζει την πρόσληψη του Αντων. Μοσχάτου ως Σχολάρχη για την Ελληνική Σχολή Ηρακλείου. Ενημερώνει τη Δημογεροντία για τις ενέργειές του, τη συμφωνία μαζί του και άλλες λεπτομέρειες.

⁸¹ ΙΑΧΔΗ] 1862-06-22]2-4]1-8] Τετρασέλιδη χειρόγραφη επιστολή – αίτηση του φοιτητή της νομικής Αθηνών Λεων. Ι. Γεωργιάδη (Λόγιου) στον εθνικό ευεργέτη Αντώνιο Φρ. Παπαδάκη. Οι ανωμαλίες της περιόδου στην Αθήνα προκάλεσαν την παύση των μαθημάτων του Πανεπιστημίου Αθηνών. Ζητά λοιπόν από τον Παπαδάκη, δάνειο, τα ετήσια έξοδά του για να μεταβεί στην Ευρώπη, στο Παρίσι, με σκοπό να ολοκληρώσει τις σπουδές του και να λάβει το περιπόθητο πτυχίο του. Υπόσχεται δε να εκπληρώσει έπειτα το σπουδαστικό αυτό δάνειο, που ζητούσε.

⁸² ΙΑΧΔΗ]1860-08-00] Κοινοποίηση περί ίδρυσης Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου στη Σύρο, ο οποίος θα φροντίσει την εκπαίδευση των νέων αλλά και των διδασκάλων, στην Κρήτη.

⁸³ ΙΑΧΔΗ]1863-05-11]2_9-518] Ο προ τετραετίας συσταθείς φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Κρητών, Σύρου, ζητά στοιχεία της εκπαίδευσης – και τις ανάγκες του Τμήματος Ηρακλείου, για να φροντίσει στα πλαίσια των οικονομικών δυνατοτήτων του να προμηθεύσει τα αναγκαία διδακτικά βιβλία και όργανα.

γείου Ηρακλείου, με το σκεπτικό «...προς φωτισμό της εθνικής νεολαίας και ταχεία διάδοση της παιδείας από τα οποία εξαρτάται η δόξα και το μεγαλείο της πατρίδας».⁸⁴

Την ίδια περίοδο και ο ηρακλειώτης φοιτητής Αλεξανδρίδης Ι. σκόπευε να συνεχίσει τις σπουδές του στο εξωτερικό. Για τη μετάβασή του όμως στη Βιέννη, είχε ανάγκη και ζητούσε την οικονομική συνδρομή και επιχορήγηση των σπουδών του, από τη Χριστιανική Δημογεροντία Ηρακλείου,⁸⁵ με το ποσό των τριακοσίων (300) γροσίων, προκειμένου να υλοποιήσει τους στόχους του. Υποσχόταν δε ότι η τυχόν έγκριση της αίτησής του, θα τον κάνει ικανό να επιστρέψει κι αυτός την ευεργεσία που θα του γίνει «...προς επαύξηση και διάδωσιν των φώτων και της κοινούς ευημερίας». Η οικονομική δυσπραγία της περιόδου, δεν επέτρεψε την πλήρη επιχορήγησή του, όπως αιτούσε. Λήφθηκε όμως μέριμνα και με συμπλήρωση επιμέρους ποσών 150+50 γρ. επιχορηγήθηκε με το συνολικό ποσό των διακοσίων τελικά, γροσίων.

Η οικονομική ενίσχυση νέων φοιτητών, για να σπουδάσουν εκτός Κρήτης⁸⁶ ήταν συχνό φαινόμενο της Χριστιανικής Κοινότητας. Παρά τις ασθενείς οικονομικές δυνατότητές της και τις ανωμαλίες του τόπου, δεν παρέλειπε όμως να ενισχύει, κατά δύναμη. Έτσι η ΧΔΗ γίνεται δέκτης ευχαριστιών από δυο φοιτητές, τους οποίους είχε στείλει στην αυτοκρατορική Σχολή της Κωνσταντινουπόλεως. Μόλις εγκαταστάθηκαν στην Πόλη, ευγνώμονες οι φοιτητές αυτοί ενημερώνουν με επιστολή τους, τους Δημογέροντες Ηρακλείου, και διαδηλώνουν την ευγνωμοσύνη τους για την ευεργεσία που τους έγινε «...για σπουδές και ζηλωτήν σταδιοδρομίαν στην ζωή τους».

⁸⁴ ΙΑΧΔΗ]1863-10-19]36]2_10-1220] Πρόσκληση στους φιλόμους ομογενείς να συνδράμουν στην ίδρυση Βιβλιοθήκης των νεοσυσταθέντων εκπαιδευτηρίων, του Ημιγυμνασίου και Ελληνικού Παρθενναγωγείου Ηρακλείου.

⁸⁵ ΙΑΧΔΗ]1863-05-30]2_9-555] Αίτηση του φοιτητή Αλεξανδρίδη Ι., που φιλοδοξεί να συνεχίσει τις σπουδές του στη Βιέννη. Ζητά 300 Γρόσια. Ελπίζει ότι ευεργεσία του αυτή θα τον καταστήσει ικανό να εκπληρώσει κι αυτός κάποτε το προς την πατρίδα επιβαλλόμενο ιερόν καθήκον (προς επαύξηση και διάδωσιν των φώτων και της κοινούς ευημερίας). Από την έλλειψη πόρων, εγκρίθηκε η χορηγία του με 150 +50=200 Γρ. συνολικά.

⁸⁶ ΙΑΧΔΗ]1865-03-01]133]2_15-264] Επιστολή δύο Κρητών φοιτητών, (δεν αναγράφονται ονόματα) οι οποίοι μόλις έφθασαν και εγκαταστάθηκαν στην Αυτοκρατορική Σχολή της Κωνσταντινουπόλεως, βρίσκουν την ευκαιρία να ενημερώσουν ευγνώμονες τους Δημογέροντες Ηρακλείου, οι οποίοι τους έστειλαν για σπουδές και ζηλωτή σταδιοδρομία στη ζωή τους. Εκφράζουν δε τις ευχαριστίες και ευγνωμοσύνη τους για την ευεργεσία η οποία τους γίνεται, στο επίπονο στάδιο, της αρχής στο οποίο ευρίσκονται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ Εφαρμογή διοικητικού πείραματος

2.1 Έκδοση κι εφαρμογή σειράς Κανονιστικών διατάξεων

Ο νόμος της επαρχιακής οθωμανικής διοικήσεως του 1864, με τις ριζικές αλλαγές που επέφερε, ανέτρεπε την ως τότε κατάσταση και φιλοδοξούσε να δημιουργήσει αυτοδιοικούμενες διοικητικές περιφέρειες, που θα ελέγχονταν από το κέντρο. Το νέο πολιτικό σύστημα οργάνωσης, αποτελούσε ένα μίγμα συγκεντρωτισμού και απόκέντρωσης, καθώς η τοπική συμμετοχή εκδηλωνόταν στο κατώτερο μόνο, το κοινοτικό δηλαδή επίπεδο, ενώ οι ανώτερες διοικήσεις, ελέγχονταν και κατευθύνονταν από την Κωνσταντινούπολη.¹

Σύμφωνα με το νόμο αυτό, η διοικητική δομή άλλαζε. Οι επαρχίες, που από εγιαλέτια² μετονομάστηκαν σε βιλαέτια με επικεφαλής το βαλή, χωρίζονταν σε σαντζάκια, κάθε σαντζάκι υπό ένα μουτεσαρίφη σε καζάδες, και κάθε καζάς με επικεφαλής τον καϊμακάμη σε καριγέδες και ναχιγέδες. Οι βαλήδες, μουτεσαρίφηδες και καϊμακάμηδες, διορίζονταν από το σουλτάνο ενώ οι κοινοτάρχες εκλέγονταν από τις κοινότητες.

Ο ίδιος νόμος του 1864 δημιούργησε διοικητικά συμβούλια με συμβουλευτικό ρόλο, κοντά στους επαρχιακούς διοικητές. Την πλειοψηφία στα συμβούλια αυτά είχαν μωαμεθανοί. Στα ιεραρχικά κατώτερα συμβούλια των σαντζακίων και καζάδων είχαν θέση και οι τοπικοί θρησκευτικοί ηγέτες των μη μωαμεθανών (οι χριστιανοί επίσκοποι εξακολουθούσαν να διορίζονται από το Πατριαρχείο), άλλα καταργήθηκε η παρουσία των κληρικών στα συμβούλια των βιλαετίων. Στην ουσία οι υποψήφιοι ελέγχονταν με προσοχή από τους αξιωματούχους της επαρχιακής διοίκησης, ενώ για τους υποψήφιους των συμβουλίων των βιλαετίων αποφάσιζε κατευθείαν η Πύλη.

Άλλος θεσμός, που προέβλεπε τη συμμετοχή Χριστιανών, ήταν η Γενική Συνέλευση κάθε βιλαετιού, που είχε συμβουλευτικό χαρακτήρα. Στη Συνέλευση συμμετείχαν τέσσερις εκλεγμένοι αντιπρόσωποι από κάθε σαντζάκι, δύο μωαμεθανοί και δύο μη μωαμεθανοί, τους οποίους επέλεγαν τα εκλεγμένα μέλη των καζάδων.³

Η νομοθεσία αυτή για την επαρχιακή διοίκηση αναθεωρήθηκε αργότερα σε δευτερεύοντα μόνο σημεία της στα 1867 και στο 1871. Σύμφωνα με τις αλλαγές που

¹ Εκδοτικής Αθηνών, τ. ΙΓ', σ. 170.

² Βλ. Λεξιλόγιο βασικών Οθωμανικών όρων σ. 353.

³ Ο. π. σ. 169.

επιβλήθηκαν, ισχυροποιήθηκαν οι δικαιοδοσίες του βαλή καθώς και οι αρμοδιότητες της Συνελεύσεως του βιλαετιού, ενώ παράλληλα η διαδικασία αντιπροσώπευσης περιέλαβε και μικρότερες κοινότητες. Η λειτουργία όμως της επαρχιακής διοικήσεως ήταν εξαρτημένη τελικά από την κατάσταση στο αρμόδιο υπουργείο της Κωνσταντινούπολης, καθώς και από την ποιότητα της εκπαίδευσης των υπαλλήλων, που προέρχονταν από το κέντρο. Η απουσία κάποιας ριζικής αναμορφώσεως του κέντρου, απέκλειε την εύρυθμη λειτουργία του νέου συστήματος.

Τέλος, η αντιπροσώπευση των μη μωαμεθανών Οθωμανών υπηκόων ήταν περισσότερο εικονική, αφού, παρά το γεγονός ότι στα βαλκανικά εδάφη της αυτοκρατορίας οι χριστιανοί υπερίσχυαν αριθμητικά, την πλειοψηφία σε όλα τα συμβούλια είχαν μωαμεθανοί πολίτες, πολλοί από τους όποιους μάλιστα εχθρεύονταν και αντιστρατεύονταν το προοδευτικό πνεύμα των μεταρρυθμίσεων.

Η φιλελευθεροποίηση του οθωμανικού καθεστώτος προκάλεσε σοβαρές αντιδράσεις προς το Τανζιμάτ από πολλές κατευθύνσεις και πρώτα απ' όλα από τους Μουσουλμάνους. Παρά το γεγονός ότι αρκετές από τις αλλαγές βελτίωναν και τους όρους της ζωής τους, πίστευαν ότι η αρχή της ισότητας όλων των υπηκόων, καταστρατηγούσε το πνεύμα του Ιερού τους Νόμου.⁴

Στην εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων, αντέδρασαν ακόμα και εκείνοι που υποτίθεται ότι ωφελούνταν. Αν και η στάση των χριστιανών ήταν σε γενικές γραμμές θετική, ο ανώτερος κλήρος και ιδιαίτερα το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, αντιμετώπισαν το 1856, με εχθρότητα την παρουσία λαϊκών στην αντιπροσώπευση των χριστιανών.⁵ Καθώς η οργάνωση των Millet⁶ αναμορφώθηκε, οι χριστιανικές κοινότητες τέθηκαν υπό το καθεστώς εσωτερικών κανονισμών, οργανικό νόμο το 1862-63 που μείωνε την κοσμική εξουσία του ανώτατου κλήρου.

Οι μεταρρυθμίσεις, αν και δεν εφαρμόστηκαν με συνέπεια, δημιούργησαν ωστόσο τις προϋποθέσεις για αλλαγές, που δεν ευνοούσαν πάντοτε τους Τούρκους.⁷

Η δημιουργία ακόμη μιας συγκεντρωτικής δημόσιας διοικήσεως απαιτούσε τεράστιους πόρους που το οθωμανικό κράτος δε διέθετε, με αποτέλεσμα να συνάπτει επαχθή δάνεια (από το 1854) από την Αγγλία και τη Γαλλία.⁸

⁴ Η άμεση αντίθεση προερχόταν κυρίως από τις παραδοσιακές φεουδαρχικές, στρατιωτικές και ιερατικές τάξεις των Οθωμανών, που επί αιώνες είχαν βασίσει την ισχύ τους στη διάκριση ακριβώς ανάμεσα σε μωαμεθανούς και «άπιστους». οι Τούρκοι πίστευαν ότι ο χριστιανός στη χώρα τους αποτελούσαν προφυλακή των ξενικών επεμβάσεων. ό.π. σ. 170.

⁵ Βλ. Μανουήλ Γεδεών, *Φάσεις του παρ ημιν...* ό. π. σ. 61.

⁶ Το ζήτημα των μιλέτ (millet): Η αναγνώριση και αναδιοργάνωση των μιλέτ (millet), των θρησκευτικοπολιτικών οργανισμών των μη μουσουλμάνων, υπήρξε ένα από τα πιο αντιφατικά εγχειρήματα των μεταρρυθμιστών του Τανζιμάτ. Οι Οθωμανοί από τη μια χρησιμοποίησαν την εκκλησιαστική ιεραρχία ως σκελετό ενός ενοποιημένου μηχανισμού ενσωμάτωσης των μη μουσουλμάνων στην Αυτοκρατορία και από την άλλη προσπάθησαν να μειώσουν τη σημασία του εκκλησιαστικού παράγοντα στο εσωτερικό αυτού του μηχανισμού. Αν και τα μιλέτ είχαν τη ρίζα τους στην παράδοση, στο καθεστώς υποτελείας υπό το οποίο υπάγονταν οι μη μουσουλμάνοι πριν από τις μεταρρυθμίσεις και στην ανάπτυξη των κοινοτικών οργανισμών αυτοδιοίκησης των χριστιανών κατά το 18ο αιώνα, οι μεταρρυθμιστές, παραχωρώντας σ' αυτά πλήρη θεσμική κατοχύρωση και αναγνωρίζοντας στους μη μουσουλμάνους το καθεστώς εθνοθρησκευτικών μειονοτήτων, δημιούργησαν μια νέα πραγματικότητα που τελικά ξέφυγε από τον έλεγχό τους. (Περισσότερα βλ ιστοσελίδα Τανζιματ του Ι. Μ. Ελληνισμού).

⁷ Εκδοτικής Αθηνών, τ. ΙΓ', ό.π. σ. 170.

⁸ Ό.π. σ. 170.

2.2 Κοινωνική Οργάνωση των Χριστιανών Κρήτης

Με την ψήφιση των Γενικών Κανονισμών τα μηνύματα αναγνώρισης και υλοποίησης των προνομίων, καθυστερούσαν να φτάσουν στο νησί. Μετά το πολιτικό κίνημα του Μαυρογένη, όμως, το σουλτανικό φερμάνι αναγνώρισης των προνομίων στους Κρητικούς 1858, αποτέλεσε αφετηρία εξελίξεων, παρά τις όποιες δυσκολίες, αδυναμίες και εμπόδια εγείρονται στην διαδικασία υλοποίησης των εξαγγελιών.

Από το τοπίο του χάους της Οθωμανικής κακοδιοίκησης και των Μουσουλμανικών αυθαιρεσιών σε βάρος των «άπιστων» Χριστιανών, αναδύθηκε έκτοτε ένα καθεστώς ανοχής και συγκρότησης της Χριστιανικής Κοινότητας. Τόνωσης της κοινωνικής Συνοχής των Χριστιανών, κάτω από τα βλέμματα και την παράλληλη παρουσία και λειτουργία των υπηρεσιών των Οθωμανών.

Το καθεστώς αυτό έδινε έμφαση στις συνεκτικές δομές και συγκροτούσε διακριτά σχήματα, άτυπες αναγνωρίσιμες υπηρεσίες και σωματεία, δημόσιας διάστασης. Η Δημογεροντία, τα Συμβούλια, οι αιρετοί εκπρόσωποι, Πληρεξούσιοι, Σύμβουλοι, Εκπρόσωποι, Δημογέροντες, Έφοροι, Επίτροποι, Επιστάτες, υπάλληλοι (Γραμματείς, Ταμίες, κλητήρες), είναι τα πρώτα άτυπα αλλά διακριτά, θεσμικά στοιχεία, δομικά της Κοινωνικής Οργάνωσης της Χριστιανικής Κοινότητας στην Κρήτη. Μιας άτυπης οργάνωσης, που άρχισε να προβάλλει προοδευτικά και να γίνεται αισθητή και αποδεκτή, κατά παραχώρηση και ανοχή των επίσημων Οθωμανικών διοικητικών αρχών. Αναδύθηκε έτσι ένα άτυπο σύστημα, στο πνεύμα πάντα της εφαρμογής των προνομίων μέσω των Γενικών Κανονισμών.

Σε πολλά αρχειακά έγγραφα υπάρχει η παραπομπή : «*Διαβιβάζεται τη εντίμω Χριστ. Δημογεροντία δια τα περαιτέρω...*». «*Τη εντίμω Χριστ. Δημογεροντία προς ενέργειαν...*». Από τις έγγραφες επισημειώσεις και παραπομπές αυτές, διακρίνεται και διαπιστώνεται έτσι η αναγνώριση περιορισμένων μεν αλλά ουσιαστικών αρμοδιοτήτων του αναδυόμενου αυτού Κοινωνικού-διοικητικού σχήματος των Χριστιανών, από τους επίσημους φορείς της οθωμανικής διοίκησης

Η μελέτη και έρευνα στο αρχειακό υλικό των τοπικών πηγών και αρχείων⁹ είχε συνέπεια την επισήμανση πλούσιου έγγραφου υλικού, σχετικού με το θέμα της διάστασης που παίρνει η κοινωνική συσπείρωση της Χριστιανικής Κοινότητας, καθώς και των παραμέτρων της Κοινωνικής Διοίκησης των Χριστιανών, η οποία αναπτύσσεται και διαμορφώνεται άτυπα κάτω από το πνεύμα των Γενικών Κανονισμών και των προνομίων που υλοποιούνται για την Χριστιανική Εκκλησία.

Τα συγκεκριμένα ευρήματα, επιλεγμένα ειδικά και ενδεικτικά από πλήθος ομοίων τους, αναφέρονται πολλές φορές, συγκεντρωτικά στους πρώτους άξονες πάνω στους οποίους στηρίχτηκε, η κοινωνική διάσταση, της συσπείρωσης του λαού. Σε τομείς που αναδύθηκε, πρόβαλλε και αναπτύχθηκε η Κοινωνική Διοίκηση των Χριστιανών της Κρήτης. Τομείς όπως : κληρονομικό δίκαιο, οικογενειακό δίκαιο, τήρηση του ηθικού νόμου, άτυπες μορφές Κοινωνικής Διοίκησης, λειτουργικά διοικητικά σχήματα και μορφώματα, που πρόβαλλαν όπως και οι σχέσεις με την οθωμανική διοίκηση, που έπαυε να είναι απρόσιτη.

⁹ Αρχείων ΓΑΚ, Τούρκικο Αρχείο Ηρακλείου, ΙΑΧΔΗ, Ιστορικό Αρχείο Χριστιανικής Δημοκρατίας Λασιθίου – (Νεάπολη Λασιθίου), ΙΑΧΔΑ, Ιστορικό Αρχείο Κρήτης (Χανιά) ΙΑΚ, Ιστορικό Μουσείο Κρήτης (Ηράκλειο ΕΚΙΜ) ΙΜΚ.

Πιο αναλυτικά, καθέννας απ' αυτούς περιλαμβάνει υλικό το οποίο αναφέρεται σε επιμέρους ενότητες και θέματα όπως :

α - Κληρονομικό δίκαιο : Το υλικό αναφέρεται στην πρώτη κατάκτηση των προνομίων των Χριστιανών στην Κρήτη. Την πρώτη μορφή, εμβρυικής διάστασης άτυπης κοινωνικής διοίκησης, που αναγνωρίζεται στη Χριστιανική κοινότητα. Αυτή της υπαγωγής των κληρονομικών υποθέσεων των χριστιανών από τη δικαιοδοσία του καδή, οθωμανού δικαστή, στο δικαστήριο της Δημογεροντίας, το οποίο συγκροτείται πρώτο-πρώτο από τα «προνόμια». Έτσι το υλικό είναι από τα πιο πλούσια σε έκταση, και πληθωρικό σε αριθμό περιπτώσεων, ενώ εκτείνεται στην κατεύθυνση της Κατάγραφης Κινητής-Ακίνητης Περιουσίας, (ΚΚΑΠ) αποθανόντων. Διανομής κληρονομιών μεταξύ τέκνων και αδερφών. Διαχείριση, εποπτεία, περιουσίας ανήλικων ορφανών. Ορφανικά συμφέροντα. Εξασφάλιση συζύγων. Στο θεσμό των οικογενειακών Συμβουλίων. Φροντίδα ορφανών : διατροφή – εξασφάλιση, έξοδα ένδυσης, ανατροφής σπουδών, δίδακτρα. Φροντίδα οικογένειας φυλακισμένων και αποφυλακισμένων Χριστιανών ή θυμάτων πολέμου και επαναστάσεων.¹⁰

¹⁰ ΙΑΧΔΗ]1859-01-15]206] Κληρονομικά Γεωρ. Εμμ. Λεμπίδη.

ΙΑΧΔΗ]1860-05-11]2-2-414]Οι κληρονόμοι του ποτέ επισκόπου Αρκαδίας Ιωακείμ ζητούν την Κληρονομιά που τους αναλογεί, ως συγγενών του.

ΙΑΧΔΗ]1862-03-02]Η Βασιλική Σφακιανοπούλα προ 25 ημερών χήρα από χωριό Χουδέτσι ζητά από τη Χ.Δ.Η να μην διαχειριστεί την ακίνητη περιουσία τους αλλά να την αφήσει στα χέρια της για να θρέψει τα πέντε ορφανά τέκνα τους που της άφησε ο πεθαμένος.

ΙΑΧΔΗ]1862-03-26]2_6-260] Η χήρα Ελισάβετ Κασαβετοπούλα ζητά από την ΧΔΗ να διατάξει την ΧΟΤΗ να της χορηγήσει χρήματα, όπως και προ ενός έτους, από την ορφανική μερίδα τους για να θρέψει και ντύσει τα δύο ανήλικα ορφανά της.

ΙΑΧΔΗ]1863-01-15]2]924] Η κόρη Πομποδάκη από το χωριό Πόμπια διεκδικεί το μερίδιό της από την πατρική περιουσία της στρεφόμενη κατά των αδελφών της Νικ. και Αντ. Ματζαπετάκη, του χωριού Αμπελούζος, που την διαχειρίζονται. (Σύμφωνα με τον νόμο της εκκλησίας).

ΙΑΧΔΗ]1863-11-04]2_1-297] Έγκριση γενομένης δαπάνης από το λογαριασμό της ορφανικής μερίδας τους για τα ορφανά του Νικολάου Πρατικού.

ΙΑΧΔΗ]1864 -10 -12]2_14-22] Η ΧΔ Ρεθύμνης ενημερώνει την ΧΔΗ για την πορεία της υποθέσεως του Χριστιανού παιδιού, που διαφθάρθηκε ακουσίως από Οθωμανό ενήλικα, ο οποίος και παραδέχθηκε την αποτρόπαια πράξη του.

ΙΑΧΔΗ]1864-05-05]1703]2_12-390] Δέσμη αλληλογραφίας της κληρονομικής εκκαθάρισης από ανήλικη νεαρή χήρα, από τη Μεσκινιά (Χρυσοπηγή) του Ηρακλείου. Αναφέρεται ότι αδικήθηκε από τους συγγενείς του μακαρίτη άνδρα της, οι οποίοι την πέταξαν στο δρόμο, όταν έπειτα από έγγαμο βίο 14 μηνών, άτεκνη ήδη, έχασε τον σύζυγο της.

ΙΑΧΔΗ]1864-05-05]1703]2_12-391-3]Αλληλογραφία κληρονομικής εκκαθάρισης από ανήλικη νεαρή χήρα. Επιμελείται ο Επιστάτης της Μεσκινιάς Γεώργιος Παπαδάκης.

ΙΑΧΔΗ]1864-08-08]2]13-229{230}Αίτηση στην ΧΟΤ Ηρακλείου, νέας που ενηλικιώθηκε και ζητά να της αποδοθεί η ορφανική μερίδα της στην Χ. Ορφανική Τράπεζα, που έχει από την περιουσία που της άφησε ο πατέρας της.

ΙΑΧΔΗ]1864-10-30]2_14-81] Αίτηση επίλυσης κληρονομικής διαφοράς. Εγκρίθηκε να διαταχθούν ο ιερέας και οι προεστοί του χωριού Σκοτεινού, ν' αποστείλουν τους εναγομένους Μιχαήλ κ' Κωνσταντίνο Χανιατζάκηδες.

ΙΑΧΔΗ]1865-03-01] 2_15-276] Λαθροχειρία στην περιουσία αποθανόντος στο χωριό Άγιος Θωμάς από τη χήρα του νεκρού, με την υπεξαίρεση καρπού, λαδιού τα οποία εκποίησε κρυφά στο Ηράκλειο. Δυο Δημογέροντες του Ηρακλείου σπεύδουν την 12η μ.μ. και φροντίζουν επιμελώς για την καταγραφή ΚΑΠ και για την προστασία στα ορφανικά συμφέροντα. Διεξάγουν ανακρίσεις και αποκαλύπτεται η αλήθεια. Ενοικιάζουν τα ακίνητα κτήματα, υπερπηδούν τα προβαλλόμενα από τη χήρα εμπόδια και αναφέρουν στη ΧΔΗ ζητώντας οδηγίες για συνέχεια ενεργειών τους.

β – Οικογενειακό δίκαιο : Το αρχειακό υλικό της παραγράφου αυτής αναφέρεται σε : αρραβώνες – διάλυση αρραβώνα, προίκα, γάμους – αθέτηση υποσχέσεως γάμου, διαζύγια – επιβολή προστίμων. Απαγωγές εκούσιες – ακούσιες, εκπαρθένευση κορασίδων, στεφάνωση. Κηδεμονία ορφανών, ανηλίκων, άτακτων ανηλίκων, με ανίατη ασθένεια. Επιμέλεια ανατροφής τέκνων και σπουδών τους. Σωφρονισμό αληθίων και ατόμων με ειδικές ανάγκες ΑΜΕΑ.¹¹

γ – Τήρηση του ηθικού Νόμου. Το αρχειακό υλικό αυτό αναφέρεται σε θέματα όπως : εποπτεία τήρησης του ηθικού νόμου από τους Χριστιανούς κληρικούς ή λαϊκούς και τιμωρία των ηθικών παραπτωμάτων. Απαγωγείς κορασίδων και συνεργάτες τους. Επιλήψιμη διαγωγή χήρας και άτακτων ενηλίκων. Εξώγαμη κύηση – υιοθέτηση εξώ-

¹¹ ΙΑΧΔΗ]1862-01-15]2 6-32] Αθέτηση υποσχέσεως γάμου στην κόρη του Πρόξενος της Ιταλίας Αντωνίου Β. Μοράρη.

ΙΑΧΔΗ]1862-06-01]2]7-68] Αίτηση διαζυγίου μητέρας η οποία κακοπαθεί κοντά στον άνδρα της – Απορρίφτηκε.

ΙΑΧΔΗ]1863-01-29]9-98] Εκπρόσωπος (πράκτορας) της ΧΔΗ στη Σύρο ο Ι Σέργιος, απαντάει για την τύχη του ορφανού, που του απέστειλαν για να το βάλει στο εκεί ορφανοτροφείο. Το παιδί ήταν ζωνρό και απέδρασε. Διαβεβαιώνει ότι απευθύνθηκε στην αστυνομία για την ανεύρεσή του. Δηλώνει δε ότι θα πράξει οτιδήποτε για το συμφέρον του παιδιού.

ΙΑΧΔΗ]1863-03-05]800]2]9-218] Επιστολή από τη Σύρο. Εισαγωγή άτακτου ορφανού στο Ορφανοτροφείο. Μετά την περιπετειώδη διαμονή του, δραπετεύσε και κατέφυγε ατμοπλοϊκώς στη Σμύρνη.

ΙΑΧΔΗ]1863-08-15]2_10-868] Ο Μητροπολίτης Κρήτης, με αναφορά του Μιχ. Στιακού, ενδιαφέρεται και ζητά την επιείκεια του Γ. Δ/κτῆ Κρήτης Ισμαήλ Πασά και την απόλυση του φυλακισμένου ήδη Ιωάννου Λουζάκη, για να παντρευτεί την Αικατερίνη, θυγατέρα του αναφερόμενου, αφού συμφώνησε σ' αυτό. Η παρέμβαση του Μητροπολίτη γίνεται με το επιχείρημα ότι αν μείνει φυλακισμένος ο Ιωάννης και εκτίσει την ποινή του, ενδέχεται να αρνηθεί έπειτα να την παντρευτεί.

ΙΑΧΔΗ]1863-09-12]2_10-1029] Το Μητροπολιτικό δικαστήριο αποφαινεται - Φθορά παρθενίας Κόρης - Απαγωγή μνηστευμένης.

ΙΑΧΔΗ]1864-09-27]2_13-640-1] Προικοδοτήριο 98.000 γρ. ενώπιον μαρτύρων οι αγράμματοι γονείς, μονάκριβης, πλούσιας νέας, που παντρεύεται νεαρό Χριστιανό, καταγράφουν αναλυτικά τα συστατικά στοιχεία της προίκας της, μαζί με τις ευχές τους.

ΙΑΧΔΗ]1864-10-23]2_14-259] Αλληλογραφία 4 εγγράφων για την απαίτηση εξόδων αρραβώνα για γάμο που δεν έγινε εξ αιτίας της αθετήσεως της προίκας από τον πεθερό.

ΙΑΧΔΗ]1864-10-23]2_14-260] Αλληλογραφία 4 εγγράφων απαιτούνται, δια της ΧΔΗ και παρουσία του επισκόπου Αρκαδίας, τα έξοδα αρραβώνα, ενός γάμου, που δεν έγινε τελικά εξ αιτίας της αθετήσεως της προίκας που υποσχέθηκε αλλά δεν έδωσε ο πεθερός. Η υπόθεση κατέληξε σε συμβιβασμό των διαδίκων με την καταβολή των εξόδων που έκανε ο γαμπρός.

ΙΑΧΔΗ]1865-01-20]2_15-85] Διαδικασία επίλυσης προβλήματος από την απαγωγή νέας από νεαρό ο οποίος όταν την απήγαγε αντιμετώπισε την σύλληψή τους και αφ' ενός την άρνηση των γονέων της να δώσουν την ευχή τους, αφετέρου την άρνηση της νέας να το παντρευτεί επειδή έπασχε από την ανίατη ασθένεια (λωβός ή χαλασμένος). Το θέμα από το (μεικτό) Πολιτικό Συμβούλιο παραπέμφθηκε στην Μητρόπολη ν' αποφανθεί ιερονομικώς κι εκείνη δεν έδωσε την άδεια γάμου. Έτσι η νέα γύρισε στους γονείς της.

ΙΑΧΔΗ]1865-07-14]2_16-246] Αναφορά στην Χ.Δ.Η. της κλοπής νεανίδος στο χωριό Ρογδιά Μαλεβιζίου. Οι προεστοί κι ο ιερέας αναφέρουν ότι υφίσταται διπλή πνευματική συγγένεια μεταξύ του ζεύγους και το φανερώσουν όπως όφειλαν. Η νύφη είναι βαφτισιμιά της μάνας του γαμπρού και ο αδελφός της νύφης έχει την πρώτη εξαδέλφη του γαμπρού.

ΙΑΧΔΗ]1865-07-25]2_16-307] Οι προεστοί και ιερείς του χ. Βραχάσι Μεραμπέλλου δηλώνουν ενυπόγραφα ότι πλαστογραφήθηκε η υπογραφή τους στο προικοσύμφωνο του Κωνσταντίνου Ζωγράφου, το οποίο ούτε γνωρίζουν ούτε υπογράφουν ποτέ, γι' αυτό και το δηλώνουν.

ΙΑΧΔΛ]1871-06-14]238] Καταγγελία γραιίας για ακατάπαυστη μέθη. Αίτηση να τεθεί υπό την κηδεμονία της θυγατέρας ή του γαμπρού της. Η απόφαση της ΧΔΛ: Θέτει σε κηδεμονία την γραιία Μαργετούσα και διατάσσει τον Επιστάτη Ιεραπέτρου ν' απογράψει την περιουσία της και να κοινοποιήσει στη Διοίκηση ώστε να θεωρείται άκυρη κάθε πράξη την οποία θα έκανε.

γαμου, άτακτης χήρας. Βιασμοί (ανηλίκων – ενηλίκων) κόρης – παιδιού από Οθωμανό – Γιαγιάς από εγγονό. Καταγγελία Χριστιανής προαγωγού σε ακολασία νεαρών κορασίδων του χωριού με παρεπιδημούντες αλβανούς στρατιώτες. Καταγγελία Χριστιανού ότι συζεί αστεφάνωτος με την χήρα, δεύτερη εξαδέλφη του. Εξύβριση λόγω ή έργω (λεκτικά – σφάκελα – δημόσιες φραστικές επιθέσεις) κ.ά.¹²

δ – Άτυπες μορφές Κοινωνικής Διοίκησης : Το υλικό αναφέρεται σε : ενέργειες και θέματα διαχείρισης Μοναστηριακών εσόδων. Σύνταξη και εφαρμογή ειδικών Κα-

¹² ΙΑΧΔΗ]1862-06-11]2_7-700] Πολύτεκνη μητέρα 10 τέκνων και φτώχη καταγγέλλει τον [Δ.Π.] από το χωριό Πενταμόδι, ότι βίασε τη θυγατέρα της Παρασκευή, όταν την συνάντησε μονάχη.

ΙΑΧΔΗ]1863-07-29]2_10-786]Ο Ηρακλής Βοσκάκης εγγυείται τον Φραγκιό Πουλάκη από το χωριό Πετροκέφαλο ότι δεν θα ενοχλεί πλέον τη Βασιλεία Λιναρδοπούλα.

ΙΑΧΔΗ]1864-02-02]2_12-103] Οι προύχοντες του χωριού Αμηρά αναφέρουν τον επίσκοπο Αρκαδίας ότι αρνήθηκε άδεια γάμου. Ο μελλόνυμφος θα νυμφευθεί τη συγγενή του γιατί είναι ερωτευμένος μαζί της.

ΙΑΧΔΗ]1864-08-31]2_13-323] Η ΧΔΡ ενημερώνει τη ΧΔΗ ότι στην περιοδεία του ο Άγιος Ρεθύμνης, αντιλήφθηκε την προσκόλληση χριστιανού παιδιού σε καφενείο αμφιβόλων ηθών και το έθεσαν υπό την προστασία τους για να το στείλουν πίσω. Εντωμεταξύ το πλησίασε Οθωμανός Μουσταφάς, μέλος του Κακουργιοδικείου, ο οποίος με απατηλές υποσχέσεις το πήρε σπίτι του, το μέθυσε, το κοίμισε και τα μεσάνυχτα με απειλές και ύστερα από πάλι το βίασε. Έκαναν αγωγή του διαφθορέα στο Κακουργιοδικείο όπου παραδέχθηκε το κακούργημα του. Ενημερώνουν πως δεν χρειάζεται ο πατέρας του εκεί, για να μην τους στερήσει το δικαίωμα να το προστατεύουν στη συνέχεια της δίκης, και να τιμωρήσουν έτσι τον ένοχο [κάθαρμο] γιατί άλλαξαν πλέον οι καιροί της ατιμωρησίας τους. Δηλώνουν ότι επιφυλάσσουν να τους τηρούν ενήμερους για τα αποτελέσματα και την εξέλιξη της υπόθεσης αυτής.

ΙΑΧΔΗ]1864-10-08]2_14-342] Έγγραφο καταγγελία από τον ιερέα, τους προεστούς και κατοίκους Κάτω Αρχανών στον Επίσκοπο Αρκαδίας κ. Γρηγόριο, τοποτηρητή του Αγίου Κρήτης. «*Η Κυριακή Γρηγοροπούλα εξώκειλεν με τον Νικόλαον Κρασανόν εκ του ιδίου χωριού και ήδη ευρίσκεται έγκυος*».

ΙΑΧΔΗ]1865-02-04]2_15-152] Απάντηση των προεστών Αγ. Βασιλείου στη Χ.Δ.Η. σε αίτημα παροχής πληροφοριών για τον χωρισμό του Δημήτριου Βογιατζάκη. Η πληροφόρηση τους είναι: «...δεν είναι τίμιος άνθρωπος» διότι αποπειράθηκε να βιάσει την θυγατέρα προεστού, με σκοπό να την χωρίσει από τον άνδρα της. Εκείνη ως αντρογυναίκα αντιστάθηκε και του ξέφυγε, αλλά ακολούθησε μεγάλη αναστάτωση. Αποφαίνονται ότι πρέπει να τιμωρηθεί παραδειγματικά ο ένοχος (να παιδευθή κατά Νόμον) διότι η Κοινότητα δεν επιθυμεί να γίνονται τέτοια πράγματα στο χωριό τους.

ΙΑΧΔΡ]1865-06-01]592]2_16-1] Έγγραφο αναγνώρισης και υιοθεσίας της Ειρήνης τέκνου από παράνομη συμβίωση του Βασίλη Γ. Σταρά με χήρα Σμαράγδη Μοσχονοπούλα. Η πράξη αναγνώρισης γίνεται ενώπιον μαρτύρων και των Δημογερόντων στο γραφείο της Δημογεροντίας Ρεθύμνης και επικυρώνεται από τον επίσκοπο Ρεθύμνης και Αυλοποτάμου.

ΙΑΧΔΗ]1865-11-22]2_7-338] Ο Γεώργιος Π. Κάλφας καταγγέλλει ότι η σύζυγος του δέχτηκε οργίλες φραστικές επιθέσεις στην εκκλησία ενώπιον κοινού αλλά και σφάκελα αλλού από την θυγατέρα Ζαχ. Κοζύρη, την αδελφή και τον πατέρα τους. Ζητά την επέμβαση της Χριστ. Δημογεροντίας και την τιμωρία τους γιατί αλλιώς απειλεί να πάρουν τον λόγο τα αδέρφια και οι συγγενείς της θιγομένης.

ΙΑΧΔΗ]1865-12-21]2_17-338] Ο Ιερομόναχος Κύριλλος από το χ. Βενεράτο καταγγέλλει τον Ιωάννη Ραφτάκη ότι πήρε για γυναίκα του τη χήρα του Πολυχρόνη Βολιτάκη και συζούν αστεφάνωτοι ενώ διατείνονται ψευδώς ότι στεφανώθηκαν. Υπάρχει η πληροφορία ότι είναι δεύτερα ή τρίτα εξαδέλφια.

ΙΑΧΔΗ]1866-03-04]2_19-50] Άτακτος νέος παιδιόθεν βίασε την γιαγιά του Χρυσή, η οποία για το σωφρονισμό του μάταια τον έβαλε στο σχολείο. Έπειτα τον έβαλε υπηρέτη αλλά κατηγορήθηκε για κλοπή και φυλακίστηκε. Ένας Οθωμανός πλήρωσε 200γρ. και τον αποφυλάκισε για να τον πάρει και να του μάθει τέχνη. Σε 28 μέρες δραπέτευσε όμως και απ' εκεί σε άγνωστη κατεύθυνση. Καταφεύγει λοιπόν η γιαγιά του στον Μητροπολίτη και στην Δημογεροντία, για να προλάβουν τα χειρότερα.

ΙΑΧΔΗ]1869-09-15]2]27-187] Γνωμοδότηση Μητροπολίτη για κόρη που εξαπατήθηκε από Αρμένη.

ΙΑΧΔΗ]1869-12-20]2]30-325] Μητροπολίτης. Διαπαρθένευση της νέας Γαρουφαλιάς. Άρνηση αναγνώρισης του τέκνου και να τη στεφανωθεί ο νέος.

ΙΑΧΔΛ]1870-06-14]196] Ο Μητροπολίτης Κρήτης απαντά στον επίσκοπο Ιεροσιτειάς και δημογέροντες Λασιθίου. Τους επαινεί για τις χριστιανικές τους ευαισθησίες και ενημερώνει για τη φυλάκιση που επέβαλε στη φαυλοβίου διαγωγής Χριστιανή, Δεσποινιά Μουζουροπούλα με τη σύμπραξη της καλογοραίας Αθανασίας, περιορίζοντας τις στο γυναικείο Μοναστήρι της Παληανής για σωφρονισμό.

νονισμών. Σύστασης υπηρεσιών, Σωματείων. Επιτροπή ανέγερσης ιερών ναών (αγίου Μηνά). Σύναψη δανείου. Έκδοση και κυκλοφορία λαχείων. Ίδρυση και λειτουργία Χριστιανικού Νοσοκομείου. Επιτροπή Χριστιανικού Νοσοκομείου Ηρακλείου, διαχείριση περιουσίας και φροντίδα οικονομικών του. Στενότητα πόρων Νοσοκομείου. Ανέγερση και λειτουργία Νεκροταφείων. Φροντίδα και αίτηση επιβολής Δημοτικού φόρου 20% στην διακίνηση εμπορευμάτων του νησιού : «Προς σύστασιν Σχολείων και διατήρησιν Νοσοκομείου της Πόλης». Συνδρομές υπέρ του ναού, του Νοσοκομείου, εκπαιδευτηρίων. Οικονομική ενίσχυση αδυνάτων, φτωχών, αρρώστων, χηρών, απροστάτευτων, ορφανών, φυλακισμένων, απολυομένων από φυλακές, Χριστιανών που επανακάμπουν, κτλ. Εύρεση εργασίας σε φτωχούς και πολυτέκνους ως υπαλλήλων σε Νοσοκομείο ή στην Τράπεζα. Είσπραξη αρχιερατικής εισφοράς για μισθοδοσία Μητροπολίτη (Πατριάρχη). Εφορεία εκπαιδευτικών Καταστημάτων. Σύσταση και λειτουργία Σχολείων. Διδακτήρια Σχολείων. Κανονισμός λειτουργία Σχολείων. Αμοιβή εκπαιδευτικών – πληρωμή διδασκτρων. Σχολικά βιβλία Άποροι μαθητές – δωρεάν βιβλία – ενίσχυση σπουδών – υποτροφίες (οικοτροφεία) αρίστων. Επιβολή τελών στους σχολικούς τίτλους, για ενίσχυση των σχολικών εσόδων. Κανονισμός καθιζόντων συστηματικού Επιστάτη. Σύσταση - στέγαση δημόσιας βιβλιοθήκης Σχολείου. Καθιέρωση εορτών – τελετών : Σχολικής γιορτής Τριών Ιεραρχών – σουλτανικών εορτών, άφιξης και γενεθλίων βασιλιά της Ελλάδας κτλ. Φροντίδα κοινωνικής εκπροσώπησης των συντεχνιών και σωματείων της πόλης στις εκλογικές διαδικασίες (Δημογερόντων, Πληρεξουσίων και Συμβούλων κτλ) υγειονομικής μέριμνας.¹³

¹³ ΙΑΧΔΗ 1846-03-06] Πρόχειρες σημειώσεις- εντολές Δημογεροντίας για βεβαιώσεις υπηρεσίας διδασκάλων και περί αφιερωμάτων της μονής Καλυβιανής.

ΙΑΧΔΗ 1859] Πρόχειρες σημειώσεις - καταγραφές 13 αφιερωμάτων στα Κοινά της Πόλεως Καταστήματα το χρονικό διάστημα 1859-1869.

ΙΑΧΔΗ 1860-03-29] 2-2-257] Μ. Μεϊμαράκης και Γ. Νικολαΐδης αποδέχονται το διορισμό τους ως υπάλληλων της Ορφανικής Τράπεζας Ηρακλείου.

ΙΑΧΔΗ]1860-07-18] Ο Χαλκηδόνος Γεράσιμος πιστοποιεί την εν Κων/πολει παράταση της διαμονής του αντιπροσώπου Κρήτης στις εκλογικές διαδικασίες στην Πόλη, Στεφάνου Νικολαΐδη.

ΙΑΧΔΗ]1860-08-00] Ίδρυση Φίλεκπαιδευτικού Συλλόγου Σύρου πο οποίος θα φροντίσει την εκπαίδευση των νέων αλλά και των διδασκάλων στην Κρήτη.

ΙΑΧΔΗ]1860-12-27]2-3-1257]Ο Υποπρόξενος Ελλάδας στέλνει δέμα σχολικών βιβλίων για διανομή.

ΙΑΧΔΗ]1861-03-16]Ο Υποπρόξενος της Ελλάδας στο Ηράκλειο, ζητά να πληροφορηθεί τα αίτια μη διάθεσης των βιβλίων που έστειλε για τους άπορους μαθητές στα Σχολεία του Τμήματος Ηρακλείου.

ΙΑΧΔΗ]1861-03-10]2_4-248]Ο εθνικός ευεργέτης Αντ. Παπαδάκης πληρεξούσιος Χ.Δ.Η στην Αθήνα, φροντίζει την πρόσληψη του Αντ. Μοσχάτου ως Σχολάρχη στην Ελληνική Σχολή Ηρακλείου.

ΙΑΧΔΗ]1861-06-14] Συμφωνητικό ανέγερσης τοίχων Νεκροταφείου Ηρακλείου από Ι. Κουκουλάκη.

ΙΑΧΔΗ]1862-06-28]2]7-797] Προσφυγή του κτίστη Ι. Κουκουλάκη για την τοιχοποιία Νέου Νεκροταφείου Ηρακλείου. Ζητά την πληρωμή και εκκαθάριση του λογαριασμού του έργου.

ΙΑΧΔΗ]1861-11-13] Εισήγηση Χριστιανών Αντιπροσώπων τριών Τμημάτων του νησιού στον Ισμαήλ πασά, επιβολής δημοτικού φόρου 20% για την ίδρυση Σχολείων και Νοσοκομείων.

ΙΑΧΔΗ]1862-01-13]2_6-24 έως 27] Αρχιερατική Αμοιβή 72.500 Γρ. Οι Χριστιανοί επαρχιών Αμαρίου και Αγ. Βασιλείου απρόθυμοι να πληρώσουν το μερίδιό τους.

ΙΑΧΔΗ]1862-09-29]2.4]1-20] Ο Βιβλιοπώλης Σύρου Βαρβαρέσος στον έφορο της Σχολής Ηρακλείου Μ. Διαμαντίδη για τα υπόλοιπα βιβλία του καταλόγου που ζητούνται.

ΙΑΧΔΗ]1863 -04 09]2]9-367]Οι Επίτροποι Νοσοκομείου Ηρακλείου αναφέρουν έλλειψη χρημάτων. Ζητούν να πληρώνονται ετησίως οι κρατήσεις στις τράπεζες υπέρ του Νοσοκομείου.

ΙΑΧΔΗ]1863-02-18]2]9-81]Οι πληρεξούσιοι Χριστιανικής Κοινότητας Ηρακλείου στηλιτεύουν άρνηση συμμετοχής Χριστιανών επαρχιών Αμαρίου - Αγ. Βασιλείου στην Αρχιερατική φορολογία.

ΙΑΧΔΗ]1863-03-17]2]9-314]Φτωχός, πολύτεκνος, πατέρας οκτώ παιδιών, ζητά το διορισμό του σε δημόσια θέση Νοσοκομείου ή Τράπεζας ή κάποια χρηματική ενίσχυση.

ΙΑΧΔΗ]1863-03-01]2]9-213]Δανειστήριο Χριστιανού 300 γρ., από τους επιτρόπους του Νοσοκομείου, για ένα έτος με επιτόκιο 1% το μήνα.

ΙΑΧΔΗ]1863-04-12] Ο Κανονισμός των Νοσοκομείου-Νεκροταφείου Ηρακλείου.

ΙΑΧΔΗ]1863-05-29]2_9-500]Πρακτικό Συνομολόγησης δανείου 150.000 για την οικοδόμηση Αγ. Μηνά, Εφορεία Σχολείων της πόλεως, και Επιτροπή του Νοσοκομείου Ηρακλείου.

ΙΑΧΔΗ]1863-07-22]2_10-790]Απόδειξη 1206 γροσιών, από πώληση κτήματος του Νοσοκομείου Ηρακλείου, στο χωριό Βούτες.

ΙΑΧΔΗ]1863-10-19]36]2_10-1220]Πρόσκληση στους φιλόμους ομογενείς να συνδράμουν στην ίδρυση Βιβλιοθήκης των νεοσυσταθέντων εκπαιδευτηρίων, Ηρακλείου.

ΙΑΧΔΗ]1863-11-24]2_10-1400] Αναφορά στη ΧΔΗ του Δημογέροντα Λ Κουρμούλη (φωνητική γραφή) για την είσπραξη της αρχιερατικής αμοιβής και του στρατιωτικού φόρου στη Μεσαρά

ΙΑΧΔΗ]1863-12-15]1409]2_11-1494]Η Επιτροπή δημοπράτησης κτημάτων του Νοσοκομείου στις Δαφνές, αναφέρει ποσό δημοπρασίας 4.000 γρ, για τρία ακίνητα που δημοπρατούνται.

ΙΑΧΔΗ]1863-12-16]1407]2_11-1496] Ο Δημογέροντας Μεσαράς Λ. Κουρμούλης από την έδρα του στο χωριό Κουσέ, παρεμβαίνει για την αποφυλάκιση του Εμμ. Μιχελάκη.

ΙΑΧΔΗ]1864-01-03]2-4_19-80] Ο Δημογέροντας Λεων. Κουρμούλης αναφέρει την κατάσταση στην περιοχή Μεσαράς. Η παρέμβαση του καπετάν Μιχάλη Κόρακα ακύρωσε τις αποφάσεις του.

ΙΑΧΔΗ]1864-01-22]2_12-74]Απόδειξη είσπραξης 602 γρ. ως συνδρομών καρπού, του Νοσοκομείου Ηρακλείου από δεκατρία χωριά της επαρχίας Σιτειάς.

ΙΑΧΔΗ]1864-05-16]1764]12_484]Ο Άγιος Κρήτης από Κων/πολη, ειδοποιεί για ρύθμιση μισθοδοσίας των υπαλλήλων της Δημογεροντίας θα πρέπει να συγκληθεί Επαρχιακή Συνέλευση.

ΙΑΧΔΗ]1864-05-29]3352]2_12-526] Πατριαρχική Συνοδική απόφαση - Ακύρωση της σκανδαλώδους πάκτωσης μοναστηριακού κτήματος από τον Επίσκοπο Δωρόθεο σε συγγενή του.

ΙΑΧΔΗ]1864-07-22]2_12-620]Απόδειξη είσπραξης 500 γρ. από ταμία Νοσοκομείου Ηρακλείου, της προσφοράς Ιω. Ραφαήλου υπέρ του Νοσοκομείου για ψυχική σωτηρία του.

ΙΑΧΔΗ]1864-08 27]2_13-298] Αίτηση φτωχής, χήρας με 5 ορφανά, ζητά τη συνδρομή της Δημογεροντίας για να επιδιορθώσει την στέγη του οικημάτων της.

ΙΑΧΔΗ]1864-11-22]2_14241]Κανονισμός Μισθοδοσίας Δημογερόντων, Γραμματέων, Κλητήρων και γραφικής ύλης του Γραφείου της ΧΔ Ηρακλείου. Επικυρώνεται από Μητροπολίτη Κρήτης.

ΙΑΧΔΗ]1864-12-12]2291]2_14-361]Πατριαρχική επιστολή αξιώνει να ενεργήσουν κατά τις εσώκλειστες οδηγίες του στην μεταξύ Αγίου Πέτρας και κ. Γ. Δρηγουμησία, υφισταμένη διαφορά.

ΙΑΧΔΗ]1864-12-23] Ο Κανονισμός Επιστάτη Δημογεροντίας 1864

ΙΑΧΔΗ]1865 -03-20]188]2_15-364] Η Χ.Δ. Ρεθύμνης ζητά νομικές συμβουλές στην εφαρμογή της νομοθεσίας περί κληρονόμων του Αρμενοπούλου.

ΙΑΧΔΗ]1865-12-24]2_17-486] Αλληλογραφία αποστολής στη Χ.Δ.Η, 900 Γραμματίων Λαχείων των φιλανθρωπικών καταστημάτων Ορθόδοξης Κοινότητας Κωνσταντινουπόλεως.

ΙΑΧΔΗ]1866-01-20]2_17-488]Η ΧΔ Χανίων ενημερώνει τη ΧΔΗ ότι της απέστειλε 900 γραμμάρια λαχείου Κων/πόλεως και ζητά να αναφερθεί η λήψη τους.

ΙΑΧΔΗ]1865-01-23]31]2_15-92] Η τριμελής διοικούσα Επιτροπή του Νοσοκομείου Ηρακλείου ζητά να εισπράξει το δικαίωμα που εισπράττει η Τράπεζα από τους δανειζόμενους.

ΙΑΧΔΗ]1865-01-27] 2_15-123,124,125,126] Ειδικός Κανονισμός - πρκτ ρύθμισης Μισθοδοσίας των Δημογερόντων, Γραμματέων και Κλητήρων της ΧΔΗ.

ΙΑΧΔΗ]1865-07-08]386] Η Χ.Δ.Η. διορίζει το Δημογέροντα Μεσαράς Λεωνίδα Κουρμούλη και ως Επιστάτη των επαρχιών της να προστατεύει τα ορφανικά συμφέροντα.

ΙΑΧΔΗ]1865-07-08]387]Η ΧΔΗ διόρισε τον Λ. Κουρμούλη ως Επιστάτη. Οι πρώην επιστάτες Μεσαράς Αντων. Φραγκάκης Χαρ. Καπετανάκης να παραδώσουν τα βιβλία τους.

1865-07-20]404]2_16-276] Αίτηση λωβής (=λεπής) να γίνει δεκτή κατάθεση της, στη ΧΟΤΗ ποσού 6.500 γρ. ώστε να εισπράττει τους τόκους τους για διατροφή της (ως λωβής).

ΙΑΧΔΗ]1866-02-02]2_18-247]Η Μονή Αγκαράθου αναφέρει για τα ενοίκια της Μονής από ενοικιαστές των Γουβών και τη συνδρομή στα Εκπαιδευτικά Καταστήματα Ηρακλείου.

ΙΑΧΔΗ]1867-12-02]2_20-49] Διοριστήριο έγγραφο, Ανδριάνης Μαυρογιαννάκη δασκάλας Παρθενωγωγείου Ηρακλείου με μισθό 150 γρ..

ΙΑΧΔΗ]1869-04-12]2]24-239] Ανακοίνωση δοξολογίας στο δημοτικό σχολείο Ηρακλείου.

ΙΑΧΔΗ]1869-05-05]108]2]23-259]ΠΡΚ σύστασης Εφορίας σχολείων Ηρακλείου-πρόεδρος Μελέτιος

ΙΑΧΔΗ]1869-06-26]2]24-432]Περί Επιτρόπου Χριστ. Νοσοκομείου Ηρακλείου - αλλαγή επιτρόπων

ΙΑΧΔΗ]1869-08-19]2_26-260]2] ΠΡΚ Δυο συνεδριάσεων της Εφορείας Σχολείων, πληρωμής δεδουλευμένων μισθών καθώς και η περικοπή εις το εξής των μισθών των διδασκάλων.

ε – Λειτουργικά- διοικητικά θέματα : Το αρχειακό υλικό αυτό αναφέρεται σε θέματα όπως : Εσωτερική αλληλογραφία που αναπτύσσεται με τα μέλη της χριστιανικής κοινότητας, των Χριστιανικών σωματείων μεταξύ τους, με τους πολίτες, εκπροσώπους, πληρεξουσίους αιρετούς αντιπροσώπους, Επιστάτες, Δημογέροντες. Έλεγχος ιερέων. Αλληλογραφία με την άλλη Ελλάδα και το Πατριαρχείο. Ανταλλαγή ειδήσεων, ερμηνείας Κανονισμών, πληροφόρησης από αντιπροσώπους, επικαιρότητας επί των νέων μέτρων, συντονισμός ενεργειών και κοινής δράσης. Τήρηση Πρακτικών, σύγκληση συμβουλίων, οργάνων, συνελεύσεων. Έκδοση Ψηφισμάτων επικύρωσης εκλογητηρίων, ατόμων, ομάδων, χωριών. Εντολές προς υπηρεσιακά όργανα, Εγκύκλιοι και άλλη υπηρεσιακή αλληλογραφία.¹⁴

ΙΑΧΔΗ]1869-11-25]2)29-582]Κληρονομικά με Χάτι Χουμαγιούν. Επανακάμπτοντες Κρυπτοχριστιανοί

ΙΑΧΔΔ]1870-12-χχ]2.4)1-116] Κατάλογος απόρων μαθητών έτους 1870.

ΙΑΧΔΗ]1870-12-11]2-4_19-144]Υποβολή δύο αντιγράφων «Κανονισμού των εν Ηρακλείω Σχολείων» από Μητροπολίτη Κρήτης, δια του Γενικού Διοικητή Κρήτης στο Νομοθετικό Τμήμα του Συμβουλίου του Κράτους (Τουρκίας). Προώθηση, έλεγχος και επιστροφή επικυρωμένων.

ΙΑΧΔΔ] 1871-06-14]66] Οι πρόκριτοι Νεοχωρίου (Νεαπόλεως) αφού συνέταξαν Κανονισμό λειτουργίας της Εφορείας (Σχολείων), τον υποβάλλουν στη ΧΔ Λασιθίου για έγκριση και πιστή εφαρμογή του στη συνέχεια, στην καθημερινή πράξη.

ΙΑΧΔΔ]1871-10-13]424]127] Η Βιάννος ζητά την αρωγή της Δημογεροντίας για σχολείο τους.

ΙΑΧΔΗ]1872-03-29] Αίτηση ενίσχυσης αναξιοπαθούντα στο Νοσοκομείο Ηρακλείου.

ΙΑΧΔΔ]1872-11-29]604-5] Απόφαση ΧΔΔ περί της έδρας της Σχολής Βιάννου. Αποφασίστηκε εκεί όπου και η έδρα της (Οθωμανικής) Επαρχιακής Διοικήσεως.

ΙΑΧΔΔ]1872-12-22]762] Εισήγηση Αρχιμανδρίτη Νικηφόρου Ζαχαριάδη για το διορισμό του Αναγνώστη Μαγριπλή, ως Ευταξία, από 1^{ης} Ιανουαρίου του αρχόμενου νέου έτους 1872.

1872-12-28]416-5]Ο Κρήτης ενημερώνει τον επίσκοπο Αρκαδίας για εύρεση-συμφωνία διδασκάλου.

ΙΑΧΔΔ]1873-08-31]447]2] Η απάντηση από Ηράκλειο στη ΧΔ Λασιθίου για αποστολή νέου Κανονισμού Εκπ/σης.

ΙΑΧΔΔ]1873-09-20] Καθυστερούμενες δόσεις, της συνδρομής για τη Θεολογική Σχολή.

¹⁴ΙΑΧΔΗ]1860-06-23]2-2-551] Τα Χανιά προτείνουν να υπογραφεί ευχαριστήρια επιστολή προς τον ευεργέτη κ Δημ. Βερναδάκη που με δωρεά του μορφώνει νέους και ιερείς.

ΙΑΧΔΗ]1861-11-14]2 5-1163] Δημογεροντία Χανίων- Ρεθύμνης ενημερώνουν ΧΔΗ. Παράπονα γιατί οι αναφορές στο Γ. Συμβούλιο θα πρέπει να επικυρώνονται από τους Αρχιερείς, ως Προέδρους των τοπικών Δημογεροντιών.

ΙΑΧΔΡ]1861-12-19]25 -1218] Οι Ρεθύμνιοι ρωτούν για τη φήμη της σύναψης δανείου και την άρνηση κυκλοφορίας νέου νομίσματος στην Κρήτη, που θα έβαινε σε βάρος των Ορφανικών συμφερόντων Κρήτης.

ΙΑΧΔΗ]1863-04-12]2_9-395] Η Δνση της ΧΟΤ Ηρακλείου υποβάλλει προς έγκριση τον ισολογισμό χρήσεως χρόνου που πέρασε (1862) στον Μητροπολίτη Κρήτης.

ΙΑΧΔΔ]1863-06-08]2_9-671]Εκλογητήριο Δημογέροντα Μεραμπέλλου-Λασιθίου Ιωάννη Κοκολάκη.

ΙΑΧΔΗ]1863-08-28]2_10-964] Συκοφαντημένος με αστήρικτες κατηγορίες ο φύλακας του Νοσοκομείου Δημ. Αρχοντάκης, απολύθηκε της υπηρεσίας του με αποτέλεσμα την πτώχεια της πολυμελούς οικογένειάς του. Ούτε ενοίκιο δεν είχε να πληρώσει, που συσσωρεύτηκε στα 230 γρ. Ζητά λοιπόν από τη ΧΔΗ την οικονομική αυτή ενίσχυση για να μην αποβάλλουν από το σπίτι του, αυτό και τη δυστυχή οικογένειά του.

ΙΑΧΔΗ]1863-09-07] 2_10-1011] Πρόχειρη εντολή στον Γραμματέα της ΧΔΗ Στ. Μαρκόπουλο, να συντάξει την αλληλογραφία του Σωματείου.

ΙΑΧΔΗ]1863-10-07]1219]2_10-1141] Ο Μητροπολίτης Κρήτης θέτει σε αργία τον ιερέα Σταυρακίον για παρακοή και απείθεια. Παράλληλα ενημερώνει τους ενδιαφερόμενους χωρικούς για την εγκύκλιο διαταγή του Γεν. Διοικητή Κρήτης, την οποίαν εκτελεί ο Καϊμακάμης Βέης.

ΙΑΧΔΗ]1863-10-25]1171]2_10-1269]Πρόσκληση Υποπρόξενου της Ελλάδας στα μέλη της ΧΔΗ, συμμετοχή τους στη δοξολογία που θα ψαλλεί για την άφιξη στην Ελλάδα του Βασιλέα της Γεωργίου του Α΄.

στ– Σχέσεις με την Οθωμανική Διοίκηση και τις υπηρεσίες . Το αρχειακό υλικό αυτό είναι πιο συγκροτημένο, προσεγμένο και αναφέρεται σε θέματα όπως : Εντολές οθωμανικών αρχών. Πληροφορίες για νέες ρυθμίσεις, νέες οθωμανικές αρχές του νησιού, για το Γενικό Διοικητή. Ομαδικά αιτήματα Χριστιανικών ομάδων και κυρίως στον Ισμαήλ πασά στην περίοδο της φιλολαϊκής πολιτικής του διοίκησης. Έλεγχος διοικητικών οργάνων (Μουλαζίμηδων) για πλημμελή εκτέλεση καθηκόντων τους. Εκλογητήρια. Ενημερώσεις από χριστιανούς πληρεξουσίου κοντά στις Οθωμανικές αρχές και διοικητικά συμβούλια. (Ι. Δρακάκης) και τα σημαντικά σουλτανικά φερμάνια και ιδιαίτερα νομικά κείμενα, που δημοσιεύονται έπειτα από κρίσεις και προβληματικές καταστάσεις.¹⁵

ΙΑΧΔΗ]1863-12-09]2_11-1426] Ο επίσκοπος Ιεροσητείας Ιλαρίων αναφέρει στη Χ.Δ.Η για το διορισμό των Επιστατών και ότι δέχθηκαν συγχρόνως να εισπράξουν σε είδος την βοήθεια του Νοσοκομείου και όσα ορφανικά χρήματα ήθελαν συγκεντρώσει ως τότε και να τα παραδώσουν όταν έλθουν εκεί. ΙΑΧΔΗ]1864-01-14]2_11-1487] Εκθεση δαπάνης για την αγορά και μεταφορά σιδερένιου χρηματοκιβωτίου ασφαλείας, από την Τεργέστη.

ΙΑΧΔΗ]1864-02-11]2-4_1α-105] Ο Κρήτης Μελέτιος από την Κων/πολη όπου βρίσκεται, ανακοινώνει στους Δημογέροντες, Εφόρους των Σχολείων, του Νοσοκομείου και της Εκκλησιαστικής Επιτροπής την παμπηφεί εκλογή του στην Επαρχία Ελευθερουπόλεως. Θέση την οποία εξήτησε. Εκφράζει τις ευχαριστίες του για την ως τώρα αγάπη τους, θα διατηρεί ευχάριστες αναμνήσεις και θα προσεύχεται γι αυτούς.

ΙΑΧΔΗ]1864-08-01]2_13-172] Πρακτικό εκλογής Δημογέροντα επαρχίας Ιεράς Σιτειάς κ. Γ. Καρανδινού, επικυρωμένο από τον επίσκοπο Ιεροσητείας σύμφωνα με τον περί εκλογής Δημογερόντων υψηλό Κανονισμόν. Υπογράφουν κατά χωρίο των δύο επαρχιών, οι δύο πληρεξούσιοι κάθε χωριού.

ΙΑΧΔΗ]1864-09-08]2_13-427] Αλληλογραφία-Ψήφισμα κατοίκων επαρχίας Λασιθίου προς ΧΔΗ και Σουλτάνο επικαλούμενοι το έλεος του για να λυτρωθούν από τα δεινά που τους προκαλούν η οικογένεια των Χανιαλάκηδων από το Ηράκλειο, οι οποίοι εγείρουν αξιώσεις και τους καταδυναστεύουν με νομικά τερτίπια, οδηγώντας τους σε δίκες και ταλαιπωρώντας τους στις πόλεις και τα Χανιά.

ΙΑΧΔΗ]1864-10-03]2_14-23] Οι κάτοικοι Βιάννου διαμαρτύρονται στην Χ.Δ.Η. ότι η μετακίνηση από το χωριό τους της αστυνομικής αρχής, αύξησε την εγκληματικότητα. Γι αυτό Χριστιανοί και Οθωμανοί επιμένουν στην διαμαρτυρία τους, όταν εμποδίζονται ν' αναφερθούν στον Μουσήρ πασά εφένδη.

ΙΑΧΔΗ]1865-5-7]479]2_15-709] Αίτηση Κλητήρα της ΧΔΗ ζητά αύξηση μισθού 200 γρ. για να καλύψει τις ανάγκες της πολυμελούς οικογενείας του.

ΙΑΧΔΗ]1865-06-03]2_16-12] Έγγραφο ανορθόγραφη, αναφορά του Μουδέρη Πεδιάδος (Μουσταφά Μπέη) για τις ενέργειές του σε κληρονομική υπόθεση στο χωριό Κράσι κατά των οποίων οι ενδιαφερόμενοι το απορρίπτουν δηλώνοντας ότι θέλουν άνθρωπο της Δημογεροντίας να τους μοιράσει.

ΙΑΧΔΗ]1865-09-01]2_16-489] Ο Άγιος Αρκαδίας ζητά επιπλέον των καταθεμένων χρημάτων του στη Χριστ. Ορφ. Τράπεζα να γίνουν δεκτά το ποσό των 12.000 γροσίων στην μερίδα του. Η αίτηση γίνεται δεκτή.

ΙΑΧΔΗ]1868-10-10]78]2_21-214] Διαρκούσης της τρίχρονης Κρητικής επανάστασης ο Μητροπολίτης Κρήτης από την Κων/πολη συγχαίρει τους νεοεκλεγέντες Δημογέροντες του νεοσυσταθέντος Σωματείου της Δημογεροντίας. Εκφράζει την ελπίδα αποκατάστασης της τάξεως (Κατάπνιξη της επανάστασης) από την πατρική παρουσία της Σ. (Οθωμανικής) Κυβερνήσεως και τους εύχεται να δικαιώσουν την εκλογή τους με την ευθυδικία που τους διακρίνει, στο στάδιο αυτό της ζωής τους.

ΙΑΧΔΗ]1869-12-24]2]30-341] Διαταγή πασά περί εξόδων Τράπεζας.

ΙΑΧΔΛ]1872-09-13]79]471] 688] Η ΧΔΛ προς το περιοδεύον κλιμάκιο της να μην επιλαμβάνεται αναρμόδιων θεμάτων. Ειδοποίηση των δυο Δημογερόντων που περιοδεύουν στην Επαρχία Σιτειάς να περιοριστούν στα υπηρεσιακά τους καθήκοντα αποφεύγοντας να δίδουν αιχμές στους Σιτειακούς για παράπονα αυθαίρετης δράσης τους και παρεξηγήσεις.

ΙΑΧΔΛ]1873-11-07]638] Αίτηση γραμματειακής συνδρομής στη ΧΔΛ για την καταγραφή της μοναστηριακής περιουσίας.

¹⁵ ΙΑΧΔΗ]1860-02-24] Ο Ισμαήλ πασάς προσφωνεί ευγενικά τους εκλογείς της πόλεως Ηρακλείου.

ΙΑΧΔΗ]1860-06-24]2_2-558] Ι. Δρακάκης ενημερώνει για διορισμό 6 Χριστιανών Μουλαζίμηδων στο Ηράκλειο και άλλα διοικητικά μέτρα. Απόπειρα κατά της ζωής του Μαυρογένη, συλλήψεις υπόπτων.

Θα πρέπει να τονιστεί ότι το υλικό αυτό, ανήκει στην κατηγορία των ελλειπόντων, εκείνων που απέμειναν, έπειτα από τις απανωτές ανωμαλίες και επαναστάσεις του τόπου. Η έλλειψη φροντίδας και κρατικής μέριμνας διάσωσης του, στα νεότερα χρόνια επέδρασε καταλυτικά στην απογύμνωσή του από σημαντικά έγγραφα. Σημαντικά οικονομικά στοιχεία, έχουν εξαφανιστεί από τους άμεσα ενδιαφερόμενους, και εκμισθωτές μοναστηριακών, οι οποίοι εκμεταλλεζόμενοι τις καταστάσεις φρόντισαν σχετικά, ώστε να μην φαίνονται οι δοσοληψίες τους με τα Κοινά.

ΙΑΧΔΗ]1860-07-03]2 2-575] Ενημέρωση Ιωάν. Δρακάκη από Χανιά για Εφορεία Σχολείων και ευεργέτη Βερναρδάκη Δ.

ΙΑΧΔΗ]1863-01-02]2]9-4] Ο Γεν. Δκτής Κρήτης Ισμαήλ Πασάς εκφράζει φιλοφρονήσεις στη Χ.Δ.Η. και στους Δημογέροντες από τις διαπιστώσεις του ότι : Ο λαός διάγει εν ευδαιμονία. Τα διάφορα Καταστήματα της νήσου προοδεύουν και τα μέλη αυτών καταγίνονται υπέρ του κοινού καλού εν ειλικρινεία και ομονοία. Εκφράζει το ενδιαφέρον του να πληροφορείται συχνά τις υποθέσεις τους.

ΙΑΧΔΗ]1863-01-16]2]9-27]Ανορθόγραφο έγγραφο, Οι προεστοί του χωριού Πόμπιας πιστοποιούν για την κληρονομιά κόρης από τους αδελφούς της Ματζαπετάκηδες του χωριού Αμπελούζο. Υπογράφει Μουλαζίμης, ο καπετάν Μιχαήλ Κορακάκης.

ΙΑΧΔΗ]1863-02-12]2]9-13] Ενημέρωση των Δημογερόντων Ηρακλείου ότι ο Γ.Δ. Κρήτης διαβιβάζει στην Υψ. Πύλη το θέμα της Μητροπολιτικής μισθοδοσίας, το οποίο του ανάφεραν.

ΙΑΧΔΗ]1863-02-19]2]9-131]Οι πρόκριτοι Χριστιανών κατοίκων των επαρχιών του Τμήματος Ηρακλείου, απευθύνονται στον Γενικό Διοικητή Κρήτης, Ισμαήλ πασά αναφέροντας ότι προσφέρουν, ως φόρο αφοσιώσεως το προϊόν του προ ενός έτους ενεργηθέντος εσωτερικού δανείου, το χαρτονόμισμα, το οποίο παρέδωσαν στον Υποδιοικητή Ηρακλείου Ναζίφ Μπέη για να το προωθήσει αρμοδίως.

ΙΑΧΔΗ]1863-03-12]2]9-270] Ο Γ. Διοικητής Κρήτης (Ισμαήλ Πασάς) ενημερώνει τους Δημογέροντες Ηρακλείου ότι όπως πληροφορήθηκε ο Μουλαζίμης Μαλεβυζίου Φιλιππάκης δεν εκτελεί σωστά τα καθήκοντα του, γι' αυτό διέταξε ανακρίσεις με σκοπό την τιμωρία του, ως υπαλλήλου της εξουσίας.

ΙΑΧΔΗ]1863-07-03]2_10-722]Οι Μουχτάρηδες των συνοικιών πόλεως Ηρακλείου, ζητούν την παρέμβαση του Αγίου Κρήτης για φοροαπαλλαγές τους. Ως Επιστάτες στις διαταγές της Κυβερνήσεως και της Ι. Μητροπόλεως (Δημογεροντίας) ζητούν την παρέμβαση του για φοροαπαλλαγές τους. Προνομιακά ζητούν ν' απαλλαγούν από τη φορολογία του Στρατιωτικού φόρου, για τα τρία τελευταία δεδουλευμένα έτη τους, επειδή ήταν δημόσιοι υπηρέτες και θα φορολογηθούν πλέον ανάλογα.

ΙΑΧΔΗ]1863-08-11]2_10-895] Εκλογητήριο έγγραφο 5 αιρετών Χριστιανών Ηρακλείου για έκτακτο Γενικό Συμβούλιο στα Χανιά για την ευημερία του τόπου. Πιστοποιεί την ιδιότητα των πέντε αιρετών Χριστιανών πληρεξουσίων της πόλεως Ηρακλείου που θα εκπροσωπήσουν τη Χριστ. Κοινότητα στα Χανιά στο εκεί Γενικό έκτακτο Συμβούλιο που θα συγκροτηθεί και θα αφορά στην ευημερία του τόπου. Οι εκλέκτορες παρακαλούν τον Μητροπολίτη να τους αναγνωρίσει και να ενεργήσει το ίδιο και για την Σεβαστή (Τούρκικη) εξουσία.

ΙΑΧΔΗ]1863-08-26]1123]2_10-926] Ανταπόκριση του πληρεξούσιου της ΧΔΗ στα Χανιά Στ. Μαρκόπουλου, ο οποίος ενημερώνει για : -τις προθέσεις Ισμαήλ πασά να προσβάλλει ταπεινώνοντας τα Σφακιά με το πρόσχημα ότι είναι καταφύγιο απαγωγέων νεαρής κόρης και άλλων κακούργων.- την έκτακτη σύγκληση του Γενικού Συμβουλίου, για την ευημερία του τόπου.- την εκεί παρουσία του Μητροπολίτη Κρήτης. -τις ενέργειες εκλογής προταθησομένου Αντιπροσώπου Κρήτης στην εκλογική Συνέλευση αποκατάστασης του Οικουμενικού Πατριάρχη Κων/πόλεως.

ΙΑΧΔΗ]1864-02-08]2_12-135]Επιστολή εκ Κων/λεως ανακοινώνει στη ΧΔΗ, την επάνοδο του Ισμαήλ Πασά ως Γεν. Διοικητή Κρήτης, σύμφωνα με τις ευχές και τη δεδηλωμένη επιθυμία των Κρητικών.

ΙΑΧΔΗ]1864-05-06]2_12-402]Πρακτικό εξοικονόμησης χρημάτων ύψους 5.594 γρ. για το δείπνο που παρέθεσε η Χριστιανική Κοινότητα Ηρακλείου στον Γενικό Διοικητή Κρήτης Ισμαήλ Πασά.

ΙΑΧΔΗ]1869-10-20]2]28-352]α] Ο Μητροπολίτης ζητά από τον πασά τη διαχείριση της περιουσίας των απόντων στην αλλοδαπή.

ΙΑΧΔΔ] 1873-12-18]704] Ο Σχολάρχης της Οθωμανικής Σχολής Νεαπόλεως ζητά στατιστικά στοιχεία για τη Χριστιανική εκπαίδευση του Τμήματος Λασιθίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ **Οι Εσωτερικοί Κανονισμοί στην Κρήτη**

Εισαγωγικά

Η εναλλαγή της εφαρμογής διαφόρων μορφών δικαίου στην Κρήτη, ήταν συνέπεια των ανακατατάξεων και του ζοφερού κλίματος, που επικρατούσε στο νησί της Κρήτης. Παράλληλα προς το ιερονομικό (κορανικό) οθωμανικό δίκαιο, δίκαιο του κατακτητή, που είχε τάσεις αναπροσαρμογής και μεταρρύθμισής του, ίσχυε το δίκαιο των προνομίων. Συχνά όμως και τα δύο αυτά δίκαια καταλύονταν και ανατρέπονταν από το επαναστατικό δίκαιο των Κρητών, το οποίο ήταν συλλογικής μορφής.

Έτσι στα πλαίσια του πνεύματος του Τανζιματίου μετά το (1839) Χάτι Σερίφ και το Χάτι Χουμαγιούν (1856), εξαγγέλθηκε η ισότητα των υπηκόων του σουλτάνου, αλλά όπως αποδείχτηκε αργότερα, ήταν κυρίως εξαγγελίες.

Θα χρειαστεί η διαμαρτυρία και η εξέγερση των Κρητικών για τα αυτονόητα και εξαγγελθέντα δικαιώματα ισότητας,¹ τα οποία τους αναγνώριζε εγγράφως ο σουλτάνος. Αλλά και πάλι με πολλές παλινωδίες.

Οι μεν Μωαμεθανοί της Κρήτης, ένοιωθαν μειωμένοι, υπέβλεπαν και ήθελαν την υπονόμευση των χριστιανικών δικαιωμάτων. Οι δε Χριστιανοί μάταια ανέμεναν την πλήρη εφαρμογή τους και στην Κρήτη.

Έτσι, μετά το Κίνημα του Μαυρογένη, στα 1858 θα αναγκασθεί με φερμάνι του ο σουλτάνος να αναγνωρίσει διευκρινιστικά και πάλι ιδιαίτερα, τα δίκαια αιτήματα των Κρητών επαναστατών.

Το αυτοκρατορικό διάταγμα του 1859,² εκδόθηκε έπειτα από τις διαπιστώσεις που έκανε ειδικός αποσταλμένος του σουλτάνου στην Κρήτη. Ο ανώτερος υπάλληλος του κράτους, Μεχμέτ Καβουλή, γραμματέας των εξωτερικών, ο οποίος αφού επισκέφτηκε την Κρήτη, υπέβαλε σχετική έκθεση των διαπιστώσεων που έκαμε. Στα περιεχόμενά του το αυτοκρατορικό αυτό διάταγμα επικαλείται την Έκθεση εκείνη αναφέροντας κατά λέξη :

« Εκ του περιεχομένου της εκθέσεως εκείνης φαίνεται :

÷ ότι δεν εγένετο καλώς η προλαβόντως διεξαχθείσα εκλογή των μελών του Ανωτάτου Συμβουλίου της νήσου (*μετζλίσι κεπίρι εγιαλέτ*).

÷ ότι το συμβούλιον, το οποίον υπό το όνομα «Δημογεροντία» συνεστάθη προσωρινώς κατά το παρελθόν έτος, συνεπεία αιτήσεως των κατοίκων, ίνα διευθύνη τας ορφανικάς περιουσίας και θεωρή τας κληρονομικάς υποθέσεις, ως γίνεται και εις τας λοιπάς επαρχίας του κράτους μου, *επεμβαίνει εις αντικείμενα διαφεύγοντα την δικαιοδοσίαν αυτού και τέλος*

÷ ότι δεν υπάρχει τάξις ως προς την εκλογήν των δημογερόντων.

Κατά συνέπειαν συνετάχθησαν από κοινού, υπό των αρμοδίων, τα νομοσχέδια :

¹ Ο Ρ. Κούνδουρος υποστηρίζει πως ο Τούρκος χρειάζεται κάθε δέκα χρόνια μια επανάσταση. Μια για υποσχεθεί και μια για να εφαρμόσει όσα υποσχέθηκε.

² Φερμάνι 7 Ιουλίου 1858 - Σαμή πασάς. Βλ. Παράρτημα σ. 54.

- Περί του τρόπου, καθ'όν θα διεξάγονται του λοιπού αι εκλογαί των μελών του ανωτάτου Συμβουλίου της νήσου και του προλεχθέντος προσωρινού συμβουλίου (ήτοι της Δημογεροντίας),
- Περί του κύκλου της δικαιοδοσίας αυτών και
- Περί του χαρακτήρος της υπηρεσίας των.

Τα νομοσχέδια ταύτα, άτινα θέλουσιν εφαρμοσθή προσωρινώς μέχρις ου τεθή εις ενέργειαν τό γενικόν σύστημα, όπερ πρόκειται να καθιερωθή διά τα εν ταις επαρχίαις του Κράτους μου ευρισκόμενα τοιαύτα συμβούλια, ως αναφέρουσι τα προμνημονευθέντα έγγραφα, ευρέθησαν ορθά και σύμφωνα με τας διατάξεις του Αυτοκρατορικού μου νόμου, εφ' ω απεφασίσθη υπό του Υπουργικού Συμβουλίου να τεθώσιν εις ενέργειαν τα υπ' αυτών οριζόμενα....».³

³ Βλ. Αυτοκρατορικών Διάταγμα, περί τα μέσα του μηνός Τζεμάζιελ-εββέλ του έτους 1276 της Εγείρας (1859) Κρητικός Κώδιξ 1879, σ. 10-24.

3.1 Κανονισμός Δημογεροντιών και Διοικητικών Συμβουλίων Κρήτης (1859)

Μετά την αποδοχή από το σουλτάνο των διαπιστώσεων της έκθεσης του Μεχμέτ Καβουλή εφένδη, για την κατάσταση που επικρατούσε στην Κρήτη, επίσπευσε τις διαδικασίες και εξέδωσε στα 1859 ειδικά, πλέον για την Κρήτη τον «Κανονισμό των Δημογεροντιών και Διοικητικών Συμβουλίων».⁴

Τόσο ενοχλήθηκε όμως, ώστε να επαναλαμβάνει τις διαπιστώσεις στο φερμάνι αυτό όπου προτάσσει τις παρατηρήσεις του για την κατάσταση που συνάντησε ο αποσταλμένος του, να επικρατεί στο νησί, ώστε θέλησε να βάλει κανόνες και όρια στα πρώτα θέματα που προέκυπταν. Ανέφερε λοιπόν στο σκεπτικό του :

*«...Επειδή τινα των συμβουλίων, τα όποια συνεστάθησαν κατά το παρελθόν έτος εν Κρήτη υπό το όνομα «Δημογεροντία» ίνα θεωρώσι μόνον τας εις τας ορφανικάς περιουσίας αφορώσας υποθέσεις ως και τας κληρονομικάς, κατά τας θρησκευτικάς διατάξεις και σύμφωνα με τον νόμον, ως γίνεται εν Κων/πόλει και ταις λοιπαίς επαρχίαις της Αυτοκρατορίας, και τα οποία λειτουργούσι προσωρινώς μέχρι της δημοσιεύσεως των γενικών μετρων, άτινα πρόκειται να καθιερωθώσι συνεπεία της ληφθησομένης αποφάσεως υπό του εν τω Πατριαρχείω Κων/πόλεως, δυνάμει Αυτοκρ. Διατάγματος, συσταθέντος Συμβουλίου, παραγνωρίζοντα τα κύρια καθήκοντα αυτών, προέβησαν εις πράξεις αντικειμένας εις τα επικρατούντα έθιμα, συνεζητήθη εν ειδική επιτροπή και **συνετάχθη ο παρών Κανονισμός**, διαγράφων τα ειδικά καθήκοντα, τα οποία του λοιπού οφείλουσιν αι Δημογεροντία να γνωρίζωσι και να εκπληρώσι, κανονίζων τον τρόπον, καθ' ον θα διεξάγονται αι εκλογαί των δημογερόντων και ορίζων τινες θα ώσιν οι πρόεδροι των δημογεροντιών και υπό τίνος την επιτήρησιν θα διατελώσιν αύται.»⁵*

Είναι ο **έντυπος Κανονισμός των πρώτων τριών (3) Δημογεροντιών και των Διοικητικών Συμβουλίων**, που αναφέρεται χωριστά, για την Κρήτη. (1859)⁶

Ως εδώ, προκύπτει από τα προηγούμενα και υπογραμμίζεται ότι : άλλα θεσμοθετούνται από το σουλτάνο, κεντρικά και προβλέπονται από το Οθωμανικό Δίκαιο και άλλα εφαρμόζονται και υλοποιούνται στους Χριστιανούς υπηκόους του στην Κρήτη, περιφερειακά.

Οι ντόπιοι Μωαμεθανοί με δυσθυμία δέχονταν τις σουλτανικές εξαγγελίες ενώ οι Οθωμανοί διοικητικοί υπάλληλοι συμμορφώνονταν με βραδύτητα σ' αυτές. Παρά τις προβλεπόμενες απειλές και αφορισμούς για τους παραβάτες. Προσπαθούσαν με κάθε τρόπο να τις υπονομεύσουν, αν δεν επιτύχουν να αποτρέψουν ολοκληρωτικά την εφαρμογή τους.

⁴ Πλήρες κείμενο του Κανονισμού βλ. Παράρτημα, νομικά κείμενα, σ. 64.

⁵ Βλ. κείμενο και σε : Πλουμίδη – Φουρναράκη, *Ειδικοί νόμοι παρά Χριστιανούς...*, σ. 03-09 και Τάλωσ τ. Γ' σ. 161, 162-169.

⁶ Αργότερα, με τον Οργανικό Νόμο προβλέπονται χωριστές Δημογεροντίες για Χριστιανούς και χωριστές για Μουσουλμάνους. (Βλ. Σχόλια-υποσημειώσεις, στο τέλος Πλουμίδη-Φουρναράκη ό.π. σ. 8).

3.2 Εσωτερικός Διοργανισμός της Δημογεροντίας Κρήτης (1862)

Μετά τις βασικές δομικές λεπτομέρειες και διευκρινήσεις που δόθηκαν και ορίστηκαν με τον Κανονισμό των Δημογεροντιών και Συμβουλίων Κρήτης (1859) για τη μορφή, της έννοιας της Δημογεροντίας, αναδυόταν η ανάγκη σύνταξης των λεπτομερειών εσωτερικής λειτουργίας της ως υπηρεσίας ή σωματείου, την οποία θα έπαιρνε. Τις εσωτερικές αυτές αναλυτικές λεπτομέρειες ήρθε να καλύψει η συντάξη σχετικού Κανονιστικού κειμένου, το οποίο θα ήταν ουσιαστικά ο δομικός Κανονισμός της μορφής που θα έπερνε στην πράξη η λειτουργία της Δημογεροντίας με λεπτομέρειες για την δομή, την αποστολή, τις αρμοδιότητες, τα όργανα και τον τρόπο λειτουργίας τους. Τα κείμενα αυτά συντάχτηκαν, όπως όλοι οι ειδικοί Κανονισμοί, σε τοπικό επίπεδο, με τον προσδιορισμό τους ως «Εσωτερικός Διοργανισμός της Δημογεροντίας» Κρήτης.

Ο Διοργανισμός των Δημογεροντιών Κρήτης, αποτελεί μακροσκελές κανονιστικό κείμενο, ρυθμιστικό της λειτουργίας του βασικού θεσμού των υπηρεσιών (σωματείου) της Χριστιανικής Δημογεροντίας. Λειτουργεί δίκην συντάγματος άλλων επιμέρους άτυπων λειτουργιών και θεσμών των Χριστιανών της Κρήτης. Σ' αυτόν καταχωρούνται και αναφέρονται αναλυτικά οργανωμένες οι λεπτομέρειες λειτουργίας του θεσμού στο νησί. Αποτελεί το ουσιαστικό θεσμικό πλαίσιο του επιχειρούμενου από το σουλτάνο διοικητικού πειράματος στην Κρήτη.

Στα πλαίσια αυτής της εκσυγχρονιστικής δραστηριότητας συμβαίνουν διάφορες ενέργειες και από τις δυο πλευρές.

Επιτρέπουν και ενισχύουν την κοινωνική συνοχή των Χριστιανών, η οποία παίρνει άτυπη θεμική μορφή, αλλά ουσιαστική, με πρακτικά αποτελέσματα. Περιορίζει τις ασυδοσίες των Μουσουλμάνων, με το άτυπο, πλαίσιο κανόνων που τίθενται. Αυτό του συστήματος των Κανονισμών.

Τα κείμενα του Διοργανισμού συντάχθηκαν οι Δημογέροντες όλης της Κρήτης, σε κοινή συνεδρίασή τους στην πόλη του Ηρακλείου, έδρα του Μητροπολίτη (Αρχιεπισκόπου) Κρήτης στα τέλη του 1862.

Τα έγγραφα, που διαθέτουμε, αποτελούν ακριβές αντίγραφο, από τον πρωτότυπο Κανονισμό του 1862, το οποίο έγινε στα 1870 και το πιστοποιούν και επικυρώνουν με την υπογραφή τους, τα μέλη της Χ.Δ. Ρεθύμνης.

Η θεσμοθετική αυτή διαδικασία των Χριστιανών της Κρήτης, περιλαμβάνει στην ουσία την σύνταξη έξι, επί μέρους ειδικών Κανονισμών με σημαντικότερο, βασικότερο και σπουδαιότερο τον πρώτο Κανονισμό από αυτούς.

Αυτοί επιγράφονται και είναι :

- A. Εσωτερικός Διοργανισμός της Δημογεροντίας
- B. Κανονισμός Δικαιωμάτων Δημογεροντίας
- Γ. Κανονισμός της Χριστιανικής Ορφανικής Τραπεζής
- Δ. Κανονισμός των εις τας επαρχίας διορισθέντων Επιστατών των Χριστιανικών Ορφανικών Υποθέσεων.
- E. Κανονισμός της διανομής και της παραχωρήσεως των Ορφ. περιουσιών.

Στ. Κανονισμός της διανομής της ακινήτου Ορφανικής περιουσίας.

Τα έγγραφα αποτελούν ενιαίο χειρόγραφο κείμενο,⁷ στο οποίο αρχικά αναφέρονται τα προκαταρκτικά της συνεδριάσεως σύνταξής τους, ήτοι :

Ο τόπος : Το κατάστημα της Δημογεροντίας του Τμήματος Ηρακλείου.

Ο χρόνος : Η δεκάτη πέμπτη 15 Δεκεμβρίου 1862 (αναφέρεται στο τέλος).

Η σύνθεση του Σωματείου: Τη συντακτική επιτροπή, όπως αποκαλείται η μορφή υπηρεσίας της Χριστιανικής Δημογεροντίας, δηλώνεται ότι αποτελούν οι :

- Ο Αρχιμανδρίτης Καλλίνικος, ως Επίτροπος της Α. Σεβασμιότητας του Μητροπολίτη Κρήτης, κυρίου Διονυσίου (Χαριτωνίδου), και
- Οι αιρετοί Χριστιανοί Δημογέροντες :
 - ÷ Εκ μέρους του Τμήματος Ηρακλείου :
 - Λινάρδος Α. Γ., Δημογέρων της πόλεως Ηρακλείου
 - Οικονομίδης Ιωάννης, Δημογέρων επαρχιών Μαλεβυζίου και Τεμένους.
 - Κουρμούλης Ι. Λεωνίδα » » Καινουργίου και Πυργιωτίσσης.
 - Τάντουλος Πέτρος » » Ιεράς και Σητείας.
 - Κονταξάκης Ν. Εμμαν. » » Πεδιάδος
 - Μαρκόπουλος Σταύρος Γραμματέας
 - ÷ Οι αντιπρόσωποι της εντίμου Δημογεροντίας Χανίων :
 - Κωσταντουδάκης Μιχαήλ Δημογέρων της πόλεως Χανίων
 - Σεργάκης Παναγιώτης » » επαρχίας Κυδωνίας
 - Παπατζανάκης Αναγνώστης » » » Σελίνου
 - ÷ Οι αντιπρόσωποι της εντίμου Δημογεροντίας του Τμήματος Ρεθύμνου :
 - Τσουδερός Μιχαήλ Δημογέρων της επαρχίας Αγ. Βασιλείου
 - Καθαράκης Ανδρέας » » » Αυλοποτάμου

Στο τέλος τα κείμενα υπογράφηκαν από τα μέλη. Επικυρώθηκαν δε από την Α. Σεβασμιότητα τον Άγιο Κρήτης, Κύριο Διονύσιο.

Ο σκοπός : Ως αιτιολογία, σκεπτικό της σύνταξης του Κανονισμού αναφέρεται «...η απόλυτος ανάγκη της από κοινού κανονίσεως των χρεών, της δικαιοδοσίας των δια Βασ.(αυτοκρατορικού) διατάγματος συστηθεισών τριών Δημογεροντιών της νήσου Κρήτης» «...ίνα υπό των τριών τούτων Σωματείων ομοιομόρφως διεξαγείται η υπηρεσία και τηρείται η απαιτούμενη τάξις καθ' όλην εν γένει των χρεών αυτών την ενέργειαν ».

Ο τρόπος αποφάσεων : «Μετά προηγουμένην ικανήν συζήτησιν και ώριμον σκέψη απεφάνθησαν παμψηφεί.»

Αναλυτικά για καθένα, από τους επί μέρους Κανονισμούς, δίδεται στη συνέχεια το σύντομο περιεχόμενό του,⁸ ενώ παρατηρούμε τα εξής :

⁷ Πρβλ. Ιστορικό Αρχείο Κρήτης (Χανιά), Ιστορική συλλογή αριθ. 43.

⁸ Πλήρες κείμενο δεξ Παράρτημα, Νομικά Κείμενα, Κανονισμοί, σ. 110.

α. Εσωτερικός Κανονισμός της Δημογεροντίας

Το κείμενο και το περιεχόμενο του δομείται από πενήντα επτά επιμέρους Άρθρα, τα οποία στοιχίζονται σε δέκα θεματικές ενότητες, που ονομάζονται Κεφάλαια, αριθμημένα με ελληνική αρίθμηση και επιγραφόμενα με την θεματική του έκαστο.

Το πρώτο, Κεφάλαιο Α :

Αποτελείται από το Άρθρο 1, όπου προσδιορίζεται : ο «Σκοπός της συστάσεως αυτής». Τονίζεται δουλοπρεπώς η ευδοκία παραχώρησης τινών προνομίων...εις τους Χριστιανούς κατοίκους της Νήσου Κρήτης, αφορώντα την ελευθέραν και ανεξάρτητον διεξαγωγήν των τέως μεταξύ αυτών ανεφουμένων κληρονομικών υποθέσεων και την εποπτείαν της πιστής και επωφελούς διαχειρήσεως των ορφανικών αυτών συμφερότων από μέρους των εις τα τρία διοικητικά Τμήματα αυτής συστηθεισών Δημογεροντιών, συγκειμένων εκ μελών, εκλεγομένων υπό του λαού ...».

Το Κεφάλαιον Β' : *Χρέη της Δημογεροντίας*.

Αποτελείται από δέκα έξι άρθρα, (από 2 έως 18)⁹ στα οποία ορίζονται :

Ο χρόνος λειτουργίας και συνεδριάσεων της δημογεροντίας.

Οτι Επιτροπή μελών της δύναται να εξετάζει επιτόπιες υποθέσεις. (2-3-4)

Η απόφαση της λαμβάνεται με πλειοψηφία. (5)

Ορίζονται τα απαραίτητα υπηρεσιακά βιβλία, που πρέπει να τηρούνται. (6)

Ο Διευθυντής της Χριστιανικής Ορφανικής Τράπεζας ορίζεται από την προϊσταμένη αρχή της Χ.Δ.. Πρέπει να διατεθεί τα προσόντα του τίμιου και ευυπολήπτου ανθρώπου. Να είναι κάτοχος ακίνητης περιουσίας, και να τον εγγυώνται τρεις εγγυητές, ότι δεν θα καταχραστεί την Τράπεζα. Οι υπηρεσιακές πράξεις του θα ελέγχονται και αντίγραφο ισολογισμού θα υποβάλλεται στον πρόεδρο της Δημογεροντίας. (7)

Η Δημογεροντία οφείλει να εκκαθαρίζει τις ορφανικές περιουσίες και να καταθέτει τα ποσά, που προκύπτουν στη Χριστ. Ορφ. Τράπεζα. (8)

Διορίζει Επιστάτες της στις επαρχίες, οι οποίοι εκτελούν απαρέγκλιτα τα ορισμένα καθήκοντα τους. (9)

Στη διαχείριση ορφανικών περιουσιών ζητά έγγραφες αποδείξεις ή μάρτυρες, τους οποίους ορκίζει. (10)

Πάυει οιονδήποτε υπάλληλο, Διευθυντή Τράπεζας ή επιστάτη, που θα κατηγορηθεί για δωροδοκία ή κατάχρηση και εφόσον δεν μεταμεληθεί όταν δύο φορές παρατηρηθεί, ή του γίνουν συστάσεις από τον Πρόεδρο ή την ολομέλεια της Δημογεροντίας.

Η αδικαιολόγητη παύση άξιων υπαλλήλων, απαγορεύεται. (11)

Η Δημογεροντία διορίζει τους υπαλλήλους, που χρειάζεται και της αναγκαίου για την εκπλήρωση της αποστολής της. (12)

Ολιγομελές κλιμάκιο 2-3 μελών της Δημογεροντίας, δύναται με τη συνοδεία γραμματέα, να περιέρχεται τις επαρχίες για την επιτόπια εξέλεξη των Ορφ. Υποθέσεων ή των πράξεων των Επιστατών. (13)

⁹ Οι εντός παρενθέσεως αριθμοί π.χ. (6) δηλώνουν την αντίστοιχη αρίθμηση των άρθρων του εσωτερικού Διοργανισμού της Δημογεροντίας.

Οφείλεται αναφορά στις Σεβ. εγγώριες (Οθωμανικές) αρχές όταν απαιτείται ηθική συνδρομή ή ενίσχυση εκτέλεσης αποφάσεων, ή όταν υπάρχει πρόθεση προσβολής των υψηλών παραχωρήσεων. (14)

Για την αναζήτηση του δικαίου, υπάρχει δυνατότητα προσαγωγής μαρτύρων, ή λήψης ενόρκων εγγράφων καταθέσεων πάνω στο ιερό Ευαγγέλιο. (15)

Σε περίπτωση ενηλικιώσεως των ορφανών, διατάσσει την απόδοση από την Τράπεζα των χριστ. Ορφ. περιουσιών τους. Στους μεν άρρενες όταν ξεπερνούν το εικοστό έτος. Στις δε θήλειες, όταν προτίθεται να συνάψουν γάμο. (16)

Η Δημογεροντία ως Επίσημο Σωματείο προΐσταται των υπολοίπων Δημοτικών Σωματείων της Κοινότητας, χωρίς επικαλύψεις αρμοδιοτήτων, τα οποία δύναται να ζητούν την ηθική συνδρομή της, αλλά υποχρεούται και να της υποβάλλουν ετησίως τους λ/σμούς τους για θεώρηση (επικύρωση) και επιστροφή. (17)

Κεφάλαιο Γ': Προσδιορισμός της ενάρξεως των χρεών της Δημογεροντίας.

Το κεφάλαιο αυτό αποτελείται από το Άρθρον 18^ο. Οριοθετεί δε το χρονικό εύρος των αρμοδιοτήτων της Δημογεροντίας. Δηλαδή από ποια χρονολογία κι έπειτα, μπορεί ν' αναλαμβάνει υποθέσεις, για εκδίκαση.

Έτσι η Δημογεροντία παραδέχεται τις αποφάσεις από την εποχή των παραχωρήσεων κι εξής. Δεν αναλαμβάνει όμως να δικάζει τις κληρονομικές υποθέσεις στις παρακάτω περιπτώσεις :

1. Αν η υπόθεση έχει δικαστεί από Μεχκεμέ, πριν από τη σύσταση της Δημογεροντίας.

2. Εάν κάποια περιουσία μοιράστηκε κατόπιν εντολής του ιδίου δικαστηρίου.

3. Εάν μοιράστηκε από τους προεστούς του χωριού, προ των Βασιλικών παραχωρήσεων.

4. Εάν υπάρχουν Χοτζέθια της Κρίσεως (του Μεχκεμέ).

5. Εάν ο ισχύων Οθωμανικός Νόμος δεν έδιδε δικαίωμα κληρονομίας, προ της συστάσεως της Δημογεροντίας.

Όλες οι άλλες εκκρεμείς κληρονομικές υποθέσεις, πλην των ανωτέρω, μπορούν να εκδικαστούν.

Το Κεφάλαιο Δ' : Χρέη του Προέδρου.

Το συγκεκριμένο κεφάλαιο απαρτίζεται από επτά Άρθρα (από 19 έως 25) στα οποία καταγράφονται αναλυτικά οι αρμοδιότητες του Προέδρου της, ο οποίος μάλιστα, μπορεί ν' αναπληρώνεται από Επίτροπό του.

Τα κυριότερα σημεία των διατάξεων του Κεφαλαίου αυτού είναι :

Ο Πρόεδρος αναγγέλλει την έναρξη, διατηρεί την τάξη στις συζητήσεις, δίδει τον λόγο, επαναφέρει στη τάξη τους παρεκτρεπόμενους.

Σε περίπτωση ισοψηφίας, υπερισχύει η ψήφος του Προέδρου. (19-21)

Αναβάλλει την συνεδρίαση, όταν απουσιάζουν πάνω από τους μισούς Δημογέροντες. (22)

Επικυρώνει τα πάσης φύσεως εκδιδόμενα έγγραφα και δια τάσσει την εκτέλεση τους. (23)

Ορκίζει με την δεξιά επί του Ιερού Ευαγγελίου, τους εκλεγμένους Δημογέροντες, τον Γραμματέα και τους υπολοίπους υπαλλήλους του Γραφείου, οι οποίοι δίδουν το συγκεκριμένο τυποποιημένο όρκο¹⁰. (24)

Η Διεύθυνση της Δημογεροντίας ανατίθεται στο ζήλο, στην σύνεση, και στον πατριωτισμό των Προέδρων.

Την ανώτατη εποπτεία και των τριών Δημογεροντιών της νήσου αναθέτει ο Κανονισμός στον εκάστοτε Σεβ. Μητροπολίτη Κρήτης από την ειλικρινή βούληση του οποίου εξαρτάται η ενίσχυση των κεκτημένων προνομίων και η βελτίωση και προαγωγή των υπαρχόντων δικαιωμάτων των Χριστιανών της Κρήτης. (25)

Κεφάλαιο Ε' : Χρέη Δημογερόντων.

Το κεφάλαιο αυτό απαρτίζεται από τα επόμενα δεκατέσσερα (από 26 έως 38) άρθρα τα οποία προσδιορίζουν αναλυτικά τα χρέη του Δημογέροντα, που είναι :

Ως δικαστής έχει υψηλή αποστολή. Αποδίδει το δίκαιο απωθώντας την αδικία. (26) Οφείλει δε να :

- παρευρίσκεται στις συνεδριάσεις τακτικά τις προσδιορισμένες ημέρες και ώρες.
- ειδοποιεί τον πρόεδρο, για αντικατάστασή του, σε περίπτωση αδυναμίας, απαγορευομένης της πρότασης αντικατάστασης του με άλλο πρόσωπο.
- υπογράφει τα πρακτικά του γραφείου.
- μην διακόπτει ομιλούντες συναδέλφους του παίρνοντας τον λόγο
- ομιλεί όμορφα, χωρίς να προσβάλλει τους συναδέλφους του που έχουν διαφορετική άποψη απ' αυτόν.
- σέβεται τον Πρόεδρο και τον Επίτροπο του.
- τιμά τον Γραμματέα και τους υπαλλήλους του Γραφείου ανάλογα.

Όλοι οι ψήφοι των Δημογερόντων είναι ίσοι και ισότιμοι. (27-34)

Κάθε μέλος διατηρεί το ¼ της επίσημης σφραγίδας της Δημογεροντίας. (35)

Ένας από τους Δημογέροντες, εκλέγεται Ταμίας, ο οποίος τηρεί τα βιβλία εσόδων-εξόδων της Δημογεροντίας και υποβάλλει ανά διετία στον Πρόεδρο ισολογισμό για επικύρωση. (36)

Απαγορεύεται η συζήτηση υποθέσεων εκτός του καταστήματος της Δημογεροντίας. (38)

Κεφάλαιον ΣΤ' : Χρέη του Γραμματέως και των υπαλλήλων του Γραφείου.

Το Κεφάλαιο αποτελούν τα επόμενα πέντε Άρθρα (από 39 ως 44).

Ο Γραμματέας και οι βοηθοί του παρευρίσκονται στο Γραφείο, για γραφική εργασία, πριν την προσδιορισμένη ώρα της συνεδριάσεως. (39-41)

¹⁰ «Ορκίζομαι ότι θά εκπληρώσω τα ανατεθέντα μοι καθήκοντα, πιστώς, ειλικρινώς και τιμίως, ότι θέλω προάγει την τιμήν και υπόληψιν της Δημογεροντίας και υπερασπίζομαι τα συμφέροντα και δίκαια του λαού, ότι θέλω δικάζει και αποφασίζει αμερολήπτως, απαθώς και ευσυνειδήτως συμφώνως με τας διακελεύσεις των Ιερών Νόμων και του Υψηλού Κανονισμού». Πρβλ. Σημανδηράκη, Επιστημονική Επετηρίς-Ι. Μ. Πέτρας, ό.π. σ. 239-40.

Ο πρώτος Γραμματεύς έχει την διεύθυνση του Γραφείου, συντάσσει τα πρακτικά συνεδριάσεων και τα κοινοποιεί στην επόμενη συνεδρίαση μεγαλοφώνως για τυχούσες παρατηρήσεις και τα συνυπογράφει. (43)

Απαγορεύεται η κοινοποίηση των εγγράφων εκτός των μελών της Δημογεροντίας. (42)

Δίδεται έμφαση σε τρία σημαντικά σημεία :

Στην απονομή σεβασμού στον πρόεδρο και στους Δημογέροντες.

Στην Άριστη εκπλήρωση των καθηκόντων τους.

Στην ήπια και μειλίχια συμπεριφορά προς άπαντες τους διαδίκους, για την εφαρμογή νόμων και των Κανονισμών. (44)

Κεφάλαιον Ζ΄: Χρέη κλητήρων.

Τα χρέη των κλητήρων οριοθετούνται από τα τέσσερα επόμενα άρθρα (από 45ως 49), σύμφωνα με τα οποία, οφείλουν να :

- είναι παρόντες τακτικά και ανελλιπώς τις ώρες των συνεδριάσεων στο κατάστημα της Δημογεροντίας και να διαμένουν σ' αυτό όταν ο Γραμματέας και οι Γραφείς εργάζονται. (45)
- Υπακούουν τον Πρόεδρο, τους Δημογέροντες, τον Γραμματέα και εκπληρώνουν τις κλητεύσεις. (46)
- Σέβονται και τιμούν τους προϊσταμένους τους και συμπεριφέρονται μεταξύ τους ειρηνικά και συναδελφικά. (47)
- Καθαρίζουν καθημερινά το κατάστημα και καθένας τους υποχρεούται να διαμένει τη νύχτα στο κατάστημα της Χριστ. Τράπεζας για μια βδομάδα εναλλάξ. (48-49)

Κεφάλαιο Η΄: Χρέη των διαδίκων.

Το κεφάλαιο αποτελείται από τα τέσσερα επόμενα Άρθρα (από 50 ως 53) στα οποία :

- Όποιος ζητήσει εκδίκηση υποθέσεώς του, οφείλει ν' αναφέρει εγγράφως ελληνιστί, και ακριβώς τα καθέκαστα, δίχως προσβολές ή άσκοπες διαμαρτυρήσεις κατά της Υπηρεσίας του Προέδρου ή των μελών της. (50)

- Στο κατάστημα της δημογεροντίας συμπεριφέρονται με σεβασμό, όρθιοι και χωρίς να φωνασκούν κατά την συζήτηση. (51)

- Απαγορεύεται στους διαδίκους, για τυχόν απώλεια δίκης τους, να κατηγορούν τους Δημογέροντες ως παράνομους. (52)

- Όποιος χάσει δίκη και αμφιβάλει για την ορθή κρίση των δικαστών, αναφέρεται στον Πρόεδρο.

- Απαγορεύεται η αίτηση παρέμβασης άλλων προσώπων για την αλλαγή απόφασης, όπως και η με ομαδικές προσελεύσεις παράσταση παραπόνων στο κατάστημα της Δημογεροντίας.

- Οι αιρετοί Δημογέροντες πρέπει να χαίρουν της εμπιστοσύνης του λαού. (53)

Κεφάλαιο Θ΄: Γενικοί ορισμοί.

Το κεφάλαιο αποτελείται από δύο μόνο Άρθρα (από 54 ως 55) από τα οποία προβλέπεται ότι :

- Απαγορεύεται η ανάμειξη οιαδήποτε στις υποθέσεις της Δημογεροντίας, ουδέ να κατηγορεί ή να συκοφαντεί, χωρίς λόγο τους δημογέροντες και τους υπαλλήλους της.

- Μόνο στον Πρόεδρο επιτρέπεται η επέμβαση και σε περίπτωση παρεκτροπών, δύναται αυτός να ζητήσει την εκλογή αντικαταστάτη του παρεκτρεπομένου.(54)

- Για παράπονα αδικίας εκδίκασης κληρονομικών υποθέσεων της Χ.Δ.Χανίων και Ρεθύμνης μπορούν οι αδικημένοι σε δέκα μέρες από την έκδοση της απόφασεως να δηλώσουν στη Δημογεροντία τους ότι προτίθενται να εφεσιβάλουν την υπόθεση στον Μητροπολίτη και να πάρουν επικυρωμένα αντίγραφα της νέας απόφασης. Μέσα σε εξήντα μια μέρες να κοινοποιήσει το αποτέλεσμα της εφέσεως για την εκτέλεση της, από την τοπική Δημογεροντία, που εκδίκασε την υπόθεση.(55)

Κεφάλαιο Γ': Περί μισθοδοσίας.

Το κεφάλαιο αποτελείται από τρία άρθρα (από 56 ως 58) τα οποία αναφέρονται στη μισθοδοσία του προσωπικού και των δημογερόντων. Όλοι οι υπάλληλοι του Γραφείου και οι κλητήρες της Δημογεροντίας, θα είναι μισθοδοτούμενοι, τακτικά, από τα προβλεπόμενα από τον Κανονισμό, να εισπράττονται έσοδα.

Σ' αυτό αναπτύσσεται το σκεπτικό ότι αφού οι Δημογέροντες εκπληρούν για μια διετία ανελλιπώς τα καθήκοντα τους, παραμελούντες τα συμφέροντα τους θα πρέπει να μισθοδοτούνται με μισθό εξακοσίων 600 γρόσιων τον μήνα, αν και εφόσον, υπάρχει υπόλοιπο από τα εισπραττόμενα δικαιώματα της Δημογεροντίας. Και τούτο αφού πληρωθεί το προσωπικό των υπαλλήλων. Διαφορετικά δεν θα έχουν καμιά αιτίαση.

β. Κανονισμός δικαιωμάτων Δημογεροντίας

Το κείμενο του Κανονισμού αποτελεί ουσιαστικά πίνακα τιμολόγησης των διαφόρων υπηρεσιών, τις οποίες προσφέρει το Σωματείο της Δημογεροντίας στο κοινό. Αποτελείται από δώδεκα άρθρα (από 1 έως 12) τα οποία χωρίζονται σε δύο ενότητες.

Η πρώτη ενότητα : «Πράξεις αναγόμενες εις τα κληρονομικά».

Αποτελείται από τα δυο πρώτα άρθρα (1-2) εις τα οποία ορίζονται οι κρατήσεις δικαιώματος (της Δημογεροντίας) που γίνονται για :

- Την πληρωμή ποσοστού 4% επί των ακινήτων και κινητών περιουσιών ως δικαίωμα στις κληρονομικές υποθέσεις, που εισάγονται σε δίκη.
- Την πληρωμή 2%, από τους κληρονόμους ορφανών που θα αποθάνουν, κι εφόσον αναγνωρισθούν με απόφαση της Δημογεροντίας, παραλάβουν την περιουσία τους.

Η δεύτερη ενότητα τιτλοφορείται : «Πράξεις αναγόμενες εις τα ορφανά».

Αποτελείται από δέκα Άρθρα (από 3 ως 12). Στα οποία ορίζονται τα ποσοστά κρατήσεων ή τιμολόγησης κατά περίπτωση, των ορφανικών υποθέσεων.

Έτσι γίνονται κρατήσεις :

- 1,5 % επί των ακινήτων μόνο περιουσιών, των ανηλίκων ορφανών (3)
- 1 % » » » » » των ενηλίκων ορφανών
- 2 % από τα ορφανά που ενηλικιώθηκαν και ζητούν την απόδοση χρημάτων και την διαχείριση των ακινήτων περιουσιών τους από την Χριστ. Ορφ. Τράπεζα. (4)
- 4 % επί των ποσών που δικαιούται οι δανειστές αποθαμένων, οι οποίοι τα εισπράττουν αφού αναγνωρίζονται αποδεδειγμένα. (5)
- 5 πέντε γρόσια πληρώνεται από την περιουσία των ανηλίκων, για το χαρτόσημο των διανεμητηρίων τους. (6)
- 1 % για τις διαθήκες που συντάσσονται στο Γραφείο της Δημογεροντίας. (7)
- 1 % για την σύνταξη προικοδοτηρίων εγγάφων εκ μέρους των γονέων ή των συγγενών (8).
- 50-200 γρ. για τα εξοφλητικά, συμβιβαστικά και πιστοποιητικά έγγραφα, που συντάσσονται εκεί. (9)
- 10-50 γρ. για αντίγραφα αναφορών. (10)
- 50-150 γρ. για αντίγραφα ανακρίσεων, αποφάσεων και άλλων διοικητικών πράξεων.
- 25 γρ. για τις επικυρώσεις εγγράφων.

γ. Κανονισμός της Χριστ. Ορφ. Τράπεζης

Όροι της συστάσεως και Διευθύνσεως αυτής

Το κείμενο του Κανονισμού αποτελείται από δέκα εννέα Άρθρα (από 1ως 19), τα οποία εντάσσονται σε έξι ενότητες, με τους παρακάτω τίτλους :

1. Όροι της συστάσεως και Διευθύνσεως αυτής	Άρθρα (1-3)
2. Προσόντα και καθήκοντα του Διευθυντή	Άρθρα (4-6)
3. Χρέη υπαλλήλων	Άρθρα (7-9)
4. Πράξεις δικαιωμάτων	Άρθρο (10)
5. Μισθοδοσία και έξοδα	Άρθρα (11-12)
6. Γενικές διατάξεις	Άρθρα (13-19)

Το περιεχόμενο κάθε ενότητας χωριστά, αναφέρει συνοπτικά :

γ1. Όροι της συστάσεως και Διευθύνσεως αυτής. (άρθρα 1-3)

- Ως κύριος σκοπός της συστάσεως της Τράπεζας διατυπώνεται ότι είναι η διαχείριση των εισαγομένων σ' αυτήν ορφανικών περιουσιών υπό την εποπτεία της Δημογεροντίας.

- Προϊστάμενος της ορίζεται από την Δημογεροντία και τον Πρόεδρό της ένας Διευθυντής.

- Υπό τον Διευθυντή τίθεται προσωπικό δύο γραμματέων και ενός κλητήρα, που διορίζονται ή παύονται από την Δημογεροντία μετά πρώτη ή δεύτερη παραίτηση, σε περιπτώσεις παραβάσεων. Σε κατάχρηση τιμωρούνται με την ανάλογη ποινή.

γ2. Προσόντα και καθήκοντα του Διευθυντού. (άρθρα 4-6)

- Απαιτείται να είναι γνωστός για την τίμια και ανεπίληπτη διαγωγή του. Όχι μόνο δοκιμασμένων ικανοτήτων και φρονήσεως, αλλά και αξιόχρεος.

- Οφείλει να εκπληρώνει επιμελώς και πρόθυμα τα καθήκοντα του με ζήλο για την επωφελή διαχείριση των ορφανικών περιουσιών, αλλά εποπτεύει και την εκτέλεση των καθηκόντων από τους υφισταμένους του, υπαλλήλους της Τράπεζας.

γ3. Χρέη Υπαλλήλων. (άρθρα 7-9)

- Και οι δύο Γραμματείς εκπληρούν τακτικά με ζήλο και προθυμία τα καθήκοντα της γραφικής υπηρεσίας τους, στο Γραφείο της Τράπεζας.

- Εκτός από τα τρία βιβλία (Καθημερινόν, Δανειστών, Χρεωστών) οφείλουν να διατηρούν όλα τα λοιπά βοηθητικά βιβλία, εγγράφοντας σ' αυτά τις πράξεις της Τράπεζας, με λεπτομέρειες, χωρίς διαγραφές και σβησίματα.

- Ο κλητήρας οφείλει να παρευρίσκεται ανελλιπώς στην υπηρεσία και να εκτελεί τις διαταγές του Διευθυντή και των υπαλλήλων.

γ4. Πράξεις Δικαιωμάτων. (άρθρο 10)

- Ο Δ/ντης εισπράττει δικαιώματα, προς όφελος του Νοσοκομείου :
 - 0,5% επί του δανειζόμενου χρηματικού ποσού. (1)
 - 1% επί του ποσού, που εισπράττουν τα ορφανά που ενηλικιώθηκαν.(2)

γ5. Μισθοδοσία και έξοδα (άρθρα 11-12)

- Ο Διευθυντής και οι υπάλληλοι της Τράπεζας μισθοδοτούνται τακτικά στο τέλος κάθε μήνα από τον Δ/ντή. Δεν επιτρέπεται η αύξηση των μισθών τους χωρίς την έγκριση του Προέδρου και της Δημογεροντίας.
- Ο Διευθυντής οφείλει να προσέχει τα έξοδα του Γραφείου, ώστε να είναι τα αναγκαία και απαραίτητα.

γ6. Γενικαί Διατάξεις (άρθρα 13-19)

- Απαγορεύεται αυστηρά στον Δ/ντη της Τράπεζας, η εξαγωγή οιοδήποτε χρηματικού ποσού από τα ορφανικά χωρίς την έγγραφη διαταγή της Δημογεροντίας.

- Οιαδήποτε εισαγωγή χρημάτων απαιτεί, ή την έγγραφη διαταγή της Δημογεροντίας η έντυπο διανεμητήριο, οπότε υποχρεούται για την ταχεία είσπραξη των ποσών αυτών.

- Απαγορεύεται στους υπαλλήλους της Τράπεζας η είσπραξη οιοδήποτε χρηματικού ποσού ορφανικών, εκτός του καταστήματος.

- Όσοι δανείζονται οποιοδήποτε χρηματικό ποσό, για ένα και μόνο έτος, θα πρέπει να διαθέτουν τριπλάσια τουλάχιστον αξίας ακίνητη περιουσία, και κατά την σύνταξη των χρεωστικών γραμματίων να παρουσιάζουν από δύο έως τέσσερις φερέγγυους εγγυητές, οι οποίοι θα συνυπογράφουν.

- Πάνω στο χρεωστικό γραμμάτιο, που χαρτοσημαίνεται, ο Δ/ντης σημειώνει το δανειζόμενο ποσό και το ποσό των τόκων ύψους 15%, από την αρχή λήψης μέχρι της λήξεως του.

- Ο Διευθυντής οφείλει να συντάσσει :

- Στο τέλος κάθε μήνα : έλεγχο των χρεοπιστώσεων.
- Στην αρχή κάθε έτους (1 Ιανουαρίου) : Γενικό Ισολογισμό. Αντίγραφο του οποίου υποβάλλει στον Πρόεδρο και στην Δημογεροντία. Σ' αυτόν θα πρέπει να σημειώνεται η μερίδα των περισσευμάτων που προκύπτουν :
 - 3% του τόκου, από τα 15% που χρεώνονται οι δανειζόμενοι και
 - 12% που πιστώνονται οι δανειστές,
 - Από τα δικαιώματα που εισπράττονται προς όφελος του Νοσοκομείου της πόλεως.

Από την μερίδα των περισσευμάτων αυτών θα αφαιρούνται και οι μισθοί του Διευθυντή και των υπαλλήλων.

δ. _ Κανονισμός των εις τας επαρχίας διορισθέντων Επιστατών των Χριστ. Ορφ. υποθέσεων

Το κείμενο του Κανονισμού αποτελείται από δεκαεννέα άρθρα, τα οποία εντάσσονται σε τρεις ενότητες, με τους παρακάτω τίτλους :

1. Σύστασις Επιστατών (άρθρα 1-3)
2. Καθήκοντα των Επιστατών (άρθρα 4-17)
3. Δικαιώματα Επιστατών (άρθρα 18-19)

Κάθε ενότητα χωριστά αναφέρει περιληπτικά τα εξής περίπου :

δ1. Σύστασις Επιστατών (άρθρα 1-3)

- Σε κάθε επαρχία (της Κρήτης) διορίζεται ένας Επιστάτης.
- Διορίζεται με επίσημο έγγραφο, για χρονικό διάστημα δυο ετών και ανανεώνεται, αν εξεπλήρωσε πιστά τα καθήκοντα του.
- Οι διοριζόμενοι πρέπει να διαθέτουν τις αναγκαίες για τα καθήκοντα τους γραμματικές γνώσεις καθώς και τα προσόντα του τίμιου και ευυπόληπτου ανθρώπου.

δ2. Καθήκοντα των Επιστατών (άρθρα 4-19)

Επειδή ο θεσμός του Επιστάτη είναι πολύ σπουδαίος και ουσιαστικός παράγοντας, αντιπροσωπευτικός της έννοιας της Δημογεροντίας προς το κοινό. Ο κρίκος που φέρνει σε επαφή το Χριστιανικό λαό με την εξουσία του. Το άγρυπνο εκτελεστικό όργανο, προστάτης των ορφανικών συμφερόντων, κρίνομε σκόπιμο και καταχωρούνται επί λέξει οι σχετικές διατάξεις¹¹ :

« Καθήκοντα των επιστατών

Άρθ. 4) Έκαστος των επιστατών οφείλει, άμα πληροφορηθή παρά του Ιερέως των χωρίων της Επαρχίας του την αποβίωσιν, είτε ανδρός είτε γυναικός, εγκαταλειψάντων ανήλικα ορφανά τέκνα να μεταβαίνη παραχρήμα εις το χωρίον, όπου εγένετο αύτη και προσκαλή άνευ αναβολής τον Ιερέα και τους Προεστώτας αυτού, ίνα επί παρουσία αυτών και των συγγενών των ορφανών εκλέξη τον πλησιέστερον τούτων ή και εν ελλείψει συγγενούς εγχώριον τινά τίμιας και ανεπιλήπτου διαγωγής ως κηδεμόνα.

Άρθ. 5) Μετά την αποκατάστασιν του κηδεμόνος, ο επιστάτης οφείλει να προβή άμέσως εις την καταγραφήν της κινητής περιουσίας του αποβιώσαντος, ήτοι των εντός της οικίας ευρεθέντων επίπλων, ενδυμάτων, ελαίου, και λοιπών προϊόντων, ζώων-προβάτων και μελισσών, και παρόντων απάντων των εγχωρίων εκποίη αυτά διά πλειοδοσίας, το δε τίμημα θέλει καταβάλλεται εις μετρητά είτε εντός τριάκοντα ήμερων προθεσμίας.

Άρθ. 6) Ο επιστάτης οφείλει να δίδη σημείωσιν εις τον κηδεμόνα, ίνα ούτος φροντίζη την είσπραξιν των χρημάτων, των προελθόντων εκ της πωλήσεως των κινητών πραγμάτων, και όστις υποχρεούται να παραδίδη το εισπραχθέν χρηματικόν ποσόν

¹¹ Τηρούνται η γλώσσα με το ύφος και την ορθογραφία των εγγράφων.

προς την Δημογεροντίαν, ίνα αὐτὴ ενεργή τὴν κατάθεσιν του ἐν τῇ Χριστ. ορφ. Τραπεζῇ.

Ἐάν δε ὁ κηδεμὸν παράβλεψῃ τὴν εἰσπραξίν καὶ ἐγκαιρον παράδοσιν τῶν ορφανικῶν χρημάτων, θέλει δίδει λόγον.

Ἄρθ. 7) Ὁ ἐπιστάτης θέλει ἀφίνει ἀπώλητα πρὸς διατήρησιν καὶ διατροφήν τῶν ορφανῶν τὰ ἐξῆς.

1ον) Τα ἀνάλογα ἐνδύματα καὶ σκεπάσματα

2ον) Τα ἀπολύτως χρεώδη ἐπιπλα

3ον) Ἐκ τοῦ ἐλαίου καὶ λοιπῶν προϊόντων τόσα, ὅσα ἐπαρκούν προσωρινῶς εἰς διατροφήν τῶν ορφανῶν μέχρις οὗ ἡ Δημογεροντία σκεφθῇ καὶ ἀποφασίῃ περὶ τῶν περαιτέρω.

Ἄρθ. 8) Μετὰ τὴν ἐκποίησησιν τῶν κινητῶν πραγμάτων, ὁ ἐπιστάτης οφείλει νὰ λάβῃ ἀκριβή σημεῖωσιν τῆς ἀκινήτου περιουσίας καὶ ἐκτιμᾷ ἕκαστον κτῆμα εἰς τὴν πραγματικὴν ἀξίαν του.

Ἄρθ. 9) Ὁ ἐπιστάτης οφείλει προσέτι νὰ ἐξετάζῃ ἐάν ὁ ἀποθανὼν εἶχε δοσοληψίας εἰς ποίους δηλ. ἐχρῶσται καὶ παρὰ τίνων εἶχε νὰ λαμβάνῃ χρήματα καὶ ἄλλα πράγματα εἰς τοιαύτην περίστασιν θέλει πληροφορεῖται ὑπὸ τοῦ Ἱερέως καὶ τῶν Προεστώτων τοῦ χωρίου περὶ τῆς πραγματικότητος αὐτῶν.

Ἄρθ. 10) Ὁ ἐπιστάτης οφείλει προσέτι νὰ θέτῃ εἰς πλειοδοσίαν διὰ τοῦ κήρυκος, ὅτι θέλει διορίζει ὁ ἴδιος, τὴν ἐνοικίασιν τῶν ἀκινήτων πραγμάτων τοῦ ἀποβιώσαντος διὰ τέσσερα ἔτη, θέλει προσδιορίζει δε τὸ διάστημα τῆς κηρύξεως διὰ τὴν εἰρημένην ἐνοικίασιν Τριάκοντα μίαν ἡμέραν προθεσίαν, μετὰ τὴν παρέλευσιν τῆς ὁποίας ὑποχρεούται ὁ ἐπιστάτης νὰ εἰδοποιήσῃ τὴν Δημογεροντίαν, καὶ ἀποστείλῃ συνάμα τὸν πλειοδοτήσαντα ἐνοικιαστήν ἵνα συνταχθῇ ἐν τῇ Χριστ. ορφ. Τραπεζῇ τὸ ἀπαιτούμενον ἐνοικιαστήριον ἔγγραφον.

Ἄρθ. 11) Μετὰ τὴν ἀκριβή καὶ ἀπαρέγκλητον τήρησιν τῶν ἀνωτέρω διατάξεων, οφείλει ὁ ἐπιστάτης νὰ συντάτῃ **τακτικὴν καταγραφὴν**¹², ἐν τῇ ὁποία κατὰ πρότον, θέλει σημειοῖ τὸ ὄνομα καὶ ἐπώνυμον τοῦ ἀποθανόντος, τὴν χρονολογίαν τῆς ἀποβιώσεώς του, τὴν κατοικίαν τὰ ὀνόματα τὰ ἐπώνυμα τοῦ ἐπιζήσαντος γονέως καὶ τῶν ἐνηλίκων καὶ ἀνηλίκων ορφανῶν, ὡς καὶ τὴν ἡλικίαν αὐτῶν, ἐπομένως δε θέλει ἐγγράφει ἐν αὐτῇ τὰ εἶδη, καὶ ποσὰ τῶν κινητῶν πραγμάτων τὰ ὀνόματα καὶ ἐπώνυμα τῶν ἀγοραστῶν καὶ τὰς τιμὰς τῆς πωλήσεως τούτων, ἐπίσης δε καὶ τῶν ἀφεθέντων εἰς τὰ ορφανά, κατωτέρω σημειοῖ τὰ ἀκίνητα κτῆματα μετὰ τὴν ἐκτιμηθεῖσαν αὐτῶν ἀξίαν, τὰ ὀνόματα τῶν θέσεων, τὰ εἶδη καὶ τὰ ποσὰ ἕκαστου αὐτῶν, τὸ ὄνομα καὶ ἐπώνυμον τοῦ ἐνοικιαστοῦ, τὸ ποσὸν τῆς ἐνοικιάσεως, τὰ ὀνόματα καὶ ἐπώνυμα τῶν ἐχόντων δοσοληψίας μετὰ τὸν ἀποθανόντα καὶ τὰ ποσὰ αὐτῶν καὶ τὸ ὄνομα καὶ ἐπώνυμον τοῦ κηδεμόνου. Μετὰ τὴν ἐντελή δε τῆς καταγραφῆς ταύτης κατάρτισιν ὡς τὸ δοθέν τῷ ἐπιστάτῃ σχέδιον, θέλει υπογράφεσθαι καὶ σφραγίζεσθαι αὐτὴ ὑπὸ τοῦ κηδεμόνου τοῦ Ἱερέως καὶ τῶν Προεστώτων τοῦ χωρίου καὶ τοῦ ἐπιστάτου καὶ ἀποστέλλῃ ταύτην περικλειστον ἐντὸς ἐπιστολῆς τοῦ πρὸς τὴν Δημογεροντίαν, ἵνα ἐνεργῶνται τὰ εἰκότα.

Ἄρθ. 12) Ἐκαστος τῶν ἐπιστατῶν οφείλει νὰ περιέλθῃ ἀπαντα τὰ χωρία τῆς δικαιοδοσίας του καὶ ἐρευνήσῃ ἐπιτηδείως, ἐάν ὑπάρχωσιν ορφανικαὶ περιουσίαι εἰς τὴν διαχείρισιν τῶν συγγενῶν τῶν καὶ προσέτι ἐξετάζῃ, ἐάν κατεχράσθησαν οὗτοι μέρος αὐτῶν ἢ καὶ τὸ ὅλον. Ἐνεργή δε σύμφωνα πρὸς τὰς ἀνω ἀνωτέρω διατάξεις τὰ δέοντα, γνωστοποιούν συνάμα πρὸς τὴν Δημογεροντίαν τὸ ἀτομον τοῦ καταχραστοῦ καὶ τὸ ποσὸν τῆς καταχρήσεως.

¹² Χαρακτηρίζεται ὡς πρακτικὸ Καταγραφῆς Κινητῆς καὶ Ἀκινήτης Περιουσίας (ΚΚΑΠ).

Άρθ. 13) Ο επιστάτης, εάν ήθελεν απαντήσει δυσκολίας εκ μέρους των συγγενών των ορφανών ή ήθελεν εύρη αρνητική αντίστασιν εις την εκπλήρωσιν των καθηκόντων του θέλη ειδοποιεί αμέσως την Δημογεροντίαν, ίνα αύτη προκαλή της εξουσίας την ανάλογον τιμωρίαν κατά των μη αποδεχόμενων, χάριν ιδιοτελών σκοπών την ενέργειαν των διατεταγμένων.¹³

Άρθ. 14) Ο επιστάτης οφείλει να μη κάμνη ουδεμίαν πράξιν διανομής ορφανικών περιουσιών, εκτός, εάν λάβη διαταγήν της Δημογεροντίας, να μην αναμιγνύεται εις την εκδίκασιν κληρονομικών υποθέσεων, ουδέ να συμβιβάζεται με τους διαφορομένους εις τοιαύτας υποθέσεις, ουδέ να συντάττη και να υπογραφή έγγραφα είτε εξοφλητικά είτε συμβιβαστικά ώσιν, άτινα αποκλειστικώς ανάγονται εις την δικαιοδοσίαν της Δημογεροντίας.

Άρθ. 15) Δεν επιτρέπεται εις τον επιστάτην να πληρώνη τα τυχόν οφειλόμενα υπό του αποθανόντος εις ένα ή πολλούς, ούτε να παραχωρή την Αρχιερατικήν παρρησίαν, άλλως τε θέλει είσθαι υπόλογος.

Άρθ. 16) Ο επιστάτης οφείλει ν' αντιγράφη τας υπ' αυτού γενομένας ορφανικάς κατάγραφάς εις έν βιβλίον (Κατάστιχον) το οποίον θέλει διατηρεί. Υποβάλει δ' αυτό κατ' έτος εις την εξέλεγκιν της Δημογεροντίας ίνα επικυρούνται παρ' αυτής.

Άρθ. 17) Άπαντες οι εν ταις Επαρχίαις διορισμένοι υπό της Δημογεροντίας επιστάται, εις τας διαταγάς της οποίας υπόκεινται, θέλουν εκπληροί μετά ζήλου και προθυμίας τα καθήκοντα των οφείλουσι δε προσέτι να τηρώσιν ακριβώς και απεριγκλήτως πάσας τας ανωτέρω διατάξεις του παρόντος Κανονισμού, εάν δε τούτων τις ήθελε παραβή αυτάς κατά πρώτον θέλει νουθετείσθαι και επομένως παύεσθαι της επιστασίας του.

δ3. Δικαιώματα Επιστατών

Άρθ. 18) Ο επιστάτης θέλει λαμβάνει δι' αμοιβήν των κόπων του δύο τοις εκατόν επί του ποσού της πωλήσεως των κινητών πραγμάτων των ορφανών. Επί του ποσού δε της ενοικιάσεως των ακινήτων εν τοις εκατόν.

Άρθ. 19) Ο επιστάτης θέλει πληρώνει διά της Δημοπρασίας εκ των ορφανικών περιουσιών εις τον κήρυκα αναλόγως της ποσότητος Γρ. - 5 - 20.

¹³ Είχε το δικαίωμα δηλαδή να επικαλείται την ισχύ και δύναμη της Οθωμανικής αρχής, για την εφαρμογή των προβλεπομένων, μέσω της Δημογεροντίας.

ε. _ Κανονισμός της διανομής και της παραχωρήσεως των Ορφ. περιουσιών.

Τρόπος της διανομής της κινητής περιουσίας

Το κείμενό του αποτελείται από έξι συνολικά άρθρα (από 1 έως 6) στα οποία καταχωρούνται οδηγίες για τον τρόπο ενεργειών του Επιστάτη, με τον οποίο κάνει τη διανομή της κινητής περιουσίας των ορφανών, όπως δηλώνει και ο υπότιτλος.

- Στα πρώτα δύο άρθρα αναφέρονται στην περίπτωση ενήλικων αρένων ορφανών. (1) Ενώ γίνεται λόγος χωριστά για την περίπτωση άγαμων ορφανών θυγατέρων (2)

- Στο άρθρο (3) για το μερίδιο του μέρους των συζύγων, το οποίο επέζησε.

- Προβλέπεται ως αναγκαία η κατάθεση από τον Επιστάτη έντυπης καταγραφής της περιουσίας του θανόντος στην Χριστ. Ορφ. Τράπεζα. (4)¹⁴

- Η περιουσία των ορφανών στην Ορφ. Τράπεζα, μπορεί να τους αποδοθεί, σε τρεις περιπτώσεις, όπως, όταν :

- άγουν το 20^ο έτος της ηλικίας τους ή

- αποδείξουν ότι η περιουσία τους θα αξιοποιηθεί προς το συμφέρον τους ή

- αποδείξουν ότι μπορούν να τη διαχειριστούν συνετά. (5)

- Στην περίπτωση της έλλειψης ακίνητης περιουσίας, εφόσον υπάρχουν χρηματικά ποσά στην ορφανική μερίδα τους, της τραπέζης μπορεί να χορηγείται στον κηδεμόνα, ανάλογο χρηματικό ποσό, ετησίως ή και μηνιαίως, από τους τόκους τους. (6)

στ. _ Κανονισμός της διανομής της ακινήτου ορφανικής περιουσίας

Τρόπος της διανομής αυτής

Το κείμενο, αποτελείται από έξι (6) Άρθρα, με συνεχόμενη την αρίθμηση από τα προηγούμενα άρθρα (Άρθρα 7 έως 12). Αποτελεί συνέχεια των γραπτών οδηγιών για τις ενέργειες του Επιστάτη, σχετικά με την διαχείριση της ακίνητης, τώρα, ορφανικής περιουσίας. Έτσι από το περιεχόμενο τους προκύπτει ότι :

- Μετά την καταγραφή της περιουσίας του αποθανόντος, συνέρχεται “Επιτροπή” αποτελούμενη από τον επιστάτη, τον κηδεμόνα, τον ιερέα και τους προεστούς του χωριού. Έργο της είναι η κατόπιν αδείας της Δημογεροντίας δίκαιη και αμερόληπτη διανομή της καταγεγραμμένης περιουσίας των ορφανών. (7)

¹⁴ Το αρχαιακό υλικό που σώζεται σήμερα, στα διάφορα αρχεία του νησιού, είναι πολύ πλούσιο από τις προβλεπόμενες, έντυπες αυτές καταγραφές κινητής και ακίνητης περιουσίας των θανόντων. Είναι όμως πρόχειρες χειρόγραφες καταγραφές, συνήθως ανορθόγραφες, σε διαφόρων μεγεθών και ποιότητων χαρτιά, από τις οποίες προκύπτει πλούτος τοπωνυμίων. Χάριν συντομίας αυτές θ' αναφέρονται του λοιπού ως Κ.Κ.Α.Π. (=καταγραφές κινητής και ακίνητης περιουσίας)

- Ο Επιστάτης οφείλει να εξιχνιάσει πιθανές δωρεές, προίκες σε κινητά ή ακίνητα, σε κάποια από τα τέκνα του αποθανόντος, για να τα λάβει υπ' όψη του στη διανομή, που θα τους κάμει στη συνέχεια.

- Για τη διανομή ο Επιστάτης φροντίζει και συντάσσονται έγγραφα Καταγραφής Κινητής Ακίνητης Περιουσίας (Κ.Κ.Α.Π.) υπογραμμένα από τους πιο πάνω τοπικούς παράγοντες και καταχωρούνται στο πρωτόκολλο της Χριστιανικής Δημογεροντίας, ενώ αντίγραφα της πράξης διανομής, δίδονται σε καθένα από τα ανήλικα ορφανά και στη Χριστ. Ορφ. Τράπεζα, η οποία οφείλει στη συνέχεια να ενοικιάσει τα κτήματα. (8)

- Για την αυστηρή τήρηση των εντολών αυτών, επισείεται στους Επιστάτες η απειλή ότι αν δεν ενεργήσουν σύμφωνα με τις οδηγίες και αν αδικήσουν κάποιο, είναι υπόλογοι, άκυρη η πράξη τους, ενώ παύονται και από τα καθήκοντα της επιστασίας με την παράλληλη επιβολή ποινής. (10)

- Η αμοιβή του Επιστάτη για την διανομή ορίζεται ως προαιρετική. Τα ενδιαφερόμενα ανήλικα ορφανά, θα πρέπει λαμβάνοντας υπόψη τους διάφορες παραμέτρους, όπως την απόσταση κατοικίας, τον φόρτο εργασίας, τους κόπους του, ώστε να τον αμείβουν τελικά, ανάλογα.

- Ακροτελεύτιο άρθρο ολοκληρώνει το κείμενο του Κανονισμού, με τη σχετική αναφορά «*Η τήρησις των ανωτέρω διατάξεων ανατίθεται εις την ειλικρίνεια και την τιμιότητα των επιστατών*».

Τα κείμενα του σώματος των έξι Κανονισμών, συνολικά, που προαναφέρθηκαν εν εκτάσει, κλείνουν νοηματικά με τις τυπικές αναφορές του τόπου, του χρόνου σύνταξης και λοιπών λεπτομερειών, ελέγχου των καταγεγραμμένων για την υπογραφή, σφράγιση και επικύρωσή του από την Α. Σεβασμιότητα τον Άγιο Κρήτης Κύριο Διονύσιο.

Ακολουθούν οι καταγραφές σε δύο στήλες. Αριστερά υπογράφουν οι Πληρεξούσιοι Δημογέροντες του Τμήματος Χανίων και αποκάτω του Τμήματος Ηρακλείου.

Στη δεξιά στήλη οι πληρεξούσιοι Δημογέροντες Ρεθύμνης και πιο κάτω ο Γραμματεύς Στ. Μαρκόπουλος.

Ακολουθεί η πράξη της καταγραφής, αναγνώρισης και πραγματοποίησης του Κανονισμού στο Ρέθυμνο, από τα μέλη της Χρ. Δημογεροντίας Ρεθύμνης.

Υπογράφουν οι Δημογέροντες Ρεθύμνης : Ο γραμματέας Δ. Ι. Μοσχοβίτης.

Κλείνει, με τη βεβαίωση του αντιγράφου.

Ρέθυμνο 10-5-1870 και υπογράφουν :

Ο πρόεδρος
Λεωνίδας Π. Ματθαιουδάκης

Οι Δημογέροντες
Εμμ. Ν. Πορτάλιος
Μιχαήλ Χανιωτάκης

3.3 Κανονισμοί των εν Ηρακλείω της Κρήτης Σχολείων (1863)

Ἦτοι Παρθεναγωγείου, Αλληλοδιδασκτικού και Ελληνικού,

Α θ ή ν η σι

Τύποις Κωνσταντίνου Αντωνιάδου 1863

Οι Κανονισμοί αυτοί είναι έντυποι και καταλαμβάνουν έκταση πενήτα αριθμημένων σελίδων, ενός μικρού μεγέθους, βιβλιαρίου τυπωμένες και από τις δύο όψεις κάθε φύλλου, αφορούν δε στους τρεις τύπους σχολείων, τους οποίους αναφέρονται. Παρθεναγωγείου, Αλληλοδιδασκτικού και Ελληνικού Σχολείου.

Στο εσώφυλλο φέρουν τη συστατική, δηλωτική του συντάκτη τους, και επικυρωτική σημείωση έγκρισης τους, με ημερομηνία 25-06-1863.

« Τους παρόντας Κανονισμούς των Εν Ηρακλείω της Κρήτης Σχολείων, ήτοι Παρθεναγωγείου, Αλληλοδιδασκτικού και Ελληνικού, συνταχθέντας υπό του καθηγητού Κυρίου Μιλτιάδου Ι. Βρατσάνου¹⁵ θεωρήσαντες εγκρίνομεν.

Εν Ηρακλείω, τη 25 Ιουνίου 1863.

Ο Μητροπολίτης Κρήτης

+ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ.

Οι Έφοροι

Μ. ΔΙΑΜΑΝΤΙΔΗΣ.

Ι. ΖΑΧΑΡΙΑΔΗΣ.

Σ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ

Το σώμα των Κανονισμών περιλαμβάνει ουσιαστικά τρεις χωριστούς Κανονισμούς, διακριτά χωρισμένους στο σώμα του βιβλίου, με τυπογραφικά ψιμύθια της αρχής τους.

Από την αρχή ως τη σελίδα 20, περιέχεται ο πρώτος όπως επιγράφεται «Κανονισμός του εν Ηρακλείω της Κρήτης Παρθεναγωγείου». Περιλαμβάνει δεκα-πέντε

¹⁵ **Βρατσάνος Ι. Μιλτιάδης** (1837-1913) Κατάγεται από ιστορική οικογένεια των Ψαρών, από τις πρώτες που κατοίκησαν το νησί. Ο πατέρας του, Ιωάννης, σπούδασε στη Ρωσία κοντά στον Ι. Βαρβάκη, μνήθηκε στη Φιλική Εταιρεία και πολέμησε με τον Ιερό Λόχο. Υπηρέτησε στην κυβέρνηση του Καποδίστρια, αλλά και επί Όθωνα ως διοικητής, έπαρχος και ανώτερος οικονομικός υπάλληλος. Έπεσε όμως σε δυσμένεια για τα φιλελεύθερα φρονήματα του και απολύθηκε. Ο Μιλτιάδης σπούδασε στη Ριζάρειο και στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και συμπλήρωσε τις σπουδές του στην Ελβετία και στη Γερμανία. Γύρω στα 1862 τον συναντούμε καθηγητή στην εκπαίδευση του Ηρακελίου Κρήτης. Περιήλθε όμως σε δυσμένεια και απολύθηκε. (δες σχετική απόφαση ΧΔΗ). Δραστήριο μέλος του Ελληνικού Διδασκαλικού Συλλόγου, χρημάτισε Γενικός Γραμματέας του και από τη θέση αυτή εξέφρασε προοδευτικές απόψεις για την κατάσταση της ελληνικής δημόσιας εκπαίδευσης και διατύπωσε πρωτοποριακές προτάσεις, όπως τη μείωση των κρατικών δαπανών για το στρατό και την επένδυση τους στη δημοτική εκπαίδευση. Το 1882 διορίστηκε διευθυντής στο Διδασκαλείο της Αθήνας και το 1891 επιθεωρητής των δημοτικών σχολείων. Το 1880 εξέδιδε με τη συνεργασία του θ. Ι. Μιχαλόπουλου το περιοδικό *Εφημερίς των σχολείων*, ενώ από το 1883 μέχρι το 1887 εξέδιδε σε συνεργασία με τον Χ. Παπαδόπουλο και τον Δ. Ιωαννίδη Ολύμπιο, το περιοδικό *Το παιδαγωγικόν σχολείων*. Έγραψε επίσης πολλά παιδαγωγικά βιβλία. Περισσότερα δες *Σύγχρονη Εγκυκλοπαίδεια Ελευθερουδάκη*, 4η έκδ., τόμ.. Γ', σ. 535-536 και Παπαδάκη Λύδια "Η Αλληλοδιδασκτική Μέθοδος διδασκαλίας στην Ελλάδα του 19ου αιώνα", Αθήνα - Γιάννινα 1992, εκδόσεις Δωδώνη, σ. 244.

αριθμημένα Κεφάλαια. Τα οποία απαρτίζονται από αριθμημένες παραγράφους με το σύμβολο § της παραγράφου και ένα αριθμό (Άρθρα) από 1-60.

Από της σελίδα 21 έως 32 περιέχεται του, όπως επιγράφεται ο «Κανονισμός του εν Ηρακλείω της Κρήτης Αλληλοδιδασκτικού σχολείου». Περιλαμβάνει δώδεκα αριθμημένα Κεφάλαια. Τα οποία απαρτίζονται από αριθμημένες παραγράφους (Άρθρα) από 1- 61.

Και από τη σελίδα 33-48, όπως επιγράφεται ο «Κανονισμός του εν Ηρακλείω της Κρήτης Ελληνικού σχολείου». Απαρτίζεται από πέντε αριθμημένα Κεφάλαια. Εκ των οποίων το Κεφάλαιον Πέμπτον, περιλαμβάνει επτά (7) χωριστά εδάφια, επιγραφόμενα ιδιαιτέρως.

α'. Ο Κανονισμός του εν Ηρακλείω της Κρήτης Παρθεναγωγείου

Στο κείμενο του κανονισμού διακρίνουμε αρκετά ενδιαφέροντα σημεία της φιλοσοφίας της Παιδείας στην περίοδο αυτή. Ενδεικτικά καταχωρούμε τα πρώτα χαρακτηριστικά κεφάλαια κάθε κανονισμού, που αναφέρουν :

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περί της εν αυτώ διασκαλίας,

« §. 1 Το παρόν εν Ηρακλείω της Κρήτης Παρθεναγωγείον θέλει συγκροτείσθε εκ του Νηπιακού, είτε προκαταρκτικού σχολείου, του Αλληλοδιδασκτικού (περιέχοντος εβδομήν και ογδόην τάξιν του Συνδιδασκτικού τμήματος) και δύο τάξεων του Ελληνικού σχολείου. Προϊόντος δε του χρόνου και των κορασίων υπερβάντων τακτικώς τας δύο του Ελληνικού Σχολείου τάξεις, σχηματισθήσεται και η τρίτη, η ανωτάτη σχολαρχική.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Στοχός της συστάσεως του Παρθεναγωγείου

§. 2. *Επειδή και η εκπαίδευσις των θηλέων απεδείχθη συντελεστικωτάτη και εκ των ων ουκ άνευ, δια τούτο το παρόν Παρθεναγωγείον σκαπόν έχει την πνευματικήν και ηθικήν της καρδιάς των κορασίων ανάπτυξιν, την χρησιμοποίησιν αυτών και αποκατάστασιν εν τη κοινωνία μητέρων σεμνών, θελουσών και δυναμένων να δώσωσιν εις τα εαυτών τέκνα υγιείς και θεαρέστους αρχάς και τας βάσεις της καλής ανατροφής, ητις πάντοτε διακρίνει τον καλόν πολίτην και αγαθόν Χριστιανών.*

Εκ του σχολείου δε τούτου εξέρχονται και διδασκάλισσαι, αφού πρώτον περάνωσι τα εν τω Ελ. τούτω σχολείω μαθήματα....»

Κάθε κεφάλαιο επιγράφεται και αναφέρεται :

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'. Στοχός της συστάσεως του Παρθεναγωγείου

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'. Περί της διδασκαλίας εν γίνει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'. Περί διορισμού των μαθημάτων

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'. Περί των μαθητριών εν γένει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'. Περί του ιματισμού αυτών

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'. Διατάξεις περί της καθ'εκάστην ενάρξεως και διαρκείας των μαθημάτων και χρέη των μαθητριών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'. Περί αμοιβών και ποινών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'. Χρέη των Διδασκαλισσών

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'. Γενικά διατάξεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'. Περί Εξετάσεων, Εορτών και Διακοπών

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'. Περί χειροτεχνημάτων και Λαχείου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'. Περί Εφόρων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'. Χρέη της διευθύντριας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'. Δεν τιτλοφορείται αλλά αναφέρεται στη συνέχεια

«§.60. Τα εν τω παρόντι κανονισμῷ διαλαμβανόμενα δύνανται με την πρόοδον του χρόνου να λάβῳσι και τροπολόγησίν τινά, εκ της ανάγκης και της εφαρμογῆς των διαφόρων τάξεων αλλ' υπό μόνης της Εφορίας.»

β. Κανονισμός του εν Ηρακλείῳ της Κρήτης Αλληλοδιδασκτικού Σχολείου

Τα πρώτα κεφάλαια κάθε κανονισμού είναι χαρακτηριστικά. Ἐτσι αναφέρονται :

« ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Οργανισμός γενικός και διαίρεσις.

§. 1. Το Αλληλοδιδασκτικόν εν Ηρακλείῳ σχολεῖον διοργανίζεται ἐπὶ τη βᾶσει των εν Ελλάδι δημοτικῶν σχολείων καὶ διαιρεῖται ὡς εφεξῆς.

α'.) Εἰς Νηπιακόν

β'.) Εἰς Προκαταρκτικόν και

γ'.) Εἰς Αλληλοδιδασκτικόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Σκοπός του Αλληλοδιδασκτικού σχολείου.

§, 2. Σκοπός του σχολείου τούτου εἶναι να δώσῃ τας πρώτας και ἀπολύτους ἀρχάς των εγκυκλοπαιδικῶν γνώσεων, εἰς τους παῖδας, προπαρασκευάσῃ αὐτούς ἀρμοζόντως εἰς το να δεχθῶσι γνώσεις ἀνωτέρας εἰς ἀνώτερα σχολεία, ἢ παραδώσῃ εἰς την κοινωνίαν, ἵνα ἀναλάβῳσι βιωτικά ἔργα, προκαταρτισμένους ὡς εφεξῆς.

α'.) Να γινώσκωσιν ἀπταίστως να ἀναγινώσκωσι και εἰς κείμενα Ἑλλήνων συγγραφέων.

β'.) Να διακρίνωσιν ὅλα τα μέρη του λόγου ἀκριβῶς και τεχνολογώσιν εν ἀπάσῃ

τοίς κλιτοῖς καὶ ακλίτοις μέρεσι τῆς Γραμματικῆς ὡς πρὸς τὸ τυπικόν μόνον.

γ'.) *Να γνωρίζωσι καλῶς ἅπαν τὸ πρακτικόν μέρος τῆς Αριθμητικῆς, ἐξαιρουμένων τῶν δεκαδικῶν κλασμάτων καὶ τῶν συμμιγῶν ἀριθμῶν.*

δ'.) *Συντόμως να ἔχωσι γνώσιν τῆς μικρᾶς Γεωγραφίας ἀπάσης. Να γνωρίζωσιν ἀπὸ στήθους πάσας τὰς χριστιανικὰς προσευχὰς, τὴν Χριστιανικὴν διδασκαλίαν, τὴν Ἱερὰν Ἱστορίαν, τὴν Φυσικὴν, τὴν Καλλιγραφίαν καὶ τὴν Ἰχνογραφίαν.*

ε'.) *Τὴν σύντομον ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ*

στ'.) Τὴν Ἀλληλοδιδασκτικὴν διατύπωσιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἐξαιρετικὴ διάταξις

§. 3. *Λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῆς γενικῆς τοῦ τόπου ἐκπαιδεύσεως καὶ τῆς ἐξάπλωσεως τῆς Ἀλληλοδιδασκτικῆς διδασκαλίας ἐφ' ἀπάσης τῆς Νήσου, θέλει διδάσκεισθαι ἐν τῷ δημοτικῷ τούτῳ σχολείῳ καὶ ἡ Ἀλληλοδιδασκτικὴ μέθοδος συμφώνως τῷ ὀδηγῷ τῶν δημοτικῶν τῆς Ἑλλάδος σχολείων, εἰς τοὺς μαθητὰς τῆς α'. Γυμνασιακῆς τάξεως ὅσοι θέλουσι να ἐπιδοθῶσιν εἰς τὴν ἐξάσκησιν τοῦ ἱεροῦ τούτου Ἐπαγγέλματος,*

§. 4. *Οἱ μαθηταὶ οὗτοι υποβάλλονται κατ' αἰτήσιν τῶν εἰς ἐξετάσεις εἰδικὰς ὑπὸ ἐπιτροπῆς πεπαιδευμένων ἀνδρῶν, ἐν οἷς καὶ οἱ ἀνώτεροι διδάσκαλοι, διοριζομένων ἐπ' αὐτῷ τούτῳ τῷ σκοπῷ ὑπὸ τῆς Εφορίας τῶν σχολείων. Οἱ δὲ ἐπιτυχόντες ἀξιούνται δημοδιδασκαλικοῦ πτυχίου.*

§. 5. *Περὶ τῶν νέων τούτων θέλει φροντίσει ὁ Σεβαστὸς τῆς νήσου Μητροπολίτης καὶ ἡ Εφορία να διορισθῶσιν ἐν τε τοῖς χωρίοις καὶ κόμαις πρὸς διάδοσιν τῆς κοινωφελούς ταύτης μεθόδου εἰς τὴν νεολαίαν τῆς Κρήτης.*

§. 6. *Υποχρεοῦνται δὲ διετίαν να υπηρετήσωσι τὴν πατρίδα, ἵνα καὶ ὁ σκοπὸς τῆς διδασκαλίας πληρωθῇ καὶ τὰ τροφεῖα τῆς μορφώσεως καὶ ἀναπτύξεως αὐτῶν τὴν πατρίδι ἀποδώσωσιν.*

§. 7. *Εἰσὶ δ' υποχρεωμένοι οἱ τοιοῦτοι διδάσκαλοι να θεωρῶσιν ὡς ἀνωτέραν αὐτῶν ἀρχὴν τὴν Εφορίαν τῶν σχολείων τοῦ Ἡρακλείου, καὶ πρὸς αὐτὴν κατὰ τριμηνίαν θέλουσιν υποβάλλει ἐκθεσιν τῆς προόδου καὶ καταστάσεως τῶν σχολείων τῶν....»*

Τὰ ἐπόμενα Κεφάλαια τιτλοφοροῦνται :

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'. Περὶ τοῦ Νηπιαγωγείου

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'. Περὶ τοῦ Προκαταρκτικοῦ τμήματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'. Περὶ τοῦ Συνδιδασκτικοῦ τμήματος

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'. Περὶ Ευσήμων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'. Γενικαὶ διατάξεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'. Χρῆμα μαθητῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'. Περὶ διδασκαλικῶν καθηκόντων

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'. Περὶ ἐξετάσεων, προβιβασμῶν καὶ διακοπῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'. Περὶ Εφόρων.

γ'. Κανονισμός του εν Ηρακλείω της Κρήτης Ελληνικού Σχολείου

Στα πρώτα κεφάλαια του αναφέρει :

« ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

§. 1. Η εν Ηρακλείω υφισταμένη Ελληνική σχολή συγκροτείται εκ τεσσάρων τάξεων, των αι τρεις πρώται αντιστοιχούσι προς τας τρεις τάξεις των εν Ελλάδι σχολαρχείων, η δε τετάρτη προς την πρώτην γυμνασιακήν.

§. 2. Η γυμνασιακή αύτη τάξις έσεται η βάσις καταρτίσεως εντελούς και πλήρους γυμνασίου, όταν συν θεώ οι πόροι των σχολείων τούτο επιτρέψουν και μαθηταί αρκούντως κατηρτισμένοι ευρεθώσιν υπιθιμούντες ανωτέρας διανοητικής μορφώσεως.

§. 3. Εκ των μαθητών της γυμνασιακής τάξεως οι βουλόμενοι να επιδοθώσιν εις το του δημοδιδασκάλου επάγγελμα οφείλουσιν άμα τη αρχή του σχολικού έτους να δηλώσωσι τούτο εις τον διευθυντήν, όστις αφού αναφέρη περί τούτου εις την Εφορίαν, ορίζει την απαιτουμένην ώραν, καθ' ην θέλουσι μεταβαίνει εις την αλληλοδιδακτικήν σχολήν και ακροάζεσθαι της μεθόδου υπό του διευθυντού του δημοτικού σχολείου.

§. 4. Τα περί της εξετάσεως τούτων και της εξασκήσεως του επαγγέλματός των εισί διαγεγραμμένα εν τω κανονισμώ του δημοτικού σχολείου §. 3, 4, 5, 6 και 7.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Σκοπός της Ελληνικής σχολής.

§. 5. Σκοπός της συστάσεως της Ελληνικής ταύτης σχολής εστί να προπαρασκευάση τους εν αυτή σπουδάζοντας καταρτισμένους δια των πρώτων και αναγκαίων γνώσεων των απαιτουμένων εις παν βιωτικόν έργον, και καταστήση αυτούς εφιεμένους πλειόνων γνώσεων πνευματικών, άξιους και ικανούς, να καταταχθούν εις γυμνάσιον και επιδοθώσιν εις εκμάθησιν επιστήμης.

§. 6. Εκ του σκοπού της συστάσεως γίνεται δήλον, ότι και η διδασκαλία η εν τη σχολή ταύτη γινομένη πρέπει, ίνα η τοιαύτη, ώστε να αποτελή όσον ένεστι αυθύπαρκτον τι και την βάσιν προς υψηλοτέραν του πνεύματος μόρφωσιν.»

Τα επόμενα κεφάλαια τιτλοφορούνται :

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'. Περί των εν τη Σχολή διδασκομένων μαθημάτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'. Περί της ενάρξεως των μαθημάτων.

Σημειώνεται διακριτά και το υποκεφάλαιο :

Περί κατατάξεως των μαθητών εν τη Ελληνική Σχολή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'. Περί εξετάσεων και διακοπών

Σημειώνεται διακριτά και τα υποκεφάλαια :

Περί Εορτών.

Περί των διδασκαλικών καθηκόντων

Καθήκοντα των μαθητών

Προσόντα των Διδασκάλων.

Περί του Ευταταζίου.

Περί ποινών.

ΤΕΛΟΣ.

3.4 Κανονισμός Νοσοκομείου – Νεκροταφείου 1863

Η ευαισθησία τα Χριστιανικής Κοινότητας για την υγεία και τα προγόνους είναι δεδομένη, γι αυτό και διακρίνουμε τα φροντίδες και τα μέτρα για τη λειτουργία Νοσοκομείου και Νεκροταφείου να είναι πολλά και δραστήρια ανέκαθεν. Κύριος μοχλός συντήρησης και λειτουργίας τα υπήρξε η Εκκλησία ακόμη και σε χαλεπούς καιρούς στυγνής ταλείας. Συνέχεια τα βυζαντινής παράδοσης, τα τα δηλώνει και ο Γεδεών.¹⁶

Από το 1859 έχουμε στοιχεία καταγραφής των αφιερωμάτων των πιστών στα κοινά τα πόλεως Καταστήματα, μεταξύ των οποίων και το Νοσοκομείο τα Πόλεως Ηρακλείου. Έτσι διακρίνουμε τα πιο κάτω εγγραφές, αφιερώσεις:¹⁷

17 Φεβρουαρίου 1860

+ *Δια διαθήκης του εκληροδότησεν εις το Νοσοκομείο τα πόλεως Ηρακλείου ο Γεώργτα Ιω. Καλαϊτζής από χωρίον Βαρβάρει Πεδιάδος, εις Χωρίον Βαρβάρει Πεδιάδος, εν αμπέλι εργατα 6 με 13 ελαιόδεντρα. Πλησιαστές ο Ναζίφης Νταλάκης, Ιω. Καλαϊτζής, δέτης υψηλός και δρόμος των Λαρέτζηδων.*

20 Ιανουαρίου 1863.

Δια διαθήκης τα διέθεσε εισέτι Γρ. 6/χιλ. εις τα καταστήματα τα κοινότητας ήτοι εις την εκκλησίαν του Αγ. Μηνά, εις το Σχολείον, και εις το Νοσοκομείον.

24 Αυγούστου 1865

+ *Δια διαθήκης του εκληροδότησεν εις κυριότητα του Νοσοκομείου τα πόλεως Ηρακλείου ο Ιω. Μανουσάκης από χωρίον επάνω Μούλια Καινουρίου εις Αγία Βαρβάρα Μονοφατίου, τρία χαλάσματα με αυλή και φούρνο. Πλησιασταί Ιω. Μαθιουδάκης, Παναγιώτης Μυρόδης και με δρόμον.*

17 Μαΐου 1863

¹⁶ «... Την υπό της Εκκλησίας διεύθυνσιν των νοσοκομείων των ορθοδόξων και της εθνικής ημών εκπαιδεύσεως ουδείς ουδέποτε σουλτάνος, ουδεμία κυβέρνησις ημφισβήτησε· μαρτυρεί η ίδρυσις τόσων νοσοκομείων και η αναγνώρισις αυτών άμεσός τε και έμμεσος, απ' αυτού του 1517, ότε εξεδόθη ο πρώτος βακουφναμές, αναγινώσκόμενος εν βιβλίω υπ' εμού γραφέντι. Την εξάσκησιν της φιλανθρωπίας και επέτρεψαν και αφήκαν ανενόχλητον οι σουλτάνοι· ούτω δε και νοσοκομεία συνεστάθησαν εν πολλαίς επαρχίαις, και «κάσσαι ελεών» ήσαν ιδρυμένοι πολλαχού, δι' ιδίων νόμων, υπό μόνης της Εκκλησίας εγκρινομένων, και άπειρα «αδελφάτα» σκοπούς αγίους επιδιώκοντα, από του διακόσμου των ναών και της περιθάψεως απόρων μέχρι της νυμφεύσεως πτωχών κορασιών και της εξαγοράς αιχμαλώτων, και μέχρις ενταφιασμών και κηδειών των άνευ προστασίας πάμπτωχων αποθησκόντων ελλήνων - υπέρ αυτών δ' ελευθέρως δίσκοι εράνων και κιβώτια ελεημοσυνών περιήγοντο, υπ' ουδεμιάς αστυνομικής η γενιτισαρκικής διατάξεως εμποδιζόμενα κατά τους παλαιούς, τους δήθεν σκοτεινούς, χρόνους». Βλ. Μανουήλ Γεδεών, *Βραχεία σημειώσεις περί των εκκλησιαστικών ημών δικαίων*. 1909, σ. 164-5

¹⁷ ΙΑΧΔΗ 1859]Πρόχειρες καταγραφές 13 αφιερωμάτων στα Κοινά της Πόλεως Καταστήματα και στον ιερό ναό Αγίου Μηνά Ηρακλείου 1859-1869.

+ Αφιέρωσεν εις την κυριότητα του Νοσοκομείου, ο Μιχαήλ Καρακωσταντάκης από χωρίον Σχοινιά Ρίζου και την περιφέρειαν του αυτού χωρίου, εις θέσιν Μακρύν Λάκκων τριών μουζ. Χωράφι και εις θέσιν Μουρόπουλον μιαν ελαίαν.

8 Αυγούστου 1869.

+ Δια διαθήκης του εκληροδότησεν ο Ιω. Στεδάκης από χωρίον Μπόμπιαν Καινούριου, εντός του αγρού του Μιχ. Νταλιαδάκη μιαν ελαίαν σηκοματάρικη.

27 7βρίου 1865

Αφιέρωσεν η Αικατερίνη σύζυγος του Γεωργίου Βραχασωτάκη από χωρίον Γούβες Πεδιάδος εις το Νοσοκομείον εις την περιφέρειαν του ιδίου χωρίου εις θέσιν εληνομούλια πέντε ελαίες και τρεις χαρουπιές με την αγριάδα τα οποία και παρεχώρησεν ο πατήρ τα Δημήτριος Λιαπάκης, σύνορο με τα τέκνα του ποτέ Ιωάννου Κουντούρη, με κτήματα του πατρός τα του Μ. Γαβριήλ και με δρόμον.

Την εποπτεία και διαχείριση τα περιουσίας αλλά και τα λειτουργίας του νοσοκομείου είχε η Επιτροπή του Νοσοκομείου, η οποία φρόντιζε συγχρόνως και για τα Νεκροταφεία.

Στα μέσα του 1861 παρατηρούμε μια ζωνή κίνηση γύρω από τα θέματα των ευαγών αυτα ιδρυμάτων με τη φροντίδα των εγκαταστάσεων και τη μέριμνα για αυτά. Έτσι διακρίνουμε την οριοθέτηση, με την ανέγερση τοίχων περίφραξης του νεκροταφείου Ηρακλείου.¹⁸

Η οικονομική στενότητα εξωθεί τη Χριστιανική Κοινότητα να προτείνει στον Γενικό Διοικητή του νησιού την επιβολή δημοτικής φορολογίας 20% για την ίδρυση σχολείων και Νοσοκομείων.¹⁹

Τα ένα χρόνο αργότερα, στα μέσα του 1862 ο εργολάβος περίφραξης του νέου Νεκροταφείου, επανέρχεται και με αίτησή του. Αναφέρεται στη ΧΔ Ηρακλείου ζητώντας την αμοιβή του και την ολική εκκαθάριση, για την οποία κωφεύουν οι αρμόδιοι Επίτροποι.²⁰

Οι Επίτροποι του Νοσοκομείου, δήλωναν την οικονομική στενότητα και την έλλειψη χρημάτων για αυτό ζητούσαν να ταβληθούν όποια δικαιώματα εισπράτ-τονταν για λογαριασμό του Νοσοκομείου 0,5% επί των δανείων που συνάπτονταν, από τα Ορφανικές Τράπεζες, και να γίνεται τακτική η καταβολή τα στη συνέχεια.²¹ Τα φροντίζεται να συλλέγονται οι προσφορές από την επαρχία σε είδη, καρπούς και

¹⁸ ΙΑΧΔΗ]1861-06-14] Συμφωνητικό ανέγερσης των τοίχων του Νεκροταφείου Ηρακλείου από τον τελευταίο μειοδότη Ι. Κουκουλάκη από το χωριό Σκαλάκι.

¹⁹ ΙΑΧΔΗ]1861-11-13] Εισήγηση των Χριστιανών Αντιπροσώπων των τριών Τμημάτων του νησιού στον Ισμαήλ πασά, επιβολής δημοτικού φόρου 20% για την ίδρυση Σχολείων και Νοσοκομείων.

²⁰ ΙΑΧΔΗ]1862-06-28]2]7-797] Προσφυγή του κτίστη Ι. Κουκουλάκη για την τοιχοποιία του νέου Νεκροταφείου Ηρακλείου. Ζητά την εκκαθάριση του λογαριασμού του έργου και την πληρωμή των υπολοίπων ποσών από τους αρμοδίους, που αδρανούν.

²¹ ΙΑΧΔΗ]1863 -04 09]2]9-367]Οι Επίτροποι Νοσοκομείου Ηρακλείου αναφέρουν έλλειψη χρημάτων. Ζητούν να διαταχτεί η Διεύθυνση της Ορφανικής Τράπεζας να τους πληρώσει το ως σήμερα ποσό των κρατήσεων που γίνονταν 0,5% στα δάνεια υπέρ του Νοσοκομείου και στη συνέχεια να πληρώνονται ετησίως οι εισπράξεις αυτές στο Νοσοκομείο.

λάδι, ώστε να αντιμετωπίζονται οι ανάγκες λειτουργίας του. Για το σκοπό αυτό επιστρατεύονταν οι Επιστάτες τα Δημογεροντίας.²²

Στα 1863, συναντούμε δoσοληψίες και δάνεια, στο όνομα του Νοσοκομείου, για εκποίηση ακινήτων και υποχρεώσεις τα το Νοσοκομείο, τα και αφιερώματα, αλλά και το ενδιαφέρον με αίτηση διορισμού τα φτωχού πολύτεκνου πατέρα, ως υπαλλήλου του Νοσοκομείου για την εξασφάλιση των απαραίτητων για την πολύμελή οικογένειά του.²³

Στο οργανωτικό πνεύμα των Κανονιστικών κειμένων που ρυθμίζουν άτυπα τη λειτουργία των Κοινωφελών Καταστημάτων τα Χριστιανικής κοινότητας, εμπίπτει και η περίπτωση του Νοσοκομείου Ηρακλείου. Στα πλαίσια των Γενικών και ειδικών Κανονισμών που συνηθίζονται να συντάσσονται συνέχεια, καταρτίζεται περιφερειακά και επικυρώνεται και ο Κανονισμός λειτουργίας των Νοσοκομείου – Νεκροταφείου Ηρακλείου,²⁴ στον οποίο αναφερόμαστε στη συνέχεια πιο αναλυτικά.

Τα οικονομικά τα Κοινότητας δεν είναι τόσο ανθηρά, γι αυτό αποφασίζεται τότε από τα αντιπροσώπους τα χριστιανικής κοινότητας, μέσα στο πλαίσιο εξοικονόμησης χρημάτων και πόρων, παράλληλα με την ανέγερση του μεγάλου ναού του Αγίου Μηνά, η συνομολόγηση έντοκου δανείου ύψους 150.000 γροσίων.²⁵ Φαίνεται

²² ΙΑΧΔΗ]1863-12-09]2_11-1426] Ο επίσκοπος Ιεροσητείας Ιλαρίων αναφέρει στη Χ.Δ.Η για το διορισμό των Επιστατών και ότι δέχθηκαν συγχρόνως να εισπράξουν σε είδος την βοήθεια του Νοσοκομείου και όσα ορφανικά χρήματα ήθελαν συγκεντρώσει ως τότε και να τα παραδώσουν όταν έλθουν εκεί.

²³ ΙΑΧΔΗ]1863-03-01]2]9-213] Δανειστήριο Χριστιανού 300 γρ., από τους επιτρόπους του Νοσοκομείου, για ένα έτος με επιτόκιο 1% το μήνα. Ο αγράμματος δανειζόμενος προσκομίζει εγγυητή και μάρτυρες της συναλλαγής αυτής.

ΙΑΧΔΗ]1863-03-17]2]9-314] Φτωχός, πολύτεκνος, πατέρας οκτώ παιδιών, ζητά μια δημόσια θέση σε Νοσοκομείο ή Τράπεζα ή κάποια χρηματική βοήθεια για να αγοράσει παπούτσια, καταγγέλλοντας συγχρόνως ότι τέτοιες θέσεις τις κατέχει πλούσιος και χωρίς οικογένεια συμπολίτης του, τον οποίον κατονομάζει.

ΙΑΧΔΗ]1863-07-22]2_10-790] Απόδειξη χρέους 1206 γροσίων του αγράμματου Μιχ. Παναγιωτάκη στους Επιτρόπους του Νοσοκομείου Ηρακλείου. Ποσό το οποίο προήλθε από την πώληση κτήματος του Νοσοκομείου, στο χωριό Βούτες Ηρακλείου.

ΙΑΧΔΗ]1863-12-15]1409]2_11-1494] Η Επιτροπή δημοπράτησης των κτημάτων του Κοινού Καταστήματος του Νοσοκομείου στις Δαφνές, αναφέρει στη Χ.Δ.Η. ότι το ανώτερο ποσό της δημοπρασίας όλων είναι 4.000 γρόσια και περιγράφει τα στοιχεία των τριών ακινήτων που δημοπρατούνται, τη θέση και την περίπου έκτασή τους.

ΙΑΧΔΗ]1864-01-22]2_12-74] Απόδειξη είσπραξης 602 γρ ως συνδρομών καρπού του Νοσοκομείου Ηρακλείου από δεκατρία χωριά της επαρχίας Σιτείας.

ΙΑΧΔΗ]1864-07-22]2_12-620] Απόδειξη είσπραξης 500 γροσίων από τον ταμία του Νοσοκομείου Ηρακλείου τα οποία προσέφερε ο Ιω. Ραφαήλος υπέρ του Νοσοκομείου για την ψυχική σωτηρία του.

²⁴ ΙΑΧΔΗ]1863-04-12] Ο Κανονισμός των Νοσοκομείου-Νεκροταφείου Ηρακλείου.

²⁵ ΙΑΧΔΗ]1863-05-29]2_9-500] ΠΡΚΤ Χριστιανικών Σωματείων και Συντεχνιών του Ηρακλείου. Συνομολόγησης έντοκου δανείου 150.000 από ΧΟΤ Ηρακλείου για την οικοδόμηση του Αγίου Μηνά. Σε κοινή συνεδρίασή τους τα Χριστιανικά Συστήματα και οι Συντεχνίες της πόλεως Ηρακλείου αποφασίζουν τη συνομολόγηση εντόκου δανείου ενιαύσιας προθεσμίας, εκατόν πενήντα χιλιάδων γροσίων από τη Χριστιανική Ορφ. Τράπεζα. Το δάνειο θα καλύψει τις ανάγκες της Επιτροπής ανέγερσης του Ν. Ναού (Αγ. Μηνά) 125.000 Γρ., 20.000 για την Εφορεία των Σχολείων της πόλεως και 5.000 για την Επιτροπή του Νοσοκομείου. Ενδιαφέρον έγγραφο γιατί περιέχει επίσης πληροφορίες όπως, τα ονόματα πληρεξουσίων της Κοινωνικής και επαγγελματικής διαστρωμάτωσης των Χριστιανών της πόλεως του Ηρακλείου.

πρόσχημα η κάλυψη των αναγκών του Νοσοκομείου, γιατί από το δάνειο που πάρθηκε, μόνο 5.000 γρόσια διατέθηκαν για τα ανάγκες λειτουργίας του.

Η αμοιβή για τη θέση υπαλλήλου στο Νοσοκομείο, ήταν σοβαρό έσοδο για τον οικογενειακό προϋπολογισμό των εργαζομένων. Τα οι διαβολές και συκοφαντίες αποτελούσαν μέσω διεκδίκησης ή και αποκατάστασης όσων καιροφυλακτούσαν να την ταλάβουν. Συκοφαντημένος με αστήρικτες κατηγορίες ο φύλακας του Νοσοκομείου Ηρακλείου Δημ. Αρχοντάκης, διαβλήθηκε και απολύθηκε τα υπηρεσίας του, με αποτέλεσμα την πτώχευση τα πολυμελούς οικογένειάς του. Τόσο σοβαρή ήταν η περίπτωση τα φτώχειας του ώστε δεν είχε να πληρώσει, ούτε το ενοίκιο, που συσσωρεύτηκε στο ύψος του ποσού των 230 γρ.. Στρέφεται λοιπόν στη ΧΔΗ και ζητά την οικονομική ενίσχυση, για να μην τον αποβάλουν από το σπίτι του, μαζί με τα δυστυχή τέκνα και εγγόνια του.²⁶

Οι αιτήσεις αναξιοπαθούντων είναι συνεχείς αλλά και η φροντίδα των Επιτρόπων του για συγκεντρώσεις πόρων διαρκής.²⁷

Βέβαια κανείς δεν είναι μόνιμος διαχειριστής, στη θέση των Επιτρόπων του Νοσοκομείου.²⁸

Πολύ ενδιαφέροντα είναι όσα αφορούν τα κανονιστικά κείμενα γύρω από την υγεία, τα Νοσοκομεία και τα Νεκροταφεία τα Χριστιανικής Κοινότητας τα Κρήτης.

Στο αρχειακό υλικό τα Κρήτης, εντοπίζεται ο σχετικός Κανονισμός Νοσοκομείου και Νεκροταφείου, που απαρτίζεται από έξι κεφάλαια και τριαντατέσσερα άρθρα. Από την αρχή του ως και το εικοτα όγδοο άρθρο του αναφέρεται σε θέματα υγείας και Νοσοκομείων.

Από το πέμπτο Κεφάλαιο, που περιλαμβάνει το εικοστό ένατο άρθρο κι εξής, ο κανονισμός αναφέρεται στα θέματα των Νεκροταφείων.

Λόγω συντομίας του Κανονισμού αλλά και του ενδιαφέροντος του θέματος για την Κοινωνική διοίκηση τα Χριστιανικής Κοινότητας, τον δημοσιεύουμε εδώ²⁹ μεταγεγραμμένο κι έχει ως εξής :

Ο Κρήτης Διονύσιος επιβεβεοί

1863]2.4 Ια -77

²⁶ ΙΑΧΔΗ]1863-08-28]2_10-964] Συκοφαντημένος με αστήρικτες κατηγορίες ο φύλακας του Νοσοκομείου Δημ. Αρχοντάκης, απολύθηκε της υπηρεσίας του με αποτέλεσμα την πτώχευση της πολυμελούς οικογένειάς του. Ούτε ενοίκιο δεν είχε να πληρώσει, που συσσωρεύτηκε στα 230 γρ. Ζητά λοιπόν από τη ΧΔΗ την οικονομική αυτή ενίσχυση για να μην αποβάλουν από το σπίτι του, αυτό και τα δυστυχή τέκνα και εγγόνια του.

²⁷ ΙΑΧΔΗ]1865-01-23]31]2_15-92] Η τριμελής διοικούσα Επιτροπή του Νοσοκομείου Ηρακλείου ζητά να εισπράξει το ένα τρίτο του ποσού που αναλογεί στο Νοσοκομείο από το δικαίωμα που εισπράττει η Τράπεζα από τους δανειζόμενους. Οι Δημογέροντες εγκρίνουν και εντέλλονται τον Ταμία της Χ.Ο.Τ.Η. να πληρώσει.

ΙΑΧΔΗ]1872-03-29] Αίτηση ενίσχυσης αναξιοπαθούντα στο Νοσοκομείο Ηρακλείου.

²⁸ ΙΑΧΔΗ]1869-06-26]24-432]Περί Επιτρόπου του Χριστιανικού Νοσοκομείου Ηρακλείου - αλλαγή επιτρόπων.

²⁹ Βλ. ΙΑΧΔΗ 1863-04-12] 2.4-Ια-77] Κανονισμός Νοσοκομείων – Νεκροταφείων της Χριστιανικής Κοινότητας Ηρακλείου.

Συνεδρίασις τα Ρη 3^η

Η Δημογεροντία του Τμήματος Ηρακλείου

Συγκειμένη υπό τον Σεβασμιώτατον Πρόεδρον τα Αγίον Κρήτης Κύριον Δονυσίον τα υπογεγραμμένα τακτικά τα μέλη και Γραμματέα, Συνελθούσα εις συνεδρίασιν σήμερον τη δωδεκάτη Απριλίου του χιλιοστού οκτακοσιοστού εξηκοστού τρίτου έτους ημέρα Παρασκευή Μ.Μ. εν τω εν Ηρακλείω Καταστήματι τα, κειμένω εντός του περιβόλου τα Ιεράς Μητροπόλεως και Σκεφθείσα ωρίμως μετά των παρευρεθέντων Κυρίων Επιτρόπων των εν τη πόλει ταύτης Νοσοκομείου και περί τα τακτικότερας τούτου Διευθύνσεως και τα ακριβεστέρας εκπληρώσεως των καθηκόντων των εν αυτώ υπαλλήλων και των νοσηλευομένων.

Κανονίζει τα εξής

Κεφάλαιο Α^ο

Περί του σκοπού τα συστάσεως του Νοσοκομείου και άρα τα Διευθύνσεως αυτού.

Άρθρ. α^ο Το φιλανθρωπικόν τούτο Κατάστημα διατηρούμενον τη φιλοκάλω και φιλοθέω συνδρομή των Χριστιανών σκοπόν αυτό είτε άπου δέχεται δωρεάν καθ' όσον υπάρχουσι κλίνας διαθέσιμοι, άπαντας τα εν αυτώ προσερχομένους ασθενείς τα θεραπείαν των υφ' ων πάσχουσι νοσημάτων.

Άρθρ. β^ο Οι προσερχόμενοι ασθενείς ένεκα ελλείψεων των τα ίασιν αυτα απαιτουμένων μεσών θέλουσι ευρίσκει τω Καταστήματι τούτω πάσαν φιλάνθρωπον περιποίησησιν καθ' όλον το διάστημα τα νοσηλείας αυτών και επισκέπτεσθαι τακτικώς μέχρις εντελουός αυτών αναρρώσεων υπό ειδήμονος Ιατρού.

Άρθρ. γ^ο Η Διεύθυνσις του Καταστήματος τούτου ανατίθεται εις την ετησίως διοριζομένην Επιτροπήν ήτις θέλει είσθαι τριμελής προστιθέμενου εις αυτήν ικανού γραμματέως τα εκπλήρωσιν τα γραφικής εργασίας. Η επιτροπή αυτή θέλει έχει Πρόεδρον τα τον κατά καιρόν Σεβασμιώτατον Μητροπολίτην και θέλει αναγνωρίζει προϊστάμενο Σωματείον την Δημογεροντίαν ταύτην ήτις εν πάση περιστάσει θέλει παρέχει αυτώ πάσαν ηθικήν συνδρομήν. _

Κεφάλαιον Β^ο

Χρήη των Επιτρόπων

Άρθρ. δ^ο Οι Επίτροποι του Νοσοκομείου εκλεγόμενοι και διοριζόμενοι εγγράφως υπό τε του Προέδρου τα Δημογεροντίας ταύτης θέλουν εκτελεί κατά προθυτα και ζήλου τα καθήκοντά των φροντίζοντες πάντοτε τα εκπληρούται πιστώσ ο σκοπός τα συστάσεως αυτού και προσπαθούντες δια παντός δυνατού μέσου, ίνα συνωδά τω υψηλώ αυτού προορισμώ καθίσταται χρήσιμοι εις την πάσχουσαν ανθρωπότητα.

Άρθρ. ε^ο Οι Κύριοι Επίτροποι οφείλουν να διατηρώσιν εις την υπηρεσία του Νοσοκομείου έναν επιστάτην και μία γυναίκα Νοσοκόμον. Τα τούτοις ένα Ιατρόν και ένα ορθόδοξον ιερέα.

Άρθρ. στ^{ον} Οφείλουν προσέτι να επισκέπτονται συνεχώς το Κατάστημα του Νοσοκομείου ίνα ίδιοις όμμασι βλέπωσι τας ανάγκας αυτού. Συντόνως δε και ταχέως επιζητώσι την θεραπείαν τούτων και μεριμνώσι περί τας εισαγωγής των απαιτούμενων εν αυτώ βελτιώσεων.

Άρθρ. ζ^{ον} Η καθαριότης του Νοσοκομείου συμβάλλει τα μέγιστα εις των ασθενών την ταχείαν ανάρρωσιν, θέλουσιν όθεν οι Κύριοι Επίτροποι διατάττει τον Επιστάτην και την Νοσοκόμον να διατηρώσιν ταύτην και αερίζωσιν καθ' εκάστην τα δωμάτια και τας αίθουσας. Η ελάχιστη παράβασις από μέρους των επιφορτισμένων την διατήρησιν τα καθαριότητος θέλει τιμωρείται δια τα παύσεως τούτων.

Άρθρ. η^{ον} Οι Κύριοι Επίτροποι, συννεοούμενοι μετά του Σεβασμιωτάτου Προέδρου, θέλουσιν αποστέλλει εις τα επαρχίας δια πάσαν εισοδιαν κατάλληλον και ικανόν ιερέα τα σύναξιν ελεών από μέρους των ~~τα σύναξιν ελεών από μέρους των~~ Χριστιανών όν θέλουσι εφοδιάζει μετά του απαιτούμενου Αρχιερατικού γράμματος.

Άρθρ. θ^{ον} Δια να ν' αυζάνη και ζωπυρούντα ο ζήλος των Χριστιανών εις χορήγησιν συνδρομών και αφιερωμάτων οι Κύριοι Επίτροποι οφείλουν να εγγράφωσι τα ονόματα των ευεργετών και συνδρομητών του Νοσοκομείου εις επίτηδες πίνακα, ον θέλουσι έχει ανηρτημένον εις την ιδιαιτέραν τούτου αίθουσας. Και ευεργέται μεν αυτού καλούνται όσοι προσήνεγκαν ή αφιέρωσαν άνευ ειδικής τινός υποχρεώσεως πλέον των χιλίων Γροσίων είτε εις χρήματα είτε εις πράγματα τοςαύτης αξίας. Συνδρομηταί δ' αυτού ούσι μέχρι των εκατών Γροσίων.

Άρθρ. ι^{ον} Οι Κύριοι Επίτροποι οφείλουσι να εκτελώσι κατ' έτος την Τρίτην ημέραν του Πάσχα Αρχιερατικόν μνημόσινον υπέρ των ευεργετών και συνδρομητών του Καταστήματος, ότε θέλει εκφωνείται κατάλληλον λογίδριον τα έπαινον των ευεργετησάντων το φιλαθρωπικόν τούτο Κατάστημα.

Άρθρ. ια^{ον} Εις τα Κυρίους Επιτρόπους του Νοσοκομείου ανατίθεται η Διεύθυνσις του Νεκροταφείου τα Χριστ. Κοινοτήτας τα πόλεως ταύτης. Εκ του ζήλου δ' αυτών εξαρτάται η επί τα κρείττω βελτιώσις αυτού. Θέλουσιν δε έχει συν του-τω και την εποπτείαν τα Εκκλησίας του Εσταυρωμένου κειμένην έξω τα Πύλης των Χανίων ημίσειαν ώραν μακράν τα και λαμβάνει εις την διαχείρισιν των τα εισοδήματα τα.

Άρθρ. ιβ' Οι Κύριοι Επίτροποι τη επιμελεία και φροντίδι του Γραμματέως θέλουσι, διατηρεί βιβλίον Πρακτικών εν ω θέλουσι καταχωρεί τας πράξεις και απόφάσεις αυτών και εγγράφει τα αφιερώματα των Χριστιανών. Οφείλουσι δε εν τη λήξει του προσδιορισμένου χρόνου τα επιτροπείας αυτών να υποβάλωσιν εις τε τον Σεβασμιώτατον Προέδρον και την Δημογεροντίαν ταύτην τον λογαριασμόν των εσόδων και εξόδων του Νοσοκομείου και Νεκροτεφείου συνωδευομένων μετ' εκθέσεως δηλούσης τας οποίας εισήγαγον βελτιώσεις ως και τας ανάγκας αυτού ίνα λαμβάνεται η δέουσα, φροντίς παρά των διαδόχων αυτών δια την ταχείαν θεραπείαν τούτων.

Άρθρ. ιγ´ Οι Κύριοι Επίτροποι είναι εντός των καθηκόντων αυτών του να παύσωσιν υπάλληλον τίνα παραμελούντα το καθήκον του όταν προτραπείς δεν μεταμεληθεί και μεταβάλει διαγωγήν

Κεφάλαιον Γ^{οϋ}

Περί των νοσηλευομένων

Άρθρον ιδ^{οϋ} Ο θελών να εισαχθεί ασθενής εν τω Νοσοκομείω αδιακρίτως είτε ανήρ είναι, είτε γυνή οφείλει προηγουμένως να παρουσιάζεται εις τα των Κων Επιτρόπων και εξαιτείται την άδειαν τα εισόδου του εν τω Καταστήματι όστις θέλει διατάττει τον Γραμματέα να εκδοθεί το απαιτούμενον εισητήριο υπογεγραμμένον παρ' αυτού, και εσφραγισμένον τη σφραγίδι του Καταστήματος. Τούτο θέλει – εκθέτει εις τον Ιατρόν του Καταστήματος δια τον (.....) Οι νοσηλεύόμενοι εντός του Καταστήματος οφείλουν να υπακούουν κατά πάντα (.....) αφορώσας τα ιατρικώς παραγγελίας και να συμμορφώνται κατά τα λοιπά με την εμφάνισιν εν τω Καταστήματι τάξιν.

Άρθρον ιστ^{οϋ} Εις τα νοσηλεύόμενους δεν επιτρέπεται να δέχονται έξωθεν τροφάς άνευ οριστικής αδείας του ιατρού.

Άρθρον ιζ^{οϋ} Ουδείς των εις ανάρρωσιν ευρισκομένων ασθενών δύναται να περιέρχηται τα δωμάτια του Νοσοκομείου. Επιτρέπεται δε εις εκείνους να κατέρχονται εις την αυλήν κάτωπιν αδείας του ιατρού.

Άρθρον ιη´ Ο ατακτών ασθενής και μη μεταμελούμενος αφού άπαξ προτραπή παρά του Επιστάτου, θέλει αποβάλλεται του Καταστήματος.

Άρθρον ιθ´ Ο αναρρώσας ασθενής θέλει απέρχεται άμα διαταχθεί παρά του Ιατρού. Οφείλει δε αναχωρώνεις κατάστασιν να συνδράμη το Νοσοκομείον να παραφέρειαυτώ περιποιήσεως και ιατρικής επισκέψεως δε και εκουσίως αφιέρωση, κτήματα τι εκ των ανηκόντων εις αυτόν.

Κεφάλαιον Δ^{οϋ}

Χρέη του προσωπικού των υπαλλήλων.

Άρθρον κ^{οϋ} Το προσωπικόν των υπαλλήλων θέλει σύγκειται από τον Ιατρόν, τον Επιστάτην και την Νοσοκόμον, οίτινες θέλουσιν είσθαι έμμισθοι. Τούτων ο μεν Πρόεδρος – θέλει διορίζεται από κοινού μετά του Προέδρου τα Δημογεροντίας και τα Επιτροπής οι δε λοιποί μονομερώς υπ' τα.

Άρθρον κα^{οϋ} Ο Ιατρός οφείλει να επισκέπτεται τακτικώς δις τα ημέρας τα εν τω Νοσοκομείω προσερχομένους ασθενείς δωρεάν παρόντων πάντοτε του τε Επιστάτου και τα Νοσοκόμου θέλει κατασκευάζει τα απαιτούμενα φάρμακα, άτινα θέλει επιδίδει εις τον επιστάτην ή την Νοσοκόμον, διατάτων την χρήσιν αυτών και παραγγέλει το είδος και ποσόν τα τροφής δια τα ασθενείς του και διατάζον αν τα

περίστασις απαιτεί την παρουσίαν του ιατρού οφείλει ο επιστάτης να ειδοποιή αυτόν, ίνα προσέρχεται εν τω Νοσοκομείω.

Άρθρον κβ^{ov} – Εν περιπτώσει δυσδιαγνώστου ασθeneίας ή εγχειρίσεως ο ιατρός δύναται να προκαλή ιατρικόν Συμβούλιον, όστις θέλει εκθέτει το ιστορικόν τα ασθeneίας ίνα οι προσερχόμενοι ιατροί ώσιν εις θέσιν να εκφέρωσιν την γνώμην αυτα.

Άρθρον κγ^{ov} - Ο ιατρός οφείλει οσακισ ίδη ασθeneήν τινά μη παρέχοντα ελπίδα ζωής να προτρέπει αυτόν τα διαθέση ή αφιερώσει τι εις το Κατάστημα. Εν περιπτώσει τοιαύτη θέλει ειδοποιεί την Δημογεροντίαν και την Επιτροπήν ίνα ενεργώνται τα εικότα.

Άρθρον κδ^{ov} – Οφείλει προσέτι ο ιατρός να κρατή τακτικην σημείωσιν του αριθμού και του ονόματος των εισελθόντων ασθeneών, του είδους τα ασθeneίας αυτα, τα κατοικίας και του αριθμού των ιαθέντων και αποθανόντων, ην ετησίως θέλει υποβάλλει δι' εκθέσεώς του και δι ης θέλει γνωστοποιεί εις τούτους ό,τι γινώσκει πρόσφορον εις την υγειηνήν των ασθeneών κατάστασιν.

Άρθρον κε^{ov} – Ο επιστάτης οφείλει να παρευρίσκηται ανελλιπώς εν τω Καταστήματι, να φροντίζει περί τα καθαριότητας να δέχηται τα ασθeneεις και τοποθετεί τα εις τας προσδιωρισμένας κλίνας και αιθούσας να προσφέρη αυτοίς την ταουσαν περιποίησησιν, ν' αγοράζει τας τροφάς, να διατηρή βιβλίον ενώ θέλει εγγράφει τακτικώς τα γενόμενα έξοδα και κατά Σάββατον να περιέρχηται τα σύναξιν ελέους από μέρους των εν τη πόλει ταύτη Χριστιανών. Αντίγραφον δε του Λογαριασμού των εξόδων θέλει δίδει κατά μήνα εις τον Επίτροπον και Ταμίαν του Καταστήματος ίνα θεωρήται και υπογράφηται παρ' αυτού. Προσέτι δε οφείλει ο Επιστάτης άμα ίδη ασθeneή τινά πνέοντα τα λοιόθια να προσκαλή τον Ιερέα του καταστήματος ίνα εκτελή ούτος τα εν τοιαύτη περιστάσει θρησκευτικά καθήκοντα, επομένως μεταφέρη αυτόν εις το επί τούτω ιδιαίτερον δωμάτιον.

Άρθρον κστ^{ov} Η Νοσοκόμος οφείλει άμα προσέλθει ασθeneής να νίπτει τας τε χείρας και πόδας αυτού, να δίδη τα τα προσδιωρισμένα ενδύματα, να καθαρίζη τας κλίνας και τα δωμάτια καθημέραν, να (δισαναγν.) τας σινδόνας και τα άλλα ενδύματα, να ετοιμάζη τηνκαι αδυνατά... οι και τα φάρμακα εις τας ταδιορισθείσας υπό του ιατρού ώρας, ν' άπη τα φώτα και εν γένει να περιποιήται άνευ γογγυσμού τας (εγκαταστάσεις) ... κ.τ.λ. Αμφότεροι ο τε επιστάτης και η Νοσοκόμος οφείλουσι να υπακούωσιν εις τας διατάξεις των Κυρίων Επιτρόπων και του ιατρού, να σέβωνται δε και τιμώσιν απάσας τας Προϊσταμένας Αρχάς τα Κοινότητος.

Άρθρον κη^{ov} Ο προσδιωρισμένος ιερεύς του Καταστήματος, οφείλει άμα ειδοποιηθεί παρά του Επιστάτου προσέρχεται εις το Νοσοκομείον, ίνα εξομολογή τα ψυχορραγούντας ασθeneεις και τα προσφέρη την θείαν μετάληψιν.

Κεφάλαιον Ε΄

Προσδιορισμός των δικαιωμάτων του τε Νοσοκομείου και Νεκροταφείου

Άρθρον κθ^ο – Οι Κύριοι Επίτροποι θέλουν εισπράττει τα εξής δικαιώματα παρά των συγγενών των αποθνησκόντων όσοι εις την εκφοράν του λειψάνου ήθελον ζητήσει τα φανούς του Νοσοκομείου.

1^ο Δια τα έξ φανούς Γρ. 100 ...

2^ο Δια τα τέσσερας Γρ. 50

3^ο Δια τα δύο, Γρ. 25..... Δωρεάν δε δια τα πένητας.

Άρθρον λ^ο – Οι βουλόμενοι να έχωσιν ειδικόν Τάφον εν τω Νεκροταφείω θέλουσι πληρώνει όσον δι' εξόδων ορύτουν αυτόν εν μέτρον μακράν τα εγερθισουμένης εκκλησίας Γρόσια χίλια και όσοι περίξ τα εντός του περιβόλου αυτού Γρό-σια πεντακόσια.

Κεφάλαιον Στ^ο

Γενικά Διατάξεις.

Άρθρον λα^ο – Οι πάσχοντες από χρόνια ανίατα νοσήματα ασθενείς ως και όσοι υποφέρουν από μολυντικά ή αφροδίσια πάθη, δεν γίνονται δεκτοί εις το Νοσοκομείον.

Άρθρον λβ^ο – Τα ενδύματα των κατά τύχην αποθνησκόντων εντός των Καταστημάτων θέλουν εκποιείσθαι τη αδεία των Επιτρόπων υπό του Επιστάτου. Το δε εισπραχθησόμενον ποσόν θέλει διδόσθαι τω Επιτρόπω και Ταμία.

Άρθρον λγ^ο – Τα πτώματα των αποβιωσάντων εν τω Καταστήματι θέλουν θάπτεσθαι επιμελεία του Επιστάτου και δαπάνη τα Επιτροπής. Εκτός εάν ήθελε πληρωθώσιν από τινα των συγγενών αυτού.

Άρθρον λδ^ο. – Απασαι αι εκτεθείσαι διατάξεις του Κανονισμού τούτου θέλουν εκπληρούται πιστώς και κατά γράμμα μέχρις ου η του χρόνου πρόοδος υπαγορεύση την ανάγκην προσθέσεων ή αφαιρέσεων.

Αναγνωσθέντος του παρόντος Κανονισμού ευκρινώς και μεγαλοφώνως εις επήκοον πάντων, υπεγράφη παρά των Κυρίων Δημογερόντων, των Επιτρόπων του Νοσοκομείου και επιβεβαιώθη παρά τα Α. Σεβασμιότης του Προέδρου Αγ. Κρήτης Κυρίου Διονυσίου.

Οι Επίτροποι

Τ.Υ

Εμμανουήλ Μηλιάδης

(Τ. Σ.) Ανδρέας μαρουλάκης

Κωσταντίνος Μείμαράκης

Τ.Σ

Ο Γραμματεύς

Στ. Μαρκόπουλος

Οι Δημογέροντες

Τ.Υ

Γ.Α. Λινάρδος

Μ. Ν. Κουτελάκης

Λεωνίδας Κουρμούλης

Μ. Π. Μαστοράκης

Πέτρος Ταντούλος

Ι. Οικονομίδης

3.5 Κανονισμός Επιστάτου Δημογεροντίας 1864

2
14-409

Η θέση του Επιστάτη της Δημογεροντίας αποτελεί το εκτελεστικό όργανο, το μάτι, το αυτί και το χέρι, του θεσμού της Χριστιανικής Δημογεροντίας στις επαρχίες αρμοδιότητάς της. Το αρχειακό υλικό είναι πλούσιο γύρω από τη θέση των επιστατών με διοριστήρια έγγραφα των κατά καιρούς Επιστατών, αλλά κυρίως από τα δικαιπρακτικά έγγραφα και τη σχετική διακίνηση της αλληλογραφίας από την περιφέρεια προς το κέντρο. Περιλαμβάνει δε κυρίως πράξεις των επιστατών, αναφορές ενεργειών τους ή και αιτήσεις λήψεως οδηγιών σε περιπτώσεις δύσκολες ή προβληματικές, όπως απορρέει από τα καθήκον τους, στις οποίες θα πρέπει να δοθούν σύντομες και αποτελεσματικές λύσεις.

Η κυριότερη αποστολή τους ήταν η προστασία των ορφανών από τις σε βάρος τους καταχρήσεις. Το έργο και η αποστολή του τροποποιείται ανάλογα με τις διοικητικές εξελίξεις και γι αυτό υπάρχουν συχνές τροποποιήσεις των καθηκόντων του.

Ο νέος Κανονισμός³⁰ που ψηφίζεται προσαρμοστικά για τα καθήκοντα και τα σχετικά με τον επιστάτη θέματα έχει ως εξής :

23 Δεκεμβρίου 1864

Α ^{ov} Έκαστος συστηματικός επιστάτης, άμα αναδεχθή το βάρος της υπηρεσίας του, οφείλει να περιέλθει όλην την επαρχίαν εις την οποίαν εσυστήθη και από χωρίου εις χωρίον να ερευνήσει και εξιχνιάσει λεπτομερώς όσα παλαιά ορφανικά υπάρχουν εκρεμή και ακαταχώρητα μέχρι τούδε εις την Ορφ. Χριστιανικήν Τράπεζαν.-

Β ^{ov} Όπου ευρεθούν τοιαύτα παλαιά ορφανικά υποθέσεις ο επιστάτης θα συνεννοείται με τον Ιερέα και Προεστώτας του χωρίου εκείνου, ν' αποκαθιστούν ένα Κηδεμόνα από τους πληρέστερους συγγενείς, όστις να είναι ικανός και υποψίαν ότι δύναται να καταχρασθή τα ορφανικά συμφέροντα._

Γ ^{ov} Ο Επιστάτης και ο Κηδεμών με τον Ιερέα και τους Προεστώτας θα κάμνουν δικαίαν και ακριβή εξέτασιν, δια την περιουσίαν των ορφανών, πρώτον διά τα κινητά, οικιακά και χρηματικά αν υπήρχαν και εις τίνος χείρας ευρίσκονται από τον καιρόν τον οποίον απέθανε η Μήτηρ ή ο Πατήρ των Ορφανών, και δεύτερον να γίνεται η καταγραφή των ακινήτων υποστατικών ονομαστικώς με την τοποθεσίαν κάθε πράγματος πόσων μουζουρίων είναι το χωράφι και πόσα δέντρα περιέχει και ποιος κατακρατεί αυτά. _

³⁰ Βλ. ΙΑΧΔΗ] 1864 -12-23] Κανονισμός Επιστάτη Δημογεροντίας του Τμήματος Ηρακλείου.

Δ ^{ov} Όσα οικιακά πράγματα υπάρχουν ορφανικά καθώς και ζώα- βώδια, μου-
λάρια και τα προνόμια ομού και Μελίτσια, έχωσιν την άδειαν, ο επιστάτης και ο Κη-
δεμών /έπεται

Επί παρουσία του Ιερέως και την Πρεστώτων να τα πωλούν επί δημοπρασίας,
και όποιος δώσει περί πλέον να το λαμβάνη και τα χρήματα να συνάζει ο Κηδεμών
και να φέρνει να τα παραδίδει εις την δημογεροντία ήτις θέλει να αποστέλει εις την
Τράπεζαν. Τα δε ακίνητα ομοίως θα εκθέτονται εις Δημοπρασίαν δια τέσσερα έτη
πληρωτέα εις οκτώ δόσεις κατά την συνήθειαν και όστις δώσει το πλέον να το πακτώ-
σει και ο πακτωτής να έρχεται εις την Τράπεζαν να κάμνη το συμφωνητικόν του εγ-
γράφως και εν τάξει. _

Ε ^{ov} Το έγγραφο της Δημοπρασίας θα περιέχει ονομαστικώς όσα είδη επωλή-
θησαν και ποίος ο αγοραστής του καθενός, κάτωθεν αυτού θα γίνεται και η καταγρα-
φή των ακινήτων πραγμάτων, ως είρηται άνωθεν και να έχει την τακτικήν του ημερο-
μηνίαν, να υπογράφηται από τον Επιστάτην από τον Κηδεμόνα, από τον Ιερέα και
τους Προεστώτας, εκάστου χωρίου και να στέλλεται αμέσως εις την Δημογεροντίαν
του Τμήματος Ηρακλείου. _

Στ ^{ov} Αφού εξετασθώσιν ούτως ακριβώς όλα τα παλαιά υπάρχοντα Ορφανικά
έκαστος πάλιν επιστάτης έχει χρέος απαραίτητον να μεταβαίνει, ο ίδιος εις κάθε χωρί-
ον άμα ακούσει ότι απέθανεν της Πατήρ ή Μητήρ και άφηκεν τέκνα μικρά και ανήλι-
κα και χωρίς αργοπορίαν να ενεργήται όλη η τάξις, ως ανωτέρω δηλαδή η Δημοπρα-
σία των Κινητών και το πάκτωμα των ακινήτων και η αποκατάστασις Κηδεμόνος επί
των ορφανών . _

Ζ ^{ov} Το εις την Δημογεροντίαν ερχόμενον έγγραφον πρέπει να διαλαμβάνει το
όνομα και επώνυμον του αποβιώσαντος, πόσα τέκνα άφησε με τα ονόματα των και
πόσα εξ αυτών /έπεται
είναι ηλικιωμένα, πόσα δε ανήλικα με τα έτη των. _

Η ^{ov} Έκαστος Επιστάτης πρέπει να έχη ιδιαίτερον τακτικόν Κατάστηχον εις
το οποίον να καταγράφη όλαις τας πράξεις τας οποίας θα κάμνει εις κάθε χωρίον με
την ημερομηνίαν του και σειράν καλήν . _

Θ ^{ov} Ο Επιστάτης όστις παραμελήσει το έργον τούτο, θέλει είσθαι υπεύθυνος
να δόση λόγον εις κάθε καιρόν εις πάν ότι συνέβη προς βλάβην των Ορφανικών συμ-
φερόντων. Είναι δε αποφασισμένον ο αυτός Επιστάτης να έχει ένα Κήρυκα, δια να
δημοπρατεί τα κινητά κτήματα και να διατηρώνται τα ακίνητα, όταν θα πακτώνο-
νται, προς τον οποίον θέλει παραχωρείται από Γρ. 5-10-15 και 20 αναλόγως της πο-
σότητος από τα κινητά κτήματα του αποθανόντος δια δικαίωμα (κήρυκος) ταλαλιέ . _

Ι ^{ov} Ο αυτός Επιστάτης θέλει λαμβάνει δύο τοις εκατόν αριθμ.2%.επί των κι-
νητών και δημοπρατηθέντων πραγμάτων δια δικαίωμα από τον τερακέ (Μετουρκιά-
τη) απ' όπου θέλει λαμβάνει και ο Τελλάλης ως ανωτέρω τον κόπον του. _

Εν Ηρακλείω τη 23 Δεκεμβρίου 1864. _

Η Δημογεροντία του Τμήματος

Ηρακλείου. _

Ο του Μητροπολίτου Επίτροπος Πρωτοσύγγελος Μελέτιος

Θεοδωράκης Γεοργιάδης

Ανδρέας Μορολάκης

Αντώνιος Πατραντωνάκης

Αντώνιος Ιερονυμάκης

Τζωρτζάκης Χαιρετάκης

Κωσταντίνος Κοζυράκης

Ο Γραμματεύς

Αλ. Βουμβουλάκης

3.6 Κανονισμός ρύθμισης μισθοδοσίας Δημογερόντων, Γραμματέων, Κλητήρων 1865

Ήδη από τα μέσα 1864 ανταλλάσσεται αλληλογραφία για τη ρύθμιση του ύψους της μισθοδοσίας του προσωπικού του σωματείου της Δημογεροντίας, δημογερόντων, γραμματέων, κλητήρων, κλπ.

Ο Άγιος Κρήτης από την Κωνσταντινούπολη που βρίσκεται, για τη ρύθμιση σχετικών θεμάτων, απαντάει στη ΧΔΗ ότι για τη ρύθμιση ενός τόσο σοβαρού θέματος, θα πρέπει βάσει των Κανονισμών να συγκληθεί Επαρχιακή Συνέλευση, η οποία θα αποφασίσει σχετικά.³¹ Αν επείγει το θέμα, προτρέπει να γίνει και παρά την απουσία του. Τους ενημερώνει ότι θα φροντίσει εκείνος να στείλει εκπρόσωπό του. Ειδοποιεί όμως ότι για τη σύγκληση της Συνελεύσεως χρειάζεται η έγκριση του Γενικού Διοικητή Κρήτης.

Τέλη Νοεμβρίου του έτους 1864 με Επίτροπο τον Αρκαδίας Γρηγόριο, του Αγίου Κρήτης, που απουσιάζει στην Κωνσταντινούπολη, συντάσσεται Κανονισμός Μισθοδοσίας Δημογερόντων, Γραμματέων, Κλητήρων και πληρωμής γραφικής ύλης των υπηρεσιών Γραφείου της ΧΔ Ηρακλείου. Ο «Κανονισμός» αυτός τροποποιεί τις προβλεπόμενες διατάξεις, μειώνοντας το ύψος των ως τότε προβλεπομένων αμοιβών των. Είναι σύντομος και στα έξι άρθρα του περιλάμβανε :

- α. το σκεπτικό κατάργησης της ως τώρα προβλεπομένης αμοιβής των 600 γρ.
- β. τους πόρους από τους οποίους θα γινόταν η δαπάνη πληρωμής των μισθών, στο ύψος τώρα των 500 γρ.
- γ. το χρόνο έναρξης ισχύος του.
- δ. περί μισθοδοσίας των Γραμματέων και κλητήρων.
- ε. περί δαπανών γραφικής ύλης, των γραφείων της Δημογεροντίας καθώς και
- στ. τη διάρκεια ισχύος του Κανονισμού αυτού.

Τον «Κανονισμό» αυτό, αφού συντάχτηκε από επαρχιακή συνέλευση, υπογράφουν οι τέσσερις επίσκοποι του Τμήματος Ηρακλείου - Οι Δημογέροντες του Τμήματος Ηρακλείου και επικυρώνεται από τον Μητροπολίτη Κρήτης κ. Διονύσιο.

Το έγγραφο του έχει ως εξής:³²

+ *Ο Κρήτης Διονύσιος επιβεβαιοί*
2
14-241

³¹ 1864-05-16[1764]12_484] Απαντητική Αγίου Κρήτης από Κωνπολη με την οποία για τη ρύθμιση της Μισθοδοσίας των υπαλλήλων της Δημογεροντίας θα πρέπει να συγκληθεί Επαρχιακή Συνέλευση, ύστερα από άδεια του Γ. Δκτη Κρήτης και σύμφωνα με τα προβλεπόμενα από τους υφιστάμενους Κανονισμούς. Αν επείγει το θέμα προτρέπει ας συγκληθεί και εν απουσία του. Εκείνος θα φροντίσει ν' αντιπροσωπευτεί δι' Επιτρόπου του.

³² 1864-11-22[2_14-241] Κανονισμός Μισθοδοσίας Δημογερόντων, Γραμματέων, Κλητήρων και της ΧΔΗ. Υπογράφουν οι τέσσερις επίσκοποι - Οι Δημογέροντες του Τμήματος Ηρακλείου και επικυρώνεται από τον Μητροπολίτη Κρήτης κ. Διονύσιο.

Έχοντες υπ' όψιν την υπο σημερινήν ημερομηνία συνταχθείσαν και παρ' ημών υπογραφείσαν συνεδριάσεως πράξιν, εν η εκτείθενται οι λόγοι, δι' ους οι Χριστιανοί κάτοικοι του Τμήματος Ηρακλείου θεωρούσιν ευλογον και δικαίαν την μισθοδότησιν των κατά καιρούς Δημογερόντων.

Θεωρούντες, ότι η αίτησις αυτών περί πραγματοποιήσεως του υποδειχθέντος μέτρου απορέει εξ αυτής της ελευθέρας θελήσεως και απαραβιάστου παραδοχής των Χριστιανων τούτων και εκ της δηλωθείσης επιθυμίας της μονίμου διατηρήσεως της Δημογεροντίας ,επιφορτισμένης ιδίως δια Βασιλικού διατάγματος τας κληρονομικάς και ορφανικάς υποθέσεις, και ότι εξ αυτής δεν θα προκύψη ζημία, δε μεγίστη και σημαντική ωφέλεια εις τα συμφέροντα αυτών και.

Θέλοντες ώστε η διεξαγωγή των κοινών αυτών υποθέσεων ενεργήται προσηκόντως και μετά συντόμου προσπαθείας, αντισταθμίζεται δε η προερχομένη υλική ζημία εκ της απωλείας των ιδίων συμφερόντων την κατά καιρόν Δημογερόντων υποχρεουμένων να παρευρίσκονται ανελλιπώς εν τη έδρα αυτών δι' αναλόγου μισθοδοσίας .

Επί τη βάσει των γενικών περί τούτου αναφορών των Χριστιανών κατοίκων της πόλεως Ηρακλείου και των συγκροτουσών το Τμήμα αυτού επαρχιών Μαλεβυζίου και Τεμένους ,Καινουρίου κ' Πυριωτίσης, Ρίζου και Μονοφατσίου, Πεδιάδος, Μεραμβέλου και Λασιθίου, και Ιεραπέτρου και Σιτείας.

Ψηφισάμενοι ομοφώνως μετά των προσυπογεγραμμένων Θεοφιλεστάτων Επισκόπων.

Απεφασίσαμεν και κανονίζομεν,

Α^{ον} Η εν τω δεκάτω Κεφαλαίω και άρθρω νθ^{ον} του εσωτερικού Διοργανισμού της Δημογεροντίας διαλαμβανομένη διάταξις αφορώσα την εις έκαστον των δημογερόντων εκ των εισπραττομένων δικαιωμάτων κατά τον ειδικόν Κανονισμόν πληρωμήν εξακοσίων Γροσίων κατά μήνα καταργείται.

Β^{ον} τα κατά τον ειρημένον ειδικόν Κανονισμόν εισπραττόμενα δικαιώματα από τας κληρονομικάς και ορφανικάς υποθέσεις θέλουσι παραδίδεσθαι εις την Διεύθυνσιν της Χριστ. Ορφ. Τραπέζης ήτις θέλει φροντίζει εγγράφη αυτά εις την μερίδα των περισευμάτων, αυτής προερχομένων εκ του τόκου τρία τοις εκατόν, όπερ λαμβάνει αυτή πλέον του διδομένου εις τα ορφανά δώδεκα τοις εκατόν επί των δανειζομένων παρ' αυτής χρηματικών κεφαλαίων των, πληρώνη δε με χρέος της μερίδος ταύτης εν τη λήξει εκάστου μηνός ανά Γρόσια πεντακόσια εις τους κατά καιρόν διωρισμένους Δημογέροντας λαμβάνουσα τακτικήν αποδειξιν.

Γ^{ον} Εποχή, καθ' ην άρζεται η εκ των πεντακοσίων Γροσίων ήδη ορισθείσα μισθοδοσία λογίζεται η πρώτη του Ιανουαρίου μηνός του τρέχοντος έτους 1864, αφ' ότου θέλει πληρώσει η διεύθυνσις της Χριστ. Ορφ. Τραπέζης τους καθυστερουμένους εις τους νυν Δημογέροντας μισθούς και εξακολουθήσει πληρώνουσα αυτούς τακτικώς.

Δ^{ον} Η μισθοδοσία των Γραμματέων και των κλητήρων της Δημογεροντίας ούσα ωρισμένη θέλει εξακολουθήσει η αυτή διδομένη τακτικώς εις έκαστον τούτου επί αποδείξει, μετά την λήξιν εκάστου μηνός παρά της Διευθύνσεως της Χριστ. Ορφ. Τραπέζης, χρεονούσης την ειρημένην μερίδα των περισευμάτων αυτής, εκτός εάν η ανάγκη το καλέση να γίνη αύξησις αυτής, ότε θέλει ειδοποιησθαι εγγράφως η ρηθείσα Διεύθυνσις δια τα περαιτέρω.

Ε^{ον} Εις την λήξιν εκάστου μηνός θέλει διαβιβάζεσθαι εις την Διεύθυνσιν της Χριστ. Ορφ. Τραπεζής σημειώσεις των γενομένων γραφικών εξόδων δια την πληρωμήν, αυτών εκ της μερίδος των περισευμάτων αυτής, υπογεγραμμένην από τους κατά καιρόν δημογέροντας.

Ο Κανονισμός ούτος υπογραφείς παρ' υμών των Δημογερόντων και των Θεοφιλεστάτων Επισκόπων του Τμήματος Ηρακλείου, και επικυρωθείς παρά της Α. Σεβασμιότητος του Μητροπολιτου Κρήτης Κυρίου Διονυσίου, θέλει εκτελείται κατά γράμμα μέχρις ετέρας αποφάσεως ακυρούσης αυτών.

Εγένετο εν Ηρακλείω Κρήτης σημερον τη εικοστή Δευτέρα Νοεμβρίου του Χιλιοστού οκτακοσιοστού εξηκοστού τετάρτου έτους.

<i>Αρκαδίας γρηγόριος</i>		<i>Οι Δημογέροντες του Τμήματος Ηρακλείου</i>
<i>+ Χερρονήσου μελέτιος</i>	<i>Τ.Σ.Υ</i>	<i>» Ιωάννης δρακάκης</i>
		<i>» Μ Καστρινογιαννάκης</i>
<i>+ Ιεροσιτείας Ιλαρίων</i>		<i>» Μ. Π. Μαστοράκης</i>
<i>» Πέτρας μελέτιος</i>		<i>» Ιωάννης Μ. Κοκολάκης</i>
		<i>» Ν. Αρχοντάκης</i>

Η βασική αυτή απόφαση ρύθμισης της μισθοδοσίας του προσωπικού της Δημογεροντίας, με τη μορφή πρακτικού υπογεγραμμένου από τους αρμόδιους θα καθαρογραφεί και θα εμπλουτισθεί, ώστε να πάρει την τελική μορφή Κανονισμού, με την έγκριση και θεώρησή του από τον Άγιο Κρήτης για να ισχύσει τελικά και να εκτελείται στη συνέχεια.

Εμπλουτίζεται με το σκεπτικό, στο οποίο προβάλλονται οι αλλαγές που επέρχονται ως αίτημα όλων των Χριστιανών κατοίκων. Τονίζεται η επιθυμία διατήρησης του θεσμού της Δημογεροντίας και επομένως το επιβεβλημένο της μισθοδοσίας των Δημογερόντων, του προσωπικού των Γραφείων και τα λειτουργικά έξοδα (γραφική ύλη κ.λ.π.) για να είναι απερίσπαστοι στο καθήκον τους και να υπάρχουν ενδιαφερόμενα άτομα για τις θέσεις αυτές.

Γίνεται πρόχειρη οικονομοτεχνική μελέτη που προβλέπει ότι η εξασφάλιση πόρων για την μισθοδοσία θα βαρύνει τα εισπραττόμενα δικαιώματα 3% και 12% από τους δανειζόμενους της Χρστ. Ορφ. Τράπεζας και τα περισσεύματα από τις ορφανικές μερίδες. Το ύψος αμοιβής των Δημογερόντων μειώνεται από την προβλεπόμενη 600 γρ. σε 500 γρ. μηνιαίως.

Για τους Γραμματείς και κλητήρες διατηρείται αμετάβλητο το προβλεπόμενο ποσό. Γίνεται προσωπική εκκαθάριση των δεδουλευμένων χρωστούμενων μισθών και διατάσσεται η έναρξη των μέτρων να ισχύει από 1ης Ιανουαρίου 1865. Τα λειτουργικά έξοδα της Δημογεροντίας (γραφική ύλη), με θεωρημένη κατά μήνα κατάσταση, από τους δημογέροντες, θα πληρώνονται από το ταμείο της Χ.Ο.Τ.Η.

Η ισχύς των μέτρων θα εξακολουθεί εις το μέλλον μέχρις ότου υπάρξει γραπτή τροποποίηση από τον Μητροπολίτη Κρήτης, τους επισκόπους και τους Δημογέ-

ροντες Ηρακλείου, οι οποίοι το υπογράφουν και το επικυρώνει, ο πρώτος, προς ενέργειαν του. Έτσι ο Κανονισμός παίρνει την πιο κάτω τελική μορφή :³³

3

27 Ιανουαρίου 1865

2

15-123

Προς την Διεύθ. της Χρισ. Ορφ. Τραπέζης
Ενταύθα

Λαβόντες υπ' όψιν την υπό ημερομηνίαν 1 Δεκεμβρίου Τ.Ε. επιστολής της Α. Σεβασμιότητος του νυν εν Κωνσταντινουπόλει διαμένοντος Μητροπολίτου Κρήτης Κυρίου Διονυσίου απαντώντος εις το από 22 νοεμβρίου Τ.Ε. έγγραφον των Σεβασμιών Επισκόπων Αρκαδίας Γρηγορίου Χερρονήσου Μελετίου, Ιεράς και Σιτειάς Ιλαρίωνος και Πέτρας Μελετίου και των συνιστόντων Μελών την Δημογεροντίαν του Τμήματος Ηρακλείου, έχοντα ως εξής.

Ηδώς κομισάμενος το από 22ας εφετόν ημίν γράμμα ημών και μετ' επιστασίας διελθόντες έγνωμεν τα εν αυτώ εκτεθειμένα ειδόντες και κατά την ιδίαν ημέραν λαβόντα χώραν πρακτικά ημών, ων εξητήτε και την παρ' Κρήτης ημών επικύρωσιν. Οι λόγοι οίτινες προκάλεσαν αναγκαίαν το μέτρον τούτο υπό την Έντιμον Δημογεροντίαν, συνεπεία προηγηθείσης κοινώς αιτήσεως παντός του λαού του Τμήματος τούτου, είχαν επιδοκιμασθεί πληρέστατα παρ' ημίν, ότι το πρώτον εδόθη ημίν περί τούτου νύξει υπό της ημών Τιμιότητος ου μόνον δε την συγκατάθεσιν ημίν αμέσως τότε εδηλώσαμεν υμίν, καλλύετρον εγράψαμεν τα εικότα και προς την Α. εξοχότητα τον Γενικόν Διοικητήν της νήσου εκζητήσαντες την άμεσην επίνευσιν και επιδοκιμασίας Αυτής. Όθεν και ήδη αύθις, πληροφορούμεν υμίν την πλήρη αναγνώρισιν υπό σκέψιν και

... ρους Μελών της Εντίμου Δημογεροντίας ως καθορίζεται εν τοις πρακτικοίς υμών, άτινα και επικυρώσαντες, άτε συμφώνου ούσης της θελήσεως και ευχαριστήσεως πάντων εν γένει των κατοίκων του Τμήματος τούτου, πέμπομεν επισυνειμένως ενταύθα εις παραλαβήν υμών όπως βάληται εις ενέργειαν τους κατά την ημερομηνίαν 22 Νοεμβρίου Τ. Ε. συνταχθείσαν πράξιν και τον επι τη βάσει αυτής εκδοθέντα ιδικόν Κανονισμόν, έχοντα όδε ούτως.

»

+ Ο Κρήτης Διονύσιος επιβεβαιοί

» Εν Ηρακλείω Κρήτης σήμερα τη εικοστή δευτέρα Νοεμβρίου του χιλιοστού οκτακοσιοστού εξηκοστού τετάρτου έτους, ημέρα Κυριακή Μ. Συνελθόντες οι υποφαινόμενοι Δημογέροντες νομίμων ως τοιούτοι εκκληγμένοι και αναγνωρισμένοι αρμοδίων εν τω καταστήματι της Δημογεροντίας του Τμήματος Ηρακλείου επι παρουσία των Θεοφυλάστων επισκόπων Αρκαδίας Γρηγορίου Ιεράς και Σιτειάς Ιλαρίωνος, Πέτρας Μελετίου και Χερρονήσου Μελετίου προς σύσκεψιν επί του εκτεθεισομένου κατωτέρω αντικειμένου της μισθοδοσίας των κατά καιρόν Δημογερόντων.

Λαβόντες υπ' όψιν τας υπό διαφόρους ημερομηνίας υποβληθείσας τη Α. Θεοφιλία τω Αγίω της Αρκαδίας και Επιτρόπω της Α. Σεβασμιώτητος του Μητροπολίτου Κρήτης Κυρίου Διονυσίου αναφοράς των Αιδεσιμωτάτων Ιερέων των τιμιωτάτων Προκρίτων και Προεστώτων και των λοιπών εν αυτοίς υπογεγραμμένων Χριστιανών κατοίκων της τε πόλεως ταύτης και των εκλογικών περιφερειών των Επαρχιών Μαλεβυζίου και Τεμένους Καινουρίου και Πυργιωτίσσης Ρίζου και Μονοφατσίου, Πεδιάδος

³³ 1865-01-27] 2/15-123,124,125,126] Κανονισμός ρύθμισης μισθοδοσίας των κατά καιρόν Δημογερόντων, Γραμματέων Κλητήρων της Δημογεροντίας Ηρακλείου.

Μεραμπέλου και Λασιθίου και Ιεραπέτρου και Σιτειάς, δι'ων εκ συμφώνου υπέβαλον τα εξής.

Βλέποντες την απόλυτον ανάγκην της διατηρήσεως της Δημογεροντίας συστηθείσης προ τίνων ετών δια Βασιλικού διατάγματος δια της Ορφανικής και Κληρονομικής υποθέσεως των Χριστιανών.

Σκεφθέντες ότι προς τούτο συμβάλλει τα μέγιστα ανταμείβονται οι κατά καιρούς Δημογέροντες δι'όσους υφέσθηται κόπους εις εκπλήρωσιν των χρεών των.

Πληροφορούμενοι ότι τα μέχρι τούδε εισπρατόμενα δικαιώματα κατά επί των συνταχθέντων και προσηκόντως επικυρωθέντα ειδικόν Κανονισμόν από τας κληρονομικάς και ορφανικάς υποθέσεις δεν εξαρκούν εις την πληρωμήν των μισθών των υπαλλήλων και των γραφικών εξόδων της Δημογεροντίας και

Παρατηρόντες ότι δεν είναι δυνατόν να ευρεθώσι άλλοι πόροι, δια την εύλογον και δικαίαν μισθοδότησιν των κατά καιρόν Δημογερόντων, ουδέ εσμέν εις θέσιν ν' αποτίσωμεν εξ ιδίων ποσόν ανάλογον δι'αυτήν καθ'ο όντες υλικώς ανίσχυροι και επομένως ότι υπάρχουσι άτομα υλικώς ανεξάρτητα, τα οποία εκλεγόμενοι ως Δημογέροντες να καταλείπωσι τας εργασίας και ιδιαιτέρας αυτών υποθέσεις και αναλάβωσι το χρέος αυτών αμισθί.

Αποφαινόμεθα κοινή γνώμη, ότι είναι δίκαιον και πρέπον να μισθοδοτώνται οι κατά καιρόν Δημογέροντες διότι ούτω θέλουσι είσθαι προθυμότεροι εις την διεξαγωγήν των τας δικαιοδοσίας υποθέσεων και

Εγκρίνομεν επειδή μεγίστη θα προκόψη ωφέλεια εις τα ορφανά, ίνα τα κατά των ειδικών κανονισμών εισπρατόμενα με τα περισεύματα εκάστου έτους της ενταύθα Χριστ.Ορφ.Τραπέζης, άτινα πηγάζουσι εκ του τρία τοις εκατό όπως λαμβάνεται από τους δανειζόμενους παρ'αυτής και εξ αυτών μισθοδοτώνται οι κατά καιρόν Δημογέροντες, οι Γραμματείς και οι υπάλληλοι της Δημογεροντίας και πληρόνονται τα γραφικά έξοδα αυτής.

Και δι'ων εξητήσαντο, ίνα βληθή δεόντως εις ενέργειαν το μέτρον τούτο της μισθοδοσίας των Δημογερόντων, των ορφανών ουδόλως ζημιουμένων εκ της πραγματοποιήσεως αυτού καθ'ο όντος αποφασισμένου να λαμβάνωσι ανά δώδεκα τοις εκατό επί των χρηματικών κεφαλαίων των.

Βλέποντες ότι το μέτρον τούτο εφαρμοζόμενο εκτός ότι ενισχύει την από κοινού δηλωθείσαν θέλησιν και επιθυμίαν των Χριστιανών κατοίκων του Τμήματος Ηρακλείου περί της σταθεράς και μονίμου διατηρήσεως της Δημογεροντίας, θέλει αποβή μεγίστης και σημαντικής ωφελείας πρόξενον εις τα ορφανά καθ' όσον δια της εφαρμογής αυτού ευρίσκεται ο κύκλος των υποχρεώσεων των κατά καιρόν Δημογερόντων εις την πρόθυμον και αποτελεσματικήν των καθηκόντων αυτών εκπλήρωσιν και ότι είναι αδύνατος η επίτευξις της αιτήσεως των Χριστιανών περί της περαιτέρω διατηρήσεως της Δημογεροντίας άνευ τακτικής και ορισμένης μισθοδοσίας αυτών, ως μη υπάρχούσης δυσκόλως θέλουσι ευρεθή άτομα αποδεξόμενοι την θέσιν ταύτην με βλάβην των ιδίων συμφερόντων και υποθέσεων αυτών, και

Σκεφθέντες ωρίμως επί της αιτήσεως των Χριστιανών κατοίκων του Τμήματος γενομένης αρμοδίως δι αναφορών, προσηκόντων υπογεγραμμένων, αποφαινόμενων, ότι του μέτρου τούτου μη εφαρμοζόμενου αδυνατούσι, καθ' ο όντες υλικώς ανίσχυροι να μισθοδοτώσι τους κατά καιρόν Δημογέροντας, επομένως δ' ότι τα ορφανά θέλουσι λαμβάνει και εν τω μέλλοντι τόκον ετήσιον ανά δώδεκα τοις εκατόν επί των χρηματικών κεφαλαίων των, και ότι εκ του περισσεύματος τρία τοις εκατόν, όπερ λαμβάνεται από τους δανειζόμενους παρά της Χριστ. Ορφ. Τραπέζης ουδεμίαν ποτέ έσχον ωφέλειαν αυτά, καθ' όσον τούτα προώρισθαι δια την απαιτουμένην μισθοδοσίαν του τε Διευθυντού αυτής και των αναγκαίων υπαλλήλων και δια την απότισιν των προς την διατή-

ρησιν αυτής εξόδων μένει δε εκ τούτου πλεόνασμα κατ' έτος δι' αορίστους ανάγκας (ων μείζων δεν υπάρχει της μισθοδοσίας των δημογερόντων ανενδότως καταγινόμενων δια την αύξησιν και και καλήν διαχείρησιν των ορφανικών χρηματικών κεφαλαίων και όλως αφοσιωμένων εις την από πάσης καταχρήσεως και σφετερισμού απαλλαγήν αυτών) εις ο προστιθέμεθα τα κατά τον ειδικόν Κανονισμόν εισπραττόμενα δικαιώματα θέλουν εξαρκεί δια τον ον είρηται σκοπόν.

Δια ταύτα

2
15-124

Παραδεχόμενοι την δικαίαν και εύλογον αίτησιν των Χριστιανών της τε πόλεως και των άνω ειρημένων επαρχιών του Τμήματος Ηρακλείου περί της πληρωμής των κατά καιρόν Δημογερόντων και των υπαλλήλων της Δημογεροντίας δια αναλόγου προς τους κόπους αυτών μισθού, καθ'ον υπεδήλωσαν ούτοι τρόπον.

Αποφαινόμεθα και κοινώ εγκρίνομεν τα εξής.

Α^{ον} Τα εισπραττόμενα δικαιώματα από τας εισαγομένας εν τη Δημογεροντία κληρονομικές και ορφανικές υποθέσεις κατά την περί τούτου κανονισθείσαν διατίμησιν θέλουν παραδίδεσθαι εις την Διεύθυνσιν της ενταύθα Χριστ. Ορφ. Τραπεζής, ήτις οφείλει και είναι υπόχρεως παραλαμβάνουσα αυτά να καταχωρή εις την γενικήν των περισευμάτων μερίδα και πληρώνει τακτικώς κατά μήνα εις τους Δημογέροντας τους μισθούς αυτών, λαμβάνουσαι την δέουσαν απόδειξιν.

Β^{ον} Η διάταξις του εσωτερικού διοργανισμού της Δημογεροντίας ταύτης, αφορώσα την εις τους Δημογέροντας μισθοδότησιν εξακοσίων Γροσίων κατά μήνα εκ των εισπραττομένων δικαιωμάτων διαλαμβανομένη εν τω κεφαλαίω δεκάτω και άρθρω νθώ αυτού καταργείται ολοσχερώς, ορίζεται δε η μισθοδοσία των κατά καιρόν Δημογερόντων εις Γρόσια πεντακόσια κατά μήνα, ήτις άρχεται από 1ης Ιανουαρίου του τρέχοντος έτους 1864 και θέλει εξακολουθήσει εφ'όσον η παρούσα πράξις και ο επί τούτω τω ιδικώ Κανονισμός δεν ακυρωθώσι δι' άλλης μεταγενεστέρας αποφάσεως.

Γ^{ον} Η μισθοδοσία των Γραμματέων και κλητήρων της Δημογεροντίας ούσα ωρισμένη, θέλει εξακολουθήσει η αυτή διδομένη κατά μήνα εκ της μερίδος των περισευμάτων παρά της Διευθύνσεως της Χριστ. Ορφ. Τραπεζής εκτός εάν η ανάγκη το κελεύσει να γίνει αύξησις αυτής. Οτι θέλει ειδοποιησθαι εγγράφως περί τούτου η ειρημένη Διεύθυνσις δια τα περαιτέρω.

Δ^{ον} Των γραφικών εξόδων θέλει κατά μήνα διαβιβάζεσθαι τακτικήν σημείωσι υπογεγραμμένη υπο των Δημογερόντων υπό την Διεύθυνσιν της Χριστ. Ορφ. Τραπεζής προς πληρωμήν αυτών επί αποδείξει εκ της μερίδος των περισευμάτων.

Ε^{ον} Τα ανωτέρω αποφασισθέντα θέλουσι κανονισθή ιδιαίτερος και εκτελεσθίσει κατά γράμμα άμα η Α. Σεβασμιώτης ο Μητροπολίτης Κρήτης Κοσ Διονύσιος ευδοκήση την έγκρισιν κ'επιδοκιμασίαν αυτών δια της ιδίας αυτού υπογραφής καθιστώσης αυτά έγκυρα.

Εγένετο η παρούσα πράξις, ήτις αναγνωσθείσα ευκρινώς και μεγαλοφώνως, υπεγράφη παρ' αυτών και των ειρημένων θεοφιλεστάτων επισκόπων.

(υπογρ.+Αρκαδίας Γρηγόριος
» + Χερρονήσου Μελέτιος
» + Ιεροσιτείας Ιλαρίων
» + Πέτρας Μελέτιος

(Τ.Σ)

Οι Δημογέροντες
» Ιωάννης Δρακάκης
» Μ. Καστρινογιαννάκης
» Μ. Π. Μαστοράκης
» Ιωάννης Μ Κοκολάκης
» Ν. Αρχοντάκης

Ο Γραμματεὺς
Τ.Υ. Στ. Μαρκόπουλος

+ Ο Κρήτης Διονύσιος επιβεβαιοί

Ἐχοντες υπ' ὄψιν την υπό σημερινήν ημερομηνίαν συνταχθείσαν και παρ' ημών υπογραφείσαν συνεδριάσεως πράξιν, εν η εκτείθενται οι λόγοι δι ους οι Χριστιανοί κάτοικοι του Τμήματος Ηρακλείου θεωρούσιν εύλογον και δικαίαν την μισθοδότησιν των κατά καιρόν Δημογερόντων.

Θεωρούντες ότι η αίτησις αυτών περί πραγματοποιήσεως του υποδειχθέντος μέτρου απορέει εξ αυτού την της ελευθερίας θελήσεως και απαραβιάστου παραδοχής των Χριστιανών τούτων και εκ της δηλωθείσης επιθυμίας της μονίμου διατηρήσεως της Δημογεροντίας, επιφορτισμένης ιδίως δια βασ. διατάγματος τας κληρονομικάς και ορφανικάς υποθέσεις, και ότι εξ αυτής δεν θα προκύψει ζημίας μάλλον δε μεγίστη και σημαντική ωφέλεια εις τα συμφέροντα αυτών και,

Θέλοντες ὄστε η διεξαγωγή των κοινών αυτών υποθέσεων ενεργεῖτε προσηκόντος και μετά συντόνου προσπαθείας, αντισταθμίζηται δε η προερχόμενη υλική ζημία εκ της απωλείας των ιδίων συμφερόντων των κατά καιρόν Δημογερόντων υποχρεωμένων να παρευρίσκονται ανελλιπῶς εν τη ἔδρα αυτών δι' αναλόγου μισθοδοσίας.

Επί τη βάσει των γενικών περί τούτου αναφορών των Χριστιανών κατοίκων της τε πόλεως Ηρακλείου και των συγκροτουσών το Τμήμα αυτού επαρχιών Μαλεβυζίου και Τεμένους, Καινουρίου και Πυργιωτίσης Ρίζου και Μονοφατισίου, Πεδιάδος Μεραμπέλλου και Λασιθείου και Ιεραπέτρου και Σιτείας.

Ψηφισάμενοι ομοφώνως μετά το προσυπογεγραμμένων Θεοφιλεστάτων Επισκόπων,

Απεφασίσαμεν και κανονίζομεν

Α^{ον} Η εν τω δεκάτω κεφαλαίω και άρθρω νθω του εσωτερικού Διοργανισμού της Δημογεροντίας διαλαβανομένη διατάξει αφορώσα την εις ἕκαστον των Δημογερόντων εκ των εισπραττομένων δικαιωμάτων κατά τον Ειδικόν Κανονισμόν πληρωμῆν εξακοσίων Γροσίων κατά μήνα καταργείται.

Β^{ον} Τα κατά τον ειρημένον Ειδικόν Κανονισμόν εισπραττόμενα δικαιώματα από τας κληρονομικάς και ορφανικάς υποθέσεις θέλουσι παραδίδεσθαι εις την Διεύθυνσιν της Χρστ. Ορφ. Τραπέζης, ήτις θέλει φροντίζει να εγγράφη αυτά εις την μερίδα των περισευμάτων αυτής προερχομένων εκ του τόπου τρία τοις εκατόν. Ὅπερ λαμβάνει πλέον του διδομένου εις τα ορφανά δώδεκα τοις εκατόν των δανειζομένων παρ' αυτοίς χρηματικών κεφαλαίων των πληρώνει δε με χρέος της μερίδος ταύτης εν τη ληξει εκάστου μηνός ανά Γρόσια πεντακόσια εις τους κατά καιρόν διωρισμένους Δημογέροντας λαμβάνουσα τακτικήν απόδειξιν.

Γ^{ον} Εποχή καθ' ην ἀρξέσθαι η εκ πεντακοσίων Γροσίων ορισθείσα μισθοδοσία λογίζεται η πρώτη του Ιανουαρίου μηνός του τρέχοντος έτους 1864 αφ' ότου θέλει πληρώσει η Διεύθυνσις της Χρστ. Ορφ. Τραπέζης τους καθυστερημένους εις τους νυν Δημογέροντας μισθούς και εξακολουθήσει πληρώνουσα αυτούς τακτικῶς.

Δ^{ον} Η μισθοδοσία των Γραμματέων και των Κλητήρων της Δημογεροντίας ούσα ωρισμένη θέλει εξακολουθήσει η αυτή διδομένη τακτικῶς εις ἕκαστον τούτον επι απόδειξει μετά την λήξιν εκάστου μηνός παρά της Δνευθύνσεως της Χρστ. Ορφ. Τραπέζης, χρεωνούσης την ειρημένην μερίδα των περισευμάτων εκτός εάν η ανάγκη το καλέση να γίνη αύξησις αυτής, ότε θέλει ειδοποιείσθαι εγγράφως η ρηθείσα Διεύθυνσις δια τα παραιτέρω.

Ε^ον εις την λήξιν εκάστου μηνός θέλει διαβιβάζεσθαι εις την Διεύθυνσιν της Χριστ. Ορφ. Τραπέζης σημειώσεις των γενομένων γραφικών εξόδων δια την πληρωμήν αυτών εκ της μερίδος των περισευμάτων αυτής ήτις θέλει λαμβάνει απόδειξιν υπογεγραμμένη από τους κατά καιρόν Δημογέροντας.

ΣΤ^ον Ο Κανονισμός ούτος υπογραφείς παρ' ημών των Δημογερόντων εκ των Θεοφιλεστάτων Επισκόπων του Τμήματος Ηρακλείου, και επικυρωθείς παρά της Α. Σεβασμιότητος του Μητροπολίτου Κρήτης Κυρίου Διονυσίου θέλει εκτελείται κατά γράμμα μέχρις ετέρας αποφάσεως ακυρώσεως αυτών.

Εγένετο εν Ηρακλείω Κρήτης σήμερον τη εικοστήν δευτέραν Νοεμβρίου του χιλιοστού οκτακοσιοστού εξηκοστού τετάρτου έτους.

Ακαδίας Γρηγόριος		Οι δημογέροντες του τμήματος Ηρακλείου
Χερρονήσου Μελέτιος		» Ιωάννης Δρακάκης
Ιεροσιτείας Ιλαρίων	2	» Μ. Καστρινογιαννάκης
Πέτρας Μελέτιος	15 -125	» Μ. Π. Μαστοράκης
		» Ιω. Κοκολάκης
		» Ν. Αρχοντάκης

Ο Γραμματεύς
Στ. Μαρκόπουλος

Επειδή εν τοις ανωτέρω επισήμοις εγγράφοις εκτείθενται και αναπτύσσονται οι λόγοι, οίτινες προκάλεσαν την από κοινού δια γενικών αναφορών δηλωθείσαν θέλησιν των Χριστιανών κατοίκων της τε πόλεως και των επαρχιών του Τμήματος Ηρακλείου και επομένως την λήσιν του αναγκαίου και ευλόγου τούτου μέτρου της μισθοδοσίας των κατά καιρόν δημογερόντων ορισθείσης δι' εκάστου τούτων εις Γρόσια πεντακόσια κατά μήνα καθόν τρόπον ενεκρίθη.

Επειδή εις της ανωτέρω καταχωρισθείσης εριστολής της Α. Σεβασμιότητος του Μητροπολίτου Κρήτης Κυρίου Διονυσίου υπό ημερομηνίαν 8 Δεκεμβρίου Τ.Ε. εξάγεται, ότι απεδέχθη και αναγνώσθη : το εύλογον και δίκαιον του μέτρου τούτου του να πληρωθώσι οι Δημογέροντες της υφισταμένης περιόδου από πρωτης Ιανουαρίου του έτους 1864 τους καθυστερημένους αυτών μισθούς ανά Γρόσια Πεντακόσια και πληρώνηται εις το εξής ορισθείς μισθός ούτος εις τους κατά καιρόν εκλεγμένους και αναγνωριζόμενους, Δημογέροντας των επτά εκλογικών περιφερειών του Τμήματος Ηρακλείου εκ της μερίδος των καθαρών περισευμάτων, εις ην θα προστίθενται τα κατά το ειδικόν Κανονισμόν εισπραττόμενα Δικαιώματα από τας κληρονομικάς και ορφανικάς υποθέσεις της δικαιοδοσίας της Δημογεροντίας και,

Επειδή εν τοις ειρημένοις επισήμοις εγγράφοις καθορίζεται ο τρόπος της πληρωμής των μισθών των γραμματέων και των κλητήρων ως και των εξόδων του Γραφείου της Δημογεροντίας εκ της αυτής των περισευμάτων μερίδος της ενταύθα Χριστ. Ορφ. Τραπέζης.

Δια ταύτα και

Ιδόντες την δια της μνησθείσης επιστολής της Α. Σεβασμιότητος του Μητροπολίτου Κρήτης Κυρίου Διονυσίου δοθείσης ημίν εντολήν του να βάλωμεν εις πράξιν τα εις αυτόν προς επικύρωσιν σταλέντα Πρακτικά, άπερ επιβεβαιώθησαν υπ' αυτόν και επρωτοκολλήθησαν.

Εγκρίνομεν τα εξής

Α^ον Η Διεύθυνσις της εν ταύτα Χριστιανικής Τραπέζης συμμορφουμένη με τας διατάξεις του εν τη παρούσα πράξει καταχωρηθέντος ειδικού Κανονισμού, θέλει ενεργήσσει τα εξής.

1^{ov} Να πληρώση εις την εν ενεργία Δημογέροντας εκ της μερίδος των περισευμάτων ανά Γρόσια πεντακόσια καθ' ἑκάστον ως ακολούθως :

Εις το κύριον Ιω. Δρακάκην Δημογέροντα Ηρακλείου από α ^{ης} Ιανουαρίου 1864	Γρ.	6.000
» » » Ιω. Μ. Κοκολάκη » μεραμβέλλου και λασιθίου » » »		6.000
» » » Εμ. Π. Μαστοράκη » Ρίζου και Μονοφατσίου » » »		6.000
» » Ν. Αρχοντάκη » Πεδιάδος » » »		6.000
» » Λεωνίδα Κουρμούλη » Καινουρίου κ' Πυργιωτίσης » » »		6.000
» » Εμ. Καστρινογιαννάκη » Μαλεβυζίου κ' Τεμένους Από 1ης Απριλίου Τ.Ε. μέχρι 1ης Ιανουαρίου 1865		4.500
» Γεωργίου Καραντινού Δημογέροντα Ιεράς και Σιτείας Από 1ης Αυγούστου Τ.Ε. μέχρι 1ης Ιανουαρίου 1865		2.500
» Ιωάννην Οικονομίδην πρώην Δημογέροντα μαλεβυζίου Τεμένους Από 1ης Ιανουαρίου μέχρι 1ης Απριλίου ιδίου έτους		1.500
Πέτρος Τάντουλος πρώην Δημογέροντα Ιεράς κ' Σιτείας Από 1ης Ιανουαρίου Τ.Ε. μέχρι 1η Αυγούστου ιδίου έτους		3.500
Ητοι το όλον Γρόσια τεσσαράκοντα δύο χιλιάδες και λάβη παρ' ενός εκάστου αυτών τακτικήν απόδειξιν	Γρ.	42.000

2^{ov} Να πληρώνη τακτικώς κατά μήναν από πρώτης Ιανουαρίου του έτους 1865 εκ της αυτής περισευμάτων μερίδος, εις οποίαν θέλουν προστίθενται και τα εισπραττομενα κατά τον ειδικόν Κανονισμόν δικαιώματα της Δημογεροντίας εις τους ήδη υπάρχοντας και εσομένους Δημογέροντας ανά Γρόσια πεντακόσια και λαμβάνειν παρ' αυτό οσαύτως τακτικήν απόδειξιν.

Β^{ov} Η Διεύθυνσις της Χριστιανικής Ορφανικής Τραπέζης λαμβάνουσα υπ' όψιν των κάτωθι λογαριασμών των εσόδων και εξόδων της Δημογεροντίας ταύτης.

Λογαριασμός από πρώτης Ιανουαρίου 1864 μέχρι πρώτης Ιανουαρίου 1865

Δούναι	λαβείν
Από εισπράξεις του μηνός Ιανουαρίου 1864 Γρ. 1021 εις μισθούς α ^{ov} Γραμματέως Στ Μαρκοπούλον	Γρ. 7.200
» Φεβρουαρίου » » 2709,10 » β ^{ov} » Γ. Μείμαράκη »	4.800
» Μαρτίου » » 432,20 » γ ^{ov} » Γ. Φιλιππάκη »	2.400
» Απριλίου κ' Μαΐου » 2.424 » Α ^{ov} κλητήρος Κ. Λορέντζου »	2.400
» Ιουνίου » » 2.107,20 » Β ^{ov} » Γ. Μορονιανάκη »	1.800
» Ιουλίου » » 1.586	Γρ. 18.600
» Αυγούστου κ' 7βρίου » 2.006, 20 εις έξοδα Γραφείου Δημογεροντίας »	1.751,25
Οκτωβρίου » » 2.722,10	
Νοεμβρίου » » 1.034,20	
Δεκεμβρίου » » 1.666,30	
Γρ. 17.710,10	

Όσα οφείλονται προς εξίσωσιν » 2.641,15

Γρ. 20.351,25

Γρ. 20.351,25

Να εγγράψη σε ιδιαίτερο βιβλίον τον εκτεθέντα λογαριασμόν των εισπραχθέντων δικαιωμάτων κατά την ιδιαιτέραν διατήρησιν της Δημογεροντίας και των δαπανηθέντων εις μισθούς και εις έξοδα.

Του γραφείου αυτής και εξακολουθεί τακτικώς να καταχωρή εν αυτό τα από αην Ιανουαρίου Τ.Ε. εισπραττόμενα δικαιώματα, καθ' ην θα λαμβάνει αυτή σημείωσιν εν τω τέλει εκάστου Μηνός μετρήσει δε εις το Γραφείο της Δημογεροντίας το Υπόλοιπον του ανωτέρω λογαριασμού Γρόσια δύο χιλιάδας και εξακόσια τεσσαράκοντα εν και δεκα πέντε τεσσαρακοστά. Συμμορφούμενοι με την περί τούτου διαταξιν του εν τη παρούσει πράξει συμπεριλιφθέντος ειδικού κανονισμού, και

Γ^{ον} Να πληρώνη κατάτην ιδιαιτέραν διάταξιν του ειρημένου ειδικού Κανονισμού τους μισθούς των Γραμματέων και κλητήρων της Δημογεροντίας από πρώτης Ιανουαρίου Τ.Ε.ως εφ' εξής.

Εις τον α^{ον} Γραμματέα αυτής Κον Σταύρον Μαρκόπουλον ανά Γρ. εξακόσια τον καθ' έκαστον μήνα.

» » β^{ον} Γραμματέα » » Γεώργιον Μείμαράκην » Γρ. τετρακόσια »

» » γ^{ον} » » » Γεώργιον Α.Φιλιππάκην » Γρ. διακόσια »

» » α^{ον} Κλητήρα » » Κωνσταντίνον Δορέντζο » » διακόσια »

» » β^{ον} » » » Γεώργιον μορονιανάκην » » εκατόν πενήντα »

Εγένετο η παρούσα πράξις σήμερον τη εικοστή έκτη Ιανουαρίου του χιλιοστού οκτακοσιοστού εξηκοστού πέμπτου έτους, ημέρα Τρίτη Μ. Μ. εις αντίγραφον ενεκρίθη να διαβιβασθή προς την Διεύθυνσιν της Χριστ. Ορφανικής Τραπεζής του Τμήματος Ηρακλείου προς ακριβή αυτής εκτέλεσιν.

(υπογρ.) Αρκαδίας Γρηγόριος 2
» » Ιεροσιτείας Ιλαρίων 15-126
» » Πέτρας Μελέτιος

Οι Δημογέροντες
» Ιωάννης Δρακάκης
» Μ. Καστρινογιαννάκης
» Ιωάννης Μ. Κοκολάκης
» Μ. Π. Μαστοράκης
» Ν. Αρχοντάκης
» Γ. Καραντινός

Ο Γραμματεός
Στ. Μαρκόπουλος

Ότι ακριβές αντίγραφον εξαχθέν εκ των σελίδων 47-53 του βιβλίου των διαφόρων πράξεων.

Εν Ηρακλείω τη 27 Ιανουαρίου 1865

Ο του Σεβαστού Αγίου Κρήτης Επίτροπος
Τ.Υ. Αρκαδίας Γρηγόριος επιβεβαιοί
Τ.Σ.Υ.

Οι Δημογέροντες
» Ιωάννης Δρακάκης
» Μ. Καστρινογιαννάκης
» Ιωάννης Μ. Κοκολάκης
» Μ. Π. Μαστοράκης
» Ν. Αρχοντάκης

Ο Γραμματεός
Στ. Μαρκόπουλος

4.1 Ανάδυση διακρίσεων μεταξύ των Χριστιανών

Οι συνέπειες των Προνομίων δημιουργούν πεδία ταξικής διαστρωμάτωσης των Χριστιανών και διακρίσεις

Όπως είναι φυσικό, τα προνόμια που παραχωρήθηκαν στους Χριστιανούς, είχαν εσωτερικές επιδράσεις και άρχισαν να επηρεάζουν καταλυτικά την κοινωνική διαστρωμάτωση των Χριστιανών ραγιαδών και να καταργούν την ως τώρα μεταξύ τους «ισότητα» απέναντι στον κατακτητή. Άλλοι απ' αυτούς μεταπίπτουν σε ηπιότερη κατάσταση υποτέλειας, με τη βελτίωση κι ελάφρυνση της θέσης τους κοντά ή στις υπηρεσίες, που συνεργάζονται και επικοινωνούν με τον κατακτητή. Ενδιαφέρονται για την κοινή ησυχία και ηρεμία του τόπου και απολαμβάνουν τα «προνόμια». Άλλοι λιγότερο ή περισσότερο, αδιάλακτοι, παραμένουν στην παλιά, γνώριμη ως τώρα θέση τους, μαχητικοί αγωνιστές, επαναστατικοί και μη προνομιούχοι.

Στους πρώτους εντάσσονται η αστική τάξη των Χριστιανών. Το αρχοντολόι, των Χριστιανών της Κρήτης, που διαμορφώνεται από όσους ζουν στα αστικά κέντρα, κοντά στις οθωμανικές αρχές και μέσα ή κοντά στα κέντρα εξουσίας. Στα Συμβούλια και στις υπηρεσίες των Τούρκων Διοικητών. Ήταν η διοικούσα Χριστιανική Εκκλησία, οι έμποροι, οι συντεχνίες, και οι αιρετοί αντιπρόσωποι των Χριστιανών, στα διάφορα συμβούλια. Ζούσαν πιο κοντά στους δυνατούς Τούρκους, εξοικειωμένοι, διαλλακτικοί, πολιτικοί και πολιτικάντηδες, φιλειρηνικοί προς τους κατακτητές, αφού σε διαρκή βάση συγχρωτίζονταν, συμβίωναν και αντιπροσώπευαν τους ομόθησκούς τους, στα μεικτά ή ομοιογενή συμβούλια. Πληρεξούσιοι, εκπρόσωποι, αντιπρόσωποι κλπ., είχαν διαμορφώσει ένα προφίλ δουλοπρεπών, προσκυνημένων, διαλλακτικών Τουρκογλυφτών. Όχι απαραίτητα τόσο μειωμένης εθνικής συνείδησης. Στις προσαγορεύσεις και διοικητικές ενέργειές τους ήσαν εμετικά γλοιώδεις, χρησιμοποιούσαν υποκλίσεις, μεγάλα λόγια, χαρακτηρισμούς και ευχές, κενές περιεχομένου, και εκδουλεύσεων για να έχουν την εύνοια και να καλοπιάνουν τους εκάστοτε ισχυρούς και το Σουλτάνο τους¹. Ήταν οι κάπως βολεμένοι, οι οποίοι ενδιαφέρονταν για την κοινή ησυχία, την κάθεστηκυία τάξη. Τους εξυπηρετούσε η κατάσταση πραγμάτων.² Φιλειρηνικοί, ενδιαφέρονταν κυρίως τυπολατρικά «για την ησυχία και ηρεμία του τόπου» καθώς και να εκπληρώνουν αποσπασματικά και τυπικά την αποστολή-εκπροσώπισή, που είχε καθένας τους.³ Για τις οποίες υπηρεσίες τους αμειβόταν με μισθό από το δημόσιο κορβανά ή από τα εμπορικά κέρδη τους, οι έμποροι και οι τεχνίτες.

¹ Πρβ. «Πολυχρόνιο σουλτάνου», Ψαλλόμενο στις Χριστιανικές Εκκλησίες.

² ΙΑΧΔΗ] 1861-01-08]24-17]Η ΧΔΗ υπερασπίζεται τον Μητροπολίτη Κρήτης από την εναντίον του δια του τύπου επίθεση. Εφημερίδα «Αιών» Αθηνών» α.φ.1951]28-12-1860 και «Αστήρ» Σύρου α.φ.193] 28-12-1860.

³ ΙΑΧΔΗ]1861-07-02]24-664] Ιωάννης Δρακάκης ενημερώνει τη ΧΔΗ ότι το Πατριαρχείο διόρισε Έξαρχο τον Άγιο Κυδωνίας εις τα εδώ (Χανιά) Σταυροπηγιακά Μοναστήρια και τον Άγιο Κισσάμου για της Δημογεροντίας Ηρακλείου.

Ανάμεσά τους βέβαια στην αστική τάξη είναι και οι διανοούμενοι. Οι οποίοι δεν υπακούν εύκολα. Παρά το σεβασμό και τις εργασιακές τους σχέσεις στο μητροπολιτικό περιβάλλον, δεν υποκύπτουν εύκολα, ούτε συμβιβάζονται.

Μεταξύ τους οι Έλληνες εκπαιδευτικοί, που διδάσκουν στο Ηράκλειο. Ο διευθυντής της Ελληνικής Σχολής, Αντώνιος Μοσχάτος, ο οποίος ασκεί κριτική δια του τύπου στον Άγιο Κρήτης⁴ καθώς και ο καθηγητής Μιλτιάδης Βρατσάνος.⁵ Φυσικά η σύγκρουση ενάντια σε ένα ισχυρό κατεστημένο, στοιχίζει την παύση και απόλυσή τους, από τα εκπαιδευτικά τους καθήκοντά και όχι μόνο. Όλοι οι παρατρεχάμενοι σπένδουν να ανασκευάσουν με άρθρο του τις κατηγορίες και να αποστομώσουν δήθεν τους συκοφάντες, για το δίκαιο του πανίσχυρου ανδρός τότε, του Αγίου Κρήτης.

Το μεσαιωνικό καθεστώς, που επικρατεί για τους αντιφρονούντες, αναδύεται από επιστολή – αναφορά Χριστιανού, ο οποίος διαμαρτύρεται για την καταπάτηση των ατομικών του δικαιωμάτων. Βρίσκεται φυλακισμένος, σε αυστηρή επιτήρηση, παρά τους όρκους και την απολογία του, ένεκα απλών υπονοιών στο πρόσωπό του, για τη σύνταξη «αισχράς σάτυρας».⁶

Η αναφορά των κατοίκων της επαρχίας Μαλεβιζίου, προς τον Μητροπολίτη Κρήτης, για την αποφυλάκιση συμπατριώτη τους, που είναι στη φυλακή κρατούμενος, για τις εκφράσεις του, είναι ενισχυτική του πνεύματος τρομοκρατίας των αδύναμων Χριστιανών της περιφέρειας. Ζητούν να τον αποφυλακίσει, ή να τους φυλακίσει όλους μαζί, γιατί ο συγχωριανός τους απλά εξέφρασε το κοινό αίσθημά τους.⁷

Επιπλέον η είσπραξη της φορολογίας για την αρχιερατική αμοιβή, ήρθε να προσθέσει ένταση στις σχέσεις της Χριστιανικής Κοινότητας. Οι Γενικοί Κανονισμοί προέβλεπαν την χορηγία (μισθοδοσία) των αρχιερέων και του Πατριάρχη από τη φορολογία των μελών της Χριστιανικής Κοινότητας, αναλογικά. Ήταν η σταγόνα που ξεχείλιζε το ποτήρι της αγανάκτησης των φτωχών και αποκλεισμένων στην επαρχία Χριστιανών. Η είσπραξή της από τους Χριστιανούς υπήρξε προβληματική.⁸ Οι επιφορτισμένοι για την είσπραξή της Δημογέροντες αντιμετωπίζουν την οργισμένη αντί-

⁴ ΙΑΧΔΗ] 1861-12-14]2 5-1210] Ι Δρακάκης ενημερώνει από Χανιά. Πλούσιες ειδήσεις Σύσταση Επιτροπής ανέγερσης Αγίου Μηνά - Διατριβή στον τύπο του «ανοήτου κ. Μοσχάτου» κατά του Αγίου Κρήτης και αντίκρουσή της. Ανεπιθύμητη η σφραγίδα της Χ. Δημογεροντίας Χανίων.

⁵ ΙΑΧΔΗ] 1863-12-16]1406]2_11-1498]Επιστολή του Μητροπολίτη Κρήτης Διονυσίου προς τη Χ.Δ.Η. με την οποία γνωρίζει την απόφαση παύσης από τα καθήκοντα του τον καθηγητή Μιλτιάδη Ι. Βρατσάνο ως τιμωρία για τις κατηγορίες, ύβρεις και συκοφαντίες που εκτόξευσε κατά της Δημογεροντίας γενικά, έπειτα από τις μαρτυρικές καταθέσεις αυτήκων μαρτύρων.

⁶ 1863-08-08]2_10-885] Αναφορά παραπόνων Αντώνη Σαρχιανάκη στην Χ.Δ.Η. για το ότι ενώ τον κατηγορούν ως συντάκτη αισχράς και ατίμου σάτυρας, οι κλητήρες τον κρατούν επί οκταήμερο φυλακισμένο και σε αυστηρή επιτήρηση. Δεν ίσχυσαν ούτε οι όρκοι ούτε οι υποσχέσεις του και επιτηρείται ως ανάρτη. Σε ερωτήσεις για την τύχη του, όλοι αποφεύγουν να του φανερώσουν τι πρόκειται να γίνει, ενώ συνεχίζει η ταλαιπωρία του. Ζητά δε ν' απολογηθεί ανακρινόμενος ενώπιον άλλων, ουδέτερων συμπολιτών του για να πάψει επιτέλους η δυσάρεστη θέση του κρατούμενου, αυστηρά για τυπικούς λόγους, ένεκα απλών υπονοιών και μόνον.

⁷ ΙΑΧΔΗ]1862-06-28]2]7-795] Ενωπόγραφο υπόμνημα. Οι κάτοικοι των χωριών της επαρχίας Μαλεβιζίου, ζητούν από τον Μητροπολίτη Κρήτης, την αποφυλάκιση του συμπατριώτη τους Ιωάν.Βλαστού, τον οποίο φυλάκισε [κοσμική εξουσία] διότι εξέφρασε το κοινό αίσθημά τους. Φρονούν επομένως ότι θα έπρεπε να υποφέρουν φυλακίζόμενοι όλοι μαζί και όχι μόνο ο συγκεκριμένος πατριώτης τους.

⁸ ΙΑΧΔΗ]1863-11-24]2_10-1400]Ο Δημογέρων Λ. Κουρμούλης αναφέρει στη ΧΔΗ (φωνητική γραφή) για την είσπραξη της αρχιερατικής αμοιβής και του στρατιωτικού φόρου στη Μεσαρά. Εκθέτει τα γεγονότα που γίνονται στην περιοχή του για την είσπραξη της αρχιερατικής αμοιβής και του στρατιωτικού φόρου. Απεκδύεται της ευθύνης του και αναφέρει τις δυσκολίες που συναντάει από τους τοπικούς παράγοντες (Καπετάν Μιχάλη Κόρακα και Στεφανάκη ή Σκουντή). Απειλεί με παραίτηση αν δεν υπάρξει κατανόηση από τη Δημογεροντία Ηρακλείου για τη θέση του.

δραση και απροθυμία των ομοθρήσκων τους.⁹ Κάποιοι μάλιστα αντιδρούν απροκάλυπτα, όπως αναφέρεται για την Καπετάν Μιχάλη Κόρακα.¹⁰

Οι περί το δημογεροντιακό περιβάλλον Χριστιανοί, υπεραμύνθηκαν του μετρου και υποστήριζαν την είσπραξη της φορολογίας των Χριστιανών, γιατί και είχαν να πληρώσουν, και πρόσφεραν εκδουλεύσεις στην ιεραρχία ως πιστοί στα κελεύσματά της.¹¹

Στον αντίποδα των αστών αυτών, ζούσαν οι τάξη των επαρχιωτών. Του λαού της περιφέρειας. Φτωχοί, άξεστοι και αμόρφωτοι χωρικοί, περιθωριακοί τύποι, απροσκύνητων και ανυπότακτων, βιοπαλαιστών, επαναστατών. Ανάμεσα τους διακρίνουμε τους αγέρωχους, πιεστικούς, διεκδικητικούς, οπλαρχηγούς, οι οποίοι απομονωμένοι στην επαρχία τους (επαρχιώτες) βίωναν την απόρριψη και τον παραγκωνισμό σε συνδυασμό με την φορολογική αφαιμάξη που τους γινόταν από τον κατακτητή.

Όλοι τους διατηρούσαν το αγέρωχο ελεύθερο και ανυπόταχτο φρόνημά τους.

Ήταν επαναστατικοί τύποι, από τους οποίους οι περισσότεροι όχι μόνο έναντιώνονταν στον κατακτητή αλλά ήταν ανυπάκουοι και μη συνεργάσιμοι στους τουρκογλύφτες τώρα παρατρεχάμενους ομόθρησκούς τους Χριστιανούς. Άξεστοι και αγροίκοι, μικροκτηνοτρόφοι κυρίως και γεωργοί, κατάφευγαν εύκολα στη διαμαρτυρία, τη βία, και στα όπλα, πολύ εύκολα, αφού ο χώρος και η απόσταση από τα διοικητικά κέντρα των Τούρκων τους επέτρεπαν πιο άνετα, να είναι απείθαρχοι, ανυπάκουοι, να συνέρχονται συνωμοτικά και να αποφασίζουν απαρατήρητοι στην ύπαιθρο ή στα δυσπρόσιτα μέρη των βουνών και των σπηλαίων.

⁹ ΙΑΧΔΗ]1863-12-16]1407]2_11-1496] Ο Δημογέροντας Μεσαράς Λεωνίδας Κουρμούλης από την έδρα του, στο χωριό Κουσέ, παρεμβαίνει για την αποφυλάκιση του Εμμ. Μιχελάκη και της συζύγου του Αναστασίας, που κρατούνται στις φυλακές Ηρακλείου. Επικαλείται δε το ότι ο πατέρας της αρραβωνιασμένης τον Γεώργιο Λαδουκάκη Αναστασίας, αποζημίωσε τον πρώην μνηστήρα της, αφού τον εγκατέλειψε και στεφανώθηκε τον Μιχελάκη, έτσι και συμφώνησαν τελικά. Επικαλείται ακόμη τις Άγιες μέρες (των Χριστουγέννων) που πλησιάζουν και βάνει εγγυητές για το αντρόγυνο αν χρειαστεί να το οδηγήσει πάλι πίσω. Επιπλέον συστήνει στη Δημογεροντία ν' αλληλογραφεί με τον τοπικό άρχοντα καπετάν Στεφανάκη γιατί χωρίς αυτόν, θα οπισθοδρομίσει η είσπραξη των εσόδων της Αρχιερατικής μισθοδοσίας στην περιοχή του.

¹⁰ 1864-01-03]2_4_19-80] Ο Λεων. Κουρμούλης ως Δημογέροντας Μεσαράς αναφέρει την κατάσταση στην περιοχή του. Η παρέμβαση του Καπετάν Μιχάλη Κόρακα ακύρωσε τις αποφάσεις του και αποφυλάκισε Χριστιανό που είχε φυλακίσει αυτός. Όταν απευθύνθηκε στον Μουδύρη εκείνος υβριστικά απάντησε «Αυρατίνες και κέρατα». Ανέφερε ότι παίρνει εντολές μόνο από τον Καϊμακάμη [νομάρχη]. Η απάντηση αυτή εξόργισε τον Κουρμούλη οποίος εξέλαβε την απάντησή του ως περιφρόνηση και αγνόηση των προνομίων της Δημογεροντίας. Γι αυτό τον αναφέρει αρμοδίως παράλληλα με την στάση του Καπετάν Μιχάλη, ο οποίος φέρνει εμπόδια και στην είσπραξη των φόρων. Για τη μισθοδοσία του Μητροπολίτη αναφέρει ότι έχει συγκεντρώσει μόνο από το χωριό Πόμπια 7.106,10 γρόσια, τα οποία στέλνει με έμπιστο άτομο στην Χ.Δ.Η. Παράλληλα στέλνει ως αποδεικτικό και το σχετικό έγγραφο [Τεσκερέ] του Μουδύρη (Επάρχου) Μεσαράς.

1864-01-22]2_12-74]Απόδειξη είσπραξης 602 γρ ως συνδρομών καρπού του Νοσοκομείου Ηρακλείου από δεκατρία χωριά της επαρχίας Σιτειάς.

¹¹ ΙΑΧΔΗ]1863-02-18]2]9-81] Οι πληρεξούσιοι της Χριστιανικής Κοινότητας Ηρακλείου με την επιστολή τους αυτή προς τη Χ.Δ.Η. στηλιτεύουν την άρνηση συμμετοχής των Χριστιανών κατοίκων των επαρχιών Αμαρίου και Αγίου Βασιλείου στην φορολογία για την Αρχιερατική μισθοδοσία (Μητροπολίτη – Πατριάρχη) συνολικού ύψους 72.500 γρ.. Το μερίδιο συμμετοχής τους, το κατένευε η προσωρινή Εθνική Συνέλευση, ενώ εκείνοι αρνούνται τη φορολογία τους με το επιχείρημα –πρόσκομμα ότι χηρεύει η Επισκοπή Λάμπης, της περιοχής τους. Εισηγούνται δε όσο και αν γίνει δεκτή η αίτησή τους για εκλογή επισκόπου της περιφέρειάς τους, ή όχι, να μην ελαττωθεί το μερίδιο που τους αναλογεί, υπεραμυνόμενοι των δικαιωμάτων του Μητροπολίτη.

Απομονωμένοι, στην εγκατάλειψή τους από εκπαίδευση και μόρφωση της νέας γενιάς, στερούμενοι της «κρατικής» μέριμνας,¹² έπεφταν συχνά θύματα εσωτερικής ή εξωτερικής προπαγάνδας και ιδεολογικού προσανατολισμού. Ήταν συχνά προβληματισμένοι στα διάφορα λεπτής φύσεως διλήμματα, που αναδύονταν συνεχώς μπροστά τους, ή πρόβαλαν κατάλληλα οι άμεσα ενδιαφερόμενοι, λόγιοι, αστοί, ξενοκίνητες προπαγάνδες ή οι Έλληνες της κυρίως Ελλάδας. Τέτοια ήταν το σύνθημα «Ένωση ή θάνατος» με τη μητέρα Ελλάδα, όπως και «Αυτονομία ή ανεξάρτητη Ηγεμονία».

Όπως ήταν φυσικό, οι μεταξύ των Χριστιανών ταξικές διαφορές και οι σχέσεις, που προέκυψαν, γέννησαν τριβές, προβλήματα, ιδεολογικές διαφορές και τοποθετήσεις. Στοιχεία τα οποία οδήγησαν μοιραία στην εσωτερική διαφοροποίηση, αντιπαλότητα, συγκρουσιακές αντιθέσεις και ανάφλεξη, όταν στις διαφορές τους αναμείχτηκαν και η Οθωμανική εξουσία υπέρ των θέσεων των αστών. Τότε η σύγκρουση εκτονώθηκε με τη στροφή όλων μαζί των Χριστιανών, μαζί με αυτούς από της άλλης Ελλάδας, εναντίον των Οθωμανών και ξέσπασε η τρίχρονη επανάσταση του 1866-69.

¹² ΙΑΧΔΗ]1862-01-13]2_6-24 έως 27]Αρχιερατική αμοιβή - Επικύρωση Κανονισμού κατανομής 72.500 γρ. της Πατριαρχικής επιχορηγήσεως. Οι Χριστιανοί των επαρχιών Αμαρίου και Αγ. Βασιλείου δηλώνουν απρόθυμοι να πληρώσουν το μερίδιο που τους αναλογεί.

4.2 Μοναστηριακό Ζήτημα της Κρήτης

Σε διεθνές διπλωματικό πεδίο, κάθε μια από τις Μεγάλες Δυνάμεις, Αγγλία, Γαλλία, Ρωσία, για διαφορετικούς λόγους εκδήλωναν τις πολιτικές τους διαθέσεις και τα διαφέροντά τους για την περιοχή της Κρήτης. Οι Άγγλοι στρέφονταν προς την κατεύθυνση σύστασης ενός «αυτόνομου» ελληνικού κρατιδίου των νήσων, καθώς και στη διατήρηση της ισχύουσας κατάστασης στην περιοχή, με κάποιες μεταρρυθμιστικές και προσαρμοστικές ενέργειες. Η ρωσική διπλωματία, από τη άλλη, εκμεταλλευόμενη το ομόθησκο των Κρητικών, δεν έκρυβε το ενδιαφέρον της για το νησί. Άλλοτε υπογείως και υπονομευτικά και άλλοτε ανοιχτά, είχε εκδηλώσει την επιθυμία της να διαμελιστεί η Οθωμανική αυτοκρατορία, και υπέθαλπε απελευθερωτικά επαναστατικά κινήματα.¹³

Η κακοδιοίκηση, η βαριά φορολογία που παρά τον νόμο εφαρμοζόταν στην Κρήτη και το διαρκές πάθος για εθνική και κοινωνική απελευθέρωση και ένωση με την Ελλάδα που χαρακτήριζε τους Κρητικούς δεν ήταν οι μοναδικές αιτίες που οδήγησαν στην έκρηξη του 1866. Από νωρίς σημειώνονται μυστικές ζυμώσεις, συσπειρωτικές κινήσεις και προεργασίες πυρήνωσης, για δράση και παρουσία στις εξελίξεις της περιόδου. Άνοιξη του 1858 άρχισαν οι κινήσεις δημιουργίας αδελφοποιών.¹⁴

Το πρώτο μυστικό σωματείο που γνωρίζουμε έγινε στα Χανιά 1859, λέει ο Ψιλάκης. Ο Ισμαήλ Τεπενελής τον έπαψε από ελληνοδιδάσκαλο Χανίων κι έτσι αναγκάστηκε κι έφυγε στην Ελλάδα.¹⁵

Στην ελληνική Εθνοσυνέλευση είχαν μπει πολλοί Κρητικοί ως αντιπρόσωποι των κρητικών συνοικισμών στην Ελλάδα όπως : «...ο στρατηγός Καλλέργης, ο Χαράλ. Ζυμβρακάκης ο Δ.Βερναρδάκης από τη Ρωσία, ο Σπ. Αντωνιάδης, ο Χαρίλ. Σουϊδας και ο Διον. Τριτάκης.»¹⁶

Ο κρητικός τραπεζίτης στην Αθήνα Μ. Ρενιέρης, δεν ανακατευόταν φανερά στην πολιτική κίνηση, αλλά στις μυστικές οργανώσεις ήταν από τα πιο ενεργά μέλη. Μετά τα Οκτωβριανά του 1862 έγινε μια (Κεντρική Επιτροπή) και σ' αυτήν ήταν και ο Ρενιέρης.¹⁷

Πάνω στο νησί οστόσο εμφανίζεται η τάξη των κοσμικών (λαϊκών) Χριστιανών, οι οποίοι ενδιαφέρονται και ασχολούνται με τα κοινά και τη δημόσια διοίκηση. Άλλοι ως αιρετοί άρχοντες, άλλοι ως εγγράμματοι, εκπαιδευτικοί και λόγιοι και άλλοι ως υπάλληλοι, πλαισιώνουν την εκκλησιαστική αλλά και την κοσμική εξουσία.

Το πνεύμα των νεοσύστατων Γενικών Κανονισμών προβλέπει άλλωστε την αιρετή συμμετοχική εκπροσώπηση, των Χριστιανών, εκτός από τους Αρχιερείς που

¹³ Βλ. Παπαντωνάκης Γρηγ., *Η διπλωματική Ιστορία της Κρητικής Επανάστασης 1866*, Αθήναι 1926.

¹⁴ Μαμαλάκης Ι. Ο Αγώνας του 1866-1869 για την ένωση της Κρήτης, Θεσ/νίκη 1942, σ. 22.

¹⁵ Μαμαλάκης Ι, ό.π., σ. 23

¹⁶ Μουρέλος Ι., *Ιστορία της Κρήτης* σ. 1558 (1053)

¹⁷ Μαμαλάκης Ι, ό.π., σ. 29

προεδρεύουν και των αιρετών δημογερόντων, συμβούλων, αντιπροσώπων, πληρεξουσίων, που απαρτίζουν τα συμβούλια και διαχειρίζονται τις υποθέσεις των Κοινοτικών υποθέσεων στους νέους θεσμούς.

Με την έναρξη εφαρμογής των Νέων Κανονισμών, εμφανίζονται θέσεις, απόψεις και λεπτομέρειες, οι οποίες χρειάζονται, προσοχή, ερμηνεία και λεπτότητα στους χειρισμούς εφαρμογής τους, οι οποίοι δεν είναι πάντοτε και οι καλύτεροι.

Η διοικούσα εκκλησία εκτός της πνευματική εξουσία, ασκεί τώρα και κοσμική. Διαχειρίζεται δημόσια θέματα της Χριστιανικής Κοινότητας και οικονομικά ζητήματα. Εκτός από τη λατρεία και την πίστη, είναι και δικαστήριο κληρονομικών και ορφανικών υποθέσεων και διαχειρίστρια της μοναστηριακής περιουσίας, που αποτελεί τους εθνικούς πόρους των Χριστιανών της Κρήτης και εισπρακτικός μηχανισμός της φορολογίας, για την αρχιερατική αμοιβή αλλά και για υπεύθυνη για τα εκπαιδευτικά.

Πάνω στην διαχειριστική λοιπόν ιδιότητα της Εκκλησίας και στην εφαρμογή των νέων Κανονισμών, εμφανίζονται τα πρώτα νέφη με την εμφάνιση ομάδος νέων Χριστιανών, οι οποίοι διαδραματίζουν ενεργό ρόλο και δηλωτική παρουσία στις εξελίξεις των υποθέσεων της Χριστιανικής Κοινότητας. Έτσι αναφέρεται το γνωστό ως Μοναστηριακό ζήτημα της Κρήτης.

Πολύ εύστοχα, ο σύγχρονος ιστορικός αναφέρει για το Ζήτημα που αναδύεται : «...Ο κυριότερος λόγος συνδέεται ευθέως με τη διαχείριση της μοναστηριακής περιουσίας. Οι πρόσοδοι των μοναστηρίων αποτέλεσαν αντικείμενο διεκδικήσεων¹⁸ προκειμένου να λειτουργήσουν προς το συμφέρον του κρητικού λαού βασικοί θεσμοί, όπως ήταν αυτός της εκπαίδευσης.

Νέοι Κρητικοί που είχαν σπουδάσει στην Αθήνα και σε άλλα μέρη, υπήρξαν ευμενείς αποδέκτες των καινούριων μηνυμάτων και πολιτικών ιδεών που μετά το 1848 είχαν διαδοθεί σε όλη την Ευρώπη. Οι νέοι αυτοί, εκμεταλλεζόμενοι τις εμπειρίες εκείνων των χρόνων, αμφισβήτησαν και απέρριψαν την εγκυρότητα της εφαρμογής των οθωμανικών νόμων και θεσμών, ανέλαβαν δράση, δημιούργησαν ανατρεπτικούς πολιτικούς πυρήνες και «συντροφιάς», συμμετείχαν σε επαναστατικές πρωτοβουλίες κατά τα ιταλικά πρότυπα και αναμετρήθηκαν με τον αντίπαλο χωρίς να υπολογίσουν το οποιοδήποτε κόστος¹⁹. Το αντίστοιχο πολιτικό ιδεολόγημα του ιταλικού *Risorgimento* και των

¹⁸ Για το μοναστηριακό ζήτημα βλ. Γεώργιος Μιχ. Πατεράκης, *Η παιδεία στην Κρήτη κατά το Αρχείο της Χριστιανικής Δημογεροντίας Λασιθίου (1869-1898)*, Ιωάννινα 2002 (διδασκαρική διατριβή), σ. 20-32, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

¹⁹ Ειδικός λόγος πρέπει να γίνει για τη φημισμένη «συντροφιά του Βραχασίου» που αποτέλεσε τον σημαντικότερο επαναστατικό πυρήνα την εποχή αυτή. Στον ευρύ κύκλο των διανοουμένων λογίων επαναστατών και οπλαρχηγών περιλαμβάνονταν οι δάσκαλοι Μιχ. Βιστάκης (Μαλεβίζι), Λ. Παπαδάκης (Βραχάσι), Εμμ. Α. Σκουλάς (Ανώγεια), οι φοιτητές Εμμ. Μελισσώτης (Φόδελε), Αντώνιος Μιχελιδάκης (Κράσι), Στυλ. Παπαδάκης (Βραχάσι), οι οπλαρχηγοί Μιχ. Κόρακας (Μεσσαρά), Αντών. Ζωγράφος (Πεδιάδα), Μιχ. Α. Σκουλάς (Μυλοπόταμος), Μ. Τσουδερός (Αμάρι). Βλ. Ν. Σταυρινίδης, ο καπετάν Μιχάλης Κόρακας και οι συμπολεμιστές του, Ηράκλειο 1971-1974, σ. 232-233. - Πρβλ. Πατεράκης Γ. Μ., *Η Παιδεία στην Κρήτη*, ό.π., σ. 21, 2.

*Γαριβαλδινών υλοποιημένο στις μεγάλες επαναστατικές συγκρούσεις της «Άνοιξης των λαών», όπως είχαν ονομαστεί τα χρόνια 1848-49 ήταν «ad ogni costo».*²⁰

Ας θεωρήσουμε τα πράγματα στη σειρά τους.

Ο τελευταίος από τους Γενικούς Κανονισμούς, που ψηφίστηκαν και επικυρώθηκαν στο Πατριαρχείο από το Προσωρινό Εθνικό Συμβούλιο είναι από τους πιο σύντομους σε έκταση, μετά τον Στ' Κανονισμό, των προσδιορισθέντων ετησίων μισθών των πατριαρχικών Υπαλλήλων επιχορηγήσεων των Εθνικών καταστημάτων και άλλων αναγκών.

Επιγράφεται : –Ζ– Κανονισμός *περί Μοναστηρίων, Γενικά περί μοναστηρίων διατάξεις* και απαρτίζεται από οκτώ μόλις άρθρα, εν πολλοίς γενικόλογα.

Στο πρώτο άρθρο, (Άρθρον Α') ορίζεται το αυτονόητο, ότι τα μοναστήρια «...τίθενται υπό την εποπτεία του πλησιεστέρου Αρχιερέως άνευ εξαιρέσεως».

Στο δεύτερο άρθρο (Άρθρον Β'). Τα μοναστήρια που ιερατεύουν χωριά, παραμένουν καταφύγια καλογέρων και απαλλάσσονται από την ιερουργία στα χωριά, τα οποία γίνονται ενορίες στη γενική ποιμαντορία του Αρχιερέα της περιοχής.

Στο τρίτο άρθρο (Άρθρον Γ') γίνεται κατηγοριοποίηση των μοναστηριών σε τρεις τάξεις, ανάλογα με την δύναμη καθενός. Άνω των 20, των 10 ή των 5 πατέρων, με ανάλογη ιερατική δεοντολογία και καθήκοντα, για κάθε τάξη.

Στο επόμενο τέταρτο άρθρο (Άρθρον Δ') ορίζεται ότι όσα μοναστήρια αδυνατούν να ενταχθούν στις τάξεις του προηγούμενου άρθρου, θα πρέπει με ενέργειές του, να φροντίσει ο τοπικός Αρχιερέας να τα εντάξει, εκτός των ενοριακών μοναστηρίων, που έχουν ένα μόνο Ηγούμενο.

Στο Άρθρον Ε', ορίζει αυστηρά ότι, για την πρόληψη ραδιουργιών και σφετερισμού μοναστηριακών προσόδων, στα εγκαταλελειμμένα και ερημωμένα μοναστήρια, δεν ορίζεται ηγούμενος, και αν οριστεί ακυρώνεται. Προβλέπεται δε, αν κινηθεί θέμα στη Σύνοδο, στο Δ.Ε.Μ.Σ. από τους ενδιαφερόμενους τοπικούς παράγοντες (Αρχιερείς –χωριά) να ληφθεί φροντίδα μέσα σε τρία χρόνια, ν' ανορθωθούν τα μοναστήρια αυτά υπό την επιστασία Ειδικής Επιτροπής. Διαφορετικά «...θέλουσι λαμβάνεσθαι άλλα μέτρα κοινωφελή, ώστε αι μέχρι τούδε διαρπαζόμεναι πρόσοδοι αυτού να χρησιμεύσωσιν εις ελάφρωσιν των εθνικών αναγκών, και εις συντήρησιν δημοσίων καταστημάτων, επ' ωφελεία των πλησιεστέρων χριστιανών»²¹

Το έκτο άρθρο (Άρθρον Στ') αναφέρεται στην εξασφάλιση των προσόδων και της εξασφάλισης των Μονών που έχουν «...γαίας, διδομένας εις πάκτωσιν » από κάθε καταχρηστικής επεμβάσεως. Ορίζει δε να καταβάλλεται κάθε προσπάθεια της Μεγάλης Εκκλησίας ώστε να ελέγχει, εξετάζει και επικυρώνει τα ενοικιαστήρια έγγραφα. Ορίζει ακόμη την καταβολή ποσοστού 10% επί των προσόδων υπέρ του Εθνικού Ταμείου, ποσό το οποίο θα δαπανάται σε Εθνικές ανάγκες.

²⁰ Παπαϊωάννου Γ. Αποστ., *Εμμανουήλ Αναγνώστου Βασιλείου Σκουλάς (1845-1866) ο πυρπολητής Αρκαδίου*, Ιωάννινα 2003, σ. 14-5.

²¹ Βλ. Νανάκης Α., σ. 181

Το έβδομο τέλος, προτελευταίο, άρθρο (Άρθρον Ζ΄) αναφέρεται στα Μοναστήρια του Άθως. Τα απαλλάσσει μεν «...πάσης προσφοράς ήτις εδίδετο προς το Πατριαρχείο». Ορίζει όμως στη συνέχεια την ετήσια καταβολή στο Εθνικό Ταμείο, του ποσού των τεσσάρων χιλιάδων φλωρίων, Κεσαροβασιλικών.

Στο τελευταίο άρθρο του Κανονισμού και όλων των ψηφισθέντων Γενικών Κανονισμών, (Άρθρον Η΄), ορίζεται τέλος ότι :«*Διά τον εσωτερικόν Κανονισμόν, το πολίτευμα των Πατέρων, την εκλογήν και αποκατάστασιν των Ηγουμένων, την διαχείρισιν της περιουσίας και των καταγωγίων αυτών, και την εξέλεγκξιν των λογαριασμών των, έσεται εις χρήσιν ο ειδικός περί τούτων κανονισμός.*

Και τελειώνει, κλείνοντας το σύνολο των Γ. Κανονισμών με τις υπογραφές οκτώ Μητροπολιτών και δέκα πέντε λαϊκών μελών προσωρινού Εθνικού συμβουλίου, όπου διακρίνουμε την υπογραφή του αντιπροσώπου Κρήτης, Στεφάνου Νικολαΐδη.

+ Ο Αλεξανδρείας Καλλίνικος	ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΦΩΤΙΑΔΗΣ
+ Ο Αδριανούπολεως Κύριλλος	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΡΑΘΕΟΔΩΡΗ
+ Ο Άρτης Σωφρόνιος	ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ
+ Ο Μελενίκου Διονύσιος	ΧΡΗΣΤΟΣ ΖΩΓΡΑΦΟΣ
+ Ο Θεσσαλονίκης Νεόφυτος	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΣΤΕΡΙΑΔΗΣ
+ Ο Αμασειάς Σωφρόνιος	ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗΣ
+ Ο Δημητριάδος Δωρόθεος	ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΝΙΚΟΑΑΪΔΗΣ
+ Ο Σηλυβρίας Μελέτιος	ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΝΙΤΖΙΩΤΑΣ
	ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΚΑΡΑΘΕΟΔΩΡΗ
	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΔΟΣΙΔΗΣ
	ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΚΡΙΚΚΟΤΖΟΣ
	ΙΩΑΝΝΗΣ ΓΙΑΓΤΖΟΓΛΟΥΣ
	ΠΑΥΛΟΣ ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ
	ΤΖΑΝΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ
	ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΣ ΑΓΙΑΚΛΟΓΛΟΥΣ» ²²

Προϊόντα και συνέπεια των γενικόλογων, ασαφειών διατύπωσης του –Ζ– Γενικού Κανονισμού *περί μοναστηρίων*, αυτού, υπήρξαν παρεξηγήσεις τριβές και εντάσεις μεταξύ λαϊκών και κληρικών, μελών της Χριστιανικής κοινότητας Κρήτης, πάνω σε θέματα λεπτομερειών διαχείρισης και διάθεσης των (Εθνικών) Μοναστηριακών προσόδων, αμέσως τα επόμενα χρόνια της ψήφισης των Γενικών Κανονισμών.

Αφετηρία του προβλήματος υπήρξε η διαφορετική ανάγνωση των κειμένων των Γενικών Κανονισμών, από κάθε ενδιαφερόμενο μέρος και φυσικά το πνεύμα και η ουσία εφαρμογής τους.²³

²² Βλ. Νανάκης Α., σ. 182.

Χωρικά η εστία του προβλήματος εντοπίζεται στην Ανατολική Κρήτη²⁴ όπου οι ανώτερες εκκλησιαστικές αρχές της πόλεως Ηρακλείου, Μητροπολίτης, Επίσκοποι, ηγούμενοι μοναστηριών, μαζί με το σωματείο της Χριστιανικής Δημογεροντίας, Ηρακλείου αρνούσαν να δεχτούν τη συνδιαχείριση των εσόδων της μοναστηριακής περιουσίας με τις τοπικές κοσμικές αρχές (λαϊκούς) Χριστιανούς, όπως όριζαν οι πρόσφατοι Γενικοί Κανονισμοί.

Όπως ήταν φυσικό η Χριστιανική κοινότητα διχάστηκε σε δύο παρατάξεις, που κάθε μία υποστήριζε με μεγάλο φανατισμό την άποψή της.²⁵

Από τη μια οι μητροπολιτικοί, περί το διοικητικό κέντρο του Μ. Κάστρου (Ηράκλειο) και από την άλλη οι αντιμητροπολιτικοί, της περιφέρειας των επαρχιών της Ανατολικής Κρήτης.

*«Οι κάτοικοι της επαρχίας συγκρότησαν την αντίπαλη παράταξη, τους αντιμητροπολιτικούς, που καλούνταν απορριπτικά, από τους προηγούμενους «επαρχιώτες», χωριάτες. Στην παράταξη αυτή, συναντούμε μορφωμένους και δυναμικούς νέους, με κύρια στελέχη τους εκπαιδευτικούς, φοιτητές του Πανεπιστημίου και λόγιους. Έπειτα προχώρησαν σοβαροί οπλαρχηγοί και αγωνιστές».*²⁶

Οι αντιμητροπολιτικοί οργανώθηκαν περισσότερο, σε επίπεδο συνομοσίας και όρθωσαν το ανάστημα στο πανίσχυρο εκκλησιαστικό κατεστημένο, το οποίο πέραν της πνευματικής εξουσίας είναι περιβεβλημένο και με ισχυρή κοσμική (διοικητική) εξουσία. Μια θύελλα αντιδράσεων πλήττει έτσι την χριστιανική κοινότητα της ανατολικής Κρήτης με μεγάλο φανατισμό και απρόβλεπτες συνέπειες.

²³Πρβλ. ΓΑΚ έγγραφο α/α 270/Ιαν.1865 *Οι Έφοροι Μεραμβέλλου αναφέρουν στο Γεν. Διοικητή Κρήτης Ισμαήλ πασά, το πρόβλημα για να παρέμβη.*

²⁴Διοικητικά τότε η Ανατολική Κρήτη ήταν ενωμένη στο Τμήμα Ηρακλείου, το οποίο περιλάμβανε τους σημερινούς δύο νομούς Ηρακλείου και Λασιθίου.

²⁵ Πρβλ. Μαμαλάκης Ι., *Ο αγώνας του 1866-1869 για την ένωση της Κρήτης*, Θεσ/νίκη 1942, κεφ. Α΄. Το Μοναστηριακό ζήτημα σ. 30-34.

²⁶ Τις πολυπληθείς τάξεις των «επαρχιωτών» συσπειρώνει η παρέα η «συντροφία του Βραχασίου», όπως καλείται ο βασικός πυρήνας, τον οποίο στηρίζουν στη συνέχεια και άλλες σοβαρές μορφές. Μεταξύ τους διακρίνονται :

– Οι εκπαιδευτικοί : Λεωνίδας Γεωργιάδης ή Λόγιος από τη Νεάπολη. Α. Παπαδάκης, προεστός, δημοδιδάσκαλος από το Βραχάσι. Μιχ. Βιστάκης, δημοδιδάσκαλος της Μονής Κρεμαστών, από το Μαλεβίτσι.

– Οι φοιτητές του Πανεπιστημίου Αθηνών: Παπαδάκης Στυλιανός από το Βραχάσι, επί πτυχίω φοιτητής της Φυσικομαθηματικής Σχολής. Μιχελιδάκης Αντώνιος, από το χ. Κράσι, φοιτητής της Φιλοσοφικής Σχολής.

– Οι λόγιοι : Χριστόφορος Αργυράκης, ηρακλειώτης με καταγωγή από την Ελιά Πεδιάδος. Σαρολίδης Κ. Εμμ. από το Βραχάσι, Ζωγράφος. Κρανιωτάκης Εμμ, από το Κράσι, μαζί με τον αδελφό του Μιχάλη. Μπουμπουλάκης Ζ. Αντων., από το Κανλί Καστέλι. Οι ηρακλειώτες Νικολαΐδης Στέφανος, Μαρκόπουλος Σταύρος, Μεϊμαράκης Κ. και Αλεξίου Ελευθ.

– Οι οπλαρχηγοί : Μιχ. Κόρακας, Μεσαρά, Γεν. Αρχηγός Ανατολικής Κρήτης. Αντ. Ζωγράφος, Ξανθουδίδης, Πεδιάδος. Νικόλ. (Κοκόλης) Τυλιανάκης ή Παπίτσας, Αβδού. Μιχ. Σκουλάς, Ανώγεια Μυλοποτάμου, Μ. Τσουδερός, Αμάρι.

Βλ. Σταυρινίδης, Νικ., *Ο καπετάν Μιχάλης Κόρακας και οι συμπολεμιστές του*, Ηράκλειο 1971-4, τ. α΄. σελ. 232-233. Βλ και Πατεράκης Γ., Δρ. διατριβή σ. 21.

Σύντομη ματιά στην αλληλογραφία της περιόδου, σε ελεύθερη απόδοση, μας πείθει για τον άνισο αγώνα των επαρχιωτών να μην αποκλειστούν από τη διαχείριση των Μοναστηριακών εσόδων.

Έγγραφο α/α 270. Ιανουάριος 1865 ²⁷

Οι έφοροι Μεραμπέλλου με χειρόγραφη αναφορά τους στον Γεν. Δκτή Κρήτης, Ισμαήλ Πασά, αναφέρουν την κατάσταση που έχει διαμορφωθεί με τη διαφορετική ανάγνωση των Γενικών Κανονισμών, από τους ενδιαφερόμενους και τον παρακαλούν να επέμβη προσωρινά για να σταματήσουν οι ενέργειες των Αρχιερέων και της Δημογεροντίας Ηρακλείου, μέχρι να έλθουν διευκρινήσεις και οδηγίες από το Πατριαρχείο.

Αναφέρουν με ευγένεια ότι, επειδή μας προτρέπατε να κάμωμεν Σχολεία στην επαρχία μας και μας διορίσατε Εφόρους, παρόντος και του Σ. Μητροπολίτη, Α. Κρήτης κ.κ. Διονυσίου, θεωρήσαμε χρέος μας και σας γνωρίζουμε τις ενέργειες για την αναφορά αυτή, καθώς και τον σκοπό της, για να μην παρεξηγηθούμε.

Βέβαιοι για τα πατρικά σας αισθήματα δηλώνουμε ότι περιμένουμε τις παραγγελίες σας ως τέκνα σας δια να μπορέσουμε να λάβουμε οδηγίες από το Πατριαρχείο μας για αυτά, και να μην εμφανιζόμαστε ότι δεν συμφωνούμε στην εξήγηση ενός εκκλησιαστικού Κανονισμού ενώ στις διαταγές του τρισέβαστου σουλτάνου μας είμαστε όλοι ευχαριστημένοι και ευπειθέστατοι ευχετές της μακροβιότητάς του αλλά και του κράτους του.

Έγγραφο α/α 271 ²⁸

Οι Μαλεβυζιώτες με αναφορά τους της 6-2-1865 προς τον Α.(γιο) Κρήτης τον πληροφορούν ότι : Η επαρχία τους (Μαλεβυζίου) ευρέθη σε αντίθεση με την Χριστ. Δημογεροντία Ηρακλείου ως προς την εξήγηση του κανονισμού. Εξηγούν δε τον λόγο: «...διότι ημεείς μεν αλλέως εξηγούμεν τον Κανονισμόν, αλλέως δε η Σ. Δημογεροντία. Θέλοντες να μην πράξωμεν καμμίαν παρατυπίαν και να μην φανώμεν ότι δίδωμεν αφορμάς σκανδάλων». Δηλώνουν ότι θεώρησαν χρέος τους να αναφερθούν στον Οικουμενικό Πατριάρχη και στον ίδιο, για οδηγίες και εξηγήσεις πάνω στη εφαρμογή του Κανονισμού, προς κοινή ωφέλεια της επαρχίας τους.

Του αναφέρουν δε ότι κοινοποιούν τις ενέργειες και την αναφορά τους, ίνα από κοινού μετά του Πατριάρχη «...υποστηρίξετε τα δίκαια ημών και τας αιτήσεις

²⁷ ΓΑΚ έγγραφο α/α 270/; -01-1865]χειρόγραφη αναφορά των Εφόρων Μεραμπέλλου προς τον Γεν. Διοικητή Κρήτης, Ισμαήλ Πασά, αναφέρουν λεπτομέρειες ενεργειών τους για να μην παρεξηγηθούν.

²⁸ ΓΑΚ έγγραφο 271/6-2-1865] Οι κάτοικοι της επαρχίας Μαλεβυζίου με αναφορά τους προς τον Μητροπολίτη Κρήτης τον πληροφορούν ότι : Η επαρχία τους βρέθηκε σε αντίθεση με την Χρ. Δημογεροντία Ηρακλείου ως προς την εξήγηση του Κανονισμού και ζητούν την παρέμβασή του.

όπου πρέπει, και αποφασίσητε υπέρ του δικαίου και των συμφερόντων των νομίμων της επαρχίας και των Ι. Μοναστηρίων».

Ελπίζοντας στη δικαιοσύνη και την πατρική μέριμνα του, ζητούν να τους δώσει οδηγίες και να υπερασπισθεί την εφαρμογή των δικαίων διατάξεων της Μητέρας Εκκλησίας και του Έθνους.

Υπογράφουν οι προεστώτες της επαρχίας Μαλεβυζίου

Έγγραφο α/α (272)²⁹

Οι Πεδιαδίτες Έφοροι 13-2-1865, απευθύνονται στον Διοικητικό Σύμβουλο της επαρχίας τους προσφωνώντας τον οικεία : Κε Μανολάκη και θέτουν υπόψη του την κατάσταση και την δεοντολογία που θα πρέπει να ακολουθηθεί. Του ανακοινώνουν λοιπόν ότι : Θα γνωρίζετε ως Σύμβουλος της επαρχίας την υπόθεση των Μοναστηρίων. Εμείς αντιλαμβανόμαστε ότι η επαρχία μας ζημιώνεται κατά παράβαση του Εκκλησιαστικού Κανονισμού. Ως Σύμβουλος μας πρέπει να υπερασπίζετε τα τοπικά συμφέροντα. Σας ειδοποιούμε για την ζημία αυτή και παρακαλούμε ως σύμβουλός μας να υπερασπιστείτε τα κοινά της επαρχίας συμφέροντα μας κατά τον Εκκλησιαστικόν Κανονισμόν. Η επαρχία θεώρησε χρέος της ν' αναφερθεί στη μητέρα εκκλησία για την ορθή εφαρμογή των κανονισμών για τα Μοναστήρια.

Του εφιστούν μάλιστα την προσοχή για τις υποχρεώσεις του λέγοντας. Πιστεύουμε κε Σύμβουλε να μην ολιγορήσετε για το καλό και τα δίκαια της επαρχίας. Με την εμπιστοσύνη που σας έχουμε δεν θα πρέπει να ζημιωνόμαστε και να γελοιοποιούμαστε γι αυτό.

13 Φεβρ. 1865

Έγγραφο α/α (273)³⁰

Προς τον Γ. Δ. Κ. Ισμαήλ πασά

13 Φεβρουαρίου 1865

Και άλλη αναφορά σας υποβάλαμε μέσω του αντιπροσώπου του Σ.(εβαστού) Συμβουλίου Ηρακλείου και παρακαλούμε να μας ακροαστείτε.

Μας έτυχε να μας διορίσετε για την πρόοδο και την ηθική μόρφωση της επαρχίας μας. «...*Ηξέυρετε, εξοχώτατε, ότι η εν Κωνσταντινουπόλει καθ' υψηλήν Αυτοκρατορικήν διαταγήν συγκαλεσθείσα Εθνική συνέλευσις εις τα Πατριαρχεία μας εκανόνισεν όλα τα της εκκλησίας μας και δι ειδικών Κανονισμών ώρισεν ποίοι και πώς θα διαχειρίζονται τας Μοναστηριακάς περιουσίας. Ο επίσκοπος, οι (δημο)γέροντες και προεστώτες κάθε επαρχίας και τους ηγούμενους και τα Μοναστηριακά Συμβούλια, όπου*

²⁹ ΓΑΚ έγγραφο α/α 272/13-2-1865. Επιστολή των κατοίκων της επαρχίας Πεδιάδας, Ηρακλείου προς τον αιρετό διοικητικό τους Σύμβουλο.

³⁰ Η αρίθμηση είναι των αρχείων του ΓΑΚ. έγγραφο α/α 273/13-2-1865. Επιστολή – αναφορά Μεραμπελιωτών προς τον Γ. Δκτή Κρήτης, Ισμαήλ πασά για την παραβίαση Κανονισμών και ζητούν την παρέμβασή του με συστάσεις.

υπάρχουν τοιαύτα διατάττονται να φροντίζωσιν δι' αυτάς». Έτσι πράτταμε και μείς έως τώρα αλλά με τον επίσκοπό μας που παρά τους εκκλησιαστικούς κανονισμούς, λείπει για 4 μήνες πλέον, στο Ηράκλειο, ο οποίος δια του Δημογέροντα της επαρχίας μας, μας ειδοποιεί «...ότι δεν είμεθα ημείς οι επαρχιώται εκείνοι τους οποίους αναφέρει ο κανονισμός αυτός των Μοναστηρίων, αλλ' αυτή η εν Ηρακλείω Δημογέροντες και ότι πρέπει δια τούτο ν' αποσυρθώμεν ημείς και να μείνωσι εις βάρος μας αι πράξεις όπου εκάμαμεν εις δύο ήδη έτη, και διότι, ως λέγει, η Σ. Δημογεροντία, κατ' αίτησίν της έλαβεν άλλην νεωτέραν και χωριστήν Πατριαρχικήν διαταγήν η οποία την διατάττει να πράξη όπως αυτή εννοεί, εναντίον του ειδικού Κανονισμού και την οποίαν όμως ηρνήθη να μας δείξει.» Συνεχίζοντας αναφέρουν ότι : μας απειλεί δε ακόμη ότι ζήτησε να μας φέρει δέσμιους στο Σεβαστό Συμβούλιο του Ηρακλείου, ως παραβάτες Νόμου, τον οποίον δεν μας δείχνουν και δεν ηξεύρωμεν.

Ενώπιον του Συμβουλίου και του καϊμακάμη (νομάρχη), ο Α.(γιος) Αρκαδίας, ως επίτροπος του απουσιάζοντος Α.(γίου) Κρήτης μας δήλωσε ότι μας αγνοεί και ημάς και τα Συμβούλια της επαρχίας μας και ότι αν κάναμε Σχολεία, τα έξοδα θα καταλογιστούν σε βάρος μας. « ... θα τα πληρώσουμε από το σακούλι μας».

Ενώ ο τρόπος του μας λύπησε έχοντες υπ' όψιν τους Γενικούς και Ειδικούς του Έθνους Κανονισμούς, αγέρωχοι βασιζόμενοι σ' αυτούς χωρίς να φοβούμαστε να μην πάθουμε και στην περίσταση αυτήν, ότι (πάθαμε) και άλλοτε γελασθέντες να γράψουμε εν αμουσία καθ' υπαγόρευση του Δημογέροντα της επαρχίας μας, επλανήθημεν και παρασυρθήκαμε σε παράβαση του Κανονισμού της Δημογεροντίας, ως δικαστικής μόνον αρχής των κληρονομικών διαφορών και των ορφανικών χρημάτων φύλακες, νομίσαμε λοιπόν τώρα επιπλέον υποχρέωση μας για να μην παραβούμε τις διατάξεις της εκκλησίας και του Έθνους, ν' αναφερθούμε στα Πατριαρχεία, μέσω του Συμβούλου μας και του Καϊμακάμη (νομάρχη) για να φθάσει και σε σας η αναφορά μας.

Σας ικετεύουμε να διαβάσετε το δίκαιο μας και να κάμετε τις δέουσες συστάσεις κυρίως στον Σ.(εβασμιότατο) Α.(γιο) Κρήτης.

Έγγραφο α/α (277) ³¹

Την Μαρτίου 1865

Οι προύχοντες της Μεσαράς με υπογραφές όλων των χωριών της Μεσαράς (επαρχιών Καιουργίου και Πυργιωτίσσης) αναφέρονται στον Μητροπολίτη Άγιον Κρήτης κ κ. Διονύσιο.

Αναφέρουν κολακευτικά, ότι αναζητούν την εκεί παρουσία του και τις συμβουλές του, επειδή γνωρίζουν την καλή διάθεση του, επιθυμούν να φανερώσουν τα

³¹ ΓΑΚ έγγραφο α/α 277[1865-03-χη] Αναφορά κατοίκων επαρχίας Μεσαράς προς την Α. Πανιερότητα τον Άγιον Κρήτης κύριον Διονύσιον.

παράπονα τους με την Δημογεροντία και με την εν γένει (Χριστιανική) Κοινότητα της πόλεως Ηρακλείου.

Μόλις έφθασε η άδεια και ο Κανονισμός ενοικίασης των Μοναστηριακών προέκυψαν παράπονα.

Σεβασμιώτατε έχομε παράπονα κατά της ανωτέρω Δημογεροντίας και εν γένει της (Χριστιανικής) Δημογεροντίας της πόλεως Ηρακλείου, διότι αντιλαμβανόμαστε ότι έχουν σκοπό να οικειοποιηθούν μόνοι τους τα Μοναστηριακά πράγματα (έσοδα), μας αγνοούν, ενώ πιστεύουμε ότι έχομε τα ίδια μ' εκείνους δικαιώματα. Μας καθησυχάζουν ότι θα εφαρμόσουν τους Κανονισμούς, πράγμα που επιθυμούμε, με τη διαφορά ότι θα πρέπει, να τους γνωρίζουμε και εμείς οι επαρχίες και με διαφάνεια στις ενέργειες και όχι να ισχυρίζονται ότι τους εφαρμόζουν, χωρίς να τους γνωρίζουμε εμείς.

Απαιτούμε λοιπόν να γίνουν γνωστοί και σε μας οι Κανονισμοί γιατί πιστεύουμε πως έγιναν για την κοινή ωφέλεια και όχι μόνο γι αυτούς στο Ηράκλειο και ζητούμε ενημέρωση των ενεργειών των Δημογερόντων.

Γι αυτό σας ενημερώνουμε ότι αναφερθήκαμε και στον Πατριάρχη και στην Σύνοδο και το δηλώνουμε, αναγνωρίζοντας ότι είστε δίκαιος και ζηλωτής της πρόοδου και της αναπτύξεως των κοινών της πατρίδος μας.

Υπογράφουν οι προεστοί κάθε χωριού χωριστά :

Χωρίον Διπβάκι (Τυμπάκι)	Χωρίον Φανερωμένη	Χωρίον Πετροκεφάλι
Χωρίον Πιτσιδία	Χωρίον Καμηλάρι	Χωρίον Άγιοι Δέκα
Χωρίον Βόρους	Χωρίον Άγιος Ιωάννης	Χωρίον Μητρόπολη
	Χωρίον Πούπια (Πόμπια)	
	Χωρίον Πέρι	
	Χωρίον Αληθινή	
	Χωρίον Καμηλάρι	

Διακρίνουμε λοιπόν ότι με θαρραλέα επιστολή τους απευθύνθηκαν στο Γενικό Διοικητή Κρήτης Ισμαήλ πασά, εκθέτοντας το πρόβλημα τους,³² το οποίο φρόντισαν να φτάσει και στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, για να διευκρινίσει τις λεπτομέρειες και ν' αποφανθεί σχετικά.

Το Διαρκές Εθνικό Μικτό Συμβούλιο (Δ.Ε.Μ.Σ.)³³ συνεδρίασε 18 Ιουνίου 1865 για το θέμα και με πρακτικό του αποφάνθηκε :³⁴

³² ΓΑΚ έγγραφο α/α 273/13-2-1865. *Επιστολή προς Ισμαήλ πασά παραβίαση Κανονισμών.*

³³ Για το Διαρκές Εθνικό Μικτό Συμβούλιο (ΔΕΜΣ), τη σύνθεση τις αρμοδιότητες και άλλες λεπτομέρειες της λειτουργίας και αποστολής του βλέπε -Δ- Κανονισμός Τέταρτος, από του (Γενικούς Κανονισμούς) του Οικουμενικού Πατριαρχείου, στο Παράρτημα, Νομικά κείμενα σ. 91.

³⁴ ΓΑΚ έγγραφο α/α 288/18-6-1865/ Πρκτ ΔΕΜΣ *Απόσπασμα περί Μοναστηριακού Κρήτης.*

« *A^{ov} Όπως διαταχθεί αρμοδίως η εν Ηρακλείω δικαστική επί των κληρονομικών διαφορών Δημογεροντία ίνα αποστή από πάσης οιασδήποτε επεμβάσεως επί των ιερών σταυροπηγίων Μοναστηρίων εκδουομένη ολοσχερώς όπερ αύτη περιεβάλλετο δικαίωμα εναντίον της αληθούς εννοίας του περί μοναστ. Κανονισμού.*

B^{ov} Όπως κατά τας διατάξεις του ρηθέντος κανονισμού η διαχείρησις της περιουσίας εκάστης των ρηθεισών σταυροπηγίων Μονών η διαπεπιστευμένη τω Ηγουμένω κ' Μοναστηρ. Συμβουλίω εκάστης επαρχ. τούτων.

Γ^{ov} Όπως η επιτήρησις και εποπτεία επί της διαχειρήσεως η ανατεθημένη τω πλησιεστέρω εκάστης Ι. Μονής επισκόπω και τω Συμβουλίω της επαρχ. εν η κείται η Μονή.

Δ^{ov} Επί δε των ενοριακών Μοναστηρ. επιτηρεί και εποπτεύει ο Αρχιερεύς της επισκοπής εν η η επισκοπή υπάρχει.

Ε^{ov} Όπως παρακληθεί η Α. Πανιερότης ίνα ευδοκήση την ενέργειαν της αποφάσεως ταύτης.

Ο πρόεδρος

Νικαίας Ιωαννίκιος

Τα λοιπά μέλη :

Ο Πελαγονίας Βενέδικτος

Ο Σάμου Γαβριήλ

Ο Σκοπείων Ιωακείμ

Ιωάννης Μοσούρος, Σ. Μαυρογένης, Στ. Καραθεοδωρής, Χ" Γ. Κωνσταντινίδης, Γ. Εμμανουήλ, Αθ. Νικολαΐδης, Ξ. Ζωγράφος.

Α^{ος} Γραμματεύς Ιωάννης Δ. Αριστοκλής.

Θα περίμενε κάποιος ότι βρέθηκε έτσι η λύση του προβλήματος, αλλά και πάλι συνεχίζει να υπάρχει το παρασκήνιο. Η απόφαση αυτή του Δ.Ε.Μ. Συμβουλίου, αφού δεν ικανοποιούσε τους μητροπολιτικούς κύκλους, δεν έφτανε στην Κρήτη, και απόκρύφτηκε επιμελώς από τους αναφερομένους, οι οποίοι δικαιώνονταν.

Όμως 18 Ιουνίου 1865 ένα από τα λαϊκά μέλη του Συμβουλίου, ο Ξενοφών Ζωγράφος, από την Κωνσταντινούπολη, αποκάλυψε την σκευωρία. Έστειλε παράτυπα αντίγραφο της απόφασης, και πληροφορούσε εμπιστευτικά τους επαρχιώτες λαϊκούς της Κρήτης, ότι ο Μητροπολίτης Κρήτης, βρισκόμενος στην Κωνσταντινούπολη, πίεξε τον Πατριάρχη να μην κοινοποιήσει την απόφαση αυτή του Δ.Μ. Συμβουλίου, στους ενδιαφερόμενους στην Κρήτη.

Τους συμβούλευε όμως να φροντίσουν να πάει κάποιος δικός τους άνθρωπος, εφοδιασμένος με πληρεξούσιο έγγραφο, για να παραλάβει την Απόφαση αυτή.³⁵

Ο Ισμαήλ ήλθε τότε στο Ηράκλειο, Σεπτέμβριο του 1865 και συγκάλεσε τοπική συνέλευση των ανατολικών Επαρχιών εκεί, για να λύση το ζήτημα.³⁶

Στη συνέλευση όλοι πλην των Ηρακλειωτών, δέχτηκαν τις ενστάσεις των επαρχιών. Επειδή δε η τοπική συνέλευση δέχτηκε και ψήφισε μάλιστα τον Κανονισμό, που είχαν συντάξει οι τέσσερις: Βιστάκης, Παπαδάκης Στυλ., ο Λόγιος και ο Αργυράκης, ο Ισμαήλ εξοργισμένος αποκάλυψε τις θέσεις του υπέρ των Μητροπολιτικών.³⁷ Με υπόδειξη ανθρώπων του μητροπολίτη, στράφηκε εναντίον των πρωτεργατών των επαρχιών, «ως στασιαστών» για να τους τρομοκρατήσει.³⁸

Έδωξε αμέσως από την Κρήτη, τον Στυλιανό Παπαδάκη, ενώ έριξε στη φυλακή τους άλλους τρεις.³⁹ Απ' αυτούς, εξόρισε τον Αργυράκη και το Λόγιο, στις 19 Νοεμβρίου 1865 ενώ διασπαστικά ελευθέρωσε το Βιστάκη, προτείνοντας στους Δημογέροντες Ηρακλείου επιπλέον, να τον διορίσουν σε κάποια καλή θέση διδασκάλου.⁴⁰

Και πάλι παρέπεμψαν το Μοναστηριακό ζήτημα στα Πατριαρχεία, για διευκρινήσεις. Πήγαν μάλιστα εκπρόσωποι και των δυο μερών στην Κων/πόλη, ο Μητροπολίτης Κρήτης από το Ηράκλειο και ο εξόριστος Αργυράκης από την Αθήνα, όπου καθένας υποστήριξε και ενέργησε για την άποψή του.

Προσφέρθηκε να μεταβεί για την παραλαβή της αποφάσεως του ΔΕΜΣ και ο Λόγιος, αλλά λόγω οικονομικών δυσχερειών, δεν το πέτυχε. Εξέφρασε μάλιστα έντονα την πικρία του για την στάση των συμπατριωτών του να μην τον συνδράμουν οικονομικά για το σκοπό αυτό.⁴¹

Ο Λόγιος μετά την εξορία του στην Αθήνα, δραστηριοποιήθηκε προς την κατεύθυνση ενεργοποίησης των εκεί Κρητών φοιτητών. Ένα περίπου μήνα μετά, σε συνεργασία και με τον πρώην μαθητή του, ενθουσιώδη πατριώτη και φοιτητή του Εθνικού Πανεπιστημίου τότε, Ιωσήφ Α. Μουσογιαννάκη, συνέταξαν και έστειλαν απ' ε-

³⁵ Βλ Τσιριντάνη Ν., *Η πολιτική και διπλωματική ιστορία της εν Κρήτη εθν. Επαναστάσεως 1866-6*, σ. 84-5.

³⁶ Αναφέρει ο Μαμαλάκης σ. 33. Ο Τσιριντάνης όμως σελ 93-4 αναφέρει « *Ο Γ. Διοικητής συνοδευόμενος υπό του Μουλά εφέντη, τινών χριστιανών προκρίτων Χανίων και υπό 100 στρατιωτών της εν Χανίοις φρουράς, καταπλέει εν πομπή εις Ηράκλειον την 6^{ην} Οκτωβρίου... δια να θέση τέρμα εις τον τόσον ευρείας διαστάσεις λαβόν μοναστηριακόν Ζήτημα*».

³⁷ Κριάρης Π., Γ'. 101. Εν τούτοις η Συνέλευση υπέγραφε τον κανονισμό, που της επέβαλεν ο Ισμαήλ. βλ. Παπαδάκης Στ., *Απομνημονεύματα* σ. 9 και το «Πρόγραμμα των συνωμοτών» πιο κάτω σ. 40.

³⁸ Βλ. την από 15-02-1866 επιστολή των τριάντα Κρητών φοιτητών προς Πατριάρχη, όπου: «... *οι εν Ηρακλείω πράκτορες Αυτού...κατηγορούντες εις την εγχώριον Διοίκησιν τούτους μετ' άλλων ως στασιαστές, και την βιαίαν αυτών αποπομπήν προκαλούμενοι και την επέμβασιν της Σεβαστής Διοικήσεως. Οι πατριώται ημών εν τούτοις προεπηλακίσθησαν και ηπηλήθησαν υπό τούτων και περιφρόνησις και κατ' αυτών των εις την απόφασιν συντελεσάντων ενώπιον των αρχών εδείχθη υπό τούτων...*».

³⁹ Πρβ. Παπαδάκη Απομνημ. ε.ά. και Κριάρης, Γ' 102, Μουρέλλου 1700.

⁴⁰ Μαμαλάκη Ι, όπ. π. σ. 34 βλ. και ΓΑΚ] έγγραφο 01] 1866- 01-12/24

⁴¹ ΓΑΚ έγγραφα Α.Λ. α/α 311]06-10-1865] ποσό 15 λιρών για τη μετάβαση του Λεωνίδα Λογίου στην Κωνσταντινούπολη και την παραλαβή της αποφάσεως του ΔΜΕΣ για το Μοναστηριακό στην Κρήτη.

κεί, τετρασέλιδη επιστολή-αναφορά στον Οικουμενικό Πατριάρχη και το Δ.Ε.Μ. Συμβούλιο, 18 Δεκεμβρίου 1865, εκθέτοντας αναλυτικά την διαμορφωμένη στην Κρήτη κατάσταση, και στρεφόμενοι κατά των Αρχιερέων και της Δημογεροντίας Ηρακλείου ως εξής.

Έγγραφο α/α (327)

3 Παναγιότητα και το Σεβαστόν Δ.Ε.Μ. Συμβούλιον.

Το εθνικό τούτο Συμβούλιον μετ' ου πολύ εξέδοτο τότε τη ετυμηγορίαν Αυτού τη 18 Ιουνίου 1865 εξωδίκως δημοσιευθείσαν αυταίς. η δε δικαία λύσις, της μεταξύ των επαρχιών και των περί τον Α. Κρήτης διαφοράς, προσιωνίζετο τα εκ της συμπνοίας καλά. Αλλ' ελάνθανον πά-ντες τα εκ του πατρός συμφέροντος και μητρός κενοδοξίας κακίζο..... ήναι, ο εγωισμός, η επιβουλή, αι μηχανορραφίαι και αι συκοφαντίαι, η αθέτησις εν ψυχρώ του δικαίου. Οι απωλέσαντες εν τη δίκη παρεπονέθησαν απορούντες πως η παντοδυναμία του Α. Κρήτης ουκ ίσχυσαν εν τω Μ. Συμβουλίω, η Α. Σεβασμιότης αποφαινομένη την είδησιν μη υποσχεθεί αυτοίς ότι ζώντος αυτού η απόφασις δεν κοινοποιείται. Ότι καταδικασθείσεται και αύτη υπό την ψάθαν ως η αναφορά του Μεραμπέλλου και Λασιθίου, ότι πάντα εξομαληθήσονται εν τη κυριαρχική Αυτού επανόδω. Αλλ' αποτυγχανουσών των τη πρώϊμον ανακλήσεως Αυτού προς τούτο σκοποουσών υποβολιμαίων επαρχιακών οιονεί αναφορών, υπό της Δημογεροντίας (Ηρακλείου) καθό αρνηθεισών των επαρχιών την προσυπογραφήν των, νέαι οδηγίαι και συνενοήσεις έλαβον χώραν. Άμυνα δε ηθική εκ των επαρχιών και αγών οίκτου άξιος εκ των περί τον Α. Κρήτης ήρζατο .-

Οι Α. Αρχιερείς, οι αντικανονικώς και παρά τας καθ' εκάστην αιτήσεις των ιδίων επαρχιών, μονίμως και ανατιτολογήτως διαμένοντες επί ολόκληρον έτος εν Ηρακλείω, παρά τη δικαστική Δημογεροντία ρα-διουργούντες και ραδιουργούμενοι, παρενοούντες την ιδίαν αποστολήν και τα εκ ταύτης καθήκοντα αυτών, εξήλθον τότε εις τας επαρχίας υποπητότας κλητήρας οιονεί της Δημογεροντίας και των εν Ηρακλείω, όπως δι' απειλών και εξαπάτης παραπέισωσι τας επαρχίας, κηρύττοντες όσα παρηγγέλθησαν, ότι η λεγομένη απόφασις είναι πλαστή, ότι όπως οι εν Ηρακλείω λέγουσιν ούτως έχουσιν οι Κανονισμοί, αλλ' εξαπατώνται υπό πλάνων τινών, ότι ούτως εντέλλεται η Α. Σεβασμιότης ο Α. Κρήτης και η Μ. Εκκλησία και το Μ. Συμβούλιον παρακωλύοντας, ότι γράμματα Πατριαρχικά και Βεζυρικά εστάλησαν δια του παντοδυνάμου εν Κωνσταντινουπόλει και επιστηθίου τη Α. Παναγιότητος Α. Κρήτης εν γνώσει της κυριαρχίας του οποίου πάντα κείνται,...»

Καταγγέλου δε συγκεκριμένα ότι : «...τους Κανονισμούς εις ουδέν λογίζονται οι περί τον Α. Κρήτης. Την φωνήν, υπέρ τούτων των επαρχιών ούτος εκ παντός μέσου αγωνίζονται να καταπνίξη εις υπερίσχυσιν της ίδιας θελήσεως.

Η Μοναστηριακή περιουσία λυμαίνεται υφ' ων και πρότερον.

Πλείστα κτήματα των Ι. Μοναστηρίων, πάντα δε τα κινητά τούτων εξεποιήθησαν, ολόκληραι μοναί, ως η Κερά Καρδιώτισσα κινδυνεύει να γίνωσι ατομική ιδιωτική ιδιοκτησία εφ' όρους συναλλακτικής.

Οι πατριώται υμών δια ταύτα γογγύζουσι και εκάστη επαρχία ημών πικρούς εκφέρει κατηγορητήριους λόγους κατά του Α. Κρήτης των παρ' αυτοίς Α. Αρχιερέων και ηγουμένων, δια την αξιόμειπτον πολιτείαν Αυτών, απολακτησάντων το ίδιον ποιμνιον, και καταραδιουργησάντων αυτό χάριν άλλων υπέρ των ουδέν ευθύνονται, υπέρ ου ευθύνονται, χάριν άλλων, ουδέν προς αυτούς εχόντως και δι' των επεδείξατο αείποτε αβελτυρίαν περί την ηθικοποίησιν και ευαγγελικήν αυτών ανατροπήν και την συστηματικήν και καταχθόνιον επιβουλήν αυτών τούτων προς τα γράμματα και την εκπαίδευσιν .- ...»

Την αναφορά υπόγραψαν 30 Κρήτες φοιτητές του Πανεπιστημίου στην Αθήνα⁴² και δίπλα χωριστά, ο Λεωνίδας Λόγιος, «ως εξόριστος».

Παράλληλα οι Κρήτες φοιτητές συνέταξαν και άλλη αναφορά προς τον Μητροπολίτη Κρήτης Διονύσιο. Την απέστειλαν δε στην Κωνσταντινούπολη, όπου διέμενε τότε για να υποστηρίξει τα συμφέροντα της Δημογεροντίας.

Στην αναφορά τους αυτή διακρίνουμε το θάρρος, την αποφασιστικότητα και τη δύναμη ψυχής που έχουν, ασήμαντοι ουσιαστικά, και αδύναμοι διοικητικά, στο να ορθώνουν ανίστημα, μπροστά στην κορυφαία ουσιαστικά και παντοδύναμη τότε εκκλησιαστική και διοικητική αρχή της Χριστιανικής Κοινότητας της Κρήτης. Ενάρετοι και εμπνευσμένοι με τον οίστρο της αρετής ότι υπηρετούν το συμφέρον της πίστης και της Πατρίδας. Αλήθεια ποιος τους εξουσιοδότησε, θεσμικά ; Κανείς.

Εκφράζουν το κοινό λαϊκό αίσθημα, το δίκαιο, όπως αναφέρουν, έχουν ευγενείς σκοπούς, το καλόν του τόπου, γι αυτό και τολμούν στα πλαίσια κοινωνικού ελέγχου να τον στολίζουν με πολλούς σοβαρούς επικριτικούς, απαξιωτικούς χαρακτηρισμούς, απειλές και υποδείξεις.

Έτσι του καταλόγιζαν και του έγγραφαν αποσπασματικά :

Έγγραφο α/α (320)

«Σεβασμιώτατε Μητροπολίτα»,

Υπήκοντες εις την φωνήν του προς την πίστην και την πατρίδα καθήκοντος γράφομεν υμίν την παρούσαν, ως πιστεύομεν προς υμάς αίτησιν δικαίαν, ωφέλιμον και κοινωνικήν.

Δεν προτιθέμεθα να δικάσωμεν την ασύγνωστον και αναξιοπρεπή διαγωγήν, ην εδείξατε εις την πατρίδα ημών, ταύτης κριτήν αφίεμεν του λαού έκθεσιν όστις υπέστη τας συνεπείας αυτής εφ' ικανόν χρόνον.»

⁴² ΓΑΚ έγγραφο αα 327]18-12-1865] αναφορά 30 Κρητών φοιτητών στον Οικ. Πατριάρχη, Αρχείο Λόγιου, της Συλλογής Βλαχογιάννη.

«... προτρέπομεν υμάς να μην επανέλθητε πλέον εις αυτήν».

«... να μην επανέλθητε εις Κρήτην εκ νέου, διότι γινώσκετε την καθ' υμών αγανάκτησιν. Πλήρη έχομεν πεποίθησιν, ότι η επάνοδος υμών θέλει γεννήσει πολλά δυσάρεστα, οποία δε θέλουσι εκταθεί ως συνέπεια αυτής ουδόλως δυνάμεθα να προΐδωμεν...» «... ο Κρητικός λαός διάκειται λίαν δυσμενώς προς υμάς ... Υπόψιν ότι ο Κρητικός λαός έχει ανάγκη πνευματικού Πατρός, ουχί δε και δεσπότη.».

Και καταλήγουν :

«Ταύτα εθεωρήσαμεν καθήκον ημών να δηλώσωμεν προς υμάς. Πιστεύσατε ότι το αίσθημα όπερ μας παρεκίνησεν είναι ευγενέστατον ως και η ιδέα ην επιδιώκομεν. Διά της παρούσης νομίζομεν ότι και την πατρίδα ημών ωφελούμεν και υμάς αφ' ετέρου δεν βλάπτομεν. Πάντες οι υπογεγραμμένοι είμεθα σπουδασταί και άπειρον επιρροήν επί των διαφόρων επαρχιών εξασκούμεν, υπέρ των οποίων και μοχθούμεν εις ουδέν λογιζόμενοι τους κινδύνους, εις ους εκτιθέμεθα αδιακόπως. θέλομεν ενεργεί προς την πρόοδον και ευημερίαν αυτών.

Τέλος εις την επιστολήν ταύτην δίδοντες και υπενθυμίζοντες υμίν εκ νέου την αίτησιν ημών.

Υποσημειούμεθα :

<i>Ιωσήφ Μανουσογιαννάκης,</i>	<i>Μιχαήλ Γεωργιάδης.</i>
<i>Ιωάν. Λατζιδάκης,</i>	<i>Γεώργιος Γεωργιάδης,</i>
<i>Στυλ. Παπαδάκης.</i>	<i>Αλέξανδρος Μαυροποδαρόπουλος.</i>
<i>Μανούσος Συγγελάκης,</i>	<i>Αντώνιος Βλατάκης,</i>
<i>Αντών. Δεβόγιας,</i>	<i>Απόστολος Τυλιανάκης,</i>
<i>Αντ. Μηλιαράκης,</i>	<i>Δημήτριος Σαπουντζάκης ».</i>

Μετά τις υπογραφές προσθέτουν το σχόλιο του θρησκευτικού αισθήματος, της εποχής : «Το όλον δώδεκα, διότι δώδεκα και οι Απόστολοι ήσαν».

Και ίσως ο ίδιος ο Λόγιος, ή κάποιος φανατικός απ' αυτούς, επισημαίνει : «Ως μαρτυρίαν δε του ότι ο λαός δεν θέλει τοιούτον κίβδηλον και ιδιοτελή χαρακτήρα πολυτρόπως προδύσαντα τα συμφέροντα του Κρητικού λαού. ανάξιον του Ευαγγελίου διερμηνέα, το ότι αι παρά των φίλων του προκληθείσαι αναφοραί υπέρ της ταχείας αυτού επανόδου εις Κρήτην, απεκρούσθησαν γενικώς παρά του λαού».⁴³

Μόλις έφτασε ο Αργυράκης στην Κωνσταντινούπολη, για την παραλαβή του επίσημου πρακτικού της αποφάσεως του Δ.Ε.Μ.Συμβουλίου την 12^η Ιανουαρ. 1866, γράφει την παρακάτω επιστολή:⁴⁴

Αριθ. 1.

Κων)πολις 12)24 Ιανουαρίου 1866.

⁴³ ΓΑΚ 1865-12-18]320]Αρχείο Λόγιου της Συλλογής Βλαχογιάννη. Βλ και Τσιριντάνη Ν. όπ.π., σ. 98

⁴⁴ Βλ. . Τσιριντάνη Ν., *Η πολιτική και διπλωματική Ιστορία...* όπ. π. σ. 99

Αγαπητέ μοι Στυλιανέ και φίλτατε Λεωνίδα.

Από την πρωίαν της Κυριακής πατώ το μαγευτικόν αληθώς έδαφος της τερπνότατης Μεγαλουπόλεως και αναπνέω τον καθαρόν αέρα του Βοσπόρου... Ενί λόγω όλα πάλιν τα έχω και δεν μου λείπουν παρά μόνον ο διαβολεμένος Στυλιανός με τα δίοπτρά του και ο κυρ Λεωνής (Λεωνίδας) με τους μεγάλους θυμούς του διά να καταρτισθή μία τελεία και εξάαιρετος κωμωδία.

Αποβιβασθείς διηυθύνθη εις Ασμααλί την σταθεράν ταύτην διαμονήν των πλειοτέρων Κρητών. ετοποθετήθη εις εν δωμάτιον εντός του λεγομένου Τσικούρ Χάνι και τούτο διότι το Χάνι εις ο ευρίσκεται το ημέτερον Κατάστημα ήτο κεκλεισμένον έτι. Αφού έκαμα την τουαλέταν μου. επεσκέφθη την οικογένειαν του αδελφού του κυρίου Σκαλιέρη. Έτυχε να απαντήσω εκεί και τον πρώτον Γραμματέα του Πατριαρχείου, τον αδελφόν του κυρίου μου, την μητέρα και τους δύο αδελφούς. Ήρχισε λοιπόν αμέσως η περί των ημετέρων συζήτησις και όλοι επεδοκίμασαν την πορείαν ημών επί του Μοναστηριακού ζητήματος και εχάρησαν διότι ημείς ζητούμεν να αφαιρέσωμεν από τας χείρας των καλογήρων την Μοναστηριακήν περιουσίαν, ως και την χρησιμοποίησίν μας. Οι αδελφοί ιδίως του κ. Σκαλιέρη, ων ο μικρότερος είναι εκ των νεωτέρων και σφοδρών αντιπάλων των σεβασμίων γερόντων μας. κατεφέρθησαν πολύ κατά του Κρήτης και ηυχαριστήθησαν τα μέγιστα διότι ημείς πρώτοι επεχειρήσαμεν να δώσωμεν εν καλόν μάθημα εις τους καλογήρους. οίτινες κατήντησαν πλέον ανυπόφοροι.

Τότε έμαθον από τον πρώτον Γραμματέα ότι ο Μητροπολίτης ημών υποστηρίζεται από τον Πατριάρχην διότι και μεταξύ αυτών υπάρχει ήδη συνταύτησις συμφερόντων, και εβεβαιώθη ότι ο κύριος Ξενοφών Ζωγράφος απεσύρθη οριστικώς του Μικτού Συμβουλίου. Γνωστά είναι υμίν τα μεταξύ Συμβουλίου και Πατριάρχου διατρέξαντα. Πρέπει να ανασκουμπωθώμεν, μοι είπαν, εγκαίρως, διότι πολύ πιθανόν να περιπλεχθώσι κατόπιν τα πράγματα. Φροντίσετε λοιπόν υμείς απ' αυτού, όχι μόνον να κάμετε λόγον εις τας εφημερίδας μετά δριμύτητος. αλλά και να γράψετε εις τούς εν Κρήτη να λάβωσι όλα τα κατάλληλα μέτρα.

Έμαθον ότι η συζήτησις εγένετο εν τη Συνόδω περί των Μοναστηριακών ημών πραγμάτων. Γενομένης της συζητήσεως εις τα Πατριαρχεία και τυχόντος του αδελφού μου εκεί, ο Άγιος του Θεού ηρώτησεν αυτόν πού εγώ ήδη ευρίσκομαι. Ο αδελφός μου απήντησεν ότι αγνοεί τον τόπον της διαμονής μου. Φαίνεται ότι ημείς τον ζαλίζομεν πολύ... Ο κύριος Σκαλιέρης μοι ανέφερε περί του ειδικού Κανονισμού και μοι είπε να μεταβώ εις τα Πατριαρχεία και να ζητήσω από τον Γραμματέα δυο αντίτυπα, τα οποία υπεσχέθη να μας εύρη... »

Χ. Αργυράκης

Διακρίνουμε έτσι μορφωμένους κυρίως αλλά και μη, ευαίσθητους όμως Χριστιανούς νέους, της Κρήτης, που δεν έχουν άλλο κίνητρο, πέραν από την πίστη και τον ένθεο ζήλο για τα κοινά και τον αγνό πατριωτισμό τους, να αψηφούν κινδύνους, απειλές, εκτοπίσεις, υποσχέσεις για απολαβές και άλλα προσωπικά οφέλη, για χάρη του κοινού (λαϊκού) συμφέροντος της πατρίδας.

Χριστιανοί λαϊκοί υψώνουν το ανάστημα, συνιστούν πυρήνα αντίδρασης και άτυπη οντότητα διοικητικής παρουσίας για τη διαχείριση και τον έλεγχο των Κοινών. Δεν έχουν κανένα νομικό έρισμα, διαδικασία εκλογής, διακριτή θεσμική υπόσταση ή ιδιότητα (τοπικού άρχοντα, δημογέροντα, αιρετού αντιπροσώπου, πληρεξουσίου κλπ.), και όμως ασκούν άτυπη Κοινωνική διοίκηση. Στηρίζονται στη συνείδησή τους μόνο,

στην αγάπη και στο καθήκον προς την πατρίδα και την χριστιανική πίστη. Αποκτούν ιεραρχία. Κορυφαίοι οι Λόγιος και Αργυράκης. Μέλη Βιστάκης, Παπαδάκης, Σαρολίδης, και άλλοι. Ιδεολογία τους το καλό και το συμφέρον του τόπου και των συμπατριωτών τους. Με υψηλό φρόνημα και επίγνωση του ρόλου τους, δηλώνουν ευθαρσώς ότι «...άπειρον επιρροήν επί των διαφόρων επαρχιών εξασκούμεν, υπέρ των οποίων και μοχθούμεν εις ουδέν λογιζόμενοι τους κινδύνους, εις ους εκτιθέμεθα αδιακόπως. θέλομεν ενεργεί προς την πρόοδον και ευημερίαν αυτών».⁴⁵

Συσκέπτονται, στην οικία Βιστάκη στο Ηράκλειο. Αλληλογραφούν κρυφά και φανερά. Επικοινωνούν με το λαό. Ενεργούν, παρίστανται. Απευθύνονται στις αρχές. Αντιδρούν, αρθρώνουν λόγο, συνασπίζονται, πιέζουν, αντιλέγουν και αντιπροτείνουν.

Συνέρχονται κρυφά,⁴⁶ εκδηλώνονται φανερά, κατά του εκκλησιαστικού κατεστημένου : «...επεχειρήσαμεν να δώσωμεν εν καλόν μάθημα εις τους καλογήρους, οίτινες κατήντησαν πλέον ανυπόφοροι».

«...διότι ημείς ζητούμεν να αφαιρέσωμεν από τας χείρας των καλογήρων την Μοναστηριακήν περιουσίαν, ως και την χρησιμοποίησίν μας».⁴⁷

Τολμούν και απαιτούν. Προβαίνουν σε ενέργειες, αλληλογραφούν με την εξουσία και τους μεγαλόσχημους, αναγνωρίζονται ως αντίπαλοι, συνδιαλέγονται.

Ελέγχουν την εξουσία, τηρούν τα νόμιμα και θεσμοθετημένα. Παρίστανται, διαμαρτύρονται, εισακούονται αλλά συλλαμβάνονται ως στασιαστές και τέλος εξορίζονται. Το τελευταίο αυτό γεγονός τους στιγματίζει, ώστε να διακρίνονται πλέον, θετικά ή αρνητικά και να λογαριάζονται οι απόψεις τους στο Κοινωνικό γίγνεσθαι. Γίνονται ο καταλύτης των εξελίξεων. Επαναστατούν.

Οπωσδήποτε, Φεβρουάριο του 1866, το Μοναστηριακό ζήτημα αν και δεν είχε τελειώσει, είχε μπει στο περιθώριο. Είχε χάσει τη σημασία του και ατονούσε εξ αιτίας ενός άλλου πιο σοβαρού ζητήματος, που πρόβαλε κατά προέκταση και συνέχεια από αυτό. Την εκδίωξη του σατραπίσκου Ισμαήλ πασά, καθώς και την ανεξαρτησία της πατρίδας τους.

Η νέα προβληματική κατάσταση είχε πάρει διαστάσεις και είχε ξεφύγει τον έλεγχο, μετά τη σκανδαλώδη ανάμειξη της Οθωμανικής εξουσίας, του Ισμαήλ πασά υπέρ των μητροπολιτικών.

⁴⁵ Βλ. ΓΑΚ] έγγραφο Α.Λ.] αα 320]10-2-1865] αναφορά 15 Κρητών φοιτητών προς τον Α. Κρήτης.

⁴⁶ «Αλλ' οι συνεργάτες των εξορίστων δεν εδέχθησαν μοιρολατρικά τα βίαια και πιεστικά αυτά μέτρα του Ισμαήλ. Ο Βιστάκης, που, όπως είδαμεν, ήθελε να τον πάρη με το μέρος του ο Ισμαήλ, εγκαταστάθηκε πια για καλά μες στο Ηράκλειο, παρά το Μπαλτά Τζαμί και στο σπίτι του εμαζεύονταν όσοι είχαν μείνει από την παρέα τους, δηλαδή ο Κ. Σαρολίδης ο Μανώλης Κρανιωτάκης και ο Τυλιανάκης. Δεν ξέρομεν αν και ο υποπρόξενος της Ρωσίας στο Ηράκλειο Ιωάννης Μητσοτάκης ερχότανε στο σπίτι του Βιστάκι, ασφαλώς όμως συναντάτο συχνά μ' αυτούς και αντήλασε μαζί τους γνώμες. Όλοι τους ήσαν τόσο αγανακτισμένοι ώστε αποφάσισαν αναμεταξύ τους να μην αφήσουν ως εκεί το πράγμα.» Μαμαλάκης Ι. ό.π., σ. 35-6.

⁴⁷ Βλ. Τσιριντάνη Ν., *Η πολιτική και διπλωματική Ιστορία...* ο. π., σ. 99.

Η δίωξη της άτυπης ομάδας των πρωταγωνιστών Χριστιανών νέων, που εκπατρίστηκαν, εξορισμένοι, είχε ως αποτέλεσμα τη συσπείρωση και την αντίδραση των Κρητών, σε σημείο που από ενδοκοινοτικό των Χριστιανών και ενδοεκκλησιαστικό πρόβλημα μετέτρεψαν το Μοναστηριακό, σε αφορμή για αντίδραση προς την καταπιεστική πολιτική του γενικού Διοικητή Κρήτης και αφετηρία οργανωτικών ενεργειών για την έκρηξη της τρίχρονης επανάστασης 1866-69.

Η μεταστροφή του αγώνα κατά του Ισμαήλ πασά έγινε με τη συνδρομή των εξόριστων Κρητών και των Κρητών φοιτητών στην Αθήνα. Συσπειρώθηκαν πυρήνες πρόκλησης ευρύτερης εξέγερσης. Συγκροτήθηκε Μυστική Εταιρεία και καταστρώθηκε συνωμοτικό πρόγραμμα στην Κρήτη. Από τα Ηρακλειώτικα οι πατριώτες, σε συνεννόηση με τις Δυτικές επαρχίες προγραμματίσανε πολιτικό κίνημα, όπως αυτό του 1858, με αναφορά στο Σουλτάνο⁴⁸ και στόχο την εκδίωξη του Ισμαήλ πασά αλλά και την ανεξαρτησία της πατρίδας.

Το γνωστό κατά τον Κορωναίο «*Πρόγραμμα των συνωμοτών*»⁴⁹ προοιωνίζει και οριοθετεί, όσα θα ακολουθήσουν από την κοινωνική οργάνωση και διοίκηση των Χριστιανών της Κρήτης, οι οποίοι άτυπα μεν, αλλά ουσιαστικά δε, προχωρούν στην εκτροπή και εφαρμογή επαναστατικού δικαίου.

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΩΝ ΣΥΝΩΜΟΤΩΝ

«Εν ονόματι της αγίας, ομοουσίου και αδιαιρέτου Τριάδος.

Συνελθόντες σήμερα οι υποφαινόμενοι και συσκεφθέντες περί της καταστάσεως των πραγμάτων της πατρίδος.

Επειδή αι κατά καιρούς τοπικαί κυβερνήσεις, και προ πάντων ο νυν διά τας αμαρτίας των Κρητών επικαθήμενος επι του τραχήλου των Ισμαήλ Πασσάς, όχι μόνον δεν ανακουφίζουσι τα βάρη του λαού, όχι μόνον δεν προσπαθούσι να παρέχωσιν εις αυτόν μέσα ειρηνικής αναπτύξεως, προόδου και ευημερίας όχι μόνον δεν φροντίζουν διά τα δίκαια του λαού κατά την επιθυμίαν του σεβαστού ημών Αυτοκράτορος του Σουλτάνου, όστις διατάττει και επιθυμεί να μένη ο λαός του ευχαριστημένος, και να βοηθήται εις πάσαν ειρηνικήν πρόοδον, όχι μόνον λοιπόν δεν πράττει αυτά ο κατά κακήν τύχην σημερινός ηγεμών και τα όργανά του, αλλά ακόμη και όσα δικαιώματα και προνόμια είχε χαρισμένα ο Σουλτάνος εις την Κρήτην, όλα τα κατέστρεψεν εξ ολοκλήρου με την

⁴⁸ Στην αναφορά των Κρητικών προς το σουλτάνο, η έβδομη παράκληση, αναφέρεται στην έλλειψη παιδείας στην Κρήτη : «... Έβδομον. Επιστώμεν ευσεβάστως την πρόνοιαν της Υμ. Α. Μ. εις την έλλειψιν σχολείων εις τα έξωθεν των τριών πόλεων τμήματα, όθεν και ευχόμεθα να είναι ελεύθερος πάσης εθνικότητας άνθρωπος όταν έχει προσόντα του διδασκάλου, να εξασκή το επάγγελμά του και εν ταις επαρχίαις, ως εν ταις πόλεσι' προσέτι δε και εις την τακτοποίησιν των Νοσοκομείων».

Ο Γάλλος πρόξενος Derche διαβιβάζοντας την αναφορά των Κρητών στον Γάλλο Υπουργό Έξωτερικών σχολιάζει το πιο πάνω άρθρο ως εξής : «...Η εν τω 7 άρθρω αίτησις εφαρμόζεται εις μόνον τα εις τας κόμας σχολεία, επειδή εις τας πόλεις υπάρχουν διδάσκαλοι. Η απαγόρευσις σχολείων εις τα χωρία είναι μέτρον πολιτικόν κατ' εμέ δικαιολογημένον, επειδή κατά δυστυχίαν, οι διδάσκαλοι παρεκτρέπονται των καθηκόντων αυτών, και παν άλλο εμπνέουν εις τους μαθητάς ή σέβας προς την Κυβέρνησιν».

Βλ. Τσιριντάνης Νικ., *Η πολιτική και διπλωματική Ιστορία* κλπ., σ. 163. και σ. 201.

⁴⁹ ΙΑΚ Συλλογή Κορ. (ωναίου).

επίβουλον πολιτικήν του αθετήσας τα διαταγμένα και κανονισμένα από την Κυβέρνησίν του διά την Κρήτην.

Επειδή εναντίον των συνθηκών και των διαταγών του Σουλτάνου επέβαλε πλείστους φόρους απηγορευμένους, και καθ' εκάστην προσφέρει νέα βάρη εις τον λαόν.

Επειδή παντού ζητεί να σπείρη την διχόνοιαν μεταξύ των χριστιανών, και επιβούλως διεγείρει τους μεν να ζητούν τα προ αιώνων κεκτημένα υποστατικά των δε, διά να ευρίσκη αφορμήν από την διχόνοιαν των χριστιανών να ενεργή και να πράττη εναντίον των τα δόλια και καταστρεπτικά του σχέδια.

Επειδή η Δημογεροντία, ο Μητροπολίτης και οι Επίσκοποι επεμβαίνουν εις τα δικαιώματα του λαού των επαρχιών, και διαρπάζουν κάθε συμφέρον του, και αντενεργούν εις κάθε καλόν διά τας επαρχίας, ο δε Ισμαήλ Πασσάς όχι μόνον δεν τους εμποδίζει από τα τοιαύτα, αλλά μάλιστα τους βοηθεί με πάσαν δύναμιν και με κάθε δόλιον τρόπον, διά να κατατυραννούν τον λαόν, και προσποιείται ότι θέλει το καλόν του λαού αλλά με τα έργα κάμνει όλον το εναντίον.

Επειδή εσχάτως εις το Μοναστηριακόν ζήτημά εναντίον του Κανονισμού ηνάγκασε τους πληρεξουσίους των επαρχιών του ανατολικού Τμήματος με απειλάς και φυλακίσεις να υπογράψουν την πράξιν, την οποίαν συνέταξε και υπεστήριξεν η εν Ηρακλείω Δημογεροντία και οι Επίσκοποι βλέποντες ότι δεν υπάρχει άλλο μέσον σωτηρίας.

Διά ταύτα αποφασίζομεν

Α') Ορκιζόμεθα εις το όνομα της αγίας, ομοουσίου και αδιαιρέτου Τριάδος να πολεμήσωμεν με κάθε ειρηνικόν μέσον την επίβουλον τοπικήν κυβέρνησιν και τα δόλια σχέδιά της, και να ζητήσωμεν την θεραπείαν των κακών από την Κυβέρνησιν του Σουλτάνου.

Β') Την αυτήν ημέραν ορισθησομένην από τους πατριώτας των Δυτικών Επαρχιών, ο λαός των Επαρχιών τας οποίας αντιπροσωπεύομεν θέλει συνέλθει μετά των όπλων του και υπογράψει μιαν διαμαρτύρησιν προς την Υ. Π. περιέχουσαν τα κατά της τοπικής κυβερνήσεως μεγάλα παράπονά μας. Παρόμοιας διακοινώσεως θέλει υπογράψει και αποστείλει και προς τους προξένους των Μεγάλων Δυνάμεων. Εννοείται δε ότι τα όπλα θά φέρη ο λαός απλώς διά προφύλαξιν και ουχι δι' επίθεσιν.

Γ') Επειδή το κίνημα δέν είναι ούτε εναντίον της Υψ. Πύλης, ούτε εναντίον των εντοπίων Οθωμανών, διά τούτο ο λαός εκάστης Επαρχίας θα προσκαλέση τους εντοπίους Οθωμανούς να κάθωνται ήσυχοι εις τας οικίας των, και να θεωρούν τους χριστιανούς ως αδελφούς των, αγωνιζομένους όχι μόνον διά τα ίδια συμφέροντα, αλλά και διά τα συμφέροντα αυτών των Οθωμανών. Εάν δε τινές εξ αυτών δεν πείθονται με τον ορθόν λόγον, τότε ο Χριστιανικός λαός θέλει τους αναγκάσει να μένουν εις τα ίδια, και προς περισσοτέραν ασφάλειαν θα τους αποπλίση και θα τους φυλάττη περιορισμένους εις ασφαλές μέρος.

Δ') Διά την εντελή επιτυχίαν του κινήματος πρώτιστον πάντων χρησιμεύει η τάξις. Διά τούτο είναι ανάγκη και πρέπει να διορισθή μία Προσωρινή Κυβέρνησις, συγκείμενη από τρία μέλη. Τα περί της εκλογής των τριών τούτων μελών της Προσωρινής Κυβερνήσεως αφήνονται εις την διάθεσιν των Δυτικών Επαρχιών. Είναι δε καλόν να διορισθή εις από έκαστον τμήμα, προεδρεύοντος του εκ του δυτικού Τμήματος,

Ε') Η Προσωρινή Κυβέρνησις θέλει διορίσει πέντε ή εξ άνδρας ως Υπουργούς, οι οποίοι να επιστατούν εις τους διαφόρους κλάδους της υπηρεσίας.

ΣΤ') Εις έκαστον Τμήμα είναι καλόν να διορισθή εις γενικός στρατιωτικός Αρχηγός, υπακούων αμέσως εις τας διαταγάς της Κυβερνήσεως, και διευθύνων τους αρχηγούς των διαφόρων Επαρχιών τού Τμήματος.

Ζ') Είναι καλόν και προς αποφυγήν αντιζηλιών και ατακτημάτων, και διά την αρμονίαν, ομόνοιαν και ευταξίαν του λαού, έκαστον χωρίον να εκλέξη ένα οπλαρχηγόν και δύο συμβούλους του οπλαρχηγού. Οι δε τρεις αυτοί όλων των χωρίων εκάστης Επαρχίας συνερχόμενοι θα εκλέξουν διά πλειονοψηφίας ένα Στρατιωτικόν Διοικητήν όλης της Επαρχίας και δύο συμβούλους αυτού. Όλοι δε ούτοι οι αρχηγοί των Επαρχιών εκάστου Τμήματος θα υπακούσουν εις τας διαταγάς του Γεν. Στρατιωτικού Αρχηγού του Τμήματος, ο οποίος θα λαμβάνη τας οδηγίας από την Προσωρινήν Κυβέρνησιν και το Υπουργείον.

Η') Τα σχέδια των διαμαρτυρήσεων πρέπει να είναι έτοιμα, ώστε εκάστη Επαρχία να έχει τα ιδικά της μίαν ημέραν προ του κινήματος' η δε σύνταξις αυτών αφίνεται εις την διάθεσιν των Δυτικών Επαρχιών. Τα λοιπά χρέη και διά την διοίκησιν του τόπου και διά τας σχέσεις ημών προς την Υψ. Πύλην και τας Μεγάλας Δυνάμεις θέλει εκτελεί η Προσωρινή Κυβέρνησις με το Υπουργείον.

Θ') Παρακαλούμεν τους πατριώτας των Δυτικών Επαρχιών, και προσκαλούμεν αυτούς εν ονόματι της θρησκείας και της Πατρίδος να λάβουν, ως πάντοτε, και πάλιν την πρωτοβουλίαν εις τα ανωτέρω, και να μάς ειδοποιήσουν την ημέραν καθ' ην πρέπει να γίνη το κίνημα γενικώς, διά να τους ακολουθήσωμεν και να υποστηρίξωμεν όλας τας αποφάσεις και τα σχέδια των προς το καλόν της πατρίδος.

Ι') Επικαλούμενοι την θείαν αντίληψιν και βοήθειαν ελπίζομεν διά της ομονοίας και της φρονήσεως ότι θέλει βελτιωθή η τύχη της Πατρίδος.

Εν Ηρακλείω Κρήτης τη 3 Μαρτίου 1866».

Οι σπασμωδικές αντιδράσεις του Ισμαήλ πασά, μπροστά στη διογκούμενη λαϊκή αγανάκτηση και αντίδραση, καθώς και η απόρριψη των αιτημάτων των Κρητικών από το Σουλτάνο, εξώθησαν την κατάσταση στα άκρα, ώστε ν' ανάψει ο σπινθήρας της Επανάστασης του 1866-69 στην Κρήτη.⁵⁰

Η Πύλη ανέθεσε στο Μουσταφά πασά, την καταστολή της Επανάστασης με τη βία για να ακολουθήσει η Αρκαδική θυσία, Νοέμβριο του 1866.⁵¹

⁵⁰ Φεβρουάριο 1867, που συστήνεται η Προσωρινή κυβέρνηση της Κρήτης, ο Λεωνίδας Γεωργιάδης – Λόγιος, εκπαιδευτικός και νομικός, διορίστηκε στην άκρως τιμητική και κρίσιμη θέση του Γενικού Γραμματέα της. Στην ουσία ήταν ο κύριος μοχλός της υπόθεσης, σε σημείο που κατά τον Τσιριντάνη, Προσωρινή Κυβέρνηση Κρήτης, σήμαινε Λόγιος.

⁵¹ Πατεράκης, Γ., δρ. διατριβή, ό. π., σ. 31.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ
Η ΔΕΚΑΕΤΙΑ 1868-1878
ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ - ΤΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ **Ο Οργανικός Νόμος της Κρήτης**

1.1 Η επανάσταση 1866-69

Η σκανδαλώδης ανάμειξη του Ισμαήλ πασά στο Μοναστηριακό Ζήτημα υπέρ των Μητροπολιτικών Χριστιανών (αστών) με την ακύρωση της εκλογής των ανεπιθύμητων στην Τουρκική Διοίκηση προσώπων, σύλληψη και φυλάκιση των μελών της επιτροπής που θα μετέβαιναν στην Κων/πολη για να συζητήσουν το θέμα με το Πατριαρχείο. Και τα δύο αποτέλεσαν την σταγόνα που ξεχείλισε το ποτήρι της αγανάκτησης των Χριστιανών. Έτσι από ενδοκοινοτική διαφορά, που είχαν στράφει-καν εναντίον του πασά. Η διαμάχη συσπείρωσε τους Χριστιανούς ώστε να μετατρα-πέει σε διακοινοτική αντιπαράθεση Χριστιανών - Μουσουλμάνων και να μετεξελιχθεί σε πολιτικό θέμα μια υπόθεση εκκλησιαστικής τάξεως.¹

Όταν η οθωμανική εξουσία επιδίωξε την δια των όπλων επιβολή της τάξεως που διασαλεύτηκε, ξέσπασε η τρίχρονη επανάσταση 1866-69.

Σεπτέμβριο 1866 βρίσκονταν στην Κρήτη 45.000 τουρκικού και αιγυπτιακού στρατού και 10.000 στρατολογημένοι Τουρκοκρητικοί με σύγχρονο οπλισμό, άφθονα εφόδια, συνεχή οικονομική υποστήριξη, πειθαρχία τακτικού στρατού, εμπειροπό-λεμοι στρατηγοί και ισχυρή υποστήριξη από στόλο. Η δύναμη αυτή εύκολα κατε-λάμβανε τα πεδινά και προσβάσιμα μέρη, τα οποία λεηλατούσε και κατέκαιγε.²

Από την μεριά των Κρητικών δεν υπερέβαιναν τους 25.000 άνδρες, έμπειροι πολεμιστές βέβαια, τολμηροί, λιτοδίαιτοι, γνώστες του τόπου και των χώρων με το πλεονέκτημα να καταφεύγουν εύκολα σε απρόσιτες κορφές και να μεταβάλλουν τον αγώνα σε κλεφτοπόλεμο.

Το μεγάλο θύμα του αγώνα ήταν ο άμαχος πληθυσμός, αφού έλειπαν οι ένο-πλοι και οι νέοι. Συνήθως έπρεπε να καταφεύγει στα όρη ή να προσκυνά την εξουσία για να φύγει τον όλεθρο. Έτσι ο ένοπλος επαναστατικός αγώνας εξελίχθηκε σε τραγωδία, αφού παράλληλα οι επαναστάτες ήταν υποχρεωμένοι συχνά να εγκαταλεί-πουν την αγώνα για να φροντίσουν τις οικογένειες τους. Παρά ταύτα ο Κρητικός λαός αντιμετώπισε με αξιοθαύμαστη καρτερία το δράμα που βίωνε.³

¹ Βλ. Καλλιτάκη, Κ. σχετική εισήγηση στο ΙΑ΄ Διεθνές Κρητολογικό, Ρέθυμνο, 2011

² Δετοράκης Θ, *Ιστορία Κρήτης* σ. 363.

³ Δετοράκης Θ, *ό.π.* σ. 364.

Η έλλειψη ενός Γενικού Αρχηγού της επανάστασης ήταν από τα αδύνατα σημεία της. Την ανώτατη επαναστατική αρχή ασκούσε συλλογικό όργανο, η Γενική Συνέλευση και αργότερα η Προσωρινή κυβέρνηση, που ήταν αναγκασμένη να περιφέρεται στα όρη.

Τη στρατιωτική ηγεσία στα χανιώτικα άσκησε ο Ζυμβρακάκης Ι., στα Ρεθεμνιώτικα ο Έλληνας συντ/ρχης Π. Κορωναίος και στις Ανατολικές Επαρχίες ο Μιχ. Κόρακας.

Μεγάλες μορφές αναδείχτηκαν παισιώνοντας τους στρατιωτικούς αυτούς αρχηγούς. Πολλοί λόγιοι, κληρικοί και έμπειροι οπλαρχηγοί προηγούμενων επαναστάσεων, που είναι πρακτικά αδύνατον να αναφερθούν δίκαια.

Η ένοπλη αντιπαράθεση ήταν σκληρή με μεγάλο υλικό κόστος αλλά και απώλειες έμφυχου υλικού σε εκ του συστάδην μάχες αλλά και σε ανταρτοπόλεμο.

Η Αρκαδική θυσία

Κορύφωση της επαναστατικής δράσης του 1866 αποτελεί το δράμα που εξελίχτηκε στην Ι. Μονή Αρκαδίου. Ο Μουσταφά πασάς με 15.000 άνδρες από τα χανιώτικα στράφηκε κατά της Μονής Αρκαδίου, έδρα της επαναστατικής επιτροπής Ρεθύμνου, όπου στις 8 Νοεμβρίου 1866, πολιορκήσε όσους παρέμειναν εκεί, στο μοναστήρι που κατά παράδοση υπήρξε καταφύγιο και προστασία των πιστών, και τότε 600 περίπου γυναικόπαιδων και 300 οπλοφόρων. Ο Ηγούμενος Γαβριήλ Μαρινάκης, και ο φρούραρχος, Έλληνας ανθυπολοχαγός Ιω. Δημακόπουλος απέρριψαν τις προτάσεις για παράδοση. Την επόμενη οι Τούρκοι με την χρήση γιγαντιαίου πυροβόλου κατέρριψαν τη δυτική πύλη της Μονής, απ' όπου κατάφεραν να εισέλθουν εξαγριωμένοι την αυγή της 9^{ης} Νοεμβρίου.

Ο ηγούμενος την κρίσιμη εκείνη στιγμή είχε αυτοχειριασθή πάνω στις επάλξεις⁴ ενώ ο νεαρός δάσκαλος Μανόλης Σκουλάς ανατίναξε την πυριτιδαποθήκη και η μονή έγινε παρανάλωμα του πυρός. Μετατράπηκε σε σωρό από φλεγόμενα ερείπια.

Οι πηγές της περιόδου αναφέρουν⁵: «...νεανίας τις Σκουλάς ονομαζόμενος, ευπαίδευτος νέος αδελφός του οπλαρχηγού των Μηλοποταμιτών έθηκεν πυρ εις την πυριτιδαποθήκην και ανέτρεψεν την Μονήν μεθ' όλων των εισορησάντων Οθωμανών, μετά από προηγουμένην συναπόφασιν μεθ' όλων των συμπολεμιστών του».⁶

⁴ Αφού η αυτοκτονία δεν είναι αποδεκτή ενέργεια στη χριστιανική πίστη, εξιδανικεύοντας την χειρονομία του ιερωμένου και μάλιστα ηγουμένου, οι πηγές οι προσκείμενες στο δημογεροντιακό περιβάλλον, θέλουν τον ηγούμενο, να πέσει μαχόμενος, εξερχόμενος του ηγουμενείου. όπου εξετέθη στην θέα των πολιορκητών ή αυτοχειριάστηκε. Βλ. Βενέρης Τιμόθεος, *Το Αρκάδι δια των αιώνων*. Αθήναι 1938, σ. 333-337 αλλά και Παπαϊωάννου Απ., σ. 22.

⁵ Οι πρωτογενείς μαρτυρίες και πηγές είναι πολλές. Ενδεικτικά Βλ. Παναγιώτης Μουτσόπουλος, ανταπόκρισις Γαριβαλδινού, από την Κρήτη. Δημοσιεύτηκε από Παπαϊωάννου Απ. στην ανακοίνωσή του στο ΙΑ΄ Κρητολογικό, στο Ρέθυμνο 2011. Βλ και Επετειακό πολύπτυχο φυλλάδιο, έκδοσης Πανεπιστημίου Ιωαννίνων με θέμα : *Μανόλης Σκουλάς (1845-1866) Ο πυρπολητής Αρκαδίου (9 Νοεμβρίου) Η πρώτη γραπτή μαρτυρία (21 Νοεμβρίου 1866)* Ανώγεια, 7 Νοεμβρίου 2011.

⁶ Βλ. Παπαϊωάννου Απ., *Ο πυρπολητής Αρκαδίου Εμμ. Β. Σκουλάς*, σ. 45 και η αναφορά Μπαρουξάκη στον Υπουργό των εξωτερικών της Ελλάδος περί των γεγονότων του Αρκαδίου, σ. 31- 40 και χειρόγραφο στο Επίμετρον του βιβλίου, σ. 01-13.

Το θέμα απασχολεί ακόμη σήμερα την ιστορική έρευνα,⁷ ωστόσο η παρασημαντική του μας επιτρέπει την επισήμανση άτυπης μεν Κοινωνικής Διοίκησης των Χριστιανών της περιόδου εκείνης, αλλά ουσιαστικής.

Το επαναστατικό δίκαιο είχε εγκαταστήσει τότε στρατιωτική και πολιτική ιεραρχία μεταξύ των επαναστατημένων Χριστιανών της Κρήτης. Ο πυρπολητής Μανόλης Σκουλάς, ευπαιδευτος νέος, δημοδιδάσκαλος, εκτελούσε χρέη γραμματέα, αντιπροσώπου του αδελφού του οπλαρχηγού Μυλοποτάμου Μιχαήλ Σκουλά, ο οποίος τον είχε στείλει στο μοναστήρι, για την επιτήρηση των εξελίξεων, αλλά εγκλωβίστηκε από την ταχύτητα των γεγονότων.⁸ Δεν είναι ο τυχαίος απεσταλμένος του οπλαρχηγού. Έχει γαλουχηθεί στα νάματα της εθνικής συνείδησης με ελληνική παιδεία. Είναι μυημένος στο απελευθερωτικό κίνημα της Ευρώπης των Γαριβαλδινών. Φέρει τα όπλα και τα σύμβολά τους,⁹ και εκεί στο μοναστήρι συνάντησε και άλλους Έλληνες εθελοντές. Βρίσκεται δηλαδή στην περιφέρεια ευθύνης του οπλαρχηγού, αδελφού του, και στο φυσικό ιδεολογικό χώρο του, όπου και πρωτοστατεί. Επαναστάτης ενθουσιώδης νέος, γαριβαλδινός, «...μετά προηγουμένην συναπόφασιν των συμπολεμιστών του αναδέχθηκε την ευθύνην» της πυροδότησης εβδομήντα βαρελιών πυρίτιδας.

Η επικρατούσα κατάσταση του φιλότουρκου δημογεροντιακού περιβάλλοντος και των μητροπολιτικών τότε, δεν θ' ανεχθεί βέβαια την ανώδυνη ηρωοποίηση ενός τόσο μαχητικού και ευπαιδευτου νέου «επαρχιώτη», που η οικογένεια του στο στρατόπεδο των επαναστατικών οπλαρχηγών αντιτάχθηκε στο εκκλησιαστικό κατεστημένο, στο Μοναστηριακό Ζήτημα. Προσωρινά θ' αφήσει το θέμα ανεκμετάλλευτο. Οι περιστάσεις δεν επέτρεπαν την πολυτέλεια αναλύσεων και λεπτομερειών, εκμετάλλευσης, αφού προείχε το θέμα της ελευθερίας του τόπου και της τύχης του νησιού της Κρήτης. Αργότερα όμως (1938) θα προβάλλει προκλητικά, για να επισκιάσει το μεγαλείο της μορφής και της δράσης του, τον πυρπολητή, με την παραχάραξη της ιστορικής αλήθειας και το όνομα Κ. Γιαμπουδάκη.¹⁰

«Φαίνεται ότι εις τους της επαρχίας Ρεθύμνης δεν ήτο αρεστόν να ηρωοποιηθῆ Μυλοποταμίτης», αναφέρει ο Τωμαδάκης¹¹ επισημαίνοντας την ανάγκη προσκομίσεως γραπτών πηγών μαρτυριών.

Το μεγαλείο της Αρκαδικής θυσίας θ' αγγίξει τις λεπτές χορδές και την ευαισθησία των διανοουμένων της Ευρώπης και του ελευθέρου κόσμου (Ουγκώ, Χάου, Γαριβάλδη) ώστε να στρέψουν την προσοχή τους στον άνισο επαναστατικό αγώνα των Κρητών και να πειστεί έτσι ο σουλτάνος να υποχωρήσει.

Στρατιωτικά, ο σουλτάνος επικράτησε. Υπερίσχυσε η ισχύ των όπλων του Μουσταφά Πασά. Πολιτικά όμως ξεσηκώθηκε κλίμα συμπάθειας της κοινής γνώμης προς τους Χριστιανούς και κατά του σουλτάνου, ο οποίος αναγκάστηκε να παραιτή-

⁷ Βλ. Παπαϊωάννου Απ. *Ο πυρπολητής Αρκαδίου Εμμ. Β. Σκουλάς και του ιδίου : Νεότερες μαρτυρίες για την ανατίναξη της Μονής Αρκαδίου*. Ανακοίνωση ΙΑ' Διεθνές Κρητολογικό Συνέδριο, Ρέθυμνο, 21- 27 Οκτωβρίου 2011.

⁸ Βλ. Παπαϊωάννου Απ. *Ο πυρπολητής Αρκαδίου*. ό.π.

⁹ Έφερε ερυθρόν Γαριβαλδινό χιτώνα και οπλισμό με την εγχάρακτη ένδειξη του ονόματος του κατόχου του, δηλαδή «*Εμμανουήλ Σκουλάς, Γαριβαλδινό σώμα*» Βλ. Παπαϊωάννου Απ., Επετειακό πολύπτυχο: *Μανόλης Σκουλάς (1845-1866) Ο πυρπολητής Αρκαδίου (9 Νοεμβρίου) Η πρώτη γραπτή μαρτυρία (21 Νοεμβρίου 1866)* Ανώγεια, 7 Νοεμβρίου 2011.

¹⁰ Βλ. Βενέρης Τιμόθεος, *Το Αρκάδι δια των αιώνων*. Αθήναι 1938, σ. 354, 357-359 αλλά και Παπαϊωάννου Απ., *Ο πυρπολητής Αρκαδίου Εμμ. Β. Σκουλάς*, ό. π. σ. 18, 19, 20-28.

¹¹ Τωμαδάκης Β.Ν, *Βιβλιοκρισία Τιμοθέου Μ. Βενέρη, Μητροπολίτου Κρήτης : Το Αρκάδι δια των αιώνων*, Αθήναι 1938(=1940), ΕΕΚΣ, 4 (1941), σ. 247 και Παπαϊωάννου Απ., ό. π. σ. 20-21.

σει την βία και να χρησιμοποιήσει τη διπλωματία. Έστειλε τον Πρωθυπουργό του, Ααλή Πασά στο νησί, συγκάλωσε μια εικονική ψευτοσύσκεψη από ανυπόληπτους κατοίκους, δήθεν εκπροσώπους των Κρητικών και έτσι ανακοίνωσε ότι παραχώρησε αμνηστία και το νέο σύστημα πολιτικής διοίκησης του νησιού. Το γνωστό και ως Οργανικό Νόμο.

Ενώ στο επίσημο προσκήνιο υπήρχαν οι εξαγγελίες νέου πολιτεύματος αυτές του Οργανικού Νόμου της Κρήτης, στην Χριστιανική Κοινότητα αναδύονταν παράλληλα άτυπες ηγετικές μορφές. Δοκιμασμένες στα πεδία των μαχών, πολιτικοί, αγωνιστές, οπλαρχηγοί και καπετάνιοι, πλαισιούμενοι από τη νέα γενιά λόγιων ευπαίδευτων νέων. Ένα σύνολο μορφών, που θ' αποτελέσει τον ιστό της ουσιαστικής έστω και άτυπης, παραπέρα Κοινωνικής Διοίκησης των Χριστιανών, οι οποίες θ' αναλάβουν στα χέρια τους και θα διαχειριστούν τα ηνία, ως την τελική απελευθέρωση του νησιού με το καθεστώς της Αυτονομίας του.

Η ανάδυση αυτής της λόγιας γενιάς «πολιτικών» η οποία ζωσμένη την αρετή και συνεπικουρούμενη από τους στιβαρούς μπαρουτοκαπνισμένους οπλαρχηγούς, θα επισκιάσει, θα υπερισχύσει και θα παραγκωνίσει σταδιακά το Τουρκόφιλο εκκλησιαστικό διοικητικό κατεστημένο¹² μέχρις το σημείο να του αφαιρέσει όλες τις πολιτικές διοικητικές αρμοδιότητες και εξουσίες, που είχε κατακτήσει προοδευτικά, ως τότε.

Ο σουλτάνος για λόγους σκοπιμότητας ανακάλεσε τον Μουσταφά Πασά από την Κρήτη και υποκρίθηκε τον διαλλακτικό, διορίζοντας Μάρτιο 1867 στη θέση του τον Ομέρ πασά. Ένα από τους ικανότερους στρατηγούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ο οποίος αιματοκύλισε κι αυτός την Κρήτη με στόχο την τελική υπόταξη των Σφακίων και την ολοσχερή καταστροφή του Λασιθίου.

Σεπτέμβριο 1867, ο σουλτάνος ανακάλεσε και τον αιμοσταγή Ομέρ Πασά, κήρυξε μονομερώς κατάπαυση των εχθροπραξιών και παραχώρησε γενική αμνηστία. Έστειλε τον Μεγάλο Βεζίρη (πρωθυπουργό) του Ααλή πασά, στο νησί 22 Σεπτεμβρίου 1867, έφερε μαζί του υποσχέσεις παραχώρησης προνομίων στους επαναστατημένους Χριστιανούς της Κρήτης, για ένα καθεστώς υποτυπώδους πολιτικής ημιαυτονομίας.

Στις 11 Νοεμβρίου ο Ααλή ανακοίνωσε στην υποτιθέμενη «ψευτοσυνέλευση» που συγκάλωσε, τις βασικές διατάξεις του πολιτικού διοικητικού Κανονισμού της Κρήτης. Του γνωστού ως Οργανικού Νόμου της Κρήτης. Οι γενικές διατάξεις του θα ισχύσουν την επόμενη δεκαετία, μαζί με άλλα άρθρα φορολογικών ελαφρύνσεων και την ίδρυση του Κοινοφελούς Ταμείου, που δημοσιεύτηκαν στις 8 Ιανουαρίου 1868.

Οι δαπανηρές στρατιωτικές επιχειρήσεις του Ομέρ, στην Κρήτη, κατέδειξαν ότι ο τουρκικός στρατός μπορούσε να επικρατεί στις αναμετρήσεις του με τους επαναστάτες, αλλά δεν μπορούσε να σταθεροποιήσει την κατοχή του. Με την αποχώρησή του, οι επαναστάτες ανακαταλάμβαναν τον χώρο, επιστρέφοντας από τα απρόσιτα μέρη στα οποία είχαν καταφύγει.

¹² Βλ. Καλλιατάκη Κάλλια, ό.π. σ. 161-62.

1.2 Η δημοσίευση του Οργανικού Νόμου με τους ιδιαίτερους Κανονισμούς που τον συνοδεύαν – Ίδρυση πέντε Δημογεροντιών

Ραγδαίες υπήρξαν οι εξελίξεις τον Ιανουάριο του 1869 με την ευρωπαϊκή διπλωματία να έχει στραφεί υπέρ της Τουρκίας, την στιγμή που επικήρυξε με πεντακόσιες οθωμανικές λίρες, όσους πρωταγωνιστές της επανάστασης, δεν κατέθεταν τα όπλα, παραδιδόμενοι, μέσα σε δέκα μέρες (18 Ιανουαρίου).

Οι ασυμβίβαστοι αναγκάστηκαν να εκπατριστούν. Η επανάσταση είχε εκπνεύσει με δύο σημαντικές συνέπειες :

A) Δεν εκπληρώθηκε ο πόθος για την ελευθερία και ένωση με την Ελλάδα.

B) Τα σκιώδη προνόμια του Οργανικού Νόμου, έθεταν σε νέες βάσεις το ευρύτερο Κρητικό Ζήτημα, επειδή θ' αποτελούσε σημείο αναφοράς στις επόμενες καταστάσεις και ανακατατάξεις ως το ποθούμενο, δηλαδή την Αυτονομία Κρήτης 1898.

Οι δεκατέσσερις βασικές διατάξεις – νέες ρυθμίσεις, του Οργανικού Νόμου¹³ δημοσιεύτηκαν στα ελληνικά και στα τουρκικά, με ημερομηνία 8/20 Ιανουαρίου 1868, και τις ανακοίνωσε ο Μωχάμετ Εμίν Ααλή πασάς. Σύμφωνα μ' αυτές :

- Η Κρήτη αποτελούσε διοικητική επαρχία (βιλαέτι) της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και θα διοικείται από Γενικό Διοικητή (Βαλή) τον οποίο θα διόριζε ο σουλτάνος. Θα μπορούσε να συγκεντρώσει και την πολιτική και την στρατιωτική διοίκηση, περιστοιχιζόμενος από δύο συμβούλους του, ένα Χριστιανό και ένα Μουσουλμάνο.

- Με διατηρούμενο το σύστημα των διοικήσεων (λιβά), το νησί, διαιρέθηκε σε πέντε διοικήσεις (Χανίων, Σφακίων, Ρεθύμνου, Ηρακλείου και Λασιθίου) και εικοσιπέντε επαρχίες με διοικητές και στα δύο επίπεδα, Χριστιανούς και Μωαμεθανούς, αλλά με βοηθούς του αντιθέτου δόγματος, αντίστοιχα.

- Καθιερώθηκε η ισοτιμία τουρκικής και ελληνικής, γλώσσας, ενώ εξισώνονταν τα δύο στοιχεία, στους διορισμούς των υπαλλήλων.

- Στη σύνθεση των δικαστηρίων συμμετείχαν Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι.

- Στη Γενική Διοίκηση, στις πέντε διοικήσεις και στις 25 επαρχίες συνιστώνται αντίστοιχα Διοικητικά Συμβούλια. Στα συμβούλια αυτά, εκτός από το διοικητή, τον Επίσκοπο, τους αρμόδιους κρατικούς λειτουργούς για την δικαιοσύνη, τη διοίκηση και τα οικονομικά, μετέχουν και έξι αιρετά μέλη από τον πληθυσμό, ανάλογα με την εθνολογική σύνθεση της κάθε περιοχής.

Ο Οργανικός Νόμος αν και αποτελούσε απάτη, με πολλές σκόπιμες ασάφειες και αδυναμίες, δεν έπαυε να αποτελεί σημαντική παραχώρηση του σουλτάνου στη Χριστιανική Κοινότητα της Κρήτης.

Οι Μουσουλμάνοι της Κρήτης εμπόδιζαν την εφαρμογή του με πολλούς τρόπους και επιδίωκαν την υπονόμηση και κατάργησή του, ενώ οι Τουρκικές αρχές τιμωρούσαν αυστηρά όσους Χριστιανούς διαμαρτύρονταν για τις αυθαιρεσίες και την παραβίαση του Νόμου αυτού.

¹³ Βλ. Καλλιατάκη-Μερτικοπούλου Κ. *Ελληνικός Αλυτρωτισμός και Οθωμανικές μεταρρυθμίσεις*, σ. 135-6 και Παπαμανουσάκης Στρατής. *Διάγραμμα Ιστορίας Κρητικού δικαίου*, Τόμος τ. Α' (1989) σ. 235.

Ο Οργανικός Νόμος ουσιαστικά, δεν εφαρμόστηκε ποτέ κατά γράμμα.

Οι συνεχείς παραβιάσεις του είχαν συνέπεια τις συχνές διαμαρτυρίες και οδήγησαν τους Κρητικούς στην υποβολή υπομνημάτων στην Υψηλή Πύλη για τροποποιήσεις του. Οι διαμαρτυρίες τους αυτές, δεν εισακούστηκαν ποτέ.¹⁴

Το κυρίως κείμενο του Οργανικού Νόμου¹⁵ συνόδευαν τρεις επιμέρους εκτενείς Κανονισμοί, οι οποίοι συνέθεταν ουσιαστικά το δαιδαλώδες σύμπλεγμα (σύστημα) των Κανονισμών.

Οι Κανονισμοί αυτοί είναι :

1) Κανονισμός των Μικτών Δικαστηρίων και των Δημογεροντιών. Αποτελείται από εβδομήντα επτά άρθρα, που συγκροτούν τα δεκατέσσερα κεφάλαια του Κανονισμού.¹⁶ Εξ αυτών τα δυο κεφάλαια αναφέρονται στις Δημογεροντίες. Το Κεφ. ΙΑ' «*Σχηματισμός των Δημογεροντιών*», περιλαμβάνει τα άρθρα 66-67.¹⁷ Το Κεφ. ΙΒ' «*Δικαιοδοσία και καθήκοντα των Δημογερόντων*» περιλαμβάνει τα άρθρα 68 -71.

2) Κανονισμός των Μικτών Διοικητικών Συμβουλίων. Αποτελείται από σαράντα τέσσερα άρθρα, τα οποία συνθέτουν τα τέσσερα κεφάλαιά του. Από αυτά το Κεφ. Δ' «*Περί Δημογεροντιών*» άρθρο 44, είναι πολύ σύντομο και παρατείνει την ισχύ των Δημογεροντιών «...έως ου εκδοθεί επί του σπουδαίου τούτου αντικειμένου αυτός ο ιδιαίτερος (δημοτικός) νόμος».

3) Κανονισμός της Γενικής Συνελεύσεως. Αποτελείται από τριάντα τέσσερα άρθρα, τα οποία συνθέτουν τα τρία κεφάλαιά του και ρυθμίζουν τα σχετικά θέματα γύρω από την εκλογή των μελών της (Κεφ. Α') περί της κατ' έτος συνόδου της (Κεφ. Β'), και τις αρμοδιότητες της Γενικής Συνελεύσεως Κρήτης (Κεφ. Γ').

Σύμφωνα με τα προβλεπόμενα ο θεσμός της Γενικής Συνέλευσης, (ένα είδος Βουλής) συνέρχεται μια φορά το χρόνο, και οι συνεδρίες της διαρκούν σαράντα μέρες. Συγκροτήθηκε από αιρετούς εκπροσώπους των κατοίκων. Οι αρμοδιότητές της περιορίζονταν σε οικονομικά, εκπαιδευτικά και (σε χωριστή συνεδρίαση για Χριστιανούς και Μουσουλμάνους) σε θρησκευτικά ζητήματα. Οι αποφάσεις της ήταν δυνητικές. Εκτελούνταν με αυτοκρατορικά διατάγματα, αλλά μόνο ύστερα από έγκριση της τουρκικής κυβέρνησης.

Η πενταετία 1869-74, υπήρξε περίοδος του οθωμανικού χάους, και ήταν αληθινά τραγική, από τις συνέπειες της επανάστασης.¹⁸ Ελάττωση πληθυσμού (σφαγές, εξορίες), ερήμωση χωριών, ακατοίκητα σπίτια, ακαλλιέργητα κτήματα.

Το ισχυρό κόμμα των μπέηδων, εναντιωνόταν με κάθε τρόπο στην εξίσωση των Χριστιανών με τους Μουσουλμάνους.

Σημαντικά έργα έτσι δεν μπορούσαν να προκύψουν.

¹⁴ Δετοράκη Θ., *Ιστορία της Κρήτης*, σ. 387, 9.

¹⁵ Βλ. Δασκαλάκης Γεώρ., Ο Οργανικός Νόμος της Κρήτης του 1867, περιοδ. Νέα Εστία (Αθηνών) ΙΙ' 1966, σ. 1519-1538. - Κρητικός Κώδιξ 1879 τ. α', σ. 25-91 με τις υποσημειώσεις του Κρητικός Κώδιξ 1893 τ. α', σ. 5-33 και Couturier, σ. 61-64. Εφημερίς Κρήτη της Γενικής Διοικήσεως Κρήτης 1869-98.

¹⁶ Το άρθρο 46, του Κανονισμού αυτού, προβλέπει τη σύνταξη άλλου Κανονισμού «*καθ' όν θέλουσι λαμβάνεσθαι τα προσήκοντα τέλη επί πασών των εν τοις μικτοίς δικαστηρίοις θεωρουμένων δικών*». Ο Κανονισμός αυτός ψηφίστηκε από τη Γενική Συνέλευση 1881 και δημοσιεύτηκε στην Εφημερίδα Κρήτη, φ. 606/29-07-1881.

¹⁷ Το άρθρο 66, του Κανονισμού τροποποιήθηκε από τις διατάξεις του Δημοτικού Νόμου (βλ. Κρητικός Κώδιξ, τ. β. σ. 39) Τα σχετικά δε με την εκλογή των Δημογερόντων κανονίστηκαν από τον Κανονισμό *περί εκλογής των Δημογερόντων*, που ψήφισε η Γενική Συνέλευση (Κρητ. Κώδικας τ. γ'. σ. 46)

¹⁸ Καλλιατάκη Μερτικοπούλου, ό. π. σ. 170.

Η Κοινωνική μέριμνα ήταν ανύπαρκτη ουσιαστικά, και το Κοινοφελές Ταμείο, που ιδρύθηκε με τον Οργανικό Νόμο, εξέκλινε του σκοπού ίδρυσης του.¹⁹

Ανοιξη του 1875 μέσα και έξω από το νησί επικρατούσε αναβρασμός. Ο «καπετάν παπάς», όπως αποκαλούσαν τον Παρθένιο Κελαϊδή, στην Τεργέστη, ερευνούσε τις πιθανότητες στους εξόριστους κρητικούς αρχηγούς, για τη δυνατότητα έκρηξης στην Κρήτη επανάστασης παράλληλα με την εξέγερση Βοσνίας – Ερζεγοβίνης.

Στα μέσα του 1876, μάταια η Γενική Συνέλευση των Κρητών ζητούσε με υπόμνημα της την κατοχύρωση του Οργανικού Νόμου με σουλτανικό φερμάνι και με κάποιες ουσιώδεις τροποποιήσεις, που θα τα βελτιώσουν αισθητά. Η πρόταση δεν συζητήθηκε ποτέ από την Υψ. Πύλη.²⁰ Ο Οργανικός Νόμος υπήρχε στα χαρτιά και η εφαρμογή του, συναντούσε τις έντονες τουρκικές αντιδράσεις.

Αν εμβαθύνει κανείς στις διατάξεις του Οργανικού Νόμου, διακρίνει μια χαλαρή διάκριση των εξουσιών. Της εκτελεστικής (Διοικητικά Συμβούλια) της νομοθετικής εξουσίας (Γενική Συνέλευση) και της δικαστικής.²¹ Ο Γενικός Διοικητής (Βαλής) ήταν πανίσχυρος. Είχε την δυνατότητα να επηρεάζει ολόκληρη τη διοικητική πυραμίδα, τα όργανα της δικαιοσύνης και τις εργασίες της Γενικής Συνέλευσης.

Τα στοιχεία των Κοινοτήτων συνυπάρχουν στο χώρο του νησιού ως χωριστές οντότητες και αντί της ισοτιμίας μεταξύ τους, οι Μουσουλμάνοι διατηρούσαν ακέραια την προνομιακή μεταχείριση τους.

Αν και άνοιξαν για τους Χριστιανούς, τα δημόσια αξιώματα, πάλι έμειναν μακριά από την αναλογική αντιπροσώπευση και την αναγνώριση ίσων πολιτικών δικαιωμάτων τους. Η θεσμική αναγνώριση της ύπαρξης του χριστιανικού στοιχείου, καθιερώθηκε και υλοποιούνταν προοδευτικά, παρά την ως τότε τακτική να αγνοείται κατά κανόνα ή να γίνεται αντικείμενο δουλικής μεταχείρισης.²²

Κατά την δεκαετία αυτή οι Χριστιανοί σημείωσαν προόδους στην πολιτική ωρίμανση τους. Η γενιά, που μεγάλωσε και ενηλικιώθηκε πολεμώντας στην επανάσταση του 1866-69, ξεπέρασε το φόβο του ασύδοτου Τούρκου. Συνειδητοποίησε προοδευτικά τις δυνατότητες της, εδραιώνοντας νέα ψυχολογία στην Χριστιανική Κοινότητα, που καλλιεργεί και ισχυροποιεί την αυτοπεποίθηση της.

Ο χώρος της Γενικής Συνέλευσης από το 1869 κι έπειτα, αποτελεί πεδίο μετάβασης των Χριστιανών από το συνεκτικό πόλο της θρησκείας, που υπήρχε προ του 1866 και τους ξεχώριζε από τους αλλόθρησκους μουσουλμάνους, στην ιδέα της ελληνικής πατρίδας στην οποία ανήκαν.

Αλλαγές σημειώθηκαν τόσο στα θέματα πολιτικής θεωρίας, αλλά και της πολιτικής πρακτικής τους πλέον. Έτσι εμφανίζονται και αξιοποιούνται η τακτική των δυναμικών μαζικών κινητοποιήσεων, η τακτική της συλλογικής αντίστασης ακόμη και με τη μορφή της αποχής, αλλά και οι συγκεντρώσεις και τα συλλαλητήρια, ως μέσα πίεσης της Διοίκησης.

Η επανάσταση της Βοσνίας – Ερζεγοβίνης, ήρθε επίκαιρα σε περίοδο κατά την οποία η κατάσταση στο νησί ήταν ώριμη πλέον και καλά προετοιμασμένη.

¹⁹ Η Ορφανική Τράπεζα, που είχε ιδρυθεί από το 1858 για την προστασία της περιουσίας των ορφανών, κατάντησε στην πραγματικότητα «Τουρκοφελές» Ταμείον, κατά την ειρωνική έκφραση του Β. Ψιλάκη. Δες Δετοράκη Θ., *Ιστορία*, ό. π. σ. 380.

²⁰ Βλ. Καλλιατάκη ό. π. Προτεινόμενες τροποποιήσεις του Οργανικού Νόμου, σ. 270-291.

²¹ Βλ. Δασκαλάκης Γεώρ., Ο Οργανικός Νόμος της Κρήτης του 1867, ό. π. - Καλλιατάκη ό. π. σ. 145.

²² Καλλιατάκη ό.π.

Οι τροποποιήσεις που ζήτησαν από το σουλτάνο οι Χριστιανοί το 1876 αποτέλεσαν το υπόβαθρο²³ πάνω στο οποίο στηρίχθηκε μετά δύο χρόνια, η περίφημη τότε Σύμβαση της Χαλέπας.

1.3. Το Κοινοφελές Ταμείο Κρήτης 1869

Στους ευρύτερους στόχους της Πύλης, με την παραχώρηση του Οργανικού Νόμου, ήταν να παρασυρθεί η Χριστιανική κοινότητα ν' αποδεχθεί τα πλεονεκτήματα της διοικητικής αλλαγής των προνομίων, που τους παραχωρούνταν γενικά ως Χριστιανών, με τους Γενικούς Κανονισμούς και ειδικά, αυτούς της Κρήτης με τον Οργανικό Νόμο, ώστε να πάψουν πλέον να σκέπτονται και ν'απαρνηθούν έτσι τις εθνικές τους επιδιώξεις.

Με την υποστήριξη του Μεγάλου Βεζίρη, Ααλή Πασά, ανέλαβε τη Γενική Διοίκηση της Κρήτης ο Ομέρ Φεβζή πασάς, ο οποίος προερχόμενος από τη Βοσνία έφθασε στην Κρήτη 28 Φεβρουαρίου 1869. Αυτός πάλι αντί ν' αναλάβει τη νέα κατάσταση πραγμάτων του νησιού στα χέρια του, αφέθηκε να χειραγωγηθεί από την συντηρητική παράταξη των μπέηδων του νησιού και παρακολούθησε παθητικά την κακοδιοίκηση, στην οποία εκτράπηκε στην συνέχεια όλη η κατάσταση στο νησί.

Οι όποιες προσπάθειές του περιορίστηκαν στην ανέγερση νέων διοικητικών κτιρίων, στην οδοποιία, στις εργασίες στον κόλπο της Σούδας, καθώς και στην δημιουργία ενός καινούργιου λιμανιού, του Αγίου Νικολάου, στην Ανατολική Κρήτη.²⁴

Η πιο σημαντική ίσως από τις ενασχολήσεις του σε θεσμικό επίπεδο, ήταν η ίδρυση του Κοινοφελούς Ταμείου, του οποίου η σύσταση είχε ήδη εξαγγελθεί μαζί με τον Οργανικό Νόμο, από τον Ααλή πασά.

Ο θεσμός του Κοινοφελούς Ταμείου ήταν παρεμφερές πιστωτικό ίδρυμα με τα ταμεία, που λειτουργούσαν ήδη σε άλλες οθωμανικές επαρχίες.

Ιδρύθηκε τελικά στην Κρήτη και εγκαινιάστηκε τον Αύγουστο του 1869. Η φιλοσοφία του είχε δύο στόχους, αφενός την ανακούφιση της αγροτικής τάξης, που δυστυχούσε εξαντλημένη από τη φθορά και τις εχθροπραξίες της επανάστασης. Αφ' ετέρου την ικανοποίηση ενός από τα αιτήματα των Χριστιανών για τη σύσταση μιας γεωργικής Τράπεζας.

Από την νομοθεσία ίδρυσής του, προκύπτει το αντικείμενο των εργασιών του ως εξής :²⁵ σχετικά με «...την εν τη νήσω ίδρυσιν τραπεζης ίνα δανείζη εις τους κατοίκους επί μετρίω τόκω χρήματα προς εξοικονόμησιν των μάλλον επειγουσών αναγκών αυτών, οίαι εισιν η ανοικοδόμησις των κατερειπωθέντων οικημάτων αυτών και η αγορά αροτήρων βοών, καθόσον υποβληθέντες εις χρέη κατά το διάστημα της επαναστάσεως αδυνατούσι να θεραπεύσωσι τας ανάγκας των ταύτας.»

²³ Καλλιατάκη ό. π. 328.

²⁴ Βλ. Τάλως Δ2 σ. 594 και Καλλιατάκη Κ. σ.165.

²⁵ Βεζυρικόν διάταγμα περί συστάσεως του Κοινοφελούς Ταμείου, 8 Ιουλ 1869. Βλ. Παράρτημα. σ. 162.

Για την επιτυχία του σκοπού του υπήρξε πρόβλεψη χρηματοδότησης της ίδρυσης και λειτουργίας του ως εξής : «...το υπουργείον των Οικονομικών ... συνεφώνησε μετά της Οθωμανικής Τραπέζης και της Γενικής Εταιρίας ίνα δανεισθεί παρ'αυτών 79,681 λίρας τουρκικής πληρωτέας εκ του ημίσεως της δεκάτης των προλεχθέντων δύο ετών, υπολογισθέντος εις 22,000 πουνγία (1)²⁶ και ... μεταξύ των άλλων όρων συνεφωνήθη όπως, προστιθεμένων εις το κεφάλαιον τούτο των τόκων αυτού προς 12 % διά το διάστημα, όπερ θα παρέλθη μέχρις ου εισπραχθή το ήμισυ δέκατον και εξαληφθή εξ αυτού το προκείμενον δάνειον, πληρωθώσι προς αυτάς εν όλω 100,000 λιρών».

Το σκεπτικό ίδρυσης, μορφής, ονομασίας και σύνθεσης του, ερμηνεύει κάποιες λεπτομέρειες ως εξής : « Επειδή δε τα προνόμια της οθωμανικής Τραπέζης παραβλάπτονται, εάν το ιδρυθησόμενον εν Κρήτη κατάστημα ονομασθεί Τράπεζα, απεφασίσθη να δοθή εις αυτό η επωνυμία «Κοινοφελές Ταμείον», ως ονομάζονται και τα εν ταις λοιπαίς νομαρχίαις υπάρχοντα τοιαύτα καταστήματα. Ενεκρίθη δε προς τούτοις ίνα διορισθεί διευθυντής μεν του καταστήματος τούτου ο Οσμάν εφένδης, τέως πρόεδρος του Εμποροδικείου Χανίων, με μηνιαίον μισθόν 4,000 γροσιών, υποδιευθυντής δε ο κ. Γ. Γεωργιάδης, πάρεδρος του ενταύθα Εμποροδικείου με μισθόν 2,500 γροσιών (2)²⁷ τα δε καθήκοντα ελεγκτού ν' ανατεθώσιν εις τον Αρχιλογιστήν της Νήσου.

Υποβληθεισών των αποφάσεων τούτων εις την Α. Α. Μεγαλειότητα τον Σουλτάνον, εξεδόθη Αυτοκρατορικών διάταγμα ορίζον να συνομολογηθεί πάραυτα το εν λόγω δάνειον, να μεταβώσιν εις Κρήτην ο διευθυντής και ο υποδιευθυντής ίνα συστήσωσι το Κοινοφελές Ταμείον, και ν' αποσταλώσι συγχρόνως μετά του επί τούτω συνταχθέντος Κανονισμού τα χρηματικά κεφάλαια του ειρημένου καταστήματος, εφ' ω και προσεκλήθη το Υπουργείον των Οικονομικών να ενεργήση τα περαιτέρω».

Στο σκεπτικό ίδρυσης του Κοινοφελούς Ταμείου τονίζονται σημαντικά στοιχεία όπως : « ...Επειδή δε τα βήματα ταύτα προωρίσθησαν, ως γνωστόν, ίνα χρησιμεύσωσιν εις την θεραπείαν των αναγκών και των δεινών εις α η επανάστασις περιήγαγε τους κατοίκους, δεον ίνα, λαμβανομένου υπ' όψιν του τοιούτου σκοπού, καταβληθή σύντονος μέριμνα όπως ταύτα διατεθώσιν εις παν ό,τι δύναται να συντελέση εις την πραγματοποίησιν του προορισμού αυτών χωρίς ούτε άβολος να δαπανηθή υπέρ άλλης τινός ανάγκης.»

Επισημαίνεται πάντως η ανυπόκριτη ανησυχία του συντάκτη του κειμένου για το μέλλον και γι' αυτό «...Παρακαλείται λοιπόν η Υμετέρα Εξοχότης όπως, εν τη διακρινούση αυτήν ικανότητι, εξασκή ενδελεχή προς τούτο επιτήρησιν και φροντίζην παντί σθένει όπως μη επισυμβώσι καταχρήσεις.»

Συμπερασματικά, γίνεται φανερό λοιπόν ότι στο σκεπτικό του, κατά τη σύλληψη της ιδέας σύστασης του, το αντικείμενο των εργασιών του, ορίστηκε η χορήγηση χαμηλότοκων δανείων στους γεωργούς και η ενίσχυση της εκπαίδευσης και των έργων δημόσιας ωφέλειας του νησιού, από τα κέρδη του.²⁸

²⁶ (1) Βλέπε Οργανικό Νόμο, Παράρτημα σ. 155.

²⁷ «(2) Οι μισθοί ούτοι ελαττωθέντες κατά διάφορους περιστάσεις περιορίσθησαν τέλος εις τα ποσά άτινα ώρισεν η Γεν. Συνέλευσις κατά την Γ. Σύνοδον αυτής. (Βλέπε σχετικόν ψήφισμα εν τέλει του παρόντος Κανονισμού)».

²⁸ Καλλιατάκη Κ. Οπ.π. σ. 165.

Τελειώνει δε το σκεπτικό ίδρυσης με την εντολή, υπόδειξη προς τον Φεβζή Πασά να ενεργήσει «...ίνα, αφικομένου αυτόσε του διευθυντού και υποδιευθυντού, ενεργήση τα δέοντα συμφωνώς προς τας υπό του Υπουργείου των Οικονομικών δοθησόμενας οδηγίας και προς τας διατάξεις του αποσταλέντος Κανονισμού. »²⁹

Ο «Κανονισμός του Κοινοφελούς Ταμείου Κρήτης» όπως επιγράφεται το συνθετικό καταστατικό κείμενο, απαρτίζεται από δεκαεπτά άρθρα, κατανεμημένα σε επτά κεφάλαια, στα οποία αναλύονται οι επί μέρους λεπτομέρειες λειτουργίας του.

Το Κεφ. Α΄ έχει τον τίτλο : *Ίδρυσις και κύρια εργασία του Ταμείου, επωνυμία, χρονική διάρκεια και έδρα αυτού.*

Εντύπωση κάνει η αναφορά στο Άρθρο 4. «*Η διάρκεια του ταμείου τούτου ορίζεται εις δεκαπέντε έτη από της χρονολογίας του προς σύστασιν αυτού εκδοθέντος αυτοκρατορικού διατάγματος*».

Το Κεφάλαιο Β΄. *Ποσότης των κεφαλαίων και παράδοσις αυτών*, αποτελείται από το μοναδικό Άρθρο 5, που αναφέρει «*Το κεφάλαιο του ταμείου συμποσούμενο εις 79,681 λίρας Οθωμανικάς, αποσταλήσεται εις Κρήτην παρά του Κεντρικού Αυτοκρατορικού Ταμείου*».

Το Κεφάλαιο Γ΄ επιγράφεται και αναφέρεται : *Διεύθυνσις του Ταμείου*

Το Κεφάλαιο Δ΄ : *Γενική συνέλευσις του Ταμείου*

Το Κεφάλαιο Ε΄ : *Ετήσιος απολογισμός*

Το Κεφάλαιο ΣΤ΄ : *Χρήσις των κερδών*

Το Κεφάλαιο Ζ΄ : *Διάλυσις του Ταμείου*

Η διατύπωση των όρων λειτουργίας του, σε θεωρητικό επίπεδο έδειχνε αγαθούς σκοπούς του συντάκτη του, αρτιότητα και πληρότητα, για την εξυπηρέτηση της αποστολής του.

Έμενε να φανεί στην πράξη η αποτελεσματικότητα της εφαρμογής τους.

Τα γεγονότα της περιόδου που ακολούθησαν όμως μας δίδουν ερείσματα, περί του αντιθέτου, καθώς και οι ιστορικοί αναφέρονται σε εκτροπή του Κοινοφελούς Ταμείου από τους στόχους του³⁰ ώστε ειρωνικά να το αποκαλούν «*Τουρκοφελές Ταμείον*».³¹

Παρά την εκτροπή του Κοινοφελούς Ταμείου από τους στόχους του, όμως από τις πολιτικές και πολιτειακές ανακατατάξεις, που ακολούθησαν οι Χριστιανοί μέσα από τις Γενικές Συνελεύσεις απέκτησαν τον έλεγχο της λειτουργίας του, και έτσι συνέχισε να λειτουργεί και κατά την διάρκεια του πολιτεύματος της Κρητικής Πολιτείας.³²

²⁹ Βλ. Βεζυρικόν Διάταγμα Αριθ. 60/8Ιουλίου 1869 περί συστάσεως Κοινοφελούς Ταμείου και Κανονισμός του Κοινοφελούς Ταμείου Κρήτης, στο Παράρτημα, Νομικά κείμενα, σ. 162.

³⁰ Βλ. Σταυρινίδης Ν., *Καπετάν Μιχ. Κόρακας*, ό.π. τ. Γ΄. σ. 908.

³¹ Βλ. Ψιλάκης Β., *Ιστορία Κρήτης*, σ. 2497.

³² Το Κοινοφελές Ταμείο διαλύθηκε, παρά την αρχική καταστατική πρόβλεψη της 15/ετούς λειτουργίας του πολύ αργότερα. Με τα αποθεματικά κεφάλαια του οποίου, ιδρύθηκε τότε η Α.Τ.Ε, Αγροτική Τράπεζα Ελλάδος.

2.1 Ο Διοργανισμός των εν Κρήτη ιερών Μονών, Σταυροπηγιακών τε και ενοριακών επί τη βάσει οδηγιών της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας

Ο νεοσύστατος θεσμός της Χριστιανικής Δημογεροντίας, βρίσκεται στην αρχή της εφαρμογής του. Αποτελεί «*συμβιβαστικήν και διαιτητικήν αρχήν*». Δικαστήριο δηλαδή κληρονομικού δικαίου των Χριστιανών και μόνο.¹ Όλες οι άλλες νομικές υποθέσεις τους αποτελούσαν αντικείμενο των αρμοδίων Οθωμανικών δικαστηρίων.

Τα προβλήματα που πρόβαλλαν όμως από τη διαχείριση της Μοναστηριακής περιουσίας, ήταν πολλά και ουσιαστικά. Τη δημιουργία τους ενίσχυε η απουσία σαφών οδηγιών για τον τρόπο και το μηχανισμό της διαχείρισης της, γεγονός που επέτρεψε σε κάθε ενδιαφερόμενο να σκέπτεται και να ενεργεί κάτω από το δικό του οπτικό πρίσμα και φυσικά το δικό του συμφέρον. Η Διοικούσα Εκκλησία της Κρήτης (*Αρχιερείς, ηγούμενοι μοναστηριών και άμεσα ή ενδιαφερόμενοι εκμισθωτές*) θεωρούσαν κεκτημένο δικαίωμά τους τη διαχείριση της με αυθαίρετο τρόπο. Ο χριστιανικός λαός από την άλλη θεωρούσε αναφαίρετο δικαίωμά του, τα περισσεύματα της διαχείρισης της Μοναστηριακής περιουσίας να διαθέτονται για τη δημόσια εκπαίδευση και για μόρφωση των τέκνων του.

Η ψήφιση του Μοναστηριακού Διοργανισμού και η δημοσίευσή του στο τέλος του έτους, συγκεκριμενοποιεί την κατάσταση. Δίδει σαφείς οδηγίες και κατευθύνσεις για τον τρόπο και τη φιλοσοφία διαχείρισης των Μοναστηριακών εσόδων. Οριοθετεί τους ρόλους και τα καθήκοντα ενός εκάστου των αναμειγνυομένων, αναγορεύοντας επιπλέον τη Δημογεροντία και σε εκπαιδευτική αρχή των Χριστιανών.

Το έτος 1871 είναι σημαδιακό για τους Χριστιανούς της Κρήτης. Τότε αρχίζει ουσιαστικά η εφαρμογή του Οργανικού Νόμου, διαμορφώνεται η εικόνα και εμφανίζονται οι υποστάσεις των πέντε πλέον Χριστιανικών Δημογεροντιών του νησιού ενώ μετά τις ταραχές και τις διαφωνίες του παρελθόντος αρχίζουν υλοποιούμενες οι διατάξεις του Μοναστηριακού Διοργανισμού.²

Κρίνεται σκόπιμο πριν προχωρήσουμε, ν' αναφερθούμε στο σημαντικό αυτό, θεσμικό κείμενο, που προστιθέμενο στα κανονιστικά κείμενα της άτυπης Κοινωνικής διοίκησης των Χριστιανών, οριοθετεί και διευκρινίζει ασαφή ως τότε θέματα, ενώ θέτει τις βάσεις και για τη συστηματικότερη ανάπτυξη και της παιδείας στον τόπο.

Ο Μοναστηριακός Διοργανισμός ή «*Διοργανισμός των εν Κρήτη ιερών Μονών, Σταυροπηγιακών τε και ενοριακών επί τη βάσει οδηγιών της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας*», όπως επιγράφεται τυπικά, ήλθε να καλύψει υφιστάμενα νομοθε-

¹ Βλ. Κανονισμός περί Δημογεροντιών, στο Γ. Πλουμίδης, *Ειδικοί νόμοι παρά Χριστιανούς* σ. 6, Άρθρο 7 : «... εισι επιτετραμέναι την προστασίαν και διαφύλαξιν της κινητής και ακινήτου περιουσίας των ορφανών, ως επίτροποι. ... και Άρθρο 8 : *Αι δημογεροντίαι διακανονίζουσι μόνον τας μεταξύ Χριστιανών κληρονόμων αναφουόμενας κληρονομικής φύσεως αναφουόμενας δίκας, αίτινες παραπέμπονται αυταίς υπό των Διοικήσεων και ενεργούσιν την διανομήν των κληρονομουμένων περιουσιών. Αι δίκαι όμως αι εγχειρόμεναι κατά των κληρονόμων υπό τρίτων, δικάζονται υπό των αρμοδίων δικαστηρίων.*»

² Εγκρίθηκε κι επικυρώθηκε από το Πατριαρχείο 23 Οκτ. 1870. Πίνακα περιεχομένων του βλ. στο Παράρτημα, Νομικά Κείμενα, σ. 28.

τικά κενά. Αποτέλεσε ρυθμιστικό κείμενο κοινά αποδεκτό,³ διαλύοντας διαφωνίες, τριβές, παρεξηγήσεις και αντιπαλότητες, που δίχασαν τη χριστιανική Κοινότητα της Κρήτης και οδήγησαν στα αδιέξοδα του παρελθόντος. Το κείμενο του συντάχθηκε από ειδική για το σκοπό αυτό Συνέλευση στο Ηράκλειο, παρουσία του Πατριαρχικού έξαρχου, Αρχιμανδρίτη Γρηγ. Φωτεινού. Φέρει ημερομηνία 9 Οκτωβρίου 1870. Τον υπογράφουν οι Αρχιερείς του νησιού, οι ηγούμενοι των Σταυροπηγιακών, Πατριαρχικών και Ενοριακών Μονών, καθώς και οι Δημογέροντες και Αντιπρόσωποι.

Εγκρίνεται και επικυρώνεται 23 Οκτωβρίου 1870, από τον Πατριάρχη και την Αγία και ιερά Σύνοδό του. Ισχύει τουλάχιστον για μια εξαετία ή μέχρις ότου η ολομέλεια των Αρχιερέων της Κρήτης και οι Κεντρικές Δημογεροντίες των πέντε Τμημάτων της θεωρήσουν απαραίτητη την αναθεώρησή του.

Το κείμενο του Διοργανισμού, όπως σύντομα αποκαλείται, ανάδειξε το ρόλο των Αρχιερέων και αναβάθμισε ουσιαστικά το ρόλο των Κεντρικών Χριστιανικών Δημογεροντιών του νησιού, σε τυπικά αρχές τοπικής αυτοδιοίκησης των Χριστιανών με αυτοδιαχείριση ουσιαστικά των Μοναστηριακών πόρων.

Στα δώδεκα κεφάλαια από τα οποία αποτελείται, αναθέτει ρυθμιστικό, εποπτικό και ελεγκτικό ρόλο, στις Κεντρικές Δημογεροντίες και στη «διοικούσα» εκκλησία, ενώ συγκεκριμενοποιεί την υπόθεση της εκπαίδευσης σε θέματα σύστασης, λειτουργίας και συντήρησης των σχολείων.

Θεσπίζει έτσι υποτυπώδη ιστό εκπαιδευτικής νομοθεσίας.⁴

Στο Κεφάλαιο Α΄ Πρώτο : Περί εκλογής Ηγουμένων περιλαμβάνει 11 άρθρα.

Στο Κεφάλαιο Β΄ Περί Μοναστηριακής Σφραγίδος περιλαμβάνει 6 άρθρα.

Στο Κεφάλαιο Γ΄ Περί οικοδομών, επισκευών και δανείων περιλαμβάνει 7 άρθρα.

Στο Κεφάλαιο Δ΄ Περί προϋπολογισμού και απολογισμού περιλαμβάνει 9 άρθρα.

Στο Κεφάλαιο Ε΄ Περί γενικής εποπτείας απασών εν γένει των εν Κρήτη Ιερών Μονών, περί διευθετήσεως και χρησιμοποίησεως των προσόδων αυτών, καθώς και των εν τοις χωρίοις εκκλησιαστικών κτημάτων, περιλαμβάνει 25 άρθρα.

Στο Κεφάλαιο ΣΤ΄ Περί των εν Κρήτη Ιερών γυναικείων Μονών περιλαμβάνει 6 άρθρα.

Στο Κεφάλαιο Ζ΄ Περί διοικήσεως των ιερών Μοναστηριών, είτε παρά του Ηγουμένου και των Μοναστηριακών Συμβούλων είτε υπό μόνου ενός Ηγουμένου περιλαμβάνει 16 άρθρα.

Στο Κεφάλαιο Η΄ Περί του τρόπου, καθ' ον θέλουσι διεξάγεσθαι αι δημοπρασίαι των ενοικιάσεων των ακινήτων Μοναστηριακών κτημάτων, αι εμφυτεύσεις και αι εκχερσώσεις κ.λ.π. περιλαμβάνει 51 άρθρα.

Στο κεφάλαιο Θ΄ Περί Σχολείων, περιλαμβάνει 6 άρθρα. Είναι το πλέον συγκεκριμένο σημείο του Διοργανισμού για την εκπαίδευση. Εκτός όμως από τα έξι άρθρα του Κεφαλαίου αυτού, γίνονται επιπλέον αναφορές σε θέματα παιδείας και σε άλλα, επιμέρους άρθρα. Αναφέρονται αναλυτικές οδηγίες, προς πρόληψη παρεξηγήσεων, όπως συνέβη κατά το παρελθόν στο Μοναστηριακό ζήτημα.⁵

³ Βλ. «Διοργανισμός των εν Κρήτη Ιερών Μονών» Κεφ. ΙΒ΄ Τελικαί διατάξεις, Άρθρο 2^ο, σ. 31.

⁴ Βλ. Πατεράκης Γεώργ, Η παιδείας στην Κρήτη, δρ διατριβή, οπ. π. σ. 52-57

⁵ Βλ. Διοργανισμός των εν Κρήτη Ιερών Μονών, σταυροπηγιακών τε και ενοριακών, εν Κωνσταντινουπόλει 1871, σ. 24.

ΑΡΘΡΟΝ 1^{ον} Ανατίθεται εις τους αρχιερείς εκάστου Τμήματος και εις τας Κεντρικάς Δημογεροντίας να φροντίσωσι περί της συστάσεως των αναγκαίων και καταλλήλων Δημοτικών Σχολείων εις τα κεντρικότερα μέρη των οικείων επαρχιών του Τμήματος και Ελληνικών, αναλόγως των χρηματικών μέσων εις την έδραν εκάστου Επαρχείου.

ΑΡΘΡΟΝ 2^{ον} Η διατήρησις των τε Δημοτικών και των άλλων Σχολείων εν ταις επαρχίαις θέλει γίνεται εκ των Μοναστηριακών περισσευμάτων, των υπάρχόντων πόρων και εξ άλλων οίωνδήποτε τοιούτων εις το μέλλον εξευρεθησομένων τη φιλοτίμω και φιλομούσω προσπαθεία και προθυμία του τε Αρχιερέως, της Κεντρικής Δημογεροντίας του Τμήματος και άπαντος του φιλομαθούς και προς τα καλά οργώντος χριστιανικού λαού της Κρήτης.

ΑΡΘΡΟΝ 3^{ον} Περί του προσωπικού των διδασκάλων, του διορισμού αυτών, της καταλληλότητος και ικανότητος αυτών, περί της ηθικής και της πληρωμής της μισθοδοσίας των θέλουσι φροντίζει οι Αρχιερείς και αι Κεντρικάί Δημογεροντίαί ιδία εκάστου Τμήματος.

ΑΡΘΡΟΝ 4^{ον} Οι τε Αρχιερείς και αι Κεντρικάί Δημογεραντίαί εκάστου Τμήματος θέλουσι φροντίζει να κανονίζωσι δια τακτικών προγραμμάτων τα της διδασκαλίας των Επαρχιακών Σχολείων εις τρόπον ώστε αύτη να γίνηται ομοιόμορφος και τελεσφόρος.

ΑΡΘΡΟΝ 5^{ον} Προϊόντος του χρόνου και των πόρων επαυξηθέντων, θέλει γίνει φροντίς περί ποσοθήκης εις τα ήδη υπάρχοντα δημοτικά, παρθεναγωγεία και ελληνικά Σχολεία και άλλων τριτοβαθμίων Σχολείων ανωτέρας παιδεύσεως εις τας πόλεις της νήσου και εις τας έδρας των Διοικήσεων, εν οίς θέλουσι φοιτά τα τέκνα των Χριστιανών κατοίκων της Κρήτης ανεξαιρέτως' θέλουσι δε είσθαι εν αυτοίς δεκτά ως και εν τοις υποδεεστέροις Σχολείοις τα τέκνα παντός φιλομούσου και φιλομαθούς, οίαςδήποτε εθνικότητος.

ΑΡΘΡΟΝ 6^{ον} Εις τα τμήματα της νήσου, όπου δια τα χρέη των μονών δεν περισσέουσι χρήματα προς συντήρησιν των υπάρχόντων Σχολείων και μάλιστα των πόλεων, αι Μοναί θα εξακολουθούν να προσφέρωσι τα προσδιωρισμένα υπό της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας ετήσια χρηματικά ποσά, μέχρι της τελείας εξαλείψεως των οικείων χρεών.

Αναφορές για τη θεματική της εκπαίδευση, γίνονται και σε άλλα σημεία του Διοργανισμού, τα κυριότερα των οποίων επισημαίνουμε στη συνέχεια.

Ελεγκτικός μηχανισμός των δημοσίων εσόδων και εξόδων των Χριστιανών θεσμοθετείται η ετήσια σύγκληση Συνέλευσης, στην έδρα της Διοικήσεως του Τμήματος, υπό την προεδρία του Αρχιερέα, η οποία ελέγχει τα εισπραττόμενα του έτους, αλλά «... θεωρεί ομοίως και τους λογαριασμούς της δημοσίας εκπαιδεύσεως».⁶

Από τα πιο ουσιαστικά μέτρα, το βασικότερο ίσως και ουσιαστικότερο μέτρο, που παίρνει ο Διοργανισμός, είναι η χορήγηση συγκεκριμένων πόρων για την εκπαίδευση. Τα έσοδα των Ιερών κληροδοτημάτων, όπου υπάρχουν, δαπανώνται στην ευπρεπή διατήρηση των Ιερών ναών, «... τα δε περισσεύματα και τούτων δαπανώνται εις την δημοσίαν εκπαίδευσιν των μερών όπου εισίν ανατεθειμένα».⁷

⁶ Ο. π. Κεφ. Ε', άρθρον 2ον.

⁷ Ο. π. άρθρον 3^{ον}. Βάσει του εδαφίου του άρθρου αυτού, θα συνταχθούν στη συνέχεια Κανονισμοί δι-
αχείρισης των μοναστηριακών προσόδων αυτών. Οι κανονισμοί αποτελούν ουσιαστικά κανονισμούς

Για τα εγκαταλειμμένα Μονίδια των επισκοπών Πέτρας και Αρκαδίας, ρυθμίζεται ότι «...θέλουσι δίδεσθαι τα μεν των Αγίων Πάντων και της Αγίας Τριάδος εις την εν τω Τμήματι Λασιθίου ανωτέραν εκπαίδευσιν... της Κεραλμνιωτίσης και της Αγίας Μονής εις την δημοσίαν εκπαίδευσιν της επαρχίας Αρκαδίας». ⁸

Αφού αφαιρεθεί ως αποθεματικό για έκτακτα έξοδα των μονών, ένα ποσό 10% από τα περισσεύματα των Μοναστηριακών προσόδων το οποίο κατατίθεται στις Ορφανικές Τράπεζες, τα υπόλοιπα «...καταναλίσκονται εις την εκπαίδευσιν της χριστιανικής νεολαίας ολοκλήρου του Τμήματος». ⁹

Σε περίπτωση που υπάρξουν περισσεύματα λαμβάνεται γενικά η πρόνοια ότι «...θέλουσι χρησιμεύσει απολύτως δια την δημοσίαν μόνον εν Κρήτη εκπαίδευσιν». ¹⁰

Από τον Διοργανισμό υπάρχει μέριμνα για την εκκλησιαστική εκπαίδευση. Έτσι προβλέπεται η σύγκληση Συνελεύσεως υπό την προεδρία του Μητροπολίτη Κρήτης, για τη σύσταση Ιερατικής Σχολής, η οποία θα δύναται ν' αποστέλλει στη συνέχεια τους αποφοίτους της στη Θεολογική Σχολή Χάλκης στην Κωνσταντινούπολη. ¹¹

Μέσα στις ουσιαστικές φροντίδες του Διοργανισμού, ήταν και η διενέργεια ελέγχου για την καταπατημένη Μοναστηριακή περιουσία. «...Τα τοιαύτα κτήματα αναλαμβανόμενα, ανήκουσι μεν εις την κυριότητα των Μονών, αφ' ων εσφετερίσθησαν, αι πρόσοδοι όμως αυτών χρησιμεύουσιν εις μόνην την δημοσίαν εκπαίδευσιν του Τμήματος, ει ο κείνται αύται». ¹²

Η ακίνητη περιουσία στο νησί, των εκτός Κρήτης Ιερών Σκηνωμάτων ορίζεται ότι «...θέλουσι συνεισφέρει αναλόγως των προσόδων αυτών δια την δημοσίαν εκπαίδευσιν του Τμήματος εν ω κείνται...». ¹³

Επίσης ορίζονται ως κοινά έσοδα «...τυχόν δικαιώματα δια την σύνταξιν οιουδήποτε Μοναστηριακού εγγράφου προστίθενται εις την μερίδα της δημοσίας εκπαιδεύσεως». ¹⁴

Στις γυναικείες Μονές επιβάλλεται η υποχρέωση κοινωνικής προσφοράς και περίθαλψης ατόμων με ειδικές ανάγκες. Η αναφορά γίνεται για «...τας στελομένας παράφρονας παρά του Αρχιερέως και της Κεντρικής Δημογεροντίας του Τμήματος» καθώς και για την υποχρέωση «...να διδάσκωσι τα παρ' αυτών στελλόμενα ορφανά και πτωχά κοράσια». ¹⁵

Απαγορεύεται στους Μοναχούς, «...ν' αναλαμβάνουν επιτροπίας και κηδεμονίας ανηλίκων» καθώς και να κάνουν κοσμική ζωή. Από την απαγόρευση εξαιρείται όποιος «...αποστέλλεται εκτός Μοναστηρίου χάριν σπουδής εις τι των Εκπαιδευτικών Καταστημάτων». ¹⁶

λειτουργίας των τοπικών Εφορειών και συστηματοποιείται πλέον η εκπαίδευση στην Κρήτη. Πρβλ ΑΧ.Δ.Λ.1871-07-14] 235] Κανονισμός Ελληνικής Σχολής Νεοχωρίου καθώς και το έγγραφο Α.Χ.Δ.Λ.1871-05-22]171]Απόφαση έγκρισης Κανονισμού του Δ. Σχολείου Τζερμιάδο.

⁸ Ο. π., άρθρον 4^{ov}.

⁹ Ο. π., άρθρον 6^{ov}.

¹⁰ Ο. π., άρθρον 8^{ov}.

¹¹ Ο. π., άρθρον 9^{ov}.

¹² Ο. π., άρθρον 14^{ov}.

¹³ Ο. π., άρθρον 16^{ov}.

¹⁴ Ο. π., άρθρον 18^{ov}.

¹⁵ Ο. π., Κεφ. ΣΤ', άρθρον 3^{ov}.

¹⁶ Ο. π., άρθρον, 19^{ov} και 22^{ov}.

Ως συνήθως στο τέλος καταχωρείται η θεωρητική βάση πάνω στην οποία στηρίζεται το πνεύμα και η φιλοσοφία του κειμένου. Έτσι ορίζεται κι εδώ ότι η ακριβής εκτέλεση και εφαρμογή του Διοργανισμού ανατίθεται «...εις πάντας τους αρχιερείς, εις τας Κεντρικάς Δημογεροντίας των πέντε τμημάτων της Νήσου, και εις τα Μοναστηριακά Συμβούλια των εν αυτή ευαγών Μοναστηρίων».¹⁷

Είναι πασιδηλο πλέον και διαπιστώνεται η αποφασιστικότητα λήψης συγκεκριμένων μέτρων για την Παιδεία του τόπου, καθώς και η προσπάθεια κάλυψης του χάσματος των παρεξηγήσεων από τις οποίες υπέφερε και δοκιμάστηκε η Χριστιανική Κοινότητα κατά το παρελθόν, όταν προέκυψε το Μοναστηριακό ζήτημα.

Στα επόμενα άρθρα του Διοργανισμού διακρίνουμε επιγραμματικά τη διάθεση ειλικρινούς διασάφησης των θεμάτων του γι αυτό και γίνεται περισσότερο αναλυτικός και κατανοητός. Έτσι :

Στο Κεφάλαιο Γ' Περί Μοναχών περιλαμβάνει 29 άρθρα.

Στο Κεφάλαιο ΙΑ' Περί της περιουσίας των αποβιούντων Ηγουμένων ή Μοναχών εντός και εκτός της Μονής, περιλαμβάνει 9 άρθρα.

Στο Κεφάλαιο ΙΒ' Τελικά διατάξεις περιλαμβάνει 2 άρθρα.

Τέλος καταχωρούνται αρκετά γραφειοκρατικά τυπικά πρότυπα και βοηθήματα για τη τήρηση βιβλίων, τη σύνταξη εγγράφων και τηρούμενων πρακτικών. Συγκεκριμένα υπάρχουν είκοσι δύο υποδείγματα, όπως αναγράφονται.

Η περίοδος διοίκησης του Ρεούφ πασά, ως Γεν. Δκτή Κρήτης θεωρείται ότι συνέβαλε θετικά στην παιδεία του τόπου. Επιβεβαιώνεται δε και από πηγές που δηλώνουν ότι¹⁸ «... ενδεικτική είναι η συμπεριφορά του Ρεούφ πασά, που ανέλαβε τρεις φορές τη Γ. Διοίκηση της Κρήτης στα χρόνια του 1868-1878. Ο Ρεούφ αποπειράθηκε να ιδρύσει στα Χανιά σχολείο μέσης εκπαίδευσης, που θα λειτουργούσε ταυτόχρονα και ως διδασκαλείο, με καθηγητές που θα τους έστελναν από την Κωνσταντινούπολη. Εκεί, Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι θα φοιτούσαν με έξοδα του δημοσίου για ένα κύκλο σπουδών δύο-τριών χρόνων, και θα έπαιρναν μόρφωση τουρκόφιλης απόχρωσης. Το σχέδιο του μεικτού σχολείου συνάντησε μεγάλη αντίδραση από τη χριστιανική πλευρά, και τελικά ναυάγησε...».

Η πολιτική του για την παιδεία ήταν τόσο ριζοσπαστική, που αναφέρεται ότι λίγο έλειψε να «τουρκοποιήσει» την ελληνική εκπαίδευση της Κρήτης.

Μέσα στο κλίμα των φιλότουρκων δημογεροντιακών κύκλων, συναντούμε να προβάλλει και ο ύμνος γλυκανάλατων Πολυχρονισμών, τον οποίο επέβαλε η Μεγάλη Εκκλησία, στις χριστιανικές Εκκλησίες και αφορά τόσο τον Σουλτάνο όσο και τον Ρεούφ πασά.

Πολυχρονισμός : «Πολυχρόνιον, πολυχρόνιον ποιήσαι Κύριος ο Θεός τον Μεγαλειότατον και φιλόλαον ημών αυτοκράτορα Σουλτάν Αβδούλ Αζίζ Χαν αφένδη μας, Μετά του εξοχωτάτου Ρεούφ Πασά. Κύριε φύλαττε αυτούς. Εις πολλά έτη, εις πολλά έτη, εις πολλά έτη. Αμήν !»

¹⁷ Ο. π., Κεφ. ΙΒ, άρθρον 1^ο.

¹⁸ Καλλιατάκη-Μερτικοπούλου, Κάλλια, *Η παιδεία στην Κρήτη (1868-1878). Μια επισκόπηση*. Στα Πεπραγμένα του Ε' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Ηράκλειο, 1985, τ. Γ', σ. 83 «...ενδεικτική είναι η συμπεριφορά του Ρεούφ πασά, που ανέλαβε τρεις φορές τη Γ. Διοίκηση της Κρήτης στα χρόνια του 1868-1878. Ο Ρεούφ αποπειράθηκε να ιδρύσει στα Χανιά σχολείο μέσης εκπαίδευσης, που θα λειτουργούσε ταυτόχρονα και ως διδασκαλείο, με καθηγητές που θα τους έστελναν από την Κωνσταντινούπολη. Εκεί, Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι θα φοιτούσαν με έξοδα του δημοσίου για ένα κύκλο σπουδών δύο-τριών χρόνων, και θα έπαιρναν μόρφωση τουρκόφιλης απόχρωσης. Το σχέδιο του μεικτού σχολείου συνάντησε μεγάλη αντίδραση από τη χριστιανική πλευρά, και τελικά ναυάγησε...».

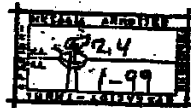
2.2 Κανονισμός των εν Ηρακλείω της Κρήτης
 Δημοτικών Σχολείων (1870)

αριθ. 154.
 1 Ιουν. 1870.

Κανονισμός

2ος

κατά της Γενικής Κρατικής Επιτροπής
 Δημοτικών Σχολείων.

Περάσεις Α'

Οργανισμός και διαίρεση.

Άρθρο 1^{ον} Τα δημοτικά Σχολεία της ενόχου αυτού της Γενικής Κρατικής Επιτροπής Κρήτης, Παιδαγωγική, Παιδαγωγική, Παιδαγωγική, Παιδαγωγική και Παιδαγωγική διαρρυθμίζονται ως εξής:

α^{ον} εις Πρωτοβάθμια

β^{ον} εις Αγγλοελληνικά ή Λαοελληνικά.

Περάσεις Β'

Διοίκισις των σχολείων των δημοτικών Σχολείων.

Άρθρο 2^{ον} Διοικισις των σχολείων των δημοτικών Σχολείων εις τας περιφέρειας Κρήτης είναι, όπως ορίζεται εις άρθρον 1^{ον} της ενόχου αυτού της Γενικής Κρατικής Επιτροπής Κρήτης, Παιδαγωγική, Παιδαγωγική, Παιδαγωγική, Παιδαγωγική και Παιδαγωγική διαρρυθμίζονται ως εξής:

Περάσεις Γ'

Περί διδασκαλίας εις γένει.

Άρθρο 3^{ον} εις ενόχου αυτού της Γενικής Κρατικής Επιτροπής Κρήτης, Παιδαγωγική, Παιδαγωγική, Παιδαγωγική, Παιδαγωγική και Παιδαγωγική διαρρυθμίζονται ως εξής:

α^{ον} Γενική Κατανομή.

β^{ον} Γενική Γραμμή.

γ^{ον} Πραγματική διδασκαλία και εις ενόχου αυτού της Γενικής Κρατικής Επιτροπής Κρήτης, Παιδαγωγική, Παιδαγωγική, Παιδαγωγική, Παιδαγωγική και Παιδαγωγική διαρρυθμίζονται ως εξής:

δ^{ον} Ανόργανα στοιχεία και εις ενόχου αυτού της Γενικής Κρατικής Επιτροπής Κρήτης, Παιδαγωγική, Παιδαγωγική, Παιδαγωγική, Παιδαγωγική και Παιδαγωγική διαρρυθμίζονται ως εξής:

ε^{ον} Γραμμή.

στ^{ον} Πραγματική είναι η οργανική μέθοδος, ημερομίσθιος των διδασκόντων οργανισμών.

ζ^{ον} Διόργανα μετρίως οργανισμών.

η^{ον} Διόργανα οργανισμών.

θ^{ον} εις ενόχου αυτού της Γενικής Κρατικής Επιτροπής Κρήτης, Παιδαγωγική, Παιδαγωγική, Παιδαγωγική, Παιδαγωγική και Παιδαγωγική διαρρυθμίζονται ως εξής:

Συντάκτης και εκδότης των χειρόγραφων κειμένων του Κανονισμού είναι η (Χριστιανική) Δημογεροντία του Τμήματος Ηρακλείου. Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι διατάξεις του, οι οποίες θεμελιώνουν ουσιαστικά το άτυπο καθεστώς, που θα ισχύει την επόμενη δεκαετία στην εκπαίδευση της Κρήτης, και μέχρι την ψήφιση του περί παιδείας Νόμου του 1881.¹⁹

Το κείμενο δομείται από ογδόντα πέντε, άρθρα, τα οποία εντάσσονται σε δέκα οκτώ κεφάλαια. Το χειρόγραφο του, δεν φέρει ένδειξη επικύρωσης ή θεώρησής του. Έχει την πρόβλεψη όμως στο τέλος, της κοινοποίησής του με την εκτύπωση και διανομή του.

Από τα περιεχόμενά του προκύπτουν οι βασικές κατευθύνσεις της Εκπαίδευσης, στο νησί, η οργάνωση και διοίκηση των Δημοτικών σχολείων, ο σκοπός και η φιλοσοφία της εκπαίδευσης καθώς και σαφείς οδηγίες της διδακτικής πράξης, ενώ αναδύονται καθαρά στοιχεία των παιδαγωγικών αντιλήψεων της περιόδου.

Ενδιαφέρον έχουν επιμέρους λεπτομέρειες του Κανονισμού όπως είναι τα στοιχεία του παιδονομικού συστήματος, των ποινών και αμοιβών, τις οποίες προβλέπει και μάλιστα οι αμοιβές με τα εύσημα. Αποτελούν μια διαρκή διαδικασία δοσοληψιών μαθητή σχολείου, ανάλογα με την επιμέλεια, τις επιδόσεις στα μαθήματα, το ήθος, τη σεμνότητα, τη διαγωγή και άλλες αρετές, με στόχο να συντηρείται η φιλοτιμία και το ενδιαφέρον του μαθητή, για το τελικό αποτέλεσμα. Αποτέλεσμα που υλοποιείται με τη δημόσια αναγνώριση και την δημόσια εξαργύρωση των ευσήμων, στις τελικές εξετάσεις του έτους, από τους Εφόρους.²⁰

Η διάταξη του προβλεπόμενου μαθητικού χαιρετισμού, θέτοντας το χέρι του ο μαθητής στην καρδιά ή αποκαλυπτόμενος, αποτελεί αξιοπρόσεκτο γραφικό σημείο του επιβαλλόμενου τρόπου συμπεριφοράς των μαθητών της περιόδου.

Θα μπορούσαμε να παρατηρήσουμε εδώ ότι η έννοια του παιδονόμου (Ευταξία), υποβαθμίζεται εδώ και ευτελίζεται σε σχέση με τον προηγούμενο κανονισμό. Ως αντάλλαγμα των υπηρεσιών του δε, χορηγούνται υλικές απολαβές, όπως δωρεάν βιβλία, γραφική ύλη, και ότι άλλο χρειάζεται για τη φοίτησή του στο σχολείο του.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η αναλυτική παρουσίαση των περιεχομένων του Κανονισμού Δημοτικών Σχολείων, αυτού. Για λόγους οικονομίας αλλά και πληρότητας της εργασίας μας καταχωρείται σύντομη περίληψη των άρθρων του, στη συνέχεια.

¹⁹ ΙΑΧΔΗ] 1870-12-05] Αρ. Πρ. 1511/αρ. Διεκ.883. «Κανονισμός των κατά το Τμήμα Ηρακλείου Κρήτης ιδρυθέντων Δημοτικών Σχολείων». Υπογράφουν ο μητροπολίτης Κρήτης Μελέτιος, ο Χερρονήσου Τιμόθεος, οι Δημογέροντες Γ. Μαλεβυζιώτης, Κ. Μείμαράκης, Ε. Ματθαϊάκης, Γ. Καπετανάκης και Γραμματέας ο Στ. Μαρκόπουλος.

²⁰ Βλ Πατεράκης Γ., Η παιδεία στην Κρήτη... κλπ. Δρ διατριβή, σ. 87.

«Κανονισμός των κατά το Τμήμα Ηρακλείου Κρήτης Ιδρυθέντων δημοτικών σχολείων 5/12/1870»²¹

Κεφάλαιον Α^{ov} Οργανισμός και διαίρεσις

Άρθρο 1.²² Με την έγκριση και υιοθέτηση των περιεχομένων του Κανονισμού, αρχίζει η εφαρμογή του «...από της εκτυπώσεως και κοινοποιήσεως του, χωρίς ουδεμία αλλοίωση ή τροποποίηση του.» από τη Χ.Δ.Λ. Αναφέρεται στα σχολεία περιοχής ευθύνης του Τμήματος Ηρακλείου²³. Στη συνέχεια κάνει τη γενική διάκριση των σχολείων σε Προκαταρκτικά και Αλληλοδιδασκτικά ή Συνδιδασκτικά.

Κεφάλαιον Β^{ov} Σκοπός της συστάσεως των Δημοτικών Σχολείων

Άρθρο 2. Στο άρθρο αυτό, ως σκοπός της τοπικής, εν Ηρακλείω εκπαιδεύσεως ορίζεται : «...όπως δοθώσιν αι πρώται και απόλυτοι αρχαί των εγκυκλοπαιδικών γνώσεων εις τους παιδιάς και προπαρασκευασθώσιν αρμοζόντως εις το να δεχθώσιν γνώσεις ανωτέρας εις ανώτερα σχολεία, ή να παραδοθώσιν εις την κοινωνίαν, ίν' αναλάβωσιν βιωτικά έργα, καλώς προκατηρισμένοι εις τα παρακάτω οριζόμενα μαθήματα.».

Κεφάλαιον Γ^{ov} Περί διδασκαλίας εν γένει

Άρθρο 3. Προδιορίζονται τα διδασκόμενα μαθήματα, που είναι : α'. Ιερά κατήχηση, β'. Ιερά Ιστορία, γ'. Χριστιανική διδασκαλία και οι αναγκαίες Χριστιανικές προσευχές, δ'. Η άπταιστη ανάγνωση σε κείμενα ελλήνων συγγραφέων, ε'. Γραφή, στ'. Πρακτική αριθμητική εκτός των δεκαδικών κλασμάτων, ζ'. Σύντομη μικρή Γεωγραφία, η'. Σύντομη ιστορία και θ'. Το τυπικό μέρος της ελληνικής γραμματικής

Άρθρο 4. Ο κύκλος διδασκαλίας των μαθημάτων χρονικά, προβλέπεται τριετής ή τετραετής.

Άρθρο 5. Σημαντική είναι η εντολή του άρθρου ότι απαγορεύεται η χρήση διδασκτικών βιβλίων, που δεν έχουν εγκριθεί, με την απειλή της ποινής παύσεως του διδασκάλου.

Άρθρο 6. Στο άρθρο αυτό προβλέπεται η δεοντολογία ότι σε σχολεία με λιγότερους από σαράντα μαθητές, τα μαθήματα γίνονται από το δάσκαλο και με τη Συνδιδασκτική μέθοδο. Σε σχολεία με πάνω από σαράντα μαθητές, προβλέπεται να προστίθεται *άμισθος βοηθός* των μαθητών.

Κεφάλαιον Δ^{ov} Γενικοί Όροι

²¹ Κατάλληλα προσαρμοσμένος ο ίδιος Κανονισμός εφαρμόζεται και στα άλλα διοικητικά τμήματα και Δημογεροντίες του νησιού. Βλ. Χριστ. Δημογεροντία Λασιθίου.

²² Η αρίθμηση των άρθρων του πρωτοτύπου γίνεται με τη συνοπτική μορφή του τύπου Α1 = Άρθρον 1.

²³ Μετά τον Οργανικό Νόμο Το Τμήμα Ηρακλείου, έχει διαχωριστεί πλέον από το νέο Τμήμα Λασιθίου, με την αυτοτέλεια και των δύο τμημάτων σε θεσμούς και υπηρεσίες, τόσο οθωμανικές όσο και Χριστιανικές.

Άρθρο 7. Προβλέπεται η ίδρυση δεκαοκτώ δημοτικών σχολείων σ' ολόκληρο το Τομέα Ηρακλείου.²⁴

Άρθρο 8. όπου υπάρχουν κατάλληλες συνθήκες τα γειτονικά χωριά θα ανεγείρουν με δικά τους έξοδα το κοινό διδακτήριο.

Άρθρο 9. Τονίζεται η υποχρεωτική φοίτηση των μαθητών (παιδιών ηλικίας 5-12 ετών) αλλά όπου υπάρχουν σχολεία.

Άρθρο 10. Επίσης, εκτός από τα απομακρυσμένα χωριά, όπου υπάρχουν δημοτικά σχολεία, καταργούνται τα Γραμματοδιδασκαλεία.

Κεφάλαιον Ε^ο Προσόντα του δασκάλου

Άρθρο 11. Ανάλογα με τις γνώσεις και τη διδακτική ικανότητά τους, οι δάσκαλοι εντάσσονται σε δυο κατηγορίες : α) διδάσκαλοι επαρχιακών πρωτευουσών και β) διδάσκαλοι επαρχιακών διαμερισμάτων.

Άρθρο 12. Στο άρθρο αυτό περιγράφονται τα προσόντα των διδασκάλων των επαρχιακών πρωτευουσών. Είναι οι προσοντούχοι και πιο προνομιούχοι.

Άρθρο 13. Στο άρθρο αυτό περιγράφονται τα προσόντα δ/λων των επαρχιακών διαμερισμάτων. Υστερούν σε προσόντα και επομένως και σε δικαιώματα.

Άρθρο 14. Προβλέπεται ότι οι διοριζόμενοι δ/λοι θα πρέπει έχουν καλή συμπεριφορά, ανεπίληπτη διαγωγή, να είναι ενάρετοι και να προβάλλουν πρότυπα προς μίμηση στους μαθητές τους.

Άρθρο 15. Επειδή κατά το παρελθόν υπήρξαν τριβές και προβλήματα, τώρα προβλέπεται σαφώς ότι οι δάσκαλοι θα πρέπει να έχουν την Οθωμανική υπηκοότητα.

Άρθρο 16. Την ένταξη των διδασκάλων σε κατηγορίες την πραγματοποιεί τριμελής εξεταστική επιτροπή από τον Σχολάρχη, τον Δντή του Δημοτικού Σχολείου και το διδάσκαλο των ιερών μαθημάτων. Η επιτροπή αυτή εξετάζει όλες τις υποψηφιότητες των ενδιαφερομένων διδασκάλων και τους εντάσσει στην κατηγορία που ανήκουν, σύμφωνα με το Άρθρο 11.

Άρθρο 17. Για τη διαδικασία διορισμού των δ/λων προβλέπεται η υποβολή των τίτλων και αποδεικτικών των υποψηφίων στη Χριστιανική Δημογεροντία. Οι υποψήφιοι παραπέμπονται σε εξέταση από την τριμελή επιτροπή και εφόσον διαθέτουν τα απαιτούμενα προσόντα, διορίζονται σε οποιοδήποτε δημοτικό σχολείο αποφασίσει η Δημογεροντία.

Κεφάλαιο Στ^ο Περί μισθοδοσίας των διδασκάλων

Άρθρο 18. Εδώ υπάρχει σχετική πρόβλεψη και ύστερα από σχετική άδεια, αναγνωρίζεται το δικαίωμα ίδρυσης ιδιωτικών σχολείων και στην ιδιωτική πρωτοβουλία.

Άρθρο 19. Η άδεια στα ιδιωτικά σχολεία χορηγείται σύμφωνα με τις διατάξεις του περί δημοσίας εκπαίδευσεως νόμου. Η Δημογεροντία επιτηρεί τη διδασκαλία σ' αυτά, σύμφωνα με τον Κανονισμό αυτό.

Άρθρο 20. Παντού, ακόμη και στα ιδιοσυντήρητα (Ιδιωτικά) σχολεία διδάσκουν μόνο διδάσκαλοι που εξετάστηκαν από την τριμελή επιτροπή και διαθέτουν τα προβλεπόμενα προσόντα.

²⁴ Το άρθρο προσαρμόστηκε ανάλογα για τα υπόλοιπα διοικητικά Τμήματα της Κρήτης, όπως π.χ. στο Τμήμα Λασιθίου.

Κεφάλαιο Ζ^ο Καθήκοντα των διδασκάλων

Άρθρο 21. Για την διδασκαλία, κάθε δάσκαλος είναι υπεύθυνος για την κοσμιότητα, την ευταξία και αγρυπνεί για την επιμέλεια, και τη διαγωγή των μαθητών του. Εντός της Σχολής έχει την απεριόριστη επιτήρηση και έλεγχο τους, με επιπλέον το δικαίωμα να ανταμείβει ή να τιμωρεί μέχρι και με κράτηση ακόμη, τους μαθητές του.

Άρθρο 22. Σε περίπτωση αδυναμίας επιβολής της τάξης και πειθαρχίας στους μαθητές του ζητά τη σύμπραξη και συνδρομή των γονέων ή κηδεμόνων του άτακτου μαθητή.

Άρθρο 23. Υποχρέωση του δάσκαλου είναι να τηρεί Μαθητολόγιο όπου καταχωρεί, τα εισιτήρια των μαθητών καθώς και τις παρατηρήσεις διαγωγής και επιμέλειας των μαθητών του.

Άρθρο 24. Στις υποχρεώσεις του περιλαμβάνονται ακόμη το να τηρεί Καταλόγους προσκλήσεων, χωριστούς κατά τάξη και μάθημα: Γραφής, Ανάγνωσης, και Αριθμητικής.

Άρθρο 25. Κάθε Σάββατο κάνει έλεγχο απουσιών των μαθητών. Ενώ κάθε μήνα υποβάλλει αναφορά για την πρόοδο και διαγωγή των μαθητών του καθώς και για την κατάσταση του σχολείου του, δια της Εφορείας της Σχολής στη Δημογεροντία.

Άρθρο 26. Αποτελεί σημαντική πρόβλεψη προστασίας του εκπαιδευτικού από αυθαιρεσίες. Ο δάσκαλος δύναται να παυτεί από τη θέση του μόνο για επανειλημμένη παράβαση των διδασκαλικών του καθηκόντων, επιλήψιμη διαγωγή, σκανδαλώδη ηθική ή τέλος για ανικανότητα.

Κεφάλαιον Η^ο Περί μισθοδοσίας των διδασκάλων

Άρθρο 27. Η μισθοδοσία των διδασκάλων διαμορφώνεται ανάλογα με τα προσόντα που διαθέτουν. Η αμοιβή τους εξαρτάται από τις γνώσεις, τις ικανότητές τους, αλλά και από τους πόρους, τους οποίους διαθέτει η δημοτική εκπαίδευση.

Άρθρο 28. Καθορίζονται ελάχιστο ποσό μηνιαίων αποδοχών τα 250 γρόσια.

Άρθρο 29. Η τακτική μισθοδοσία του δασκάλου, προβλέπεται στο τέλος κάθε μηνός, η οποία εισπράττεται μέσω πληρεξουσίου αντιπροσώπου του διδασκάλου.

Άρθρο 30. Η μισθοδοσία του διδασκάλου συνεχίζεται και στην περίοδο των σχολικών διακοπών.

Κεφάλαιον Θ^ο Περί διαιρέσεως των δημοτικών σχολείων

α' Περί προκαταρκτικού τμήματος

Άρθρο 31, Α32, Α33, Α34, Α35 Στα άρθρα αυτά προβλέπονται εξετάσεις κατά μήνα, με προβιβασμό των επιμελών και υποβιβασμό των αμελών μαθητών.

Άρθρο 36. Οι μεταβολές των μαθητών από την παραπάνω διαδικασία, κοινοποιούνται εγγράφως στους γονείς ή κηδεμόνες τους και στην Εφορία του σχολείου.

Άρθρο 37. Άγνωστο για ποιους λόγους απαγορεύεται η γραφή με άμμο. Επιτρέπεται όμως η γραφή πάνω σε πλάκες (άβακες) μόνο.

Κεφάλαιον Ι^ο

β' Περί αλληλοδιδασκτικού τμήματος

Άρθρα 38, Α39, Α40. Το Αλληλοδιδασκτικό τμήμα διαιρείται στο κυρίως Αλληλοδιδασκτικό και στο Συνδιδασκτικό (το ανώτερο τμήμα).

Άρθρο 39. Το Αλληλοδιδασκτικό αρχίζει από την Τετάρτη τάξη και τελειώνει στην έβδομη τάξη. Το δε Συνδιδασκτικό αποτελείται από δύο τάξεις, την εβδόμη και την όγδοη.

Άρθρο 40. Η διάρκεια της φοίτησης στο Αλληλοδιδασκτικό είναι ετήσια. Ο ίδιος χρόνος ή διπλάσιος υπολογίζεται για τους μαθητές του Συνδιδασκτικού τμήματος.

Άρθρο 41. Στο Συνδιδασκτικό τμήμα διδάσκονται τα μαθήματα του άρθρου 3 από δ' έως θ'.

Κεφάλαιον ΙΑ^{ov} Περί ευσήμων

Άρθρο 42-Α50. Άξια ενδιαφέροντος είναι τα προβλεπόμενα για τα Εύσημα, τα οποία χορηγούνται στους άριστους ή φρόνιμους μαθητές. Επίσης τα Ποινικά παράσημα για τους άτακτους, αμελείς, απειθείς ή καθυστερημένης προσέλευσης στην τάξη μαθητές. Καταχωρούνται οι κανόνες χορήγησης ή επιστροφής των ευσήμων.

Άρθρο 52. Στο τέλος τους έτους, προβλέπεται η εξαργύρωση όλων των παράσημων κάθε μαθητή, κατά τη διάρκεια των δημόσιων εξετάσεων. Εξαργυρώνονται από την Εφορεία του σχολείου.

Κεφάλαιον ΙΒ^{ov} Γενικές διατάξεις

Άρθρο 53. Εδώ προβλέπεται η Εφορεία να χορηγεί στους γονείς των μαθητών εισιτήρια για το Προκαταρκτικό και Αλληλοδιδασκτικό τμήμα εάν οι μαθητές έχουν : α'. την προ-βλεπόμενη ηλικία και β'. καλή διαγωγή.

Άρθρο 54. Ο δάσκαλος παραλαμβάνει το εισιτήριο και με κατατακτικές εξετάσεις εντάσσει το μαθητή στην τάξη, που θα φοιτήσει και στα μαθήματα, που θα παρακολουθήσει.

Άρθρο 55. Ο μαθητής μπορεί να ανήκει σε διαφορετική τάξη κατά μάθημα και δραστηριότητα, Γραφής, Ανάγνωσης ή Αριθμητικής.

Άρθρο 56. Στην αρχή της Γραφής γίνεται ανάγνωση του καταλόγου των προσκλήσε-ων και οι μαθητές αναφωνούν "παρών".

Κεφάλαιον ΙΓ^{ov} Χρέη μαθητών

Άρθρο 57. Ο μαθητής θεωρείται φοιτητής ιερού καταστήματος και υποχρεούται : α. Να σέβεται τους ανώτερους, πρεσβύτερους, Εφόρους, Δημογέροντες, κρατικούς υπαλλήλους.

β. Να συμπεριφέρεται με σέβας, πειθαρχία, σεμνότητα, ησυχία, ευταξία και σωφροσύνη.

γ. Να είναι καθαρός και ασκεπής.

δ. Στις υποχρεώσεις του μαθητή ξεχωρίζει η εντολή ο μαθητής να χαιρετάει θέτοντας το χέρι στην καρδιά ή αποκαλυπτόμενος.

Κεφάλαιον ΙΔ^{ov} Περί εξετάσεων, προβιβασμών και διακοπών

Άρθρο 58, Α59. Σε κάθε σχολείο οι εξετάσεις γίνονται δύο φορές το χρόνο. Οι μερικές (την περίοδο των Αποκρεω) ενώπιον της Σχολικής Εφορείας. Οι Γενικές (Δημόσιες) ενώπιον εκπροσώπου της Δημογεροντίας και του λαού.

Άρθρο 60. Στο τέλος της χρονιάς προβλέπεται να εκφωνείται απολογιστικός ο λόγος του δασκάλου τότε, για την κατάσταση του σχολείου και την πρόοδο των μαθητών του.

Άρθρο 61. Παρέχεται το δικαίωμα της συμμετοχής της τοπικής Κοινότητας στις εξεταστικές διαδικασίες. Οι Έφοροι κατά τις εξετάσεις μπορούν να απευθύνουν ερωτήσεις στους εξεταζόμενους για τη διαπίστωση του επιπέδου των γνώσεών τους.

Άρθρο 62. Το τέλος της σχολικής χρονιάς ακολουθεί η αποστολή καταστάσεων των αποτελεσμάτων στη Χριστιανική Δημογεροντία.

Άρθρο 63, Α 64. Στους αποφοίτους μαθητές χορηγείται απολυτήριο για την εγγραφή τους στην Ελληνική Σχολή, που γίνεται κι εκεί ύστερα από δοκιμαστικές εξετάσεις.

Άρθρο 65. Σε περίπτωση αδικαιολόγητης μη προσέλευσης στις εξετάσεις, του μαθητή παραμένει στην ίδια την κλάση του.

Άρθρο 66. Για τις χρονικές και εποχιακές συνθήκες, προβλέπεται η λειτουργία του σχολείου σε πρωινή και απογευματινή περίοδο εργασίας. Καθώς και σε Χειμερινό ωράριο 7-4 π.μ. και 3 μ.μ. και Εαρινό 8-4 π.μ. και 4 μ.μ.

Άρθρο 67. Ορίζονται αργίες (οι εορτάσιμες ημέρες) για τα δημοτικά σχολεία.

Κεφάλαιον ΙΕ^{ov} Περί ανωτέρας εποπτείας και διευθύνσεως

Άρθρο 68. Η Ανώτερη εποπτεία και διεύθυνση των επαρχιακών δημοτικών σχολείων ανήκει στη Δημογεροντία.

Άρθρο 69. Η Δημογεροντία μισθοδοτεί, επιτηρεί, διορίζει ή παύει και προασπίζει την υπόληψη των δασκάλων έναντι των κατοίκων.

Άρθρο 70. Με το άρθρο αυτό προβλέπεται η επιθεώρηση των δημοτικών σχολείων της περιφέρειας με την χωρίς προειδοποίηση, αποστολή έμπειρου δασκάλου, ως επιθεωρητή.

Άρθρο 71. Η Δημογεροντία υποχρεούται να στέλνει εκπρόσωπό της εκπαιδευτικό ή λόγιο, στις γενικές εξετάσεις των δημοτικών σχολείων, ο οποίος υποβάλλει στο τέλος σχετική έκθεση του.

Άρθρο 72. Ορίζεται ότι η χριστιανική Δημογεροντία διατηρεί το δικαίωμα επιβολής επανορθωτικών ποινών σε αμελείς δασκάλους ή σε όσους καταγγέλλονται για ολιγωρία στο διδασκαλικό τους καθήκον.

Άρθρο 73. Για τους δασκάλους προβλέπονται ως επανορθωτικές ποινές : α. η Προτροπή (σύσταση), β. η Επίπληξη και γ. η Αφαίρεση μισθού (πρόστιμο) ανάλογα με το παράπτωμα.

Άρθρο 74. Οι ποινές επιβάλλονται ύστερα από γραπτή απόφαση της Δημογεροντίας.

Κεφάλαιον ΙΣΤ^{ov} Περί επιτοπίων Εφορειών.

Άρθρο 75. Η σύσταση των (Σχολικών) Εφορειών προβλέπεται να είναι τριμελής ή πενταμελής.

Άρθρο 76. Ως μέλη των Εφορειών αυτών προτιμώνται να εκλέγονται οι πλέον ευυπόληπτοι ή εγγράμματοι πολίτες.

Άρθρο 77. Για την διοικητική υπαγωγή, οι σχολικές Εφορείες της επαρχίας Πεδιάδας υπάγονται στο επίσκοπο Χερρονήσου.

Άρθρο 78. Τα επιπλέον καθήκοντα των Εφορειών προσδιορίζονται αναλυτικά σε έξι εδάφια που τελειώνουν ως εξής : “... Την ανωτάτην εφορεία αποτελεί και εξασκεί η εξουσία, ήτις εις πάσαν περίπτωση εξετάζει την κατάστασιν των σχολείων την διαγωγήν των δασκάλων και επιτηρεί αν οι του κανονισμού όροι εκτελώνται δεώντος επισκεπτομένοι τα εκπαιδευτικά καταστήματα ζητούσα και λαμβάνουσα κατάλογο και

διασαφήσεις προς σχηματισμόν των αναγκαίων δια το Υπουργείον της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως πινάκων και πληροφοριών”.

Κεφάλαιον ΙΖ^{ον} Περί Ευταξίου

Άρθρο 79. Προβλέπεται να διορίζεται από την Εφορεία, ένας ενήλικας και από τους πιο συνετούς μαθητές, ως Ευταξίας, ο οποίος και θα υπακούει στο διευθυντή του σχολείου.

Άρθρο 80. Σύμφωνα με τον Κανονισμό αυτό ο Ευταξίας οφείλει να πηγαίνει μια ώρα πριν την ώρα της ενάρξεως των μαθημάτων, να καθαρίζει τις τάξεις και να τακτοποιεί τα πράγματα. Φεύγει από το σχολείο μετά την αναχώρηση των μαθητών, εκτός εάν υπάρχουν τιμωρημένοι με κράτηση το μεσημέρι.

Άρθρο 81. Προβλέπεται να επιτηρεί τους μαθητές που ατακτούν ή θορυβούν και παραδίδει στο δάσκαλο κατάλογο άτακτων για την τιμωρία τους.

Άρθρο 82. Ο Ευταξίας δεν μπορεί να απουσιάζει από το σχολείο, του οποίου υποχρεούται να εκτελεί παράλληλα και τις εξωτερικές υπηρεσίες.

Άρθρο 83. Ως αμοιβή του Ευταξία προβλέπεται να παίρνει δωρεάν βιβλία, χαρτί, μολύβια και ότι άλλο χρειάζεται για την εκπαίδευσή του.

Κεφάλαιον ΙΗ^{ον} Ακροτελεύτια διάταξη

Άρθρο 84. Σημαντική είναι η επισήμανση ότι η ακριβής τήρηση του Κανονισμού αυτού ανατίθεται στη φροντίδα της Χριστιανικής Δημογεροντίας του Ηρακλείου, που τίθεται υπό την ισχυρή προστασία της Υψηλής Αυτοκρατορικής Κυβερνήσεως.

Άρθρο *Πρόσθετον*. Η εφαρμογή του Κανονισμού άρχεται από της εκτυπώσεως και κοινοποιήσεως του, χωρίς ουδεμία αλλοίωση ή τροποποίηση του.

Ο Κανονισμός φέρει την ημερομηνία :

Εν Ηρακλείω τη 5 Δεκεμβρίου 1870

Και επικυρώνεται με τις υπογραφές των πιο κάτω αρχόντων του Ηρακλείου :

Η Δημογεροντία του Τμήματος Ηρακλείου

Ο πρόεδρος	Οι Δημογέροντες
+ Ο Μητροπολίτης Κρήτης Μελέτιος Τ.Σ	Γεωρ. Μαλεβυζιώτης Κ. Μείμαράκης Εμμ. Ματθαϊάκης
+ Ο Επίσκοπος Χερρόνησου Τιμόθεος Τ.Σ	Γεωρ. Καπετανάκης
	Ο Γραμματεύς Στ. Μαρκόπουλος

2.3 Κανονισμός της εν Νεοχωρίω Ελληνικής Σχολής (1871)

Μέσα στο οργανωτικό πνεύμα της Χριστιανικής Κοινότητας προβάλλει και η σύνταξη, υποβολή και έγκριση του Κανονισμού της εν Νεοχωρίω Ελληνικής Σχολής, για τη συστηματοποίηση της εκπαίδευσης στο Τμήμα Λασιθίου. Η σύντομη αλλά περιεκτική δομή του φανερώνει σοβαρή και υπεύθυνη εργασία μορφωμένων ατόμων, κατά το πνεύμα του Μοναστηριακού Διοργανισμού. Στόχος του προσδιορίζεται «...ίνα χρησιμεύση εις άπαντα τα Ελληνικά σχολεία τα υπό του Τμημ. συνεστημένα, και υπό των Μοναστηριακών χορηγιών διατηρούμενα.».²⁵

Πρωτότυπο το κείμενο του Κανονισμού αποτελείται από δεκατέσσερα άρθρα, που κατανέμονται σε τρία Κεφάλαια.

Το Κεφάλαιο Α΄ δεν φέρει διακριτό τίτλο,

αλλά στα δέκα άρθρα του, αναφέρεται ουσιαστικά στην ιεραρχική δομή της εκπαίδευσης.

Κατ' αυτά, την άμεση, ανώτατη εποπτεία της Εφορείας έχει η Χριστιανική Δημογεροντία Λασιθίου. Για κάθε χρόνο εκλέγεται πενταμελής Εφορεία από τους πλέον φιλόμους, λόγιους και έγκριτους κατοίκους του τόπου. Στη συνέχεια ορίζονται οι αρμοδιότητες της Εφορείας, με κυριότερους άξονες : τον προγραμματισμό, την εποπτεία λειτουργίας της σχολικής μονάδας, τον έλεγχο των διδασκάλων, την οικονομική διαχείριση, τις εισπράξεις εσόδων και τις πληρωμές μισθών των διδασκάλων και τέλος τη σύνταξη του απολογισμού της διαχείρισης της.

Το Κεφάλαιο Β΄ έχει τίτλο : «Περί των διδασκάλων της σχολής»

Περιλαμβάνει τα άρθρα από 11 έως και 13. Ορίζει την οργανικότητα της Σχολής από δύο Ελληνοδιδασκάλους κι ένα Τουρκοδιδάσκαλο (διδάσκαλο Οθωμανικής Γλώσσας).

Μεταξύ των περιεχομένων του Κανονισμού συναντούμε, τα μαθήματα που διδάσκονται στη σχολή : Ελληνικά, Ιερά Ιστορία, Κατήχηση, Ιστορία, στοιχειώδη μαθηματικά και «εί τι άλλο κατάλληλο εις τοιαύτην σχολήν».

Ως προσόντα για το διορισμό των διδασκάλων ορίζονται εκτός της ηθικής συγκρότησης, η κατοχή διπλώματος κάποιου επίσημου εκπαιδευτικού καταστήματος, ή αποδεικτικού ικανότητας για διδασκαλία του μαθήματος.

Το Κεφάλαιο Γ΄ επιγράφεται : «Περί της ενάρξεως των μαθημάτων, των επαυληψεων, των ετησίων εξετάσεων και των διακοπών».

Περιλαμβάνει το τελευταίο του άρθρο 14. Από την αναλυτική επισκόπηση των περιεχομένων του, προκύπτουν λεπτομέρειες της σχολικής ζωής που οργανώνεται πλέον στοιχειωδώς μεν, αλλά ουσιαστικά.

Επειδή το κείμενό του είναι σύντομο και περιεκτικό, το καταχωρούμε στη συνέχεια και φέρει την ένδειξη ότι : ελήφθη 1871-11-12/487, (ασφαλώς θεωρημένος).

²⁵ Α.Χ.Δ.Α.1871-07-14]235]066]Υποβολή του Κανονισμού της «εν Νεοχωρίω Ελληνικής Σχολής» στη Χ.Δ.Α. για επικύρωση και εφαρμογή του. Βλ. Παράρτημα, σ. 387.

Ο ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ (ΕΦΟΡΕΙΑΣ) της εν Νεοχωρίω Ελληνικής Σχολής²⁶

Κεφαλ. Α΄

1. Η εν Νεοχωρίω Μεραμπέλλου Ελληνική Σχολή, φιλομούσω επιμελεία της Κεντρικής Δημογεροντίας του Τμήματος Λασιθίου από του πέρυσι 1870 συνεστηκυία, επί του παρόντος μόνον και κύριον εισόδημα προς συντήρησιν έχει δέκα και οκτώ χιλιάδες γροσίων, άτινα η ρειθείσα Δημογεροντία θέλει ετησίως χορηγεί εκ του περισσεύματος των εις την διαχείρισιν αυτής εμπειπιστευμένων Μοναστηρικών προσόδων συμφώνως τω κατά το 1870 έτος συνταχθέντι και υπό της Μ. του Χριστού Εκκλησίας επικυρωθέντι κανονισμώ.

2. Η Σχολή αύτη, ως και πάσα άλλη εντός του Τμήματος Λασιθίου υπό της Κεντρικής Δημογεροντίας ιδρυθείσα και δια χορηγίας εκ των μοναστηριακών προσόδων συντηρουμένη, ευρίσκεται υπό την ανωτάτην εποπτείαν της Δημογεροντίας ταύτης και εφορεύεται αμέσως υπό Εφορείας εκ πέντε ισοψηφει μελών συγκειμένης.

3. Τα μέλη της Εφορείας εκλέγουσι εκ των φιλομουσοτέρων και λογιωτέρων κατοίκων υπό των εγκριτωτέρων του τόπου, συνερχομένων κατά τον μήνα Αύγουστον εν τη αιθούση της Σχολής υπό την προεδρίαν του επισκόπου Αγ. Πέτρας. Δύο δε των μελών αυτών αναλαμβάνουσι και την διεύθυνσιν του Ταμείου της Σχολής, του μεν διαχειρίζοντος τα χρήματα, του δε εκτελούντος χρέη γραμματέως.

4. Τα μέλη της Εφορείας διορίζονται επί έν έτος, δύνανται δε τα αυτά πρόσωπα ή άπαντα ή ένια τούτων δια νέας εκλογής να μείνωσι και δεύτερον έτος.

5. Η Εφορεία α΄. φροντίζει επί πάντων όσα αποβλέπουσιν την συντήρησιν και πρόοδον της Σχολής, δια τούτο τα μέλη αυτής επισκέπτονται συχνά την σχολήν και λαμβάνωσι πληροφορίας περί της καταστάσεως αυτής. β΄. συντάττουσιν, συνεννοούμενοι μετά των διδασκάλων τα προγράμματα των εν αυτή διδαχθησομένων μαθημάτων, χειμερινών και εαρινών, γ΄. φροντίζει περί της κατ' έτος διαγωγής των μαθητών, δ΄. εξετάζουσα την διαγωγήν διδασκάλων τα και μαθητών απολύει μετά πρώτην και δευτέραν ενδεχόμενην παρατήρησιν εκ των διδασκάλων όστις δεν εκπληροί ακριβώς και δεόντως τα χρέη αυτού, ανωνύμως τους μαθητάς οίοι φοραθώσιν χωλαίνοντες τα ήθη, ή δια τας συχνάς απουσίας αυτών, γίνονται πρόσκομμα εις την πρόοδον των συμμαθητών αυτών, ε΄. προμηθεύει εγκαίρως μετά προηγουμένην συνεννόησιν μετά των διδασκάλων πάντα τα αναγκαία βιβλία, άτινα θέλει δίδει τοις μαθηταίς λαμβάνουσα το αντίτιμον αυτών.

6. Οι του Ταμείου διευθύνοντες έφοροι, ους διορίζει η πλειοψηφία των εφόρων υπό την προεδρίαν του Αρχιερέως επί τούτω συνερχομένη, εισπράττουσιν επί αποδείξει παραλαβής από του Ταμίου της Κ. δημογεροντίας κατά τριμηνίαν κατάλογον δια τα

²⁶ Οπ. π. Το έγγραφο υποβάλλεται στη Χριστιανική Δημογεροντία Λασιθίου για έγκριση με συνοδευτικό έγγραφο των προκρίτων Νεοχωρίου (της Νεαπόλεως Λασιθίου σήμερα). Διακρίνονται να πογράφουν οι τότε πρόκριτοι Νεοχωρίου : Βασίλειος Μαγριπλής, Κ. Ν. Διαλυνάκης, Δημήτριος λύρης, Ιωάννης Χ΄΄ Νικολάου, νικολής Καβαλάκης, Γεώργιος Μαγριπλής, μιχαήλ Γ. τζαγκαράκης, Μιχαήλ Ζωγράφος, Νικόλαος Σαρακιανάκης, Χατζή Εμμ. Σεργάκης, Μηλ. Παπαμιτσάκης, Ελευθερ. Μαβριπλής, Χ΄τζανής Πατζηδιώτης.

ωρισμένα έξοδα και την μισθοδοσίαν των διδασκάλων ποσόν, πληρώνουσι εγκαίρως τους μισθούς αυτών.

7. Πάσα δαπάνη γενομένη άνευ της γνώμης και εγκρίσεως των υπολοίπων μελών της Εφορείας είναι απαράδεκτος και εις βάρος του εφόρου του ταμείου.

8. Εκ των 18.000 γροσίων άτινα ώρισται να χορηγεί ετησίως η Κ. δημογεροντία εκ του περισσέυματος των μοναστηριακών προσόδων δια την συντήρησιν της σχολής ταύτης, η εφορία θέλει λαμβάνει όσον ποσόν απαιτείται δια τους μισθούς των υπάρχόντων διδασκάλων και τα έξοδα, το δε υπόλοιπον περιουσία οι της σχολής, θέλει μένει κατατεθειμένον εν τω ταμείω της Κ. Δημογεροντίας, και τοκίζεται, ως τα ορφανικά χρήματα, προς όφελος της σχολής, μέχρι του απαρτισμού αυτής.

9. Οι διευθύνοντες το Ταμείον έφοροι θέλουσιν δίδει καθ έκαστον έτος εις τους συνεφόρους αυτών επί παρουσία της εκλογικής συνελεύσεως ακριβή λ/σμόν απάσης της χρηματικής διαχειρήσεως αυτών, και θέλουσι παραδίδει τον εν λόγω λ/σμόν δεόντως κατεστρωμένον εις τους διαδεξομένους αυτούς νέους εφόρους διαβιβάζοντες συνάμα εις την Κ. Δημογεροντίαν αντίγραφον του λ/σμού τούτου, επικεκευρωμένου υπό των εφόρων και των μελών της εκλογικής συνελεύσεως.

10. Πάσα διαφορά εξ ετερογνομωσύνης των Μελών της Εφορείας πηγάζουσα και μη εξομαλνομένη δια της πλειοψηφίας αυτής θέλει αναφέρεται εις την Κ. Δημογεροντίαν, ως δευτέραν επόπτριαν, και διαλύεται οριστικώς υπ' αυτής.

Κεφάλ. Β'.

Περί των διδασκάλων της σχολής

11. Το προσωπικόν των διδασκάλων της Σχολής σύγκειται αναλόγως των ενυπαρχόντων υλικών πόρων αυτής εκ δυο διδασκάλων της Ελληνικής πρώτου και δευτέρου, και ενός της Οθωμ. γλώσσης. Οι διδάσκαλοι της Ελληνικής θέλουσι παραδίδει προς τοις Ελληνικοίς μαθήμασι την ιεράν ιστορίαν, κατήχησιν, ιστορίαν, στοιχειώδη μαθηματικά, και είτι άλλο κατάλληλον εις τιαύτην σχολήν.

12. Οι διοριζόμενοι δάσκαλοι, προς τη αγαθή των ηθών αυτών υπολήψεως οφείλουσιν φέρειν δίπλωμα εκδεδομένον υπό επισήμου τινός εκπαιδευτικού καταστήματος ή αποδεικτικόν δηλούν την περί τα μαθήματα, άτινα προσκαλούνται να διδάξουσιν, ικανότητα αυτών.

13. Διδάσκαλος δεν δύναται να παραιτηθή πρό της λήξεως του σχολικού έτους. Θέλων δε να παραιτηθή οφείλει να διδαβιβάσει έγγραφον παραίτησιν προς την Εφορίαν ένα μήνα τουλάχιστον προ της παύσεως των μαθημάτων.

Κεφάλ. Γ'.

Περί της ενάρξεως των μαθημάτων, των επαναλήψεων, των ετησίων εξετάσεων και των διακοπών.

14. Αι παραδόσεις των μαθημάτων άρχονται από της α' 7βρίου και λήγουσι την 30 Ιουνίου. Αι επαναλήψεις άρχονται από της 1 Ιουλίου μέχρι τέλους του ιδίου μηνός. Αι ετήσιοι εξετάσεις και διακοπαί άρχονται από 1 Αυγούστου μέχρι τέλους του μηνός.

Ο παρών κανονισμός συνετάχθη υπό της Κ. Δημογεροντίας του Τμήματος Λασιθίου, και κατεγράφη εις τα αρχεία του καταστήματος, ίνα χρησιμεύση εις άπαντα τα Ελλην. σχολεία τα εντός του Τμήμ. συνεστημένα, και υπό των Μοναστηριακών χορηγιών διατηρούμενα.

Στο συνοδευτικό διαβιβαστικό έγγραφο, για την έγκριση του Κανονισμού υπάρχει στο Αρχείο της ΧΔΔ σχεδιάσμα της εγκριτικής πράξεως της Χριστιανικής Δημογεροντίας Λασιθίου σε φύλλο χαρτιού χωριστά που αναφέρει ακριβώς :

Συγκειμένη κτλ.

Συνελθούσα κτλ.

Και λαβούσα υπ' όψιν την υπ' αριθ. 235 και ημερομηνίαν 14 Ιουλίου 1871 αναφοράν των προκρίτων Νεοχωρίου δι ής υπέβαλλον ότι συνελθόντες επί το αυτό συνέταξαν τον εν αυτή επισυνημμένον Κανονισμόν συμφώνως τω οποίω θέλει βαδίζειν του λοιπού η εν Νεοχωρίω Εφορεία. Ότι τον κανονισμόν τούτον θέτοντες υπό την έγκρισιν και επιδοκιμασίαν της Δημογεροντίας ταύτης εξαιτούντες την επικύρωσιν αυτού και την εκτέλεσιν του τελικού άρθρου αυτού,

Διεξελθούσα τον εν λόγω κανονισμόν επισταμένως εγκρίνει, επιδοκιμάζει ως ευρίσκουσα αυτόν σύμφωνον κατά πάντα προς το Κεφ. Ε' Άρθρ. 3 του Γενικού της Κρήτης Μοναστηριακού διοργανισμού και επικυροί αυτόν έχοντα ως ακολούθως .

Και σε άλλο χωριστό φύλλο χαρτιού αναγράφονται τα πιο κάτω :

Οι εκλεχθέντες Έφοροι Νεοχωρίου.

Τίτος Μαρκατάτος Ιατρός

Κωνστ. Ν Διαλεινάκης

Ιωάνν Χ' Νικολάου

Γεώργιος Νικολαΐδης

2.4. Κανονισμός Επιστάτου της Ελληνικής Σχολής Νεαπόλεως

Στα τέλη του έτους 1872 συναντούμε στο ΑΧΔΛ αλληλογραφία με την εισήγηση πρόσληψης βοηθητικού προσωπικού στο έργο του ελληνοδιδασκάλου.

Θεσμοθετείται μ' αυτήν η θέση του Ευταξία της Σχολής, και ζητείται η σύνταξη Κανονισμού των καθηκόντων του.²⁷

Πλήρως διαφωτιστικό του σκεπτικού του εισηγητή καθώς και της σπουδής²⁸ ικανοποίησης του αιτήματος του, από τη Δημογεροντία, είναι το έγγραφο που ακολουθεί :

22 Δεκεμβ. 1871
762
αυθημερόν

Τη εντίμω Κεντρική
Δημογεροντίαν κ' Εφορία
ανατίθεται
δια τα περεταίρω
Τ.Υ.
Πέτρας Μελέτιος

Θεοφιλέστατε !

Επειδή και εν τη Σχολή συμβαίνουν και προ της ενάρξεως υπό πάντων του εν καιρώ του μαθήματος υπό της σχολαζούσης τάξεως αταξίαί πολλαί και άλλα, τα οποία όχι μόνον πρόσκωμα παρεμβάλλουσι προς την πρόοδον, αλλά και τα ήθη των μαθητών βλάπτουσιν, παρά τον σκοπόν βέβαια της Σχολής. Διότι σκοπός εκάστης Σχολής εστίν ου μόνον το αναπτύξαι τον νουν, αλλά και το μορφώσαι την καρδίαν. Δια τούτο επάναγκες θεωρούμεν τον διορισμόν ευταξίου τινός προς παύσιν των αταξιών τούτων και πρόληψιν της διαφθοράς των ηθών. Ευσεβάστως υποβάλλομεν ταύτα τη υμετέρα θεοφιλία και παρακαλώ συνάμα ίνα προσκαλέσασα τους Κυρίους Εφόρους και μετ' αυτών ως και μετά της εντίμου Δημογεροντίας συσκευθείσα ανεύρη και διορίση επιστάτην και φύλακα της ευταξίας και ευκοσμίας της Σχολής, πρόσωπόν τι προς τον σκοπόν τούτον κατάλληλον. Εν τούτοις υποδιατελλώ.

Εν Νεοχωρίω τη 22 10βρίου 1872

όλως ευπειθέστατος

+ Αρχιμανδρίτης Ν. Ζαχαριάδης

27 Α.Χ.Δ.Λ.1872-12-22]762] Πρόταση Ελληνοδιδασκάλου Νικηφόρου Ζαχαριάδη για την πρόσληψη επιστάτη.

28 Ο + Αρχιμ. Νικ. Ζαχαριάδης αν και άτυπα, χωρίς ιδιαίτερο τίτλο δηλαδή, ουσιαστικά αποτελεί ένα είδος επιτελούς, εκπαιδευτικού συμβούλου της Χ.Δ.Λ. γι αυτό στην εισήγησή του καταβάλλονται προσπάθειες ταχείας ικανοποίησης των προτάσεών του. «Αυθημερόν», αναγράφει πάνω αριστερά ο χαρακτηρισμός της προτεραιότητας του εγγράφου από τον επίσκοπο Μελέτιο και ακολουθεί η ταχεία από κοινού σύσκεψη της Δημογεροντίας και Εφορείας, την επομένη, για την ικανοποίηση της εισήγησής του.

Στο κάτω μέρος του εγγράφου, καταχωρείται με άλλη γραφή - Δρ.(άκος) Σφακιανάκης- η εγκριτική πράξη της εισηγήσεως ως εξής :

Ενώπιον του προέδρου θεοφ. επισκόπου Πέτρας Μελετίου και των δημογερόντων Κ. Κοζυράκη Εμμ. Καλλιατάκη και Χατζή Γεωρ. Τσαμπαρλάκη και των εφόρων Ιωάν Τσαμπαρλάκη Εμμ. Ζωγραφάκη και Αβραάμ Λευκόχειρος και του Γραμμ. Δρ. Σφακιανάκη συζητηθείσης της αιτήσεως του ελληνοδιδασκάλου ενεκρίθη παρά πάντων ο διορισμός ενός ευταξίου ως τοιούτου δε ενεκριθέντος του Αναγνώστου Μαγριπλή με μηνιαίον μισθόν Γρ.150 αρχόμενον από 1 Ιανουαρίου ελ. έτους και εις τα οποία θέλει δοθεί κανονισμός ιδιαίτερος των χρεών άτινα θέλει εκτελεί.

Νεοχώριον τη 22 Δεκεμβρ. 1871.

Στον κανονισμό Καθηκόντων του Επιστάτη, που συντάχτηκε τελικά, ανιχνεύονται σημαντικά στοιχεία, ενισχυτικά της εύρυθμης λειτουργία της Σχολής. Στον Ευταξία ανατέθηκαν καθήκοντα, παιδονομικά εντός κι εκτός του ωραρίου εργασίας του, αλλά και εντός και εκτός του χώρου της Σχολής, όπως ο εκκλησιασμός των μαθητών κλπ.

Επειδή το περιεχόμενό του είναι σύντομο, καταχωρούμε τον Κανονισμό αυτό ως έχει :²⁹

ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΤΟΥ ΕΠΙΣΤΑΤΟΥ

Α' Ο επιστάτης προσκαλούμενος υπό του Διδασκάλου οφείλει να εκτελή πάσαν διαταγήν αυτού, αφορώσαν την της Σχολής υπηρεσίαν.

Β' Όπως διατηρήται καθαριότης και ευκοσμία εν τη Σχολή καθ' εκάστην εσπέραν οφείλει ίνα ένας εξ εκάστης τάξεως διατάττη, να σκουπίζει και καθαρίζει εκ της καταπιπτούσης κόνεως την τε τράπεζαν του Διδασκάλου και τα θρονία των μαθητών.

Γ' Εν περιπτώσει καθ' ήν απαιτείται επιδιόρθωσις τις ή προμήθειας πράγματός τινος δια την Σχολήν, χρεωστέι να αναφέρεται προς τον Ταμίαν και παρ' αυτού να ζητή την εκτέλεσιν των είτε επιδιορθώσεως, είτε προμηθεύσεως, του πράγματος εκείνου.

Δ' Ο επιστάτης οφείλει και προ του μαθήματος και εν καιρώ αυτού ίνα επιτηρή, ώστε οι μαθηταί να καταγίνωνται εις το έργον αυτών και μη ατακτώσιν.

Ε' Οφείλει να επιτηρεί τους μαθητάς και εκτός της Σχολής, και να μην επιτρέπη αυτοίς άνευ ευλόγου αιτίας, να εισέρχωνται εις μαγαζία, ή να περιέρχωνται τους δρόμους, ή να ατακτώσιν αυτούς, αναμιγνύόμενοι με παιδιά του δρόμου.

²⁹ Α.Χ.Δ.Α.1872-12-22]762]Πρόταση πρόσληψης επιστάτη (καθήκοντα) Κανονισμός Ευταξία. Βλέπε τον Κανονισμό στο Παράρτημα σ. 394.

Στ' Εν περιπτώσει καθ' ἣν μαθηταί τυχόν τινές ἢ ἐντός τῆς Σχολῆς ἢ ἐκτός αὐτῆς παρακούοντες καὶ ἀπειθούντες αὐτὸν ἀτακτούσι, δύναται καὶ δια τιμωρίας ἀναλόγου τῆς ἀταξίας αὐτῶν, νὰ ἐπιβάλλῃ αὐτοῖς εὐπείθειαν καὶ εὐταξίαν.

Ζ' Ἐπειδὴ οἱ ἐκ μακρυνῶν χωρίων μαθηταί διαμένωσιν ἐνταῦθα, μακρὰν ἐπομενῶς τῆς τῶν γονέων αὐτῶν ἐπιβλέψεως, οφείλει νὰ πληροφορεῖται πού οὗτοι ἐνδιατώνται καὶ μετὰ τίνων συναναστρέφονται, ἵνα πᾶσα τυχόν συναναστροφή μετὰ ἀνθρώπων ἐπιληψίμου διαγωγῆς ἐμποδίζεται καὶ ἀπαγορεύηται αὐτοῖς.

Η' Τοὺς δε ἐκ τῶν πλησιοχώρων καθ' ἑκάστην πρωΐαν ἐρχομένους, κατὰ τὴν μεσημβρίαν, ὅτε σχολάζουσιν ἀπὸ τοῦ μαθήματος νὰ μὴ ἀφίνη νὰ περιέρχωνται τὴν ἀγορὰν ἢ τοὺς δρόμους, ἀλλὰ νὰ περιορίζῃ αὐτοὺς ἐντός τῆς Σχολῆς.

Θ' Κατὰ τὰς εορτασίμους ἡμέρας, ἀφ' ἑσπέρας μὲν νὰ ὀδηγῇ τοὺς ἐγχωρίους μαθητάς ἅπαντας εἰς τὴν ἐκκλησίαν, τὴν δε ἐπαύριον, ἤτοι αὐτὴν τὴν εορτάσιμον ἡμέραν, περιερχόμενος τοὺς συνήθεις τόπους εἰς οὓς οἱ συνερχόμενοι ἀτακτούσιν, ἵνα διαλύῃ αὐτούς.

Ἐξωτερικά ο κανονισμός του Εὐταξία φέρει τὴν ἀνορθόγραφη ἔνδειξη, ἀσφαλῶς ἡ γραφὴ τοῦ ἐπιστάτη :

(1873 ὀδιγός τοῦ ἐπιστάτου τῶν σχολῶν ἐλληνικῶν Νέοχωρίου)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ Κομματικά της Κρήτης

3.1 Οι Αδερφοσύνες - Λεωνίδα Κουρμούλης (1878)

Σκιερή σελίδα της κρητικής ιστορίας, αποτελούν τα γεγονότα των «Αδερφοσυνών», που οδήγησαν στο κίνημα των «αδερφοχτών» της Μεσαράς και στα γεγονότα που σημειώθηκαν στη συνέχεια, με αποτέλεσμα την εσωτερική κρίση στους κόλπους των Χριστιανών, μεταξύ πολιτικών και στρατιωτικών-καπεταναίων τους, ενώ η Κρήτη βρισκόταν σε επαναστατικό πυρετό.

Τα γεγονότα αποτελούν περίοδο εσωτερικής κρίσης της Χριστιανικής Κοινότητας, και μάλιστα μεταξύ των παρατάξεων της. Οι διαφορετικές απόψεις πάνω σε θέματα Κοινωνικής Διοίκησης, οδήγησαν σε αδιέξοδα, με αποτέλεσμα τη σύγκρουση και τον εμφύλιο σπαραγμό. Αιτία ο κοινωνικός έλεγχος που επιχειρήθηκε πάνω στα οικονομικά, που διαχειρίστηκαν ασύδοτοι οι στρατιωτικοί οπλαρχηγοί.¹

Η οργάνωση της επανάστασης σήμαινε και τη λήψη κάποιων μέτρων, όπως δαπάνες συντήρησης, τροφοδοσίας και διατήρησης των στρατοπέδων των επαναστατημένων Χριστιανών. Έτσι «... Η Γεν. Συνέλευσις των Κρητών, εψηφισε τα επόμενα δια του από 27 Μαΐου ψηφίσματος της :

A. Να εισπράττητε πέντε τοις εκατόν (επί της εφετεινής εσοδείας των δημοτικών καρπών).

B. Ο αρχηγός και οι καπεταναίοι εκάστης επαρχίας να υποδεικνύουν τον οικονομικόν έφορον όστις οφείλει να είναι πληρεξούσιος...

Κοινοποιούντες ταύτα προς υμάς Κύριοι, πεποίθαμεν ότι θέλετε αποδεχθή ευχαρίστως το μέτρον τούτο της Γεν. Συνελεύσεως και ενεργήσει ταχέως τα δέοντα, γνωρίζοντες ότι ουδέν κράτος, ουδεμία κυβέρνησις και ουδέν έθνος δύναται να υπάρξη ή να συντηρηθή άνευ φόρων και ότι θέλετε καταβάλλει πάσαν προσπάθειαν να πείσητε τον λαόν να το ασπασθή και ούτος καθ' ότι ο εισπραχθείς φόρος θα ανήκει αποκλειστικώς εις αυτούς και θα εξοδεύεται εις την συντήρησιν και διατροφήν της βάρδιας και των στρατοπέδων, εάν η κατάστασις αύτη παραταθή...».²

Ιούλιο του 1878, αφού είχε υπογραφεί η συνθήκη του Βερολίνου οι πρόξενοι των Μεγάλων Δυνάμεων, είχαν επιβάλλει στην Κρήτη, ανακωχή μεταξύ Χριστιανών και Τούρκων. Έτσι οι αντιμαχόμενοι βρίσκονταν σε αμυντική κατάσταση αναμονής.

Αυτή τη χρονική περίοδο, η Κοινωνική συνοχή και οι εσωτερικές σχέσεις της Χριστιανικής Κοινωνίας, δοκιμάζονταν και σκιάζονταν από ανησυχητικά φαινόμενα. Λαϊκοί, με πολιτική χροιά και κύρος, συσπειρώνονταν, οργανώνονταν, συνωμοτούσαν και ενεργούσαν κατά των στρατιωτικών, οπλαρχηγών-καπεταναίων.

Αιτίες της κοινωνικής αυτής απορρύθμισης ήταν :

¹ Βλ. Καλλιτάκη Μερτικοπούλου Κ., *Οθωμανικές μεταρρυθμίσεις*, ό.π. σ. 307-8.

² Ι.Α.Κ., Ιστ. Συλλογή 27. βλ. ενημερωτικό έγγραφο της Τμηματικής Επιτροπής Ρεθύμνης, με ημερομηνία 1-6-1878 από το χωριό Γερακάρι, προς τον Γενικό Διευθυντή της επαρχίας γιατρό Οδυσ. Σταυριανίδη.

1. Η κατάσταση σχέσεων, που είχε δημιουργηθεί και χειρότερη καθημερινά. Ξεσήκωσε τη δυσφορία του λαού σε βάρος των φυσικών προστατών του, των οπλαρχηγών και καπεταναίων, με ανησυχητικές διαστάσεις.

2. Οι καταχρήσεις και οι οικονομικές ατασθαλίες από τους στρατιωτικούς, στη διαχείριση των χρηματικών βοηθημάτων, που έφθαναν από την κυρίως Ελλάδα, για την ενίσχυση και διατήρηση της επανάστασης.

3. Η αυθαίρετη και προκλητική δράση των καπεταναίων, προς τους λαϊκούς, που είχαν ξεφύγει από τον έλεγχο του ήδη ογδοητάχρονου θρυλικού Γενικού αρχηγού τους, καπετάν Μιχάλη Κόρακα, κι έκαναν ότι ήθελε καθένας τους.

Από τη λαϊκή μούσα, τον τύπο της περιόδου, έχουμε σε λακωνική διατύπωση την περιγραφή της κατάστασης, που επικρατούσε :

*«Οι φρούραρχοι πιέζανε τς ' ανθρώπους στα χωριά,
εύκολα γύρις ' ο λαός, να δώσει τιμωρία.»³*

Εξίσου περιληπτικά αναφέρεται από τον ιστορικό της περιόδου : *«Στον κάμπο της Μεσσαράς είχε δημιουργηθή τον τελευταίο εκείνο καιρό μια αφόρητη και ελεεινή κατάσταση, εξ αιτίας της στάσης που τηρούσαν οι καπεταναίοι και οι φρούραρχοι στα ζητήματα της είσπραξης της δεκάτης και των άλλων δοσιμάτων. Η καπετανοκρατία, ασύδοτη και ανενόχλητη, δρούσε χωρίς να δίνει λογαριασμό και να υποτάσσεται σε κανένα και είχε ως αρχήν της «το δίκαιον του ισχυρότερου». Δεν μπορούσε λοιπόν κανένας αμερόληπτος και δίκαιος άνθρωπος να μην αγανακτεί και να μη διαμαρτύρεται για τις αυθαιρεσίες και τις υπερβασίες αυτές των καπεταναίων και φρουράρχων, που δρούσαν ετσιθελικά και αυταρχικά.»⁴*

Σε διάφορα μέρη της Κρήτης, σχηματίστηκαν οι πρώτοι πυρήνες αντίδρασης, όπως στο χωριό Κάμποι Χανίων, στα χωριά Στύλος και Βάμος του Αποκόρωνα, στο Ρέθυμνο και στην Έμπαραο, αλλά κυρίως στην περιοχή της Μεσσαράς, όπου υπήρξαν και αντιδράσεις.⁵ *«...Εκορυφώθη η αγανάκτησις του λαού, όστις εις πολλά μέρη επεχείρησε μονομερή αντίστασιν, αλλ' απέτυχεν, υποχωρήσας εις την βίαν. Τότε ηναγκάσθη να ζητήση καταφύγιον εις το ανέκαθεν εν Κρήτη μέσον της αλληλοβοήθειας και του συνασπισμού, το της αδελφοποιήσεως.*

Προέβησαν λοιπόν εις τας γνωστάς αδελφοποιίας ίνα συνησπισμένοι και αλληλοβοηθούμενοι προβώσιν εις την εκλογήν επιτροπής,⁶ ήτις να ζητήση λογαριασμόν δια τα αποσταλλέντα μέχρι τότε βοηθήματα, άμα δε την σύστασιν Φροντιστηρίου, δι' ενός ταμίου και ενός επιμελητού εις τους οποίους να παραδίδονται τα αποστελλόμενα χρηματικά βοηθήματα και η διαχείρησις αυτών να εμπιστευθή, άμα δε η επιτροπή εκείνη εκ συνεννοήσεως μετά των τοπικών στρατιωτικών και πολιτικών αρχών, να φροντίση δια την εξεύρεσιν καταλληλότερου τρόπου, όπως αντί εισπράξεως φόρων και διαρπαγής αυτών υπό του ενός και του άλλου, εισπράττηται εν εκάστω χωρίω δι εράνων ποσόν τι προς παρασκευήν και προμήθειαν άρτου δια τους εν τω στρατοπέδω, και μετά την εξόδουσιν τούτου εισπράττηται άλλον ποσόν, και ούτω καθ' εξής, μέχρις ου ειρήνευση ο τόπος».

³ Χατζή-Ζαχαριάδης στο ποίημα του, *ο Βίος του αρχηγού Μιχαήλ Κόρακα*, Ηράκλειο 1908. σ. 42

⁴ Σταυρινίδης, Νικ. *Κ.Μ. Κόρακας*, σ. 1077.

⁵ Ψιλάκης, Β. *Ιστορία Κρήτης*, τ. Δ', σελ. 2532 και Νικ. Σταυρινίδης, *Κ.Μ.Κ.*, ό.π. σ. 1014 - 5

⁶ Η επιτροπή αυτή απαρτίστηκε αρχικά από τους Λεων. Κουρμούλη, Κων. Γύπαρη και Γιάννη Τζίτζάκη. Βλ Νικ. Σταυρινίδης, *Κ.Μ.Κ.*, ό.π. σ. 1046-1047.

20 Ιουλίου 1878 – άρχισαν να εκδηλώνονται οι λαϊκές αυτές συσπειρώσεις στους κόλπους της Χριστιανικής Κοινωνίας στην Κρήτη. Με το σύνθημα «*δια το κάλλόν του Λαού*», που σήμαινε την απαλλαγή από τις καταχρήσεις, τις καταπιέσεις και την κακομεταχείριση του λαού εκ μέρους των καπεταναίων, εμφανίστηκαν οι «Αδερφοσύνες».

Έτσι ονόμασαν τις οργανώσεις των Χριστιανών πολιτών, κατά των καπεταναίων τους. Μέλη του ήταν οι «αδερφοχτοί», ή «αδερφοποιοί», οι οποίοι οργανώθηκαν συνωμοτικά σε βαθμό, που για να γίνεις μέλος, έπρεπε να δώσει και σχετικό όρκο για τη μεταξύ τους αλληλοϋποστήριξη και τη φροντίδα για την εξάλειψη της απαράδεκτης Κοινωνικής αναστάτωσης και της ανώμαλης κατάστασης, που είχε δημιουργηθεί.⁷

Οι ιδιαίτερες τοπικές συνθήκες που βρίσκονταν τότε σε δυσάρεστη εξέλιξη, ανακατεύουν μοιραία τη ζωή και το όνομα του Λεωνίδα Ι. Κουρμούλη.⁸ Η εμπλοκή του δε αυτή ως ηγετικής μορφής, στα γεγονότα της εμφύλιας σύρραξης, τον έφεραν σε αντιπαράθεση με μεγάλες και καθιερωμένες ιστορικές μορφές του αγώνα, και ύψωσαν πυκνό νέφος αμφισβήτησης γύρω από τις ευθύνες, τις προθέσεις και τις επιδιώξεις του. Θα εξακοντίσει μάλιστα αστήρικτες κατηγορίες, ερωτηματικά και ίχνη υποψιών, γύρω από το πρόσωπο του, που αποδείχτηκαν τελικά πλάνες και μέσα αποπροσανατολισμού της τότε κοινής γνώμης.

Η έρευνα όμως, αν δεν δικαιώσει απόλυτα ίσως τον ίδιο και τους συνεργάτες του, τουλάχιστον αποκαθιστά την αλήθεια, ξεκαθαρίζει την στάση τους και κάνει διάφανο το ρόλο που διαδραμάτισαν.

Αρχικά, ηγέτες του δυσαρεστημένου κι αγανακτισμένου λαού της Μεσαράς, φέρονται ο Λεωνίδας Ι. Κουρμούλης, από το χωριό Κουσές της Μεσαράς, με τους συγχωριανούς του, Κωστή Γύπαρη και Γιάννη Τζιτζάκη, οι οποίοι εξέφραζαν το πνεύμα και τη γενική λαϊκή αγανάκτηση κατά της συμπεριφοράς των Χριστιανών οπλαρχηγών απέναντι του απλού λαού.

Μεγάλος αριθμός Χριστιανών πολιτών άρχισε να προσχωρεί στο κίνημα αυτό των «Αδελφосυνών», που οργανώνονταν στα χωριά. Η κίνηση αυτή αλλά και το σημαντικότερο ίσως γεγονός της προσχώρησης με το μέρος τους, του νεαρού τότε γιατρού Στυλιανού Ματζαπετάκη ή Ματζαπέτα, από το χωριό Αμπελούζος, έκαναν την αντίπερα παράταξη, των οπλαρχηγών να θορυβηθεί.

Ανήσυχoi οι στρατιωτικοί, κάλεσαν προειδοποιητικά και απειλητικά, τους αδερφοχτούς να διαλυθούν. Το κάλεσμα όμως δεν έφερε αποτέλεσμα, ενώ ήταν έμμεση αναγνώριση του υφιστάμενου κινήματός τους.

Ο κοινής αποδοχής γέρος, Γενικός Αρχηγός Μιχαήλ Κόρακας, πήρε την πρωτοβουλία και ειδοποίησε τότε τα ενδιαφερόμενα μέρη να συγκεντρωθούν για να συζητηθεί και να βρεθεί λύση στη διαφορά τους.

Στη συγκέντρωση όμως, αυτή που πραγματοποιήθηκε, στο χωριό Γέργερη, δεν μπόρεσαν να συνεννοηθούν κι αντί λύσης, βάθυνε το χάσμα ανάμεσα τους.

Η λαϊκή μούσα και πάλι μας πληροφορεί :

⁷ Περιεχόμενο του όρκου δεξ πιο κάτω στα έγγραφα που παρατίθενται.

⁸ Ο Λεωνίδας Ιωάν. Κουρμούλης (1815-1925) ήταν εγγονός του Γεωργίου Κουρμούλη, αδελφού του κρυπτοχριστιανού άρχοντα και φίλικού Μιχαήλ Κουρμούλη, ηγέτη των επαναστατών του 1821 στην Κρήτη. Βλ. Πατεράκης Γεώρ, *Καπετάν Μιχάλης Κουρμούλης - Κουρμούληδες και οι συναγωνιστές του*, Ηράκλειο, 1989. σ. 226, 230, 639.

*«Τότες εξεχωρίσανε γενήκαν δυο μερίδες
αδελφοκτοί εμείνανε γενήκανε ακρίδες.
Και εμονομερίσανε σαν να 'σαν στο κουμάρι
εθεωρούσαν τς' αρχηγούς πως ήσαν Γιαννιτσάροι».⁹*

Με υπόδειξη της Τμηματικής Επαναστατικής Επιτροπής και με πρόσκληση πάλι του Γενικού αρχηγού, καπετάν Μιχάλη Κόρακα, οι αντίπαλοι, συναντήθηκαν, ξανά στο χωριό Πόμπια, παρουσία και των μελών της Επιτροπής, 8 Αυγούστου 1878.

Και πάλι όμως, οι προσπάθειες υπήρξαν άκαρπες.

Τότε οι στρατιωτικοί προχώρησαν, σε δραστικά μέτρα κατά των αδερφοχτών.

Την επαύριο, 9 Αυγούστου 1878, κάλεσαν τον Χριστιανικό λαό, στο κέντρο του κάμπου, της Μεσαράς, στο ναό της Παναγίας της Καλυβιανής, όπου κατήγγειλαν τις «Αδερφοσύνες» σαν ξενοκίνητες (τουρκικής έμπνευσης) οργανώσεις και τους ηγέτες τους ως συνωμότες. Χρηματοδοτούμενους με μεγάλα ποσά από την τουρκική κυβέρνηση, για να αποπλίσουν τους Χριστιανούς επαναστάτες και να τερματιστεί έτσι η επανάστασή τους (1878).

Σχετικές καταγραφές αναφέρουν «... Οι αδελφοποιΐες, καθώς έλεγαν οι επαναστατικοί, ήσαν έμπνευση τουρκικής πηγής και ότι οι αρχηγοί των, δηλαδή ο Λεων. Κουρμούλης, Κων. Γύπαρης, Γιάν. Τζιτζάκης και αυτός ο Ματζαπετάκης είχαν πάρει τριακόσιες χιλιάδες γρόσια, δηλαδή τρεις χιλιάδες χρυσές λίρες από την Τουρκική Κυβέρνηση για να μαζεύσουν τα όπλα από τους επαναστατικούς και να σταματήσει έτσι η επανάσταση. Για να είμαστε όμως ειλικρινείς και αμερόληπτοι πρέπει να ομολογήσουμε, ότι η κατηγορία αυτή των επαναστατικών κατά των αδελφοκτών, δε μπορούσε να σταθεί στα πόδια της. Ήταν μια άγαρμπη και κακότεχνη συκοφαντία από εκείνες, που εφευρίσκονται σε τέτοιες περιστάσεις, για να παρασύρουν και εξερεθίζουν τον λαό...».¹⁰

Μετά την καταγγελία στη Μονή Καλυβιανής κι ενώ ο λαός διαλυόταν, οι οπλαρχηγοί εξόρμησαν στα γύρω απ' το μοναστήρι χωριά του κάμπου, Πετροκεφάλι και Κουσέ, που λίγο απείχαν. Ο Κόρακας κι οι πιο φιλήσυχοι αρχηγοί συνιστούσαν ψυχραιμία, για να προλάβουν τα έκτροπα. Οι πιο σκληροί και θερμόαιμοι όμως από τους καπεταναίους, προχώρησαν σε επιθετικές ενέργειες.¹¹

Χρησιμοποιώντας βία στράφηκαν κατά των αδερφοχτών που βρίσκονταν στα χωριά Πετροκεφάλι και κυρίως του Κουσέ. Του χωριού δηλαδή του Λεωνίδα Κουρμούλη. «...Οι καπεταναίοι ζητούσαν και προσπαθούσαν ν' αποπλίσουν τους αδελφοχτούς. Θα μπορεί δε να φαντασθεί κανείς πόσο επικίνδυνο πράγμα είναι να θέλεις ν' αποπλίσσεις έναν άνθρωπο και μάλιστα έναν Κρητικό, να τον στερήσεις από τα όπλα του. Ήταν και είναι ζήτημα ζωής και θανάτου ο αποπλισμός του Κρητικού...».¹²

Παρά τις προκλητικές αυτές ενέργειες των καπεταναίων, άμεση αντίδραση, δεν υπήρξε. Οι στρατιωτικοί όμως προχώρησαν ακόμη παραπέρα. Με την έπαρση του ισχυρού, συνέλαβαν στη συνέχεια κι έστειλαν δέσμους στην έδρα της Τμηματι-

⁹ Βλ. Χατζή-Ζαχαριάδης, Αναγνώστης, ποίημα, ο Βίος του αρχηγού Μιχαήλ Κόρακα, ό.π. σ. 43

¹⁰ Σταυρινίδης Νικ., Κ.Μ. Κόρακας, ό.π. σ. 1082

¹¹ Το φαινόμενο δεν είναι ξένο στην ελληνική πραγματικότητα. Ανάλογα προβλήματα είχαν δημιουργηθεί στα 1821 στον αγώνα της κυρίως Ελλάδας με καταδίκη και φυλάκιση ηρωικών μορφών, όπως του Κολοκοτρώνη, του Καραϊσκάκη ή και σε δολοφονίες ακόμη αγνών αγωνιστών.

¹² Σταυρινίδης Νικ., ό.π. σ. 1057

κής Επαναστατικής Επιτροπής, στο χωριό Ζαρός, τους τρεις αρχηγούς των αδερφοχτών. Λεωνίδα Κουρμούλη, Κωστή Γύπαρη και Γιάννη Τζιτζάκη.

Η απόπειρα αφοπλισμού και οι βιαιοπραγίες κατά των αδερφοχτών, η σύλληψη, το δέσιμο κι η μεταφορά των αρχηγών τους στο Ζαρό, είχαν μεγάλο αντίκτυπο στους οπαδούς τους. Οι φήμες οργίασαν σ' όλη τη διάρκεια της νύχτας, και τα πνεύματα άναψαν. Έτσι ξημέρωμα 10¹⁵ Αυγούστου, εξαγριωμένοι οι αδερφοχτοί, άρχισαν να συρρέουν στο χωριό Πλάτανος της Μεσαράς. Σε ελάχιστο χρόνο μαζεύτηκαν εκεί περισσότεροι από τέσσερις χιλιάδες, ένοπλοι, με κακές διαθέσεις.

Ευτυχώς εντωμεταξύ υπήρξε κάποια επικοινωνία κι οι αντίπαλοι συναντήθηκαν για συνεννοήσεις. Η συνάντηση όμως έγινε σε πολύ φορτισμένη ατμόσφαιρα, στο χωριό Πλάτανος. Προσωρινά επικράτησαν οι ψυχραιμότεροι, που με την καταλυτική παρουσία του γέρο Κόρακα, βοήθησαν την προσέγγιση.

Ο Κόρακας με τους καπεταναίους του και τα μέλη της Τμηματικής Επαναστατικής Επιτροπής, αφού εγκαταστάθηκαν σε καφενείο του χωριού, δέχτηκαν εκεί και την επιτροπή των «αδερφοχτών» για τις συζητήσεις.

Ομαλά εξελίχτηκε η συνάντηση. Η συμφωνία κι ο συμβιβασμός πλησίαζαν στο τέλος τους, αφού οι κυριότερες προτάσεις των αδερφοχτών είχαν γίνει δεκτές. Ένα απροσδόκητο γεγονός όμως, πάνω στην κρίσιμη στιγμή, ανέτρεψε τα πάντα.

Δύο μεθυσμένοι νέοι Χριστιανοί επαναστάτες, από το χωριό Πόμπια έφθασαν στο χωριό Πλάτανος κι ο ερχομός τους άναψε τη φωτιά της αιματοχυσίας.¹³ Άρχισαν να βρίζουν και να χειροδικούν κατά των αδερφοχτών. Και μέσα στην οχλαγωγία και στην αναστάτωση που επικράτησαν, άρχισαν οι πυροβολισμοί.

«...Οπότε φονεύεται υπό αγνώστου ο Γεώργιος Μαρής ή Μαρογιώργης αρχηγός Μονοφατίου, περιφερόμενος εν μέσω του πλήθους, μακράν του καφφενείου. Ο λαός μαίνεται πλέον, ζητεί δε να κατακαύση τους εν τω καφφενείω ευρισκομένους· αλλ' επί τέλους αι ικεσΐαι και παρακλήσεις των συγγενών των εντός του καφφενείου εγκεκλεισμένων υπερίσχυσαν' συγκατετέθη δε ο λαός να αφήση μεν να εξέλθωσι σώοι και αβλαβείς εκ του καφφενείου, αλλ' αφού προηγουμένως επανέλθωσι σώοι και αβλαβείς οι εν Ζαρώ κρατούμενοι τρεις αιχμάλωτοι. Δεν παρήλθε πολύς χρόνος και οι αιχμάλωτοι επανήλθον σώοι εις Πλάτανος, επετράπη δε η έξοδος εις τους εν τω καφφενείω αρχηγούς και καπεταναίους, τους οποίους αφού άπαντας πλην του Κόρακα και Αδαμάκη απεκήρυξεν ο λαός, αφήκεν ελεύθερους να απέλθωσιν, με την υπόσχεσιν ότι δεν θα ανεμινύοντο του λοιπού εις τα κοινάς υποθέσεις του λαού ως αρχηγοί και τοιούτοι ή τοιούτοι...».¹⁴

Την επομένη 11^η Αυγούστου 1878 οι μεν οπλαρχηγοί αποσύρθηκαν στο Μοναστήρι του Βροντισιού, στις ριζοβουνιές του Ψηλορείτη. Οι δε αδερφοχτοί συγκεντρώθηκαν σε λαϊκή συνέλευση, στην πεδινή έκταση της αρχαίας Γόρτυνας.

Ανασυντάχτηκαν έτσι. Συζήτησαν για τα γεγονότα και αποφάσισαν να στείλουν έγγραφο διαμαρτυρίας στη Γενική Επαναστατική Συνέλευση των Κρητών, στα Χανιώτικα και στα Υποπροξενεία της Ελλάδας και των Μεγάλων Δυνάμεων στο Ηράκλειο.

¹³ Πατεράκης Γ., *Καπετάν Μιχάλης Κόρακας*, εκδόσεις Κνωσός, Αθήναι 1984, σ. 67.

¹⁴ Δετοράκης Ε. Μανόλης, *Γιατροί αγωνιστές*, ό. π. σ. 75-76.

Αποστασιοποιημένοι σήμερα, μπορούμε να χαρακτηρίσουμε πολύ θετική και διαλλακτική την προσπάθεια των αδερφοχτών, που επεχείρησαν τότε με επιστολή τους να γεφυρωθεί το χάσμα. Καλούσαν τους αρχηγούς Κόρακα και Αδαμάκη ν' αναλάβουν τη διοίκηση του τόπου. Στην επιστολή τους αυτή ανέφεραν :

*Προς*¹⁵

*τον Γεν. Αρχηγόν τον Τμήματος Ηρακλείου
κ. Κ. Μιχαήλ Κόρακα*

Γενναιότατε,

Ο λαός των επαρχιών ημών ησθάνθη αμέσως κατά την εν Πλατάνω σκηνήν βαθυτάτην λύπην, διότι η ημετέρα Γενναιότης παρενρεθείσα και μάλιστα ακουσίως εκεί συνέπαθεν ίσως ει και κατ' ελάχιστον, εκ της αγανακτήσεως του λαού. Ούτος όμως ουδόλως αγνοεί τας απείρους προς την τάλαιναν πατρίδα εκδουλεύσεις σου, ουδόλως αγνοεί την ανέκαθεν ευγενή συμπεριφοράν σου προς τε την ζωήν, την τιμήν και την περιουσίαν αυτού. Όθεν αμέσως τότε σας διεβεβαίωσε, και αύθις διά της παρούσης σας διαβεβαιοί ότι αναγνωρίζει υμάς ως και πρότερον Γεν. Αρχηγόν του και συγχρόνως σας προσκαλεί, όπως αμέσως επανέλθητε εις τον λαόν σας και αναλάβητε τα καθήκοντά σας, παραλαβών μεθ' εαυτού και τον αρχηγόν Α. Αδαμάκη, εις τον οποίον ωσαύτως ο λαός ευγνωμονεί και η επαρχία του τον αποδέχεται ως και πρότερον Γεν. Αρχηγόν της.

Ευέλπιδες εσμέν, ότι, εάν έχετε υπ' όψιν την ιστορίαν των μεγάλων ανδρών και ιδίως του ημετέρου Έθνους, οίτινες πλείστα μοχθήσαντες και απείρους τη πατρίδι εκδουλεύσεις προσενεγκόντες, μέγιστα επί τέλους, υπό του λαού παθήματα δι' ελάχιστα αμαρτήματα, έπαθον και όμως ουδόλως εμνησικάκησαν τη πατρίδι, ουδόλως εκδίκησιν κατ' αυτής επεζήτησαν, αλλά τουναντίον αυθορμητώς συνέτρεχον, όπου και οσάκις κίνδυνος δι' αυτήν παρουσιάζετο, ελπίζοντες, λέγομεν, ότι έχοντες ταύτα υπ' όψει, θέλετε αμέσως εισακούσει εις την πρόσκλησιν ημών και φροντίσει περί όσων δέονται αι επαρχίαι μας.

Εν Αγίοις Δέκα τη 17 Αύγουστου 1878

Διατελούμεν ευπειθέστατοι

(Επονται υπογραφαί

πλείστων κατοίκων των επαρχιών Μεσαράς)

Όταν όμως πέρασαν κάμποσες μέρες, χωρίς να πάρουν απάντηση, οι αδερφοχτοί προχώρησαν στην εκλογή άλλου αρχηγού. Εξέλεξαν για αρχηγό τους τον εικοσιοχτάχρονο τότε γιατρό Στυλιανό Ματζαπέτα¹⁶ και συνέχισαν τις ενέργειες.

«Από το σημείο αυτό και μετά, ο νέος αρχηγός, εκλεγμένος από το λαό για να καλύψει το κενό που άφησε η άρνηση του Κόρακα, θα αναλάβει μεγάλες ευθύνες στην

¹⁵ Βλ. Ματζαπετάκης Στυλ., *Συμβολή εις την ιστορίαν της Κρήτης κατά την επανάστασιν του 1878*, εν Ηρακλείω.

¹⁶ Ο γιατρός Στυλιανός Ματζαπετάκης, (1850-1935) δεκαεξαετής νέος είχε ανδραγαθήσει φονεύοντας ένα αγά, και ως εκ τούτου είχε πολεμήσει στη συνέχεια υπό τον Μιχ. Κόρακα, στην επανάσταση του 1866-9, όπως αναφέρει στο ποίημά του, ο Αναγνώστης Χ' Ζαχαριάδης, βλ. σχετικά ό.π.. Μετά την επανάσταση γράφηκε στην ιατρική σχολή Αθηνών και αποφοίτησε 1874. Στη συνέχεια έφυγε για μεταπτυχιακά στο Παρίσι από όπου, γύρισε μετά τέσσερα χρόνια στην Κρήτη, θέρος του 1878. Βλ. Δετοράκης Μ., ό.π. σ. 71.

αντιπαράθεση του με καταξιωμένα ιστορικά πρόσωπα, του αναστήματος του Κόρακα, Αδαμάκη και Κατεχάκη. Κι ενώ το δίκιο ήταν σίγουρα με το μέρος του νέου αρχηγού, που ενσάρκωνε τους πόθους και τα δίκαια του απλού ανθρώπου, οι μεθοδεύσεις που ακολούθησαν στην διεκδίκηση του, δεν ήταν πάντα οι σωστότερες». ¹⁷

Στις επόμενες μέρες έγινε άλλη μια συνάντηση των αντίπαλων, που επιχειρήθηκε στις 31 Αυγούστου, στο χωριό Αγία Βαρβάρα. Αλλά και πάλι πρόβαλε η διάσταση απόψεων, που απείλησε με επεισόδια.

Υποχώρησαν τότε οι αδερφοχτοί, μα στην αποχώρησή τους, κατακρεουργήθηκε ο ντόπιος οπαδός τους, Μιχαήλ Μαντζουρανάκης ή Καπράκης. ¹⁸

Όταν έγιναν γνωστά τα γεγονότα, της Αγίας Βαρβάρας, ο λαός, το πλήθος των αδελφοχτών, αγανακτισμένοι, αποκήρυξαν από αρχηγούς και τον Κόρακα και τον Αδαμάκη. Οι δε καπεταναίοι μαζί με την Τμηματική Επαναστατική Επιτροπή, από την έδρα τους το Βροντίσι, προχώρησαν στη δυναμική απομόνωση της περιοχής Μεσαράς, ελέγχοντας τις κινήσεις από και προς αυτήν.

Η Γενική Επαναστατική Συνέλευση των Κρητών ¹⁹ στις 13 Αυγούστου 1878 έστειλε ειδική εξαμελή Επιτροπή για την επιτήρηση της κατάστασης στη Μεσαρά, με στόχο... «όπως αποκαταστήση την εκεί διαταραχθείσαν τάξιν».

Γύρω απ' αυτήν την επιτροπή και τους καπεταναίους, πληροφορούμαστε από αλληλογραφία της εποχής : ²⁰ «... Συγκαλέσαντες δικαστήριον μικτόν κατ' αυτούς, αμιγές δε καθ' ημάς, διότι συνεκροτήθη εκ μόνων αρχηγών και πληρεξουσίων, υπεχρέωσαν αυτό να δικάσει και να καταδικάσει, όπως αυτοί προεδίκασαν μετά της Τμηματικής Επιτροπής, ήτοι το δικαστήριον δεν μετέβη να εξετάσει τον λαόν, να ακούσει τα παράπονα του, να μάθει την αρχήν και το τέλος των αδελφοποιιών, να ανακαλύψει τις ο πρωτουργός αυτών και πόθεν ωρμάτο, αλλά των μελών αυτού συναθροισθέντων και σταθερώς παραμεινάντων, όπου εστάθμευεν η σπείρα των καπεταναίων μετά της Τμημ. Επιτροπής και ακροασθέντων επί πολλάς ημέρας αυτών και μόνον ή μάλλον κατηχηθέντων υπ' αυτών την απόφασιν, απεφασίσθη η έδρα του εις Γέργερην μακράν του λαού και εν τω μέσω των αντιπάλων αυτού. Εκείθεν προσεκάλεσαν εις δίκην τον Στυλιανόν Ματζαπετάκην ιατρόν, Λεων. Κουρμούλην ...» και ακολουθούν τα ονόματα των υπολοίπων, συνολικά δώδεκα κατηγορουμένων αδερφοχτών.

Για μεγαλύτερη αντικειμενικότητα, ζητήθηκε τότε, να συμπεριληφθούν στους δικαστές κι άλλα μέλη από το λαό. Όμως «...η πρότασις ούτε καν ελήφθη υπ' όψιν· διότι δεν επρόκειτο περί δικαιοσύνης· προέβησαν εις την κατ' ερήμην εκδίκασιν και εκήρυξαν ερήμην τους Στυλ. Ματζαπετάκην ιατρόν, Λεων. Κουρμούλην, Γ. Ι. Νικολαΐδην,

¹⁷ Δετοράκης Μ, ό.π. σ. 76

¹⁸ Βλ. Πατεράκη Άννα, *Μαθιός Καμπιτάκης ο Καμπιτομαθιός, (1765-1827)* Ηράκλειο 2009, σελ 66. Κατά την συγγραφή της μονογραφίας του ήρωα Καμπιτομαθιού από την Αγία Βαρβάρα, την οποία συνέγραψε έπειτα από αρχαιακή έρευνα αλλά και καταγραφή των τοπικών προφορικών παραδόσεων, συνάντησα στο χωριό, την ανώνυμη πληροφορία, ότι τον αδερφοχτό Μιχ. Ματζουρανάκη, σκότωσε ο Αντώνης, γιος του οπλαρχηγού Καμπιτογιάννη, θιγμένος από την προκλητική συμπεριφορά του θύματος στην περιοχή ευθύνης του οπλαρχηγού πατέρα του, το χωριό της Αγίας Βαρβάρας.

¹⁹ Η Γενική Επαναστατική Συνέλευση των Κρητών είχε συγκροτηθεί 1^η Ιανουάριου 1878 στα δυτικά της Κρήτης, στο χωριό Φρέ, και από τον επόμενο σταθμό της στο χωριό Αργυρούπολη, 3 Φεβρουαρίου, είχε κηρύξει την επανάσταση του 1878. Βλ. Παπαμανουσάκης Στρ. *Διάγραμμα Ιστορίας*, Τόμος τ. Α', σ. 247.

²⁰ ΙΜΚ. φακ. 15α/4 (1878). Έγγραφο των αδερφοχτών προς τον Ι. Μητσοτάκη, υποπρόξενο της Ρωσίας στο Ηράκλειο. Είναι γραμμένο από το χωριό Πλώρα 8-9-78, από τον Στ. Ματζαπετάκη.

Παππά Εμμαν. Ψιλομανουσάκη, Ι. Κορνάρου, Χ' Ζαχ. Παπαδάκη, Μιχ. Μαράκη, Γεώργ. Κουμαντάκη, ενόχους εσχάτης προδοσίας κατά της Πατρίδος, κατεδίκασαν εις εξορίαν εκ των επαρχιών μας και εις ισόβιον στέρησιν των πολιτικών δικαιωμάτων των, τους δε πέντε Πληρεξουσίους όντας, αποκηρύττουν ως απομακρυθέντας καθ' ολοκληρίαν της αποστολής των».²¹

Τα γεγονότα και η άσχημη κατάσταση, όπως είχαν διαμορφωθεί, είχαν δυσάρεστη απήχηση τόσο στην υπόλοιπη Κρήτη όσο και στην Ελλάδα.

Σχολιάζοντας τα με αντικειμενικότητα, νεότερος ιστορικός διατυπώνει την άποψη πως²² «... Το χωριστικό κίνημα των κατοίκων της Μεσσαράς αν και στηρίζονταν στο δίκιο, θα μπορούσε να αποφευχθή με σωστότερη μεθόδευση. Επειδή δε αναμενόταν στην Κρήτη ο απεσταλμένος του Σουλτάνου Γαζή Μουχτάρ, προκειμένου να συζητήσει με τους αντιπροσώπους της Γεν. Επαν. Συνέλευσης των Κρητών, τα της εφαρμογής της αποφάσεως του Συνεδρίου του Βερολίνου, που αναφέρονταν στο Κρητικό ζήτημα, δεν ήταν εθνικά συμφέρον να παρουσιάζεται η κεντρική Κρήτη διχασμένη. Η πολιτική σκοπιμότητα επέβαλε να φανεί το δίκαιο με το μέρος των αρχηγών και πληρεξουσίων. Γι' αυτό, ελαχιστοποιήθηκε η ευθύνη των καπεταναίων και παραποιήθηκε και δυσφημίστηκε η διαμαρτυρία του λαού, για τα δίκαια του οποίου, κανείς αμερόληπτος παρατηρητής, θα μπορούσε να αμφιβάλλει. Δεν πρέπει επίσης να διαφεύγει το γεγονός ότι οι αρχηγοί και οι πληρεξούσιοι, πολλοί από τους οποίους ήσαν καταξιωμένα ιστορικά πρόσωπα, διατηρούσαν τις προσβάσεις προς τον τύπο, αλλά και προς τις επίσημες αντιπροσωπείες των Δυνάμεων. Η άμεση σχέση τους με τη Γεν. Συνέλευση των Κρητών, πολλοί από τους οποίους ήσαν ενεργά μέλη, ήταν ένα ακόμη συστατικό δύναμης, που μπορούσε να επηρεάσει «κατά το δοκούν» την εικόνα του κινήματος των αδελφοποιητών στον έξω κόσμο. Έτσι αβασάνιστα και χωρίς αναζήτηση της αλήθειας σε βάθος, το κίνημα των αδελφοποιητών της Μεσσαράς, θα περάσει στην ιστορία αρκετά παραποιημένο».

Αλλά και ο Ψιλάκης,²³ από τα Χανιώτικα, που δεν έχει καθαρή εικόνα από άμεση αντίληψη, θα γράψει, για τα γεγονότα : «Την Κρήτην κατεπτόησε τότε το εν Πλατάνω απελπιστικόν και ασεβές τόλμημα των εξ Αμπελούζου και Κουσέ λεγομένων αδελφοποιητών κυρίως δε συνωμοτών κατά της Επαναστάσεως, ιατρού Ματζαπετάκη και Λεωνίδου Κουρμούλη, ονόματος γεραρού της Κρήτης, κατά της υπερτίμου κορυφής του Γέρο της Κρήτης Κόρακα, του παλαιμάχου αγωνιστού Αποστόλου Κατεχάκη και του ηρωικού ανδρός Γ. Μαρή ή Μαρογιώργη, ον και εφόνευσαν ως και τον γυναικάδελφον του Κατεχάκη Γ. Παπαχατζάκη και ένα ίππον αυτού και άλλον τινα νέον και ήθελον καταστρέψει τους αποκλεισθέντας υπ' αυτών αρχηγούς και τους περί αυτούς πάντας, αν απήρχετο μόνος εκεί ο Κόρακας προσκαλούμενος και αν ειδοποιηθέντες καταλλήλως οι Μεσσαρίται δεν συνέρρεον εις Πλάτανον ταχέως εις πλήθος και απήλλατον αυτούς...».

Η υπογραφή της συνθήκης της Χαλέπας, δυο μήνες μετά, έδωσε τέλος στην κρίση αυτή της Χριστιανικής Κοινότητας. Το μέγα γεγονός της υπογραφής της Σύμβασης της Χαλέπας (Οκτώβρη 1878), επισκίασε τα γεγονότα για τις «Αδερφοσύνες» και η κατάσταση πήρε τη συνηθισμένη μορφή ηρεμίας στη Χριστιανική Κοινότητα, που απολάμβανε τώρα τις νέες παραχωρήσεις του σουλτάνου.

²¹ ΙΜΚ. Φακ. 15α/4 ό.π.

²² Σταυρινίδης, Νικ., Κ.Μ. Κόρακας ό.π. σ. 1078

²³ Ψιλάκης Β., Ιστορία Κρήτης, ό.π. σ. 2532

Με κριτική διάθεση προς τα γεγονότα, διαπιστώνουμε ότι οπωσδήποτε το δίκαιο ήταν με το μέρος των αδερφοχτών, του Λεωνίδα Κουρμούλη και των συνεργατών του, αφού εξέφραζαν το σύνολο σχεδόν του λαού της Χριστιανικής Κοινότητας.

Η σύλληψη και οι άλλες σε βάρος τους ενέργειες της «καπετανοκρατίας», τους ηρωοποίησε αρχικά και εξερέθισε τα πνεύματα. Η τροπή των πραγμάτων όμως, οι εξελίξεις, οι μεθοδεύσεις, οι συγκυρίες και οι πολιτικές σκοπιμότητες, σε συνδυασμό με τις συγκεκριμένες ενέργειες, που προχώρησαν αργότερα οι αδερφοχτοί, υπό τον έπειτα αρχηγό τους Στυλ. Ματζαπέτα, δεν συνέβαλαν και τόσο στη λύση της κρίσης, που καταταλαιπώρησε τη Μεσαρά.

Η προσπάθεια της ηγεσίας αυτής για την Κοινωνική Διοίκηση, την ασφάλεια του τόπου, την εμπέδωση της τάξης και την εδραίωση κράτους δικαίου, μετά την άρνηση του Κόρακα ν' αναλάβει την αρχηγία, που του προσφέρθηκε από τους αδερφοχτούς, έδειχναν διάθεση να συνεργαστούν και να συνεννοηθούν, για τη βελτίωση της κατάστασης. Η επιμονή τους όμως στη συνέχεια να αυτονομηθούν και να θεωρούν τους στρατιωτικούς αρχηγούς, «σπείρες ή συμμορίες», αποδυνάμωσαν τους ίδιους τους ηγέτες των αδερφοχτών κι επομένως και το αδιαμφισβήτητο δίκιο του λαού, που ανέλαβαν να υπηρετήσουν οικειοθελώς στους δύσκολους εκείνους καιρούς.

*«Γιατί, κανείς δεν αρνήθηκε ότι υπήρξε βάνανση καταπίεση του λαού εκ μέρους των καπεναναίων, αλλά κανείς επίσης δεν λησμόνησε ότι, πολλοί απ' αυτούς άξεστοι και αγροίκοι, ήσαν παρά ταύτα οι φυσικοί προστάτες των χριστιανών της Μεσαράς απέναντι στην οθωμανική αυθαιρεσία. Οπωσδήποτε η επιμονή στη συνδιαλλαγή μεταξύ των αντιμαχόμενων σε επίπεδο κορυφής, θα είχε φέρει καλύτερα αποτελέσματα».*²⁴

Θύμα της όλης υπόθεσης υπήρξε κυρίως ο γιατρός Στυλιανός Ματζαπέτας, που παρά τη μόρφωση, τα αναμφισβήτητα προσόντα, τις αγνές προθέσεις, τον πατριωτισμό, την τιμή, υπόληψη και το κύρος που είχε, του φορτώθηκαν πολλές κατηγορίες κι ανύπαρκτα παραπτώματα. Έτσι, *«...θα συκοφαντηθεί ως ηθικός αυτουργός για τον φόνο του Μαρογιώργη, σαν πρωτουργός και υποκινητής του κινήματος των αδελφοποιητών, σαν ενεργούμενο ξένων πολιτικών δυνάμεων και σκοπιμοτήτων και τέλος σαν εχθρός της Επανάστασης. Όλα τα παραπάνω βρέθηκαν ανυπόστατα και συκοφαντικά με την πάροδο του χρόνου».*²⁵

Μετά την προσεκτική μελέτη των ιστορικών στοιχείων και των λεπτομερειών, που αφορούν την κρίση αυτή των «Αδερφοσυνών» στη Μεσαρά είναι φανερό ότι, δεν προκύπτει κανένας δόλος στις ενέργειες και πράξεις του Λεωνίδα Κουρμούλη, των συναρχηγών του και του Ματζαπέτα, γιατί όπως προκύπτει από τις ανακρίσεις που έγιναν *«... οι στασιάσαντες δεν καταφέρονται κατά του γενικού κινήματος της πατρίδος, αλλά μόνον κατά των ατόμων αρχηγών τίνων, τους οποίους χαρακτηρίζουν ως απότομους και σχεδόν γενιτσαρικός προς τον λαόν φερομένους..... κατά του υφισταμένου κινήματος της πατρίδος δεν έδειξαν ουδεμίαν αντίδραση, αλλά εξ' εναντίας εννοούν να συνεργαστούν προς καλήν αποκατάσταση του τόπου...».*²⁶

²⁴ Δετοράκη Μ., *Γιατροί αγωνιστές*, ό.π. σ. 81

²⁵ Δετοράκη Μ., , ό.π.

²⁶ Τη διαπίστωση αυτή έχει κάνει, αντικειμενικός παρατηρητής της εποχής, ο Οδυσ. Σταυριανίδης, Γενικός αρχηγός της επαρχίας Ρεθύμνου, *«ανήρ πολιτικής συνέσεως και ηθικής ακεραιότητας»*, σε αναφορά του, ως παρατηρητής, προς την Προσωρινή Διοίκηση της Κρήτης . Βλ. Ι.Α.Κ. Ιστορική συλλογή α. 27, φάκελος Οδ. Σταυριανίδη.

Διακρίνονται ίσως αδυναμίες και μάλιστα του τελευταίου, του γιατρού, στην μεθόδευση για τη λύση της κρίσης που φούντωσε, αλλά κρίνονται ασυγχώρητες και οι αδυναμίες των στρατιωτικών – καπεταναίων και ιδίως η άρνηση τους για την γεφύρωση του χάσματος.

Οι στρατιωτικοί-καπεταναίοι είχαν με το μέρος τους πλήθος ελαφρυντικών όπως, αμορφωσιά, τραχύτητα χαρακτήρα, ακαμψία στις θέσεις τους, έλλειψη διπλωματικότητας, επιθετική αγωνιστικότητα, μονοπώληση της επαναστατικής αγωνιστικότητας και ιδίως την υπεροψία του δυνατού. Καλλιέργησαν, όμως ίσως άθελα κι απρόβλεπτα, έμμεσα ή άμμεσα, τις προϋποθέσεις εκείνες που οδήγησαν μοιραία στην κοινωνική κρίση και απορρύθμιση της αγωνιζόμενης τότε κατά του σουλτάνου Χριστιανικής Κοινότητας.

Ο Στυλιανός Ματζαπέτας έφυγε κι εγκαταστάθηκε κοντά στο συγγενή του κι ευεργέτη του Ηρακλείου Παναγό Θεοδουλάκη, στη Σμύρνη.

Η αποκατάσταση της τάξης στο νησί, με τη Σύμβαση της Χαλέπας, θ' αφήσουν τη φωτιά της εμφύλιας διαμάχης να σβήσει μόνη της.

Τα επιτεύγματα από τις νέες παραχωρήσεις της Σύμβασης της Χαλέπας, επεσκίασαν κάθε αρνητικό στις σχέσεις της Χριστιανικής Κοινότητας της Κρήτης.

Άγνωστα θα παραμείνουν όμως λεπτομέρειες της συνέχειας των γεγονότων εκείνων. Αν π.χ. και κατά πόσο εφαρμόστηκαν, η ποινή που επιβλήθηκε ερήμην αυτών που κατηγορήθηκαν, από αμφισβητούμενης αντικειμενικότητας δικαστήριο. Αν η ποινή που επιβλήθηκε παρέμεινε ονομαστική ή δεν εκτελέστηκε ποτέ.

Τα ερωτήματα γεννώνται, γιατί από την ημερομηνία επιβολής της ποινής – τέλη Αυγούστου – μέχρι τη Σύμβαση της Χαλέπας – Οκτώβρη 1878- που αποκαταστάθηκε η τάξη, αφού ανέλαβε ξανά την εξουσία στο νησί η Οθωμανική κυβέρνηση, δε μεσολάβησε πολύς χρόνος.²⁷

Ο Λεωνίδας Κουρμούλης παύει έκτοτε να προβάλει στο προσκήνιο των γεγονότων της εποχής που ακολουθούν.

Με το τέλος της ιστορικής αναφορά αυτής, είναι ανάγκη η αποκατάσταση ορισμένων λεπτών και ευαίσθητων σημείων, γύρω από τα οποία υπάρχει σύγχυση, εσφαλμένες εντυπώσεις, τις οποίες ανατρέπει η έρευνα.

Παρά το θαυμασμό και το σεβασμό που τρέφει ο ιστορικός Σταυρινίδης προς τους Κουρμούληδες γενικά. Παρά τα πλήθη ιστορικών στοιχείων κι εγκωμιαστικών σχολίων, τα οποία παραθέτει στο έργο του, για το Λεωνίδα Κουρμούλη, αναφέρει εικασίες, που η ακρίβεια και ορθότητα τους στηρίζεται περισσότερο στη φαντασία και στην θεωρία των πιθανοτήτων, παρά στην ιστορική πραγματικότητα και την αλήθεια. Έτσι αναφέρει :²⁸ «*Το Λεωνίδα Κουρμούλη τον συναντούμε στα 1863 μέλος της Δημογεροντίας Ηρακλείου την εποχή, που θα ήταν ασφαλώς γνωστός και ομοϊδεάτης με τον επίσης Δημογέροντα Ηρακλείου, τον γνωστό μας πασά Δρακάκη, που έπαιξε, όπως είδαμε, καθ' όλην την επανάσταση του 1866 και προπάντων στα τέλη της, ένα επιείκωντο ρόλο. Στα 1878, την εποχή του εμφύλιου σπαραγμού και των γεγονότων του Πλατάνου, όπως αναφέρει η προκήρυξη των απεσταλμένων της Γεν. Συνέλευσης, ήταν μισθωτός της τουρκικής εξουσίας στη Μεσαρά, όπου ασφαλώς «θα φορούσε φέσι» και θα ήταν μουλαζίμης, δηλαδή αστυνομικός στην υπηρεσία των Τουρκικών αρχών και σαν*

²⁷ Σταυρινίδης, Νικ. Κ.Μ. Κόρακας σ. 1083-1084

²⁸ Σταυρινίδης, Νικό.π., σ. 1021

*τέτοιος δεν μπορούσε παρά να ήταν πολέμιος και αντίθετος προς την επανάστασιν και τους αρχηγούς της επανάστασης».*²⁹

Είναι πλάνη όμως ένας σοβαρός ιστορικός επιπέδου Σταυρινίδη να παρασύρεται εύκολα κι αβασάνιστα, στη διατύπωση εικασιών και πιθανολογιών που θίγουν τον ίδιο για την ευχέρεια των υποθέσεων, που κάνει και των «θα» που επαναλαμβάνει χωρίς ανάλογη τεκμηρίωσή τους, όσο και το πρόσωπο για το οποίο αναφέρονται. Συνεπαρμένος φαίνεται από την προκήρυξη των έξι αποσταλμένων της Γεν. Συνέλευσης των Κρητών, προς τους κατοίκους των επαρχιών Καινουργίου και Πυργιώτισσας (31 Αυγούστου 1878) μόνο, όπως άλλωστε το δηλώνει και χωρίς να εξετάσει άλλα στοιχεία και παραμέτρους όπως όφειλε, υιοθετεί την θέση της προκήρυξης εντελώς αβασάνιστα. Παραγνωρίζει ότι «οι κριτές» που έκαμαν τη διακήρυξη, ήταν στρατιωτικοί-καπεταναίοι κι είχαν συμφέρον να εκφραστούν έτσι.

Τα έξι μέλη της Επιτροπής αυτής υπερασπίστηκαν στρατιωτικούς κι έριξαν συγκαλυμμένη την κατηγορία-σύνθημα, για ευνόητους λόγους στην αντίθετη παράταξη των «αδερφοχτών» και κύρια στον ηγέτη τους «*ότι εις εκ των πρωτουργών αυτών ο Λεων. Κουρμούλης είναι μισθωτός της Οθ. Κυβερνήσεως όστις πάντοτε υπηρετεί τουρκικά συμφέροντα*».

Είχε ατιμωτικό χαρακτήρα η αναφορά αυτή, για τις λαϊκές μάζες, που την εποχή εκείνη και μόνο η απλή αναφορά στην τουρκική εξουσία, φόρτιζε αρνητικά την ατμόσφαιρα. Μήπως αυτό δεν επεδίωκαν οι στρατιωτικοί; τη μείωση δηλαδή της προσωπικότητας του πολιτικού αρχηγού και την υπονόμηση του λαϊκού ηγέτη τους, στις κρίσιμες εκείνες στιγμές της κοινωνικής κρίσης; Αφού ήταν ανοιχτό και το μέτωπο της Κοινότητας με το Σουλτάνο.

Ο Ψιλάκης συνοψίζει χαρακτηριστικά: «... *ανεθάρρυσαν ουκ ολίγοι εκ των αντιδραστικών, των υπέρ της ειρηνικής και δη και τουρκοφίλου πολιτικής υπερμαχούντων κατά των ριζοσπαστικών. Αλλεπάλληλοι τότε ραδιουργία υπό των πρώτων εκεί ετεκταίνοντο, προερχόμενοι προ πάντων εκ των εν Χανίοις και εν Ηρακλείω εγκαθέτων της Αγγλικής πολιτικής· εξ Ηρακλείου μάλιστα οι προς τούτο συνεργαζόμενοι αγγελιδρακακικοί δεν εδίστασαν να ωθήσωσιν τα πράγματα μέχρις εμφυλίου σπαραγμού και δολοφονίας πάντων και μάλιστα των κατά την Μεσσαράν επιφανών και παλαιμάχων αγωνιστών...*».³⁰

Στενόκαρδα και μικρόψυχα σκεπτόμενοι βέβαια, μπορεί να ειπωθεί ότι οι υπηρεσίες του Κουρμούλη ήταν κάτω από την τουρκική εξουσία, ως Δημογέροντας και Επιστάτης της Χριστιανικής Δημογεροντίας, τον οποίο συναντούμε. Αλλά εκεί ακριβώς είναι το λεπτό σημείο, η ιδιομορφία όπου υλοποιείται το «Προνόμιο» και που πέτυχαν οι Χριστιανοί, της σχετικής «άτυπης» αυτονομίας τους με της δημογεροντίες. Εξ' άλλου μπορεί οι υπηρεσίες που προσέφερε να ήσαν κάτω από την τουρκική εξουσία. Ατυπα όμως ήταν «Χριστιανικές». Στην υπηρεσία της άτυπης κοινωνικής διοίκησης των Χριστιανών του τμήματος Ηρακλείου. Δε ζούσε σ' ελεύθερο ελληνικό χώρο ή αλλού, στον οποίο να υπήρχαν περιθώρια επιλογών.

²⁹ Το με ημερομηνία 17-8-1878 έγγραφο του Οδυσ. Σταυριανίδη αντικρούει κι απορρίπτει την εικασία αυτή ως εξής «... *κατά του υφισταμένου κινήματος της πατρίδος δεν έδειξαν ουδεμίαν αντίδρασιν, αλλ' εξ εναντίας εννοούν να συνεργαστούν προς καλήν αποκατάστασιν του τόπου*». Δες έγγραφο σ. 209.

³⁰ Ψιλάκης Β., Ιστορία της Κρήτης, ό.π. σ. 2532

Αιρετός άρχοντας των Χριστιανών ήταν ως Δημογέροντας.³¹ Με αρμοδιότητες τη διαχείριση Χριστιανικών υποθέσεων. Εδώ ακριβώς είναι το εξοργιστικό και λεπτό σημείο της υποθέσεως. Καταγγέλλεται ή και κατακρίνεται ως «μισθωτός της Οθωμανικής Κυβερνήσεως που ανέκαθεν υπηρετούσε τουρκικά συμφέροντα», ο Επιστάτης της Χριστιανικής Δημογεροντίας³² στην περιοχή Καινούργιου και Πυργιώτισσας, που ασκεί τα καθήκοντα αυτά ως εκλεκτός αλλά και εκλεγμένος από τους Χριστιανούς κατοίκους της περιοχής του της Μεσαράς.³³

Είναι άδικο όμως, όταν δεν υπάρχουν επιβαρυντικά στοιχεία συγκεκριμένων ενεργειών, να καταδικάζεται με την κατηγορία ότι ανέκαθεν υπηρετούσε ξένα συμφέροντα, όποιος εργάστηκε ή είχε κάποιας μορφής σχέσεις (εμπορικές, οικονομικές, διπλωματικές ή ακόμα και υπαλληλικές) με αλλοδαπούς ιδίως σε περιόδους κρίσης. Πόσοι Έλληνες, πολιτικοί, στρατιωτικοί και καπεταναίοι, δεν υπηρέτησαν ξένα συμφέροντα, την Οθωμανική κυβέρνηση, τα... τουρκικά συμφέροντα, γραμματικοί, διερμηνείς, σύμβουλοι, αρματολοί, με την ίδια έννοια ή και πιο επιβαρυντικά, απ' αυτήν που αποδίδεται με το χαρακτηρισμό στον Λ. Κουρμούλη.³⁴

Ο Κουρμούλης ανήκε μεν στην κατηγορία των «υπέρ της ειρηνικής και δη και τουρκοφίλου πολιτικής» Χριστιανών, δεν κατείχε όμως ανώτερα και επίσημα αξιώ-

³¹ ΙΑΧΔΗ 1863-11-24]2_10-1400]Ο Δημογέρον Λ Κουρμούλης αναφέρει στη ΧΔΗ για την είσπραξη της αρχιερατικής αμοιβής και του στρατιωτικού φόρου στη Μεσαρά. Απεκδύεται της ευθύνης του και αναφέρει τις δυσκολίες που συναντάει από τοπικούς παράγοντες (Καπετάν Μιχάλη Κόρακα και Σκουντή). Απειλεί με παραίτηση αν δεν υπάρξει κατανόηση από τη Δημογεροντία Ηρακλείου στη θέση του.

³² ΙΑΧΔΗ 1865-07-08]386]Η Χ.Δ.Η. εξάιροντας την πείρα και τις ικανότητες του ως τώρα Δημογέροντα Λεωνίδα Κουρμούλη ενημερώνει ιερείς, προεστούς, και χριστιανούς των επαρχιών Καινούργιου και Πυργιώτισσης ότι τον διορίζει και Επιστάτη των επαρχιών τους να προστατεύει τα ορφανικά συμφέροντα εφαρμόζοντας τους κείμενους Κανονισμούς, και οδηγίες της (Χριστ.) Δημογεροντίας.

ΙΑΧΔΗ 1865-07-08]387]Η Χ.Δ.Η. διόρισε Επιστάτη ορφανικών υποθέσεων τον Κουρμούλη. Οι πρώην επιστάτες Μεσαράς Αντων. Φραγκάκης Χαρ. Καπετανάκης, να παραδώσουν τα βιβλία τους.

³³ ΙΑΧΔΗ]1863-12-16]1407]2_11-1496] Ο Δημογέροντας Μεσαράς Λεων. Κουρμούλης από Κουσό, παρεμβαίνει για αποφυλάκιση Έμμ. Μιχελάκη και συζύγου του Αναστασίας, που κρατούνται στις φυλακές Ηρακλείου. Επικαλείται δε το ότι ο πατέρας της αρραβωνιασμένης τον Γεώργιο Λαδοκάκη Αναστασίας, αποζημίωσε τον πρώην μνηστήρα της, αφού τον εγκατέλειψε και στεφανώθηκε τον Μιχελάκη, έτσι και συμφώνησαν τελικά. Επικαλείται ακόμη τις Άγιες μέρες (των Χριστουγέννων) που πλησιάζουν και βάνει εγγυητές για το αντρόγυνο αν χρειαστεί να το οδηγήσει πάλι πίσω. Επιπλέον συστήνει στη Δημογεροντία ν' αλληλογραφεί με τον τοπικό καπετάν Στεφανάκη γιατί χωρίς αυτόν θα οπισθοδρομίσει η **είσπραξη των εσόδων της Αρχιερατικής μισθοδοσίας** στην περιοχή του.

ΙΑΧΔΗ]1864-01-03]2-4_19-80] Ο Λεων. Κουρμούλης ως Δημογέροντας Μεσαράς αναφέρει την κατάσταση στην περιοχή του. Ρύθμισε τα κληρονομικά του αποθανόντος Αλέξ. Γαλπιάκη στο χωριό Φλαθακές φυλακίζοντας τον κληρονόμο του Νικόλαο, ο οποίος δεν ήθελε συνεργαζόμενος να δώσει τίποτε στις αδελφές του. Έδωσε εντολή μάλιστα να τον στείλει συνοδεία χωροφύλακα στο Ηράκλειο. Η παρέμβαση του Καπετάν Μιχάλη Κόρακα ακύρωσε τις αποφάσεις του και τον αποφυλάκισε. Όταν απευθύνθηκε στον Μουδέρη εκείνος ανέφερε ότι παίρνει εντολές μόνο από τον Καϊμακάμη [νομάρχη]. Η απάντηση αυτή εξόργισε τον Κουρμούλη οποίος εξέλαβε την απάντησή του ως περιφρόνηση και αγνόηση των προνομίων της Δημογεροντίας. Γι αυτό τον αναφέρει αρμοδίως παράλληλα με την στάση του Καπετάν Μιχάλη, ο οποίος φέρνει εμπόδια και στην είσπραξη των φόρων. Για την μισθοδοσία του Μητροπολίτη αναφέρει ότι έχει συγκεντρώσει μόνο από το χ. Πόμπια 7.106,10 γρόσια, τα οποία στέλνει με έμπιστο άτομο στην Χ.Δ.Η. Παράλληλα στέλνει ως αποδεικτικό και το σχετικό έγγραφο [τεσκερέ] του Μουδέρη (Επάρχου) Μεσαράς. «Αυρατίνες και Κέρατα»

³⁴ Σήμερα τιμούνται επίσημοι ήρωες μας μορφές όπως του Καραϊσκάκη, Αθαν. Διάκου, Οδ. Ανδρούτσου, που συνεργάστηκαν ως αρματολοί, αλλά και του Κολοκοτρώνη ακόμη που υπηρέτησε αγγλικά συμφέροντα στα Επτάνησα ή του Ι. Καποδίστρια που υπηρέτησε τα ρωσικά συμφέροντα, ως υπουργός των Εξωτερικών του Τσάρου, 1815.

ματα, τα οποία να πρόδωσε. Ούτε υπάρχει άλλη κατηγορία εναντίον του από κανένα γενικώς ιστορικό της εποχής ή και ακόμα νεότερο.

- Όταν δεν μαρτυριέται συγκεκριμένη κατηγορία για ενέργεια που θα έθιγε τόσο τον ίδιο όσο και τη γενιά του στην Κοινότητα.

- Όταν είναι αιρετός άρχοντας, Δημογέροντας των Χριστιανών.

- Όταν έχει οπαδούς περί τους τέσσερις χιλιάδες, οπλοφόρους στη Μεσαρά.

- Όταν οι οπαδοί του, είναι πιστοί και αφοσιωμένοι ώστε να φτάνουν ακόμα και σε παράλογες ενέργειες για χάρη του. Αποφασισμένοι να κάψουν τους συγκεντρωμένους καπεταναίους της Μεσαράς κι αυτόν το σεβάσμιο Κόρακα ακόμα, σαν αντίποινα για την αιχμαλωσία του στο Ζαρό.

- Όταν οι εναντίον του κατηγορίες εκστομίστηκαν μεροληπτικά από τα μέλη της Επιτροπής (πολιτική σκοπιμότητα)³⁵ επειδή το επέβαλε η έκρυθμη κατάσταση αναμονής, χωρίς την ταπείνωση του γοήτρου των οπλαρχηγών – καπεταναίων.

- Όταν βεβαιώνεται από ουδέτερους παρατηρητές, αρμόδιους όμως από την αποστολή και τη θέση που κατείχαν, ότι η κίνηση τους δεν στρεφόταν κατά της πατρίδος... αλλά αντίθετα εννοούσαν και ήθελαν να συνεργαστούν για την αποκατάσταση του τόπου.

Όλες οι κατηγορίες, καταρρέουν από μόνες τους ως εικασίες. Και κανένας, δεν δικαιούται να εκφράζει αστήριχτες υποθέσεις πάνω στις οποίες να οικοδομεί άλλες θέσεις, που χαρακτηρίζουν ή θίγουν υπολήψεις, του τύπου *...θα ήταν ασφαλώς γνωστός και ομοϊδεάτης, ...ασφαλώς θα φορούσε φέσι, ...θα ήταν μουλαζίμης ...δεν μπορούσε παρά να ήταν πολέμιος και αντίθετος προς την επανάστασιν, κ.ά.*

Συμπερασματικά καταλήγουμε στις διαπιστώσεις ότι.

Ο Λεωνίδας Κουρμούλης, συνεχιστής της μεγάλης οικογενειακής του παράδοσης, με τον ιδιαίτερο σεβασμό στην πίστη και τη Χριστιανική Εκκλησία, υπήρξε σημαντική προσωπικότητα της εποχής του στη Μεσαρά, την περίοδο της ψήφισης των Κανονισμών και μετά. Αναγνωρισμένος από τους συντοπίτες του, εκλέχτηκε αντιπρόσωπος τους, Δημογέροντας της Χριστιανικής Δημογεροντίας Ηρακλείου. Παρά τη φθορά της γενιάς του σ' έμψυχο κι άψυχο υλικό από τον αγώνα του 21, διατηρούσε ακόμη την αίγλη της. Διέθετε ικανότητα, προτερήματα, δύναμη, ανάστημα και σθένος ν' ανακατεύεται στα κοινά του τόπου του, με επιτυχία. Να συνεγείρει, να ελέγχει και κατευθύνει τους Μεσαρίτες της εποχής του, ακόμα κι όταν είχε αντίθετους σ' αυτά, εξέχουσες προσωπικότητες και καταξιωμένους αρχηγούς του τόπου.

Οι τυχόν κατηγορίες που εκστομίστηκαν εναντίον του και κατά των συνεργατών του, ήσαν μια άγαρμπη και κακότεχνη συκοφαντία απ' εκείνες που εφευρίσκονται σε τέτοιες περιστάσεις για να παρασύρουν το λαό, όπως άλλωστε παραδέχεται τελικά και ο Νικ. Σταυρινίδης.³⁶

Για το κίνημα των Αδερφοχτών, μπορεί να χαρακτηριστεί ως εσωτερική, πολιτική υπόθεση της Χριστιανικής Κοινότητας Ηρακλείου, η οποία γύρω της συσπειρώσε πολλούς από τους δημογεροντιακούς κύκλους του Ηρακλείου. Στο κατηγορητήριο αναφέρεται η πληροφορία ότι οι περισσότεροι των δικαζομένων, ηγετών των αδερφοχτών ήταν πληρεξούσιοι των περιοχών τους.

³⁵ Δετοράκη Μ., ό.π. σελ. 78 - Κώδικας Ι. Μητρόπολης Κρήτης, σελ. 196.

³⁶ Σταυρινίδης, Νικ. Κ.Μ. Κόρακας, ό. π., σ. 1082.

Κύριος μοχλός της διαφοράς τους ήταν η αντιπαλότητα που χώριζε σε όλες τις φάσεις των κοινών της Χριστιανικής Κοινότητας, τους δημογεροντιακούς κύκλους των «...*ειρηνικής και τουρκοφίλου πολιτικής υπερμαχούντων*»³⁷ και βολεμένων, από τους μαχητικούς «ριζοσπαστικούς» επαναστάτες, και δυναμικούς αγωνιστές της επαρχίας και της περιφέρειας.

Το κίνημα τους ήταν συνωμοτικό. Άτυπο μεν αλλά ουσιαστικό. Προέβλεπε μάλιστα διαδικασίες μύησης και ορκωμοσίας.

Στη συνέχεια παραθέτουμε δυο σημαντικά έγγραφα, που ρίχνουν άπλετο φως στην υπόθεση.

Το ένα αποτελεί το καταστατικό των Αδερφοχτών, τον όρκο που όφειλαν να δίδουν τα μέλη τους.

Το δε άλλο είναι η έκθεση του αρμόδιου οργάνου της, τον οποίο έστειλε η Προσωρινή Διοίκηση της Κρήτης για να διαπιστώσει την εκεί κατάσταση, και αναφέρει σχετικά.

³⁷ Ψιλάκης Β. *Ιστορία της Κρήτης* ό.π. σ. 2532

3.2 Κανονισμός - Όρκος των «Αδερφοχτών»

Έγγραφο³⁸

Αγαπητοί αδελφοί Χριστιανοί.

Εννοείται ότι ως Χριστιανοί είμεθα αδελφοί αλλ' από τώρα και εις το εξής αδελφοί μεν αλλά τέκνα ωρκισμένα της πατρίδος μας και πρέπει να τρέζωμεν όλοι μαζί να την βοηθήσωμεν διότι άλλως αν η πατρίς μας πάσχη πάσχουν και τα τέκνα της δια τούτο, δια της ομονοίας μας πρέπει να προφυλάζωμεν την πατρίδα μας και τα τέκνα της.

Ορκιζόμεθα λοιπόν ενώπιον Θεού και ανθρώπων ότι θέλομεν φυλάζει καθαρώς τον όρκον μας, δηλαδή τα προς την πατρίδα μας χρέη.

Τα δε χρέη μας είναι :

α) να πειθώμεθα εις τον ανώτερόν μας, δηλαδή να υπακούωμεν εις τους ανωτέρους μας, να βοηθώμεν ο εις τον άλλον αδελφόν εις οποιαδήποτε περίστασιν κι αν ακόμη θάνατος τύχη να αγαπώμεν ο εις τον άλλον με καθαράν συνείδησιν' τέλος όπου αποθάνει ο εις μας να αποθάνωμεν όλοι.

β) Ουδείς αδελφός δύναται να εκτελέση καμμίαν πράξιν, αν δεν το γνωρίζη ο αρχηγός των αδελφοποιητών.

γ) Πας αδελφοποιητός, χρέος έχει να αποφεύγη και το παραμικρόν κακούργημα προς τιμήν της αδελφοσύνης.

δ) Πας αδελφός όστις φανεί απατεών εις τους αδελφούς μας και πατριώτας μας καλούς ή κακούς θέλει καταδειχθή και αποκηρυχθή παρά των αδελφών μας και θα είναι επίορκος ενώπιον Θεού και ανθρώπων,

ε) Επειδή η πατρίς μας επληρώθη και εσωτερικώς και εξωτερικώς μέλλομεν να τρέζωμεν προς το καλόν της και χρειάζεται δραστηριότητα να νικήσωμεν τους εσωτερικούς εχθρούς της, οίτινες μας μεταχειρίζονται όργανον εις τον σκοπόν των και προς ωφέλειαν των και αφού νικήσωμεν αυτούς, τότε και εξωτερικώς θα ησυχάσωμεν.

ζ) και τελευταίον είναι να επαγρυπνούμεν όπως εκκαθαρίσωμεν τας επαρχίας μας από τα κακούργηματα και τας ληστείας, διότι είναι εντροπή εις ένα Καστρινόν τμήμα εν ω νομίζομεν ότι είναι το καλλύτερον της Κρήτης να καταντήση το χειρότερον διότι και αδελφός αδελφόν εφόνευσε και είναι λέγω εντροπή μας εν ω δύναται ο λαός δηλαδή η αδελφοσύνη μας να τας εξαλείψει δια της ομονοίας και της αγάπης του και τότε η πατρίς μας ησυχάζει και τα ζένα έθνη μας επαινούν και ο θεός μας βοηθεί.

Ας μένομεν λοιπόν αδελφοί πιστοί εις τον όρκον μας εν ονόματι της Αγίας Τριάδος και ας μη μας χωρίζει ειμή μόνον ο θάνατος.

Ζήτω οι πατριώται μας

Εν Ι. Μ. Βροντισίου 19 Αυγούστου 1878.

Ζήτω η πατρίς μας Κρήτη

Επικυρούται : Η Επιτροπή του Τμήματος Ηρακλείου των πέντε επαρχιών

Ο Γραμματεύς Μ. Κοιλιάρακης

³⁸ Βλ. Αρχείο Ι.Ε.Ε.Ε. Κρητικά, αριθ. 37395. Το έγγραφο είναι γραμμένο στην Ιερά Μονή Βροντισίου, με ημερομηνία 19 Αυγούστου 1878 κι επικυρωμένο από την Επιτροπή του Τμήματος των πέντε επαρχιών Ηρακλείου. Περιέχει δε τον όρκο των αδερφοχτών

Η Προσωρινή Διοίκηση της Κρήτης συγκρότησε εξαμελή, Ειδική Επιτροπή αποτελούμενη από τους : Βολουδάκη Κ., Σκουλά Α., Στεφανίδη Αλεξ., Τυλιανάκη Αποστ., Μαράκη Αναγ. και Μακράκη Στυλ., την οποία έστειλε στη Μεσαρά «...όπως αποκαταστήσει την εκεί διαταραχθείσαν τάξιν».³⁹

μν. 4343

Καίμωνας 13
Αρμενιάς / 1878

Εν ονόματι του Κυρίου. Λευθ
 3^η
 κρησων Διοίκησης Κρήτης
 Προς
 τον τον Δευδονδουί της Ευσεφ
 Χέυ Ρένδυμωυ κρησων Μερεινιάς

Η γυνε τονέμεου εως εφ' ου
 αιμερον εχ Μεσαρεί Καταρωί
 εν τω Κυρ. κ. Ουγενδανία Α.
 Κωνσταντίνου, Αρμ. Μερεινιάς, Ανω
 Τυμεινίου Γεωργίου, Ανω Μερει
 νια κρησων Α. Μερεινιάς, εως
 εως κρησων τω εν εφ' ου
 Κρησων εφ' ου εν τω εν τω
 ρημείον Καταρωί περιεφ' ου
 γεωδε εφ' ου εφ' ου εφ' ου
 Κρησων εφ' ου εφ' ου εφ' ου
 κρησων εφ' ου εφ' ου εφ' ου
 εφ' ου εφ' ου εφ' ου εφ' ου

Τω μέγιστο

Ο Σεγματεής
 Κρησων

Πατριάρχης
 70 Προχρησων
 Ανω Μερεινιάς

³⁹ Βλ. Ι.Α.Κ. Έγγραφα Ιστορικής συλλογής 27, φάκελος Οδυσσέα Σταυριανίδη.

Ως σύνδεσμο με την Επιτροπή χρησιμοποίησε, τον Γεν. Διευθυντή της επαρχίας Ρεθύμνης, γιατρό Οδυσσέα Σταυριανίδη, τον οποίο διέταξε παράλληλα να συνδράμει το έργο της, χορηγώντας στα μέλη της ότι του ζητούσαν.⁴⁰

Έγγραφο αριθ. 4340⁴¹ Με το επόμενο έγγραφο της, αυτό η Προσωρινή Διοίκηση Κρήτης εγκρίνει τις ενέργειες του Οδ. Σταυριανίδη και σύγχρονα του στέλνει το χρηματικό ποσό των 50 εικοσόφραγκων, για τις ανάγκες της Επιτροπής.

Μεταξύ τους υπήρξε συνεννόηση δι' αλληλογραφίας, η οποία διαφωτίζει τη θολή εικόνα, που είχε σχηματιστεί για την κατάσταση της Μεσαράς την περίοδο εκείνη.

Σε σχέδιο επιστολής - εγγράφου του Οδυσ. Σταυριανίδη προς την Προσωρινή Διοίκηση της Κρήτης, αναφέρονται :⁴²

Επισκοπή 17 Αυγούστου 1878

Προς την Σ. Προσωρινήν Διοίκησιν

Χθες έγραψα υμίν την παραλαβήν της από 15 ισταμένου επιστολής υμών και των μετ' αυτής 50 εικοσόφραγκων προοριζομένων δια την αποσταλείσαν εις Μεσσαράν Επιτροπήν της Γενικής Συνελεύσεως. Σήμερον δε λέγω υμίν ότι, χθες περί την μεσημβρίαν έπεμψα τα χρήματα ταύτα προς την ειρηνένην επιτροπήν με τον πληρεξούσιον Κυρ. Ιωάν. Πενθερουδάκη, γράψας προς αυτόν ότι τον παρακαλώ αν δεν ευρεθεί εις την ανάγκην, όπως εύχομαι, να κάμη στρατιωτικήν επίδειξιν να λάβη την πρόνοιαν να μη γίνει σπατάλη άσκοπος των χρημάτων, αλλά να επιστραφούν προς την Σεβ. Διοίκησιν και χρησιμεύσωσιν εις την θεραπείαν των καθ' εκάστην παρουσιαζομένων πολλών αναγκών αυτής.

Σήμερον το πρωί έλαβον επιστολήν του ειρηνένου Κυρίου Ιωάν. Πενθερουδάκη από Άγιον Βασίλειον, δι' ης με πληροφορεί ότι η στάσις της Μεσσαράς δεν έφερε σπουδαίον χαρακτήρα ότι καθ' ας έλαβε πληροφορίας ιδιωτικής μεν αλλά θετικής, οι στασιάζαντες δεν καταφέρονται κατά του γενικού κινήματος της πατρίδος αλλά [απλώς] μόνον κατά των ατόμων αρχηγών τινών, τους οποίους χαρακτηρίζουν ως απότομους και σχεδόν γενιτσαρικός προς τον λαόν φερομένους και τους οποίους ζητούν ν' αντικαταστήσωσι δι' άλλων, εξαιρέσει του Κόρακα και Αδαμάκη.

Κατά της Τμηματικής δε Επιτροπής και εν γένει κατά του υφισταμένου κινήματος της Πατρίδος δεν έδειξαν ουδεμίαν αντίδρασιν, αλλ' εξ εναντίας εννοούν να συνεργασθούν προς καλήν αποκατάστασιν του τόπου.

Επευχόμενος όπως αι πληροφορίες αύται να είναι ακριβείς, διατελώ με το προσήκον σέβας.

(Οδ. Σταυριανίδης)

⁴⁰ Ο Οδ. Σταυριανίδης με άλλη, την από 14/8/1878 αναφορά του, (βλ. ΙΑΚ, Ιστ. Συλλογή 27, ό.π.) ενημερώνει σχετικά την Προσωρινή Διοίκηση Κρήτης για τις ενέργειες που έκαμε.

⁴¹ Με το πιο πάνω, ΙΑΚ, Ιστ. Συλλογή 27, με αριθ. 4340]15/8/1878 έγγραφο της, η Προσωρινή Διοίκηση Κρήτης εγκρίνει τις ενέργειες του Οδ. Σταυριανίδη και σύγχρονα στέλνει το χρηματικό ποσό των 50 εικοσόφραγκων.

⁴² Βλ. ΙΑΚ Ιστορ. συλλογή 27, φάκελος Οδ. Σταυριανίδη. Με την παραπάνω επιστολή του ο Οδ. Σταυριανίδης ενημερώνει την Προσωρινή Διοίκηση Κρήτης με πολύ ενδιαφέροντα αντικειμενικά στοιχεία, και διαφωτιστικά αποκαθιστά την αλήθεια.

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ
Η ΔΕΚΑΕΤΙΑ 1878-1887

ΒΕΛΤΙΩΣΕΙΣ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗΣ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΓ' **Η επανάσταση 1878 - Σύμβαση της Χαλέπας**

1.1 **Η επανάσταση του 1878**

Άνοιξη του 1877, η έκρηξη του νέου ρωσοτουρκικού πολέμου βρίσκει τις εξελίξεις στην Κρήτη να καρκίνοβατούν με την Χριστιανική Κοινότητα να πιέζει, διεκδικεί την εφαρμογή του Οργανικού νόμου και την Μουσουλμανική να αντιδρά επίμονα. Η ιδέα οργάνωσης επαναστατικού κινήματος έβρισκε συνεχώς έδαφος.

Ιούλιο 1877 εκλέχθηκε εικοσιτετραμελής Επιτροπή στις δυτικές επαρχίες του νησιού, η οποία θα διαχειριστεί το Κρητικό Ζήτημα.

Τότε αναφύεται το θέμα του τουρκικού συντάγματος (του Μιδάτ Πασά).

Στην εξαγγελία σύγκλησης για πρώτη φορά στην τουρκική ιστορία, του Οθωμανικού Κοινοβουλίου, κατά την εφαρμογή του συντάγματος, κλήθηκε με βεζυρική εγκύκλιο να συμμετάσχει η Κρήτη, αποστέλλοντας από ένα Χριστιανό και Μουσουλμάνο πληρεξούσιο. Οι Χριστιανοί αρνήθηκαν να συμμετάσχουν στην εκλογή αντιπροσώπου τους για να μην ενσωματωθούν στις νέες διατάξεις του και χάσουν το προνομιακό καθεστώς του Οργανικού Νόμου. Πιεζόμενος μάλιστα ο ηρακλειώτης Στέφανος Νικολαΐδης να συμμετάσχει ως δήθεν εκλεκτός των χριστιανών, κι εκείνος αποποιήθηκε.¹

Ωστόσο στην Αθήνα, 27 Δεκεμβρίου, με πρωτοβουλία του Μάρκου Ρενιέρη, ιδρύθηκε το «Κρητικό Κέντρον»².

Ο Χαρ. Τρικούπης, υπουργός Εξωτερικών στην οικουμενική κυβέρνηση Κουμουνδούρου δήλωνε ότι η Ελλάδα θα υποστηρίξει ενεργά την Κρητική επανάσταση,

¹ Βλ. Καλλιατάκη σ. 316-7.

² Βλ. Καλλιατάκη σ. 312, υποσημ. 133 Κανονισμός της εν Αθήναις εδρευούσης Εθνικής αδελφότητος υπό την επωνυμίαν Κρητικών Κέντρον, ιδρυθείσης τη 25 Μαρτίου 1876, χ.τ., χ.ε (1876).

ενώ ρεύμα καθόδου στο νησί είχε αρχίσει από τους εξόριστους Κρήτες³ οπλαρχηγούς. Τις αμέσως επόμενες μέρες, Ιανουάριο 1878, ιδρύθηκε στο χωριό Φρέ η «Παγκρήτια Επαναστατική Συνέλευση».

Μπροστά στις εξελίξεις αυτές και επειδή η Τουρκία ήταν απασχολημένη με τον πόλεμο της με την Ρωσία, κατάφυγε στην πολιτική συμβιβασμού και παροχής υποσχέσεων.

Περί τα μέσα Ιανουαρίου άρχισε η επανάσταση και 3 Φεβρουαρίου 1878 εκδίδεται ψήφισμα που καταργεί την κυριαρχία του Σουλτάνου και ανακηρύσσεται η ένωση της Κρήτης με την μητέρα Ελλάδα. Ως τα τέλη Μαρτίου, οι επαναστάτες ήλεγχαν ολόκληρη την Κρήτη, πλην των φύση οχυρών θέσεων και φρουρίων.

Η κατάρρευση της Τουρκίας στο ρωσοτουρκικό μέτωπο είχε συνέπεια και στα Κρητικά πράγματα. Το Άρθρο 15 της συνθήκης (Φεβρ. 1878) του Αγίου Στεφάνου υποχρέωνε την Τουρκία στην πλήρη εφαρμογή του Οργανικού Νόμου και το Συνέδριο του Βερολίνου, επέβαλε με απόφαση των Μεγάλων δυνάμεων στην Τουρκία την εφαρμογή του Οργανικού Νόμου με όσες τροποποιήσεις όμως θα κρίνονταν αναγκαίες. Οι Κρήτες συνέχισαν την ένοπλη εξέγερση τους.

Ατασθαλίες στη διαχείριση των βοηθημάτων του πολεμικού υλικού και κυρίως τροφίμων και χρημάτων του αγώνα δίχασαν την Χριστιανική Κοινότητα και Αύγουστο 1878 οδήγησαν στα θλιβερά έκτροπα των Αδελφοσυνών⁴ στην Κρήτη όπως είδαμε προηγουμένως.

Στριμωγμένη από την διεθνή κατάσταση η Τουρκία Οκτώβριο του 1878, αλλά και ικανοποιημένη από την απόρριψη της λύσης για ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα, δέχτηκε τις υποδείξεις της Αγγλίας για νέες παραχωρήσεις στο Χριστιανικό πληθυσμό της Κρήτης. Έτσι έπειτα από τις διαπραγματεύσεις σουλτανικών απεσταλμένων διαπραγματευστών με αντιπροσώπους της Γενικής Συνελεύσεως των Κρητών, υπογράφηκε η γνωστή ως Σύμβαση της Χαλέπας (από το προάστιο των Χανίων), η οποία επικυρώθηκε αμέσως 9 Νοεμβρίου 1878, με σουλτανικό φερμάνι και αποτέλεσε το νέο πολιτικό Οργανισμό της Κρήτης.

Μ' αυτήν εξασφαλίστηκε η εφαρμογή βελτιωμένου του Οργανικού Νόμου, που δεν είχε ακόμη πραγματοποιηθεί λόγω της αντιδράσεως των Τούρκων.⁵

Η Σύμβαση της Χαλέπας δημιουργούσε ένα καθεστώς ημιαυτόνομης επαρχίας της Οθωμανικής αυτοκρατορίας με ιδιαίτερα προνόμια, οι κυριότερες διατάξεις της οποίας θα μπορούσαν να συνοψισθούν στα εξής :

- Χορηγείται γενική αμνηστία.
- Ο Γενικός Διοικητής της Κρήτης, που θα μπορεί να είναι είτε Χριστιανός είτε Μουσουλμάνος διορίζεται για μια πενταετία, με δυνατότητα ανανέωσης, έχοντας αντί των δύο συμβούλων, ένα μόνο, αλλά του αντίθετου δόγματος.
- Η Γενική Συνέλευση συγκροτείται από 80 μέλη (49 χριστιανούς και 31 μουσουλμάνους και συνεδριάζει δημόσια.
- Διευρύνονται οι αρμοδιότητες της Γενικής Συνελεύσεως με νομοθετικές εξουσίες για τη σύνταξη δικαστικών κωδίκων, τροποποίηση και συμπλήρωση νόμων και εξέλεξη του προϋπολογισμού, υπό την προϋπόθεση ότι οι αποφάσεις, της εγκρίνονται και επικυρώνονται από την Υψηλή Πύλη.

³ Δετοράκης Θ., σ. 382

⁴ Βλ. Καλλιατάκη σ. 307-8

⁵ Βλ. Πρεβελάκης Ελευ. «Το καθεστώς της Χαλέπας και το φερμάνι του 1889» Κ.Χ. ΙΖ (1963)163-182.

- Τα Διοικητικά Συμβούλια απαρτίζονται πλέον μόνο από τα αιρετά μέλη, υπό την προεδρία των διοικητών.
- Ιδρύεται Κρητική Χωροφυλακή.
- Παρέχεται προσωρινή απαλλαγή από ορισμένους φόρους, και με το φερμάνι του 1887 παραχωρούνται τα μισά από τα έσοδα και τα τελωνεία του νησιού στην οικονομική του ανάπτυξη.
- Διακηρύσσεται η ανεξαρτησία της δικαιοσύνης, καθιερώνεται επίσημη γλώσσα στα δικαστήρια, η ελληνική, στις δικαστικές αποφάσεις, στα πρακτικά, ενώ στη Συνέλευση χρησιμοποιούνται και οι δύο γλώσσες.
- Στη διοίκηση, για τις θέσεις επάρχων, υπαλλήλων και χωροφυλάκων, προτιμούνται οι ντόπιοι χριστιανοί.

Η Γενική Συνέλευση ασκώντας τη νομοθετική εξουσία, την οποία της παραχωρήθηκε, ασχολήθηκε αμέσως και προχώρησε στη δικαστική οργάνωση της Κρήτης. Το νομοθετικό της έργο ήταν πλούσιο και ουσιαστικό.

Το πρώτο Σχετικό νομοθέτημα που ψηφίστηκε, ήταν ο Οργανισμός των δικαστηρίων, στις 12^{ης} Ιουλίου 1879.

Ακολουθως η Γενική Συνέλευση εψήφισε τους κώδικες της Πολιτικής Δικονομίας 1880, της ποινικής Δικονομίας, 1880, της ειδικής Δικονομίας των Κρητών και το Νόμο «περί υποθηκών» 1880. Την «Ειδική Δικονομία επί των Οικογενειακών και Κληρονομικών Δικαιών των Χριστιανών της Κρήτης πολιτών»⁶ 1880.

Μ' αυτόν κρίθηκε σκόπιμο να απαλλαγεί η Χριστιανική Εκκλησία από αυτό το βάρος, που είχε επωμισθεί από την ιστορική παράδοση του καθεστώτος των προνομίων, χωρίς όμως να απαιτείται πλέον, αφού μεταβλήθηκαν οι συνθήκες.⁷

Εκτός από τις ρυθμίσεις αυτές, στο νομοθετικό έργο της Γενικής Συνελεύσεως ανήκουν επίσης η ψήφιση των παρακάτω Κανονιστικών Κειμένων (Κανονισμών) :

1. Ο κανονισμός της Αγροφυλακής 1880.
2. Κανονισμός περί των επαρχιακών ιατρών 1880.
3. Ψήφισμα «περί τόκου» 1880.
4. Ο νόμος περί παιδείας 1881.
5. Ο νόμος «περί επιτροπείας και κηδεμονίας» 1881.
6. Ο νόμος «περί οδοποιίας» 1881 και διάφοροι άλλοι νόμοι που αποσκοπούσαν στη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των κατοίκων της Κρήτης.
7. Διάφοροι φορολογικής φύσεως νόμοι (περί δημοτικής φορολογίας 1880), (Ο Κανονισμός παλαιών χρεών), είσπραξης δημοσίων προσόδων 1884.
8. Ο Οργανισμός της χωροφυλακής της νήσου Κρήτης 1884.
9. Ο κανονισμός της εκλογής των δημογερόντων 1886.
10. Ο εκλογικός νόμος 1888.
11. Ο Δημοτικός Νόμος 1888.
12. Ειδικοί ποινικοί νόμοι (κατά ζωοκλοπής, ζωοκτονίας, ψευδομαρτύρων, περί δημοσίας ασφαλείας, ιδιωτικής αλληλογραφίας, περί φυλακών 1888-9).

Η Σύμβαση της Χαλέπας, ήταν σημαντικός σταθμός στη πορεία προς τη λύση του Κρητικού Ζητήματος, έθεσε τις βάσεις για την εσωτερική οργάνωση του νησιού. Δημιουργούσε καθεστώδες ημιαντόνομης επαρχίας με ιδιαίτερα προνόμια.

⁶ Τάλως τ. Α', ό. π. σ. 240-3.

⁷ Τάλως τ. Α', ό. π. σ. 243-4.

Οι ισορροπίες ανατρέπονται με το Χριστιανικό στοιχείο να διεισδύει στα διάφορα σώματα και κέντρα λήψης αποφάσεων, με αισθητά ισχυρή αντιπροσώπευση.

Ενώ την περίοδο του Οργανικού νόμου 1868-78 η εκτελεστική εξουσία κατεύθυνε τη νομοθετική, τη δεκαετία που ακολουθεί 1879-69 διαμορφώνεται βαθμιαία και εδραιώνεται η ακριβώς αντίστροφη σχέση.

Στη Γενική Συνέλευση, πλειοψηφούν τώρα οι Χριστιανοί και η Χριστιανική Κοινότητα, αποκτά τη δύναμη πλέον να ελέγχει σε μεγάλο βαθμό τη δοτή διοίκηση, (που ήταν κι εκείνη Χριστιανική στην πίστη).

Έτσι υποχωρεί η μουσουλμανική υπεροχή και επιρροή, με αποτέλεσμα να φτάνει στο τέλος της η τιμαριωτική περίοδος. Το συντηρητικό κόμμα των μπέηδων, μετά την ακμή του την περίοδο 1868-78, διασπάται, από το σκληρό πυρήνα της Μουσουλμανικής Κοινότητας του νησιού.

Νέες ισορροπίες δυνάμεων αναδύονται, στις οποίες το ρυθμιστικό ρόλο διαδραματίζουν πλέον οι Χριστιανοί.

Στην πλευρά της Χριστιανικής Κοινότητας η πόλωση του δικομματισμού δεν συνδέθηκε με μια σταθερή ιδεολογική τοποθέτηση πάνω στον τον τρόπο επιτυχίας της ευημερίας, βελτίωσης και επίτευξης της ανάπτυξης του τόπου. Οι Συντηρητικοί που πλειοψηφούσαν ως το 1888 υποστήριζαν τις διαδικασίες πορείας των υποθέσεων του νησιού μέσα από το καθεστώς της Σύμβασης της Χαλέπας, ενώ οι Προοδευτικοί που ήταν αντιπολίτευση υποστήριζαν την πορεία μέσα από την ένωση με την Ελλάδα.

Οι τοποθετήσεις αυτές χαρακτήριζαν τους Συντηρητικούς επειδή ήθελαν και επεδίωκαν τη διατήρηση της σταθερότητας, λόγω της προνομιακής θέσεως που είχαν από συμμετοχή τους στην κυβέρνηση του νησιού. Οι δε Προοδευτικοί, αντίθετα επιδίωκαν τις μεταβολές, εξαιτίας του αποκλεισμού τους από αυτήν.

Όταν όμως στα δύο τελευταία χρόνια της Χαλέπας τα πράγματα άλλαξαν, έγιναν δηλαδή οι Προοδευτικοί συμπολίτευση και οι Συντηρητικοί αντιπολίτευση, αντιστράφηκαν παράλληλα και οι πολιτικές τους θέσεις τότε, σχετικά με το Κρητικό Ζήτημα⁸.

Σημαντικοί παράγοντες που επηρέασαν την εφαρμογή των διατάξεων της ήταν τα πρόσωπα των πέντε Γενικών Διοικητών που διορίστηκαν. Απ' αυτούς οι δύο πρώτοι υπήρξαν επιτυχημένοι. Πρώτος ο Αλέξανδρος Καραθεοδωρής διοίκησε λίγους μόνο μήνες. Τον διαδέχτηκε για να διοικήσει επί μεγάλο χρονικό διάστημα ως το 1885 με δικαιοσύνη και φρόνηση, ο Ιωάννης Φωτιάδης με σοβαρά προσόντα μόρφωσης, δραστηριότητας και διοικητικών ικανοτήτων.

Η περίοδος διοίκησης του ήταν από τις πιο επιτυχημένες. Υποστήριξε την παιδεία, προώθησε τη λύση οικονομικών προβλημάτων όπως του τελωνειακού και του βακουφικού και έβαλε τις βάσεις για την εσωτερική οργάνωση του νησιού.

Δυστυχώς οι τρεις Γενικοί Διοικητές που ακολούθησαν, ο Σάββας, ο Κ. Ανθόπουλος και ο Νικολάκης Σαριτίνσκης δεν κατάφεραν να συνεχίσουν το έργο του και να διοικήσουν ομαλά με αποτέλεσμα τη δημιουργία κρίσεων από την εμφάνιση εσωτερικών φατριασμών, και τοπικών αντιθέσεων.

⁸ Βλ. Περάκης Μ., Ο. π. σ. 380.

1.2 Ο Χριστιανός Γενικός Διοικητής Κρήτης Ιωάννης Φωτιάδης, (2 Δεκ 1878 έως τέλη Μαΐου 1885)

Από τους πιο διακεκριμένους Γενικούς Διοικητές του Βιλαετίου της Κρήτης υπήρξε ο Χριστιανός διπλωμάτης Ιωάννης Φωτιάδης. Διπλωμάτης καριέρας, υπηρέτησε ως πρεσβευτής της Τουρκίας στην Αθήνα τη δύσκολη περίοδο της Κρητικής επανάστασης του 1866-69.

Μετά την υπογραφή του Χάρτη της Χαλέπας, ο χριστιανός διοικητής Κρήτης, Κωσταντίνος Αδοσίδης πασάς, ανακλήθηκε από την Πύλη, μέσα Νοεμβρίου 1878.⁹

Αντικαταστάτης του ορίστηκε ο Χριστιανός και πάλι, Αλέξανδρος Καραθεοδωρής, που έφθασε στα Χανιά, στην έδρα της Γενικής Διοικήσεως Κρήτης μέσα Νοεμβρίου 1878.¹⁰ Μόλις που είχε προλάβει, να προσφωνήσει τους Κρήτες και έφτασε το εξής τηλεγράφημα με ημερομηνία 29/11 Δεκεμβρίου 1878 από την Μεγάλη Βεζυρεία της Κωνσταντινούπολης, που έλεγε :

«...Καλούσα την Υμετέραν Εξοχότητα εις την διεύθυνσιν του Υπουργείου των Εξωτερικών η Αυτοκρατορική Κυβέρνησις ουδαμώς σκοπεί να παραβλάβη τας διά του τελευταίου Αυτοκρ. Φιρμανίου παραχωρηθείσας τη νήσω Κρήτη προνομίας, αλλ' έπραξε τούτο απλώς και μόνον διότι εθεώρησεν Αυτήν κεκτημένην άπαντα τα απαιτούμενα προσόντα προς διεύθυνσιν του Τμήματος τούτου, διώρισε δε αντ' Αυτής επί τοις αυτοίς όροις και επί πέντε έτη άνδρα του αυτού θρησκευματος και επί μεγάλη ικανότητα διακρινόμενον. Οι Κρήτες άρα δεν δικαιούνται ευλόγως να μεμψιμοιρήσωσιν επί τη μεταλλαγή ταύτη, ουδέ το παράπαν προσβάλλουσιν τα προνόμια αυτών. Παρακαλώ δε την Υμετέραν Εξοχότητα όπως εν ονόματι της Υψ. Πύλης ανακοινώση αυτοίς τα ανωτέρω, ίνα εφησυχάσωσι πληρέστατα και αναλάβωσι θαρρούντως τας εργασίας των, βέβαιοι όντες ότι η Α.Α.Μ. ο Σουλτάνος εντέλλεται και επιθυμεί την εσαεί πλήρη ισχύν του Φιρμανίου, όπερ ηυδόκησε να παραχωρήση αυτοίς. Άλλως τε η θέλησις του Ανωτάτου Άρχοντος θέλει διατυπωθή σαφώς εν τω νέω Φιρμανίω του νέου Γενικού Διοικητού. Ανακινούντες δε τας ευμενείς προθέσεις του σεβαστού ημών Κυρίου προς πάντα τον λαόν της νήσου ευαρεστήθητε εν ταυτώ να ενεργήσητε παν ο,τι δέον προς καθήσυχασιν των κατοίκων, αγχείλητε δε ημίν το αποτέλεσμα της κοινοποιήσεως ταύτης.»¹¹

Έτσι εγκατέλειψε κι αυτός το νησί., προαχθείς σε υπουργό των εξωτερικών της Τουρκίας. Στη συνέχεια ο πιο κατάλληλος για τη θέση του γενικού διοικητή του νησιού, κρίθηκε ο Ιωάννης Φωτιάδης, ο ρόλος του οποίου θα ήταν καταλυτικός για την υλοποίηση του νέου καθεστώτος στην Κρήτη με την ανάπτυξη, εγκατάσταση και διατήρηση των νέων ισορροπιών στο νησί.

Το «Υψηλόν Αυτοκρατορικών Φιρμάνιον»¹² του διορισμού του Φωτιάδη, αναφέρεται με κολακευτικά λόγια σ' αυτόν και στις ικανότητές του, εξηγώντας παράλληλα το πνεύμα της εκεί τοποθέτησής του και τις αλλαγές που έγιναν :

⁹ Βλ. Ψιλάκης Ιστορία Κρήτης 2539-2541, Μουρέλλος *Ιστορία της Κρήτης* (1950) σ. 1540 -1.

¹⁰ Εφημερίδα Κρήτη φ. 491/18.11.1878.

¹¹ Βλ. Τάλως, τ. Δ1, σ. 112

¹² «Διορισμός της Α. Εξ. του Ιωάννου Φωτιάδου πασά ως Γεν. Διοικητού Κρήτης επί πενταετίαν». Βλ. Κρητικός Κώδιξ Α', 1879, σ. 145-147.

«...Ενδοξότατε και περινούστατε Βεζύρη Μου Φωτιάδη πασά, πρώην Πρεσβευτά εν Αθήναις, νυν δε Γενικέ Διοικητά Κρήτης μετά του ανωτάτου βαθμού Βεζύρου, τετιμημένε διά του παρασήμου Μετζιτιέ α΄ τάξεως.

Διά του παρόντος Υψηλού Αυτοκρατορικού Φερμανίου Μου γενέσθω σοι γνωστόν ότι, επειδή ο Γενικός Διοικητής Κρήτης Ενδοξότατος και περινούστατος Βεζύρης Μου Αλέξανδρος πασάς τετιμημένος διά των παρασήμων Μετζιτιέ α΄ τάξεως και Οσμανιέ β΄ διορίσθη υπουργός των Εξωτερικών, και επειδή η Νήσος Κρήτη αποτελεί μίαν εκ των σημαντικωτέρων και σπουδαιωτέρων Γενικών Διοικήσεων της Αυτοκρατορίας Μου, η δε Αυτοκρατορική επιθυμία και μέριμνα επιζητεί την εκ παντός τρόπου πρόοδον των εν αυτή ευρισκομένων πάσης τάξεως κατοίκων και υπηκόων της κραταιάς Βασιλείας μου, την ευημερίαν, ησυχίαν και ασφάλειαν αυτών, έτι δε και την δικαίαν και αμερόληπτον διευθέτησιν και διεκπεραίωσιν των συμπιπτουσών υποθέσεων, συμφώνως προς τας διατάξεις των εν ενεργεία και εσχάτως τροποποιηθέντων Κανονισμών, και επειδή συ ο ρηθείς Βεζύρης Μου κατέχων τα απαιτούμενα προσόντα και γνωρίζων τα διοικητικά πράγματα παρέχεις τα εχέγγυα ότι θέλεις καταβάλει πάσαν προσπάθειαν όπως διοικήσῃ την ειρηνένην Νήσον σύμφωνα προς τας ευεργετικάς Μου διαθέσεις, ηυδόκησα όπως δι' Υψηλού Αυτοκρατορικού Χατίου Μου υπό χρονολογίαν 9 Ζιλχιτζέ 1295 (22 9βρ. 1878) ανατεθή εις την ικανότητά σου μετά του ανωτάτου βαθμού Βεζύρου η Γενική Διοίκησις Κρήτης επί πενταετίαν συνωδά προς τον, ως είρηται, εσχάτως τροποποιηθέντα Κανονισμόν και εκδοθή και σοι επιδοθή εκ του Αυτοκρατορικού Διβανίου Μου η ορίζουσα την υπηρεσίαν σου ταύτην Υψηλή Μου αύτη διαταγή. Κατά συνέπειαν και συνωδά προς όσα η τε εγνωσμένη νοημοσύνη σου και η σπουδαιότης της ανατεθείσης σοι εντολής απαιτεί, οφείλεις να περιέρχησαι από καιρού εις καιρόν αυτοπροσώπως την Νήσον, να προσπαθής να εκτελώνται εντελώς οι ως είρηται Κανονισμοί, να προάγονται τη βοήθεια του Υγίστου τα ωφέλιμα έργα, άτινα περί πολλού ποιείται η Βασιλεία Μου, να προστατεύωνται εν πάσιν οι υπό την σκέπην της δικαιοσύνης Μου υπήκοοι του Κράτους πάσης τάξεως και να εξασφαλισθώσι τα απαιτούμενα μέσα της ησυχίας και ευημερίας των. Ούτω δε ουδέν αμελών όπως διατηρήσῃ και επαυξάνῃς διηλεκώς την προς σε Αυτοκρατορικήν εύνοιάν Μου, θέλεις σπεύδει εν ταυτώ να κοινοποιήσῃς συνεχώς εις την Υψηλήν Πύλην τα χρήζοντα κοινοποιήσεως διάφορα αντικείμενα.

Εγράφη την 13 Ζιλχιτζέ 1295 (25 9βρ. 1878)».

Ο Χριστιανός Ιωάννης Φωτιάδης, λοιπόν, αφού προήχθη στο βαθμό του Βεζύρη, διορίσθηκε (βαλής) Γενικός Διοικητής Κρήτης, τέλη του 1878 για μια πενταετία, όπως προέβλεπε η Σύμβαση της Χαλέπας¹³ την οποία και εξήντλησε επιτυχώς, παρά τα τολμηρά μέτρα που έλαβε, και την δίκαιη όμως πολιτική, που άσκησε.

Στις 2 Δεκεμβρίου καταγράφεται η παρουσία του Φωτιάδη στην Κρήτη «... αφιχθείς την αυτήν της αναχωρήσεως του προκατόχου του ημέραν», αναφέρει ο Σταυράκης.¹⁴ Και γίνεται και η προσφώνησή του, προς τον Κρητικό λαό.¹⁵ Κατόπιν ρίχτηκε με ζήλο στην εκτέλεση καθηκόντων του.

Στις 2 Ιανουαρίου, πραγματοποιείται η πρώτη συνεδρίαση της Γενικής Συνέλευσης των Κρητών, υπό την προεδρία του. Από τον εναρκτήριο κιάλας λόγο του προσκαλεί και τις δύο κοινότητες του νησιού να συμφιλιωθούν για το καλό του τοπου.¹⁶

¹³ Κρητικός Κώδιξ τ. α΄, σ. 36-39 Άρθρο 2.

¹⁴ Σταυράκης, Ν., *Στατιστική*, ό. π., σ. 161 υποσ. 5.

¹⁵ Βλ. Εφημερίδα Κρήτη φ. 492/8.12.1878.

¹⁶ Βλ. Εφημερίδα Κρήτη φ. 496/04-01-1879, συνεδρίαση Γ. Συνέλευσης 2-1-1879.

Με προσωπικές παρουσίες, παραστάσεις και επεμβάσεις ή ακόμη και μεταβάσεις, σε όλα τα μέρη του νησιού, επεδίωκε την ηρεμία στο νησί, μέσα από τις παραινήσεις για συναίνεση και από το συμβιβασμό των ηγετικών ομάδων των δύο κοινοτήτων.

Από τις προξενικές εκθέσεις και τις ανάλογες αναφορές, πληροφορούμαστε ότι τόσες ήταν οι επιτυχίες του ώστε κατόρθωσε «...ο καδής και κάποιοι θρησκευτικοί σεΐχηδες, αρχιεπίσκοπος και άλλοι χριστιανοί ευγενείς εναγκαλίστηκαν αυθόρμητα».¹⁷

Οι κρίσεις των ιστορικών για την περίοδο της διοίκησης του Φωτιάδη, γενικά είναι πολύ κολακευτικές. Και η επιτυχία του, οφείλεται στο γεγονός των χαρισμάτων της προσωπικότητάς του, τη φιλοσοφία των ενεργειών του και στις καταπληκτικές διπλωματικές και διοικητικές του ικανότητες.

Η άριστη γνώση του χριστιανικού τοπίου της ελλαδικής αλλά και της Κρητικής πραγματικότητας, αναγνωρίζονται ως τα πλέον αποτελεσματικά προσόντα του.

Επέτυχε και η παρουσία του «...αποδείχτηκε μια καλή λύση για την Κρήτη στα πρώτα χρόνια της περιόδου της Σύμβασης της Χαλέπας. Δεν είναι υπερβολή να θεωρηθεί ότι η διατήρηση των εύθραυστων ισορροπιών, αμέσως μετά την υπογραφή της Σύμβασης, οφείλεται στην προσωπικότητά του. Ο Άγγλος πρόξενος επιβεβαιώνει αυτή την άποψη αναφέροντας ότι οι δύο κοινότητες του νησιού δεν είχαν έρθει σε ρήξη τον πρώτο κρίσιμο χρόνο μετά τη Σύμβαση χάρη στην εξυπνάδα, τη σύνεση και τη διακριτικότητα του Φωτιάδη.

Η φιλοσοφία του Φωτιάδη ήταν κεφαλαιώδους σημασίας για το κλίμα που θα επικρατούσε στο νησί, καθώς με αυτή θα ευθυγραμμίζονταν οι άλλες διοικητικές και εκτελεστικές αρχές. Επιπλέον, ήταν εναρμονισμένη με το πνεύμα των ρυθμίσεων της Σύμβασης της Χαλέπας. Διεπόταν από την πεποίθηση ότι η ευημερία του τόπου θα επιτυγχανόταν μόνο με τη συμφιλίωση των δυο στοιχείων (χριστιανικό, μουσουλμανικό) μέσα από τη θεσμική και πρακτική εξίσωσή τους. Βαρύνουσα σημασία έδινε, επίσης, στην αποκατάσταση της τάξης και του νόμου και στην ορθή απονομή της δικαιοσύνης.»¹⁸ αλλά και στην εδραίωση της τάξης και του νόμου.

Με την ευελιξία και την διαλλακτικότητα, που τον διάκριναν, κατάκτησε την ισορροπία σχέσεων των παραγόντων που επηρεάζουν την κατάσταση πραγμάτων της Κρήτης. Πρώτα των δύο κοινοτήτων, Χριστιανών και Μουσουλμάνων του νησιού. Έπειτα της Υψηλής Πύλης και των απαιτήσεών της, τόσο από τον ίδιο όσο και από τους Κρήτες. Τέλος των προξενών των Μεγάλων Δυνάμεων, πάνω στο νησί.

Από την αρχή της θητείας του, έδειξε μεγάλη αποφασιστικότητα και αμεροληψία. Παρέμεινε δε ανεπηρέαστος από το θρήσκευμα ή τις πεποιθήσεις των Κρητικών.

Τον πρώτο κιόλας χρόνο, τον απασχόλησε πειστικά το ζήτημα της έδρας του νομού Σφακίων, από την απαίτηση των Σφακιανών να μεταφερθεί από τον Βάμο όπου βρισκόταν, στα Σφακιά. Αντέκρουσε όμως τα επιχειρήματα τους χρησιμοποιώντας ακόμα και σκληρή γλώσσα, απέναντι τους.¹⁹

Ιούλιο 1879 κατέστειλε τις αντιδράσεις των Χριστιανών του Ρεθύμνου, προς αντεκδίκηση Μουσουλμάνων, κάνοντας επίδειξη δύναμης με την αποστολή στρατεύματος στην περιοχή και την σύλληψη των ταραξιών.

¹⁷ Περάκης Μ., ό. π. σ. 54,5.

¹⁸ Περάκης Μ., ό. π. σ. 54.

¹⁹ Περάκης Μ., ό. π. σ. 69 υποσ.

Στα 1881, με προσωπική του μετάβαση στο Μεραμπέλλο, επέβαλε τον φόρο τον οποίο ενώ αποφάσισε η Γεν. Συνέλευση του 1880, αρνούνταν να τον πληρώσουν στη συνέχεια με διάφορες αιτιάσεις. Κίνησε λοιπόν και πάλι στράτευμα 1000 ανδρών. Κάνοντας επίδειξη δύναμης πως μπορούσε να επιβάλλει τον νόμο, αλλά και με την πειθώ παράλληλα, επέτυχε τελικά την πληρωμή του.

Κατέβαλε προσωπικές προσπάθειες για τον περιορισμό του φαινομένου της ζωοκλοπής.²⁰ Τρομοκράτησε τους κακοποιούς, ενώ οι ενέργειές του επιδοκιμάστηκαν από τους νομοταγείς κατοίκους.

Η πολιτική του επηρέασε και τον Μετζίτ Πασά, του Ηρακλείου, να ενεργήσει κι εκείνος παράλληλα για τη διατήρηση της τάξης, ενάντια στους ομόδοξους του Μουσουλμάνους. Αποτέλεσμα να διαβληθεί στη συνέχεια, και ν' ανακληθεί όμως έπειτα από τη Πύλη.

Και στην δικαιοσύνη υπήρξε απόλυτος. Επέβαλε την ισονομία δικαζόμενων και την καταδίκη μουσουλμάνων ενόχων, ώστε οι προξενικές αναφορές να διαπιστώνουν ότι «...η εξουσία του νόμου έχει επιβληθεί ενάντια σε διακεκριμένους μουσουλμάνους».²¹

Η αποφασιστικότητά του για την διατήρηση του νόμου και της τάξης, ήταν εξ ίσου φανερή, καθώς και η ενδυνάμωση των τοπικών εξουσιών.

Της θητείας του είχε προηγηθεί γόνιμη περίοδος, ανάπτυξης των Γραμμάτων και των Τεχνών, ώστε να δηλώνεται ότι «...από του 1870 μέχρι του 1878 ήρξατο η εγκαθίδρυσις των Μουσών εις την Κρήτην»²². Έτσι στα θέματα παιδείας, φιλόμουσος ο ίδιος, εκμεταλλεύεται την ευκαιρία και ενεργεί καταλυτικά για την θεσμική οργάνωση του Χριστιανικού εκπαιδευτικού συστήματος της Κρήτης, ώστε να του πλέκεται εγκώμιο από κάθε κατεύθυνση.

*« Η Κρήτη τυχούσα Γενικού Διοικητού του Ι. Φωτιάδου ανδρός φιλομούσου και ελευθερόφρονος και δια τούτο εν ευρυτάτη ερμηνεία εφαρμόσαντος τον Χάρτην τούτον, εκτήσατο ελευθερίαν πνεύματος και ενεργείας, Βουλήν ιδίαν νομοθετούσαν υπέρ του τόπου, και κατώρθωσε πλήν των άλλων να ικανοποιήση την φιλομάθειαν των τέκνων αυτής ιδρύουσα δημοτικά σχολεία, Ελληνικά και Γυμνάσια. Εψηφίσθη δε και νόμος περί παιδείας υπό της Βουλής κατά το έτος 1881...(και για τα Χριστιανικά και για τα Μουσουλμανικά Σχολεία) και εξευρέθησαν πόροι προς συντήρησιν των ιδρυθέντων σχολείων. Κατά την Σύνοδον ταύτην της Βουλής η Γενική Διοίκησης προθυμουμένη εκ παντός τρόπου να συντελέση εις την διάδοσιν της Παιδείας εισήγαγε νομοσχέδιον εις την Βουλήν προς επιψήφισιν ...εψηφίσθη και απετέλεσε τον πρώτον εκπαιδευτικόν Νόμον εν Κρήτη».*²³

Την εφαρμογή των περί παιδείας ψηφισμένων πλέον νόμων, Χριστιανών και Μουσουλμάνων «...αυστηρώς επεδίωξεν ο τότε Γεν. Διοικητής Ι. Φωτιάδης δια διαφόρων εγκυκλίων προς τας Τμηματικάς Εφορείας, επιστών την προσοχήν τούτων επί των ουσιωδωτέρων καθηκόντων άτινα επιβάλλει αυταίς ο περί Παιδείας Νόμος, προς τους Διοικητάς και Επάρχους περί του οριστέου ποσού εν τοις προϋπολογισμοίς των Δήμων υπέρ της δημοτικής εκπαιδύσεως, περί στατιστικής των εν Κρήτη σχολείων και των εν αυτοίς μαθητευομένων παιδων».²⁴

²⁰ Εφημερίς Κρήτη, ΙΒ, 570/9-05-1880 .

²¹ Περάκης Μ., ό. π. σ. 79 υποσ.

²² Πρακτικά Βουλής Κρήτης των ετών 1901-3. Αγόρευση Αντωνίου Μιχελιδάκη 13^{ης} Ιουνίου 1901.

²³ Κρητική Πολιτεία, Η εν Κρήτη Εκπαίδευσις, Εν Χανίοις, εκ του τυπογραφείου της Κρητικής Πολιτείας, 1904, σ. 8.

²⁴ Κρητική Πολιτεία, Η εν Κρήτη Εκπαίδευσις, ό. π. σ.13.

Και στα δύσκολα μπορούσε να ελέγχει την κατάσταση και να επιβάλλει το δίκαιο. Αναφέρεται λοιπόν ότι «...μέγα ζήτημα εγένετο ως προς την διανομή των κοινών των χριστιανικών και μουσουλμανικών σχολείων πόρων, καθ' όσον οι οθωμανοί βουλευταί εξήτουν να γίνη η διανομή τούτων εξίσου μεταξύ οθωμανών και χριστιανών. Το ζήτημα μετά σφοδράν συζήτησιν εν τη Βουλή ελύθη συμφώνως προς το δίκαιον ψηφισθέντος ίνα γίνη η διανομή αναλόγως του πληθυσμού εκατέρου στοιχείου.

Ισχύοντος του Νόμου τούτου τα συσταθέντα Ελλ. Σχολεία και Γυμνάσια ελειτούργουν κατά τα εν Ελλάδι ισχύοντα μέχρι του έτους 1889, ότε κατηργήθη ο νόμος όυτος και αντικατεστάθη δια νέου ψηφισθέντος εν τη ειδική των χριστιανών πληρεξουσίων συνεδρία και επικυρωθέντος δια Διατάγματος υπ' αριθ. 1233/1604 και χρον. 2 Ιουνίου 1889...».²⁵

Τόσο επιτυχημένη ήταν η θητεία του Φωτιάδη στην Κρήτη, ώστε παρά το ότι πολλές από τις θέσεις του ήταν μη αρεστές ή και ενοχλητικές ακόμη στην Κεντρική Οθωμανική Διοίκηση, εκείνος επιβίωνε και παρέμενε στη θέση του στο νησί. Σε δύσκολες στιγμές δεν δίστασε να υποβάλλει, και υπέβαλε την παραίτησή του.²⁶ Αλλά παρά το γεγονός ότι αυτή έγινε δεκτή μάλιστα, αναγνωρίστηκε ότι ήταν χαρισματικός και έγινε ο επαναδιορισμός του.²⁷

Μέσα στην ατμόσφαιρα της περιόδου, και στο περιβάλλον, ως Γενικός Γραμματέας της Γενικής Διοικήσεως, ο ιστορικός Σταυράκης Νικόλαος,²⁸ μας πληροφορεί σχετικά : «...Ο διοικητής όυτος συμπληρώσας το πενταετές διάστημα της εξουσίας του κατά το σχετικόν άρθρον της συμβάσεως, αναδιωρίσθη και διά δευτέραν πενταετίαν κατά Φεβρουάριον του 1884. Αλλά παραιτηθείς μετά εν έτος ανεχώρησεν εκ Κρήτης περί τα τέλη Μαΐου του 1885, κενόν δυσαναπλήρωτον εγκαταλείψας κατά την γενικήν και ομόφωνον πάντων των Χριστιανών Κρητών μαρτυρίαν, μη εξαιρουμένων μηδ' αυτών, πιστεύομεν, των επί της μακράς διοικήσεώς του δυσαρεστηθέντων. Η διοικήσις του Ι. Φωτιάδου πασά διεκρίθη ου μόνον δια την πίστην και ακριβή εφαρμογήν του γράμματος των προνομίων του τόπου, αλλά και διά την ευρυτάτην ερμηνείαν και επέκτασιν ήτις εδόθη εις αυτάς κατά το διάστημα τούτο.»²⁹

Η κριτική του Σταυράκη, δεν περιορίζεται μόνο στην επιτυχή περίοδο της διοικήσεως του Φωτιάδη. Επεκτείνεται και στην περίοδο που ακολούθησε την απομάκρυνσή του από τη Γενική Διοίκηση Κρήτης, καθώς και στο δυσαναπλήρωτο κενό που άφησε η απουσία του, τόσο στη Διοίκηση γενικά, αλλά και στο πνεύμα του πολιτεύματος της Χαλέπας. Έτσι αναφέρει χαρακτηριστικά :

«... Μετά την αναχώρησιν αυτού και την ανατροπήν του επί των ημερών αυτού ισχύσαντος συστήματος, το δια της συμβάσεως της Χαλέπας ιδρυθέν καθεστώς ήρξατο παρουσιάζον τα τρωτά και ελλιπή αυτού μέρη και ακράτητον βαίνον προς την παρακμήν και την χαλάρωσιν. Οι διορισθέντες διάδοχοί του, ο εις μετά τον άλλον, οικτρώς απετύγχανον, μέχρις ου μετά του τελευταίου Σαρτίνσκη πασά συμπαρεσύρθη ολόκληρος η νήσος εις την τελευταίαν κρίσιν, ης το τέρμα δεν φαίνεται επικείμενον έτι.»³⁰

²⁵ Κρητική Πολιτεία, *Η εν Κρήτη Εκπαίδευσις*, ό. π. σ. 13.

²⁶ Πληροφορίες από το Προξενικό αρχείο FOECA 195, 1483, Πρόξενος Sandwith προς το Foreign Office, αριθ. 5, 25-2-1884.

²⁷ Βλ. Εφημερίς «Κρήτη» της Γενικής Διοικήσεως Κρήτης φ. 687 / 22-03-1884. Επαναδιορισμός Ι. Φωτιάδη

²⁸ Σταυράκης, Ν., *Στατιστική*, ό. π., σ. 4.

²⁹ Σταυράκης, Ν., *Στατιστική*, ό. π., σ. 161 υποσ. 5.

³⁰ Σταυράκης, Ν., *Στατιστική*, ό. π.,

1.3 Νομοθετικό έργο. Κωδικοποίηση. Κρητικός Κώδιξ 1879 -1893

Η Κρήτη είχε την αγαθή τύχη να διοικηθεί στην πιο κρίσιμη φάση της πορείας της προς την ανεξαρτησία, από άνδρα ικανό, διπλωμάτη, γνώστη του τοπίου και της αποστολής την οποία του ανέθεσε με προσωπικό αυτοκρατορικό Φιρμάνι ο σουλτάνος.

Επιδόθηκε με ζήλο στο έργο του, και η παρουσία του στην αρχή έγινε αισθητή σε όλους τους τομείς του δημόσιου βίου της Κρήτης, τηρώντας και το γράμμα και το πνεύμα της Σύμβασης με ιδιαίτερη επιτυχία. Ιδιαίτερα μεγάλο βάρος έδωσε στη λειτουργία της Γενικής Συνελεύσεως και πλήθος νομοθετημάτων προέκυψε στο χώρο του νησιού. Το νέο νομοθετικό έργο που παρήχθη σε συνδυασμό με το ήδη υπάρχον από το παρελθόν, τους Γενικούς Κανονισμούς, αλλά και τους επόμενους Κανονισμούς, ήταν τόσο πλούσιο και πληθωρικό, ώστε προέβαλε η ανάγκη συλλογής, καταγραφής και κωδικοποίησής του, για να αξιοποιείται εύκολα από τους ενδιαφερομένους.

Έτσι συνεστήθη επιτροπή για τη σύνταξη της νομικής αυτής συλλογής, του βασικού δηλαδή σώματος των νόμων του Κρητικού δικαίου, που ονομάστηκε «Κρητικός Κώδιξ». Σε μια αποστροφή του λόγου του ο Νικόλαος Σταυράκης, που βρίσκεται στη Γενική Γραμματεία της Γενικής διοικήσεως Κρήτης, τότε, αναφέρει ότι οι κρητικοί Κώδικες «...συντάχτηκαν τη ημετέρα επιστασία».³¹

Ο Κρητικός Κώδιξ τυπώθηκε σε τρία τεύχη και περιέλαβε βασικές πηγές του τότε ισχύοντος Κρητικού Δικαίου, όπως τα Διατάγματα του 1858, τον Οργανικό Νόμο του 1867 και τη Σύμβαση της Χαλέπας του 1878.

Στην πρώτη μορφή του ο «Κρητικός Κώδιξ» εκδόθηκε στα Χανιά το 1879, με τον τίτλο : «Κρητικού Κώδικος, τεύχος πρώτον περιέχον τα κατά το έτος 1858 εκδοθέντα διατάγματα, τον Οργανικόν Νόμον του 1867, μετά των σχετικών αυτοκρατορικών φερμανίων, διατάγματα τινά μεταγενέστερα και την εν Χαλέπα Σύμβασιν του 1878 μετά των αναγκαίων υποσημειώσεων και παραπομπών. Εν Χανίοις εκ του τυπογραφείου της Γεν. διοικήσεως Κρήτης.»

Μετά δεκατέσσερα χρόνια, ακολούθησε και δεύτερη έκδοση, του «Κώδικα» σε δύο τεύχη, εμπλουτισμένη με ολόκληρη την ισχύουσα και τότε «κρητική νομοθεσία». Από τον πρόλογό της, μαθαίνουμε και το ιστορικό της έκδοσης, σύμφωνα με τον οποίο: «...η Σεβ. Γεν. Διοίκησις (Κρήτης) συνέστησε την ημετέραν επιτροπήν και ενετείλατο αυτή όπως μελετήση πάντας τους μετά την έκδοσιν του Κρητικού Κώδικος προς συμπλήρωσιν ή τροποποίησιν των προϋπαρχόντων νόμων ψηφισθέντας υπό της Γεν. Συνελεύσεως, επικυρωθέντας δ' υπό της Υψ. Πύλης και δυνάμει του θεμελιώδους

³¹ Βλ. Σταυράκης Ν., *Στατιστική της νήσου Κρήτης*, ό. π. σ. υποσ. (5)

δικαιώματος της Γεν. Διοικήσεως εκτελεστούς κηρυχθέντας υπό ταύτης νόμους, οδηγίας, ψηφίσματα και τα κανονιστικά τούτων διατάγματα και εγκυκλίους και, αφού διαχωρίση εκ των νομοθετημάτων τούτων και σημειώση τα τε καταργούντα και τα καταργούμενα, νέαν καταρτίση συλλογήν αυτών. Διό συλλέξασα η επιτροπή αύτη πάντα τα από του έτους 1284 μέχρι του 1310 (1868-1893) χορηγηθέντα εις την Κρήτην προνόμια μετά των σχετικών Αυτοκρατορικών Φιρμανίων άπασαν την εν ισχύι Κρητικήν νομοθεσίαν, διατάγματά τινά της Γενικής Διοικήσεως και εγκυκλίους αυτής τε και της Εισαγγελίας των Εφετών, ως και πάσας τας αναγκαίας διασαφήσεις περί των γενομένων επί τούτων τροποποιήσεων και περί των καταργηθεισών διατάξεων, κατήρτισε την παρούσαν συλλογήν υπό την αιγίδα της Α. Α. Μεγαλειότητος του Σεπτού ημών Άνακτος, και εκδίδει νυν αυτήν εις δύο τεύχη.

Εν Χανίοις τη 11 Φεβρουάριου 1893.

Τα μέλη της προς συλλογήν και κατάταξιν των νόμων επιτροπής

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΤΑΖΕΔΑΚΗΣ Εφέται

ΜΕΧΜΕΤ ΛΑΤΗΦ ΠΕΤΕΙΝΑΚΗΣ

Ο παρά τη Γεν. Διοικήσει μεταφραστής

ΑΒΡΑΑΜ ΛΕΥΚΟΧΕΙΡ

Οι επιτηρούντες την έκδοσιν του Τουρκικού κειμένου

ΓΙΩΡΓΟΣ Ι. ΚΑΛΑΪΣΑΚΗΣ Αρχιγραμματείς του Γεν. Δ. Συμβουλίου.

ΙΒΡΑΗΜ ΝΕΣΙΜΗ ΒΕΝΤΟΥΡΑΚΗΣ

Διακρίνουμε λοιπόν, μια Επιτροπή «προς συλλογήν και κατάταξιν των νόμων» από δυο Εφέτες, των οποίων τα επώνυμα δηλώνουν και την κοινότητα που εκπροσωπούν, να επιμελούνται την συλλογή, συνεπικουρούμενοι από γραμματειακή και μεταφραστική υποστήριξη.

Η συλλογή της Επιτροπής αυτής έφερε τον τίτλο : «Κρητικός Κωδιξ, περιέχων τα από του έτους 1868 μέχρι σήμερα χορηγηθέντα εις την Κρήτην προνόμια μετά των σχετικών αυτοκρατορικών φιρμανίων, άπασαν την εν ισχύι κρητικήν νομοθεσίαν, διατάγματα τινά της γενικής διοικήσεως και εγκυκλίους αυτής τε και της εισαγγελίας των εφετών. Έκδοσις δευτέρα τεύχος α'. εν Χανίοις εκ του τυπογραφείου της γενικής διοικήσεως Κρήτης 1893».

Παρ' όλα αυτά η επίσημη αυτή συλλογή, «Κρητικός Κωδιξ», δεν υπήρξε πλήρης και κωδικοποιημένη, ούτε ως προς το μέρος των τουρκικών νομοθετικών πηγών και των προνόμιων, τα οποία είχαν παραχωρηθεί στην Κρήτη, ούτε βέβαια, πολύ περισσότερο, ως προς τις λοιπές πηγές του Κρητικού Δικαίου.

Επί πλέον κατά την πενταετία που ακολούθησε προστέθηκε η πολύ γόνιμη σε παραγωγή δικαίου, τελευταία φάση του Κρητικού ζητήματος, λίγο πριν περίοδο της Κρητικής Πολιτείας. Η εποχή νομοθετικά ήταν κατ' εξοχήν γόνιμη, με αξιόλογα νομοθετικά κείμενα, αφού ίσχυσε παράλληλα με το επαναστατικό δίκαιο των Κρητικών και οι διεθνείς συνθήκες περί Κρήτης (Διεθνές Δίκαιο), από τους στρατούς Κατοχής των Μεγάλων Δυνάμεων και της Ελλάδος.

Το κενό που υπήρξε, και την ανάγκη ευρύτερης κωδικοποίησης, της επιπλέον νομοθεσίας, που προέκυψε ωστόσο, ανέλαβε να καλύψει ο ιδιωτικός τομέας. Συνέγραψε και έκδωσε ανάλογο έργο, με τίτλο : «Ειδικοί νόμοι παρά τοις Χριστιανοίς και Οθωμανοίς της Κρήτης» και συγγραφείς τους Γεώρ. Πλουμίδη και Κων. Γ. Φουρναράκη. Το έργο εκδόθηκε στα Χανιά το 1895, σε τρία τεύχη.

Από τον πρόλογο της νομικής συλλογής αυτής, πληροφορούμαστε το σκεπτικό των συγγραφέων της. Απευθυνόμενοι «τοις ενδιαφερομένοις» εξηγούν :³² « Από του 1858 αι σχέσεις του οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου των Χριστιανών της Κρήτης διέπονται υπό του Ρωμαϊκού δικαίου. Αι τότε καταρτισθείσαι Δημογεροντίαι έσχον την εξαιρετικήν περί των σχέσεων τούτων δικαιοδοσίαν. Έκτοτε, και ιδίως από του 1879, επήλθον διάφοροι νόμοι και άλλως οργανίσαντες τας δικαιοδοτούσας αρχάς και εις το ουσιαστικόν δίκαιον ποικίλας επενεγκόντες μεταρρυθμίσεις. Η Κυβερνητική συλλογή του 1880 περιέλαβε μόνον την Ειδικήν δικονομίαν' η δε του 1893 περιωρίσθη στενώς εις τους γενικούς νόμους τους διέποντας πάντα τα εν Κρήτη σύνοικα στοιχεία. Ως εκ τούτου απέβη αναγκαία ειδική συλλογή των παρ' ημίν νόμων, οίτινες επελθόντες μετά την εισαγωγήν του Ρωμ. Δικαίου απαρτίζουσι εν συνόλω το διέπον τους Χριστιανούς δικονομικόν και αστικόν δίκαιον ως προς τας οικογενειακάς και κληρονομικάς σχέσεις. Εισί μεν οι νόμοι ούτοι κατεσπαρμένοι εν τη Κυβερνητική εφημερίδι Κρήτη' αλλά και ευάριθμοι εισίν οι κατέχοντες αρτίαν αυτής συλλογήν και ταύτης η χρησιμοποίησις επαχθής και τοις έχουσι... ».

Και συνεχίζει ο ένας εκ των συγγραφέων Πλουμίδης, που υπογράφει στο τέλος «... Δειλοί προ τοσούτων δυσχερειών περιωρίσθημεν εις την ξηράν και μηχανικήν των κειμένων παράθεσιν, αποφυγόντες μετ' επιμελείας παράτολμα εγχειρήματα. Άλλως τε δεν διενοήθημεν συγγραφικάς δάφνας, ουδ'εξηλώσαμεν τας αμφιβόλους των καινοτομιών φήμας. Τούτο μόνον αν επετεύχθη δια της παρούσης εκδόσεως, ευκολία τις των περί τους νόμους ασχολουμένων και μεθοδική τις της ύλης κατάταξις, τούτο μόνον ικανοποιεί την φιλοδοξίαν ημών.

Ταύτα περί των χριστιανικών νόμων.

Της συλλογής και μεταφράσεως των παρ' Οθωμανοίς ειδικών νόμων επεμελήθη ο κ. Φουρναράκης· ούτος ας έχει παρατηρήσεις θα προτάξη εις το οικείον μέρος.»

Τόσο η δημόσια όσο και η ιδιωτική πρωτοβουλία, μας άφησαν έτσι σπουδαίο έργο, σημαντικό κομμάτι της ιστορίας μας και δη της «νομοθεσίας»³³ της Χριστιανικής Κοινότητας του νησιού, για την περίοδο αυτή που μελετούμε.

³² Πλουμίδου Γ.- Φουρναράκη Γ. Κων., *Ειδικοί νόμοι παρά τοις Χριστιανοίς και Οθωμανοίς της Κρήτης*. Εν Χανίοις 1895, τ. 1,2,3

³³ Γράφουμε «νομοθεσίας» γιατί και ακόμη όταν ήταν προϊόν κοινοβουλευτικού ελέγχου, (Γενικής Συνελεύσεως κλπ.) για να πάρει την τελική, ουσιαστική μορφή ισχύος της, έπρεπε να κυρωθεί από το σουλτάνο και να γίνει εκτελεστή, με επόμενο διάταγμα. Ελλόχευε δηλαδή πάντα το σουλτανικό δικαίωμα αρνησικυρίας, το οποίο δημιουργούσε την ποιοτική αυτή διαφορά με τη γνήσια νομοθεσία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ Τα ζητήματα μετά τη Σύμβαση της Χαλέπας

2.1 Το Πιστωτικό Ζήτημα (1879) Κανονισμός των προ του 1866 Παλαιών Χρεών

Η έννοια του ζητήματος των παλαιών χρεών ήταν το πολύπλοκο πρόβλημα το οποίο προέκυψε στο νησί της Κρήτης μετά την τρίχρονη επανάσταση του 1866-9 ως συνέπεια των καταστροφών από τις πολεμικές επιχειρήσεις, που έγιναν σε συνδυασμό με την κατάσταση αφορίας, που ακολούθησαν την περίοδο εκείνη.

Εμπλεκόμενοι στο πρόβλημα ήταν αφενός μέλη και των δύο κοινοτήτων Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι, το τραπεζικό σύστημα (Ορφανικές τράπεζες και το Κοινοφελές Ταμείο) σε συνδυασμό με την Οθωμανική διοίκηση (Αυτοκρατορικό ταμείο) και Ταμείο Γενικής Διοικήσεως του νησιού.¹

Οι πιστωτές διακρίνονται σε τέσσερις κατηγορίες και ήταν : α) διαφόρων ειδών ιδιώτες, β) οι Ορφανικές Τράπεζες, γ) το Κοινοφελές Ταμείο και δ) η αυτοκρατορική Κυβέρνηση.

Στους χρεοφειλέτες συναντούμε: από τους πιο φτωχούς γεωργούς ως τους πλούσιους γαιοκτήμονες, τους ενοικιαστές φόρων και γης, και τους εμπόρους.

Η αδυναμία εκπλήρωσης της αποστολής, του Κοινοφελούς Ταμείου και η εκτροπή του από τους στόχους του, καθώς και ο δανεισμός κυρίως αστών και εμπόρων σε βάρος των κεφαλαίων ενίσχυσης των γεωργών, οδήγησε σε πιστωτικό αδιέξοδο.

Πολλοί αστοί και κυρίως Οθωμανοί έμποροι, με την επιρροή και τις προσβάσεις που διέθεταν, δανείζονταν και στη συνέχεια πλουτίζουν δηλώνοντας αδυναμία αποπληρωμής του χρέους. *«Πλούτιζαν Τοκογλυφικά² στη συνέχεια δανείζοντας όμως φτωχούς αγρότες, που δεν διέθεταν εγγυήσεις και προσβάσεις στο κοινωνικό σύστημα ...»* ο δανεισμός χρημάτων αποτελούσε κερδοφόρα επιχείρηση και κάποιοι, οι τοκιστές ή «μαγαζετζήδες» είχαν αναπτύξει ιδιόμορφη εμπορική δραστηριότητα, μετατρέποντας την σε επάγγελμα. Εκμεταλλευόμενοι την ανάγκη των χωρικών τους δάνειζαν τοκογλυφικά και μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα έπειτα οι χωρικοί αναγκάζονταν σε ευτελείς τιμές, είτε να μεταβιβάζουν στους δανειστές τους την κτηματική περιουσία τους ή να την εκπλειστηριάζουν για να δυνηθούν ν' αποπληρώσουν τα δάνεια τους

¹ Περάκης Μ., ό. π. σ. 329.

² Περάκης Μ., ό. π. σ. 331.

Περιστασιακά ασκούσαν πιέσεις από την διοίκηση για πληρωμές χρεών, ακόμη και με φυλακίσεις ή τη δυναμική εμφάνιση εισπρακτόρων και εισπρακτικών επιτροπών, τις οποίες υποστήριζε η ντόπια χωροφυλακή.

Έτσι προοδευτικά πρόβαλε το πρόβλημα αποπληρωμής δανείων, τόσο προς τους δανειστές όσο και προς τα πιστωτικά ιδρύματα (Ορφανικές Τράπεζες και υποκαταστήματα του Κοινοφελούς Ταμείου) τα οποία αδυνατούσαν να ισοσκελίσουν τα έσοδα τους για να δανείζουν στη συνέχεια αλλά όφειλαν και στο Οθωμανικό δημόσιο.

Το θέμα απασχόλησε τη Γενική Συνέλευση, ώστε οι πληρεξούσιοι να εισηγηθούν την λήψη μέτρων, που αφού επικυρωθούν από την Πύλη, θα έδιδαν την ενδεχόμενη λύση.

Στα 1879 συστάθηκε εισηγητική Επιτροπή από πέντε Χριστιανούς και τρεις Μουσουλμάνους που μελέτησε το θέμα. Οι προτάσεις της³ όμως δεν ικανοποίησαν γιατί δίχασαν τις απόψεις. Διέκριναν τους οφειλέτες χωρίζοντας τους χρονικά. Στη μια κατηγορία, εκείνους προ του 1866, χαρακτηρίζοντάς τους οφειλέτες παλαιών χρεών, Χριστιανούς και Μουσουλμάνους, αστούς και χωρικούς (επαρχιώτες). Άλλη κατηγορία, σε οφειλέτες των χρεών, μετά την επανάσταση του 1866.⁴

Τα τελικά μέτρα που υιοθετήθηκαν για να παρθούν ύστερα από την επικύρωση της Πύλης κινούνταν προς την κατεύθυνση ελάφρυνσης του χρέους των οικονομικά ασθενέστερων και των αδύναμων να πληρώσουν, των φτωχών δηλαδή. Η διάταξη που εγκρίθηκε και απόκτησε νομική ισχύ, είχε όμως διπλή ανάγνωση. Ποιοί θα εκληφθούν και θα οριστούν ως φτωχοί; οι αδύναμοι να πληρώσουν το χρέος τους, ή οι όντως κατεστραμμένοι άποροι και πτωχοί; Μέχρι το καλοκαίρι του 1880, ο ορισμός τους ήταν ασαφής

Συστάθηκαν και πάλι άλλες 4/μελείς μεικτές επιτροπές από δύο Χριστιανούς και δύο Μουσουλμάνους, μια κατά Διοικητικά Τμήματα. Με απόφαση της Γενικής Συνελεύσεως, Απρίλη 1880, που δημοσιεύτηκε στην επίσημη Εφημερίδα Κρήτη, μέσα Ιουνίου 1880⁵ τα μέλη των οποίων, ως αιρετοί άρχοντες εργάστηκαν και αποφάσισαν με ιδιοτέλεια, για το πολιτικό τους συμφέρον, ποιούς θα χαρακτήριζαν φτωχούς.⁶

Υπήρξε μεγάλη αναστάτωση γιατί δεν ήταν δύσκολο οι οφειλέτες να εξασφαλίζουν από το χωριό τους κάποιο πιστοποιητικό που θα βεβαίωνε ότι ήταν άποροι και αδυνατούσαν να εξοφλήσουν το χρέος τους μέσα σε συγκεκριμένο χρονικό διάστημα.⁷

Αφού όμως ο οφειλέτης κατόρθωνε να ενταχθεί στην κατηγορία των απόρων έπρεπε να καθοριστεί και μία από τις τρεις περιπτώσεις απόρων που ανήκε και διακρίνονταν μεταξύ τους ανάλογα με την περίπτωση καθενός, την οποία προσδιόριζαν τα εισοδήματα και η δυνατότητα αποπληρωμής των χρεών τους.

Η πρώτη περίπτωση, περιλάμβανε όσους μπορούσαν να πληρώσουν το χρέος τους σε χρονικό διάστημα πέντε ετών.

³ Βλ. Επίσημη Εφημερίδα Κρήτη, φ. 513/ 1-3-1879, συνεδρίαση Γενικής Συνελεύσεως της 15-2-1879 «*Εκθεσις περί των παλαιών χρεών*».

⁴ Βλ. Περάκης Μ., ό. π. σ. 338.

⁵ Βλ. Εφημερίδα Κρήτη, φ. 573, 18-6-1880 και «*Κανονισμός Παλαιών Χρεών*» Κρητικός Κώδιξ τ. β' άρθρο 1 σ. 245 και 247 υπ.1.

⁶ Περάκης Μ., ό. π. σ. 341.

⁷ Περάκης Μ., ό. π. σ. 342.

Η δεύτερη, όσους μπορούσαν να πληρώσουν το χρέος τους σε χρονικό διάστημα οκτώ ετών και η τρίτη όσους αδυνατούσαν να αποπληρώσουν τα χρέη τους.

Και στις τρεις πιο πάνω κατηγορίες απόρων γινόταν απαλλαγή από τους τόκους των τριών ετών της επανάστασης 66-69 καθώς και η μείωση του επιτοκίου στο 9 % τοις εκατό.

Στους οφειλέτες της πρώτης και της δεύτερης περίπτωσης, δίδόταν η εξαιρετικά ευεργετική παροχή περιόδου χάριτος και η δυνατότητα να δανείζονται από τα Κοινοφελή Ταμεία, όσα όφειλαν στους δανειστές τους, μεταφέροντας έτσι τα βάρη τους στα πιο πάνω υποκαταστήματα.

Η τρίτη κατηγορία των αδύναμων απόρων οφειλετών, ήταν η πιο καλύτερη ως πλέον ευνοούμενη, για όσους αναγνωριζόταν ότι αδυνατούσαν να αποπληρώσουν.

Αν δεν διέθεταν περιουσία, και αυτοί και οι εγγυητές τους, το χρέος τους διαγραφόταν. Και στο σημείο αυτό ισχύει το γνωστό «πενία τέχνας κατεργάζεται».

Με διάφορα προσχήματα και εικονικές μεταβιβάσεις ιδιοκτησίας σε συγγενείς τους, πολλοί επετύγχαναν την παραγραφή των χρεών τους. Όσοι όμως ενώ διέθεταν περιουσία εντάσσονταν στην κατηγορία των αδύναμων για αποπληρωμή απόρων, ο νόμος τους υποστήριζε. Ένα μέρος της περιουσίας τους ικανό και αρκετό για την εξασφάλιση της διαβίωσής τους, έμενε άθικτο, το δε υπόλοιπο, όσο έμενε θα εκποιούνταν προς όφελος των δανειστών τους.

Υπήρξαν αντιδράσεις στα θεσπιζόμενα από τη Γενική Συνέλευση μέτρα αυτά, αλλά η πλειοψηφία των μελών της, ήταν στην κατηγορία των οφειλετών και αδυνατούσαν να τα ανατρέψουν.

Μουσουλμάνοι και Χριστιανοί έμποροι, που θίγονταν διαμαρτυρήθηκαν με ψήφισμά τους στο Μεγάλο Βεζίρη, να μην επικυρώσει την ψηφισμένη σχετική νομοθεσία. Αλλά τελικά το Ζήτημα ρυθμίστηκε οριστικά 14 Ιουλίου 1879 με την επικύρωση του Νόμου αυτού από την Πύλη._

Ζημιώθηκαν έτσι οι Ορφανικές Τράπεζες, την κατάργηση των οποίων πρότειναν οι πληρεξούσιοι, καθώς και τα κεφάλαια του Κοινοφελούς Ταμείου, το οποίο αδυνατούσε να τα συγκεντρώσει ξανά. Για το Ταμείο μάλιστα αυτό συστάθηκε Επιτροπή Ελέγχου από την Γ. Συνέλευση, η οποία διαπίστωσε, ότι από τα κεφάλαιά του, αντί των γεωργών, δανείζονταν Μουσουλμάνοι έμποροι, ακόμη και το Δημόσιο Ταμείο της Γενικής Διοικήσεως Κρήτης,⁸ αλλά αδυνατούσε να εισπράξει όσα είχε δανείσει ώστε ν' ανακτήσει τα κεφάλαια του.

Έγιναν συστάσεις στη διεύθυνση και τα όργανα του Ταμείου, για τη σωστή σύμφωνα με τους στόχους λειτουργίας του, ενώ προτάθηκε παράλληλα η ίδρυση άλλου πιστωτικού ιδρύματος στο νησί.

Παρά τις ενέργειες σύναψης δανείου από κεφάλαια του τμήματος της νομαρχίας Τρίπολης της Λυβής⁹ με σημαντικά ποσά, δεν μπορούσε να εισπράξει τα οφειλόμενα σε δανεισμούς με αποτέλεσμα το πιστωτικό αδιέξοδο.

⁸ Περάκης Μ., ό. π. σ. 331 . «Μεταξύ των δανειζομένων συγκαταλέγονται επίσης τα Ελληνικά μοναστήρια και η Χριστιανική Κοινότητα Ηρακλείου, η τελευταία είχε δανιστεί από εμπόρους για τη χρηματοδότηση του μητροπολιτικού ναού του Αγίου Μηνά».

⁹ Περάκης Μ., ό. π. σ. 325.

Στα 1881η Γενική Συνέλευση και ο Γενικός Διοικητής μερίμνησαν να επιτραπεί η ίδρυση στο νησί, ενός πιστωτικού ιδρύματος.¹⁰ Στράφηκαν τότε προς την κατεύθυνση της ίδρυσης Τράπεζας στο νησί.

Από την Κωνσταντινούπολη εκδήλωσε ενδιαφέρον η Ζαρίφεια Τράπεζα.¹¹ Η Τράπεζα Ζαρίφη, θα είχε την μορφή κτηματικής, προεξοφλητικής, γεωργικής, ταμειυτικής και εκδοτικής Τράπεζας.¹² Για τη δανειακή σύμβαση της οποίας σύμφωνα με συζητήσεις της Γενικής Συνέλευσης της Κρήτης, υπήρξαν αντιρρήσεις και επιφυλάξεις. Κρίθηκε ότι δεν εξυπηρετεί τα συμφέροντα των Κρητικών και στην ουσία αφαιρεί κυριαρχικά δικαιώματα από τους Κρητικούς.

Έτσι απορρίφτηκε η πρόταση της δανειακής σύμβασης της για να ιδρυθεί στο νησί αργότερα (1899) η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος.

Σημαντικό, και καθοριστικό θετικό ρόλο διαδραμάτισαν στη λύση του ζητήματος αυτού ο χριστιανός Γεν. Διοικητής Κρήτης, Ιωάννης Φωτιάδης πασάς που στη φιλοσοφία ισότιμης αντιμετώπισης των δύο κοινοτήτων διαμεσολάβησε στη Πύλη φορτικά ν' αποδεχθεί τις ελαφρύνσεις και τις βελτιώσεις υπέρ των Χριστιανών, όσο και ο Ρεούφ Πασάς, που τηρώντας τα προσχήματα και τις ισορροπίες έφτασε στο σημείο να εμφανίζεται ως αυστηρός και σκληρός στις θέσεις του, αλλά να εξαγγέλλει ακόμη και το χάρισμα των χρεών.

Στις θέσεις τους αυτές οι παραπάνω είχαν την υποστήριξη και των πρεσβευτών των Μεγάλων Δυνάμεων (Αγγλίας - Γαλλίας) οι οποίοι είχαν ενεργό ρόλο και ανάμειξη με προτάσεις και νουθεσίες τους προς την Υψηλή Πύλη, για τα μέτρα που έπρεπε να παρθούν.

¹⁰ Περάκης Μ., ό. π. σ. 355.

¹¹ Περάκης Μ., ό. π. σ. 355 και επίλογος.

¹² Περάκης Μ., ό. π. σ. 355.

2.2 Το Επισκοπικό Ζήτημα Κρήτης 1880-1882

#

Το επισκοπικό ζήτημα πού απασχόλησε την Εκκλησία της Κρήτης κατά το 1880-1882, υπήρξε αποτέλεσμα των διεργασιών και συνθηκών της εθνικής και κοινωνικής άνοιξης τις οποίες δημιούργησε στην Κρήτη, η εφαρμογή της Σύμβασης της Χαλέπας (1878) αλλά και του εθνικού δικαίου των Κρητών. Σύμφωνα με τις απόψεις αυτές μπορούσαν και οι λαϊκοί, να παρεμβαίνουν στις εκλογές των επισκόπων τους. Άλλοτε υποδεικνύοντας κληρικούς, τους οποίους είτε αποδέχονταν και αναγνώριζαν και οι αρχιερείς της Κρήτης, είτε άλλοτε όχι.

Κάποτε όμως υπήρξαν και αντιθέσεις της Χριστιανικής κοινότητας με επισκόπους. Τότε τα πράγματα οδηγήθηκαν σε αδιέξοδο. Το ζήτημα τότε ξεπεράστηκε κατ' οικονομίαν, είτε με την αναχώρηση του εκλεγμένου επισκόπου από την επαρχία του, ή την τελική μη εγκατάστασή του σ' αυτή.

Χαρακτηριστικό είναι επίσης το γεγονός ότι οι Κρήτες Χριστιανοί υποδείκνυαν και εξέφραζαν άποψη, όχι μόνο για τους επισκόπους αλλά και για τους μητροπολίτες, ακόμη, οι οποίοι επρόκειτο να τους ποιμάνουν.

Στις διεργασίες των ανωτέρω γεγονότων της Χριστιανικής Κοινότητας Κρήτης δεν μπορούσε να απουσιάζει, όπως ήταν φυσικό, το Οικουμενικό Πατριαρχείο, απ' όπου κανονικά εξαρτιόταν και εξαρτάται η Εκκλησία της Κρήτης. Συμμετέχει επίσης παράλληλα και η Πύλη, στην Οθωμανική επικράτεια της οποίας υπαγόταν η Κρήτη, καθώς και η Ελληνική Κυβέρνηση, με την οποία οι χριστιανοί της Κρήτης είχαν επικοινωνία, αμφίδρομη σχέση, κοινή εθνική συνείδηση, και αγωνίζονταν γι' αυτό, να ενώθούν με το ελλαδικό κράτος.

Στον αγώνα αυτό συναντούμε να πρωτοστατούν κληρικοί της Κρήτης, όπως ο Παρθένιος Περίδης και ο Παρθένιος Κελαϊδής, οι οποίοι συμμετέχουν και στο επισκοπικό ζήτημα, εξαιτίας της απήχησης που είχαν στις συνειδήσεις των χριστιανών, για τη συμβολή τους στους εθνικούς αγώνες.

Ρίχνεται έτσι άπλετο φως, όχι μόνο σ' ένα μεγάλο ζήτημα που αναφύεται στο τέλος του προηγούμενου αιώνα, της Χριστιανικής κοινότητας της Κρήτης, αλλά παρουσιάζει και τις σχέσεις των χριστιανών της Κρήτης με τους αρχιερείς τους, στο δεύτερο μισό του ίδιου αιώνα, μετά την εκλογή, από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, του Μητροπολίτη Κρήτης Τιμοθέου Καστρινογιαννάκη, και την τελική διευθέτηση του επισκοπικού ζητήματος.

«Ο όρος «επισκοπικό ζήτημα» προσδιορίζει όλες τις διεργασίες που έγιναν στις επισκοπές Ρεθύμνης και Αυλοποτάμου, Κυδωνίας και Αποκορώνου, Κισσάμου και Σε-

λίνου από το 1880, όταν οι επίσκοποι της Κρήτης, με μητροπολίτη το Μελέτιο, εξέλεξαν επισκόπους τον Ιερόθεο Πραουδάκη για την επισκοπή Κυδωνιάς, τον Παρθένιο Κελαϊδή για την επισκοπή Κισσάμου, και το Διονύσιο Καστρινογιαννάκη για την επισκοπή Ρεθύμνης. Των επισκοπικών εκλογών είχαν προηγηθεί ψηφίσματα και ενυπόγραφες αναφορές από τούς χριστιανούς των επαρχιών της Κυδωνιάς και Αποκορώνου κυρίως υπέρ του Νικάνδρου Ζαννουβίου, και Κισσάμου και Σελίνου υπέρ του αρχιμανδρίτη Παρθενίου Περίδη, κατά το μεγαλύτερο μέρος, και υπέρ του ιερομονάχου Γερασίμου Σφακιωτάκη από ένα μικρότερο αριθμό κατοίκων.

Παράλληλα στην επισκοπή αυτή εκδηλώθηκε διάθεση για επαναφορά του επισκόπου, πρώην Κισσάμου και Σελίνου, Γερασίμου Στρατηγάκη. Οι χριστιανοί της επισκοπής Ρεθύμνης ζητούσαν επίσκοπο καταγόμενο από την περιοχή, χωρίς να αναφέρονται επιμόνως σε συγκεκριμένο πρόσωπο». ¹³

Από πολύ παλαιότερα, πενήντα περίπου χρόνια πριν, από το 1830, οι Κρήτες παρενέβαιναν στις εκλογές των επισκόπων τους και είναι εύλογη η απορία με ποιό τρόπο γινόταν η συγκεκριμένη αυτή παρέμβαση. Προκύπτει όμως ότι υφίσταται : «... κάποια σύναξη προκρίτων ή δημογερόντων οι όποιοι υποδεικνύουν έναν υποψήφιο, ο οποίος στη συνέχεια χειροτονείται από τον Κρήτη. Κάτι τέτοιο γινόταν, χωρίς όμως να είναι θεσμοθετημένο». ¹⁴ Και στο σημείο αυτό ακριβώς εντείνεται η προσοχή μας στο άτυπο της υποθέσεως της κοινωνικής αυτής παρέμβασης. ¹⁵

Αναφέρεται δηλαδή στον τύπο τότε ότι «...οι Χριστιανοί κάτοικοι έχωσι προ 40 περίπου ετών κεκτημένον το δικαίωμα του να εκλέγωσι τους επισκόπους αυτών, το δε δικαίωμα τούτο θεωρούσι πολύτιμον και είναι αδύνατον όσον και εάν επιμένη η Εκκλησία και όστις δήποτε ομοφρονών αυτή να το απωλέση...». ¹⁶ Στη συνέχεια αναφέρουν ότι «...το έθιμον της επεμβάσεως του λαού εν Κρήτη εις τα της εκλογής των επισκόπων είναι τόσον αρχαίον, ώστε έλαβεν ισχύν νόμου... ο λαός δεν θέλει ανεχθή να καταργηθή εν Κρήτη αρχαίον έθιμον...». ¹⁷

Εκτός από τις παρεμβάσεις τους στις επισκοπικές εκλογές, οι Κρήτες, ενδιαφέρονται ζωηρά και για τα πρόσωπα που εξέλεγε το Πατριαρχείο, στη θέση του μητροπολίτη Κρήτης. Όπως των Μελετίου, Σωφρονίου και Τιμοθέου, ¹⁸ τελευταίων δηλαδή μητροπολιτών του 19^{ου} αιώνα, όπου έχουμε ουσιαστικές παρεμβάσεις. ¹⁹

¹³ Νανάκης Α. Ανδρέας, Διάκονος, *Το Επισκοπικό ζήτημα 1880-1882 και η Εκκλησία της Κρήτης*, Εκδόσεις «Τέρτιος» Κατερίνη, 1992, ISBN: 960-7297-42-43, σ. 15.

¹⁴ Νανάκης Α., Ο. π. σ. 16.

¹⁵ Νανάκης Α., Ο. π. σ. 16 . Σαφέστατες αναφορές γίνονται για τούς επισκόπους Αρτέμιο (1831-1846), Κάλλιστο (1846-1858) και Μισαήλ (1859-1869), τους οποίους «οι κάτοικοι εν τω δικαίωματι των προ πολλών ετών εξέλεξαν επισκόπους». Οι ανωτέρω επίσκοποι εξελέγησαν, με παρέμβαση των Κρητών και αρχιεράτευσαν στην επισκοπή Κυδωνιάς και Αποκορώνου τα έτη 1831-18692.

¹⁶ Εφημερίδα, Τα Λευκά Όρη, Χανιά, 10 Απριλίου 1881.

¹⁷ Εφημερίδα Χανίων, Τα Άπτερα, 22 Νοεμβρίου 1880.

¹⁸ Βλ. Πίνακα Διοικητικών και εκκλησιαστικών αρχών Κρήτης, Παράρτημα σ. 14.

¹⁹ Νανάκης Α. Ανδρέας, ό.π. σ. 7. - Τωμαδάκης Ν., «Ειδήσεις και έγγραφα της Εκκλησίας Κρήτης επί τουρκοκρατίας», Ε.Ε.Β.Σ. σ.208-209. Του ίδιου, «Έλεγχος των εν Κρήτη αρχιερατευσάντων επί τουρκοκρατίας (1645-1898)», Ε.Ε.Κ.Σ., 3(1940), σ. 133-134. Βλ. επίσης, Φανουράκης Ευμενιος, επίσκοπος, «Δύο πατριαρχικά γράμματα προς τον Μητροπολίτην Μελέτιον Καβάσιλαν», Κρ. Χρ., 8 (1954), σ. 211-215.

Το πνεύμα της Σύμβασης της Χαλέπας (1878), με τις ελευθερίες και τα δικαιώματα που τους παραχωρούσε, επέτρεπε στους Κρητικούς, να έχουν άποψη, ν' ανακατεύονται και να επιμένουν στα Κοινά και πολύ περισσότερο στην εκλογή και εγκατάσταση των υποψήφιων αρχιερέων που υπέδειξαν.

Στο γεγονός αυτό συνέβαλαν και προηγούμενα παρόμοια ή παραπλήσια δεδομένα όπως ο επαναστατικός χαρακτήρας τους, που είχαν μάθει να επιμένουν στις επιλογές τους, στη δυσκολία σε συμβιβασμούς και στην υπερηφάνειά τους. Γι αυτό αναφέρεται ότι «*Ο Κρής ουχί μόνον εκκλησιαστικώς αλλά ούτε πολιτικώς εννοεί να διευθύνηται ως κτήνος. Διό ποταμούς αιμάτων και μυριάδων θυσιών απέκτησε προνόμια, άτινα θέλει διατηρήσει αλώβητα και ως προς τους Εκκλησιαστικούς αυτού Άρχοντας*». ²⁰

Η Κρήτη είχε αποκτήσει μορφωμένους και ικανούς κληρικούς, απόφοιτους του πανεπιστημίου Αθηνών αλλά κυρίως και της Θεολογικής Σχολής Χάλκης. Ήταν λοιπόν φυσικό οι Κρητικοί να έχουν άποψη και να ελπίζουν στην εκλογή των συμπατριωτών τους ως επισκόπων, αφού γνώριζαν τον χαρακτήρα τους, τη νοοτροπία, τα ήθη, τα έθιμα αλλά κυρίως τις ιδιαιτερότητες τις προσφοράς τους, όταν μάλιστα αυτοί είχαν συμμετοχή και στους αγώνες της Κρήτης ή διακρίνονταν για την υψηλή επισημονική και πνευματική τους κατάρτιση.

Στο επισκοπικό λοιπόν ζήτημα που προέκυψε, η πλειοψηφία της Χριστιανικής Κοινότητας, πρότεινε τότε για την επισκοπή Κυδωνιάς και Αποκορώνου το Νίκανδρο Ζαννούβιο, από το χωριό Ψίλες Κυδωνιάς²¹ και για την επισκοπή Κισσάμου και Σελίνου τον Παρθένιο Περίδη από το χωριό Ρογδιά Κισσάμου²². Ως κριτήρια επιλογής τους υπήρξαν για μεν τον πρώτο η παιδεία και η καταγωγή του, ενώ για τον δεύτερο, η συμμετοχή του στους αγώνες της Κρήτης.

Η επιλογή των επισκόπων δεν ήταν ανεξάρτητη από τις διασυνδέσεις και τους οραματισμούς του Πατριάρχη Ιωακείμ Γ' για μια ορθόδοξη κοινοπολιτεία όπου θα συμμετείχαν οι ορθόδοξοι λαοί, κάτω από την αιγίδα του Οικουμενικού Θρόνου. Γι αυτό δέν είναι τυχαίο ότι ο επίσκοπος Κυδωνιάς Ιερόθεος Πραουδάκης,²³ προσέκειτο στη Ρωσία, όπως και ο Ρεθύμνης Διονύσιος, γεγονός που αποδεικνύει η μετέπειτα δράση του. Ενώ ο Κισσάμου Παρθένιος Κελαϊδής,²⁴ από το χωριό Μουρί Σφακίων, έχει στενές σχέσεις με τον Γρ. Υψηλάντη και στις επαναστάσεις του 1866 και 1878 είχε διαφοροποιηθεί από τις επιλογές της Αθήνας για την Κρήτη.

Δεν θα πρέπει να αγνοηθούν ότι στις επιλογές αυτές προβάλλουν τοπικιστικές προσωπικές, αλλά συνυπάρχουν και κομματικές ακόμα αντιθέσεις.

²⁰ Εφημερίδα *Νέος Ραδάμανθς*, Ρεθύμνου, 31 Ιουλίου 1882. σ. 64.

²¹ Εκτεταμένα βιογραφικό του, δεσ Νανάκη Ανδρέα, *Επισκοπικό ζήτημα*, ό. π. σ. 70-78.

²² Εκτεταμένα βιογραφικό του, δεσ Νανάκη Ανδρέα, ό. π. σ. 79-84.

²³ Βιογραφικό Ιεροθέου, δεσ Νανάκη Ανδρέα, *Επισκοπικό ζήτημα* σ. 91-108.

²⁴ Βιογραφικό του Παρθενίου, ό. π. σ. 119-127.

Τη λύση του προβλήματος όμως προσφέρει αναπάντεχα η εκδημία, του Μητροπολίτη Κρήτης Μελετίου και ή εκλογή του Τιμοθέου Καστρινογιαννάκη,²⁵ από το Ηράκλειο και σηματοδοτεί νέα περίοδο στην Εκκλησία της Κρήτης με τη λειτουργία της κανονικής Ιεράς Συνόδου Κρήτης.

Το επισκοπικό ζήτημα της Εκκλησίας Κρήτης, ξεπερνιέται όταν το Πατριαρχείο συναίνεσε στο να δώσει λύση η τοπική εκκλησία.

Στην λύση του προβλήματος συνέβαλε καθοριστικά ο χριστιανός Γενικός διοικητής Κρήτης Ιωάννης Φωτιάδης, ο οποίος δραστηριοποιήθηκε κατάλληλα. Η διεύθυνση του επισκοπικού ζητήματος θα γινόταν με τις μεταθέσεις των επισκόπων, με τέτοιο τρόπο ώστε και το κύρος των αποφάσεων της εκκλησίας, να διασφαλιζόταν και να ικανοποιούνταν το λαϊκό αίτημα της Κρήτης. Ενήργησε συνετά, ιδιαίτερα κατά τη Σύνοδο των Αρχιερέων, για να ψηφιστούν τελικά οι μεταθέσεις τους.

Στις 15 Δεκεμβρίου, συνήλθε η Ιερή Σύνοδος της Εκκλησίας Κρήτης κι έδωσε τέλος στο όλο ζήτημα με τις αλυσιδωτές μεταθέσεις, που αποφάσισε.²⁶

Μετάθεσε τον Κυδωνίας Ιερόθεο Πραουδάκη στην επισκοπή Ρεθύμνης και τον Ρεθύμνης Διονύσιο στην επισκοπή Χερρονήσου, και έδωσε έτσι οριστική λύση στο επισκοπικό ζήτημα Κρήτης.

²⁵ Βιογραφικό του Διονυσίου, ό. π. σ. 128-149 και 150-162.

²⁶ Νανάκη Ανδρέα, *Επισκοπικό ζήτημα*, ό. π. σ. 174-5.

2.3 Το Βακουφικό Ζήτημα Κρήτης (1880-84)

Ο θεσμός των Βακουφίων είναι ειδικός και τον συναντούμε σε μουσουλμανικά κράτη (Τουρκία, Αίγυπτο κλπ.) η σε κράτη που μεταξύ των υπηκόων τους έχουν και μουσουλμάνους (Ελλάδα, Σερβία και στην περίπτωση της Κρήτης, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα)

Η μελέτη των λεπτομερειών του θεσμού έχει ενδιαφέρον από νομική, οικονομική, θεολογική και φυσικά ιστορική άποψη αφού το αντικείμενο του είναι σύνθετο και περίπλοκο.²⁷

Αναπτύσσεται από την αρχή της κατάληψης του νησιού και με την πάροδο του χρόνου εξελίσσεται σε προβληματική κατάσταση έντασης και αντεγκλίσεων. Έφθασε δε σε σημείο να περιπλακεί αρκετά στη περίοδο 1880 κι έπειτα στην Κρήτη ώστε να προκύψει σημείο τριβής και σοβαρό δημοσιονομικό και οικονομικό πρόβλημα διάστασης απόψεων, τριβών, μεταξύ των δύο κοινοτήτων του νησιού και της Γενικής Διοίκησης του, γνωστού ως Βακουφικού Ζητήματος Κρήτης.²⁸

Η διαχρονική μελέτη του θέματος, εστιάζοντας στις σχετικές εξελίξεις πάνω στην Κρήτη συμβάλλει στην πληρέστερη κατανόηση του θεσμού, και του καθεστώτος γαιοκτησίας όσο και της προβληματικής κατάστασης η οποία προέκυψε.

Βακούφια ονομάζονται τα αφιερώματα,²⁹ τόσο τα υλικά (κυρίως ακίνητα) όσο και τα άυλα (εισοδήματα, εμπράγματα δικαιώματα), για την συντήρηση τεμενών (τζαμιών) ορφανοτροφείων, νοσοκομείων, σχολείων, συσσιτίων (ιμαρέτ), κρηνών κ.λ.π.

Από τα πρώτα μέτρα που έθεσε σε εφαρμογή η Τουρκική διοίκηση κατά την κατάκτηση του νησιού της Κρήτης ήταν η οργάνωση του φορολογικού συστήματος και η διανομή των εδαφικών της εκτάσεων.³⁰

Το φορολογικό σύστημα που εφάρμοσε ήταν βαρύ. Το πιο βαρύ πολύπλοκο και επαχθέστατο από ολόκληρο τον τουρκοκρατούμενο τότε ελληνικό κόσμο.³¹

Κατά τας διατάξεις του Ισλαμικού Νόμου η γη ανήκε στον σουλτάνο ο οποίος παραχωρούσε έπειτα οποιαδήποτε δικαιώματα στους υπηκόους του.

Όλες οι καλλιεργούμενες εκτάσεις γης χωρίζονταν σε δύο κατηγορίες.

- Στις δημόσιες ή βασιλικές (μίρι), στις οποίες θεωρητικά ανήκε το σύνολο της έγγειας ιδιοκτησίας των νεοκατακτημένων περιοχών.
- Στις μη δημόσιες (Mülk) ιδιωτικές, τα μούλκια δηλαδή,

²⁷ Περισσότερα δεξ Βουγιουκαλάκη Μανωλία, *Ο θεσμός των Εφκαφίων, η περίπτωση της Ανατολικής Κρήτης*, Τάλως ΙΕ'. σ. 230-6 – Καλλιατάκη Μερτικοπούλου Κ. σ. 53-55 - Μεγάλη Ελλην. Εγκυκλοπαίδεια, Πυρσού, λήμμα *Βακούφια*, σ. 495 - Αναγνώστου Βενέτικου, *Ποίημα δια το Βακουφικόν Ζήτημα*, Ηράκλειον 1884.

²⁸ Βλ. Τάλως, ΙΕ σ. 96

²⁹ Βλ. λήμμα Βακούφια (τα) (τουρκ. βακφ, πληθ. εφκαφ, араβ. Ουάκφ = αφιέρωσις και αφιέρωμα). Μεγ. Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια Πυρσός, σ. 495.

³⁰ Η γη στην Οθωμανική Αυτοκρατορία χωριζόταν σε πέντε κατηγορίες : miri (κρατική η «υποδημόσια», mulk («ιδιόκτητα»), vakf («αφιερωμένη» σε ευαγείς σκοπούς), mevat (νεκρή ή χέρσα) και me-troke (κοινόχρηστη). Βλ. Περάκης Μ., ό. π. σ. 291.

³¹ Δετοράκης Θ., ό. π. σ. 278.

- Τέλος υπήρχαν και τα βακουφικά χωριά³² ή κτήματα των οποίων είτε η κυριότητα του εδάφους, είτε τα ενοίκια (=ιτζαρέ), είτε η φορολογία της δεκάτης, ανήκαν στο Εβκαφείο, δηλαδή στο Υπουργείο των εκκλησιαστικών.

Το Εβκαφείο δε χρησιμοποιούσε στη συνέχεια τα έσοδα αυτά για την συντήρηση τεμενών, θρησκευτικών ιδρυμάτων, σχολείων, στην κατασκευή άλλων κοινωφελών έργων, όπως δρόμων, δημόσιων κρηνών, υδραγωγείων, γεφυριών και ευαγών ιδρυμάτων.³³

Προϋπόθεση για ν' αφιερωθή μια εδαφική έκταση και να γίνει βακουφική, δεν μπορούσε ασφαλώς να ήταν δημόσια. Έπρεπε απαραίτητα να ανήκει στην κατηγορία των ιδιωτικών γαιών, μούλκια και μάλιστα να ήταν πλήρους ιδιοκτησίας.³⁴

Τα βακουφικά διακρίνονται σ' εκείνα τα αφιερώματα που έγιναν από τους αρχικούς κατόχους τους. Υπήρχαν όμως κι εκείνα που αφιερώθηκαν σε δεύτερη φάση, είτε από τους ίδιους, είτε από τους απογόνους τους στα διάφορα ιερά τεμένη. Οι αφιερωτές τους δηλαδή, στη β' περίπτωση, παρακινούμενοι από διάφορες αιτίες όπως, ευλάβεια, αναχώρηση ή απομάκρυνση από το νησί, αδυναμία συντήρησης, ή και προστασίας τους από τις διαρπαγές του σουλτάνου ή ισχυρότερων μουσουλμάνων, κατέφευγαν στη μεθόδευση της αφιέρωσης τους. Εξασφάλιζαν έτσι να καρπώνονται τα εισοδήματά τους όσο ζούσαν με την καταβολή στο Εβκαφείο, ενός μικρού φόρου (ιτζαρέ) αλλά στερούνταν όμως του δικαιώματος κληρονομικής διάθεσης του στους απογόνους τους.

Τα βακουφικά αφιερώματα και οι εδαφικές εκτάσεις είχαν ιερό χαρακτήρα και ήταν σεβαστά από τους πασάδες της Κρήτης, ενώ αυξήθηκαν από επόμενες αφιερώσεις τεμλικίων.

Η γέννηση του Ζητήματος

Μια ασάφεια στα όσα αναφέρονταν και ρυθμιζόνταν από το κείμενο της Σύμβασης της Χαλέπας για τα Βακούφια, στάθηκε ικανή να περιπλέξει αντί να διευθετεί το θέμα. Έτσι κατά την υλοποίηση των διατάξεων της Σύμβασης υπήρξε διάσταση απόψεων από τους άμεσα ενδιαφερόμενους για το θέμα των εισπράξεων και της διαχείρισης των προσόδων, μεταξύ των δύο κοινοτήτων, Χριστιανών και μουσουλμάνων αλλά και του Γενικού Διοικητή Κρήτης και της Πύλης.³⁵

Ενώ οριζόταν, ότι οι εισπράξεις από τη δεκάτη θα παρέμεναν στο ταμείο του νησιού, σε άλλο σημείο αναφερόταν³⁶ ότι «...και οι πρόσοδοι και δαπάναι των θρησκευτικών αφιερωμάτων (βακουφικών) άτινα διευθυνόμενα μέχρι τούδε υπό της Γεν. Διοικήσεως, και συμπεριλαμβανόμενα εις τον προϋπολογισμόν αυτής, θέλουσι του λοιπού αποχωρισθεί και διευθύνεσθαι ιδιαίτερος.»

Το βακουφικό ζήτημα είχε απασχολήσει σε όλη τη διάρκεια του δεύτερου εξαμήνου του 1883 τόσο τους χριστιανούς όσο και τους μουσουλμάνους κατοίκους του νησιού, την Πύλη, αλλά και τα προξενεία, και πρεσβείες των Μεγάλων Δυνάμε-

³² Τις κατηγορίες του καθεστώτος γαιοκτησίας στην Κρήτη βλ. σχετικό πίνακα στο Παράρτημα, σ. 30.

³³ Καλλιατάκη Μερτικοπούλου, Κ., *Οθωμανικές μεταρρυθμίσεις* ό.π. σ. 54.

³⁴ Βλ. Τάλως ΙΕ, σ. 231.

³⁵ Βλ. Τάλως ΙΕ, σ. 96.

³⁶ Βλ. Η εν Χαλέπα Σύμβασις, άρθρο 13^{ov} τέλος του Κρητικός Κώδιξ, τ. Α' σ. 38.

ων. Με το θέμα είχαν ασχοληθεί ο τύπος στην Ελλάδα, αλλά και στην Αγγλία ακόμη.³⁷

Ήδη από το Νοέμβριο του 1883, το θέμα επεξεργαζόταν η Κωνσταντινούπολη και μπροστά στο αδιέξοδο που είχε προκύψει, ο Γενικός Διοικητής Κρήτης Φωτιάδης είχε προτείνει συμβιβαστική λύση προς την πλευρά της Πύλης.

Όλοι λοιπόν ήταν σε αναμονή και ανέμεναν εξελίξεις.

Οξυδερκής ο Φωτιάδης όμως, παρά το ότι η πρόταση του είχε απορριφθεί από την Πύλη, επέμενε φορτικά να της ζητά να συμβιβαστεί.

Η τρέχουσα εκτίμηση των πραγμάτων, από τη στάση της Πύλης, ήταν πως με τη λήξη της θητείας του Φωτιάδη στη θέση του γενικού διοικητή Κρήτης, τέλη του 1883, το βακουφικό ζήτημα θα λυόταν από τον διάδοχο του.

Το Φεβρουάριο του 1884 δεν είχε ληφθεί ακόμη απόφαση από την Πύλη για τη θέση του γενικού διοικητή Κρήτης, ενώ η θητεία του είχε λήξει.

Ο Φωτιάδης, τότε, είχε μεταβεί στην Κωνσταντινούπολη, για να συζητήσει την τύχη της λήξης της θητείας του με τα διοικητικά επιτελεία. Στις εκεί συζητήσεις του, σε περίπτωση παράτασης της θητείας του είχε θέσει ως όρο παραμονής του, στη θέση του Γενικού Διοικητή, τη σύμφωνα με την πρότασή του, επίλυση του βακουφικού ζητήματος στην Κρήτη.

Απρόθυμοι όμως στην υιοθέτηση των απόψεων και προτάσεών του, οι Οθωμανοί υπουργοί, είχαν αποδεχτεί την εκβιαστική παραίτησή του.³⁸

Όμως υπήρξαν ερωτηματικά για τη συνέχεια των εξελίξεων με τον Φωτιάδη. Γιατί η Πύλη, παρά την αποδοχή της παραίτησης του από τη θέση του Γενικού Διοικητή Κρήτης, τον επαναδιόρισε αργότερα στη θέση του από τις αρχές Μαρτίου του 1884 και τυπικά με φερμάνι που εκδόθηκε στις 3 Απριλίου του 1884.

Η υποχώρηση της όμως σήμαινε και την αποδοχή των θέσεών του.

Για την ιστορία θα πρέπει να σημειωθεί ότι μετά τις εκλογές για την ανάδειξη των πληρεξουσίων του τόπου για τη Γενική Συνέλευση, οι Χριστιανοί πληρεξούσιοι είχαν απαιτήσει φορτικά από τον Φωτιάδη την κατά προτεραιότητα τακτοποίηση του βακουφικού ζητήματος. Όταν η απάντηση της Πύλης ήταν αρνητική οι Χριστιανοί αποφάσισαν να αντιδράσουν δυναμικά με την αποχή τους από τη Γενική Συνέλευση και την ένοπλη συγκεντρωσή τους στα Μπουτσουνάρια, έξω από τα Χανιά. Η κίνηση ήταν επιτυχής και εντυπωσιακή από το πλήθος των 3.000 Χριστιανών που συγκεντρώθηκαν από τις γύρω περιοχές.

Επίσης, είχαν συνταχθεί και επιδοθεί ανάλογα υπομνήματα στα προξενεία, ενώ προσκλήθηκαν οι κάτοικοι των βακουφικών χωριών για άλλη μια ακόμη φορά σε ανυπακοή, να μην καταβάλουν τη βακουφική δεκάτη.³⁹

Μπροστά στις δραματικές εξελίξεις της Κρήτης, η Πύλη φοβούμενη την ανα-

³⁷ Εφημερίδα Μίνως, φ. αρ. 134/3-9-1883, αλλά και οι Times του Λονδίνου.

³⁸ Προξενικό αρχείο FOECA 195, 1483, Ο Άγγλος πρόξενος Sandwith προς το Foreign Office, αριθ. 5, 25-2-1884

³⁹ Περάκης Μ, Ό. π. σ. 310.

ζωπύρωση της έντασης, αποφάσισε τελικά να εισέρχεται στο δημόσιο τοπικό ταμείο της Κρήτης η βακουφική δεκάτη.⁴⁰

Παράλληλα (14 Μαΐου) είχε αποφασιστεί στην Κωνσταντινούπολη, να αποδοθεί στα ιερά τεμένη των μουσουλμάνων, ένα μικρό ποσό από τον κρητικό προϋπολογισμό.⁴¹

Η Χριστιανική κοινότητα με τους πληρεξουσίους της αντιπρότεινε, αφού ένα ποσό από τον προϋπολογισμό τους θα χορηγούνταν στα μουσουλμανικά ιδρύματα, να αφιερωθεί και ένα ισότιμο ποσό για τις δικές της εκκλησίες, αλλά η Πύλη απέρριψε το αίτημα της.⁴²

Η απόφαση της Πύλης, να μεριμνά για την παραχώρηση από τον προϋπολογισμό του νησιού 1.364 στερλίνων (ισοδύναμο ποσό 1.500 τουρκικών λιρών) μόνο για τα θρησκευτικά ιδρύματα των μουσουλμάνων, όταν είχε φτάσει στο νησί, είχε προκαλέσει την έντονη αντίδραση της Χριστιανικής Κοινότητας και κάποια αναστάτωση.

Όμως μέσα στο κλίμα της αναμονής και των μονομερών αποφάσεων της Πύλης, το βακουφικό ζήτημα έληξε οριστικά με την υποχώρηση των Χριστιανών στην τελική απαίτηση της Πύλης να αποδίδονται στο Εβκάφι από τον προϋπολογισμό του νησιού το ποσό των 1.500 τουρκικών λιρών, για τα θρησκευτικά ιδρύματα των μουσουλμάνων.⁴³ Σε περίπτωση που το ποσό θεωρούνταν ανεπαρκές για τα μουσουλμανικά θρησκευτικά ιδρύματα, αναλάμβανε να το συμπληρώσει η Πύλη.

Η απόφαση αυτή εκδόθηκε στις 24 Μαΐου 1884 και έτσι πήρε τέλος το περίφημο βακουφικό ζήτημα και έληξε παράλληλα η διαμαρτυρία των Χριστιανών στα Μπουτσουνάρια.⁴⁴

Μετά και από τις τελευταίες εξελίξεις, η Χριστιανική Κοινότητα συμφώνησε, να συνεχιστούν οι εργασίες της Γενικής Συνέλευσης. Διατηρούσε, όμως, επιφυλάξεις και αντιρρήσεις για τη μονομερή εκείνη προνομιακή επιχορήγηση στα μουσουλμανικά ιδρύματα από τον προϋπολογισμό του κρητικού ταμείου.⁴⁵

Απολογιστικά βέβαια το κρητικό ταμείο εξασφάλιζε και εξοικονομούσε ένα σημαντικό ποσό από τις εισπράξεις της βακουφικής δεκάτης, από το οποίο μόνο ένα μικρό μέρος αποδιδόταν πια στα μουσουλμανικά θρησκευτικά ιδρύματα.⁴⁶ Ωστόσο, η αδικία συνέχιζε να υπάρχει, καθώς θεωρούνταν προκλητικό ένα μέρος των εσόδων του νησιού να πηγαίνει στο αυτοκρατορικό ταμείο και άλλο μέρος τους να αποδίδεται στα θρησκευτικά ιδρύματα, της μουσουλμανικής κοινότητας.

⁴⁰ Βλ. Εφημερίδα Κρήτη Η απόφαση της Πύλης 4 Μαΐου 1884.

⁴¹ Βλ Βενέτικος Αναγνώστης: «Ποίημα δια το Βακουφικόν Ζήτημα», Ηράκλειο 1884.

⁴² Βλ. Εφημερίς Κρήτη, φ. 723/8-8-18845, συνεδρίαση της Γενικής Συνελεύσεως της 15-6-1884

⁴³ Η ρύθμιση αυτή καταργήθηκε στον πρώτο χρόνο λειτουργία της Κρητικής Πολιτείας.

⁴⁴ Βλ. Ψιλάκης Β., *Ιστορία Κρήτης*. ό.π. σ. 1307- Εφημερίς Κρήτη, φ. 693 /24-05-1884. Κρητικός Κώδιξ, «Διάταγμα περί βακουφικής δεκάτης » τευχ, α' σ. 217-8 . - Εφημερίδα Μίνως, Ηρακλείου, φ. 72/ 26-05-1884.

⁴⁵ Εφημερίς Κρήτη, φ.723 / 8-8-1884, συνεδρίαση της Γενικής Συνελεύσεως της 15-6-1884

⁴⁶ Βλ. Σταυράκης Ν., Στατιστική ό. π. σ. 148.

2.4 Κανονισμός περί διαλύσεως των εν Κρήτη Χριστ. Ορφανικών Τραπεζών (1881)

Οι Ορφανικές Τράπεζες αποτέλεσαν το τραπεζικό Ίδρυμα του θεσμού της Δημογεροντίας και ιδρύθηκαν από το 1858 και μετά, όταν διαχωρίστηκαν από τα ενώμενα ορφανικά ταμεία.⁴⁷

Από τις καταστατικές διατάξεις της ίδρυσής της, «Κανονισμός της Χριστ. Ορφ. Τραπεζής Όροι της συστάσεως και Διευθύνσεως αυτής»⁴⁸ το πρώτο, άρθρο 1 αναφέρει ότι : «Ο κύριος και μόνος σκοπός της συστάσεως της Τραπεζής ταύτης υπάρχει η διαχείρισις των εν αυτή εισαγομένων ορφανικών περιουσιών υπό την εποπτείαν της Δημογεροντίας, περιβεβλημένης το δικαίωμα τούτο, δυνάμει του παραχωρηθέντος αυτή προνομίου, επικυρωθέντος δι' υψηλού Β. Κανονισμού».

Οι Ορφανικές Τράπεζες κάλυψαν τις ανάγκες των ορφανικών υποθέσεων (προστασίας των ορφανών και της περιουσίας τους από εκμετάλλευση, καταπάτηση, καταχρήσεις, ασωτίες και άλλους κινδύνους μέχρι της ενηλικιώσεώς τους). Εξυπηρέτησαν παράλληλα τη μισθοδοσία των δημογερόντων, των υπαλλήλων της Δημογεροντίας και του προσωπικού της εκπαιδεύσεως αργότερα.

Η παράλληλη ίδρυση του Κοινωφελούς Ταμείου μετά το 1868, αποσυμφόρησε από το βάρος των συναλλαγών και των εργασιών της Τράπεζας, με τη Χριστιανική Κοινότητα, το οποίο ως χρηματοπιστωτικό ίδρυμα ενίσχυσης των οικονομικά αδυνάτων αγροτών, εξετράπη και απέκλινε από το σκοπό του, σε ίδρυμα, εξυπηρέτησης των Οθωμανών εμπόρων, με αποτέλεσμα οι γνώστες της εποχής να το αποκαλούν από Κοινωφελές σε «Τουρκωφελές Ταμείον».

Δέκα χρόνια αργότερα, η Σύμβαση της Χαλέπας (1878), μεταξύ των άλλων θεμάτων, στο πέμπτο εδάφιο της, αναφέρεται στις Ορφανικές τράπεζες και ορίζει :

«.....»

ε'. Ο κανονισμός περί των Χριστιανικών Ορφανικών Τραπεζών, τον οποίον υπέβαλον αι πέντε Χριστιανικά Δημογεροντία της Νήσου, αφού προηγουμένως εξετασθή ενταύθα, θέλει διαβιβαστή εις την Υψ. Πύλην προς επικύρωσιν.»

Δυο χρόνια μετά, ψηφίζεται από τη Γενική Συνέλευση της Κρήτης η μακροσκελής Ειδική δικονομία Κρήτης 1880, στην οποία εξειδικευμένα αναφέρονται και πάλι στις Ορφανικές Τράπεζες, με τα έξη άρθρα της από 111 έως και 116 αναφέροντας στο ειδικό Κεφάλαιο :

«... Άρθρ. 111. Επί κληρονομιών, εις ας ενέχονται ενήλικες άμα και ανήλικες, η Δημογεροντία φροντίζει περί της απογραφής της όλης κινητής περιουσίας, περί της διανομής αυτής και περί πωλήσεως της μερίδος του ανηλίκου, όσα εκ των κινητών δεν πρόκειται να διατηρηθώσι κατά τα ανωτέρω οριζόμενα. Επί δε ακινήτων η Δημογερο-

⁴⁷ Βλ Σταυράκης Ν., *Στατιστική του πληθυσμού της Κρήτης*, Αθήνησι 1890, σ. 159. «... Τότε (μετά την επανάστασιν του 1858) εχωρίσθησαν και τα τέως ηνωμένα ορφανικά ταμεία, ανατεθείσης της διαχειρίσεως των ορφανικών περιουσιών εις τας ειρημένους Δημογεροντίας...»

⁴⁸ Βλ. Σχετική αναφορά στο μέρος δεύτερο Κεφάλαιο ΙΙΙ, γ. Κανονισμός της Χριστιανικής Ορφ. Τραπεζής, σ. 104 και μεταγραμμένο το σχετικό κείμενο του Κανονισμού στο Παράρτημα σ. 117 κ.ε.

ντία δύναται να διατηρήση την μεταξύ των ενηλίκων και ανηλίκων κοινοπραξίαν και εκμισθώση εις τους πρώτους την μερίδα των ανηλίκων, ακούουσα και τον επίτροπον.

Άρθρ. 112. Εάν η Δημογεροντία θεωρήση συμφέρουσαν εις τα ανήλικα και την διανομήν των ακινήτων, προβαίνει εις ταύτην συμφώνως μετά των ενηλίκων. Αι μερίδες σχηματίζονται πάντοτε τη επιστασία της Δημογεροντίας ή του επιτρόπου, η δε κλήρωσις αυτών γίνεται πάντοτε ενώπιον της Δημογεροντίας.

Άρθρ. 113. Πάσα διένεξις περί της ανηκούσης μερίδος εις έκαστον των ανηλίκων και ενηλίκων κληρονόμων εκδικάζεται υπό των δικαστηρίων της Δημογεροντίας.

Άρθρ. 114. Εάν εγείρηται σύγκρουσις απαιτήσεων ή διαφορά επί της περιουσίας και των δικαίων δύο ανηλίκων, υπαγομένων εις την αυτήν Δημογεροντίαν, οι επίτροποι τούτων εξουσιοδοτούνται υπό της Δημογεροντίας να υποβάλωσι την διένεξιν ενώπιον των τακτικών ή των παρά ταις Δημογεροντίαις δικαστηρίων κατά την αρμοδιότητα, εις ην υπάγεται το αμφισβητούμενον δίκαιον.

Άρθρ. 115. Ανήλικα θήλα, αποκαθιστάμενα εις γάμον άνευ της συναινέσεως της μητρός, εάν ζη, η της Δημογεροντίας, δεν δύναται ν' αποσύρωσι τα κεφάλαια αυτών από τας Ορφανικάς Τραπεζάς προ της παρελεύσεως πέντε ετών από της ημέρας του γάμου των.

Άρθρ. 116. Εάν πρόκειται περί κινητών μικράς αξίας, ταύτα δύναται να διανεμηθώσι και πωληθώσιν εις δημοπρασίαν υπό του επιστάτου της Δημογεροντίας, εάν υπάρχη τοιοῦτος, συμπράττοντος του εφημερίου ή παρέδρου και του επιτρόπου.»

Με το πλήρωμα του χρόνου αποφασίστηκε ότι «...το σύστημα της υπό των Χριστιανικών Ορφανικών Τραπεζών διαχειρίσεως των ορφανικών περιουσιών καταργείται» και επομένως η λειτουργία της Ορφανικής Τραπεζής κρίθηκε περιττή.

Η διάλυσή της, όμως θα έπρεπε να γίνει ομαλά, ακολουθώντας ορθόδοξο τρόπο, αφού πρώτα εκπλήρωνε πλήρως τις υποχρεώσεις της, προς όλους τους δικαιούχους ορφανικών μερίδων.

Έπρεπε να ακολουθήσει δηλαδή συγκεκριμένη διαδικασία, αφού πολλά κεφάλαια και οι ορφανικές περιουσίες, που βρίσκονταν ήδη καταθεμένα στα Ταμεία της και στην κατοχή και διαχείρισή της, αποδοθούν στους δικαιούχους και επιστραφούν κανονικά και με τάξη.

Βέβαια εξυπακούεται ότι και όσοι είχαν δανειστεί θα έπρεπε να τακτοποιηθούν λογιστικά.

Αυτή λοιπόν τη συντεταγμένη και ελεγχόμενη διαδικασία διάλυσης και κατάργησης της Ορφ. Τράπεζας προβλέπει ειδικός για αυτό Κανονισμός με την επονομασία : Κανονισμός Περί διαλύσεως των εν Κρήτη χριστ. Ορφανικών Τραπεζών.⁴⁹

Ο Κανονισμός αυτός, είναι σύντομος σε έκταση και περιεκτικός. Περιλαμβάνει δεκατρείς παραγράφους αριθμημένες με ελληνική αρίθμηση, από Α' έως ΙΓ'.

⁴⁹ Ο Κανονισμός, «περί διαλύσεως των εν Κρήτη Ορφανικών Τραπεζών». Ψηφίστηκε στις 5 Ιουνίου και έγινε εκτελέσιμος 24 Ιουνίου 1881 με το 801/957 διάταγμα. βλ. εφημερίδα Κρήτη, της Γενικής Διοικήσεως Κρήτης, ΙΓ, αριθ. 603, 27 Ιουνίου 1881. Και Πλουμίδου Γ.- Φουρναράκη Γ. Κων., Ειδικοί νόμοι παρά τοις Χριστιανοίς και Οθωμανοίς της Κρήτης. Εν Χανίοις 1895, τ. 2, σ. 81.

Ως αιτιολογία διάλυσης αναφέρεται η ενεργοποίηση ειδικού νόμου, ο οποίος τις καταργεί. : «Τιθεμένου εις ενέργειαν του περί Επιτροπείας Νόμου, το σύστημα της υπό των Χριστ. Ορφ. Τραπεζών διαχειρίσεως των ορφανικών περιουσιών καταργεί-ται ορίζονται δε προς διάλυσιν αυτών αι επόμεναι διατάξεις».

Το θέμα της διάλυσης, των Χριστ. Ορφ. Τραπεζών προβλέπει χρονικό πλαίσιο ενεργειών, ορίζοντας διαφορετικά χρονικά διαστήματα, μέσα στα οποία θα πρέπει να δραστηριοποιηθεί κάθε περιοχή της Κρήτης. Έτσι για την Τράπεζα του Ηρακλείου, προβλέπεται χρόνος τριών ετών. Για του Λασιθίου δύο και για των Ρεθύμνης, Σφακίων και Χανίων, προθεσμία ενός έτους.

«... Κατά τα διαστήματα ταύτα οφειλούσιν αύται να παραδώσωσιν εις μεν τα ενήλικα ορφανά τας περιουσίας των, εις δε τους διορισθησομένους σύμφωνα με τας διατάξεις του περί Επιτροπείας Νόμου Επιτρόπους των ανηλικών τας περιουσίας τούτων».⁵⁰

Οι εντολές πιο αναλυτικά, της δεύτερης παραγράφου, είναι να πάψουν οι αρμόδιοι, να παραλαμβάνουν και να διαχειρίζονται νέες περιουσίες...

Να περιοριστούν στην τακτοποίηση και εκκαθάριση των περιουσιών που διαχειρίζονται ήδη. (Β).

Να παραδώσουν αμέσως τα γραμμάτια, ενοικισύμφωνα και άλλα σχετικά έγγραφα των περιουσιών τους. (Γ)

Να καλέσουν τους Επιστάτες, να καταθέσουν τα στοιχεία των λογαριασμών τους οποίους τηρούν και αφού παραλάβουν τα διάφορα έγγραφά τους, να τους απολύσουν στη συνέχεια. (Δ)

Να παραδώσουν τις περιουσίες, που κατατέθηκαν μετά την 1 Μαΐου 1866 στους δικαιούχους, είτε σε μετρητά είτε σε γραμμάτια, προτιμώντας τους ενήλικες δικαιούχους και μετά τους ανηλικούς. (Ε)

Να παραδίδουν τα εισπραττόμενα χρήματα της τριμηνίας, κατ' αναλογία, σε ορισμένο αριθμό δικαιούχων, από τους πρώτους που θα εμφανιστούν.

Από όλους τους νέους καταθέτες, που θα παραλαμβάνουν τις περιουσίες τους να κρατείται μέρος των δεδουλευμένων τόκων των κεφαλαίων τους, ανάλογα με τις προβλεπομένες τυχόν ζημιές, από επισφαλείς οφειλές. (Ζ)

Οι Τράπεζες να διατηρήσουν ανέπαφες τας παλαιές καταθέσεις, μέχρις ότου δεν καθαρισθώσι καθ' ολοκληρίαν όλα τα παλαιά χρέη. «Μετά την εκκαθάρισιν δε όλων των παλαιών καταθέσεων, αι Ορφανικαί Τράπεζαι οφείλουσι να ενεργήσωσι την παράδοσιν και των παλαιών τούτων καταθέσεων». (Η)

Οι υπάλληλοι των Δημογεροντιών, των Τραπεζών και οι δημογέροντες μαζί θα μισθοδοτούνται από τα ποσά που θα συγκεντρώνονταν από :

- την εξακολούθηση της κράτησης διαφοράς του τόκου 3%
- τα δικαιώματα χειραφέτησης των ενήλικων κληρονόμων 1% επί των χρηματικών περιουσιών, που παραδίδονται και

⁵⁰ Κανονισμός, περί διαλύσεως των εν Κρήτη Ορφανικών Τραπεζών. βλ. εφημερίδα Κρήτη, της Γενικής Διοικήσεως Κρήτης, ΙΓ, αριθ. 603, 27 Ιουνίου 1881. Το κείμενό του δεξ Παράρτημα σ. 187.

- τα λοιπά δικαιώματα 2% των Δημογεροντιών και των Δημογεροντικών Πρωτοδικείων. (Θ)

Για τον περιορισμό των περιττών δαπανών, θα μειώνεται το προσωπικό, όσο ελαττώνονται και οι διάφορες εργασίες των Δημογεροντιών και των Ορφανικών Τραπεζών. (Ι)

Η μισθοδοσία των τακτικών δημογερόντων ορίζεται, σε πεντακόσια το ανώτερο, γρόσια το μήνα. Η μισθοδοσία των διευθυντών των Τραπεζών και των υπαλλήλων των Δημογεροντιών και των Τραπεζών, ορίζεται από τις Δημογεροντίες ανάλογα με τους κόπους, την εργασία και τα υπάρχοντα μέσα- το περίσσευμα δε μετά την συντήρηση των καταστημάτων αυτών, θα προστίθεται για να βοηθήσει τις παλαιές κατάθεςεις και θα αποτελεί μέρος των ποσών, που θα χρησιμεύσουν για την κάλυψη του ελλείμματος από τη ζημία των παλαιών χρεών. (ΙΑ)

Τέλος δίδονται εξηγήσεις για την έκταση της έννοιας «Δημογεροντία». Ότι δηλαδή εννοείται το σωματείο, με σύνθεση δύο τακτικούς Δημογερόντες και δύο παραπληρωματικούς. Ένα Πρωτοδική και ένα Διοικητικό Σύμβουλο. (ΙΒ)

Ο Κανονισμός κλείνει με την ανάθεση της ευθύνης εκτέλεσης των διατάξεων του στις Δημογεροντίες, ενώ τονίζει την υποχρέωσή τους να υποβάλλουν ετήσια έκθεση στη Γενική Συνέλευση, για ενημέρωση της προόδου των εργασιών. (ΙΓ)

Η συνέχεια της διαλύσεως των Τραπεζών είναι περίπλοκη και χρονοβόρα.⁵¹

Ακολουθούν τροποποιήσεις του αρχικού Κανονισμού, παρατάσεις των προθεσμιών που ορίζει και παρατάσεις των παρατάσεων⁵². Έτσι με την ψηφίση αλλεπάλληλων νόμων και διατάξεων φτάνουν αισίως να διαλύονται το Μάιο 1889.⁵³

⁵¹ Βλ. συνέχεια νόμων, Πλουμίδου Γ.- Κων Γ Φουρναράκη, *Ειδικοί νόμοι παρά τοις Χριστιανοίς και Οθωμανοίς της Κρήτης* Εν Χανίοις 1895 τ 2. σ. 84-91.

⁵² Βλ. Νόμος, *τροποποιών διατάξεις του περί διαλύσεως των Χριστ. Ορφ. Τραπεζών*, Κανονισμού, παρατείνει για ένα έτος, την προθεσμία διαλύσεως, σε όλες τις Τράπεζες, πλην του Ηρακλείου. Βλ. Πλουμίδου Γ.- Κων Γ Φουρναράκη *Ειδικοί νόμοι...*, τ 2, ό.π. σ. 84.

⁵³ Οι Χριστιανοί Πληρεξούσιοι (της ΙΕ΄) ψηφίζουν 22-6-1884, παρατάσεις της οριστικής διάλυσης των Χριστ. Ορφ. Τραπεζών Χανίων την 1-1-1885, των Σφακίων 1-9-1884, της Ρεθύμνης 1-1-1885, του Ηρακλείου 1-5-1885 και του Λασιθίου 1-3-1885. Βλ. Εφημ. *Κρήτη*, α.φ. 721]31-08-1884. Και Πλουμίδου Γ.- Κων Γ Φουρναράκη, ό.π. σ. 86.

2.5. Η Στατιστική εικόνα Κρήτης - Απογραφή του πληθυσμού 1881

Ο πληθυσμός της Κρήτης διαχρονικά ενδιαφέρει μεν την στρατιωτικήν έρευνα, αλλά κυρίως και τους κατά καιρούς κατακτητές. Φορολογικοί κυρίως λόγοι επέβαλλαν περιστασιακές απογραφές, τα προϊόντα των οποίων, εξεταζόμενα δίδουν παραστατικά την εικόνα του νησιού κατά περιόδους.

Οι περίοδοι των διαφόρων επαναστάσεων ήταν φυσικό να δημιουργούν διακυμάνσεις του αριθμού και ν' αυξομειώνουν τον πληθυσμό του νησιού και την σύνθεσή του. Έτσι λίγο πριν την επανάσταση του 1821 ο πληθυσμός της Κρήτης υπολογίζεται σε 213.000 με ίση αναλογία Χριστιανών και Μουσουλμάνων.

Στην περίοδο της έναρξης της Αιγυπτιακής στην Κρήτη, ο πληθυσμός περιορίστηκε στους 129.000. Την απογραφή αυτή έκαμε στην αρχή της Αιγυπτιακής (1830-40) ο Μουσταφάς πασάς⁵⁴ με εντολή του Μωχάμετ (Μεχμέτ) Άλυ της Αιγύπτου, την περίοδο 1832-33.

Τριάντα χρόνια μετά, στα 1858, σύμφωνα με την απογραφή του Βελή Πασά ο πληθυσμός του νησιού έχει διπλασιαστεί ανερχόμενος στις 278.908 ψυχές.⁵⁵

Η τρίχρονη επανάσταση 1866-69 μείωσε τον πληθυσμό της Κρήτης κατά 30.000 θύματα και πρόσφυγες εκτός Κρήτης. Θα χρειαστεί να παρέλθει μια δεκαετία, για να επανέλθει ο πληθυσμός στα ίδια επίπεδα του 1858.

Στα 1875, επιχειρείται η απογραφή του πληθυσμού της Κρήτης από τον Ιωάννη Μητσοτάκη, υποπρόξενο του ρωσικού προξενείου στην Κρήτη, αλλά περιορίζεται μόνο στην έκταση της Ανατολικής Κρήτης. Η απόπειρα δείχνει το ενδιαφέρον της ρωσικής κυβέρνησης για το νησί.⁵⁶

Με την πλήρη και ολοκληρωμένη απογραφή του 1881, το σύνολο του Κρητικού πληθυσμού ήταν 279.165 άτομα.⁵⁷ Απ' αυτούς : 205.010 Χριστιανοί Ορθόδοξοι, 73.234 Μουσουλμάνοι, 647 Ισραηλίτες, 253 Καθολικοί Χριστιανοί, 13 Διαμαρτυρόμενοι και 8 Αρμένιοι.

⁵⁴ Πρβλ. Robert Pashley, *Ταξίδια στην Κρήτη*. Μτφρ. Δάφνης Γόντικα, τ. Α-Β'. τ. β' Στατιστικό Παράρτημα σ. 218-242.

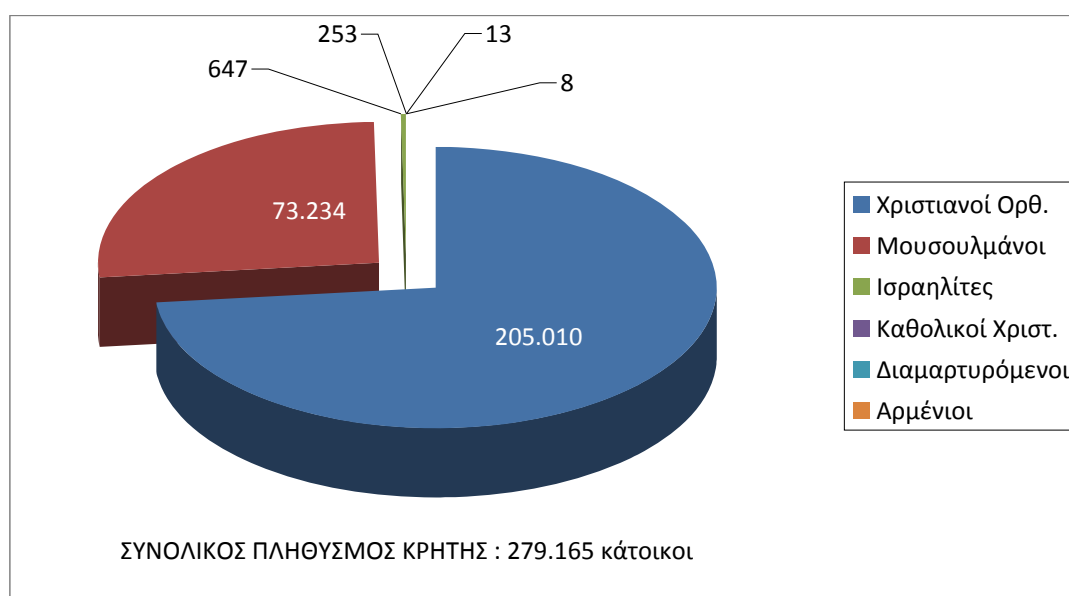
Βλ. Δετοράκης Θ., ό. π. σ. 400-401 κ.ε.

⁵⁵ Σύμφωνα με σημείωμα Μουστονικολάκη Ν., βλ. Σταυράκης Ν., ό. π., σ. 192 υποσ.

⁵⁶ Βλ. Ιστορικό Μουσείο Κρήτης, Εταιρίας Κρητικών Ιστορικών Μελετών στο Ηράκλειο. Αρχείο ρωσικού προξενείου, Ιωάννη Μητσοτάκη. Περισσότερα και σε έκταση δεξ Ένθετο εφημερίδας Πατρίς Ηρακλείου - Φεβρουάριος 2008, άρθρο Αλέκου Ανδρική με τίτλο «*Ανέκδοτο αρχείο η απογραφή Ι. Μητσοτάκη*» και έκταση 116-124 σελίδων.

⁵⁷ Βλ. Πίνακα Κοινωνικής Διαστρωμάτωσης πληθυσμού της Κρήτης 1881, Παράρτημα σ.32 και Σταυράκης Ν. Ό.π. σ.σ. 195, 201, Πίναξ 10, σ. 77. Ως προς τα μεγέθη, πρέπει να έχει γίνει διαφορετική ανάγνωση των Πινάκων του Ν. Σταυράκη. Βλ. Δετοράκης, Θ. ό. π., σ. 401.

α/α	Θρήσκευμα	Πλήθος	%	Άρρενες	Θήλεις	Παρατηρήσεις
1	Χριστιανοί Ορθ.	205.010	73,43	101.518	101.416	
2	Μουσουλμάνοι	73.234	26,23	37.704	35.530	
3	Ισραηλίτες	647	0,23			Δεν διαθέτουμε στοιχεία του φύλου των θρησκευμάτων αυτών.
4	Καθολικοί Χριστ.	253	0,09			
5	Διαμαρτυρόμενοι	13	0,004			
6	Αρμένιοι	8	0,002			
	ΣΥΝΟΛΟ	279.165		141.602	137.563	

Γράφημα 1.

Θα πρέπει να τονιστεί και εδώ η λειτουργία της άτυπης Κοινωνικής Διοίκησης των Χριστιανών, που φρόντισε και πάλι άτυπα, για την έκδοση και δημοσίευση των αποτελεσμάτων της απογραφής.

Όταν κοινοποιήθηκαν τα αποτελέσματα της απογραφής πρόβαλε η μεγάλη διαφορά της αναλογίας των πληθυσμών των δυο κοινοτήτων στο νησί σε σχέση.

Χονδρικά δηλαδή τα $\frac{3}{4}$ του πληθυσμού ήταν Χριστιανοί (73,44%) και το $\frac{1}{4}$ Οθωμανοί (26,23). Φάνηκε λοιπόν καθαρά, η μεγάλη αριθμητική υπεροχή των μελών της Χριστιανικής κοινότητας έναντι της Μουσουλμανικής, γεγονός που ενόχλησε την Πύλη, μήπως τα δεδομένα της απογραφής αποτελέσουν εφελτήριο εξελίξεων για την

ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα. Θορυβημένη η οθωμανική κυβέρνηση θέλησε να υποβαθμίσει το θέμα, και να αμφισβητηθεί το αποτέλεσμα. «Γι αυτό το λόγο και ο μεγάλος βεζύρης διέταξε εγγράφως τον Φωτιάδη Πασά να προχωρήσει στην επαναδιεξαγωγή δήθεν πιο αμερόληπτης απογραφής, αφού, κατά τα γραφόμενά του, όλοι όσοι συμμετείχαν στη διεξαγωγή της απογραφής ήταν χριστιανοί. Επίσης, στο πλαίσιο της αμφισβήτησης της απογραφής είχε αποσταλεί από την οθωμανική κυβέρνηση μια ανακοίνωση προς όλες τις οθωμανικές εφημερίδες που διακήρυττε ότι αυτή ήταν αναξιόπιστη».⁵⁸

Είναι παράδοξο, αλλά προς τιμήν του Γενικού Διοικητή Ι. Φωτιάδη, ότι αντίδρασε σθεναρά τότε και υποστήριξε με παρρησία την εγκυρότητα των διαδικασιών που τηρήθηκαν και φυσικά το αποτέλεσμα που προέκυψε, έστω και αν αυτό του κόστισε σε δυσμένεια στους κυβερνητικούς κύκλους της Κωνσταντινούπολης.

Ενδεικτικό της στάσης της Πύλης είναι ότι πρόβαλε προσκόμματα. Έτσι μόνο τα πρώτα αποτελέσματα της απογραφής δημοσιεύτηκαν στην επίσημη εφημερίδα της Γενικής Διοικήσεως Κρήτης.⁵⁹ Τα υπόλοιπα αφέθηκαν να περάσουν απαρατήρητα, με την προοπτική ότι θα εκδοθεί ειδικό φυλλάδιο, που θα τα περιλαμβάνει πλήρη.

Ποτέ όμως δεν εκδόθηκε κάτι τέτοιο.

Ο Σταυράκης Νικόλαος, Γεν. Γραμματέας της Γενικής Διοικήσεως Κρήτης, που επιμελήθηκε τη διεξαγωγή της απογραφής, και τη συλλογή όλων αυτών των στοιχείων, μόνο μετά τη συνταξιοδότησή του και μάλιστα με την ενίσχυση μελών της Χριστιανικής κοινότητας, μπόρεσε να τα εκδώσει, εννέα χρόνια αργότερα, εκτός Κρήτης,⁶⁰ στον πολύτιμο τόμο, που έχουμε σήμερα στη διάθεσή μας.

Αναλυτικά στοιχεία της διαστρωμάτωσης του πληθυσμού, βοηθούν στην κατανόηση πολλών παραμέτρων του θέματος μας, αφού η αναλογία Χριστιανών - Μουσουλμάνων, έχει ανατραπεί τώρα, σημαντικά υπέρ των Χριστιανών, σε σχέση 3:1.

Έτσι ερμηνεύονται πληρέστερα, λεπτές πτυχές των εξελίξεων της περιόδου με τη δυναμική που αναπτύσσει η Χριστιανική Κοινότητα από την αριθμητική υπεροχή της κατά την συμμετοχή στα κοινά της Κρήτης, και μέχρι την ανάληψη και της πολιτικής εξουσίας, ακόμη στα χέρια της.

⁵⁸ Βλ. Περάκης Μ., ό. π. σ. 80.

⁵⁹ Βλ. Εφημερίς *Κρήτη*, Γεν Διοικήσεως Κρήτης, φ. 617/ 15^{ης} Νοεμβρίου 1881.

⁶⁰ Ενδιαφέρθηκε ο τότε υπουργός των εξωτερικών της Ελλάδας, Στέφανος Δραγούμης, με τη χρηματοδότηση του οποίου έγινε η εκτύπωσή τους, Ιούνιο 1890, στην Αθήνα. Με τίτλο : *Στατιστική του Πληθυσμού της Κρήτης μετά διαφόρων γεωγραφικών, ιστορικών, αρχαιολογικών, εκκλησιαστικών κτλ. ειδήσεων περί της Νήσου υπό Νικολάου Σταυράκη, Αθήνησι 1890, Τυπογραφείο «Παλιγγενεσία» Ιω. Αγγελόπουλου.*

2.6 Το Προνομιακό Ζήτημα (1860,1864,1870,1883,1890)

Από τα χρόνια της αλώσεως, ο σουλτάνος αναγνώρισε και παραχώρησε στον Πατριάρχη καθεστώς προνομίων, το οποίο σεβάστηκαν και οι διάδοχοί του ανανεώνοντας και επικυρώνοντάς τα και γραπτά, με τα γνωστά βεράτια, στα επόμενα τετρακόσια περίπου έτη.⁶¹

Με ρητή διάταξη στο Χάττι Χουμαγιούν, επιχειρήθηκε καταγραφή, αναγνώριση και κωδικοποίηση όλων αυτών, των ως τότε χορηγημένων προνομίων.

Είναι παραδεκτό ότι η κοσμική οθωμανική εξουσία, σεβάστηκε με ευλάβεια τα προνόμια αυτά ως τον Κριμαϊκό πόλεμο (1853-6)⁶² αλλά και ως το 1869, τα οποία είχαν δημιουργήσει δίκαιο πλέον, το γνωστό ως προνομιακό δίκαιο.

Εσωτερικές έριδες και διχασμοί των Χριστιανών στους Πατριαρχικούς κύκλους, όμως, προσφέρανε ευκαιρίες και ερείσματα διοικητικής ανάμειξης της κοσμικής εξουσίας των Οθωμανών. Έτσι ώστε από το 1843 κι έπειτα, προοδευτικά να αξιολογεί και επιλαμβάνεται διαφόρων εσωτερικής φύσεως θεμάτων του Πατριαρχείου. Ενέργησε από διοικητική πλευρά, εκμεταλλεύτηκε ευκαιρίες και εισχώρησε προοδευτικά σε συγκεκριμένες διαδικασίες ώστε όταν πλέον εμπλεκόταν ρυθμιστικά, μεταξύ των Χριστιανών κληρικών και λαϊκών που φιλονικούσαν, να κατηγορηθεί ότι παραβιάζει τα προνόμια.

«Επί της εποχής του αυτοκράτορος Αβδούλ Χαμίτ Β΄ (1876-1909) ενεφανίσθη το ούτω λεγόμενον προνομιακόν ζήτημα, όπερ συνίστατο εις την προσπάθειαν προς κατάργησιν των από της αλώσεως και εξής προνομίων, ων απέλαυνεν η Εκκλησία εντός του οθωμανικού κράτους, ιδίως όσον αφορά την κλήτευσιν και διαδικασίαν των κληρικών, την διατροφήν των συζύγων εν ταις συζυγικαίς διαφοραίς, τας διαθήκας, τας εκκλησίας και τα σχολεία».

Πιο αναλυτικά, αντιλαμβανόμαστε την γέννηση και προοδευτική διόγκωση του ζητήματος ως εξής. Αρχικά υπάρχει η δήλωση ανθρώπων του Πατριαρχείου⁶³ ότι δεν υπήρχε ουσιαστικό θέμα : *«Των εθίμων τούτων του χριστιανικού πληθυσμού του εν τω τουρκικώ κράτει ουδέποτε' επισήμως εγένετο προ του 1869 προσβολή τις, ούτε μετά ταύτα μείωσις τις ή κατάργησις, έως προ ολίγου. Και ήσαν αι προ ημών εποχαί στυγναί· και κατά τας στυγνάς εκείνας ημέρας, η από μέρος του Κράτους τάσις προς μείωσιν ή κατάργησιν τινών δικαίων και κυρίως προς εξασθένισιν και κατάργησιν της ισχύος και των δικαίων της Εκκλησίας»*⁶⁴.

Όπως προκύπτει όμως στη συνέχεια *«...αι αντεγκλήσεις και έριδες ημών, και η ελεεινή προστριβή λαού και κλήρου, διαρκώς υπάρχουσα παρ' ημίν· τοσούτον δ' ήσαν εξημμένα τότε τα πάθη λαϊκών και κληρικών, ώστε να ζητήσωσι, κατά τους πρώτους μήνας του έτους 1843, οι λαϊκοί προύχοντες και λογάδες του ελληνικού εν Τουρκία έθνους την σύστασιν επιτροπείας διαρκούς εκ λαϊκών «επί των επαρχιακών υποθέσεων» της Εκκλησίας· ου ένεκα, κατ' απρίλιον του αυτού έτους, διωρίσθη επιτροπεία προς σύσκεψιν, εκ τεσσάρων αρχιερέων και τεσσάρων λαϊκών, ήτις προ του σκέψασθαι τι διελύθη.»*⁶⁵

⁶¹ Οι πηγές μας αντλούν στοιχεία από αναφορές στα κείμενα και συγγράμματα του Μανουήλ Γεδεών, μ.(εγάλου) Χαρτοφύλακα των Πατριαρχείων.

⁶² Γεδεών Μ. *Βραχεία σημείωσις περί των εκκλησιαστικών ημών δικαίων*, 1909, σ . 166.

⁶³ Ο Μανουήλ Ι. Γεδεών, τιλοφορείται ως Μέγας Χαρτοφύλαξ και Χρονογράφος της του Χριστού Μ. (εγάλης) Εκκλησίας. Βλ. πλούσιο συγγραφικό έργο του και κυρίως : *«Φάσεις και φύσις του παρ' ημίν εκκλησιαστικού (προνομιακού) ζητήματος»* Κωνσταντινούπολις 1910.

⁶⁴ Γεδεών Ι. Μανουήλ, *Φάσεις και φύσις του παρ' ημίν εκκλησιαστικού ζητήματος*, ό. π., σ. 57-8.

⁶⁵ Γεδεών Μ, ό. π., σ. 58.

Και επιβεβαιώνεται η περιέουσα αρνητική ατμόσφαιρα στην χριστιανική κοινότητα, σε τέτοιο βαθμό ώστε να σημειώνεται : «*Αλλ' η των παθών έξαισις ην εις τοσοούτον βαθμόν προκεχωρημένη, ώστε να κατορθωθή, κατά την κηδεΐαν του πατριάρχου Μελετίου (θανόντος τη 28 νοεμβρίου 1845), να μη συνοδεύσωσιν αύτη οι συνοδικοί μητροπολίται,*⁶⁶ *να προεδρεύση δε της εθνικής συνελεύσεως της εκλεξαμένης πατριάρχην τον μητροπολίτην Εφέσου Ανθιμον ΣΤ' τον Κουταλιανόν (1853) ο τότε πρώτος διερμηνεύς της Υψηλής Πύλης Φουάτ,*⁶⁶ *ο κατόπιν πολυμήχανος πρωθυπουργός της Τουρκίας*». ⁶⁷

Από την περίοδο της ψήφισης των Εθνικών Κανονισμών, (1858) οι εσωτερικές αδυναμίες και διαιρέσεις των Χριστιανών (μεταξύ κληρικών και λαϊκών) γύρω από λεπτομέρειες και διαδικασίες και κυρίως για το θέμα της εκλογής του Πατριάρχη, πρόσφεραν επιπλέον ευκαιρίες επέμβασης της οθωμανικής εξουσίας, ώστε να επεμβαίνει και να αμβλύνει τις αντιθέσεις στα γεγονότα, με σχετικές διαταγές που εξέδωσε.⁶⁸ Κανένας δεν αντίδρασε, ποτέ από τη Χριστιανική κοινότητα. Αυτές οι ενέργειες της κοσμικής εξουσίας όμως με τις «Οδηγίες»⁶⁹ που εξέδωσε, για τη σύνταξη των Γενικών Κανονισμών, που προέβλεπε το Χάτι Χουμαγιούν, μείωναν τον αριθμό των αντιπροσώπων του λαού στις εκλογικές διαδικασίες για την ανάδειξη του Πατριάρχη, και κατέληξαν στον αποκλεισμό μιας της μερίδας, προνομιακής ως τότε, των «γερόντων», αρχιερέων, οι οποίοι ως συντηρητικοί, αποπέμφθηκαν τελικά από την Εθνική Συνέλευση.⁷⁰ Νοιώθοντας τον αποκλεισμό, «*οι γέροντες*» αρχιερείς αυτοί, ενώ αποχωρούσαν από την συνέλευση, διατύπωσαν παραπονούμενοι, για πρώτη φορά την θέση ότι η (Οθωμανική) διοίκηση, επεμβαίνει στα εσωτερικά, καταργώντας προνόμια του Πατριαρχείου.⁷¹ «*...οι αείμνηστοι και πολύπειροι «γέροντες» επέδωκαν τη 17 Ιουλίου 1859, προ της εκ Κωνσ(τ)πόλεως αναχωρήσεως αυτών, διαμαρτύρησιν, ευχαρίστως αναγινωσκομένην, εν η, εκ της εξώσεως αυτών αφορμήν λαμβάνοντες, ε-χαρακτήριζον αυτήν «προφανή διάλυσιν και κατάργησιν της Συνόδου, και αθέτησιν των προνομίων και δικαιωμάτων της Εκκλησίας», προέβλεπον δε την προπαρασκευαζομένην της Εκκλησίας και του έθνους συμφοράν, εις ην, ατυχώς συνετέλεσεν η πολλή των λαϊκών κατά του κλήρου και κατά των «γερόντων» καταφορά.*»

Οι Γενικοί Κανονισμοί ή «Εθνικοί» Κανονισμοί όπως ονομάστηκαν τότε, συντάχτηκαν τελικά, από «Εθνική Συνέλευση» στα Πατριαρχεία, το χρονικό διάστημα 1858-60 και έπειτα από παλινδρομήσεις της Πύλης εγκρίθηκαν τελικά για ν' αποτελέσουν τους βασικούς κανόνες δικαίου, της Χριστιανικής Κοινότητας έκτοτε μέσα στην Οθωμανική αυτοκρατορία.⁷²

⁶⁶ Εφημερίδα Αμάλθεια Σύμυρνης, 8 Δεκεμβ. 1845. Αλλά και φ. 30 Απριλίου και 1 Οκτωβρίου 1843, αριθ. 236 και 258.

⁶⁷ Γεδεών Μ, ό. π., σ. 59.

⁶⁸ «*Προηγούμενως δε, διά του από 27 Αυγούστου 1858 γράμματος του πρωθυπουργού (Μεχμέτ Εμίν) Ααλή πασά συνίστατο ημίν η εκλογή επτά κληρικών μελών της εθνικής συνελεύσεως εκ των ικανωτέρων μητροπολιτών αλλ' αποκλείοντο και πάλιν οι λεγόμενοι «γέροντες», οι επτά πρώτοι δήλόν ουν μετά τον πρωτόθρονον Καισαρείας μητροπολίται, οι και δικαίωμα κεκτημένοι 'να ώσι μόνιμα σχεδόν της ιεράς συνόδου μέλη. Ουδαμώς άπορον ότι ουδεμία διαμαρτυρία η ένστασις απηυθύνθη προς την τουρκικήν κυβέρνησιν απέναντι των λαθραίων τούτων επεμβάσεων των επί καταλύσει των εκκλησιαστικών ημών δικαίων και των άλλων προνομίων.*» Μανουήλ Γεδεών: *Αι φάσεις ...ό. π., σ. 55-76.*

⁶⁹ Βλέπε τις στο Παράρτημα του παρόντος (Από Νανάκη Εκκλησία γένος Ελληνισμός.. σ. 131.

⁷⁰ Αυτό έγινε διότι «...Κατά των τοιούτων εργασιών της εθνικής συνελεύσεως αντενήργουν κρύφα τε και εμφανώς οι συνοδικοί γέροντες..» Μανουήλ Γεδεών: *Αι φάσεις του παρ' ημίν εκκλησ.. σ. 71.*

⁷¹ Βλ. Γεδεών Ι. Μανουήλ, *Αι φάσεις του παρ' ημίν ...*, ό. π. σ. 72-3.

⁷² Βλ. σχετικά στο Μέρος δεύτερον, 05 Κεφάλαιο: *Παραχωρήσεις προνομίων στις Μειονότητες*, και μάλιστα στην 2.2 Οι Γενικοί «Εθνικοί» Κανονισμοί σ. 49. Βλ. και Παράρτημα σ. 71, 110.

Αργότερα, στα 1866 η τουρκική κυβέρνηση προθυμοποιήθηκε να εκδώσει την απαιτούμενη αυτοκρατορική άδεια, για τη σύνταξη Νέων Κανονισμών, για τους οποίους άρχισε η συζήτηση από του 1870-77.

Ο Ααλή πασάς ενέκρινε επίσης το δικαίωμα του Πατριάρχη 1867 να σχηματίσει μεν το Εθνικό Συμβούλιο, από δώδεκα μέλη λαϊκών και να καλεί στην Ιερά Σύνοδο, έξι κάθε διετία αρχιερείς, όχι όπως προβλεπόταν από τους «Γενικούς» Κανονισμούς, αλλά όποιους ήθελε εκείνος, κατά τους ιερούς κανόνες.

Δυστυχώς είχε αρχίσει «...η λαθραία τε και εμφανής υπονόμηση των Εκκλησιαστικών ημών δικαίων»⁷³ Η λαϊκή συμμετοχή στην εκλογή του Πατριάρχη μέσω των συντεχνιών όδευε σε εκμηδένιση. Η πανίσχυρη «γεροντία» εξουδετερώθηκε. Ο Πατριάρχης, δεν εκλεγόταν ισόβιος. Αν και φαινόταν να επεδίωκαν την ισοβιότητά του τα μέλη της συνελεύσεως.

Άλλη διάσταση του ζητήματος, προς την ίδια κατεύθυνση, αποτελεί το γνωστό θέμα των χριστιανών των Βαλκανίων, όχι απαραίτητα ελλήνων. Η Τουρκική κυβέρνηση υπόθαλψε τις απαιτήσεις των Βουλγάρων, προκαλώντας το περίφημο Βουλγαρικό ζήτημα. Επενέβη στα εσωτερικά του Πατριαρχείου, το οποίο αντιμετώπιζε τις σχηματικές τάσεις και ενέργειες Βουλγάρων αρχιερέων, αφορίζοντάς τους. Το 1864 απάλλαξε τους τιμωρημένους από το 1861 ως καθαιρεμένους αρχιερείς τους⁷⁴ και ο Ααλή πασάς κατά το 1870 εξέδωσε μάλιστα το φερμάνι περί της Βουλγαρικής Εξαρχίας. Με το φερμάνι αυτό αναγνωρίζονταν η Εξαρχία και αποσπóταν ουσιαστικά έτσι και διοικητικά, επισκοπές και μητροπόλεις από την κυριαρχία του Πατριαρχείου, αφού αναγνωρίζονταν έτσι ως μέλη της αυτοκέφαλης πλέον Βουλγαρικής εξαρχίας.⁷⁵

Η ανοχή αυτή και η σιωπή των τότε Πατριαρχών, στην φανερή παραβίαση σαφών διατάξεων των βερατιών, δημιουργούσε προηγούμενο και άνοιξε την όρεξη των Τούρκων για ανάμειξη στα εσωτερικά του Πατριαρχείου. Με το φερμάνι «...του 1870 όχι μόνο προνόμια και δίκαια της Εκκλησίας, αλλά αυτή η υπόστασις αυτής προσεβάλλετο· Κυβέρνησις αλλόθρησκος εδημιούργει νέαν Εκκλησίαν, έργον οικουμενικής ή τουλάχιστον εκτάκτου συνόδου μεγάλης σφετεριζομένη...»⁷⁶.

Έξι χρόνια μετά το φερμάνι, υπήρξε και άλλη ενέργεια υποβάθμισης του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Η Ορθόδοξη Εκκλησία υποβαθμίστηκε να συζητά και ν' ανταποκρίνεται για τις υποθέσεις του, με το τουρκικό Υπουργείο των Εξωτερικών, αντί του ως τότε Υπουργείου της δικαιοσύνης.

Και πάλι καμιά διαμαρτυρία δεν διατυπώθηκε ως το 1883.

Έκτοτε και για επτά έτη η Εκκλησία δραστηριοποιήθηκε στην κατεύθυνση της στήριξης των δικαίων και των προνομίων της. Η ένταση της τριβής μεταξύ κοσμικής και πνευματικής εξουσίας όμως, κορυφώθηκε στα 1890. Η Εκκλησία του Χριστού δεν έπαψε να ανθίσταται στην αθέτηση των δικαίων της.⁷⁷

⁷³ Γεδεών Μ, ό. π., σ. 74.

⁷⁴ Είχαν κριθεί ως «Υπερόριοι» όπως λέγονται στην εκκλησιαστική ορολογία. βλ. Μανουήλ Γεδεών

⁷⁵ Γεδεών Μ, ό. π., σ. 75.

⁷⁶ Ο.π. σ. 75.

⁷⁷ Ο.π. σ. 77.

Το «προνομιακό ζήτημα» αυτό όπως καταγράφεται πλέον, από ιστορική σκοπιά παρουσιάζει τρεις φάσεις⁷⁸.

Η πρώτη φάση του προνομιακού εξελίχθηκε στην περίοδο της πρώτης πατριαρχίας του Ιωακείμ Γ' (1883/4) και έγινε η αιτία, δια την από του θρόνου απομάκρυνση του Ιωακείμ Γ' (1884). Σ' αυτό συνέβαλλαν και κάποιοι άλλοι παράγοντες, όπως ήταν η εναντίον αυτού στάση πολλών ανωτέρων κληρικών και ιδίως των συνοδικών αρχιερέων, μερίδος των δημοσιογράφων και κυρίως του αρχισυντάκτου του Νεολόγου Σταύρου Βουτυρά, αλλά «...και τινών εν τη πόλει ομογενών».

Ο πατριάρχης, Ιωακείμ μπροστά στην κατάσταση που διαμορφώθηκε τότε υπόβαλε την παραίτησή του για τρεις συνεχώς φορές την 9η, την 16η, και την 29η Δεκεμβρίου 1883 και αποσύρθηκε. Θεωρούσε τον εαυτό του παραιτημένο, παρά το ότι συνεχίζονταν οι επαφές μεταξύ Πατριαρχείου και της Υψηλής Πύλης.

Απέστειλε στο μέγα βεζύρη τα ιδιωτικά του σημειώματα «χουσουσιά», που προξένησαν μέγα θόρυβο. Τέλος, μπροστά στο αδιέξοδο που δημιουργήθηκε, αναγκάστηκε να υποβάλει την οριστική παραίτησή του 30 Μαρτίου 1884.

Τοποτηρητής του οικουμενικού θρόνου εκλέχτηκε ο Εφέσου Αγαθάγγελος, για να εκλεγεί στη συνέχεια, στο θρόνο ο Ιωακείμ Δ', που πατριάρχευσε για δυο χρόνια (1884-6). Κατά την Πατριαρχία του οποίου, δεν είχε ανακινηθεί το «προνομιακό».

Στις 23 Ιανουαρίου 1887, μετά την παραίτηση του Ιωακείμ Δ', Οικουμενικός Πατριάρχης, εξελέγη ο πρώην Μητροπολίτης Κρήτης (1858-1868) Διονύσιος Χαριτωνίδης, ως Διονύσιος ο Ε'. Η εκλογή του, θεωρήθηκε νίκη της «Αντιωακειμικής παράταξης», με δώδεκα ψήφους έναντι του συνυποψήφιού του, Ιωακείμ Γ', που έλαβε μόλις πέντε.

Η δεύτερη, φάση του προνομιακού ζητήματος.⁷⁹

Ο Διονύσιος είχε δείγματα αρχιερατείας στην Κρήτη σε δύσκολες περιόδους, και θεωρούνταν συνετός, αλλά και αυταρχικός⁸⁰.

Στο «προνομιακό ζήτημα» επέδειξε μεγάλη αποφασιστικότητα.

Επί των ημερών του συνεχίστηκε η αμφισβήτηση των προνομίων του Πατριαρχείου από την Οθωμανική εξουσία, και χωρίς να λάβει γνώση ο Πατριάρχης, παύτηκαν μάλιστα, οι Μητροπολίτες Σερρών και Καστοριάς, «...ενώ απαιτήθηκε να πάντων να δικάζουν τα εκκλησιαστικά δικαστήρια, κληρονομικές υποθέσεις».

Ο Διονύσιος αντέδρασε δυναμικά και σε ένδειξη διαμαρτυρίας υπέβαλε την παραίτησή του, δύο φορές, (23^η Ιουνίου και 2^η Αυγούστου 1890) οι οποίες όμως δεν έγιναν δεκτές. *Απεσύρθη εις την εν Μακροχωρίω οικίαν του, την δε ρύθμισιν των εκ-*

⁷⁸ Στοιχεία αντλούνται από το βιογραφικό του Ιωακείμ Γ' της ιστοσελίδας του Οικ Πατριαρχείου

⁷⁹ Η Τρίτη φάση του παρουσιάζεται επί της β' πατριαρχίας Ιωακείμ του Γ' (1901-12) οπότε εκδίδεται σχετικό βεράτιο προνομίων. «Κατά το τέταρτον έτος της πατριαρχείας αυτού δημιουργηθέντος ζητήματος τίνος περί των της ημετέρας Εκκλησίας προνομίων, ο Ιωακείμ Γ' διεξήγαγε μετά νομοταγούς συνέσεως το ζήτημα περί αυτών». Βλ. Γεδεών Μ., *Πατριαρχικοί Πίνακες*, όπ.π. σ. 709.

⁸⁰ Στην Κρήτη, οι πρωτεργάτες της επανάστασης του 1866-9, για τη στάση του, αντί τον τίτλο του Μητροπολίτη, του απόδωσαν σκωπτικά τον τίτλο του «Τουρκοπολίτη» βλ. Σταυρινίδης σ. 732 και 1199.

κλησιαστικών και εθνικών πραγμάτων αφήκεν εις τα δύο σώματα, με πρόεδρον τον Ηρακλείας Γερμανόν».

Στις 4 Οκτωβρίου 1890 όμως προχώρησε στη λήψη πιο δραστικών μέτρων. Κήρυξε την χριστιανική Εκκλησία «εν διωγμό». Διάταξε να κλείσουν οι εκκλησίες που ανήκαν στο Πατριαρχείο και σταμάτησε κάθε ιεροπραξία, έως την παραμονή των Χριστουγένων, 24 Δεκεμβρίου 1890.

Με τον τρόπο αυτό, επέτυχε την προβολή του ζητήματος. Προκλήθηκε μεγάλος θόρυβος και επήλθε φυσικά *όξυνση στις σχέσεις του Πατριαρχείου με την Πύλη*. Από τις ενέργειες της διεθνούς κοινότητας, πρόβαλε η παρέμβαση του Τσάρου της Ρωσίας, ο οποίος απείλησε με πόλεμο, σε περίπτωση που παραβιάζονταν τα πατριαρχικά προνόμια.

Έτσι η Πύλη υποχώρησε στις αξιώσεις της Χριστιανικής εκκλησίας και με τη λήξη της προθεσμίας, στις 24 Δεκεμβρίου 1890, εξήγγειλε ότι τα προνόμια του Πατριαρχείου παρέμεναν σεβαστά.

Ο Διονύσιος πέθανε από αποπληξία, τη νύχτα 12 προς 13 Αυγούστου 1891.

Σε αντίθεση με τον Πατριάρχη Ιωακείμ Γ' και τους ιωακειμιστές που εφάρμοσαν τους Γενικούς Κανονισμούς και κατά κανόνα επικοινωνούσαν με το λαϊκό στοιχείο, οι αντιιωακειμιστές⁸¹, επίλεκτο μέλος των οποίων υπήρξε ο Κρήτης Ευμένιος, έβλεπαν με δυσπιστία την ευρύτερη συμμετοχή του λαϊκού στοιχείου στην εκκλησιαστική διοίκηση, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν ενδιαφέρονταν για το ποίμνιό τους. Τηρουμένων των ιστορικών αναλογιών ο αντιιωακειμισμός ήταν μια έκφραση της πεφωτισμένης δεσποτείας.

Κατά τη δεύτερα φάση του προνομιακού ζητήματος (1890) επί Πατριάρχου Διονυσίου Ε', ο Ευμένιος ως επίσκοπος τότε Λάμπης και Σφακίων λαμβάνει παγκρήτιες πρωτοβουλίες προκειμένου να διασωθούν τα προνόμια. Η επιτυχής έκβαση του ζητήματος σημάδεψε τον χαρακτήρα και τη μετέπειτα δράση του Ευμενίου με μια αποφασιστικότητα και απολυτότητα στις απόψεις του που τον συνόδεψε μέχρι το τέλος της ζωής του.

Στα 1891 συναντούμε αλληλογραφία με την κοινοποίηση και αποστολή Εγκύκλιου περί των θρησκευτικών Προνομίων, από το Υπουργείο της Δικαιοσύνης και των Θρησκευμάτων της Τουρκίας στο Πατριαρχείο.⁸²

«ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ

Προς την Α.Θ.Π. τον πατριάρχη των Ρωμαίων,

Η Α. Υψ. ο πρωθυπουργός δι' υψηλού αυτού τεζκιρέ από 23 Ιανουαρίου 1306 (1891) αγγέλλει ότι, συνταχθείσης εγκυκλίου εκ της συναρμολογήσεως των διατάξεων των περί του ζητήματος των υμετέρων Πατριαρχείων διά του ημετέρου υπουργείου γρα-

⁸¹ Βλ. Παπαδοκωστάκη Άννα, Ιστορία : Φωτισμένοι αρχιερείς στην ηγεσία της Εκκλησίας Κρήτης, Ένθετο Εφημερίδα Πατρίς Ηρακλείου. σ. 5.

⁸² Βλ. Νικολαΐδης Δ., ό.π., τ. Γ', σ. 2789-2793 και το κείμενο στο Παράρτημα, Νομικά Κείμενα, σ. 195.

φέντων τεσκιρέδων, απεφασίσθη υπό του υπουργικού συμβουλίου, ίνα κατά την εγκύκλιον ταύτην γίνωσι κοινοποιήσεις εις ας δει Νομαρχίας και εις τας ανεξαρτήτως διοικουμένας διοικήσεις (μουτεσαρηφλήκ), αποσταλή δε εις το ημέτερον υπουργείον ίσον της εγκυκλίου ταύτης προς γνωστοποίησιν του πράγματος εις τα υμέτερα Πατριαρχεία και αποστολήν του ίσου τούτου' και ότι εκδοθέντος Αυτοκρατορικού επί τούτω Διατάγματος ενηργήθησαν τα δέοντα.

Επειδή δε η Α. Υψ., διαβιβάζουσα μοι επικεκυρωμένον αντίγραφον της εγκυκλίου ταύτης, αξιοί ίνα συνωδά τω Αυτοκρατορικό Διατάγματι κοινοποιηθή το πράγμα εις τα υμέτερα Πατριαρχεία' διά ταύτα προάγομαι να φέρω εις γνώσιν της Υμετ. Παναγιότητος τα ανωτέρω και αποστείλω άμα Αυτή επισυνημμένως επικεκυρωμένον αντίγραφον του αποσταλέντος ίσου της εγκυκλίου.

Τη 24 Δζεμαζηλαχήρ 1308, ή 13 Ιανουαρίου 1306.

Ο υπουργός της Δικαιοσ. και των Θρησκευμ.

PIZA.

Πολλά λέγονταν και εξαγγέλλονταν, αλλά συνήθως διέφεραν στην εφαρμογή τους. Το Προνομιακό ζήτημα υπήρξε τότε, και διατηρήθηκε ως τις μέρες μας, ένα ακανθώδες και άλυτο ζήτημα, το οποίο αναζωπυρώνεται κατά περιόδους.

2.7. Υγειονομική μέριμνα για τη λέπρα - Έκθεση σύστασης Λεπροκομείου στη Γεν. Συνέλευση (1884)

Η ασθένεια της λέπρας, αλλιώς νόσος του Χάνσεν,⁸³ αποτελεί λοιμώδη ασθένεια, μάστιγα της ανθρωπότητας, που προσβάλλει το δέρμα και τα νεύρα που βρίσκονται σ' αυτό. Το θέμα της, είναι υπόθεση που χάνεται στα βάθη των χρόνων του αρχαίου κόσμου.

Η ασθένεια, πήρε το όνομα της από την ελληνική λέξη λεπρός, που συνδέεται με τις αλλαγές τις οποίες προκαλεί στο δέρμα των ασθενών (ξεφλουδίσματα σαν τα λέπια). Τα νεύρα του πάσχοντα απονεκρώνονται, με αποτέλεσμα οι ασθενείς να χάνουν την αίσθηση του κρύου, της ζέστης και του πόνου στο δέρμα.

Το γεγονός είναι πολύ επικίνδυνο, αφού όσοι πάσχουν από λέπρα πολλές φορές τραυματίζονται χωρίς να το καταλάβουν (αφού δεν νιώθουν πόνο) και έτσι η πληγή εκτίθεται στον κίνδυνο να μολυνθεί, εάν δεν τη φροντίσουν έγκαιρα!

Η εικόνα που υπάρχει για την ασθένεια είναι, πως κάνει τους ανθρώπους άσχημους και τρομακτικούς εξωτερικά. Και ως ένα σημείο αληθεύει. Το πιο έντονο χαρακτηριστικό της λέπρας είναι η αλλοίωση του δέρματος. Στα αρχικά στάδια σχηματίζονται στο δέρμα μεγάλες κηλίδες κοκκινωπού χρώματος. Οι ασθενείς δεν νιώθουν τίποτε στα σημεία αυτά του δέρματος.

Αν η λέπρα δεν αντιμετωπιστεί έγκαιρα και προχωρήσει, οι κηλίδες αυτές μπορεί να διογκωθούν και στη χειρότερη των περιπτώσεων σχηματίζονται σε όλο το δέρμα μικροί κόμποι και διογκώσεις. Οι διογκώσεις και τα στίγματα στο κεφάλι το κάνουν να μοιάζει με κεφάλι λιονταριού (στα λατινικά *facies leonina*)!

Ο θάνατος δεν προκαλείται από την ίδια την ασθένεια, αλλά από τις μολύνσεις, που μπορεί να πάθει ένας ασθενής, λόγω της λέπρας.

Την περίοδο της τουρκοκρατίας, η ασθένεια ενδημούσε σε πολλές περιοχές της γης, μεταξύ των οποίων και η Κρήτη.

Ως αιτίες της εξάπλωσής της αποδίδεται η γεωγραφική θέση του νησιού, σταυροδρόμι των ναυτικών, η μετακίνηση στρατιωτών και φυλετικών ομάδων, οι κακουχίες του πολέμου και των επαναστάσεων καθώς και άλλες άγνωστες παράμετροι.

Ιστορικά η νόσος είχε δαιμονοποιηθεί και εθεωρείτο κατάρα, «νόσημα ακάθαρτον», αντιμετωπιζόμενη κυρίως με εμπειρικά μέτρα. Η αποστρόφη, απομόνωση και απομάκρυνση των ασθενών από την κοινότητα, ήταν τα πιο συνήθη. Οι άρρωστοι εθεωρούντο εν δυνάμει μολυσματικοί παράγοντες, εξάπλωσης με μετάδοση της νόσου, κύρια αιτία της οποίας θεωρείτο και η κληρονομικότητα.

Επιστημονικά υπήρχε άγνοια, και υγειονομικά αδυναμία αντιμετώπισης της. Περιστασιακά η λήψη κάποιων επιφανειακών διοικητικών μέτρων αποτελούσε άλλο-θι της κάθε διοικήσεως απέναντι στο θέμα.

Τα αποτελέσματα της νόσου ήταν όσοι νοσούσαν, οι λεπροί, δύσμορφοι, παραμορφωμένοι από τις αλλοιώσεις στο δέρμα, στη μορφή και στα άκρα, να είναι κοι-

⁸³ Με τον όρο λέπρα, ή αλλιώς νόσος του Χάνσεν, εννοείται χρόνια λοιμώδης ασθένεια του ανθρώπου, που προκαλείται από τα μυκοβακτήρια *Mycobacterium leprae* και *Mycobacterium lepromatosis*. Αγγλικά η νόσος λέγεται Leprosy και ετυμολογικά η λέξη έχει Ελληνική προέλευση από το Λέπος = φλούδα, λέπι --> Λεπερός = ο έχων λέπια, φλούδες --> Λεπρός^{III}. Η λέξη Λέπρα, μεταφέρθηκε διά των λατινικών στα Αγγλικά και στις άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες.

νωνικά στιγματισμένοι και απόβλητοι. Κρυπτόμενοι, αναγκάζονταν να περιφέρονται ως φαντάσματα, ρακένδυτοι, σε πόλεις και χωριά ζητιανεύοντας τ' απαραίτητα για να διατηρηθούν στη ζωή, αφού το άμεσο περιβάλλον τους δεν ήταν δυνατόν να τους τα προσφέρει. Πανικόβλητος ο κόσμος αποστρεφόταν τους λεπρούς από την ιδέα και τον φόβο της μόλυνσης των υγείων ατόμων, ενώ ο κοινωνικός αποκλεισμός, η φτώχεια, οι στερήσεις, οι κακές συνθήκες διαβίωσης (*διατροφής, ένδυσης, ρυπαρότητας, κατοικίας και τόπου διαμονής*) επιδείνωναν την κατάσταση και ευνοούσαν την ανάπτυξη, εξάπλωση και εξέλιξη της νόσου.

Οι πηγές μαρτυρούν ότι ήδη από το 1717 υπήρξε ενδιαφέρον και απασχολούσε την καθημερινότητα και τις αρχές της Κρήτης, η υπόθεση της λέπρας⁸⁴

Η Γενική Συνέλευση Κρήτης, στα 1884 εκφράζει την επιθυμία της να ληφθεί μέριμνα σε δυο κατευθύνσεις. Ήτοι περί «...της προφυλάξεως των υγιών (ατόμων) και της περιθάλλεως των πασχόντων υπό λέπρας».

Το θέμα ήταν πολύ ευαίσθητο, απειλητικό και δαιμονοποιημένο. Έτσι έπειτα από συζήτηση ψηφίστηκε πίστωση ύψους 300.000 γροσίων για την αντιμετώπιση του θέματος με την δημιουργία λεπροκομείων.

Ο Γενικός Διοικητής Κρήτης Ιωάννης Φωτιάδης πασάς, φρόντισε να δοθεί ουσιαστική λύση στο ευαίσθητο αυτό θέμα, πάνω σε επιστημονικές βάσεις. Γι αυτό και ανέθεσε την επεξεργασία του σε επιτροπή ειδικών επιστημόνων. Συνέστησε λοιπόν τριμελή επιτροπή γιατρών, η οποία θα μελετούσε, και θα έκανε σχετική εισήγηση στο σώμα, με ποιο τρόπο θα γινόταν η αξιοποίηση του εγκεκριμένου ποσού για την κοινή ασφάλεια των κατοίκων, από την μετάδοσή της μολυσματικής νόσου και ποια θα ήταν τα μέτρα τα οποία θα έπρεπε να ληφθούν.

Διπλός ήταν ο σκοπός της επιτροπής, 'που ετέθη. «...Πρώτον μεν χάριν του κοινού συμφέροντος, όπως, δια του αποχωρισμού των αρρώστων, εμποδισθή, ει δυνατόν η περαιτέρω εξάπλωσις της νόσου και εκριζωθή μετά τινα χρόνον από της νήσου.

Έπειτα δε και εξ αισθήματος φιλανθρωπίας, όπως εν τοις καθιδρύμασι τούτοις ευρίσκωσιν ανάπανσίν τινα και περίθαλμιν άνθρωποι ανιάτως πάσχοντες υπό του δεινοτάτου και ειδεχεστάτου των νοσημάτων.»⁸⁵

Την επιτροπή αποτέλεσαν οι γιατροί :

α) Ο Ιωάννης Κ. Σφακιανάκης, πληρεξούσιος ήδη στην Γεν. Συνέλευση και έπειτα πρωθυπουργός της Κρήτης.

β) Ο Ιωάννης Τσουδερός, γενικός οπλαρχηγός του τμήματος Ρεθύμνης και ο

γ) Ι. Βωμ.

Η υγειονομική αυτή επιτροπή, αφού μελέτησε το θέμα, συνέταξε τελικά εκτεννή εισηγητική έκθεση, η οποία καλογραμμένη, κατατοπιστική και εμπειριστατωμένη, υπογράφεται από τους συντάκτες της.⁸⁶

⁸⁴ Βλ. έγγραφο Τουρκικού Αρχείου Ηρακλείου, (Τ.Α.Η.) Μεχμέτ πασάς «*Εντελλόμεθα δε, όπως καθ' ον νόμιμον τρόπον εκτίθεται ανωτέρω και χάριν της ασφαλείας των άλλων συνδημοτών και απαλλαγής αυτών από τους ως είρηται λεπρούς, γίνη επισταμένη έρευνα και περισυλλογή αυτών, δια να μη μείνη ούτε εις εκ τούτων από σήμερα και εις το εξής εντός της πόλεως, άπαντες δε να αποβληθούν εκ του φρουρίου και εγκατασταθούν εις άλλο κατάλληλον μέρος εκτός της πόλεως.*» 3 Σεβιάλ 1129 (=1717), βλ. και έρευνα σε εφημερίδα Πατρίς Ηρακλείου, 07-02-2011. Του Αλέκου Α. Ανδρικόκη, andrikakis@patris.gr

⁸⁵ Πρβλ. Εισηγητική έκθεση τριμελούς επιτροπής γιατρών προς Φωτιάδη πασά 1884.

⁸⁶ Στην έκθεση αυτή της Τριμελούς εισηγητικής υγειονομικής επιτροπής συναντούμε αρκετά ενδιαφέροντα σημεία, γι' αυτό και την καταχωρούμε πλήρη, στη συνέχεια. Βλ. Παράρτημα σ. 189.

Σ' αυτήν, σε σύντομη ιστορική αναφορά, αναφέρονται πως δαιμονοποιήθηκε η νόσος της λέπρας και οι πάσχοντες κατά το παρελθόν, στις διάφορες κοινωνίες, που έφταναν στο σημείο να καίονται. Σε περίπτωση τεκνοποιίας δε από λεπρή γυναίκα, έφταναν σε σημείο να καίγεται και αυτή και το τέκνο της.

Αναφέρονται δε αρχικά, ως θεωρούμενοι τρόποι εξάπλωσής της νόσου, η μόλυνση και η εξάπλωσή της δια της κληρονομικότητας. Τα μέλη της επιτροπής αποφάνθηκαν στη συνέχεια ότι : «...*Η πίστις όμως αυτή ήρχισε να κλονίζεται παρά τοις ιατροίς, άμα επιχείρησαν ούτοι να μελετήσωσι προσεκτικώτερον το κατά την νόσον και επί τέλους υπερίσχυσε παρά τοις πλείστοις αυτών η εναντία ιδέα, ότι δηλ. η λέπρα δεν είναι μολυσματική*».⁸⁷

Έτσι η επιτροπή τεκμηριωμένα αποφαινεται ότι γύρω στα 1860 ύστερα από παρατηρήσεις του γιατρού J. Hansen «...*Η γενική σχεδόν πεποίθησις των πλείστων πεπειραμένων ιατρών πάντων μερών της γης αντίκειται όλων εις την δόξαν, ότι η λέπρα είναι μολυσματική, τουτέστι, ότι μεταδίδεται δια προσεγγίσεως, ή επαφής των αρρώστων. Τα ολίγα παραδείγματα, όσα προυτάθησαν προς υποστήριξιν του εναντίον, ή στηρίζονται επί ατελούς παρατηρήσεως, ή αναφέρονται άνευ των αναγκαίων λεπτομερειών, ώστε δεν δύνανται να μεταβάλωσι το ανωτέρω συμπέρασμα*».

Συνοψίζοντας οι εισηγητές τις σύγχρονες τότε απόψεις, καταλήγουν στη διαπίστωση ότι :⁸⁸

α) *Η λέπρα πολύ δυσκόλως μεταδίδεται δια μολυσμού. Συνηθέστατα μεταδίδεται δια κληρονομιάς.*

γ) *Την ανάπτυξη της λέπρας διευκολύνει η εν γένει κακή δίαιτα. Η διαρκής χρήσις οιουδήποτε είδους κακής τροφής, η περί το σώμα, τα ενδύματα και τας κατοικίας ρυπαρότης υποβοηθεί την ανάπτυξιν της λέπρας*».

Μετά το ιστορικό της νόσου, εξετάζουν το θέμα της ασφαλείας και προστασίας των υγιών ατόμων, από του να νοσήσουν.

Έτσι «*Καθόσον αφορά την προφύλαξιν των υγιών, το προς τούτο λυσιτελέστερον, συγχρόνως δε και δημοτικώτερον μέτρον είναι βεβαίως ο αποχωρισμός των λεπρών. Και το μεν ειδεχθές της νόσου και η πατροπαράδοτος προς τους λεπρούς απόστροφή αναγκάζει συνήθως τους δυστυχείς τούτους, όταν φανερωθή η νόσος των να αποφεύγωσι την μετά των ανθρώπων κοινωνίαν, να απομακρύνωνται οικειοθελώς από των χωρίων των και να ζώσιν εις μέρη μεμονωμένα και απόκεντρα, ή να προσέρχωνται εις την κοινωνίαν των άλλων ομοιοπαθών εις τα λεγόμενα Μισκηνοχώρια*».⁸⁹

Ως προληπτικά μέτρα εκθέτουν και την άποψη ότι : «*Εκτός λοιπόν του αποχωρισμού, αναγκαιότατον είναι και το μέτρον της απαγορεύσεως του γάμου και της παρακολύσεως της μεταξύ των φυλών επιμιξιάς παρά τοις λεπροίς*».

Αναπτύσσουν έπειτα το φιλοσοφικό και ηθικό αξίωμα ότι «...*ή αυτή κοινωνία έχει βεβαίως και το καθήκον να φροντίση τουλάχιστον, όπως η αναγκαία, αλλά βαρυ-*

⁸⁷ βλ. Εισηγητική έκθεση τριμελούς επιτροπής γιατρών, προς Γ. Δκτή Κρήτης, Φωτιάδη πασά, 1884.

⁸⁸ Ο. π.

⁸⁹ Μεσκιτιά ονομάζεται ακόμη σήμερα η γειτονιά Χρυσοπηγή, του Ηρακλείου. Στο γεμάτο από τρώγλες και σπηλιές, χώρος της, νότιο ανατολικά, έξω από τα τείχη της παλιάς πόλεως του Ηρακλείου, κατέφευγαν, κοινωνικά αποκλεισμένοι οι λεπροί (Μεσκήνηδες) του Ηρακλείου. Περισσότερα βλ. σχετική, έκδοση ενορίας της Παναγίας Χρυσοπηγής : Μακράκης Γ. Ιωάννης, πρωτοπρ. «*Η Μεσκιτιά του Μεγάλου Κάστρου*», Ηράκλειο 2006.

τάτη αυτή ποινή η εις αθώους επιβαλλομένη, μη επιβαρυνθή άνευ ανάγκης δια στερήσεων και κακουχίας».

Έπειτα από αναλυτική χρηματοοικονομική μελέτη, με τα δεδομένα της Κρήτης, αναφέρουν : «*Εν ενί λόγω η κοινωνία οφείλει να υποβληθή και αυτή εις τινας (δαπάνας ή θυσίας) προς περιθάλψιν των λεπρών.*

Κατά τους πιθανότερους υπολογισμούς ο αριθμός των εν Κρήτη λεπρών ανέρχεται εις 800 περίπου.

Πρέπει λοιπόν να οικοδομηθώσι τέσσερα τουλάχιστον ευρύχωρα λεπροκομεία όπως έκαστον εξ αυτών δυνηθή να περιλάβη περί τους 200 ασθενείς.

Εκτός δε τούτου, περί έκαστον οικοδόμημα πρέπει να υπάρξη ικανή έκτασις εδάφους, όπως δύνανται οι άρρωστοι να κινώνται οπωσούν ελευθέρως, να ασχολώνται δε και οι δυνάμενοι εξ αυτών εις διαφόρους εργασίας, καθόσον παρετηρήθη ότι σκνηρία και η αεργία έχει επιβλαβή επί του νοσήματος επιρροήν, εκτός του ότι καθιστά τους αρρώστους απειθείς και προς έριδας και κακουργίας επιρρεπείς.»⁹⁰

Εισηγείται τέλος μέτρα για την ριζική και ουσιαστική αντιμετώπιση του προβλήματος με την οικοδόμηση και δημιουργία λεπροκομείων σε χώρους του δημοσίου, για την εξοικονόμηση χρημάτων, όπως π.χ. στο Κουφονήσι ή στα νησιά Διονυσάδες της Σητείας.

Ως την υλοποίηση των τελικά προτεινομένων, εισηγούνται τη λήψη τολμηρών προσωρινών μέτρων με θεσμική θωράκιση. Τα οποία είναι :

- Η σύνταξη σχετικού Κανονισμού εξέτασης, εύρεσης και χαρακτηρισμού των λεπρών, καθώς και λειτουργίας των λεπροκομείων.
- Η πρόληψη της τεκνοποιίας των λεπρών.
- Η αύξηση του σιτηρεσίου τους, για να πάψουν να ζητιανεύουν, σε πόλεις και χωριά.
- Το προγαμιαίο πιστοποιητικό υγείας, των ύποπτων για λέπρα μελονύμφων.
- Η ενημέρωση με την προσφορά σχετικού έντυπου, πληροφοριακού υλικού και οδηγιών, σε ιερείς, διδασκάλους και άλλους.

Στις προτάσεις τους δε αναφέρουν δε κατά λέξη :

α) Να αυξηθή κατά τι το σιτηρέσιον των εν τοις λεπροκομείοις διαμενόντων, ώστε να καταστή δυνατόν να απαγορευθή εις αυτούς ή ανά τα χωρία και τας πόλεις επαιτία.

β) Να συνεννοηθή η Διοίκησις μετά των αρμοδίων θρησκευτικών αρχών, όπως εις πάσαν αίτησιν αδείας γάμου εξετάζωσι καλώς, εάν τις των μελλονύμφων είναι λεπρός, ή ύποπτος επί λέπρα ή εάν έχη ή είχε λεπρούς γονείς, ή αδελφούς, τότε δε να μην χορηγώμεν άδειαν πριν επιθεωρήση τον ύποπτον ειδήμων της νόσου ιατρός και βεβαιώση εγγράφως, ότι δεν παρουσιάζει συμπτώματα λέπρας.

Αυσιτελής επίσης ήθελεν είσθαι, εάν και τα τέκνα και οι αδελφοί των λεπρών εκωλύοντο του γάμου μέχρι τα 30 ή 35 έτους της ηλικίας δια να δίδηται καιρός εις την νόσον, εάν λανθάνη, να φανερωθή. Διότι είναι μεν αληθές ότι και βραδύτερον ακόμη δύναται να φανερωθή η λέπρα, αλλ' όμως μέρος τουλάχιστον του κινδύνου θα προελαμβάνετο δια της διατάξεως ταύτης.

γ) Καλόν θα ήτο να τυπωθή φροντίδι της Διοικήσως και να διανεμηθή δωρεάν εις τους ιερείς, διδασκάλους και λοιπούς, φυλλάδιόν τι περιέχον συντόμους πληροφορο-

⁹⁰ βλ. Εισηγητική έκθεση τριμελούς επιτροπής γιατρών προς Φωτιάδη πασά 1884.

ρίας περί λέπρας και οδηγίας προς αποφυγήν των υποβοηθούντων την ανάπτυξιν αυτής αιτιών.⁹¹»

Παρά τις προτάσεις της όμως, η επιτροπή εκφράζει την αμφιβολία της για την αποτελεσματικότητα των εισηγούμενων μέτρων, στην ριζική εξάλειψη της ασθeneίας, όπως δείχνουν οι ως τότε στατιστικές μελέτες. Δηλώνουν δε ευθαρσώς ότι «...η επιστήμη δεν δύναται να βεβαιώσει θετικώς, ότι ταύτα θα ώσι τελεσφόρα, δηλαδή ότι δι' αυτών θα εξαλειφθή η νόσος».

Με την ευκαιρία αυτή της αναφοράς τους σε υγειονομικά θέματα, αναπτύσσουν στην εισήγησή τους με επιχειρήματα και το παρεμφερές αντικείμενο της οικοδόμησης Νοσοκομείων. Κλείνουν δε την εισήγησή τους με τη διακήρυξη ότι «Και η φιλανθρωπία λοιπόν και η ευπρέπεια υπαγορεύουσι να ληφθή πρόνοια προς οικοδομήν ενός Νοσοκομείου εις εκάστην των τριών πόλεων. Οι δήμοι των πόλεων τούτων δαπανώσι μεν προς διατήρησιν Νοσοκομείου, δεν έχουσιν όμως τα μέσα προς οικοδομήν τοιούτου. Δεν είναι δε και δίκαιον να επιβαρύνη τους δήμους των πόλεων η τοιαύτη δαπάνη, γνωστού όντος, ότι εν τοις Νοσοκομείοις τούτοις ευρίσκουσι καταφύγιον όχι μόνον κάτοικοι των πόλεων αλλά πάντες αδιαφόρως οι προσερχόμενοι πένητες. Άλλως τε δε και ο νόμος ορίζει ρητώς, ότι εκ του περισσέυματος των εσόδων του τόπου πρέπει να δαπανάται και προς σύστασιν Νοσοκομείου.»⁹²

Όμως λόγω των συνθηκών στο πανελλήνιο, η απόφαση άργησε να εφαρμοστή και προσωρινά το θέμα ατόνισε.

Αργότερα, τέλη Μαΐου 1901(επί Κρητικής Πολιτείας) το θέμα επανήλθε στην επικαιρότητα,⁹³ και ιδρύθηκε έτσι το λεπροκομείο στην Σπιναλόγκα (1904)⁹⁴ η λειτουργία του οποίου διήρκεσε ως τα 1957.⁹⁵

⁹¹ Ο. π.

⁹² βλ. Εισηγητική έκθεση τριμελούς επιτροπής γιατρών προς Γεν. Δ/κτή Κρήτης Φωτιάδη πασά, 1884.

⁹³ Κοινή εισήγηση των δυο βουλευτών της Κρήτης, Μυλωνογιαννάκη Ιωάν. (Σφακίων) και Αγγελάκη Εμμανουήλ (Σιτείας).

⁹⁴ Περισσότερα βλ. Ανδρικήκη Α. Αλέκου, Η λέπρα στην Κρήτη και τρεις ιστορικές εκθέσεις, Η πρώτη πρόταση για το λεπροκομείο στις Διονυσάδες απ' τη Σπιναλόγκα. Έρευνα εφημ. Πατρίς Ηρακλείου. 07-02-2011. Του Αλέκου Α. Ανδρικήκη, andrikakis@patris.gr

⁹⁵ Το Λεπροκομείο έμεινε ανοιχτό μέχρι το 1957, οπότε οι λίγοι τελευταίοι (20) ασθeneείς μεταφέρθηκαν σε λεπροκομείο στην Αθήνα. Στο μεταξύ πολλοί είχαν θεραπευτεί και γύρισαν στα σπίτια τους. Από τότε εγκαταλείφθηκε η Σπιναλόγκα και άρχισε να ληλατείται, ενώ πολλά αρχιτεκτονικά μέλη των οικοδομών της, μεταφέρονται και στολίζουν τα πολυτελή ξενοδοχεία της τουριστικά αναπτυσσόμενης περιοχής της Ελούντας.

2.8 Το Γυμνασιακό Ζήτημα Λασιθίου (1886-97)

Από το 1869 και έπειτα, με έσοδα της μοναστηριακής περιουσίας συστάθηκε προοδευτικά υποτυπώδες Χριστ. εκπαιδευτικό σύστημα στο νεοσύστατο Τμήμα Λασιθίου με την ίδρυση σχολείων, τους διορισμούς δασκάλων, την αγορά βιβλίων και τον συντονισμό της λειτουργίας τους για την αγωγή των τέκνων των χριστιανών. Η Νεάπολη, διοικητική πρωτεύουσα του Τμήματος απέκτησε τότε Χριστ. Σχολεία όλων των βαθμίδων της εκπαίδευσης, (Νηπιαγωγείο, Δημοτικό Σχολείο, Ελληνικό Σχολείο (σχολαρχείο) και Παρθεναγωγείο .

Παράλληλα φιλοξένησε τις υπηρεσίες της Χριστ. Δημογεροντίας Λασιθίου και εξελίχθηκε προοδευτικά και σε υπηρεσία Διοίκησης της εκπαίδευσης. Το Τμήμα της Δημογεροντίας που ασχολήθηκε με την εκπαίδευση πήρε διάφορες ονομασίες όπως Εφορεία Σχολείων Νεαπόλεως αρχικά. Κεντρική εκπ/κή Εφορεία το 1879 και Τμηματική Εφορεία Λασιθίου το 1881. Το Τμήμα αυτό αυτονομήθηκε στη συνέχεια από την Δημογεροντία αποσπώντας αντίστοιχες αρμοδιότητες. Απόκτησε γραμματεία, σφραγίδα, ταμείο και επιδόθηκε στην οργάνωση, στην διοίκηση και στον συντονισμό της Χρστ. Εκπαίδευσης στο Τμήμα Λασιθίου ως Τμηματική Εφορεία Λασιθίου. (Εφορεία η Χ.Τ.Ε.Λ.)

26 Σεπτεμβρίου 1884, ιδρύθηκε και Γυμνάσιο στο Τμήμα Λασιθίου. Το Γυμνάσιο Νεαπόλεως, που ήταν αυτόνομο το ανώτερο εκπαιδευτικό ίδρυμα της περιοχής αυτής το οποίο λειτουργούσε σύμφωνα με τον περί παιδείας νόμο του 1881⁹⁶ με φροντίδα και δαπάνες της Χριστ. Κοινότητας του Λασιθίου.

Τα λειτουργικά έξοδα του κάλυπταν πόροι όπως, έσοδα της Μοναστηριακής περιουσίας Λασιθίου, η τακτική επιχορήγηση από την Σύγκλητο του πανεπιστημίου Αθηνών και τέλος το ποσό των 15.000 γροσίων που χορηγούσε ετησίως το Δημόσιο Ταμείο της Κρήτης.

Το Ελληνικό κράτος αναγνώρισε το Γυμνάσιο Νεαπόλεως ως ισότιμο. Έτσι οι απόφοιτοι του γινόταν δεκτοί στο πανεπιστήμιο Αθηνών.

Η αυτονόμηση της Τμηματικής Εφορείας στα 1886 από τη Δημογεροντία Λασιθίου με την παράλληλη απόσπαση των αρμοδιοτήτων εκπαίδευσης, οδήγησε σταδιακά σε εσωτερική κρίση της Χριστιανικής κοινότητας με το Γυμνασιακό Ζήτημα Λασιθίου.⁹⁷ Ποια αρχή θα ήταν αρμόδια για τον διοικητικό έλεγχο και της λειτουργίας του Γυμνασίου Νεαπόλεως μεταξύ των Χριστιανικών σωματείων Λασιθίου, της Δημογεροντίας και της Τμηματικής Εφορείας.

Η νοοτροπία μιας μερίδας Χριστιανών εκπροσώπων κυρίως κάτοικων των επαρχιών θεωρούσαν όχι και τόσο απαραίτητη ως και περιττή πολυτέλεια την λειτουργία του Γυμνασίου. Πίστευαν πως η λειτουργία του μεγάλωνε το δημόσιο οικονομικό έλλειμμα με συνέπεια την αδυναμία πληρωμής των εκπαιδευτικών, και την αποπληρωμή των δεδουλευμένων μισθών τους.

Η Τμηματική Εφορεία Λασιθίου διεκδικεί τη αρμοδιότητα της διεύθυνσης του Γυμνασίου από την Δημογεροντία, η οποία πάλι το αρνείται να δεχθεί αρχικά, αλλά στην συνέχεια υποχωρεί.

Παράλληλα την χρονική εκείνη περίοδο συναντάμε συχνές επαναστατικές δραστηριότητες και θεομηνίες που οδηγούν στην δραστική μείωση των μοναστηριακών εσόδων σε σημείο που ν' αδυνατούν να καλύψουν τις συνεχώς αναφυόμενες και

⁹⁶ Βλ. Περί παιδείας Νόμος (Κρήτης) 1881.

⁹⁷ Αναλυτικές πληροφορίες Βλ. Πατεράκη Ευαγγελία, το Γυμνασιακό Ζήτημα Λασιθίου (1886-97). Πεπραγμένα Ι' Κρητολογικού Χανιά, (2006) τόμος Γ'. Χανιά 2011, σ. 281-324.

διογκούμενες ανάγκες με αποτέλεσμα να δημιουργούνται πολυάριθμες αντιδράσεις συντεχνιακές και κοινωνικές οι οποίες εκφράζονταν με ποικίλους τρόπους. Σε πολιτικό επίπεδο εμφανίζονται προβλήματα διχασμού. Η Οθωμανική διοίκηση δηλώνει τυπικό ενδιαφέρον χωρίς να λύνει το οικονομικό πρόβλημα. Στο κομματικά πολωμένο τοπίο κυριαρχούν τα δύο πολιτικά κόμματα, το ένα το συντηρητικό (καραβανάδων) και το άλλο των προοδευτικών (ξυπόλυτων).

Η περίοδος χαρακτηρίζεται από απεργίες εκπαιδευτικών και η Δημογεροντία δέχεται επιθέσεις, καταλήψεις γραφείων και υφίσταται έκτροπα. Στα 1889 ψηφίζεται πραξικοπηματικά ο νέος περί παιδείας νόμος.

Το σκηνικό της εκκλησιαστικής διοίκησης του Τμήματος Λασιθίου στα 1890, αλλάζει ύστερα από το θάνατο του γηραιού επισκόπου Μελετίου Χλαπουτάκη εκλέγονται οι νέοι επίσκοποι στο Τμήμα Λασιθίου δυναμικός ο Τίτος Ζωγραφίδης και ο Αμβρόσιος Σφακιανάκης ΙεροΣητείας.

Στην ήδη τεταμένη ατμόσφαιρα μεταξύ Χριστ. Δημογεροντίας Λασιθίου και Τμηματικής Εφορείας, εμπλέκεται και το Γενικό διοικητικό Συμβούλιο Κρήτης στο οποίο απευθύνεται η Χριστιανική Τμημ. Εφορεία Λασιθίου «*δια το αρχόμενον σχολικόν έτος 1891-92*». «*Του προέδρου αρνηθέντος υπογραφήν*» υπογράφουν τρεις Δημογέροντες (Δείγμα εσωτερικής διάσπασης του σωματίου και κρίση σχέσεων των μελών του Βελημπασάκης Γ., Περακάκης Χ., Διαλυνάκης Ι.)

Ο Έφορος Σητείας Αγγελάκης Ι., σε μακροσκελές υπόμνημα του αναφέρει ότι ουδαμώς αναγνωρίζω ότι υφίσταται Γυμνασιακόν Ζήτημα «*...αφού η αρμοδία αρχή, η εφορεία εις ην αποκλειστικώς ανήκει η διεύθυνση του εν Μεραμβέλλω γυμνασίου, δυνάμει νόμου ψηφισθέντος υπό της Γενικής των Κρητών Συνελεύσεως την 2 Αυγούστου 1886 κατά την ιζ' σύνοδον αυτής και κυρηχθέντος εκτελεστού υπό του Γεν. Διοικητού τη 14 Αυγούστου ιδίου έτους, προ ολίγου έτι χρόνου διεκανόνισε τα του γυμνασίου τουτου*».

Στη Χριστιανική δε Δημογεροντία «*...εκ του νόμου τούτου ουδέν δικαίωμα χορηγείται επί του γυμνασίου, επιβάλλεται δε μόνον εις αυτήν η υποχρέωση να χορηγή εις την Εφορείαν τα ετησίως δια την συντήρηση αυτού απαιτούμενα χρήματα*»⁹⁸ Η λειτουργία του Γυμνασίου συνέχισε συγκαταβατικά. Στην μεν Δημογεροντία ανέθεσε την υποχρέωση της χορηγίας με τη χρηματοδότηση της λειτουργίας του Γυμνασίου και στην Τμηματική Εφορεία την ευθύνη του ελέγχου και της Διεύθυνσης της λειτουργίας του.

Έτσι προσωρινά ηρέμισαν τα πνεύματα, αλλά δεν λύθηκε το πρόβλημα. Λήφθηκαν μέτρα εξοικονόμησης χρημάτων. Μάταιη απέβη η προσπάθεια της Τμηματικής Εφορείας για το νοικοκύρεμα των υπηρεσιών της Χριστιανικής Δημογεροντίας και των οικονομικών του Ταμείου της Διοικήσεως Λασιθίου.

Μακροπρόθεσμα, οι αιτίες του οικονομικού αδιεξόδου δεν αντιμετωπίστηκαν, ούτε εξέλειπαν και η κρίση στην εκπαίδευση δεν αποσοβήθηκε, αφού τα χρέη δεδουλευμένων μισθών, στους εκπαιδευτικούς και καθηγητές των δύο χριστιανικών σωματείων, Δημογεροντίας και Χριστιανικής Τμηματικής Εφορείας Λασιθίου, έφθασαν σε υψηλά επίπεδα.

Στην συνεδρίαση Χ.Τ.Ε.Λ. της 24 Αυγούστου 1894, οι προβληματισμένοι κάτοικοι της περιφέρειας (Τμηματικός Έφορος Ιεράπετρας) εισηγήθηκαν την παύση της λειτουργίας του Γυμνασίου Νεαπόλεως, ώστε να διατεθούν στην στοιχειώδη εκπαίδευση του Τμήματος. τα ποσά της επιχορήγησης του Γυμνασίου από τη Δημογε-

⁹⁸ Πλήρες το υπόμνημα Βλ. Πατεράκη Ευαγγελία Ο.π. σ. 292-6.

ροντία με 50.000 γρ. που θα εξοικονομούσαν απ' αυτό. Την ιδέα επικρότησε και ο πρόεδρος της Τμηματικής Εφορείας επίσκοπος Πέτρας Τίτος. Έτσι η Ελληνική κοινότητα διχάστηκε και πάλι με τη μειοψηφούσα άποψη. (Αγγελάκης Ε. και Κοκκί-νης Δ.) να υποστηρίζει ότι η κατάργηση του γυμνασίου θα ήταν αντεθνική ενέργεια. Σε ηλεκτρισμένη ατμόσφαιρα συνεδρίασης αποφασίστηκε κατά πλειοψηφία, και ψηφίστηκε η εισήγηση, κατάργησης (αναστολή της λειτουργίας) του Γυμνασίου.

Η είδηση της ειλημμένης απόφασης κατάργησης του Γυμνασίου φούντωσε τα πνεύματα του Λασιθίου σε σημείο οι Χριστιανοί γονείς να ζητούν εκ νέου συζήτηση του θέματος στη Τμημ. Εφορεία, και 8 Σεπτεμβρίου 1894 μέσω του Γενικού Διοικητή Κρήτης να απαιτούν την λειτουργία του.⁹⁹

Ο πρόεδρος, που γνώριζε τα ελλείμματα του Ταμείου και το οικονομικό αδιέξοδο των Χριστιανικών Σωματείων Λασιθίου και είχε αναφερθεί εγγράφως στη Γενική Διοίκηση, απαντάει ότι δεν έλειψαν οι γνωστοί λόγοι που επέβαλαν την αναστολή λειτουργίας του. Δηλαδή το οικονομικό έλλειμμα και το υφιστάμενο χρέος. Έτσι δεν ήθελε να συζητήσει και απαγόρευσε μάλιστα και στον επίτροπο του ν' ανταποκριθεί στις εκκλήσεις των διαμαρτυρομένων.

«Του προέδρου αρνουμένου να προσέλθει, παρά τις επανειλημμένες εκκλήσεις...»¹⁰⁰ ο αρχαιότερος των Τμηματικών Εφόρων Λασιθίου, Κοκκίνης Δημ. συγκάλεσε τότε πραξικοπηματικά συνεδρίαση της Εφορείας. Μετά από επανέλεγχο της κατάστασης, αποφασίστηκε η ανάκληση της προηγούμενης απόφασης αναστολής της λειτουργίας του Γυμνασίου.¹⁰¹ Ανέθεσε μάλιστα στην Εφορεία να προχωρήσει στο διορισμό των καθηγητών, που είχαν αργήσει ήδη για το σχολ. έτος 1894-5.

Τις αντιθέσεις της διχασμένης Χριστιανικής Κοινότητας Λασιθίου με θέσεις υπέρ ή κατά της λειτουργίας του Γυμνασίου, Νεαπόλεως θέλησε να συμβιβάσει η Μητρόπολη Ηρακλείου (Αρχιεπισκοπή σήμερα) ως εποπτεύουσα τη Χριστιανική Δημογεροντία Λασιθίου με παραινήσεις δι'αλληλογραφίας. Πήρε όμως αποστομωτική και επιτιμητική την απάντηση¹⁰² του Τμηματικού Εφόρου Αγγελάκη ως νομικού. Να μην ανακατεύεται στα εσωτερικά του Τμήματος Λασιθίου, διότι όλες οι ενέργειες που έγιναν ήταν νόμιμες και εξέφραζαν το κοινό λαϊκό αίσθημα.

Τότε η Μητρόπολη συνέστησε στον επίσκοπο Πέτρας Τίτο να δεχθεί την κατάσταση όπως διαμορφώθηκε και να ηρεμήσουν τα πνεύματα. όπως κι έγινε, με τη συνέχεια της λειτουργίας του Γυμνασίου.

Η Δημογεροντία δείχνει κατανόηση. Ιούλιο 1896 αποδέχεται τις υποχρεώσεις της να συντηρεί το Γυμνάσιο Νεαπόλεως αρκεί να υπάρχει ο απαιτούμενος αριθμός σε κάθε τάξη, και η Εφορεία με τη σύμφωνη γνώμη των εφόρων και ειδικά του Αντώνη Βορεάδη, αποδέχεται 3-11-1896 τη λειτουργία ημιτελούς Γυμνασίου με δύο μόνο τάξεις Α' και Β'.

Οι επαναστατικές καταστάσεις και οι ραγδαίες πολιτικοστρατιωτικές εξελίξεις που ακολούθησαν στο νησί, επικάλυψαν το θέμα της λειτουργίας του Γυμνασίου Νεαπόλεως, το οποίο, με τις αλλαγές που επήλθαν, έπαψε να υφίσταται πλέον ως Ζήτημα.

⁹⁹ Βλ. Πατεράκη Ευαγγελία, *Το Γυμνασιακό Ζήτημα Λασιθίου (1886-97)* Πεπραγμένα Ι' Κρητολογικού (Χανιά (2006), τόμος Γ'. Χανιά 2011, σ. 299.

¹⁰⁰ Ι.Α.Χ.Δ.Α. Πρακτικά αναστολής λειτουργίας Γυμνασίου Νεαπόλεως.

¹⁰¹ Ι.Α.Χ.Δ.Α.28-10-1894/26) ΠΡΚΤ επικύρωσης νομιμότητας συνεδρίασης Χ.Τ.Ε.Α.16 Σεπτεμβρίου 1894 του Γυμνασίου Νεαπόλεως.

¹⁰² Ι.Α.Χ.Δ.Α.16-09-1894) Πρκτ 12) Χ.Τ.Ε.Α'. Τεκμηριωμένη εισήγηση Ε. Αγγελάκη, για την ανασύσταση του Γυμνασίου Νεαπόλεως, η λειτουργία του οποίου είχε ανασταλεί λίγο πριν.

ΜΕΡΟΣ ΠΕΜΠΤΟ
Η ΔΕΚΑΕΤΙΑ 1888-1898

ΑΠΟ ΤΗΝ ΗΜΙΑΥΤΟΝΟΜΙΑ ΣΤΗΝ
ΑΥΤΟΝΟΜΙΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ Οι αντιδράσεις στην Κρήτη

1.1 Η Επιτροπή ανέγερσης της Μεγάλης Παναγίας
Νεαπόλεως Λασιθίου (1888)

Τις λατρευτικές ανάγκες των Χριστιανών του Τμήματος Λασιθίου φρόντισε να ικανοποιήσει η Χριστιανική Κοινότητα Λασιθίου. Η παλιά και ετοιμόρροπη εκκλησία τους στο κέντρο της Νεαπόλεως, δεν εξυπηρετούσε πλέον και γι αυτό συστάθηκε Επιτροπή Ανέγερσης νέου ιερού ναού, της Παναγίας της Νεαπόλεως Λασιθίου.

Ο πρόεδρος της Επιτροπής ανεγέρσεως, Διοικητής του Τμήματος Λασιθίου Κωνσταντίνος Αξελός, άρχισε να δραστηριοποιείται και συγκέντρωνε εισφορές των πιστών για την έναρξη του έργου. Η διοικητική θέση του, ίσως επηρέαζε μεγαλύτερες εισφορές. Έτσι απευθύνθηκε με αλληλογραφία στην Χριστιανική Δημογεροντία Λασιθίου (ΧΔΛ) και ζητούσε, ως πρόεδρος, να πληροφορηθεί τις προθέσεις του σωματείου της Δημογεροντίας, για το ύψος της συνδρομής της.¹

Η Χριστιανική Δημογεροντία Λασιθίου με πρόεδρο τον επίσκοπο Πέτρας, Μελέτιο Χλαπουτάκη και τους Δημογέροντες,² απαντά ευχαρίστως και πρόθυμη να βοηθήσει από το Μοναστηριακό ταμείο Λασιθίου. Ζητά όμως να πληροφορηθεί τα σχετικά με το ύψος της απαιτούμενης δαπάνης, καθώς και το μέγεθος του σχεδιαζόμενου ναού.³

Με επόμενο έγγραφό της, η ΧΔΛ στέλνει πρακτικό της⁴ με το οποίο αποφασίζει, παρά την οικονομική στενότητα της περιόδου την οικονομική ενίσχυση της Επιτροπής του έργου με το ποσό των 5.000 λιρών και εντέλλεται τον ταμία της Χριστ. Ορφ. Τράπεζας Λασιθίου να πληρώσει στην Επιτροπή το πιο πάνω ποσό, από τα αποθέματά της. Έτσι τίθεται στα 1888, ο θεμέλιος λίθος του ναού στο χώρο, όπου προϋπήρχε παλαιό τζαμί. Ήταν μια δύσκολη περίοδος για τους Χριστιανούς, αφού ακολούθησαν επαναστάσεις. Η οικοδόμηση του ναού, λόγω των ανώμαλων καταστασεων και των επαναστάσεων που θα ακολουθήσουν, καθυστέρησε.⁵

¹ ΑΧΔΛ]1888-03-29]113]007] Αίτηση συνδρομής, της Επιτροπής ανέγερσης ιερού ναού Μ. Παναγίας Νεαπόλεως προς την ΧΔΛ.

² Ιωάννης Γ. Καφφετζάκης, Χριστόδουλος Γαράκης, Ιωάννης Κατζαράκης και Χαράλαμπος Περακάκης.

³ ΑΧΔΛ]1888-04-14]113]104] Απάντηση ΧΔΛ στην Επιτροπή ανεγέρσεως ι. ναού Μ. Παναγίας.

⁴ ΑΧΔΛ] 1888-06-08]113]166] Πρκτ ΧΔΛ ενίσχυσης της Επιτροπής ανέγερσης ι. ναού Μ. Παναγίας Νεαπόλεως με το ποσό των 5.000 λιρών από το Μοναστηριακό Ταμείο Λασιθίου.

⁵ Οι οικοδομικές εργασίες ανέγερσης του Ιερού ναού της (Μεγάλης) Παναγίας Νεαπόλεως, καθυστέρησαν αρκετά, για να ολοκληρωθούν στα 1946. Τελικά εγκαινιάστηκε 1927.

1.2 Η επανάσταση του 1889

Η δεκαετία που ακολούθησε την υπογραφή της Σύμβασης της Χαλέπας, υπήρξε περίοδος έντονης κομματικής δραστηριότητας και πόλωσης του πληθυσμού της Κρήτης με δυσμενείς επιπτώσεις στην εσωτερική γαλήνη και ανάπτυξη του τόπου. Όλοι είχαν γίνει μανιακοί πολιτευτές. Ο δε κομματικός φανατισμός τους δίχαζε το λαό και οδήγησε σε ακρότητες, βίας βανδαλισμών και ζωοκλοπών που φούντωναν την περίοδο.

Στο πολιτικό τοπίο του νησιού πρόβαλαν δυο μεγάλα κόμματα.

Το ένα εκπροσωπούσε την συντηρητική παράταξη, και οι αντίπαλοί του τους αποκαλούσαν «Καραβανάδες». Στις τάξεις του υπήρχαν σοβαροί, οι πλέον μορφωμένοι και ισχυροί παράγοντες της Κρήτης, όπως ο Ν. Σταυράκης, ο Ι. Σφακιανάκης, ο Χ' Μιχάλης Γιάνναρης κ.ά. που επειδή κατείχαν σημαντικές θέσεις στη διοίκηση της Κρήτης τους ειρωνεύονταν ότι ως μισθωτοί απομυζούσαν το δημόσιο. Στην παράταξή τους είχαν συνταχθεί κατά παράδοξο τρόπο και οι λαϊκοί αγάδες των Μουσουλμάνων.

Η άλλη παράταξη εκπροσωπούσε τις φιλελεύθερες, προοδευτικές, τάσεις με σημαντικές προσωπικότητες στις τάξεις τους. Ήταν οι «Ευπόλητοι» όπως τους αποκαλούσαν απορριπτικά. Στις τάξεις τους υπήρξαν ο Γυμνασιάρχης Αντ. Μιχελιδάκης, ο δικηγόρος Κων. Μητσοτάκης, ο σφακιανός Χαρ. Πωλογεωργάκης κ.ά, ενώ από τη Μουσουλμανική κοινότητα, το κόμμα των ισχυρών μπέηδων της Κρήτης.

Στις εκλογές του 1888, κέρδισε τελικά η παράταξη του κόμματος των φιλελεύθερων «Ευπόλυτων», έπειτα από επεισοδιακές εκλογές με όργια παρανομιών, νοθείας και παρατυπιών.

Η πλειοψηφία των Χριστιανών στη Γενική Συνέλευση, έδωσε την εντύπωση σε κάποιους του κόμματος της αντιπολίτευσης των (Καραβανάδων), ότι μπορούσαν να ενεργούν αυθαίρετα. Αντίδρασαν αγνωχολόγητα, κατά τρόπο περιέργο και ανεύθυνο, με σοβαρές συνέπειες σε βάρος της πολιτικής ζωής του τόπου.

Στη συνεδρίαση της 6 Μαΐου 1889, πέντε απ αυτούς κατέθεσαν ψήφισμα, στη Γενική Συνέλευση, με το οποίο ανέφεραν:⁶

« Οι υποφαινόμενοι Πληρεξούσιοι παρά τη Γενική των Κρητών Συνελεύσει, πατριωτικόν εκπληρούντες καθήκον, διακηρύττομεν, εν τη ιδιότητι ημών ταύτη, τα επόμενα :

Επειδή η κατάσταση του τόπου ημών έφθασεν εις το μη περαιτέρω της κακοδαιμονίας και αθλιότητος, διότι η δημοσία τάξις και ασφάλεια ολοτελώς εχαλαρώθησαν, η δικαιοσύνη μεροληπτικώς, φατριαστικώς και αμαθώς απονέμεται, η δημοσία πίστις εξέλιπε παντελώς, τα οικονομικά εις οικτρόν και αθεράπευτον περιήλθον σημείον, η δημοσία υπηρεσία διεφθάρη και εξηχειώθη, η Χωροφυλακή εγένετο μέσον εξωνήσεως των χαρακτήρων, ικανοποιήσεως ευτελών προσωπικών και κομματικών συμφερόντων και, εν γένει, μέσον διαφθοράς του Λαού, η Εκτελεστική Εξουσία εχρησίμευσε, πάντοτε, ως μέσον και σκοπός του μάλλον ακολάστου και μέχρις εμπαιθείας φθάνοντος φατριασμού, η γενναία θέλησις του κυριάρχου Λαού εν πολλοίς ενοθεύθη εκάστοτε υπό των διαφόρων Αρχών του τόπου δι' ανήκουστων παρανομιών, εκλογικών επεμβάσεων και οργίων, η εφαρμογή, εν γένει, των νόμων κατέστη απλή χλεύη και

⁶ Βλ. Κριάρης Αριστ., *Αυτοβιογραφία*, Αθήναι 1916, σ. 9-10 και Ελευθέριος Βενιζέλος, *Η Κρητική Επανάσταση του 1889*, Παρουσίαση - Σχόλια, Μανωλικάκης Ιωάν., σ. 244.

εμπαιγμός, η δημοσία εκπαιδευσις εξετροχιάσθη καθ' ολοκληρίαν του ιερού αυτής προορισμού, τα δημόσια έργα παντελώς εγκατελείφθησαν, τα δε προνόμια και δικαιώματα του τόπου παντοιοτρόπως περιεφρονήθησαν και κατεπατήθησαν.

Επειδή αίτια της καταστάσεως ταύτης εισί, πρώτον μεν, αι πάντη σαθραί βάσεις, εφ' ων ιδρύθη το διέπον τον τόπον πολίτευμα, η παρωδία αύτη και γελωτοποιήσις των πολιτευμάτων, είτα δε ο αδέξιος και κακόβουλος και υπό πάσαν έποψιν ολέθριος τρόπος, μεθ' ου ανέκαθεν εφηρμόσθη τούτο, και επειδή όλως ατελεσφόρητος και πάντη ματαιία αποβαίνει πάσα προσπάθεια παντός Κρητός, προς βελτίωσιν της εν λόγω καταστάσεως, μόνη δε η εθνική αποκατάστασις, ήτοι: «Η Ένωσις της Κρήτης μετά της Ελλάδος», του χριστιανικού Λαού της Κρήτης θέλει σώσει αυτόν από πλήρες ναυάγιον.

Δια ταύτα

Φρονούντες, ότι η σύμπραξις και συνεργασία ημών εν τη Συνελεύσει φοβέραν συνεπάγεται ευθύνην, απέχομεν των της Βουλής εργασιών, εξ ων πεπείσμεθα, ότι ουδέν άλλο θέλει προκύψει ή η δεινώσις της οικτράς ταύτης των πραγμάτων καταστάσεως.

Εν Χανίοις 6 Μαΐου 1889

Αριστείδης Κριάρης	Βουλευτής	Σελίνου
Νικόλαος Ζουρίδης	Βουλευτής	Κυδωνίας
Ιωάννης Μυγιάκης	Βουλευτής	Κυδωνίας
Ανδρέας Κακούρης	Βουλευτής	Αποκορώνου
Ιωάννης Αναστασάκης	Βουλευτής	Κισσάμου»

Η ενέργειά τους ήταν διλημματική. Ποιος Χριστιανός θα ψήφιζε όχι ; Αλλά και απροσδόκητα άκαιρη. Το ψήφισμα αυτό από τους πέντε συντηρητικούς πληρεξούσιους, έγινε έτσι δεκτό από όλους τους χριστιανούς αντιπροσώπους. Ήταν όμως και πραξικοπηματική η ενέργειά τους, κατά παράβαση των ως τότε Προνομιών, Κανονισμών και της Σύμβασης της Χαλέπας.

Ο προεδρεύων Γενικός Διοικητής Ν. Σαρντίνσκη, αντίδρασε γρήγορα στην πρόκληση. Μόλις, που πρόλαβε να διακόψει τις εργασίες της Συνέλευσης και να εκδώσει ένταλμα σύλληψης των εισηγητών, που είχαν φροντίσει ωστόσο να καταφύγουν στα βουνά.

Έτσι ξεκίνησε η επανάσταση του 1889.⁷

Μια επανάσταση ανοργάνωτη, η οποία κέρδισε έδαφος στη λαϊκή συνείδηση.

Τότε «...Στη Γενική Συνέλευση έμεινε η συμπολίτευση μόνη και έτσι οι αποφάσεις παίρνονταν από το κόμμα των «Ξυπόλυτων», αφού δεν υπήρχε αντιπολίτευση. Μπήκαν τότε για συζήτηση σημαντικά μέτρα και επιχειρήθηκαν θεσμικές αλλαγές, για την Παιδεία. Ψηφίστηκε όμως και εφαρμόστηκε μόνο ο νέος περί Παιδείας νόμος».⁸

Η κατάσταση στην Κρήτη με την νέα αυτή Επανάσταση όμως, προκάλεσε και την άμεση τουρκική αντίδραση, που ήταν η κατάργηση ουσιαστικά, των προνομιών που είχαν παραχωρηθεί με τη Σύμβαση της Χαλέπας.

Η Πύλη εκμεταλλεύτηκε την ευκαιρία που της δόθηκε. Ανακάλεσε τον Σαρντίνσκη, και στη θέση του έστειλε σκληροτράχηλο στρατιωτικό τον Σακίρ πασά, που κήρυξε το στρατιωτικό νόμο στο νησί και επέβαλε καθεστώς της τουρκοκρατίας πε-

⁷ Βλ. Παπαμανουσάκης, Στρ. Η Ξενοκρατία στην Κρήτη, Αθήνα 1979 σσ. 96-104 - Βενιζέλος, Ελευθ. Η Κρητική Επανάστασις του 1889, παρουσίαση σχολ. Μανωλικάκη, Ιωάν. Αθήνα, 1971,

⁸ Βλ. Πατεράκης Γ. Η Παιδεία στην Κρήτη... Δρ. διατριβή, ό.π. σ. 245.

ρασμένων εποχών.

Επιπλέον με σουλτανικό φερμάνι⁹ επέφερε μονομερώς, χωρίς ενημέρωση των Μεγάλων Δυνάμεων, όπως όφειλε, ουσιαστικές μεταβολές πάνω στο πολίτευμα της Κρήτης, που ίσχυε ως τότε.

Έτσι :

Η θητεία του Γενικού Διοικητή, από πενταετής, έγινε στο εξής απεριόριστη.

Στα Διοικητικά Συμβούλια συμμετείχαν οι βοηθοί των διοικητών ή των επάρχων αντίστοιχα και μετατράπηκε υπέρ της τουρκικής διοικήσεως, ο συσχετισμός των δυνάμεων αντιπροσώπευσης στα δυο στοιχεία του νησιού, χριστιανικό και μουσουλμανικό.

Κατά ανάλογο τρόπο μειώθηκε ο αριθμός των μελών της Γενικής Συνέλευσης, σε 57 από τα οποία τα 35 μέλη θα ήταν από τη χριστιανική κοινότητα και 22 από την μωαμεθανική.

Οι εκλογές θα γίνονταν έμμεσα, από πέντε εκλέκτορες κάθε δήμου, σε κάθε επαρχία χωριστά.

Και ως πρόσχημα για να φιμώσει στο εξής τους πληρεξούσιους του λαού, χρησιμοποίησε την εξουσία του Γενικού Διοικητή. Όταν προεδρεύει στη Γενική Συνέλευση θα δύναται να απορρίπτει αμέσως όποιες προτάσεις, κατά την κρίση του, δεν ανάγονται στη δικαιοδοσία της Συνελεύσεως.

Στον τομέα της δικαιοσύνης, οι πρόεδροι των δικαστηρίων και οι εισαγγελείς έγιναν ισόβιοι, ενώ οι κατάλογοι των δικαστών που εκλέγονταν, θα πρέπει να επικυρώνονταν από το τουρκικό Υπουργείο Δικαιοσύνης¹⁰

Τέλος απαγορεύτηκε η συμμετοχή των Κρητικών στη Χωροφυλακή της Κρήτης. Και το πιο επώδυνο μέτρο οικονομικά,¹¹ ήταν τα μισά έσοδα των τελωνείων, που είχαν παραχωρηθεί στην ανάπτυξη του νησιού, επανήλθαν στο θησαυροφυλάκιο της Πύλης.

Η επιβολή του νέου αυτού καθεστώτος με στρατιωτικό νόμο, επέφερε πλήρη αυθαιρεσία στο νησί και σε όλη τη διάρκειά που επικράτησε.¹² Τα στρατοδικεία εκδίκαζαν διαρκώς υποθέσεις και οι θανατικές εκτελέσεις ήταν συχνές.

Ο μουσουλμανικός όχλος επιδόθηκε ξανά σε βιαιοπραγίες και σε ληστρικές επιδρομές κατά των Χριστιανών.

Οι Κρητικοί μπροστά στα σαρωτικά αυτά μέτρα αντιδράσανε παθητικά, αφού και η Ελλάδα ήταν απρόθυμη να τους βοηθήσει. Η δυσφορία τους εκδηλώθηκε με τη μορφή αθρόων παραιτήσεων από τις δημόσιες θέσεις και με την αποχή στις εκλογές του 1890.

Ο Τζεβάτ πασάς περιβεβλημένος με εξουσία απεριόριστων δικαιωμάτων, έσπειρε στο νησί τρομοκρατία στρατιωτικού τύπου, την πενταετία 1890-1895, ισοπεδώνοντας κάθε αντίσταση.

Κατ' αυτόν τον τρόπο η επανάσταση, απέτυχε.

⁹ Βλ. εφημερίδα *Κρήτη*, φ.1118/26 Νοεμβρίου 1889, «Υψηλόν Αυτοκρατορικών Φερμάνιον», της 1 Ρεβιούλαχέρ 1307, (26ης Νοεμβρίου 1889) και σχετική Εγκύκλιο του Εκτάκτου Στρατιωτικού Διοικητή και Τοποτηρητή της Γενικής Διοικήσεως Κρήτης Σακήρ, 26ης Δεκεμβρίου 1889, Κρητικός Κώδιξ, ό. π., τ. Α', σσ. 47-51.

¹⁰ Βλ. Το Φερμάνι ό. π. εδάφιο Στ'.

¹¹ Φερμάνιον, ό. π., Z-H'

¹² Βλ. Πρεβελάκης, Ελευθ. «*Το καθεστώς της Χαλέπας και το Φερμάνι τοι 1889*», Κρητικά Χρονικά, ΙΖ' (1963), σ. 163-182.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ II **Οι επαναστατικές ενέργειες των Χριστιανών Κρήτης**

2.1 Η επανάσταση του 1895 - Μεταπολιτευτική Επιτροπή - Νέος Οργανισμός 1896

Μετά την οδυνηρή εμπειρία της επανάστασης του 1889, η Χριστιανική κοινότητα εκτιμούσε ότι μόνο με την εκμετάλλευση της κρίσης στον βαλκανικό χώρο, θα μπορούσε να επιτύχει τη λύση της ένωσης με την Ελλάδα και όχι με επαναστάσεις τοπικής έκτασης. Έτσι άρχισε να προβάλλει η μεταβατική ιδέα μιας ημιαυτόνομης ή αυτόνομης Κρήτης, υπό την προστασία των Μεγάλων Δυνάμεων, μέχρις ότου δοθεί η ευκαιρία και το επιτρέψουν οι συγκυρίες για το ποθούμενο.

Φεβρουάριο 1893 ιδρύθηκε στο οροπέδιο της Κράτης, στην επαρχία Σφακίων, μυστική αδελφότητα, στην οποία οι Χριστιανοί προετοίμαζαν νέα εξέγερση με στόχο την ανάκτηση των χαμένων προνομίων τους.

Η ευκαιρία για την εξέγερση στους Χριστιανούς δόθηκε από την συγκυρία των γεγονότων των σφαγών της Τουρκίας στην Αρμενία, Ιανουάριο 1895, κατά την οποία η Τουρκία υπέφερε από τη διεθνή κατακραυγή για τις σφαγές των Αρμενίων.

Συστάθηκε επαναστατική επιτροπή, από τους πιο μορφωμένους Χριστιανούς της περιόδου, (νέα γενιά) που ονομάστηκε «Μεταπολιτευτική Επιτροπή» οι οποίοι στο πρακτικό της σύστασής της αναφέρουν :

« ΠΡΑΚΤΙΚΟΝ

ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΣΕΩΣ¹

Εν Ασκύφω σήμερον την 7ην Οκτωβρίου του έτους 1895, ημέραν Σάββατον και ώραν 7ην της ημέρας τουρκιστί, συνελθόντες τα μέλη «της Κεντρικής Επιτροπής της Μεταπολιτεύσεως Κρήτης» εξελέξαμεν παμψηφεί πρόεδρον της ειρηνένης επιτροπής τον Μανούσον Ρ. Κούνδουρον, διδάκτορα του δικαίου εκ Σφακίων, αντιπροέδρους δε τους Γεώργιον Μ. Μυλωνογιαννάκη, διδάκτορα της ιατρικής εκ Κεφαλά Αποκορώνου και τον Στυλιανόν Φωτάκη τελειόφοιτον της Νομικής εκ Μελάμπων της επαρχίας Αγ. Βασιλείου και γενικόν γραμματέα τον Ιωσήφ Γ. Λεκανίδην διδάκτορα του δικαίου εξ Αλικάμπου Αποκορώνου. Στρατιωτικόν επόπτην τον Κωντστ. Μαλινόν οπλαρχηγόν εκ Γαβαλοχωρίου Αποκορώνου, υπαρχηγόν τον Σταύρον Ανδρ. Πολέντα εξ Ασκύφου και γραμματέα του στρατιωτικού τμήματος τον Σταύρον Χριστοδουλάκη επίσης εξ Ασκύφου. Ειδικούς γραμματείς της επιτροπής εξελέξαμεν τους Γεώργιον Εμμ. Πωλιουδάκη δικηγόρον εξ Ασκύφου επί της εξωτερικής αλληλογραφίας και τον Γεώργιον Σκουλάν διδάκτορα του δικαίου εξ Ανωγείων Μυσοποτάμου επί της εσωτερικής. Συμβούλους της επιτροπής εξελέξαμεν τους Μανούσον Γεωργ. Χατζηγηρηγοράκη, Μάρκον Ζερβόν,

¹ Κούνδουρος Μανούσος, *Ημερολόγιον. Ιστορικά και διπλωματικά αποκαλύψεις. Η απελευθερωτική επανάσταση της Κρήτης και η Αρμοστέια αυτής*. Εν Αθήναις 1921, σ. 44-45.

Εμμ. Μπουγιουκαλάκη, Σταύρον Μπικουβάρη ή Πούλακαν και Ρούσον Στυλ. Χατζηρουσάκη εκ της επαρχίας Σφακίων. Τους Εμμανουήλ Φρατζεσκάκη σχολάρχη, Χαράλαμπον Παπαδάκη δικηγόρον, Ιωάν. Γιανναράκη, Αντών. Παπαδάκη, Σέργιον Καλλιγιαννάκη και Εμμ. Πετράκη εκ της επαρχίας Αποκορώνου. Αφήνομεν δε κενάς θέσεις όπως και αι λοιπαί επαρχίαι της νήσου εκλέξουν ισαρίθμους συμβούλους. Ταμίαν εξελέξαμεν τον οσιώτατον παπα-Μαλέκον ιερομόναχον και γραμματέα του ταμείου τον Σπυρ. Βαρδινογιάννην, αρχειοφύλακα δε τον Ανδρ. Πρωτοπαπαδάκην.

Καθήκοντα του προέδρου είναι η διεύθυνσις των συνεδριών και εν γένει των εργασιών της Κεντρικής Επιτροπής και η φύλαξις της επισήμου σφραγίδας της. Των αντιπροέδρων ν' αναπληρούν τον πρόεδρον απόντα ή κωλυόμενον, του Γεν. Γραμματέως να τηρή την αλληλογραφίαν, να προσυπογράφη τα έγγραφα και να επικυροί τα επίσημα αντίγραφα, τα εξερχόμενα του αρχείου της Επιτροπής.»

Αν και υπήρχε το ενδεχόμενο επέκτασης των σφαγών εκείνων και στην Κρήτη, η νέα κίνηση της Χριστιανικής Κοινότητας Κρήτης ξεκίνησε 1895 με την υποβολή Υπομνήματος στους προξένους των Μεγάλων Δυνάμεων, από την «Μεταπολιτευτική Επιτροπή», όπως ονομάστηκε το προεδρείο της, με πρόεδρο το Μανούσο Κούνδουρο.

Από του Ασκύφου, 13 Σεπτεμβρίου 1895, οι επαναστάτες ζητούσαν «...αυτονομίαν υπό κυβέρνησιν ομόφυλον και ομόδοξον τη πλειονότητι του λαού...».²

Η κατάσταση που διαμορφώθηκε αυτή την φορά, ήταν απρόσμενα τυχερή για τους Χριστιανούς. Ο σουλτάνος σε ένδειξη καλής πίστης προς τους ευρωπαίους, απέσυρε τον φοβερό Μαχμούτ πασά από την Κρήτη και διόρισε Χριστιανό Γενικό Διοικητή τον Αλέξανδρο Καραθεοδωρή, που ήλθε στο νησί με καλές διαθέσεις τον Μάρτιο 1895. Κάλεσε τους Χριστιανούς να σταματήσουν την παθητική αντίσταση και να συνεργαστούν στέλνοντας αντιπροσώπους τους στην Γενική Συνέλευση.

Η αλλαγή αυτή του κλίματος προκάλεσε την ανταπόκριση των Χριστιανών στο κάλεσμα του Καραθεοδωρή πασά, αλλά παράλληλα και τις τρομοκρατικές αντιδράσεις των Τουρκοκρητικών, οι οποίοι αφού οργανώθηκαν σε παγκρήτια τρομοκρατική σπείρα, βιαιοπραγούσαν (Σφαγές σε παγκρήτια έκταση, και στην Ι. Μονή Αγίου Ιωάννου Θεολόγου Ανάπολης, Ηρακλείου, 26 Ιουνίου 1896).

Η άτυπη οργάνωση των Χριστιανών, με την σκέψη ανάκτησης των προνομίων της Χαλέπας, απάντησε αρχικά με την δημιουργία αντάρτικου για να αντιμετωπίσει τους τρομοκράτες Μουσουλμάνους, αλλά και με τη σύνταξη υπομνημάτων για τους προξένους των Μεγάλων Δυνάμεων στο νησί, με πιο συγκεκριμένο το αίτημα ανάκτησης των προνομίων.

Σε επόμενο ψηφίσματά της, της 14ης Ιουνίου 1896, αναφέρει τις θέσεις της :³

² Βλ. Μουρέλλος Ι., *Ιστορία της Κρήτης ό.π., σ. 1551*. Επίσης Ζινευράκη -Λεκανίδου Μαρ., *Αλληλογραφία της Απελευθερωτικής Επανάστασεως της Κρήτης, 1895-1898*, Χανιά 1954, -Μανουσος Κούνδουρος, *Ιστορικά και Διπλωματικά αποκαλύψεις. Η απελευθερωτική επανάστασις της Κρήτης και η αρμοστέα αυτής*, Εν Αθήναις 1921.- Υπόμνημα των Χριστιανών της Κρήτης υποβληθέν εις τας ευρωπαϊκάς κυβερνήσεις υπό του συναθροισθέντος λαού εν Κλήμα και Κράπη τη 3 και 10 Σεπτεμβρίου 1895, συνταχθέν υπό Μ.Ρ.Κ., Εν Αθήναις 1895.

³ Βλ. Σκαλτσούνης, Ι., *Απομνημονεύματα, αναφερόμενα εις την αναγέννησιν της Κρήτης*, Χανιά 1900, σ. 30-31.

14 Ιουνίου 1896

Η Κεντρική Επιτροπή της Μεταπολιτεύσεως της Κρήτης έχουσα υπ' όψιν :

Α'. Ότι η Αυτοκρατορική Κυβέρνησις ουδένα σεβασμόν τηρεί προς τα δικαιώματα του χριστιανικού λαού της Νήσου, αλλά τουναντίον προέβη εσχάτως διά του στρατού αυτής συμπραττόντων και των εντοπίων Τούρκων, εις τας φοβερωτέρας κατά χριστιανών αόπλων και γυναικοπαίδων πράξεις, φονεύσασα αυτούς και δηώσασα τας περιουσίας των, ένεκα των οποίων (πράξεων) ήρθη πάσα προς αυτήν εμπιστοσύνη του χριστιανικού λαού της Νήσου, και ότι μόνον διά της βίας περιστέλλονται τοιαύται βιαιοπραγίαι των βαρβάρων Τούρκων.

Β'. Ότι το πλείστον μέρος της Νήσου ευρίσκεται εις την διάθεσιν των χριστιανικών όπλων, άτινα ανεδείχθησαν νικηφόρα καθ' όλας τας μετά του στρατού και των εντοπίων γενομένας μάχας.

Αποφαίνεται.

Εμμένει εις το εξ αρχής διατυπωθέν υπό του λαού πρόγραμμα, προς απόκτησιν του οποίου επί δέκα ήδη μήνας αύτη εργάζεται.

Αναθέτει την τήρησιν της δημοσίας ασφαλείας εν ταις επαρχίαις εις τους οπλαρχηγούς αυτών.

Παραγγέλλει εις αυτούς να επιτηρώσι αγρόπνως και αυστηρώς τον Τούρκον και τας κινήσεις αυτού' και,

Επιφυλάσσεται δι' άλλης πράξεως να κανονίση λεπτομερέστερον τα καθήκοντα των ειρημένων οπλαρχηγών.»

Η γενική κινητοποίηση των απανταχού Κρητών.

Η σύσταση «Γενικής επαναστατικής των Κρητών Συνέλευσης» στην Κρήτη.

Η ανασύσταση της «Κεντρικής υπέρ των Κρητών Επιτροπής» στην Αθήνα.

Αλλά και οι επιτυχείς μικροσυμπλοκές των επαναστατημένων Χριστιανών της Κρήτης, είχαν απήχηση.

Το κλίμα έντασης με τις σφαγές και βιαιότητες σ' ολόκληρη την έκταση του νησιού, ανάγκασαν τις Μεγάλες Δυνάμεις να πιάσουν την Υψηλή Πύλη για νέες παραχωρήσεις.

Οι πληρεξούσιοι του κρητικού λαού συγκεντρώθηκαν στις 17 Αυγούστου 1896 στο χωριό Κάμπους και αποδέχθηκαν το **Νέο Οργανισμό της Κρήτης**.⁴

Ένα νέο νομικό, θεσμικό κείμενο,⁵ που καταρτίστηκε από τους πρεσβευτές των Μεγάλων Δυνάμεων στην Κωνσταντινούπολη και τους εκπροσώπους της Υψηλής Πύλης και δημοσιεύτηκε στις 31 Αυγούστου 1896.

⁴ Βλ. εφημερίδα *Κρήτη*, α. φ. 1478/31 Αυγούστου 1896. *Νέος Οργανισμός Κρήτης*. (Επίσημη ελληνική μετάφραση και Γαλλικό Κείμενο), - Περιοδικό *Κρητική Εστία*, «Ημερολόγιον και Πρακτικά του Επαναστατικού στρατοπέδου Ακρωτηρίου», Χανιά 1949, σ. 9-10. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο νέος αυτός Οργανισμός, που εκπονήθηκε στην Κωνσταντινούπολη, από τους Πρεσβευτές των Μεγάλων Δυνάμεων, λόγω των επεισοδίων και της τουρκικής αντιδράσεως, καθώς και της Επαναστάσεως του 1897 που ακολούθησε παρέμεινε ανενεργός, και δεν εφαρμόστηκε ποτέ.

⁵ Το Νέο Οργανισμό Κρήτης βλ. στο Παράρτημα, νομικά κείμενα, σ. 200.

Σύμφωνα με το Νέο Οργανισμό, αυτό :

– Εγκαινιάζεται νέο πολίτευμα που καθιστά την Κρήτη ημικυρίαρχη επαρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

– Η νομοθετική εξουσία θ' ασκείται από τη Γενική Συνέλευση και το Γενικό Διοικητή.

– Η Συνέλευση θα συνέρχεται κάθε διετία σε σύνοδο, η οποία θα διαρκεί 40-80 ημέρες.

– Ο Διοικητής θα είναι Χριστιανός, που θα διορίζεται ανά πενταετία από το Σουλτάνο και θα έχει δικαίωμα κυρώσεως των νόμων, εκτός εκείνων που αφορούν μεταβολές των θεμελιωδών διατάξεων και οι οποίοι επικυρώνονται από το Σουλτάνο.

– Ασκει επίσης μόνος την εκτελεστική εξουσία, αλλά οι ανώτεροι υπάλληλοι διορίζονται από το Σουλτάνο.

– Οι δημόσιες υπηρεσίες επανδρώνονται κατά τα δύο τρίτα από Χριστιανούς και κατά το ένα τρίτο από Μουσουλμάνους.

– Η οικονομία της Κρήτης συνδέεται προς το Κεντρικό Ταμείο της Τουρκίας, αλλά οι μισές από τις εισπράξεις των τελωνείων του νησιού θα περιέρχονται στην Κρήτη.

Τέλος προβλέπεται νέα δικαστική οργάνωση και αναδιοργάνωση της κρητικής χωροφυλακής.⁶

Επιπλέον για πρώτη φορά, είναι δεδομένη η εγγύηση των Μεγάλων Δυνάμεων. Αποκτούν το δικαίωμα να επεμβαίνουν στην Κρήτη ενεργά, για την προστασία του «άμαχου πληθυσμού». Η διάταξη αυτή αποτέλεσε σημαντικό βήμα εξελίξεων, το οποίο μεταξύ των άλλων διεθνοποίησε πλέον το Κρητικό Ζήτημα. Ήταν το έρισμα για την ενεργό ανάμειξη τους και με το οποίο αναγκάστηκαν να πάρουν θέση τελικά και να δώσουν λύση στο Ζήτημα.

Έτσι έληξε και αυτή η επανάσταση, που χαρακτηρίστηκε ως «τυχερή», αφού ικανοποιούσε τα μεθοδευμένα, προσωρινά αιτήματα των επαναστατών της Χριστιανικής Κοινότητας.

⁶ Βλ. Τσουδερός, Εμμ., *Το Κρητικόν Πολίτευμα του 1896 και το Κρητικόν Σύνταγμα του 1898 εξ'επόμεως Διεθνούς Δικαίου*. Εν Αθήναις 1903.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ Ανακατατάξεις ως την Αυτονομία

3.1 Η επανάσταση του 1897-8

Η σκιά του οθωμανικού χάους, που επικράτησε στην Κρήτη, βράδυνε να απομακρυνθεί. Η Μουσουλμανική κοινότητα δυσκολεύτηκε να επανέλθει και πάλι στην τάξη. Δολοφονίες διακεκριμένων Χριστιανών, όπως του εισαγγελέα Χανίων στα Χανιά και απειλητικές προκηρύξεις σε βάρος της Χριστιανικής Κοινότητας ανησύχησαν τις Μεγάλες Δυνάμεις για την εξάπλωση των ταραχών και πίεζαν την Τουρκία για την εφαρμογή των διατάξεων του Νέου Οργανισμού της Κρήτης, που υποσχέθηκε.

Οι διατάξεις όμως του Νέου Οργανικού Νόμου δεν επρόκειτο να εφαρμοστούν εύκολα. Στα δυο επόμενα, χρόνια της τελευταίας αυτής φάσης της τουρκικής κυριαρχίας, η Κρήτη πέρασε από τη σκιά της οθωμανικής κακοδιοίκησης, στην εφαρμογή επαναστατικού δικαίου των Χριστιανών και του Διεθνούς Δικαίου.

Την Κοινωνική Διοίκηση, και την ζωή των Χριστιανών ρύθμιζαν πλέον τα Ψηφίσματα της Επαναστατικής Συνέλευσής τους και οι Ημερήσιες Διαταγές των αρχηγών των διεθνών στρατευμάτων,¹ που εγκαταστάθηκαν στο νησί, μέχρι την έναρξη λειτουργίας της Κρητικής Πολιτείας.

Οι επαναστημένοι Χριστιανοί στο Ακρωτήρι, εξέδωσαν ενωτικό ψήφισμα, στις 25 Ιανουαρίου 1897, στο οποίο αναφέρουν :

«Εκ του εν Ακρωτηρίω της Κυδωνίας στρατοπέδου, τη 25 Ιανουαρίου 1897.»²

Εν ονόματι του Θεού και της Πατρίδος

ΨΗΦΙΣΜΑ

Το χορηγηθέν εις την νήσον Κρήτην πολίτευμα διά της ευμενούς προστασίας και παρεμβάσεως των Μεγάλων Δυνάμεων απεδείχθη εκ των πραγμάτων και ιδίως εκ των διαδραματισθεισών και διαδραματιζομένων εν Χανίοις, εν τοις πέριξ και καθ' άπασαν την νήσον φρικαλέων σκηνών, όλως ανεφάρμοστον. Άλλη απόπειρα προς εφαρμογήν αυτού, ουδέν άλλο θα συνεπήγετο ειμή παράτασιν της παρούσης καταστασεως.

Κατεδείχθη ενεργώς ότι την αποτυχίαν επέφερεν η αντίδρασις της Κεντρικής Κυβερνήσεως μεταχειριζομένης ως όργανα το εγχώριον Μουσουλμανικόν στοιχείον

1 Για την περίοδο γενικά, βλ. Μουρέλλος Δ. Ι., ό. π., τ. Β', σ. 1560. – Παπαμανουσάκης Στρ., *Η ξενοκρατία στην Κρήτη*, Αθήνα, 1979. ό.π., σ. 113. - Τωμαδάκης, Β. Ν. *Συμβολή εις την βιβλιογραφίαν των Κρητικών Επαναστάσεων. Α' Βιβλιογραφία αναφερομένη εις τα γεγονότα των ετών 1895, 1896, 1897 και 1898*, ΕΕΚΣ, τ. Α'(1938), σ. 550-555. Συμπλήρωμα στο ίδιο τ. Β'(1939), σ. 239-244 - Καταπότης, Μιχ., *Η επαναστατική συνέλευσις των Κρητών 1897 και τα εν Αρχάναις συμβάντα*, Περιοδ. Μύσων, Β' (1933), σ. 113-192, - Παπαντωνάκης Σ. Α., *Κρητικά, ήτοι συλλογή α) Διπλωματικών εγγράφων της επαναστατικής Συνελεύσεως, της Συνελεύσεως των Κρητών, του Εκτελεστικού, των Ναυάρχων κλπ., β) Των εγκυκλίων της Συνελεύσεως και του Εκτελεστικού μετά σημειώσεων ιστορικών*, Εν Χανίοις 1901, - Προτοψάλτης Εμμ., *Πηγαί και πληροφορίαι δια τα εν Ηρακλείω και γενικά εν Κρήτη γεγονότα των ετών 1895-1898*. (Εκ των Γενικών Αρχείων του κράτους), Πεπραγμένα Α' Κρητολογικού, ΙΙΙ, σ. 9-18.

² «Ημερολόγιον και Πρακτικά του Επαναστατικού στρατοπέδου Ακρωτηρίου», περιοδ. *Κρητική Εστία*, Χανιά 1949, ό.π., σ. 22-23.

και τον στρατόν. Μη υπολειπομένης άλλης λύσεως ειμή εκείνης, ήτις αποτελεί τον διακαή, απαρασάλευτον και αμετάβλητον πόθον του Χριστιανικού λαού της Κρήτης.

ΨΗΦΙΖΟΜΕΝ

Αναφερόμενοι και εις τα προηγούμενα περί ενώσεως ψηφίσματα.

Κηρύττομεν την ένωσιν της νήσου Κρήτης μετά του ελευθέρου Βασιλείου της Ελλάδος, μεθ' ου αποτελεί του λοιπού ενιαίον και αναπόσπαστον Κράτος υπό την Συνταγματικήν Βασιλείαν της Α. Μ. του Βασιλέως των Ελλήνων Γεωργίου του Α' και των διαδόχων αυτού.

Κηρύττομεν κατηρημένην την επί της Νήσου κυριαρχίαν του Αυτοκράτορος των Οθωμανών Σουλτάν Χαμίτ Χαν του Β'.

Προσκαλούμεν την Α.Μ. τον Βασιλέα των Ελλήνων να καταλάβη εν ονόματι αυτού την νήσον Κρήτην.

Ανατίθεται η εκτέλεσις του παρόντος ψηφίσματος εις την ανδρείαν, αυταπάρησιν και φιλοπατριαν του ελευθέρου Ελληνικού Κράτους και σύμπαντος του ελληνικού έθνους.

Ο Χριστιανικός λαός της Κρήτης επικαλείται θερμώς την ευμένειαν και φιλανθρωπίαν των Μεγάλων Ευρωπαϊκών Δυνάμεων και σύμπαντος του πεπολιτισμένου κόσμου προς επιτυχίαν λύσεως, ήτις θέτει οριστικόν τέρμα εις κατάστασιν ατιμάζουσαν την ανθρωπότητα.

Οι αρχηγοί, πρόκριτοι, οπλίται και λαός του τμήματος Χανίων.

(επονται υπογραφαί) »

Το παραπάνω ψήφισμα του στρατοπέδου του Ακρωτηρίου επικυρώθηκε, αργότερα στις 11 Ιουνίου 1897 από τη Γενενική Επαναστατική Συνέλευση των Χριστιανών της Κρήτης στις Αρχάνες.

Πιεζόμενη η ελληνική κυβέρνηση από την κοινή γνώμη και την αντιπολίτευση, ανταποκρίθηκε στις εκκλήσεις των επαναστατών. Αποφάσισε τη στρατιωτική επέμβασή της στο νησί, αποστέλλοντας εκστρατευτικό σώμα, 1500 ανδρών, υπό τον συνταγματάρχη Τιμολέοντα Βάσσο, που αποβιβάστηκε στη δυτική Κρήτη, (Κολυμπάρι), στις 1 Φεβρουαρίου 1897.

Με αφορμή την κάθοδο του ελληνικού στρατού στην Κρήτη και οι Μεγάλες Δυνάμεις αποβίβασαν δικά τους στρατεύματα, από τις 4 Φεβρουαρίου 1897, που κατάλαβαν ουσιαστικά τα νευραλγικότερα σημεία στο νησί.

Οι επαναστατημένοι Χριστιανοί, από το στρατόπεδο του Ακρωτηρίου, με πρωτεργάτη τον Ελευθέριο Βενιζέλο, συντάσσουν διαμαρτυρία προς τους ναυάρχους των Μ. Δυνάμεων και απευθύνουν έκκληση προς τους Χριστιανικούς λαούς του πολιτισμένου κόσμου. Στα έγγραφα τους αναφέρουν :

Προς τους Ναυάρχους,

Αρχηγούς των προ του λιμένος των Χανίων ναυλοχούντων στόλων των Μεγάλων Δυνάμεων.

Χρώμενοι δικαιώματος ανθρωπίνου του να επαναστατήσωμεν κατά κυριαρχίας ατιμαζούσης την ανθρωπίνον φύσιν κατελάβομεν επικαίρους προ της πόλεως Χανίων θέσεις. Ητοιμαζόμεθα να βομβαρδίσωμεν την πρωτεύουσαν της Νήσου και καταλύσωμεν ούτως εμπράκτως την κυριαρχίαν του Σουλτάνου, ότε προς μεγάλην ημών θλίψιν και όλως παρά προσδοκίαν είδομεν κυματιζούσας επί των επάλξεων των Χανίων τας

σημαίας της Χριστιανικής και πεπολιτισμένης Ευρώπης, προειδοποιούσης ούτως ημάς ότι απαγορεύει την κατά της πόλεως ετοιμαζομένην προσβολήν.

Υπεκύψαμεν και προ της θελήσεως ταύτης των Μεγάλων Δυνάμεων, αλλ' ουδέ προειδοποιήθημεν, ουδ' ηδυνάμεθα να φαντασθώμεν, ότι η επί των επάλξεων των Χανίων ύψωσις των Ευρωπαϊκών σημαίων συνεπήγετο την απαγόρευσιν και πάσης άλλης πολεμικής πράξεως έξω των φρουρίων.

Αι Τουρκικαί προφυλακαί του Αγίου Ματθαίου προβάσαι την 1/21 Φ/ρίου εις την εκτέλεσιν νέων οχρωματικών έργων, και τοποθέτησιν πυροβόλων ορειβατικών κατά της θέσεως Προφήτου Ηλίου έδωκαν αφορμήν εις μικράν αψιμαχίαν. Αλλ' ενώ αι πυροβολαρχαίαι του εχθρού τόσον αστόχως χειρίζοντο, ώστε αι οβίδες αυτού ηπείλουν μάλλον εαυτούς ή ημάς, μετά καταπλήξεως είδομεν εκσφενδονιζόμενας μετά της μεγαλυτέρας ευστοχίας φοβεράς και πολυπληθείς φονικάς βόμβας εκ των υμετέρων πλοίων κατά των κεφαλών ημών και της εθνικής ημών σημαίας, ην κατά την στιγμήν του κινδύνου πάντες περιεστοιχίζομεν. Βόμβα χριστιανική έρριψε την σημαίαν ημών, ην εσπεύσαμεν πάραυτα να αναστηλώσωμεν³, έτοιμοι πάντες υπ' αυτήν να αποθάνωμεν. Ο εχθρός επωφεληθείς της απροσδοκήτου δι' αυτόν συμμαχίας ταύτης εξήλθε των χαρακωμάτων του έτοιμος να μας εξωθήση των θέσεων ημών. Ο Ύψιστος, όστις προστατεύει τον δίκαιον ημών αγώνα, δεν τοις το επέτρεψε. Διαμαρτυρόμενοι, ενώπιον της συνειδήσεως συμπάσης της πεπολιτισμένης ανθρωπότητος, διά την πράξιν υμών ταύτην ην παραδίδομεν εις την εξορίαν, δηλούμεν, ότι θέλομεν επιμείνει εις την πλήρη εκτέλεσιν του προγράμματος ημών μέχρι θανάτου.

Ζήτω ο Βασιλεύς ημών Γεώργιος ο Α'.

Ζήτω η Ένωσις της Κρήτης μετά της Ελλάδος.

*Εκ του εν Ακρωτηρίω της Κυδωνίας στρατοπέδου
τη 10/22 Φεβρουάριου 1897.*

Μ. Μυλωνογιαννάκης, Α.Γ.Σήφακας, Ε.Ι. Παπαδάκης, Μ.Μ. Μυλωνογιαννάκης, Ν. Πιστολάκης, Ελ.Κ.Βενιζέλος, Χαρ.Ι. Παπαδάκης, Μ. Καλορίζικος, Κ. Μάλινος, Γ. Μ. Μυλωνογιαννάκης, Γ. Ε. Κοτζάμπασης, Ε. Στρατηγάκης, Δ. Γελάσης, Κ.Μ. Φούμης, Ι.Αλιφιεράκης, Γ.Ζ. Μουντάκης.»⁴

Ήδη ο Αρχηγός του ελληνικού στρατού κατοχής, Τιμολέων Βάσσος, με την με αριθ. 2 προκήρυξή του, προέτρεπε τους Χριστιανούς για την πολιτική οργάνωση του νησιού, με το σύστημα των Διοικητικών Επιτροπών.⁵ Οι επαναστάτες του Ακρωτηρίου έσπευσαν να συμμορφωθούν αμέσως, όπως φαίνεται από τη σχετική κοινοποίηση.

Κοινοποιήσις⁶

Γνωστοποιούμεν εις πάντας ότι οι αρχηγοί και οπλαρχηγοί του εν Ακρωτηρίω επαναστατικού στρατοπέδου συνελθόντες εν Κορακιάς τη 22 Φ/ρίου ε. ε. προέβησαν

³ Αναφέρεται στο ηρωικό επεισόδιο εκείνο κατά το οποίο, ο Χριστιανός επαναστάτης του Ακρωτηρίου Σπυρ. Καγιαλές, όταν ο ιστός της σημαίας του στρατοπέδου, αποκόπηκε από βλήμα των πλοίων των Μ. Δυνάμεων, όρθωσε το ανάστημα αφηφώντας τη βροχή των οβίδων. Λαμβάνοντας σε κατάλληλη στάση την πεσμένη σημαία, έκαμε το κορμί του ιστό, προς έκπληξη των αξιωματικών των Μ. Δυνάμεων, παρατηρητών του κανονιοβολισμού.

⁴ Πρβλ. «*Ημερολόγιον και Πρακτικά του Επαναστατικού στρατοπέδου Ακρωτηρίου*», περιοδ. Κρητική Εστία, Χανιά 1949, ό.π. 49-54.

⁵ Βλ. επόμενο σχετικό κεφάλαιο περί Επιτροπειών, σ. 267.

⁶ *Ημερολόγιον και Πρακτικά του Επαναστατικού στρατοπέδου Ακρωτηρίου*, ό.π. 106.

εις την εκλογήν Διοικητικής Επιτροπής αποτελουμένης εκ των κ.κ. Αντωνίου Γ. Σήφακα, Γεωργίου Μ. Μυλωνογιαννάκη, Ελευθερίου Κ. Βενιζέλου, Νικολ. Στ. Πιστολάκη και Χαράλ. Ι. Παπαδάκη μετά Γενικού γραμματέως του κ. Κ.Μ. Φούμη, γραμματέων δε των κ.κ. Ανέστη Στ. Αναστασιάδου και Ιεροθέου Κονταράκη, εις ην ανετέθη η εν ονόματι της Α.Μ. του Βασιλέως των Ελλήνων Γεωργίου του Α΄ προσωρινή διοίκησης Ακρωτηρίου μέχρις οριστικής εν αυτή εγκαταστάσεως Ελληνικών αρχών, η αντιπροσώπευσις του εν Ακρωτηρίω Επαναστατικού Στρατοπέδου, και η επιμέλεια εν γένει των αφορώντων το Στρατόπεδον τούτο, συνετάχθη δ' επί τούτω το υπό την αυτήν χρονολογίαν (22 Φβρίου 1897) οικείον πρακτικόν υπογραφέν και πρωτοκολληθέν προσηκόντως.

Εν Κορακιάς Ακρωτηρίου τη 5 Μαρτίου 1897.

Η Διοικητική Επιτροπή

Α.Γ. Σήφακας. Γ. Μυλωνογιαννάκης. Χ.Ι. Παπαδάκης. Ελ.Κ.Βενιζέλος.

Ο Γενικός Γραμματεύς

Κ.Μ. Φούμης.»

Εξ αιτίας των δεινών περιστάσεων και των εξελίξεων όμως, η Γενική Συνέλευση των Κρητών υποχρεώθηκε να επεξεργαστεί, να αναθεωρήσει μάλιστα τις θέσεις της και να υπαναχωρήσει. Έτσι από το Μελιδόνι, που βρισκόταν, ανασκεύασε το ψήφισμά της, στις 17 Οκτωβρίου 1897 και διακήρυξε ξανά :

«...Λαβούσα υπ' όψιν ότι η εκπλήρωσις του αναλλοίωτου εθνικού πόθου των Κρητών είναι εν ταις σημεριναίς περιστάσεσιν αδύνατος,... ότι αι Μεγάλαι Δυνάμεις υπεσχέθησαν να εξασφαλίσωσιν εις την Κρήτην πολίτευμα αυτονομίας πλήρους και απολύτως πραγματικής προωρισμένης να προικίση την νήσον με κυβέρνησιν χωριστήν, υπό την υψηλήν επικυριαρχίαν του Σουλτάνου, άνευ τινός αναμείξεως της Πύλης εις τας εσωτερικάς υποθέσεις του τόπου. Δηλοί και αύθις ότι **αποδέχεται την προκηρυχθείσαν ταύτην αυτονομίαν** και υπόσχεται ότι θέλει συμπράξει ειλικρινώς εις την εφαρμογήν της, εάν την πραγματικότητα αυτής εξασφάλιση η κατά τας επανειλημμένας δηλώσεις των υπουργών των Μεγάλων Δυνάμεων και των κ.κ. Ναυάρχων επακολουθήσασα ολοσχερής απομάκρυνσις του τουρκικού στρατού...»⁷.

Αλλά ας επανέλθουμε στις Μεγάλες Δυνάμεις, που στις 31 Αυγούστου 1897, συγκρότησαν Διεθνή Στρατιωτική Επιτροπή και εφάρμοζαν το διεθνές δίκαιο για την εκδίκαση ποινικών αδικημάτων στην Κρήτη, διατήρησαν δε και τα προξενικά δικαστήρια, σύμφωνα με τις ρυθμίσεις των Διομολογήσεων⁸ για τους αλλοδαπούς.⁹

Η Ελλάδα έπειτα από τον ατυχή ελληνοτουρκικό πόλεμο, 8 Απριλίου - 8 Μαΐου 1897, υποχρεώθηκε να ανακαλέσει το εκστρατευτικό σώμα της από την Κρήτη.

7 Βλ. Ιωαν. Σκαλτσούνης, *Απομνημονεύματα αναφερόμενα εις την αναγέννησιν της Κρήτης*, Χανιά 1900, σ. 124, και Μουρέλλος, ό.π., τ. Β΄, σ. 1622, - Couturier, ό.π., σ. 143.

⁸ Η Διομολόγηση είναι όρος που απαντάται στο Διεθνές Δίκαιο και που αφορά συμβάσεις, συνήθως, προνομίων. Ο όρος χρησιμοποιείται ευρύτερα στον πληθυντικό από τη μετάφραση του γαλλικού όρου «*Capitulations*». Με τον όρο αυτό χαρακτηρίζονται οι συμβάσεις εκείνες μεταξύ πολιτισμένου και ημιβάρβαρου Κράτους δυνάμει των οποίων και παρέχονται εξαιρετικά προνόμια στους υπηκόους του πρώτου Κράτους, που διαμένουν στο έδαφος του δευτέρου. (Υπερλεξικό Παγουλάτου) Ένα τέτοιο καθεστώς είχαν επιβάλλει και οι Γάλλοι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία σε περιορισμένες βάσεις.

⁹ Βλ. Couturier, Henri, *Η Κρήτη, η θέσις αυτής εξ' επόψεως του διεθνούς δικαίου*. Μτφρ. Αρχιμ. Τιμ. Βενέρη, *Ηράκλειο*, 1911, σ. 145.

3.2. Κοινωνική Διοίκηση των Χριστιανών της Κρήτης 1897 - Οι Επιτροπείες

Η πλέον καθαρή μορφή άτυπης Κοινωνικής Διοίκησης των Χριστιανών προβάλλει στην έννοια των Επιτροπειών, όπου έμμεσα ή άμεσα οι καθαρά εξουσιαστικοί παράγοντες του κατακτητή, εξασθένησαν θανάσιμα και καταλύθηκαν.

Ήταν δημιούργημα των μεταβατικών καταστάσεων από την επανάσταση στο Κράτος, ως Διοικητικές Επιτροπές ή απλά «Επιτροπείες»¹⁰.

Η άφιξη της ελληνικής στρατιωτικής δύναμης στην Κρήτη, σηματοδοτεί νέες εξελίξεις στο νησί για τη δοκιμαζόμενη Χριστιανική Κοινότητα. Στην προκήρυξή του, ο Αρχηγός του ελληνικού στρατού κατοχής αναφέρει :

« Προς τον Λαόν της Κρήτης

Τα δεινά, τα οποία υπέστητε από μακρών ήδη χρόνων και τα οποία υφίστασθε ει εκ της επικρατούσης πλήρους αναρχίας, αι καταστροφαι των οικογενειών και περιουσιών σας, ευρισκομένων εις την διαθέσιν αχαλίνωτου φανατισμού και την διαρπαγήν βαρβάρου όχλου, εξήγειραν το εθνικόν αίσθημα και συνεκίνησαν ολόκληρον το Ελληνικόν.

Η αξιοθρήνητος αύτη κατάστασις λαού ομοφύλου, ομοθρήσκου και κοινάς έχοντος μεθ' ημών τας τύχας και την ιστορίαν δεν ήδύνατο να είναι επί πλέον ανεκτή.

Η Α.Μ. ο Βασιλεύς των Ελλήνων και Υψηλός μου Κύριος απεφάσισε να θέση τέρμα εις την κατάστασιν ταύτην διά της στρατιωτικής καταλήψεως της νήσου.

Εν ονόματι της Α.Μ. του Βασιλέως των Ελλήνων Γεωργίου του Α', καταλαμβάνω την νήσον Κρήτην και κηρύσσων τούτο προς τους κατοίκους της, άνευ διακρίσεως θρησκευματος ή εθνικότητος, υπόσχομαι εν ονόματι της Μεγαλειότητός του, οτι θα προστατεύσω την τιμήν, την ζωήν, την περιουσίαν και θα σεβασθώ τας θρησκευτικάς πεποιθήσεις των κατοίκων της φέρων προς αυτούς ειρήνην και ισοπολιτείαν.

Ο Αρχηγός του Στρατού της Κρήτης

Τιμολέων Βάσσος

Εξεδόθη εν Κολυμπάρι Μονή Γωνιάς 3 Φεβρουαρίου 1897»¹¹

Για την ανύψωση του ηθικού, από τις ταραχές των Οθωμανών, ο Πρόξενος της Ελλάδος, ενθαρρύνει από το Ηράκλειο τους Χριστιανούς της Κρήτης, και 6 Φεβρουαρίου 1897 τους προτρέπει να υψώσουν την ελληνική σημαία.¹²

Με προκήρυξή του ο Αρχηγός του Στρατού Κατοχής Τιμολέων Βάσσος, στο τέλος του ίδιου μήνα, παραγγέλλει την πολιτική οργάνωση του νησιού με τη σύσταση

¹⁰ Πλήθος πληροφοριών και αρχειακό υλικό στο ΙΑΚ, (Χανιά). Ιστορική συλλογή αριθ. 11. Το αρχείο της Διοικητικής Επιτροπής Σητείας (1897-1898). Περιλαμβάνει πέντε ογκώδεις τόμους εγγράφων, ευρετηριασμένα από τον αιρετό πληρεξούσιο Λασιθίου Νικόλαο Ι. Παπαδάκη, και διευθυντή του ΙΑΚ. (Περισσότερα, Σημανδηράκη Ζαχαρένια, *Το Αρχείο της Διοικητικής Επιτροπής Σητείας (1897-1898)*, Συλλογ. τόμος ΕΚΙΜ, Ηράκλειο 2001, σ. 401.

¹¹ Βλ ΙΑΚ, Ημερολόγιο Ακρωτηρίου, αρ. 38 – Επίσης Couturier, Henri, *Η Κρήτη, η θέσις αυτής εξ επόψεως του διεθνούς δικαίου* (μτφρ. Αρχιμ. Τιμ. Βενιέρη), *Ηράκλειο, 1911*, σ. 111.

¹² Βλ. ΙΑΚ, έγγραφο αρ. 5/ 6-2-1897] *Ο πρόξενος της Ελλάδος εξ Ηρακλείου πέμπει προκήρυξη του Βάσσου, Αρχηγού στρατού Κατοχής. Συνιστά ύψωση της ελληνικής σημαίας.* Αρχείο της Διοικητικής Επιτροπής Σητείας (1897-1898), τ, Α'. Και Σημανδηράκη Ζ., ό.π. σ. 403 και 408.

τοπικών Διοικητικών Επιτροπών, (Επιτροπειών), συνιστώντας παράλληλα την ομόνοια μεταξύ τους.¹³

« Αριθ. 2

Προκήρυξις

Ο Αρχηγός του Στρατού της Κατοχής Κρήτης

Προς τους κατοίκους των Επαρχιών Κρήτης

Τελεσθείσης της Κατοχής της Νήσου εν ονόματι της Α.Μ. του Βασιλέως των Ελλήνων, καθ' ολην την υπαίθριον χώραν εκτός των φρουρίων, ων την κατοχήν παρεκώλυσε μόνον η επί των επάλξεων αυτών ανύψωσις των σημαίων των Μ. Δυνάμεων, ανάγκη παρίσταται επείγουσα όπως μέχρι της εγκαταστασεως αρμοδίων αρχών εγκατασταθή εν εκάστη της Νήσου Επαρχία Διοικητική Επιτροπή, γίνεται δε ούτως έναρξις διαρρυθμίσεως των υπηρεσιών, δι' ων θέλει διευκολυνθή η περαιτέρω ενέργεια ημών, και ως οίοντε αποτελεσματικωτέρα περιφρούρησις των συμφερόντων των πολιτών.

Όθεν παρακαλούμεν υμάς να προβήτε ως τάχιστα εις ορισμόν ενός προσώπου, έχοντος κατάλληλα προσόντα, εξ εκάστου Δήμου, ούτω δε εκάστη Επαρχιακή Διοικητική Επιτροπή θέλει απαρτισθή εκ τόσων μελών, όσος είναι ο αριθμός των Δήμων εκάστης Επαρχίας. Άμα τω καταρτισμώ των Επαρχιακών Διοικητικών Επιτροπών οφείλει εκάστη αυτών να γνωστοποιήση ημίν το πρακτικόν του διορισμού δι' εγγράφου, φέροντος τας υπογραφάς των μελών αυτής, τον Δήμον εις ον έκαστος ανήκει και το μέρος εν τω οποίω θα εδρεύη.

Δι' ιδιαιτέρας εγκυκλίου θέλουν κανονισθή λεπτομερέστερον τα καθήκοντα και τα όρια της δικαιοδοσίας των Επαρχιακών Διοικητικών Επιτροπών.

Οφείλουν όμως αύται άμα ως καταρτισθώσι να μεριμνήσωσι πρωτίστως προς διοργάνωσιν ταχυδρομικής συγκοινωνίας, δι' ην θέλομεν καταβάλει την απαιτουμένην δαπάνην επί τη βάσει των απαιτουμένων δικαιολογητικών, προς αστυνομικήν επιτήρησιν της Επαρχίας και προς πρόληψιν εγκληματικών πράξεων και καταστροφών ιδιοκτησιών Οθωμανών τε και Χριστιανών, άπερ ως ευνόητον ζημιούσι πολλαχώς την Χώραν.

Αι Επαρχιακαί Διοικητικάί Επιτροπαί οφείλουσιν άμα τω καταρτισμώ αυτών να υποβάλωσιν ημίν εκθέσεις περί της εν γένει καταστάσεως της Επαρχίας, εν η εκτείνεται η δικαιοδοσία αυτών και να αναφέρωσι τα σπουδαία γεγονότα, τα σχετιζόμενα προς τον αγώνα και την διοίκησιν και τας ανάγκας της Επαρχίας.

Ταύτα εντελλόμενοι υμίν, περιττόν κρίνομεν να προσθέσωμεν, ότι κατά τον διορισμόν των Επαρχιακών Διοικητικών Επιτροπών οφείλετε να οδηγηθήτε μόνον από το αίσθημα της ακραιφνούς φιλοπατρίας, ήτις από αιώνων διακρίνει τα ηρωικά της μεγαλομάρτυρος Κρήτης τέκνα. Ας επικρατήση μεταξύ υμών πνεύμα ομονοίας και αγάπης. Δησμονήσατε τας προσωπικάς έριδας, αίτινες υπάρχουν εις όλα τά μέρη του κόσμου. Θυσιάσατε αυτάς επί του ιερού βωμού της Πατρίδος και εκλέξατε τους καταλληλοτέρους. Ούτω πράττοντες την αρίστην προσφέρετε υπηρεσίαν εις την Πατρίδα και εις τον μεγάλον αγώνα, ον ως αδελφοί παντες ανελάβομεν, όπως τεθή τέρμα εις τα δεινά της παμφιλτάτης Κρήτης, εφ' ης κυματίζει νυν το σύμβολον της ελευθερίας. Ούτω πράττοντες θέλετε τα μέγιστα συντελέσει προς αισίαν διεξαγωγήν του αγώνος, ον ανέλαβεν η Α.Μ. ο Βασιλεύς των Ελλήνων, εις τα κελεύσματα του οποίου οφείλομεν πάντες τελείαν υποταγήν χάριν των εθνικών συμφερόντων.

Ο Αρχηγός του Στρατού της Κατοχής της Κρήτης

Τ. Βάσσος

¹³ Βλ. ΙΑΚ, έγγραφο αρ. 33/ 26-2-1897] Ο Αρχηγός του στρατού της Κατοχής Τ. Βάσσος παραγγέλλει τον καταρτισμόν Διοικητικών Επιτροπειών.... Αρχείο της Διοικητικής Επιτροπής Σητείας (1897-1898), τ. Α'

Οι τοπικές αναφορές για τη συμμόρφωση στην προτροπή του και την οργάνωση των Διοικητικών Επιτροπειών είναι πλούσιες, και αρχίζει η αλληλογραφία τους, για την παροχή οδηγιών περί του πρακτέου, για το συντονισμό των ενεργειών των Χριστιανών, αφού αναφέρουν και πληροφορούν παράλληλα, για το τι συμβαίνει στον τόπο της κάθε μία Επιτροπείας.¹⁵

Η Οθωμανική κυριαρχία του σουλτάνου στην Κρήτη, με τα διάφορα τερτίπια συγκαλυμμένων μορφών χρηστής διοίκησης, ημιαυτονομίας και συμβίωσης, ουσιαστικά έπαψε να υφίσταται πλέον. Καταλύθηκε επαναστατικώς δικαίω, το άτυπο σχήμα διοίκησης των Δημογεροντιών, με τα εξαρτήματά της.

Η παρουσία του στόλου και των αγημάτων των Μεγάλων Δυνάμεων στο νησί, που αποτελούσε παράγοντα ισορροπίας δυνάμεων και διαιτησίας στις σχέσεις των δύο κοινοτήτων Χριστιανικής και Μουσουλμανικής συνέχισε, να επηρεάζει τη σταθερότητα, στο θολό τοπίο που ήταν διαμορφωμένο στο νησί.

Η ανάμειξη των Μεγάλων Δυνάμεων με την διεθνή κατοχή του νησιού, εκ μέρους των, ήταν παράγων υπολογίσιμος, και καταλυτικός στην παρούσα φάση, αφού αναγνώριζε και συνεργαζόταν με το προεδρείο και το επαναστατικό δίκαιο των Χριστιανών στην Κρήτη.

Ενώ ο πρωταγωνιστικός ρόλος της Διοικούσας Εκκλησίας υποχωρούσε τώρα, δεν εξέλειπε από τα δρώμενα της περιόδου η περιφερειακή Εκκλησία. Γίνεται ο συνεκτικός παράγων των Χριστιανών και με τα έσοδα της Μοναστηριακής περιουσίας και τα Μοναστήρια, που έχει στην διάθεσή της, χρηματοδοτεί την Κοινωνική διοίκηση στην παρούσα κρίσιμη καμπή του αγώνα.

«... Η Εκκλησία κρατά σημαίνοντα ρόλο στα διαδραματιζόμενα. Η συμβολή της στον αγώνα αλλά και η προσφορά της σε τρόφιμα και χρήματα προς τον δικιμαζόμενο λαό είναι μεγάλη. Το μοναστήρι Τοπλού αλλά και οι υπόλοιπες μονές, απλοί κληρικοί αλλά και Επίσκοποι, συνδράμουν ενεργά στα πλείστα αιτήματα που απευθύνουν διοικητικοί φορείς, αλλά και απλοί Κρήτες. Ο Επίσκοπος Ιεροσητείας στέλνει εγκυκλίους στα χωριά για την αποφυγή εγκλημάτων και αταξιών, αλλά και εκθέσεις για τα γεγονότα της περιοχής, πραγματοποιεί περιοδείες κατά τις οποίες ζητά να αποφεύγονται οι πυροβολισμοί, αλλά και ζητά να αποφασίσει η ΔΕΣ για τα τζαμιά που ήταν προηγουμένως ναοί και εξητείτο τώρα η μετατροπή τους. Η ανάγκη εξευρέσεως πόρων για την αγορά τροφίμων, αλλά και η δημιουργία Αστυφυλακής, οδηγεί την Εκκλησία στη διάθεση μοναστηριακών κεφαλαίων, όταν υποβάλλεται σχετικό αίτημα προς τον Επίσκοπο Πέτρας, ενώ η παρατεινόμενη ανομβρία και το ενδεχόμενο καταστροφής της γεωργικής παραγωγής, στη συνεχή τέλεση λειτανειών. Παρά τη βάπτιση οθωμανοπαίδων, ανησυχητικές είναι και οι βεβηλώσεις των χριστιανικών νεκροταφείων από οθωμανούς.

Η τραγική οικονομική κατάσταση της Ιεράπετρας και της Σητείας, οι συνθήκες διαβίωσης των κατοίκων και η έλλειψη τροφίμων εκτίθενται σε έγγραφο της ΔΕΣ προς τον Επίσκοπο Κυδωνιάς και Αποκορώνου, ο οποίος απαντά ότι θα πωληθούν 10.000 οκάδες άλευρα για κάθε μία των δύο επαρχιών από τον ίδιο τον ναύαρχο Σκρύνδλωφ

¹⁴ Βλ. «*Ημερολόγιον και Πρακτικά του Επαναστατικού στρατοπέδου Ακρωτηρίου*», περιοδ. Κρητική Εστία, Χανιά 1949, ό.π., 127-128.

¹⁵ Βλ. ΙΑΚ, έγγραφα της ιστορικής συλλογής 11, του Αρχείου της Διοικητικής Επιτροπής Σητείας (1897-1898), τ, Α' (3 Φεβρουαρίου - 30 Απριλίου 1897).

από πολεμικό πλοίο, ενώ, από τους χρηματικούς εράνους είχε αποφασισθεί να σταλούν 80.000 έως 100.000 εικοσόφραγκα για τις δύο επαρχίες με τον Πληρεξούσιο Ν.Ι. Παπαδάκη.»¹⁶

Οι δυναμικοί οπλαρχηγοί, με πολιτική χροιά και διάσταση τώρα στις ενέργειές τους, ύστερα από λαϊκές συναθροίσεις ωθούν την κατάσταση στην σύσταση της άτυπης Κοινωνικής Πολιτικής και Διοίκησης, ως ένα είδος πολιτικού σχήματος και Κοινωνικής μέριμνας των πραγμάτων και των υποθέσεων των Χριστιανών, για να οδηγηθούν πλέον τελικά προς την κατεύθυνση της σταθερής μορφής πολιτεύματος της Αυτονομίας στην Κρήτη.

Από Πρακτικό, της Προσωρινής Διοικητικής Επιτροπής Μεραμβέλλου¹⁷ ορίζεται η φιλοσοφία και το σκεπτικό λειτουργίας των νέων άτυπων μορφών Κοινωνικής Διοίκησης των Χριστιανών, που εμφανίζεται πλέον δυναμική και παίρνει δραστηκά μέτρα, οργάνωσης των Χριστιανών κατοίκων, με την αποχώρηση των Τούρκων.¹⁸

Η Προσωρινή Διοικητική Επιτροπή Μεραμβέλλου

*Συνελθούσα εν τω επί τούτω αιθούση των συνεδριών αυτής σήμεραν
την 2 Φεβρουάριου 1897 και*

Λαβούσα υπόψιν ότι ήδη μετά την αναχώρησιν πάσης εξουσίας εκ της επαρχίας ταύτης επάναγκες όπως προς πλήρη ομοφωνίαν και συμφωνίαν των διαφόρων χωρίων προς εξασφάλισιν της δημοσίας τάξεως να διορισθώσιν ειδικαί επιτροπαί ως ώφειλον αίτινες θα επιβλέπουσι και μεριμνώσιν περί της τάξεως του χωρίου της εκάστη και δικάζουσι τας μικράς διαφοράς και αγροζημίας, ων εκάστη επιτροπή θα αποτελήται εκ πέντε μελών υπό την προεδρείαν ενός του ικανωτέρου ευηπολητοτέρου και δραστηριωτέρου των μελών της επιτροπής, όστις θα συνεννοήται ή μόνος ή μεθ' όλης της ειδικής Επιτροπής μετά της κεντρικής ταύτης Επιτροπής της όλης Επαρχίας και Α) ότι προς τήρησιν της δημοσίας τάξεως προς καταδίωξιν των εγκλημάτων εν τη όλη επαρχία και πλήρη ομοφωνία αυτής δέον να διορισθώσιν εξ εκάστου των Δήμων της Επαρχίας πέντε. Πρόσωπα ένοπλοι ως πολιτοφύλακες υπό την διεύθυνσιν και διαταγήν της Επιτροπής ταύτης της κεντρικής, η εκλογή των οποίων θα ανατεθή εις τους κ. Επιτρόπους εκάστου Δήμου και ων η μισθοδοσία θα ανατεθή εις την Σεβ. Χριστ. Δημογεροντίαν Λασηθίου είτε εις χρήματα είτε εις δημητριακά και έλαιον,

Αποφασίζει

Εις έκαστον χωρίον της Επαρχίας να συστηθή πενταμελής Επιτροπή υπό την προεδρίαν ενός και τα ονόματα των μελών της Ειδικής Επιτροπής εκάστου χωρίου να αναγγελθώσιν εις το προεδρείον της Κεντρικής ταύτης Επιτροπής Β) να διορισθώσιν εξ εκάστου Δήμου της Επαρχίας πέντε πολιτοφύλακες ων η εκλογή ανατίθεται εις τους κ. Επιτρόπους της παρούσης Επιτροπής, εκάστου Δήμου, ων η μισθοδοσία ορίζεται εις γρόσια (150) εκατόν πενήκοντα κατά μήνα και οίτινες θα εδρεύουσιν εν Ν/πόλει υπό τας διαταγάς της όλης Επιτροπής.

Ανατίθεται εις τον κ. πρόεδρον της Επιτροπής ταύτης όπως μετά τον καταρτισμόν του σώματος της πολιτοφυλακής ταύτης υποβάλλη αντίγραφον του παρόντος μετά καταλόγου των ονοματεπωνύμων των πολιτοφυλάκων εις την Σεβ. Χριστ. Δημογερο-

¹⁶ Σημανδηράκη Ζαχαρένια, *Το Αρχείο της Διοικητικής Επιτροπής Σητείας (1897-1898)*, Συλλογικός τόμος ΕΚΙΜ, Ηράκλειο 2001, σ. 405.

¹⁷ Δες Αρχείο της Επιτροπείας Μεραμβέλλου, ΙΑΚ, Ιστορική συλλογή αριθ. 14 των ετών 1897-1898. Πλούσια συλλογή χειρόγραφων εγγράφων του Φρουραρχείου.

¹⁸ Πρβλ. Σημανδηράκη Ζαχαρένια, *Περί Δημογεροντιών Κρήτης*, Έγγραφο Προσωρινής Διοικητικής Επιτροπής Μεραμβέλλου, 000001 (Τόμ. 5), Επετηρίς Ιεράς Μητροπόλεως Πέτρας και Χερρονήσου, Νεάπολις 2010, Τόμος Α', σ. 256-7.

ντίαν Λασηθίου,

Ανατίθεται εις την Γραμματεϊαν όπως αντίγραφον του παρόντος αποστολή εις έκαστον χωρίον και παρακαλεί τους κατοίκους εκάστου Χωρίου της Επαρχίας όπως εν ονόματι της πασχούσης πατρίδος μας συμμορφωθώσι προς τ' ανωτέρω και υποβοηθώσι εις το δυσχερές έργον όπερ ανέλαβε η Επιτροπή ταύτη.

Εγένετο τη 2 Φεβρουάριου 1897

*Ο πρόεδρος
Εμμ. Δ. Κοκκίνης*

*Τα μέλη της Κεντρικής
Επιτροπής Μεραμβέλλου
[15 υπογραφές]*

Ο Γραμματεύς

Στις αναφορές ενός από τους πρωταγωνιστικούς παράγοντες, αυτόπτη και αυθήκουου μάρτυρα των κοινωνικών ανακατατάξεων και της Κοινωνικής Διοίκησης, που διαμορφώνεται, ανιχνεύουμε στοιχεία για τον τρόπο σύμπτυξης, το χώρο και την φιλοσοφία των άτυπων αυτών μορφών Κοινωνικής Διοίκησης των Χριστιανών Λασηθίου. Η αναφορά του γίνεται ως εκλεγμένου αντιπροσώπου στην Διοικητική Επιτροπή Μεραμβέλλου και «... Ενώπιον της Διοικητικής Επιτροπής Μεραμβέλλου» παράλληλα με τις προσωρινές παρατηρήσεις, και τις ενστάσεις του στη συνέχεια, για την εφαρμογή των όσων συμφωνήθηκαν και υλοποιήθηκαν.¹⁹

Ενώπιον της Διοικητικής Επιτροπής Μεραμβέλλου

Κύριε Πρόεδρε

Αφ' ης προ τινών ημερών εξελέγην αντιπρόσωπος παρά της Επιτροπής ταύτης απέσπασον την προσοχήν μου διάφοροι αταξίαι εις τας ενεργείας αυτής, ήκουσα δε και πολλά έξωθι διαδιδόμενα, οίτινα με παρεκίνησαν να προβώ εις σχετικές εξετάσεις, τας οποίας το πόρισμα καθήκον μου εθεώρησα να υποβάλω τη Σεβαστή Επιτροπή μετά την εφ' ενός εκάστου ζητήματος γνώμη μου.

Και πρώτον άρχομαι από του καταρτισμού της Επιτροπής. Άμα τη αναχωρήσει της Τουρκικής εξουσίας εν γενική της Επαρχίας συνεδριάσει εν τω περιβόλω της Μεγ. Παναγίας απεφασίσθη όπως εξ εκάστου Δήμου εκλεχθώσι πέντε αντιπρόσωποι οίτινες ήθελον αποτελέσει την προσωρινήν ούτως ειπείν (απόφασιν διεγράφη) Κυβέρνησιν, συμμετασχών δε αυτοπροσώπως εις την απόφασιν ταύτη της Επαρχίας και ακολούθως εις την εκλογήν Νεαπόλεως είμαι εις θέσιν να γνωρίζω ότι εξελέγησαν εκ μεν του Δήμου Νεαπόλεως οι Εμμ. Κοκκίνης, Χ" Μιχάλης Σαρρής, Γεώργιος Λυράκης, Κωνστ. Τζαγκαράκης και Ευάγγελος Τυράκης, εκ δε του Δήμου Βραχασίου οι κ. Μιχ. Σφακιανάκης, Αντ. Σφακιανάκης, Κωνστ. Παπαδάκης, Γεώργιος Ε. Κατσαράκης και Γεώργιος Α. Παπαδάκης, εκ Χουμεριάκου οι Μιχ. Μυλωνάκης, Γεώργιος Χλαπουτάκης, Σπυρ. Κ. Χλαπουτάκης, Κωνστ. Ν. Χουρδάκης και Χατζή Νικ. Χουρδάκης, εκ του Δήμου Φουρνής Δημητρ. Νικητάκης, Ιωάννης Χατζιδάκης, Νικολ. Ε. Γραμματικάκης, Εμμ. Περοδασκαλάκης και Χατζή Εμμ. Ζερβός, εκ του Δήμου Κριτσάς οι Μανούσος Συγγελάκης, Εμμαν. Μουδάτσος, Εμμαν. Χριστινάκης, Ιωάννης Περάκης κ. Κωνστ. Χριστινάκης· ότι δε έχουσιν ούτως τα πράγματα αποδεικνύουσι και αυτά ταύτα τα πρακτικά της Επιτροπής. Και επί τίνα μεν χρόνον μέχρι του 1897 ο Δήμος Κρητσάς απετέλει μέρος του συνδέσμου τούτου των Δήμων της Επαρχίας συμμετέχων αείποτε εις τας ενεργείας της Κεντρικής Επιτροπής, αλλ' από της 1897 μετά ματαιίας τινάς αποπείρας ενοποιήσεως απεσπάσθη οριστικώς της Επαρχίας και ούτως οι λοιποί τέσσερες Δήμοι αποχωρισθέντες απετέλεσαν την ημετέραν Επιτροπήν ήτις κατά τα άνω λεχθέντα από-

¹⁹ Ο.π. έγγραφο αριθ. 000195 (Τομ.4) σ. 275-281

τελείται εξ είκοσι μελών. Ούτως εχόντων των πραγμάτων εξεταστέον όπως συντεθειμένη δύναται να εργάζεται εγκύρως η Επιτροπή; Κατά γενικήν αρχήν πανταχού άνευ εξαιρέσεως όπου υφίστανται τοιαύτα πολυμελή σωματεία τότε μόνον δύναται να συνεδριάζωσιν εγκύρως όταν υπάρχουσιν εν τη συνεδρίασει οι ημίσεις πλέον ενός. Τούτο δε είνε τόσω ορθόν και στοιχειώδες ώστε ημάς αξιούντας να αυτονομώμεθα δεν επιτρέπεται αμφισβήτησις ούτε παρεκτροπή ενός τόσω στοιχειώδους κανόνος όστις και εις αυτήν ακόμη την Τουρκία ακολουθείται.

Επρεπε λοιπόν μέχρι μεν του 1987 να απαρτίζεται εκάστη συνεδρίασις εκ δέκα τριών τουλάχιστον μελών, έκτοτε δε εξ ένδεκα, εν τούτοις παρετήρησα ότι πλείσται αποφάσεις της Επιτροπής κατά την οικονομικήν ιδία διαχείρησιν απ' αρχής άμέσως εξεδοθήσαις από 5,6,7 ή 8 μόνον μέλη διατεθείσης ούτως μεγάλης χρηματικής ποσότητος γενομένης διορισμών, αυξήσεων μισθοδοσιών, αποτιμήσεων καρπών καταβαλλομένων υπό ενοικιαστών κτλ.

Ισχυρίσθησαν τίνες ότι υπάρχει ανισότης μεταξύ των δήμων και ότι οι μεν Δήμοι Φουρνής και Χουμεριάκου έχουσιν έκαστος ανά 5 αντιπροσώπους, το δε Βραχάσι μόνον 4 και ο Δήμος Νεαπόλεως 3. Κατά πόσον τούτο είνε ορθόν κρίνω περιττόν να συζητήσω εις τούτο έστωσαν απάντησιν τα πράγματα έχοντα ως εν αρχήν εξέθεσα ταύτα και ην λογική ως το δίκαιον οράς α δεν συμβιβάζεται η ανισότης των δικαιωμάτων των Δήμων, αλλά και τούτου δοθέντος πάλι απητούντο 9 μέλη διά την απαρτία και μ' όλα ταύτα ως προείπον πολλάί αποφάσεις εξεδόθησαν μόνον υπό 6 7 ή και 8 μόνον προσώπων. Ελέχθη και άλλο ότι η Επιτροπή έχει αποφασίσει προ πολλού όπως αποτελώσιν απαρτίαν και εις μόνον εξ εκάστου Δήμου εν όλω δηλ. 4. Το πράγμα ήτο ολίγον τραγελαφικόν, ευχάριστον δε εθεώρησα το ότι δεν εγένετο, καθ' ας έλαβον πληροφορίας εκ του Γραφείου, τοιούτον πρακτικόν οπωσδήποτε φρονώ ότι το άτοπον τούτο δέον να παύση εν τω μέλλοντι.

Σχετικώς προς το ζήτημα τούτο έρχεται έτερον περί του οποίου επίσης φρονώ ότι δέον να ληφθή άμεσος φροντίς. Ο αριθμός των μελών του σωματείου είνε τοσοούτος ώστε η εν παντί συνεργασία όλων ή των πλείστων εκ των μελών, λαμβανομένης μάλιστα υπ' όψιν και της αποστάσεως της κατοικίας των περισσοτέρων, έχει τούτο το ελατοματικόν, ότι δυσχεραίνει και ματαιοί πολλάκις τας συνεδριάσεις επί βλάβη των υποθέσεων της Επιτροπής, ίσως δε τούτο ήγαγε πολλάκις άνευ βεβαίως κακής προθέσεως αλλά μόνον προς ευκολίαν, εκ το άτοπον όπερ ανωτέρω ανέφερον. Εν ω απ' εναντίας η διαίρεσις της υπηρεσίας εις τμήματα Δικαστικόν και Διοικητικόν ή Οικονομικόν εκ 5 ή 7 προσώπων έκαστον έκτος του ότι θα διευκολύνη πολύ τας εργασίας της Επιτροπής θα προλαμβάνει και πολλά έκτροπα όπως το ανωτέρω λεχθέν κι αλλα οίτινα παρακατιών θέλω καταδειξει. Τοιούτον τι απεφασίσθη διά πρακτικού τη 3 Δεκεμβρίου 1897 αλλά δυστυχώς δεν εξετελέσθη μεχρι σήμερα :-

Και ταύτα μεν παρατηρούνται γενικώς εν πάση ενεργεία της Επιτροπής· ειδικώτερον δε και ωρισμένως παρατηρώ τα εξής.

Ως προς τα οικονομικά : Γενομένης ελέγξεως της χρήσεως του πρώτου έτους (1 Μαρτίου 1897- 1 Μαρτίου 1898) ευρέθησαν κατά την εξέλεξιν αδικαιολόγητα Γρ. 12371 και μ' όλα ταύτα δεν ελήφθη καμμία φροντίς προς διευκρίνισιν και βεβαίωσιν τούτων αφού μάλιστα και όλα τα άλλα αν είνε ολίγον σκοτεινά το βέβαιον είνε ότι εξ αυτών 3000 γρόσια φαίνονται κατά την έκθεσιν των εξελεγκτών πληρωθέντα επί πλέον εις πολιτοφύλακας μη αναφερομένους εις τα βιβλία της Επιτροπής, χάνει δηλ. η Επιτροπή ποσόν Γρ. 3000 και εν τούτοις μέχρι σήμερα ουδεμία φροντίς ελήφθη προς διόρθωσιν, όχι δε μόνον τούτο συνέβη αλλά ακόμη και σήμερα κατά την εκθέσιν ην μοι ενεχείρισε το Φρουραρχείον εναντίον της από 29 Απριλίου 1898 αποφάσεως της Επιτροπής οριζούσης εις 9 τους πολιτοφύλακας εκάστου Δήμου εργάζονται κατά του συνημμένου πίνακα του Φρουραρχείου 13 εκ Φουρνής και 10 εκ Χουμεριάκου.

Διορίσθη επόπτης επί των Μοναστηριακών ο Ιωσήφ Κοκολάκης κατά το υπό χρονολογία πρακτικόν αντί του Χ" Εμμ. Ζερβού εξ ου έπεται ότι ειργάζετο προηγουμένως ο Χ" Εμμ. Ζερβός ως τοιούτος άνευ πρακτικού και ακολούθως πάλι μετά του διορισμού του Ιωσήφ Κοκολάκη εξακολουθεί εργαζόμενος ο Χ" Εμμ. Ζερβός καίτοι παυμένος κατά το ανωτέρω πρακτικόν εν ω απ' εναντίας υπάρχει διορισμένος ο Ιωσήφ Κοκολάκης μη εργαζόμενος ουδέ θεωρούμενος εν ενεργεία, δεν φαίνονται δε ορισμένα τα καθήκοντα τοιούτων εποπτών.

Δια πρακτικού από 19 Οκτωβρίου 1897 αναβιβάσατε τον μισθόν του Μόσχου Ιωαννίδου εις γρόσια 120 από πρώτης Μαΐου 1897 αρκεί ως παράθεσις της χρονολογίας της αποφάσεως προς την χρονολογία της εποχής ... ης ήρχισε η αύξησις της μισθοδοσίας όπως καταφανή το ανάποδον κι άνομον της αποφάσεως.

Εναντίον της από 23 Νοεμβρίου 1897 πράξεως της Επιτροπής απαγορευούσης πάσαν πληρωμήν παλαιών μισθοδοσιών προς υπαλλήλους της Δημογεροντίας, ο μεν πρόεδρος μονομερώς πλήρωσε τω Ιω. Ζωγραφάκη γρόσια 1070, ο δε Ευάγγελος Τυράκης εξηκολούθη να λαμβάνη ποσοστά απέναντι των μισθών του.

Εν ω δι' αποφάσεως από 18 φεβρουαρίου 1898 απεφασίσθη όπως μη γίνονται πλέον δεκταί αιτήσεις βοηθημάτων απόρων εν τούτοις εξακολουθούσιν έκτοτε παραχωρήσεις τοιούτων βοηθημάτων. Είμαι της γνώμης ότι εκ των ενόντων δέον να έρχεται αρωγός η Επιτροπή εις τους πράγματι πάσχοντας, αλλ' αφ ου άπαξ απηγόρευσε τούτο πάσα πληρωμή θεωρείται παράνομη, άλλαι δε αποφάσεις ημών δύνανται να χαρακτηρίζονται ως Τουρκικά διασάκια.

Εγένοντο διαρπαγαί Μοναστηριακών περιουσιών εις Κανακάρη και Αγ. Τριάδα καίτοι εγκαίρως ειδοποιηθείσα η Επιτροπή δεν κατέβαλε τη δέουσα μέριμνα όπως προλάβει ταύτας καίτοι τούτο δεν ήτο δύσκολον ιδίως εν Κανακάρη κατά τας περί τούτου συστάσεις της πενταμελούς Επιτροπής Χουμεριάκου ήτις είχε συστήσει εγκαίρως την δια πολιτοφυλάκων επί ένα μήνα μόνον φύλαξιν των καρπών· αφ ου δε τοιουτοτρόπως εξημιώθη το Ταμείον των Μοναστηριακών 10 = 20 χιλιάδων γροσίων, δεν εφρόντισε τουλάχιστον η Επιτροπή να βεβαιώση δια της αναγκαίας εκτιμήσεως τους διαρπαγέντας καρπούς και περισώση αποδεικτικά τινά μέσα περί του ποσού της ζημίας ώστε να είνε δυνατόν να αποκρουσθώσιν εν δέοντι τελεσφόρως αι υπέρογκοι περί αποζημιώσεων αξιώσεις των ενοικιαστών.

Δεν τηρείται η απαιτούμενη ενότης απέναντι των ενοικιαστών ως προς την εισπραξιν ουδέ καταβάλλεται η απαιτούμενη αυστηρότης ως προς την είσπραξιν του ποσοστού της δεκάτης του ενοικίου όπερ ωρίσθη προς είσπραξιν, αφ ου κατά μεγάλην επιείκIAN απεφασίσθη να καταβάλωσιν επί του παρόντος μόνο το δέκατον του ενοικίου ως εκ τούτου δε καθυστερούνται αρκετοί μισθοί πολιτοφυλάκων.

Ως προς το Δικαστικόν μέρος :

Πολλάκις δια σπουδαία εγκλήματα ενεργούνται ολιγώρως αι ανακρίσεις εις τρόπον ώστε ως εκ της βραδύτητος εξαφανίζονται ενίστε τα μέσα της ανακαλύψεως αυτών και δυσχεραίνηται η ανάκρισις (Γενομένου του λόγου ενταύθα οφείλω να μη παρασιωπήσω ότι ο Κωνστ. Παπαδάκης αντί ελαχίστης αμοιβής καταβάλλει πολύν κόπο εργαζόμενος από πρωίας μέχρι εσπέρας και η γενομένη ανέκαθεν ανακριτική εργασία εις αυτόν και μόνον οφείλεται). Συμβαίνει το άτοπον να απολούνται οι υπόδικοι μονομερώς κατά το δοκούν του Προέδρου ενίστε δε και εντολή του Α ή Β Φρουράρχου ή ενός οιουδήποτε των μελών της Επιτροπής. Ήκουσα πολλούς Επιτρόπους παραπονουμένους δια την απόλυσιν του Α ή Β προφυλακισμένου ούτω λ.χ. Δια την καταστροφή της αμπέλου του Γεωρ. Ρουμπελάκη συλληφθέντες επτά κατηγορούμενοι απελύθησαν άνευ εγκρίσεως της Επιτροπής, ακολούθως γενομένων παραπόνων διέταξεν η Επιτροπή και συνελήφθησαν αύθις και οι 7, αλλ' αμέσως την επομένην άνευ εξαιρετικού τινός λόγου απελύθησαν οι δύο, εκρατήθησαν δε οι πέντε καίτοι οι αυτοί

λόγοι υπήρχον καθ' όλων.

Εν ω δια της υπό χρονολ.(κενό).αποφάσεως της Επιτροπής κατεδικάσθησαν οι Κωνστ. Κουνενός και τρεις άλλοι αλληλεγγύως και δια προσωπικής κρατήσεως εις την πληρωμήν 13 εικοσαφράγκων προς τον Ιω. Τουτουδάκη κι 13 εικοσαφράγκων πρόστιμον προς την Επιτροπήν τω (κενό) απελύθη ο μόνος φερέγγυος εκ των καταδικασθέντων Παναγ. Κουνενός πληρώσας μόνον τρία είκοσάφραγκα οι δε λοιποί 3 κρατούνται έτι εις τας φυλακάς ουδεμίας υπαρχούσης ελπίδος πληρωμής ως εκ της απορίας αυτών.

Δεν καθωρίσθησαν τα δικαιώματα και η εξουσία του Προεδρείου και τούτου ένεκα γίνονται παρατηρήσεις περί της μονομερούς αυτής ενεργείας ούτω επί παραδείγματι ήκουσα παράπονα ότι εν αγνοία της Επιτροπής παρεχωρήθη τοις Οθωμανοίς Σπιναλόγκας το δικαίωμα του εξέρχεσθαι και υδρεύεσθαι εκ των περί την Πλατία κι Ελούντα μερών, ουδέ ελήφθησαν δε τουλάχιστον αι δέουσαι προφυλάξεις προς απόσβησιν ενδεχομένης εκ της τοιαύτης επικοινωνίας κακών, κι επίσης εν αγνοία της Επιτροπής εγνωρίσθη τω ταμία ότι παύει ο μισθός του από 1η Ιουνίου, μονομερώς δε ωσαύτως διωρίσθη επόπτης επί των Μοναστηριακών κτημάτων ο εκ Σχοινιά Κωνστ. Καμαράκης 25-29 Απριλίου 1898.

Και άλλα δε πολλά άτοπα συμβαίνουν ων ένεκα με την ... και συνεχείας των εξετάσεων προτείνω επί του παρόντος.

Να συνταχθή πρακτικόν εν είδει καταστατικού όπερ να ορίζη τον αριθμό των αντιπροσώπων της Επαρχίας εις είκοσι.

Να διαιρεθή η Επιτροπή εις δυο Τμήματα Δικαστικόν και Διοικητικόν έκαστον των τμημάτων να αποτελείται εκ 5 τακτικών μελών και 5 αναπληρωτών· εάν, διοριζομένου ενός εξ εκάστου Δήμου εις τα πενταμελή σωματεία ταύτα γεννηθή αμφισβήτησις ως προς την έκλογήν του πέμπτου να αναδεικνύεται ούτος δια κλήρου μεταξύ 4 ενός εξ εκάστου των 4 δήμων.

Καθήκοντα του Διοικητικού Τμήματος θα είναι τα επόμενα :

Να ενεργή την είσπραξη των πόρων της Επιτροπής και εκτελή τας αποφάσεις του Δικαστικού Τμήματος εφ' όσον δι' αυτού επιβάλλεται πρόστιμον ή αποζημίωσις, εκδίδουσα αύτη τας προς τούτο διαταγάς, εις ας θα χρησιμοποιεί προς εκτέλεσιν τη δύναμη της πολιτοφυλακής. Να εκδίδη εντάλματα δια πάσα πληρωμήν, ουδεμία δε πληρωμή να θεωρείται έγκυρος άνευ εντάλματος αυτής και μόνης ευθυνομένου εν εναντία περιπτώσει του Ταμίου αυτής. Να αποφασίζη περί της τιμής της παρά των ενοικιαστών παραδιδομένων καρπών και ενεργή την εκποίηση αυτών.

Να συντάσση προϋπολογισμόν κι απολογισμόν εις το τέλος εκάστου μηνός ους θα υποβάλλη την τελευταίαν εκάστου μηνός και γενικήν συνεδρίασιν του σωματείου της Επιτροπής ήτις θα ελέγχη αυθημερόν τον υπολογισμόν και θα επιφέρη τας αναγκαίας εις τον προϋπολογισμόν του επiónτος μηνός μεταρρυθμίσεις προς ας οφείλει να συμμορφούται το Διοικητικόν Τμήμα χωρίς δηλ. τούτο να έχει το δικαίωμα να φέρη αυξομειώσεις εις τον αριθμόν του προσωπικού της υπηρεσίας της Επιτροπής ή του μισθού αυτών.

Του δε Δικαστικού Τμήματος έσονται :

Να δικάζη άπάσας τας εις την δικαιοδοσίαν της Επιτροπής υπαγομένας αστικές, εμπορικές και ποινικές υποθέσεις. Εξαιρέσει των ανθρωποκτονιών ή άλλων σοβαρών κακουργημάτων δι' α οφείλει να συμπληροί την ανάκρισιν και περισυλλέγει πάσαν αναγκαίαν απόδειξιν, συμπληρούν δε την δικογραφίαν να υποβάλλη αυτήν εις την ολομέλεια της Επιτροπής. Να ορισθή εν εκ των μελών της Επιτροπής εις ο να ανατεθώσι τα καθήκοντα του Ανακριτού, ούτος δε μετά του Προέδρου του Δικαστικού Τμήματος να ενεργώσι την σύλληψιν ή προσωρινήν εν ανάγκη απόλυσιν των υποδίκων επί πλημμελημάτων πταισμάτων και των ελαφροτέρων κακουργημάτων. Εις τον Πρόεδρον του Δικαστικού Τμήματος ανατίθεται η φροντίς προς εκτέλεσιν των αποφάσεων αυτού.

Ο Πρόεδρος της Επιτροπής οφείλει να συγκαλή άπαντα τα μέλη της Επιτροπής εις Γεν. Συνεδρίασιν την τελευταίαν εκάστου μηνός ή εκτάκτως όταν πρόκειται περί κοινής συσκέψεως ή ενεργείας εχούσης σχέσης προς την πολιτικήν της πατρίδος κατάστασιν. Να τηρή τακτική αλληλογραφία μετά της Γεν. Συνελεύσεως, να μη προβαίνει δε εις νέα μέτρα σχετικώς προς την μετά των Τούρκων συγκοινωνίας άνευ προηγουμένης αποφάσεως της Επιτροπής.

Η Επιτροπή θέλει συνεδριάζει εγκαίρως όταν είνε παρόντες οι ημίσεις πλέον ε- νός, εξαιρείται μόνον η εις εκάστη τελευταία μηνός γενομένη, ως είρηται, γενική σύνο-δος, οπότε οσοιδήποτε προσέλθωσιν θα απωτελώσιν απαρτίαν ή όταν εν επειγουση ανάγκη αποφάσις ως τίθεται τοιούτος προς εις τας προσκλήσεις του Προεδρείου

Εν Νεαπόλει 8 Ιουνίου 1898

*Ο Αντιπρόσωπος
Εμμ*

Όπως προκύπτει από το έγγραφο υλικό που διασώθηκε,²⁰ οι άτυπες μορφές Κοινωνικής Διοίκησης των Χριστιανών που διαμορφώνονται αποτελούν ένα καθαρά πολιτικό μόρφωμα προσωρινής Κοινωνικής Διοίκησης – με την επιστημονική έννοια του όρου²¹ που αναλαμβάνει την κατάργηση του θεσμού της Δημογεροντίας. Διαχει-ρίζεται οικονομικούς πόρους, συντονίζει διοικητικές ενέργειες - επιλαμβάνεται θεμά-των δημόσιας τάξης, και Ασφαλείας των κοινόχρηστων εγκαταστάσεων, της μονα-στηριακής περιουσίας, της εκπαίδευσης, της δικαιοσύνης κτλ.

Προς αυτή την κατεύθυνση έχουν έγγραφα για την λειτουργία της Επιτροπής, που συνοψίζεται στα παρακάτω :

- Κοινοποίηση στη Χριστιανική Δημογεροντία Λασιθίου (προεδρεύοντα αυτής επίσκοπο) της αποφάσεως αναλήψεως της ευθύνης για την απαλλαγής της από τα ως τότε καθήκοντά της. Την κατάργηση δηλαδή του θεσμού της Δημογεροντίας.²²

Προς Την Σεβ. Χριστ. Δημογεροντίαν Λασηθίου

Θεοφιλέστατε κ. Πρόεδρε

Συνημμένως ήδη διεβιβάσαμεν τη Υμετέρα θεοφιλία αντίγραφον του υπό χρονολ. 29 Ιανουαρίου 1897 της προσωρινής Διοικητικής Επιτροπής Μεραμβέλλου δια τα περαιτέρω

Εν Νεαπόλει τη 8 Φεβρουάριου 1897

Ο Πρόεδρος της Επιτροπής και Αρχηγός Μεραμβέλλου

²⁰ Ιστορικό Αρχείο Κρήτης (ΙΑΚ) (Χανιά) Αρχείο Επιτροπείας Μεραμβέλλου Λασιθίου (Ιστορική Συλλογή αριθ. 14) για τα έτη 1897-98. Περιέχει πέντε τόμους και δυο φακέλους εγγράφων του Φρουραρχείου και εγγράφων δικαστικής φύσεως.

²¹ βλ. σχετικό Κεφ. Οριοθέτηση όρων – εννοιών

²² Πρβλ. Σημανδηράκη Ζαχαρένια, Περί Δημογεροντιών Κρήτης, Έγγραφο Προσωρινής Διοικητικής Επιτροπής Μεραμβέλλου, αρ. 000003 (Τόμ. 5), Επετηρίς Ιεράς Μητροπόλεως Πέτρας και Χερρονή-σου, Νεάπολις 2010, Τόμος Α, σ. 257.

- Καταρτίζει σώμα πολιτοφυλάκων, διορίζει πολιτοφύλακες και συστήνει αυτούς.²³

Εν Ν/λει τη 8η Φεβρουάριου 1897

Προς Τον κύριον Αριστείδην Σπαθαράκη, κάτοικον Έξω Λακωνίων. Δυνάμει του υπό χρονολογίαν 2 Φεβρουάριου 1897 πρακτικού της Κεντρικής Διοικητικής Επιτροπής Μεραμβέλλου διωρίσθητε πολιτοφύλαξ του Δήμου Χουμεργιάκου ίνα διαμένητε διαρκώς εις Νεάπολιν με μηνιαίον μισθόν γρόσια εκατόν πενήκοντα (αριθ. 150) πληρωνόμενα εκ του Ταμείου της Χριστιανικής Δημογεροντίας Λασηθίου είτε εις χρήματα είτε εις δημητριακά και έλαιον εφ' ω παρακαλείσθε όπως αναλάβητε τα καθήκοντα σας.

Ο Πρόεδρος της Επιτροπής και Αρχηγός Μεραμβέλλου

- Για λόγους γοήτρου και Κοινωνικής Συσπείρωσης λαμβάνεται μέριμνα υποδοχής του Έλληνα αξιωματικού στην Κρήτη, γιου του θρυλικού καπετάν Μιγάλη Κόρακα, Αριστοτέλη Κόρακα, ο οποίος ηγείται της Ελληνικής στρατιωτικής δύναμης, τριακοσίων ανδρών στην περιοχή τους.²⁴

Πρακτικόν Της Διοικητικής Επιτροπής Μεραμβέλλου

Η Διοικητική Επιτροπή Μεραμβέλλου συνελθούν σήμερα τη 21 Φ/ρίου 1897 όπως αποφασίση περί των απαιτουμένων εξόδων προς υποδοχής του Αριστοτέλους Κόρακα

Και σκεφθείσα

Επειδή ως εμφανίζεται εκ της υπό χθεσινής χρονολογίας επιστολής του Αρχηγού Μεραμβέλλου Εμμαν. Δ. Κοκκίνη ο κ. Αριστοτέλης Κόρακας οδηγεί περί τους τρακοσίους εθελοντάς κ εξήκοντα ζώα προς υποδοχήν δε τούτου δέον όπως ορισθεί πενταμελής επιτροπή ήτις θα φροντίση δια τα χρειώδη.

Δια ταύτα

Εγκρίνομεν όπως τα έξοδα καταβληθώσι εκ του Ταμείου της ενταύθα Χριστιανικής Δημογεροντίας και ορίζομεν επταμελή επιτροπήν αποτελουμένη εκ των Γεώργιο Τυράκη, Εμμαν. Σπυριδάκη, Εμμαν. Ταμπουρανεζάκη, Χατζή Νικ. Χ' Ι. Τζαμπαρλή, Χ' Εμ. Λουμπούνη, Μάρκο Κουτσάκη, κ Γεώργιο Καβαλάκη ήτις θα φροντίση περί του τρόπου της υποδοχής των υπό κ Αριστοτέλους Κόρακα εθελοντών, περί της παραλαβής κ' εξοδούσεως των διαφορών χρειωδών.

Ο Αντιπρόεδρος

(Υπογ. Γεωρ. Χλαπουτάκη)

Τα μέλη

*Μ. Συγγελάκης, Ν. Γραμματικάκης,
Κωνστ. Χριστινάκης
Ευαγ. Τυράκης, Αντ. Σφακιανάκης,
Σπύρ. Χλαπουντάκης
Κωνστ. Παπαδάκης, Γεωρ. Κατσαρός,
Κωνστ. Χουρδάκης
Χ' Ν. Χούρδος, Γεωργ. Δ. Λυράκης*

²³ Ο. π. έγγρ. αρ. 000018 (Τόμ.5) σ. 261, καθώς και έγγραφο αριθ. 44 (Τόμ. 1) σ. 257-258.

²⁴ Ο.π. έγγρ. αρ. 000005 (Τόμ.5) σ. 258-259.

- Αναπτύσσει φροντίδα διοικητικής μέριμνας για την ελληνική δύναμη και τους επαναστάτες του Αριστοτέλη Κόρακα.²⁵

20 Φεβρουάριου 1897

εν Κάτω Χωρίω Ιεραπέτρου

Προς την Διοικητική Επιτροπήν Μεραμβέλλου, εις Νεάπολιν

Επειδή και ο Αριστοτέλης Κόρακας περιμένεται αύριον το πρωί εδώ και δεν γνωρίζομεν εάν θα διαμείνη εδώ πολύ διότι δεν είναι δυνατόν να διατρίψωμεν επί δύο ή τρεις ημέρας ένεκα ελλείψεως τροφίμων και δια τα ζώα και δια τους ανθρώπους δια να μη ευρεθώμεν και ημείς απaráσκευοι δια την τροφήν των ζώων και των ανθρώπων του Κοράκου.

Σας παρακαλούμεν να φροντίσητε τη συνενοήσει του Θεοφιλεστάτου Αγίου Πέτρας όπως έχητε άχιρα και ταγή και τα άλλα χρειώδη, θα έχει ο Κόρακας υπέρ τους 300 ανθρώπους μαζί του και ζώα υπέρ τα 60 ούτως πρέπει να είναι όλα τα χρειώδη εγκαίρως έτοιμα.

Το Ιταλικόν πλοίον μένη εδώ, αλλά φαίνεται ότι θα αποφασισθή να κτυπηθή η Ιεράπετρος αύριον βράδυ θα γνωρίζετε το αποτέλεσμα διότι αμέσως μετά την ενταύθα άφιξιν του Κοράκου θα έχετε πληροφορίαν.

Ο Αρχηγός

Εμμ. Δ. Κοκκίνης

- Κατάργηση της ιδιότητας των Δημογερόντων και παντός υπαλλήλου της ΧΔΛ
- Παύει την μισθοδοσία των παραπάνω υπαλλήλων – Δημογερόντων.²⁶

Η Προσωρινή Διοικητική Επιτροπή Μεραμβέλλου

Συγκειμένη εκ των υπογεγραμμένων μελών αυτής

Συνελθούσα εν τω επί τούτω αιθούση της σήμερα την 25 Φεβρουάριου 1897 και λαβούσα υπ' όψει ότι η προφύλαξις της Μοναστηριακής περιουσίας κινητής και ακινήτου, ης την διαχείρησιν εν ομαλοίς περιστάσεσι έχει η Χριστ. Δημογεροντία Λασηθίου, κατά τας παρούσας ανωμαλίους ανήκει και αποτελεί μέριμνα της Επιτροπής ταύτης, κατά συνέπειαν λογικόν και δίκαιον όπως αναλάβη και την διαχείρισιν αυτής μέχρις αποκαταστάσεως της δημοσίας τάξεως και δέον όπως από της σήμερα παύσεται η μισθοδοσία του προσωπικού της Δημογεροντίας ήτοι των κ. Δημογερόντων, Γραμματέων, Ταμείου και κλητήρων,

Αποφασίζει

Αναλαμβάνει από της σήμερα την διαχείρησιν της Μοναστηρ. Περιουσίας ην μέχρι τούδε είχε η Χριστ. Δημογεροντία Λασηθίου έως της αποκαταστάσεως της δημοσίας τάξεως, θεωρεί κατηργημένην την ιδιότητα των κ. δημογερόντων και παντός ετέρου υπαλλήλου της εν λόγω Δημογεροντίας.

Καταργεί από της σήμερα τας μισθοδοσίας του προσωπικού της εν λόγω Δημογεροντίας, και Ανατίθεται εις το προεδρείον όπως αντίγραφον του παρόντος διαβιβασθή εις την Α. Θεοφιλίαν τον Επίσκοπον Πέτρας κ. Τίτον ως πρόεδρον αυτής.

Εγένετο εν Νεαπόλει την 25 Φεβρουάριον 1897

²⁵ Ο.π. έγγρ. αρ. 80 (Τόμ.1) σ. 258.

²⁶ Ο.π. έγγρ. αρ. 000009 (Τόμ.5) σ. 259-260.

Ο Αντιπρόεδρος
Γεώργιος Χλαπουτάκης

Τα μέλη
[12 υπογραφές]

- Αναλαμβάνει τη διαχείριση της Μοναστηριακής Περιουσίας του Τμήματος.
- Επιτάσσει τα εισοδήματα των κτημάτων του Προσκυνηματος του Παναγίου Τάφου στην περιοχή, αναλαμβάνοντας τη διαχείριση των εσόδων και προσόδων τους.
- Αποφασίζει για τα ζητήματα της Αλυκής Ελούντας²⁷ και του παραγόμενου σ' αυτήν άλατος. Αντικαθιστά τον υπάλληλο σ' αυτή, με νεοδιορισμένο.

Η Διοικητική Επιτροπή Μεραμβέλλου

Συγκειμένη εκ των υπογεγραμμένων παρόντων μελών αυτής κ συνελθούσα εν τω επί τούτω αιθούση τη σήμερον τη 15η Μαρτίου 1897 και

Λαβούσα υπόψη ότι η παρούσα ανώμαλος κατάσταση της πατρίδος μας και δη μετά τον γινόμενον αποκλεισμόν υπό των μεγάλων Δυνάμεων πάντοτε συνεπάγεται την στέρησιν διαφόρων πραγμάτων και δη των απαραίτητων προς το ζην αναγκαίων δημοτριακών κ ελαίων πάντα δε ταύτα κατά το όσο ένεστι επιθυμούσα να προλάβη η καθ' ημάς επιτροπή και μεριμνήση περί της πενομένης τάξεως τόσον της επαρχίας ταύτης όσον και των πολυπληθών προσφύγων και ενταύθα διαμενοντων εκ της Επαρχίας Πεδιάδος, απεφάσισεν προ ημερών και ανέλαβεν την διαχείρισιν και τους πόρους των Μοναστηριακών κτημάτων άτινα μέχρι τούδε υπήγοντο εις την δικαιοδοσίαν της Χριστ. Δημογεροντίας Λασηθίου. Ουχ ήττον όμως επειδή αι πρόσοδοι των Μοναστηριακών κτημάτων δεν επαρκούν επάναγκες καθίσταται όπως η Επιτροπή αυτή προστρέξη κ εις την εξεύρεσιν και άλλων πόρων εκ των οποίων ως σπουδαίον παράγοντα θεωρεί και τα εν τη Επαρχία μας υπάρχοντα κτήματα του Παναγίου Τάφου αι πρόσοδοι των οποίων απαραίτητως όπως διατεθώση και προς τον ως άνωθεν σκοπόν και προς ιδιαίτερας δαπάνας της Επιτροπής ταύτης, ήτοι της συντηρήσεως της πολιτοφυλακής ήτις προς τοις άλλοις εργάζεται και περί της προφυλάξεως απάντων των Μοναστηριακών Κτημάτων συμπεριλαμβανομένων και των του Παναγίου Τάφου.

Αποφασίζει

Αναλαμβάνει την διαχείρισιν και τας προσόδους των εν τη επαρχία Μεραμβέλλου κτημάτων του Παναγίου Τάφου μέχρι της λήξεως της υφισταμένης κρίσεως της πατρίδος μας, και υποχρεούνται οι ενοικιασταί των εν λόγω κτημάτων να καταβάλωσιν τη λήξασαν δόσιν του Σεπτεμβρίου μέχρι τη 1η Μαρτίου 1897 εις τον Ταμίαν της Επιτροπής ταύτης όστις υποχρεούνται μετά το πέρας της ανωμαλίας να παραδώση κατάλογον των εισπραχθέντων τω εν Κρήτη αντιπροσώπω του Παναγίου Τάφου.

Ανατίθωσι εις τον κ. Πρόεδρο της Επιτροπής ταύτης όπως αντίγραφον του παρόντος πρακτικού διαβιβασθή τω εν Κρήτη εξάρχω του Παναγίου Τάφου συν τη διαβεβαιώση ότι η επιτροπή ταύτη μετά λύπης αυτής προβαίνει εις το μέτρον τούτο πιεζομένη υπό της υφισταμένης κρίσεως της πατρίδος και πέποιθεν ότι η Πανοσιότης του ως και η Α. Μακαριότης ο Πατριάρχης Ιεροσολύμων εν τη συμπαθεία των προς τον υπέρ ελευθερίας αγώνα μας θέλουσι δικαιολογήση την προσωρινή τούτην απόφασή μας.

Εγένετο εν Νεαπόλει τη 15η Μαρτίου 1897

Ο Πρόεδρος
Μ. Κ. Σφακιανάκης

Τα μέλη

Ο Γραμματέας

²⁷ Ο.π. έγγρ. αρ. 000015 (Τόμ.5) σ. 260-261.

- Αναπτύσσει ολόκληρο σκεπτικό για τις ενέργειες της όταν αντικαθιστά τον υπάλληλο σ' αυτή με άλλο νεοδιορισμένο.²⁸

Η Διοικ. Επιτροπή Μεραμβέλλου

Συγκειμένη εκ των κάτωθι υπογεγραμμένων αυτής μελών παρόντος και του Γραμματέως Ιω. Ε. Ζωγραφάκη

Συνελθούσα εν τη επί τούτω αιθούση της την 13 Ιουλίου 1897 έλαβεν γενικήν απόφασιν επί των εξής ζητημάτων και αμετάκλητον :

1) Επί του ζητήματος περί προστασίας και προφυλάξεως του εντός Αλυκής Ελούντας παραγομένου άλατος.

2) Επί του ζητήματος περί διαρπαγής μοναστ. κτημάτων και καταγραφής ως και περικλοπής ζώων διαφόρων διαμαρτυρήσεως.

3) Επί του ζητήματος περί εξισώσεως της παρά τη Επιτροπή ταύτη πολιτοφυλακής όλων των Δήμων της Επαρχίας εξαιρουμένου του Δήμου Κριτσάς.

4) Επί του ζητήματος περί αντικαταστάσεως του Υπαλλήλου Επί της Αλυκής ανακληθέντος Γεωρ. Μαρκάκη και

5) Επί του ζητήματος περί προσκλήσεως όλων των μισθωτών μοναστηριακών κτημάτων προς καταβολήν των καθυστερουμένων ενοικιοφειλών αυτών και περί των ληφθέντων μέτρων εν περιπτώσει αρνήσεως αυτών

Αποφασίζει

Ως προς το πρώτον ζήτημα να προσληφθώσιν εντός της προσεχούς εβδομάδος αι πενταμελείς Επιτροπαί και οι οπλαρχηγοί των χωρίων της Επαρχίας πλην της του Δήμου Κριτσάς ίνα από κοινού μετά της Επιτροπής ταύτης εξεύρωσι και εφαρμόσωσι τα κατάλληλα και συντελεστικά μέτρα προς προφύλαξιν κατά της ενδεχομένης διαρπαγής του Επί της Αλυκής παραγομένου άλατος.

Ως προς το δεύτερον ζήτημα ορίζει τους εκ των μελών αυτής κ. Σωκράτην Βελονάκη και Γεώρ. Παπαδάκην οίτινες να μεταβώσιν Επί τόπου και εκτιμήσωσιν τας εν ταις αιτήσεσι των ενοικιαστών Ιω. Τουτουδάκη, Δημ. Μαρνελάκη, Νικολ. Βογιατζάκη, Εμμ. Σουλινάκη αναφερομένας ζημίας παραλαμβάνοντες προς τούτο και όσους πραγματογνώμονας ήθελον εγκρίνει και υποβάλωσιν... της Επιτροπής τας Επί τούτω εκθέσεις αυτών.

Ως προς το τρίτον ζήτημα περί εξισώσεως των πολιτοφυλάκων ορίζει όπως από της 20ης Ιουλίου όποτε θα παρασταθή μεγαλητέρα η ανάγκη ένεκα της προφυλάξεως του άλατος να υπηρετώσι παρά τη Επιτροπή ταύτη ωρισμένως δέκα (10) πολιτοφύλακες εξ εκάστου Δήμου πλην του της Κριτσάς.

Ως προς το τέταρτον ζήτημα διορίζει εις αντικατάστασιν του ανακληθέντος υπαλλήλου Επί της Αλυκής, Γεωργ. Μαρκάκη τον Εμμ. Μαυρικάκη το Χαλαμπαλάκη μετά του αυτού μην. μισθού, αρχωμένου αφ' ης αναλάβει καθήκοντα και

Ως προς το πέμπτον ζήτημα να προσκληθώσιν εντός της προσεχούς εβδομάδος άπαντες οι ενοικιασταί μοναστηριακών κτημάτων να καταβάλωσι τη Επιτροπή ταύτη τα παρ' αυτοίς οφειλόμενα εις την Χριστ. Δημογεροντίαν Λασηθίου.

Εντέλει ορίζει τας ημέρας της εβδομάδος ήτοι Τετάρτην και Κυριακήν καθ' ας θέλουσι γίνεσθαι γενικαί συνεδριάσεις της Επιτροπής ταύτης και δέον να υποχρεώνται όλα τα Μέλη της Επιτροπής να παρευρίσκονται κατ' αυτάς.

Ανατίθησι την εκτέλεσιν του παρόντος εις τον Πρόεδρον αυτής.

Εγένετο εν Νεαπόλει τη 13 Ιουλίου 1897.

²⁸ Ο.π. έγγρ. αρ. 000033 (Τόμ.5) σ. 262-264.

Ο Πρόεδρος
Ε. Περοδασκαλάκης

Τα Μέλη
... [8 υπογραφές]

- Φροντίζει και αποφασίζει δημοκρατικά, με δικαίωμα μειοψηφίας, των μελών της για θέματα δεοντολογίας και κοινωνικών σκοπών, όπως:²⁹
 - ο Διαρπαγής μοναστηριακών κτημάτων (καταγραφή)
 - ο Ζωοκλοπής
 - ο Πρόσκληση μισθωτών μοναστηριακών κτημάτων για την καταβολή καθυστερούμενων ενοικιοφειλών αυτών.
 - ο Λήψη αποφάσεων σε περίπτωση αρνήσεως πληρωμής τους.
 - ο Διάθεση ενός υπηρέτη στον επίσκοπο Πέτρας.³⁰

Η Διοικητική Επιτροπή Μεραμβέλλου

Συγκειμένη εκ των υπογεγραμμένων μελών

Συνελθούσα εν τη αιθούση των Συνεδριών αυτής την 15 Μαρτίου 1898 περί διορισμού προσώπου το οποίον να διατίθεται εις την υπηρεσίαν του Επισκόπου Πέτρας και Σκεφθείσα

Αποφασίζει

Χορηγεί εις τον Επίσκοπον Πέτρας γρόσια εκατόν κατά μήνα προς συντήρησιν ενός υπηρέτου διά την υπηρεσίαν της Ιεράς Επισκοπής.

Εγένετο τη 15 Μαρτίου 1898 εν Νεαπόλει.

Ο Πρόεδρος
Ε. Περοδασκαλάκης

Τα Μέλη
[7 υπογραφές]

Μειοψηφώ διότι η γνώμη μου εινε ο υπηρέτης του Θεοφιλεστάτου Επισκόπου Πέτρας να είνε μεν το άτομο εις ο έχει εμπιστοσύνην ο Επίσκοπος, αλλά ο υπηρέτης αυτός να θεωρηθεί ως δέκατος τέταρτος πολιτοφύλαξ του Δήμου Νεαπόλεως χάριν εξισώσεως των δήμων, και ούχι ως δέκατος πέμπτος αναγνωρίζων συνάμα την προς τον Επίσκοπον σπουδαιότητα της υπηρεσίας ταύτης.

Ν/πόλει 15/3/98

Ο μειοψηφών Επίτροπος Βραχασίου

- Εκδικάζει τις διαμαρτυρήσεις δοσοληψιών των ενοικιοφειλών.³¹

Διαμαρτύρησις Ιωάννου Τουτουδάκη κατοίκου Χουμεριάκου

Ενώπιον της Σεβ. Διοικητικής Επιτροπής Μεραμβέλλου της διαχειριζομένης κατά τις παρούσας ανωμάλους περιστάσεις τας Μοναστηριακάς περιουσίας Μεραμβέλλου

Κύριε Πρόεδρε

Δι' επισήμου συμβολαιογραφικού εγγράφου εγενόμην ενοικιαστής μέρους της περιουσίας της Μονής Κρεμαστών ήτοι των κατά τας θέσεις «Λαγκαδά», «Λάκκους», «Αγκαραθιά», «Τραπέζας» και «Δράσι» κειμένων κτημάτων αυτής επί εξαιτίας αρχο-

²⁹ Ο.π. έγγρ. αρ. 000033 (Τόμ.5) σ. 262-264

³⁰ Ο.π. έγγρ. αρ. 000077 (Τόμ.5) σ. 271.

³¹ Ο.π. έγγρ. αρ. 000142 (Τόμ.4) σ. 272-275.

μένης από τον Σεπτέμβριον του έτους 1893 και λήγουσα τον Σεπτέμβριον του προσεχούς έτους 1899.

Τα ανωτέρω κτήματα, το πλείστον ακαλλιέργητα ενεμόμην και διηυθύνου ως ενοικιαστής ελευθέρως και απεριορίστως, συμφώνως τω ενοικιαστηρίω εγγράφω μου, μέχρις ότου επεκράτει πλήρης τάξις και ασφάλεια εν τω τόπω μας. Έκτοτε όμως ήτοι από της χαλαρώσεως της τάξεως και ασφαλείας του τόπου μας, από της εκρήξεως δηλονότι της μέχρι σήμερα υφισταμένης επαναστάσεως όχι μόνον ουδέν ουδέποτε εκαρπώθην αλλά και τα όπερ εκ τας αγριάδας των ειρημένων κτημάτων είχαν ως έβουσκον αιγοπρόβατα ιδικά μου και της Μονής κατά πλείστον εξαφανίσθησαν κλαπέντα υπ' αγνώστων και μη ανακαλυφθέντων τα παραπάνω παρά τας διαμαρτυρίας μου και τας πρόσφυγας μου εις τας πενταμελείς Επιτροπάς του χωριού Βρυσών Χουμεριάκου Λασηθίου και εις αυτήν την Διοικητικήν Επιτροπήν Μεραμβέλλου. Ου μόνον δε τούτο, αλλά και εντελώς των κτημάτων αυτών διά της βίας εξεβλήθην και την μεν «Λαγκάδαν» από της αρχής της Επαναστάσεως οι Ποταμίται ως Λασηθιώται κατέλαβον και νέμονται, οι δε Βρυσανοί, Λατσιδιανοί και Βραχασιώτες από καιρού εις καιρόν κατασκευάζουσιν εντός αυτής καμίνια κόπτοντες πρίνους, ους καίουσιν εν αυτάς και μεταποιούσιν εις κάρβουνα, τους δε εκ τους «Λάκκους και Δράσι» καλλιεργημένους αγρούς οι Βρυσανοί, την δε «Αγκαραθιών» οι Λυρίται και την «Τραπέζαν» Λασηθιώται, Ποταμίται, Λακκωνιώται και Λυρίται κατέλαβον και νέμονται σπήραντες μεν τους καλλιεργημένους αγρούς αυτών καταστρέψαντες όμως τα τε ήμερα και άγρια αυτών δένδρα.

Τα δίκαια ταύτα βάσιμα και εύλογα παράπονά μου δι' επανειλημμένων μου διαμαρτυρήσεων υπό χρονολογίαν 10 Ιουνίου 1897 ως 22 Οκτωβρίου 1897 υπέβαλον τη Σεβ. Διοικητικής Επιτροπής Μεραμβέλλου πλην ουδέν υπ' αυτής εγένετο. Εις οίανδήποτε δε και άλλην Αρχήν και αν ανεφέρθη προς υποστήριξιν των εκάστοτε προσβαλλομένων δικαιωμάτων ως ενοικιαστού των ειρημένων κτημάτων ουδεμίας πράγματι τοιαύτης ποτέ έτυχον, αν δε ποτέ διετάχθη υπό της αρχής έρευνα τη συνεπεία των παραπόνων μου, Η έρευνα αυτή εγένετο άνευ αποτελέσματος πάντοτε και κατ' εμού πάντοτε απολήγουσα. Αι δε πενταμελείς μάλιστα Επιτροπές Βρυσών και Χουμεριάκου εις την περιφέρειαν των οποίων κείνται τα μίσθια ταύτα κτήματα εκ συμφώνου εδήλωσαν ρητώς ότι αφήνουσιν ελευθέρας και εις την διάθεσιν του τυχόντος προς βοσκήν και ζύλευση όλας τας αγριάδας είτε ιδιωτικής είτε Μοναστηριακάς της περιφέρειας των μη δικαιουμένου του ιδιοκτήτου ή ενοικιαστού να απαιτήση αποζημίωσιν επί τοιαύτη αιτία.

Επειδή τούτων ούτως εχόντων δικαιούμαι σήμερα να κηρύξω διαλελυμένην την μεταξύ εμού και της Χριστιανικής Δημογεροντίας Λασηθίου περί μισθώσεως των ειρημένων κτημάτων σύμβασίν μου δηλών αύθις ότι η ισχύς της τοιαύτης συμβάσεως και συνεπώς η υποχρέωσίς μου προς καταβολήν του συμπεφωνημένου ενοικίου, εξετίνεται μόνον μέχρι της ενάρξεως της υφισταμένης επαναστάσεως οπότε και εξεβλήθην των μισθίων κτημάτων ως είρηται.

Επειδή τα εναπολειφθέντα και νυν σωζόμενα αιγοπρόβατα ανήκοντα τη ειρημένη Μονή Κρεμαστών προσφέρομαι τα παραδώσω τη Σεβ. Διοικητική Επιτροπή Μεραμβέλλου διαχειριζομένης σήμερα αντί της Δημογεροντίας τας Μοναστηριακάς περιουσίας οτζέποτε μοι ζητηθώσι ταύτα.

Επειδή συνεπεία των ανωτέρω δεν θεωρώ πλέον εμαυτόν υπόχρεω απέναντι της Σεβ. Διοικητικής Επιτροπής Μεραμβέλλου, υπό την εκθεθείσα ιδιότητά της, όσον αφορά την καταβολήν ενοικίου των ειρημένων κτημάτων ειμή μέχρι της αρχής της εκρήξεως της παρούσης Επαναστάσεως διότι από τότε κι εξής απώλεσα την νομήν και κάρπωσι των ειρημένων κτημάτων εξωσθείς βία αυτών.

Επιβοηθητικώς

Επειδή τούτου μη γενομένου, δίκαιον και εύλογον είναι να εκπεσθώσι εκ του

συμπεφωνημένου ενοικίου τα ποσά άπερ άναλογούν εκ του χρόνον καθ' ον τα ειρημένα κτήματα δεν εκαρπώθην ή και τούτου μη γενομένου, να εκπεσθώσι άπασαι αι ζημίαι, ας ως εκ της παρούσης εποχής, κατά τους εκάστοτε καιρούς υπέστη.

Διά ταύτα

Υποβάλλω ταύτα ενώπιον της Σεβ. Διοικητικής Επιτροπής Μεραμβέλλου υπό την ανωτέρω ιδιότητά της.

Διαμαρτυρόμενος θεωρώ διαλελυμένην την περί μισθώσεως των εν τη αρχή της παρούσης αναφερομένων κτημάτων της Μονής Κρεμαστών σύμβασιν μεταξύ εμού και της Χριστιανικής Δημογεροντίας Λασηθίου,

Θεωρώ αυτήν έγκυρον μόνον μέχρι της ενάρξεως της παρούσης επαναστάσεως οπότε και απώλεσα την ιδιότητα του ενοικιαστού εκβληθείς βία αυτών, και

Λογίζομαι εμαυτόν υπόχρεως προς πληρωμήν ενοικίου μόνον μέχρι της εποχής εκείνης προσφερόμενος να αποδώσω αυτή τα διασωθέντα και σωζόμενα εισέτι εκ των μισθωθέντων αιγοπρόβατα οτζέποτε ζητηθώσι ταύτα παρ' εμού.

Επιβοηθητικώς Αιτούμαι

Να εκπεσθώσιν εκ του συμπεφωνημένου ενοικίου τα αναλογούντα ποσά. εις τον χρόνον καθ' ον τα εν λόγω κτήματα δεν εκαρπώθην, ή να εκπεσθώσι άπασαι αι ζημίαι τέλος, ας ως εκ της λυμαινομένης τον τόπον αναρχίας κατά τους εκάστοτε καιρούς υπέστη εκ του συμφωνηθέντος αυτών ενοικίου.

Εν Νεαπόλει τη 1 Μαΐου 1898

Ο Διαμαρτυρόμενος και Αιτών

Ιωάν. Τουτουδάκης

αγράμματος υπογράφω αυτόν τη αιτήσει του.

- Έχουμε δείγματα ότι ασκεί κοινωνική πολιτική και μάλιστα σε τόσο κρίσιμες περιόδους οι ευαθησίες τους είναι σημαντικές.³²

Αίτησις

*Σταύρου Χουρδάκη, κατοίκου Κουνάβων Πεδιάδος,
νυν δε διαμένοντος εν Νεαπόλει*

Προς την Σεβ. Διοικητικήν Επιτροπήν Μεραμβέλλου

Κύριε Πρόεδρε,

Συμπληρούται ήδη όλος ενιαυτός, οπότε προσεβλήθην κατά τους οφθαλμούς, συνεπεία δε της προσβολής ταύτης υπήρξεν η αποτύφλωσίς μου.

Επειδή πολλοί των ενταύθα ιατρών παρατηρήσαντες με παροτρύνουσι να μεταβώ εις Αθήνας διά το πάθημα τούτο των οφθαλμών μου διαβεβαιούντες με ότι θα ιαθώ, ελλείψει όμως των προς μετάβασιν μέσων ανέβαλον τούτο μέχρι σήμερα, ει και δε πολλάκις και προς πολλούς απετάθην ζητών να με δανείσωσι προς τον σκοπόν τούτον, ουδείς προσεφέρθη να με διευκολύνη διά τον απλούστατον λόγον διότι ειμί ακτήμων και επειδή εκτός του ότι πάσχω εγώ, συμπάσχει και η οικογένειά μου ένεκα του νοσήματος των οφθαλμών και αυτόχρημα πένεται στερουμένη ένεκα του ανωτέρου λόγου και αυτού του επιουσίου άρτου, καθόσον εν υγιεί εμού καταστάσει και εν ομαλή περι-

³² Δες αίτηση οικονομικής ενίσχυσης πτωχού πάσχοντος οφθαλμολογικά για μετάβαση και θεραπεία του στην Αθήνα. Ο.π. έγγρ. αρ. 000108 (Τόμ.4) σ. 271-272.

στάσει τα προς συντήρησιν της οικογένειάς μου απαιτούμενα διά αυτής και μόνης της προσωπικής μου εργασίας προσεποριζόμεν, διά τους λόγους τούτους αποφασίσας να μεταβώ εις Αθήνας μετά το Πάσχα, στερούμενος όμως των προς τούτο απαιτουμένων μέσων, προσφεύγω διά της αιτήσεώς μου ταύτης εις τα φιλάγαθα και φιλόανθρωπα υμών αισθήματα εξαιτούμενος να μοι χορηγήσητε τσσαύτα χρήματα, όσα υμείς κρίνητε εύλογον και δίκαιον ότι απαιτούνται, διά δυο όμως άτομα, και τούτο διότι εγώ αδυνατώ να μεταβώ μόνος, καθώς μη βλέπων όλως διόλου, ου γινομένης, ... ούτω και ο σκοπός υπέρ ου συνεστήθησαν αι Δημογεροντίαι, συντελείτε δε και υμείς προς εκπλήρωσιν δυο πράγματι φιλανθρωπικών σκοπών, του μεν προς ίασιν των οφθαλμών μου, του δε προς απαλλαγήν των δεινών εις α η οικογένειά μου περιέστη ως εκ της παθήσεως των οφθαλμών μου.

Νεάπολις τη 21 Μαρτίου 1898

Ο αιτών

Σταύρος Χουρδάκης

- Ζήτημα εγείρεται περί συστάσεως Σχολαρχείου και Α^{ης} Γυμνασιακής Τάξης : επίσης μειοψηφία σημειώνεται ως προς ενίσχυσιν της ντόπιας Πολιτοφυλακής, που προέχει σ' αυτήν την περίσταση.³³

Γνώμη μειοψηφούντος Επαρχιακού
Επιτρόπου Βραχασίου εις το περί συστάσεως
Σχολαρχείου και Α^{ης} Γυμνασιακής τάξεως ζήτημα

Επειδή τα καθήκοντα της Διοικητικής Επιτροπής Μεραμβέλλου είνε αποκλειστικώς η τήρησις της Δημοσίας τάξεως εν τη επαρχία Μεραμβέλλου, προς τον σκοπόν δε τούτον και αντιπροσωπεύεται η επαρχία υπό 20 επαρχιακών Επιτρόπων, εκλεγομένων σχεδόν υφ' όλων των χωρίων ίνα εκ του σύνεγγυς διά των επιρροών των συντρέχωσιν εις την παγίωσιν της τάξεως ως μέσον δε συντηρήσεως της πολιτοφυλακής εξέλεγε η επαρχία τας Μοναστηριακάς προσόδους τας διαχειριζόμενας πριν υπό της Δημογεροντίας του τμήματος καίτοι ανηκούσης εις ολόκληρον το τμήμα, και προέβη εις τούτο ωρμηθείσα εκ της σκέψεως ότι η τήρησις της Δημοσίας τάξεως εν τη επαρχία Μεραμβέλλου, μεγάλως συντελεί εις την τήρησιν της δημοσίας τάξεως και εν ταις λοιπαίς Επαρχίαις του Τμήματος ουχ ήττον Η ίδρυσις Σχολαρχείου και Α^{ης} Γυμνασιακής τάξεως ου μόνον άκαιρος τυγχάνει κατά την εποχήν ταύτην, καθ' ην άπασα η Κρήτη ανυπομόνως περιμένει την έκβασιν του αγώνος, μη μεριμνήσασα τουλάχιστον ούτε περί της κατωτέρας εκπαιδεύσεως αλλά και βλάπτη σπουδαίως καθότι δύναται να απόροφήση χάριν αναπτύξεως 30 παιδιών και την τελευταίαν ικμάδα του ταμείου της Διοικητικής Επιτροπής, παραλυομένης ούτω της τάξεως ην μετά τόσων κόπων προ διετίας κατορθώσαμεν να τηρήσωμεν κατά τι ενός άλλωστε αφού πρώτην ήδη φοράν τα Μοναστηριακά χρήματα άτινα διεχειρίζετο η Δημογεροντία του Τμήματος διατίθενται μονομερώς υπό της Επαρχίας Μεραμβέλλου χωρίς να ληφθώσιν παντάπασιν υπ' όψιν και αι λοιπαί Επαρχίαι του Τμήματος ως έδει εις ας ουδεμία ωφέλεια προσγίνεται. διά της ιδρύσεως Σχολαρχείου και Α^{ης} Γυμνασιακής τάξεως, όπως ωφελούντο και αύται δια της εξοδεύσεως των Μοναστηριακών χρημάτων υπέρ της δημοσίας ασφαλείας.

Επειδή θεωρώ τον εαυτόν μου πολύ ιδιοτελή εις το να συναινέσω να ιδρυθή Σχολαρχείον και Α^η Γυμνασιακή τάξις εις εποχήν ακριβώς καθ' ην ολίγα βήματα μακράν ημών εσφαγιάσθησαν αδικώτατα αυτάδελφοί μας και καθ' ην εποχήν έχωμεν ανάγκην σύμπνοιας και ομονοίας όπως κατορθώσωμεν να εξέλθωμεν του αγώνος, ουχ ήττον όμως διά να υπάρχη ομόνοια δέον κατά πρώτον να υφίσταται δημόσια ασφάλεια.

³³ Ο.π. έγγρ. αρ. χ. αριθμ. (Τόμ.5) σ. 283-284.

Επειδή άπασα η πατρίς μας σήμερα φροντίζει μόνον περί του πως να αποδιώξει τον από 300 ετών τύραννον αυτής και ένεκα τούτου ούτε περί της κατωτέρας εκπαίδεύσεως δεν εμερίμνησε μεγάλη ιδιοτέλεια θέλη καταλογισθή εις ημάς του να μη συμμετάσχωμεν όπως και οι λοιποί πατριώται μας των δεινών του αγώνος, αλλά να σκεπτόμεθα περί ανωτέρας εκπαιδεύσεως ως να αποτελούμεν εκ της λοιπής Κρήτης κεχωρισμένον αυτόνομον Κράτος και δη ευρισκόμενον εν τη ακμή του.

Δια ταύτα

Μειοψηφών γνώμην έχω να μη ιδρυθώσιν ελληνικά Σχολεία και δη Α^η Γυμνασιακή Τάξη, αλλά να ενισχυθεί η Πολιτοφυλακή και να τηρηθή δραστηριωτέρα η δημοσία ασφάλεια, όπως τουλάχιστον ευπρόσωποι παριστώμεν εις την Ευρώπην κατά την εκτέλεσιν του τελεσιγράφου ίνα και αυτήν διευκολύνωμεν εις το ιερόν αυτής έργον.

Εν Ν/πόλει 27 Σ/μβρίου 1898

Ο μειοψηφών Επαρχιακός Επίτροπος Βραχασίου

Το κεφάλαιο των Διοκητικών Επιτροπειών είναι πλούσιο σε αρχειακό υλικό, το οποίο παραμένει σχετικά ανεκμετάλλευτο. Αξίζει δε να ασχοληθεί και να στραφεί η ερευνα προς την κατεύθυνση αυτή και σε βάθος. Το υλικό τους αποτελεί τον μεταβατικό κρίκο από το θεσμό της Δημογεροντίας και των Κανονισμών στο αυτόνομο πολίτευμα της Κρήτης με την ανάδυση στο στερέωμα πολλών ιστορικών προσωπικοτήτων της Κρητικής Ιστορίας. (Ελευθέριος Βενιζέλος, Κ. Σφακιανάκης, Γιαμαλάκης Ν., Φούμης Κ., Εμμ. Αγγελάκης κ.ά). Οδηγεί από τους άτυπους θεσμούς των δημογεροντιακών κύκλων και του εκκλησιαστικού περιβάλλοντος, που ασκούσαν κυρίως την Κοινωνική Διοίκηση των Χριστιανών, στον τυπικό κοινοβουλευτικό βίο και στην συντεταγμένη πολιτική διοίκηση της αυτόνομης Κρητικής Πολιτείας.

3.3 Το Μητροπολιτικό Ζήτημα Κρήτης (1897-1900)

Τέλη 1896, μετά τις σφαγές στην Κρήτη (Μονή Αγίου Ιωάννου Θεολόγου Ανωπόλεως) Στα κεντρικά όργανα των ρωμιών του Πατριαρχείου, έχει επέλθει πόλωση με την ανάδυση της αντιπαλότητας μεταξύ των παρατάξεων των Ιωακειμιστών και των Αντιιωακειμιστών, που αποτελούσαν τη συνέχεια των συντηρητικών γερόντων αρχιερέων της ιδεολογίας του γερωντισμού. Στις εκκλησιαστικές υποθέσεις της Κρήτης πρωταγωνιστούν δυο μεγάλες εκκλησιαστικές μορφές, Ο μητροπολίτης Κρήτης Τιμόθεος και ο επίσκοπος Λάμπης Ευμένιος.

Η σπουδαία μορφή του κρητικού στην καταγωγή, μεσόκοπου ιεράρχη Τιμοθέου Καστρινογιαννάκη,³⁴ κρατά το πηδάλιο της εκκλησίας Κρήτης με επιτυχία και παρά τις αντίξοες συνθήκες, με την ανάρρησή του στον μητροπολιτικό θρόνο της Κρήτης, έχει επιτύχει σε αρκετά σημεία. Στο ενεργητικό της αρχιερατείας του αναγνωρίζονται οι καταστάσεις που διαμόρφωσε κι επέτυχε :

- να διευθετήσει το επισκοπικό ζήτημα,³⁵ που προϋπήρξε στο νησί, με τους ανάλογους κραδασμούς.
- να συγκροτήσει την κανονική Επισκοπική Σύνοδο, της Εκκλησίας της Κρήτης.
- να διοικήσει την Εκκλησία της Κρήτης, κατοχυρώνοντας τα δικάια της.
- να διαμορφώσει το ιδιαίτερο εκκλησιαστικό καθεστώς της τοπικής Ιεράς Συνόδου, το οποίο ισχύει έκτοτε.
- να εγκαινιαστεί ο μεγάλος νεόδμητος μητροπολιτικός ναός του αγίου Μηνά στο Ηράκλειο, την άνοιξη του 1895, και
- να συσταθούν τα ιεροδιδασκαλεία της Αγίας Τριάδας και της Μονής Χριστού Πεδιάδας.

Η δυναμική που κατάφερε να δώσει στα πράγματα της εκκλησίας της Κρήτης, ανακόπτεται, ξαφνικά, ανατρέποντας την κατάσταση, από το απροσδόκητο γεγονός του θανάτου του, στις 18 Φεβρουαρίου 1897.

Αυτό που κάνει αισθητή την απουσία του, δεν είναι τόσο το κενό που προκύπτει, στην δύσκολη εκείνη περίοδο που η Κρήτη αγωνιζόταν στην τελευταία της

³⁴ Καστρινογιαννάκης Τιμόθεος.

Ο κατά κόσμον Ιωάννης Καστρινογιαννάκης, γεννήθηκε στο Ηράκλειο, καταγόμενος από την ιστορική οικογένεια των Σγουρών. Σπούδασε Θεολογία στη Σχολή Χάλκης και στο Πανεπιστήμιο των Αθηνών. «Η εκκλησιαστική εξέλιξη του Τιμοθέου ήταν δύσκολη εξαιτίας της συμμετοχής του πατέρα του στην επανάσταση του 1866 και των πολιτικών δραστηριοτήτων του, γιατί υπήρξε αρχηγός του κόμματος των καρabanάδων στο Ηράκλειο. Γι αυτό στις τέσσερις επισκοπικές εκλογές του 1869 (Ρεθύμνης και Αυλοποτάμου, Κυδωνίας και Αποκορώνου, Ιεροσιταίας, Κισσάμου και Σελίνου) παρ' όλον που ο Τιμόθεος ήταν πεπαιδευμένος κληρικός και οι Ρεθύμνιοι τον ζήτησαν επίσκοπό τους, δεν προωθήθηκε.». Το 1870 εκλέχθηκε επίσκοπος Χερρονήσου και το 1882 τοποθετήθηκε, αρχικά, τοποτηρητής του μητροπολιτικού θρόνου και στη συνέχεια εκλέχθηκε και διατέλεσε μητροπολίτης Κρήτης την περίοδο από το 1882-1897. Επί της αρχιερατείας του έγιναν σπουδαία βήματα στα εκκλησιαστικά πράγματα της Κρήτης και συγκροτήθηκε η Ιερά Επαρχιακή Σύνοδος της Κρήτης. Καθ' όλη τη διάρκεια της ποιμαντορίας του, υπήρξε, ο ισχυρός υπερασπιστής των δικαίων του χριστιανικού πληθυσμού του νησιού, καταβάλλοντας μεγάλες προσπάθειες και δίδοντας πραγματικές μάχες στην τουρκική διοίκηση προς την κατεύθυνση αυτή. Οι παρακινήσεις και υπόδειξη του στο ζεύγος των ευεργετών Παναού Θεοδουλάκη και της συζύγου του προκάλεσαν την ανάληψη της δαπάνης ανέγερσης και λειτουργίας του Πανάνειου νοσοκομείου Ηρακλείου απ' αυτούς.

Πέθανε από καρδιακό νόσημα, στο ταξίδι του προς την Αθήνα ενώ μεταφερόταν για νοσηλεία, 18 Φεβρ. 1897. Βλ Χρηστάκης Γιάν. *Βασικό Βιογραφικό Λεξικό*, Ηράκλειο 2009. Περισσότερα για τον Τιμόθεο Καστρινογιαννάκη βλ. και Νανάκης Α. Ανδρέας, Διάκονος, *Το επισκοπικό ζήτημα, 1880-1882, και η Εκκλησία της Κρήτης*, Κατερίνη 1992, σ. 155-161.

³⁵ Βλ. σχετικό κεφάλαιο της εργασίας σ. 226.

φάση για τη λύση του Κρητικού Ζητήματος, όσο η προβληματική κατάσταση που ακολουθεί, ως συνέπεια των περιπλοκών που αναδύθηκαν γύρω από την εκλογή του διαδόχου του, στον μητροπολιτικό θρόνο της Κρήτης.

Η περίοδος της εκδημίας του Μητροπολίτη συνέπεσε με τα σοβαρά γεγονότα, διεθνούς ενδιαφέροντος, τα οποία βρισκόνταν σε εξέλιξη στο νησί.

Οι Οθωμανοί της Κρήτης, για να υπονομεύσουν το Νέο Οργανισμό, που παραχώρησε ο σουλτάνος στο νησί, βιαιοπραγούν με φόνους και δολοφονίες Χριστιανών.

Αγήματα του ελληνικού στρατού υπό τον Συνταγματάρχη Τιμολέοντα Βάσσο έχουν καταλάβει το νησί στο όνομα του βασιλιά των Ελλήνων και έχουν κηρύξει την ένωση με τη Ελλάδα.

Σε διαιτητικό ρόλο οι Μεγάλες Δυνάμεις, φροντίζουν να αποτρέψουν την εξάπλωση των ταραχών από τις αντιδράσεις της Χριστιανικής Κοινότητας, στις βιαιοπραγίες. Κατασταλτικά, βομβάρδισαν το «Επαναστατικό στρατόπεδο του Ακρωτηρίου» των επαναστατών και κάτω από τις πιέσεις, προτείνουν τη λύση της αυτονομίας, ενώ τόσο οι επαναστατημένοι Κρητικοί όσο και η ελληνική κυβέρνηση απορρίπτουν κατηγορηματικά κάθε άλλη πρόταση εκτός της ένωσης.

Ο ατυχής ελληνοτουρκικός πόλεμος (8 Απρ. - 8 Μαΐου 1897).

Η μεγάλη σφαγή του Ηρακλείου και το πρόβλημα διαμόρφωσης του νέου πολιτικού καθεστώτος στην Κρήτη, αποτελούν τα στοιχεία του διαμορφούμενου σκηνοτικού στις εξελίξεις πάνω στο νησί.

Σ' αυτό το κρίσιμο συνδυασμό των ετερόκλητων παραγόντων, έρχεται να προστεθεί και η εκδημία του πρωθυεράρχη Κρήτης.³⁶ Ένα επιπλέον πρόβλημα στα αναφύομενα εσωτερικής φύσεως προβλήματα στην Χριστιανική Κοινότητα Κρήτης. Περίπλεξε τα εκκλησιαστικά πράγματα δημιουργώντας το γνωστό ως «μητροπολιτικό ζήτημα». Σημείο τριβής για το εύρος αρμοδιοτήτων των ενδιαφερόμενων μερών. Δηλαδή του Πατριαρχείου, της Πύλης και του διαμορφούμενου νέου πολιτικού καθεστώτος της Κρήτης.

Τοποτηρητής του Οικουμενικού Θρόνου, στην Κωνσταντινούπολη, είναι ο έπειτα Πατριάρχης Κωνσταντίνος Ε΄ ο Βαλιάδης. Αρχικά το Οικουμενικό Πατριαρχείο, φρόντισε για την προσωρινή αναπλήρωση του εκλιπόντος, διορίζοντας τοποτηρητή της Μητροπόλεως Κρήτης, τον πρεσβύτερο τότε Ιεράρχη Κρήτης, τον Κυδωνίας Νικηφόρο, ενώ οι ζυμώσεις άρχισαν, για να διαρκέσουν ένα περίπου χρόνο.

Από την πλευρά της Πύλης εκφράστηκε ενδιαφέρον διευθέτησης του θέματος με την έκδοση του σχετικού βερατίου εγκατάστασης. Πρακτική που ενδυνάμωνε και ενίσχυε τις δικαιοδοσίες της στις υποθέσεις του νησιού. Γι αυτό και στη αργοπορία του Πατριαρχείου για την εκλογή του μητροπολίτη Κρήτης, ο Ριζάτ πασάς δήλωνε “...ότι θα πάυση ερχόμενος εις επικοινωνίαν οιανδήποτε μετά του Οικουμενικού Πατριαρχείου, εν όσω μένει εκκρεμές το Μητροπολιτικόν της Κρήτης ζήτημα”.³⁷

Το τριπρόσωπο, που προτάθηκε τελικά στον Οικουμενικό θρόνο, για την τελική εκλογή του νέου μητροπολίτη Κρήτη, περιλάμβανε τους επισκόπους : Λάμπης Ευμένιο, τον μετριοπαθή αντιωακεϊμικό Σερρών, Γρηγόριο και τον ιωακειμικό επίσκοπο Πέτρας, Τίτο.³⁸

³⁶ Πέθανε 18 Φεβρουαρίου 1897, στην Αθήνα, σε ηλικία πενήντα έξι χρονών.

³⁷ Εφημερίδα, *Επιθεώρησις*, εν Χανίοις, 8 Δεκεμβρίου 1899.

³⁸ Για τις σχέσεις των αρχιερέων της Κρήτης με ιωακειμικούς ή και αντιωακειμικούς βλ. Αρχιμ. Ανδρέα Νανάκη, *Εκκλησιαστικά Κρήτης 19ος-20ος αιώνας*, Θεσ/νίκη 1997, σ. 171-184. Επίσης Νέα

Τελικά 11 Μαΐου 1898, ως Μητροπολίτης Κρήτης εκλέχτηκε, ο επίσκοπος Λάμπης και Σφακίων Ευμένιος (Ξηρουδάκης).³⁹

Ως εδώ τα πράγματα ακολουθούν έστω και αργά την φυσική τους πορεία.

Η εκλογή του Ευμενίου σχετίζεται με την επικράτηση των αντιωακειμιστών, ομοφρόνων του, στο Πατριαρχείο. Συντηρητικής τάσης, οι οπαδοί της οποίας ήταν συνεχιστές της παράδοσης του γεροντισμού,⁴⁰ που αποτελώντας μια έκφραση πεφωτισμένης δεσποτείας, ήθελε να ελέγχει ακόμη και τις αποφάσεις του Πατριάρχη.

Η δίνη των πολιτικοστρατιωτικών και του ευρύτερου προβλήματος διαμόρφωσης του νέου πολιτικού καθεστώτος στην Κρήτη, ήταν φυσικό να επηρεάσει και το θέμα του Μητροπολίτη Κρήτης. Ευαίσθητες οι κοινωνικές δυνάμεις της Χριστιανικής κοινότητας του νησιού υποπεύονταν τις παραδοσιακές διεργασίες ότι πρόσφεραν ερίσματα στο σουλτάνο, για παρέμβαση στις υποθέσεις του νεοσύστατου καθεστώτος της Κρήτης.

Έτσι τόσο η πλειοψηφία του Εκτελεστικού,⁴¹ όσο και του μισού από τα μέλη της Γενικής Συνελεύσεως (Κρητικής Βουλής), δεν δέχονταν να τον αναγνωρίσουν, με την αιτιολογία ότι δεν μπορούσε το ελεγχόμενο από την Υψηλή Πύλη, Πατριαρχείο, να ασκεί δικαιώματα και να εγκρίνει ή όχι, τους προκαθημένους της Εκκλησίας της Κρήτης και μάλιστα τον Μητροπολίτη της. Όμως : «...*Το Πατριαρχείο σταθερά στηρίζει την παρουσία του Ευμενίου στη σπουδαία Μητρόπολη της Κρήτης με τις οκτώ επισκοπές. Με προσοχή επίσης αντιπαρέρχεται τις διακριτικές πιέσεις για αναχώρηση του Ευμενίου από την Κρήτη, που εξ αιτίας του Εκτελεστικού αναγκάζεται να ασκήσει η Αθήνα, ενώ θεωρεί κανονική την εκλογή και την εγκατάσταση του Ευμενίου στην Κρήτη ακόμα κι αν γινόταν με σουλτανικό φερμάνι. Η Κρητική Πολιτεία ήταν άλλωστε υπό την ψιλή κυριαρχία της Πύλης.*»⁴²

9 Αυγούστου 1898, Ο Ευμένιος, από τις Αρχάνες, όπου έμενε, και ήταν η έδρα της Επαναστατικής Επιτροπής Αμύνης τότε, έφτασε στην έδρα του στο Ηράκλειο, απ' όπου αναφέρει στην Εκτελεστική Επιτροπή, την ανάληψη των καθηκόντων

Χριστιανική Κρήτη, τα χ. 11-14 Ρέθυμνο 1995, σ. 285-294 και Πεπραγμένα Ζ' Κρητολογικού Συνεδρίου, τ. Γ1.

³⁹ Ευμένιος Ξηρουδάκης Καταγόταν από την Ανώπολη Σφακίων. Γεννήθηκε και μεγάλωσε στην Κωνσταντινούπολη. Σπούδασε στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης, από την οποία αποφοίτησε το 1875. Ανάπτυξε πλούσια κοινωνική, πνευματική και εκπαιδευτική δραστηριότητα. Δίδαξε ως καθηγητής στη Θεολογική Σχολή Χάλκης και χρημάτισε Σχολάρχης στη Χώρα Σφακίων και στα Χανιά. Δεκέμβριο του 1886 χειροτονήθηκε επίσκοπος Λάμπης και Σφακίων και μητροπολίτης Κρήτης το 1900. Θέση την οποία διακόνησε και κατείχε επί 20 χρόνια. Η ποιμαντική του πορεία ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με τις κομματικές αντιπαράθεσεις και την έντονη αντιβενιζελική του δράση.

Τον Ιανουάριο του 1897, τότε που οι Τούρκοι πυρπόλησαν τη χριστιανική συνοικία Χανίων, βρισκόταν στα Χανιά και κινδύνευσε μαζί με τον επίσκοπο Νικηφόρο. Έφυγε μετά στην Αθήνα για να επιστρέψει με το πλοίο Λαύριο, φέρνοντας εθελοντές, πολεμοφόδια και τρόφιμα, που ξεφορτώθηκαν στη μονή Πρέβελη, Αγίου Βασιλείου Ρεθύμνης. Πολέμησε στις μάχες του Σωματά, του Βρύσινα, των Ακονίων, του Χοντρού Κεφαλιού και του Καστέλου. Ευλαβικά προσηλωμένος στον βασιλιά και την αντιβενιζελική παράταξη, μετά το κίνημα της Εθνικής Άμυνας, εξορίστηκε για πολιτικούς λόγους στη Χίο το 1916. Πέθανε εξόριστος το 1920.

Βλ. Χρηστάκης Γιάννης *Βασικό Βιογραφικό Λεξικό*, Ηράκλειο 2009. Περισσότερα για τον Ευμένιο βλ. Παπαδοκωστάκη Άννα *Ιστορία : Φωτισμένοι αρχιερείς στην ηγεσία της Εκκλησίας Κρήτης, Ένθετο Εφημερίς Πατρίς Ηρακλείου*. σ. 6.

⁴⁰ Βλ. σχετικό Άρθρο του Μητροπολίτη Αρκαλοχωρίου Καστελίου και Βιάννου κ. Ανδρέα, εφημ. Πατρίς αφιέρωμα με θέμα Κρητική Πολιτεία, σ. 26-7.

⁴¹ Ι.Α.Κ. Ιστορική συλλογή 9, Πρακτικά - Αλληλογραφία Επαναστατικής Συνελεύσεως 1897-8.

⁴² Νανάκης Ανδρέας, *Το μητροπολιτικό ζήτημα και η εκκλησιαστική οργάνωση της Κρήτης 1897-1900*. σ. 182-3.

του, ζητώντας παράλληλα τη συνδρομή της «...οσάκις δι' εκκλησιαστικὰς υποθέσεις ηθέλομεν ζητήση ταύτην».⁴³

Από τους επαναστάτες ο Βενιζέλος, ο Ι. Σφακιανάκης, κ.ά. αντιδρούσαν στην εκεί εγκατάστασή του. Οι περιστάσεις όμως πίεζαν. Πρόβαλε η ανάγκη, ν' αποκτήσει η Κρήτη Ιερά Σύνοδο, ως νέα χώρα. Διαφορετικά δεν θα μπορούσε να συγκληθεί Σύνοδος, η οποία σε συνεργασία με την Πολιτεία, θα ενέκρινε τον Καταστατικό Χάρτη της Εκκλησίας της Κρήτης. Χάρτη τον οποίο θα δημοσίευε στη συνέχεια στην επίσημη εφημερίδα της νεοσύστατης Κρητικής Πολιτείας, για να αποκτήσει και νομική υπόσταση η Εκκλησία της Κρήτης, μέσα στο πλαίσιο του καθεστώτος της Κρητικής Πολιτείας.

Έτσι κάμφθηκαν όσοι αντιδρούσαν και επήλθε τελικά ο συμβιβασμός.

Ο Βενιζέλος, ως σύμβουλος των εκκλησιαστικών, άλλαξε γνώμη.

Αργότερα και ο Αρμοστής Κρήτης Γεώργιος, στις 14 Μαΐου 1900, υπέγραψε το διάταγμα «περί εγκαθιδρύσεως Μητροπολίτου Κρήτης».

Ο Ευμένιος ενθρονίστηκε ως κανονικός Μητροπολίτης Κρήτης.

Έτσι επιλύθηκε πλέον και το «Μητροπολιτικό Ζήτημα Κρήτης».⁴⁴

⁴³ Ι.Α.Κ. Ιστ. συλλογή. 10, Αλληλογραφία Εκτελεστικής Επιτροπής 1898.

⁴⁴ «Μετά την αναγνώριση του Κρήτης Ευμενίου και πριν την ψήφιση του Καταστατικού Χάρτη έχομε την υπογραφή της Σύμβασης 38 του 1900 μεταξύ του Οικουμενικού Πατριαρχείου, που εκπροσωπήθηκε από τον Ευμένιο, και της Κρητικής Πολιτείας, που εκπροσωπήθηκε από τον Σύμβουλο της Δικαιοσύνης Ελ. Βενιζέλο. Η Σύμβαση καθόριζε κυρίως τα της εκλογής του Κρήτης από το Οικουμενικό Πατριαρχείο και κατοχύρωνε τα δικαιώματα του Πατριαρχείου στα σταυροπηγιακά μοναστήρια της Κρήτης.

Η αναγνώριση του Μητροπολίτη Κρήτης Ευμενίου, η υπογραφή της Σύμβασης και η ψήφιση του Καταστατικού Χάρτη, είναι γεγονότα με στενότερη αλληλεπίδραση και προήλθαν από ευρύτερο συμβιβασμό. Η περί τον Ρεθύμνης Διονύσιο πλειοψηφία των επισκόπων της Κρήτης με τα περισσότερα μέλη του εκτελεστικού και στη συνέχεια ηγεμονικού συμβουλίου του πρίγκιπα, κάτω από την αναγκαιότητα της οργάνωσης και συγκρότησης της Κρητικής Πολιτείας, οδηγήθηκαν στην αναγνώριση του μητροπολίτη και στην υπογραφή της Σύμβασης, αποδεχόμενοι την εκλογή του Κρήτης από το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Προχώρησαν, όμως, στη συνέχεια στην κατάστρωση ενός Καταστατικού Χάρτη που καθιστούσε την Εκκλησία της Κρήτης αυτοδιοικούμενη με προφανέστατη τη διάθεση: Η πολιτική ένωση να οδηγήσει και στην εκκλησιαστική ένωση. Η βούληση όμως της ιστορίας, ως έκφραση της βουλήσεως του εν Τριάδι ζώντος Θεού, υπήρξε διαφορετική». Περισσότερα και αναλυτικότερα Βλ. Νανάκης Ανδρέας, Αρχιμ. «Το Μητροπολιτικό Ζήτημα και η εκκλησιαστική οργάνωση Κρήτης (1897-1900)», εκδόσεις Επέκταση, Κατερίνη. Καθώς και ίδιου, *Η Εκκλησία της Κρήτης στην επανάσταση του 1897-8, από την εθναρχική στην εθνική συνείδηση*, εκδ. Π.Σ. Πουρνάρα, Θεσ/νίκη.

3.4 Εκτελεστικό Κρήτης - Σφαγές Ηρακλείου 1898 - Αυτονομία

Ένα Σχέδιο Προσωρινής Διοικήσεως της Κρήτης, που προτάθηκε από τους ναυάρχους των στόλων των Μεγάλων Δυνάμεων, προωθήθηκε στους επαναστατημένους Χριστιανούς και εγκρίθηκε από την Επαναστατική Συνέλευσή τους, στις Πλακούρες, στις 18 Ιουλίου 1898.

Σύμφωνα με το σχέδιο αυτό, ένα σώμα Χριστιανών επαναστατών, με ασαφείς αρμοδιότητες, η Εκτελεστική Επιτροπή, θα αναλάμβανε την «εξουσία», έξω από τη ζώνη διεθνούς κατοχής, που είχαν δημιουργήσει ωστόσο οι Μ. Δυνάμεις, γύρω από τις κύριες πόλεις του νησιού και μέχρι τον οριστικό καταρτισμό του νέου πολιτεύματος.⁴⁵

« Το Εκτελεστικό, ύστερα από συνεννόηση με τους ναυάρχους, άρχισε τα πρώτα βήματα της οργάνωσης του νέου πολιτεύματος. Στα πλαίσια αυτής της διαδικασίας έπρεπε να μεταβιβασθούν οι εξουσίες από τις τουρκικές Αρχές στο Εκτελεστικό. Στο Ηράκλειο όμως κατά τη διαδικασία της μεταβίβασης οι Τούρκοι αντιστάθηκαν και συγκρούστηκαν με τους Άγγλους, μερικοί από τους οποίους σκοτώθηκαν ή τραυματίστηκαν. Συγχρόνως ο τουρκικός όχλος ξεχύθηκε στην πόλη και, επιδόθηκε σε άγρια σφαγή· πυρπόλησε και λεηλάτησε τα καταστήματα και τα σπίτια του μεγάλου δρόμου προς το λιμάνι (25 Αυγ.), όπου έμεναν οι λίγοι χριστιανοί της πόλης, γι' αυτό ο δρόμος αυτός ονομάζεται σήμερα 25ης Αυγούστου. Ανάμεσα στους σκοτωμένους ήταν και 17 Άγγλοι στρατιώτες. Πυρπολήθηκε επίσης το αγγλικό προξενείο και κατασφάχτηκε ο Άγγλος πρόξενος Λυσίμαχος Καλοκαιρινός.

*Αυτό ήταν όμως και το μοιραίο σφάλμα των Τούρκων... ».*⁴⁶

Η Χριστιανική Κοινότητα που εγκλωβίστηκε στην πόλη του Ηρακλείου σφαγιάστηκε από τον μαινόμενο τουρκικό όχλο. Ακόμη σήμερα ο ακριβής απολογισμός των θυμάτων της σφαγής, που εκτιμάται από 100 έως 800 άτομα, είναι αδύνατος.⁴⁷

Οι Μεγάλες Δυνάμεις, με πρωταγωνίστρια τη θιγμένη Αγγλία, από την απώλεια των 17 θυμάτων, στρατιωτών και του προξένου της, αντίδρασαν άμεσα και δυναμικά. Πέρασαν από έκτακτο στρατοδικείο, τους πρωταίτιους και υποκινητές της σφαγής του Ηρακλείου. Απ' αυτούς απαγόμισαν παραδειγματικά δεκαεπτά Τουρκοκρητικούς. Ίσο αριθμό με τους νεκρούς Άγγλους. Άλλους καταδίκασαν σε πολυετείς φυλακίσεις και άλλους τέλος τους απέλασαν.

Συγχρόνως, ισχυρή μοίρα αγγλικού στόλου υπό τον ναύαρχο Νόελ ελλιμενίστηκε στο Ηράκλειο και με τελεσίγραφό του, διέταξε τον τουρκικό στρατό να εγκαταλείψει μόνιμα την πόλη και τα άλλα φρούρια του νησιού.

Ύστερα από τις σφαγές του Ηρακλείου και την αποχώρηση των τουρκικών στρατευμάτων, οι Μ. Δυνάμεις, με διακοίνωσή τους, της 22^{ης} Σεπτεμβρίου 1898, μεταβίβασαν την εξουσία του νησιού στην εξαμελή Εκτελεστική Επιτροπή, των Χριστιανών επαναστατών.

⁴⁵ Βλ. Μουρέλλος Ι., ό.π., τ. Β', σ. 1640-43, *Πρακτικό με αρ. 136, της συνεδρίας των Ναυάρχων*. Και στο Couturier, ό.π., σσ. 157, 163.

⁴⁶ Βλ. Χρηστάκης Γιάν., Πατεράκης Γ., *Η Κρήτη και η Ιστορία της*, εκδ. Καλέντη Αθήνα χ.χ. σ. 327-8.

⁴⁷ Βλ. Καρέλης Μ., *Η μεγάλη Σφαγή του Ηρακλείου (1898)*, στο συλλογικό τόμο ΕΚΙΜ, «*Η τελευταία Φάση του Κρητικού ζητήματος*» Ηράκλειο 2001, σ. 481-498. - Πίνακα ονομάτων των θυμάτων της σφαγής βλ. Παράρτημα σ. 41.

Το «Εκτελεστικό» όπως ονομάστηκε λαϊκά, η Επιτροπή αυτή, αποτέλεσαν οι : Βενιζέλος Ελευθ., Γιαμαλάκης Ν., Ζαχαράκης Ι., Μυλωνογιαννάκης Γ., Σφακιανάκης Ι. και Χατζηδάκης Γ..

Με άλλη διακοίνωσή τους, στη συνέχεια οι Δυνάμεις ζήτησαν 22 Νοεμβρίου 1898, από τον έλληνα βασιλιά την ανάληψη της Ύπατης Αρμοστείας της Κρήτης⁴⁸ από τον πρίγκηπα Γεώργιο.

Το «Εκτελεστικό» κυβέρνησε μέχρι την άφιξη του πρίγκηπα στο νησί, 9 Δεκεμβρίου 1898, σύμφωνα με τις Βάσεις της Προσωρινής Διοικήσεως,⁴⁹ που δημοσιεύτηκαν στις 19 Οκτωβρίου 1898.

*ΟΡΙΣΤΙΚΟΝ ΚΕΙΜΕΝΟΝ ΤΩΝ ΒΑΣΕΩΝ,
ΑΙΤΙΝΕΣ ΘΑ ΧΡΗΣΙΜΕΥΣΩΣΙ ΠΡΟΣ ΕΓΚΑΘΙΔΡΥΣΙΝ
ΤΟΥ ΠΡΟΣΩΡΙΝΟΥ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΟΣ ΔΙΑ ΤΗΝ ΔΙΟΙΚΗΣΙΝ
ΤΟΥ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ*⁵⁰

1. ΤΡΟΠΟΣ ΤΗΣ ΕΚΛΟΓΗΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΡΙΝΗΣ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ - ΑΡΙΘΜΟΣ ΤΩΝ ΜΕΛΩΝ.

Το Εκτελεστικόν Συμβούλων θα εκλέγεται παρά της Συνελεύσεως των Κρητών, ήτις θα συγκληθή μετά την ανακοίνωσιν προς το διαρκές Προεδρείον της Συνελεύσεως των αποφάσεων, αίτινες ελήφθησαν παρά των Δυνάμεων.

Τα μέλη της Εκτελεστικής Επιτροπής θα είναι εξ τον αριθμόν, εξ ων ο Πρόεδρος της Συνελεύσεως αυτοδικαίως Πρόεδρος της Εκτελεστικής Επιτροπής και 5 μέλη, εν κατά τμήμα.

Ο Πρόεδρος εν περιπτώσει ισοψηφίας θα εχη την νικώσαν ψήφον.

Εν περιπτώσει ανακλήσεως παρά των Ναυάρχων ή παραιτήσεως του όλου ή του μείζονος μέρους των μελών της Εκτελεστικής Επιτροπής, ο Πρόεδρος οφείλει να συγκαλή την Συνέλευσιν εντός εικοσαήμερου, ίνα προβαίνη αύτη εις εκλογήν νέας Εκτελεστικής Επιτροπής. Εν τω μεταξύ ο Πρόεδρος θα διεξάγη την τρέχουσαν υπηρεσίαν.

Ο Πρόεδρος οφείλει να συγκαλή την Συνέλευσιν οπότεν οι Ναύαρχοι ζητήσωσι τούτο' δύναται να συγκαλή την Συνέλευσιν και όταν κρίνη τούτο αναγκαίον, αλλά, εν τοιαύτη περιπτώσει, οφείλει να υποδεικνή εις τους Ναύαρχους τους λόγους της τοιαύτης συγκλήσεως και να ζητή την εγκρισίν των.

Εις έκαστον μέλος της Εκτελεστικής Επιτροπής θα δοθή ανά εις αναπληρωτής, εκλεγόμενος παρά της Συνελεύσεως ταυτοχρόνως μετά των τακτικών μελών. Ο αναπληρωτής θα αντικαθιστά το τακτικόν μέλος εν περιπτώσει θανάτου, παραιτήσεως ή παρατεταμένης απουσίας μη δεδικοιολογημένης ή μη εγκεκριμένης.

⁴⁸ βλ. Couturier, ό.π., σ. 157, 163, 178.

⁴⁹ βλ. Μουρέλλος Ι., ό.π., τ. Β', σ. 1684, - Σκαλτσούνης Ι., ό.π., σ. 148.

⁵⁰ Παπαντωνάκης Α. Σ., *Κρητικά, ήτοι Συλλογή α. Διπλωματικών Εγγράφων της Επαναστατικής Συνελεύσεως, της Συνελεύσεως των Κρητών, του Εκτελεστικού, των Ναυάρχων κλπ. β. Των εγκυκλίων της Συνελεύσεως και του Εκτελεστικού μετά σημειώσεων ιστορικών*, 26, Ιουνίου 1897-9 Δεκεμβρίου 1898, Εν Χανίοις 1901. σ. 102-107.

Οι αναπληρωταί δεν δύνανται να παρακάθηνται εις τας συνεδριάσεις της Εκτελεστικής Επιτροπής, ειμή ελλείποντος, ένεκα των ανωτέρω λόγων, τακτικού τίνος μελλους. Η έλλειψις αυτή πρέπει να δηλούται εις το Συμβούλιον των Ναυάρχων, εις το οποίον θα υποδεικνύεται το όνομα ή τα ονόματα των αναπληρωτών, οίτινες θα αναλάβωσιν υπηρεσίαν.

2. ΑΡΧΑΙ ΤΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΡΙΝΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ

Η Επιτροπή φαίνεται εκ πρώτης όψεως ότι δεν έπρεπε να αναλάβη ειμή την διοίκησιν των μερών εκείνων της Νήσου, των υπακουόντων νυν εις την Συνέλευσιν των Κρητών. Αλλ' επειδή δεν υπάρχει εν τη νήσω ουδέν σχεδόν λείψανον διοικήσεως, εκ δε των οδηγιών των σταλεισών προς τους Ναυάρχους εξάγεται ότι η επιθυμία των 4 Δυνάμεων είναι να εγκαθιδρύσωσι πολιτεύμα, έστω και προσωρινόν, παρέχον εγγυήσεις τάξεως και ησυχίας, είναι απολύτως αναγκαίον να τεθώσι τουλάχιστον αι βάσεις κανονισμού χρησιμεύσοντος εις προσωρινήν διοίκησιν της Νήσου. Προς σύνταξιν του κανονισμού τούτου θα ήτο καθ' ήμας σκόπιμον να δοθή εις την Εκτελεστικήν Επιτροπήν δικαίωμα τι πρωτοβουλίας και να τη ανατεθή η φροντίς να κάμη προτάσεις τινάς σκοπούσας και την ίδρυσιν του προσωρινού τούτου πολιτεύματος.

Τα υπό της Επιτροπής ταύτης εκπονηθησόμενα σχέδια πρέπει να υποβληθώσιν εις την εξέτασιν των Προξένων, οίτινες θα λάβωσι παρά των Ναυάρχων την εντολήν να συζητήσωσι τους όρους αυτών μετά της εκτελεστικής Επιτροπής και να επιφέρωσιν εις αυτά τας τροποποιήσεις, όσαι θα έθεωρούντο αναγκαίαι.

Ο κανονισμός ούτος ούτω συντασσόμενος θα υποβληθή εις την κύρωσιν των Ναυάρχων και διά διατάγματος του Προέδρου της Συνελεύσεως θα καταστή εφαρμοστός εις πάντα τα μέρη της Νήσου τα υπακούοντα νυν εις την Συνέλευσιν των Κρητών.

Η Εκτελεστική Επιτροπή θα εχη επίσης την εξουσίαν να εκτελή προσωρινούς Νόμους και Κανονισμούς κατά τας τοπικάς ανάγκας. Οι Νόμοι και Κανονισμοί ούτοι θα υποβάλλωνται εις την εξέτασιν των Προξένων και εις την έγκρισιν των Ναυάρχων και θα καθίστανται εκτελεστοί διά διατάγματος του Προέδρου της Συνελεύσεως εις πάντα τα μέρη της Νήσου τα υπακούοντα νυν εις την Συνέλευσιν των Κρητών.

Δ ι ο ί κ η σ ι ς. Εις έκαστον των 5 νομών (τμημάτων) η Εκτελεστική Επιτροπή θα αντιπροσωπεύηται υπό ενός Νομάρχου (Γενικού Διαχειριστού).

Εις εκάστην των 20 Επαρχιών θα υπάρχη εις Έπαρχος (διαχειριστής) εξαρτώμενος εκ του Νομάρχου.

Ο Νομάρχης θα εξαρτάται εκ της Εκτελεστικής Επιτροπής. Οφείλει να ειδοποιή εις τον ανώτερον Διοικητήν (στρατιωτικόν) του τμήματος ο,τι συμβαίνει εις το εσωτερικόν του Νομού, ιδίως δε ο,τι ήθελε διαταράζει την δημοσίαν ησυχίαν.

Εν περιπτώσει διαφωνίας, ο Ανώτερος διοικητής θα αναφέρηται εις το Συμβούλιον των Ναυάρχων, ο δε Νομάρχης εις την Εκτελεστικήν Επιτροπήν.

Η Εκτελεστική Επιτροπή θα διορίζει όλους τους υπαλλήλους της νέας Διοικήσεως. Εν τούτοις προκειμένου περί διορισμού Νομαρχών, η Εκτελεστική Επιτροπή οφείλει να υποβάλλη τους παρ' αυτής γενομένους διορισμούς εις την έγκρισιν του Συμβουλίου των Ναυάρχων.

Δ ι κ α ι ο σ ύ ν η. Σύστασις εις το εσωτερικόν Ειρηνοδικείων, Πρωτοδικείων και ενός Εφετείου δια τας πολιτικάς υποθέσεις και τα πλημμελήματα και ενός Κα-

κουργιοδικείου δια τα κακουργήματα, συγκροτουμένων, κατά το εφικτόν, συμφώνως με τας διατάξεις του σχεδίου του οργανισμού της 15/27 Ιανουαρίου 1897.

Αι αποφάσεις του Κακουργιοδικείου υποβάλλονται αυτοδικαίως προς αναθεώρησιν εις το Στρατιωτικόν Διεθνές Δικαστήριον των Χανίων, όπερ δύναται ν' ακυρώση την απόφασιν ή να μεταβάλη την ποινήν δικάζον εν τη περιπτώσει ταύτη κατά τον Κρητικόν Νόμον.

Όταν το Στρατιωτικόν Δικαστήριον των Χανίων συνεδριάξη ώς αναθεωρητικόν θα προστίθεται εις αυτό εν μέλος υποδεικνυόμενον υπό του Στρατιωτικού Διοικητού του τμήματος, εν ω συνέβη το έγκλημα. Ως τοιούτον μέλος δύναται να χρησιμεύση, εάν το κρίνη αναγκαίον, αυτός ο Διοικητής του Τμήματος.

Η άσκησις του δικαιώματος της χάριτος επιφυλάσσεται εις το Συμβούλιον των Ναυάρχων.

Η εκδίκασις των κακουργημάτων και πλημμελημάτων των διαπραττομένων κατά των αξιωματικών, στρατιωτών και χωροφυλάκων του Διεθνούς σώματος της κατοχής υπάγεται εις την αποκλειστικήν αρμοδιότητα του Στρατιωτικού Διεθνούς Δικαστηρίου του Τμήματος.

Χωροφυλακή. Σχηματισμός της Χωροφυλακής εν τη οποία δύναται να καταταχθώσι και ζένα στοιχεία κατά τας ανάγκας της υπηρεσίας.

Ο Ανώτερος Διοικητής και ο Διοικητής της Χωροφυλακής εκάστου Νομού θα είναι Ευρωπαίοι. Το στέλεχος των κατωτέρων αξιωματικών θα περιλαμβάνη Ευρωπαίους και ιθαγενείς αξιωματικούς.

Το στέλεχος των υπαξιωματικών θα περιέχη εξ ημισείας Ευρωπαίους υπαξιωματικούς και εξ ημισείας ιθαγενείς υπαξιωματικούς.

Προς αποφυγήν χρονοτριβής, η οργάνωσις της χωροφυλακής δύναται ν' αρχίση συγχρόνως εν εκάστω τμήματι, μέχρις ου διορισθή ο Ανώτερος Διοικητής.

Η χωροφυλακή θα διατελή υπό την εξάρτησιν και εις την διαρκή διάθεσιν των πολιτικών και δικαστικών αρχών εν τη ενασκήσει των καθηκόντων των. Αλλ' ως προς την πειθαρχίαν, την εκγύμνασιν και την εσωτερικήν διοίκησιν, θα ευρίσκεται υπό τας αμέσους διαταγάς του αρχηγού της.

Προϋπολογισμός. Σύνταξις προσωρινού προϋπολογισμού δεικνύοντος τα ποσά τα αναγκαία προς εξασφάλισιν της λειτουργίας της προσωρινής διοικήσεως και υποδεικνύοντος τον τρόπον της εισπράξεως των φόρων υπό την επαγρύπνησιν και την σύμπραξιν της χωροφυλακής.

Έλεγχος. Έλεγχος ασκούμενος εν ονόματι των 4 Δυνάμεων επι των πράξεων των τε εσόδων και των εξόδων.

Επί του Ναυάρχου «Charne» εν Χανίοις τη 25 Ιουλίου 1898.

Ο Ανώτερος Διοικητής της Μ. Βρετανίας

HALLETT

Ο Υποναύαρχος Ιταλός

BETTOLO

Ο Υποναύαρχος Ρώσος

SKRYDLOFF

Ο Υποναύαρχος Γάλλος

POTTIER

Στο διάστημα αυτό, της πολυσύνθετης και έκρυθμης μεταβατικής περιόδου από την επανάσταση στο κράτος, ίσχυσε και ο στρατιωτικός νόμος. Η δικαιοσύνη στην Κρήτη απονεμήθηκε τόσο από Δικαστήρια που λειτούργησαν για τις πολιτικές υποθέσεις, όσο και από Στρατοδικεία για τις ποινικές.

Οι δικαστές τους ήταν κυρίως ξένοι, υπήκοοι των Μεγάλων Δυνάμεων, και χρησιμοποιούσαν διερμηνείς κατά τη διαδικασία. Η μέτρια ποιότητα των δικαστών τους με τη δωροδοκία συνήθως των διερμηνέων οδηγούσαν συχνά σε ευτράπελα και στη λήψη απαράδεκτων δικαστικών αποφάσεων.⁵¹

Το ιδιότυπο και σύνθετο δικαιοκράτος, που ίσχυσε την περίοδο αυτή, οφείλεται στην συνύπαρξη και ισχύ πολλών ειδών δικαίου παράλληλα. Του δικαίου των τουρκικών αρχών (Οθωμανικό δίκαιο), της επαναστατικής εξουσίας των Χριστιανών, (Επαναστατικό δίκαιο). Των δυνάμεων της διεθνούς κατοχής (Διεθνές δίκαιο) και κατά ορισμένα διαστήματα της ελληνικής κατοχής (Ελληνικό - Προνομιακό δίκαιο). Υπήρξε αντιπαράθεση αλλά κυρίως και συνεργασία, των φορέων αυτών της έννομης τάξης με την καταλυτική λειτουργία της Εκτελεστικής Επιτροπής, που μέσα από την έκφραση της ιδιότυπης πολυπλοκότητας οδήγησε στο αίσιο, αποτέλεσμα της αυτονομίας του νησιού.

Το πολίτευμα της Κρητικής Πολιτείας ανέλαβε τις τύχες των Κρητών στη συνέχεια.

⁵¹ Βλ. Αντ. Μαρής, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και το κίνημα του θερίσου*, Χανιά, 1985, σ. 34-35.

Συμπεράσματα

Μετά την Αιγυπτιοκρατία στην Κρήτη 1840, τα σκιώδη προνόμια της Χριστιανικής Εκκλησίας (Πατριάρχη) υποχωρούσαν κάτω από το βάρος των αδυναμιών του Οθωμανικού κράτους, την κακοδιοίκηση, τη φορολογική πολιτική, την δυναστική είσπραξη φόρων, και την απληστία των τοπικών Γενικών Διοικητών και πασάδων.

Η υπό κατάρρευση Οθωμανική αυτοκρατορία δέχτηκε εξωτερικές επιδράσεις και παρεμβάσεις, για την ποιότητα ζωής των υπηκόων της και ιδιαίτερα των υπόδουλων κοινοτήτων. Αποτέλεσμα στα 1858 να ισχύει ποικιλία δικαίου στην επικράτεια και φυσικά στην Κρήτη. Εκτός από το επίσημο κορανικό δίκαιο (Οθωμανικό δίκαιο του Καδή) ίσχυαν άτυπα το προνομιακό δίκαιο των Χριστιανών (δίκαιο του Αμάν), το διεθνές δίκαιο (αποφάσεις διεθνών συνεδρίων - Συνθήκες κ.λ.π.), το εθιμικό δίκαιο και περιστασιακά το επαναστατικό δίκαιο των Κρητών.

Κάτω από την πίεση και τις υποδείξεις των Μεγάλων Δυνάμεων, κυρίως της Αγγλίας και Γαλλίας, αντί το θάνατο και διαμελισμό του «μεγάλου ασθενούς», όπως αποκαλούσαν την οθωμανική αυτοκρατορία, προτιμήθηκε η θεραπεία του, δηλαδή οι Οθωμανικές μεταρρυθμίσεις, οι γνωστές και ως Τανζιμάτ. Οι μεταρρυθμίσεις αυτές εξαγγέλθηκαν θεσμικά, με τα αυτοκρατορικά διατάγματα Χάττι-Σερίφ του 1839 και Χάττι Χουμαγιούν του 1856. Η υλοποίησή τους όμως υπήρξε περιπετειώδης.

Στις διατάξεις τους περιλαμβάνονταν προχωρημένες για την εποχή θέσεις και διακηρύξεις για ισότητα όλων των υπηκόων του σουλτάνου, ανεξάρτητα της θρησκείας, για αιρετές συμμετοχικές διαδικασίες, για συμμετοχή στη διοίκηση, για θρησκευτική ελευθερία και ισονομία.

Στα πλαίσια των θρησκευτικών ελευθεριών των Ορθόδοξων Χριστιανών προβλεπόταν η συλλογή, η καταγραφή και η κωδικοποίηση των ως τότε παραχωρημένων από τους σουλτάνους προνομίων του Πατριάρχη.

Έτσι σε κεντρικό επίπεδο στην Κωνσταντινούπολη, μέσα από συμμετοχικές διαδικασίες της Ορθόδοξης χριστιανικής κοινότητας, έγιναν διεργασίες και συντάχθηκαν οι λεγόμενοι Γενικοί ή «Εθνικοί» Κανονισμοί, με τη συμμετοχή των κληρικών (διοικούσας εκκλησίας) και των λαϊκών αιρετών αντιπροσώπων.

Η σύνταξή τους έγινε σε ηλεκτρισμένη ατμόσφαιρα, από τις αντιπαραθέσεις μεταξύ κληρικών και λαϊκών και με τη συντονιστική παρέμβαση των Οθωμανών, που εξέδωσαν 1858 τις σχετικές «Οδηγίες» και το «Διοργανισμό» των διαδικασιών.

Η μεικτής σύνθεσης (κληρικολαϊκή) Συνέλευση αυτή, «Εθνοσυνέλευση» όπως ονομάστηκε, συγκλήθηκε 1858-1860 στο Οικουμενικό Πατριαρχείο. Εκεί συνέταξε επτά Γενικούς Κανονισμούς, οι οποίοι αφού επικυρώθηκαν, από το σουλτάνο, ισχύσαν έκτοτε στην Οθωμανική επικράτεια, και επομένως και στην Κρήτη.

Οι Γενικοί ή Εθνικοί Κανονισμοί, ήταν πρόχειρα και εμπειρικά, αλλά βασικά νομικά κείμενα. Το περιεχόμενό τους αναφερόταν και ρύθμιζε τις λεπτομέρειες των διαδικασιών εκλογής, αρμοδιοτήτων και αμοιβών του Οικουμενικού Πατριάρχη καθώς και των αρχιερέων της ακολουθίας του, και της γραμματείας. Περιλάμβαναν τα σχετικά της σύνθεσης και των αρμοδιοτήτων των δυο Συμβουλίων, που τον περιστοίχιζαν. Της Ιεράς Συνόδου, για θέματα πνευματικά και λατρείας. Του Διαρκούς

Εθνικού Μικτού Συμβουλίου, για θέματα εφαρμογής και ερμηνείας των Κανονισμών, καθώς και κληρονομικού δικαίου των Χριστιανών. Παράλληλα προέβλεπαν τη φορολόγηση των μελών της Χριστιανικής κοινότητας για την αρχιερατική αμοιβή, με τη σύγχρονη διατίμηση των ιεροπραξιών της εκκλησίας.

Οι Γενικοί Κανονισμοί υπήρξαν σημείο αναφοράς, που ρύθμιζε τη ζωή και την Κοινωνική Συνοχή της Χριστιανικής κοινότητας της αυτοκρατορίας, στα επόμενα χρόνια. Οι παραβιάσεις τους, θ' αποτελούν αφορμές νέων επαναστάσεων.

Στις διαδικασίες σύνταξης των Γενικών Κανονισμών 1860, την Κρήτη, εκπροσώπησε ο Στέφανος Νικολαΐδης, από το Ηράκλειο, αφού ο τότε Γενικός Διοικητής Κρήτης, Βελή πασάς, είχε ακυρώσει την εκλογή του αιρετού, λόγιου, μη αρεστού στην τούρκικη διοίκηση, Μάξιμου Δασκαλάκη.

Οι Γενικοί Κανονισμοί, πέραν των Οδηγιών και του «*Διοργανισμού των εργασιών του εθνικού προσωρινού Συμβουλίου...*» ήταν επτά, οι εξής :

Α') Κανονισμός. Περί εκλογής του διορισμού του πατριάρχου των Ρωμαίων, συνταχθείς υπό της εν τω Πατριαρχείω συνελθούσης Επιτροπής προς βελτίωσιν των υποθέσεων αυτού.

Β') Κανονισμός. Περί των αναγκαίων προσόντων των εις αρχιερατείαν εκλεξιμών, έτι δε και περί του τρόπου της εκλογής αυτών.

Γ') Κανονισμός. Περί του σχηματισμού της ιεράς Συνόδου.

Δ') Κανονισμός. Περί του Μικτού Συμβουλίου.

Ε') Κανονισμός. Περί Επιχορηγήσεων του Οικουμενικού Πατριάρχου και των Αρχιερέων.

Στ') Κανονισμός. Των προσδιορισθέντων ετησίων μισθών των πατριαρχικών υπαλλήλων, επιχορηγήσεων των Εθνικών Καταστημάτων και άλλων αναγκών.

Ζ') Κανονισμός. Περί Μοναστηρίων.

Σε περιφερειακό επίπεδο (επαρχιών), συντάχθηκε έπειτα, πλήθος Ειδικών Κανονισμών, από τους τοπικούς άρχοντες (Μητροπολίτη - Δημογέροντες). Κανονιστικά κείμενα για επιμέρους τοπικά θέματα. Επικυρωμένοι από το Πατριαρχείο (δίκαιο του Αμάν) και κατ' ανοχή και έγκριση του σουλτάνου, ρύθμιζαν άτυπα τη ζωή της Χριστιανικής Κοινότητας, κυρίως σε τοπικά θέματα λατρείας, παιδείας, ορφανικών κληρονομικών, και λειτουργίας των Κοινών λεγομένων της πόλεως Καταστημάτων.

Οι Ειδικοί Κανονισμοί, κάλυψαν αρχικά, τα βασικά θέματα σύνθεσης κοινωνικής συσπείρωσης και Κοινωνικής Διοίκησης των Χριστιανών. (Δημογεροντίες, Ορφανικές Τράπεζες, Κοινωφελές Ταμείο, Σχολεία, Νοσοκομεία, Νεκροταφεία, Μοναστηριακή περιουσία, Γενική Συνέλευση). Αργότερα το σύστημα των Κανονισμών επεκτάθηκε, ερμηνεύοντας ή εξειδικεύοντας μέτρα αντιμετώπισης των προβλημάτων ή ζητημάτων, που ανέκυπταν ή των ελλείψεων που διαπιστώνονταν. Ρύθμιση παλαιών χρεών – Πιστωτικό. Διάλυση Ορφανικών Τραπεζών, λειτουργία της Γενικής Συνέλευσης. Κανονισμοί Αγροφυλακής, Συμβολαιογραφείων, Υποθηκοφυλακείων, επαρχιακών Ιατρών κλπ.

Πολλές φορές επιχειρήθηκε η αναθεώρησή τους στο Πατριαρχείο, αλλά παρέμεναν πάντα χωρίς ουσιαστικές αλλαγές.

Την υλοποίηση των Οθωμανικών μεταρρυθμίσεων στην επαρχία και ιδιαίτερα της Κρήτης, εμπόδιζε η κωλυσιεργία του μωαμεθανικού κατεστημένου, που αντιδρούσε και τις υπονόμενε.

Αντιδράσεις στη εφαρμογή τους υπήρξαν και από τους Χριστιανούς, που κατά το συμφέρον τους, πίεζαν για την πλήρη εφαρμογή, ή μη των διατάξεών τους. Ακόμη και Πατριάρχες τους αγνοούσαν ή παραγνώριζαν σκόπιμα άρθρα τους. Τυπικός έλεγχος της εφαρμογής τους δεν υπήρξε. Άτυπα όμως οι παραβάτες τους και ιδίως οι Πατριάρχες αναγκάζονταν σε παραίτηση, εκθρονίζονταν ή αποπέμπονταν από τον σουλτάνο.

Σε περίπτωση παραβάσεων των Κανονισμών γενικά, από περιφερειακές Οθωμανικές αρχές, προέκυπταν τα γνωστά «Ζητήματα», με συνέπεια την Κοινωνική απορρύθμιση.

Η Χριστιανική κοινότητα επέκτεινε το προνομιακό καθεστώς και σε άλλα θέματα, όπως κληρονομικού δικαίου, οικονομικής διαχείρισης, τοπικής αυτοδιοίκησης, εκπαίδευσης, υγείας, ηθικού νόμου κ.λ.π., ασκώντας άτυπη Κοινωνική Πολιτική, κατά παραχώρηση και με την ανοχή του σουλτάνου, άτυπα.

Σε κεντρικό επίπεδο τότε, οι σοβαρές έριδες, διχογνωμίες και διχασμοί των Χριστιανών, μεταξύ κληρικών και λαϊκών, επέτρεψαν τη διείσδυση της κοσμικής οθωμανικής εξουσίας και την ανάμιξή της σε προνομιακά θέματα, με αποτέλεσμα να προκύψει προοδευτικά, το «Προνομιακό» Ζήτημα, από το 1860 κι εξής (1864, 1870, 1883, 1890). Ανάλογες ήταν οι αντιδράσεις της διοικούσας εκκλησίας. Αντισταθμιστικός παράγοντας υπήρξε η παρρησία της Ρωσίας, η οποία ακόμη και με την απειλή πολέμου, ανάγκαζε την οθωμανική κυβέρνηση στο να υποχωρεί και να αναγνωρίζει τα προνόμια.

Η διοικούσα εκκλησία, έδρασε τότε και περιβλήθηκε με άτυπη άλλα ουσιαστική ισχύ και κοσμική εξουσία. Η Χριστιανική Κοινότητα οργανώθηκε έτσι σε «κράτος εν κράτει», μέσα στην Οθωμανική αυτοκρατορία. Το Πατριαρχείο έγινε Εθνικό κέντρο, Κοινωνικής κυρίως διοίκησης των Χριστιανών (Ελλήνων και μη). Την πολιτική διοίκηση, την ασκούσε παράλληλα, το οθωμανικό κράτος.

Το κοινωνικό, φιλανθρωπικό έργο της εκκλησίας συνεχίστηκε με αδιαφανείς και ανεξέλεγκτες διαδικασίες. Έτσι η διαχείριση της μοναστηριακής περιουσίας (εθνικοί πόροι) αποτέλεσε σημείο τριβών και αγκάθι στις εσωτερικές σχέσεις των Χριστιανών της αυτοκρατορίας (π.χ. της Βλαχίας στα Βαλκάνια, Μοναστηριακό Κρήτης).

Στην Κρήτη έπειτα από το γνωστό πολιτικό κίνημα του 1858 (Μαυρογέννη) ιδρύθηκαν με σημαντική καθυστέρηση, τα τυπικά αιρετά Διοικητικά Συμβούλια και οι πρώτες τρεις Δημογεροντίες (ως ορφανικό δικαστήριο). Ήταν η πρώτη ενέργεια εφαρμογής των Οθωμανικών μεταρρυθμίσεων στο νησί. Έτσι εκδόθηκε ο πρώτος προσωρινός : «Κανονισμός Δημογεροντιών - Διοικητικών Συμβουλίων Κρήτης» 1859.

Με την έγκριση του Πατριάρχη, ή κατ' εξουσιοδότησή του, του Μητροπολίτη συντάχτηκαν έκτοτε Ειδικοί Κανονισμοί, με πρώτο και βασικότερο τον

- 1). «Εσωτερικό Διοργανισμό της Δημογεροντίας Κρήτης» 1862, που περιλάμβανε τους επιμέρους Κανονισμούς :
 - α. Εσωτερικός Κανονισμός της Δημογεροντίας
 - β. Κανονισμός δικαιωμάτων Δημογεροντίας
 - γ. Κανονισμός της Χριστιανικής Ορφανικής Τραπεζής
 - δ. Κανονισμός των εις τας Επαρχίας διορισθέντων Επιστατών των Χριστ. Ορφ. Υποθέσεων
 - ε. Κανονισμός της διανομής και της παραχώρησης των Ορφ. περιουσιών.
Τρόπος της διανομής της κινητής περιουσίας

στ. Κανονισμός της διανομής της ακινήτου ορφανικής περιουσίας.

Τρόπος της διανομής αυτής

- 2). Κανονισμοί των εν Ηρακλείω της Κρήτης Σχολείων (1863):
 - α) Παρθεναγωγείου β) Αλληλοδιδασκτικού Σχολείου γ) Ελληνικού Σχολείου
- 3). Κανονισμός Νοσοκομείου - Νεκροταφείου (1863)
- 4). Κανονισμός Επιστάτου Δημογεροντίας (1864)
- 5). Κανονισμός μισθοδοσίας Δημογερόντων, Γραμματέων, Κλητήρων (1864-5)
- 6). Κανονισμός Κοινωφελούς Ταμείου (1866)
- 7). Κανονισμός των προ του 1866 Παλαιών Χρεών (1879)
- 8). Κανονισμός περί διαλύσεως των εν Κρήτη χριστ. Ορφαν. Τραπεζών (1881).

Από τα πρώτα προνόμια, που αξιοποιήθηκαν ήταν κι αυτό της ναοδομίας. Στα Χανιά, διοικητική πρωτεύουσα του νησιού από το 1850, οικοδομήθηκε σύντομα, με δαπάνες της Χριστιανικής Κοινότητας και γενναία επιχορήγηση του σουλτάνου, ο Μητροπολιτικός ναός της πόλεως, που εγκαινιάστηκε στα 1861. Χτίστηκε στο χώρο παλαιού ναού, που δώρισε στα 1858, ο Βελή πασάς. Είναι ο ναός των Εισοδίων της Θεοτόκου, η γνωστή σήμερα Τριμάρτυρη των Χανίων.

Η Χριστιανική Κοινότητα Ηρακλείου, θεμελίωσε, πανηγυρικά τον μεγάλο μητροπολιτικό ιερό ναό του Αγίου Μηνά στα 1861. Στην ανέγερσή του, εκτός από τις συνδρομές των πιστών συνέβαλαν με γενναία επιχορήγηση τους ο σουλτάνος και ο αντιβασιλιάς της Αιγύπτου. Η Κοινότητα όμως, για την αποπεράτωσή του πήρε δάνειο 150.000 γρ., από τη Χριστιανική Ορφανική Τράπεζα Ηρακλείου.

Μετά την ίδρυση και λειτουργία των πρώτων νέων άτυπων θεσμών και στην Κρήτη, αναδύθηκε σύντομα και το πρώτο πρόβλημα ερμηνείας των Κανονισμών. Το γνωστό ως «Μοναστηριακό Ζήτημα». Χριστιανοί νέοι της Κρήτης (λόγιοι και φοιτητές) οργανωμένοι σε «συντροφίες»: Λεωνίδας Γεωργιάδης ή Λόγιος, Αργυράκης Χριστόφορος, Παπαδάκης Στ., Βιστάκης Μιχ., Σαρολίδης, Κ., Κρανιωτάκης κ.λ.π. άρθρωσαν λόγο. Αξίωσαν συνδιαχείριση και έλεγχο των εσόδων της μοναστηριακής περιουσίας, προς ενόχληση της εκκλησιαστικά ελεγχόμενης Χριστιανικής Δημογεροντίας. Ηθικά και υλικά ενισχύονταν από τους ομογενείς, εθνικούς ευεργέτες, Δημ. Βερναρδάκη και Αντώνιο Φ. Παπαδάκη ή Καμπάνη.

Πρώτη αντίδραση στο εκκλησιαστικό κατεστημένο της Κρήτης αποτέλεσε η κριτική που άσκησαν δια του τύπου, οι έλληνες εκπαιδευτικοί του Ηρακλείου. Πρώτος ήρθε σε διάσταση απόψεων ο Διευθυντής της Ελληνικής Σχολής Αντώνιος Μοσχάτος 1861. Στη συνέχεια ο εγκέφαλος της χριστιανικής εκπαίδευσης Ηρακλείου, καθηγητής Μιλτιάδης Βρατσάνος. Και οι δύο, ήλεγξαν δημόσια τον Μητροπολίτη, έψεξαν, περίηλθαν σε δυσμένεια και απολύθηκαν 1863.

Οι Κρητικοί δυσφορώντας στη φορολόγηση για την αρχιερατική αμοιβή πρόβαλαν προσκόμματα στην είσπραξή της. Οι Χριστιανοί κάτοικοι της επισκοπής Λάμπης (και Σφακίων) αρνήθηκαν μάλιστα την πληρωμή της, προκαλώντας τις αντιδράσεις των προσκείμενων στους μητροπολιτικούς κύκλους Χριστιανών του Ηρακλείου (1863).

Η επανάσταση της Χριστιανικής Κοινότητας Κρήτης 1866-1869, προκάλεσε τη συμπάθεια του ελεύθερου κόσμου και το ενδιαφέρον της διεθνούς κοινής γνώμης για την συνδρομή της στους αγωνιζόμενους, Χριστιανούς της Κρήτης, ενώ ο σουλτάνος επιδίωκε τη βίαιη καταστολή της.

Το οπλισμένο χέρι του Ανωγειανού, χριστιανού διδασκάλου Εμμ. Βασ. Σκουλά πυροδότησε την μαρτυρία στην πυριτιδαποθήκη της Μονής Αρκαδίου, για να πά-

ρει μαζί του στην αιωνιότητα, γυναικόπαιδα και άμαχους που είχαν καταφύγει στη Μονή.

Η αρκαδική θυσία φώτισε με τη λάμψη και το συμβολισμό της. Πρόβαλε παράλληλα τα δίκαια της Χριστιανικής Κοινότητας Κρήτης. Επηρέασε το παγκόσμιο στερέωμα ώστε να αναγνωρίζεται από την Unesco ως Ευρωπαϊκό Μνημείο Ελευθερίας.

Ο σουλτάνος, κάτω από την πίεση των γεγονότων, παραχώρησε μετά την επανάσταση του 1866, το ιδιαίτερο διοικητικό καθεστώς, του Οργανικού Νόμου. Σημαντικό σημείο αναφοράς πλέον στην Ιστορία της Κρήτης. Τα κείμενά του συνόδευσαν τρεις επιπλέον εκτενείς Κανονισμοί (1867) που προέβλεπαν τη σύνταξη και άλλων. Αυτοί ήταν :

- Ο Κανονισμός των μικτών Δικαστηρίων και των Δημογεροντιών
- Ο Κανονισμός των μικτών Διοικητικών Συμβουλίων και
- Ο Κανονισμός της Γενικής Συνελεύσεως.

Η εφαρμογή του Οργανικού Νόμου, υπήρξε προβληματική, από τη δυσκαμψία και την πολυπλοκότητα εφαρμογής των νέων Κανονισμών, που τον συνόδευσαν.

Ο Οργανικός Νόμος Κρήτης, ίδρυσε πέντε Δημογεροντίες, στα ισάριθμα νέα διοικητικά τμήματα του νησιού. Το θεσμό της Γενικής Συνέλευσης Κρήτης, και το Κοινοφελές Ταμείο.

Η Γενική Συνέλευση υπήρξε, άτυπη, βουλή της Κρήτης, με αναλογική εκπροσώπηση των θρησκευτικών κοινοτήτων του νησιού. Στις συνεδρίες της συζητούσε και ερμήνευε τους Κανονισμούς, τροποποιούσε, συμπλήρωνε ή προσάρμοζε τις διατάξεις τους, στα τοπικά δεδομένα. Ο σουλτάνος ως την τελευταία στιγμή της κυριαρχίας του στο νησί διατηρούσε τα δικαιώματα, αφενός της αρνησικυρίας πάνω στις αποφάσεις της, αφετέρου της επιλογής του προσώπου του Γενικού Διοικητή Κρήτης.

Η αναλογική αιρετή εκπροσώπηση των Χριστιανών πληρεξουσίων, στα κέντρα λήψης αποφάσεων του νησιού, που προέβλεπε ο Οργανικός Νόμος, μείωνε προοδευτικά την κοσμική εξουσία, της Χριστιανικής Εκκλησίας της Κρήτης.

Διευκρινιστικά, συντάχτηκε έπειτα, εκδόθηκε και εφαρμόστηκε στο νησί, επικυρωμένος ο «*Διοργανισμός των εν Κρήτη Ιερών Μονών σταυροπηγιακών τε και ενοριακών*», 1871. Αποτέλεσε συμπλήρωμα και ερμηνευτικές οδηγίες εφαρμογής των Γενικών Κανονισμών, πάνω σε θέματα διαχείρισης της μοναστηριακής περιουσίας της Κρήτης. Ευαίσθητο θέμα που είχε συνταράξει τη Χριστιανική Κοινότητα και δοκιμάσει την κοινωνική συνοχή της, λίγο πριν οδηγήσει στην επανάσταση του 1866.

Μετά δεκαετή παρελκυστική τακτική εφαρμογής του Οργανικού Νόμου, και παρά την αντίθετη αναλογία πληθυσμού των δυο θρησκευτικών κοινοτήτων στο νησί, οι Μωαμεθανοί υπερείχαν σε αριθμό εκπροσώπων, στη Γενική Συνέλευση Κρήτης. Έτειναν δε να τον αγνοούν και να τον υποβαθμίζουν, με στόχο να τον καταργήσουν τελικά. Οι αντιδράσεις της Χριστιανικής Κοινότητας έφεραν την απορρύθμιση με διαμαρτυρίες, και φυσικά με επαναστάσεις, που επετύγχαναν τροποποιήσεις, συμπληρώσεις και καθεστώς ιδιαίτερης μεταχείρισης για την Κρήτη.

Η Χριστιανική Κοινότητα επέμενε άτυπα, και αξίωνε πιεστικά βελτιώσεις. Ιανουάριο 1878 συγκροτήθηκε η «*Παγκρήτιος Επαναστατική Συνέλευσις*». Πολωμένη όμως η Κοινότητα διαιρέθηκε στα δύο. Στους ειρηνόφιλους ή τουρκόφιλους, τους ο-

ποίους ενδιέφερε η κοινή ησυχία του τόπου, και στους επαναστατικούς οπλαρχηγούς, αγωνιστές, τους οποίους διέκρινε η αγωνιστικότητα.

Πέραν από τα κομματικά, στη Χριστιανική Κοινότητα, προέκυψαν προβλήματα κοινωνικού ελέγχου από το κίνημα των Αδελφοσυνών 1878. Πάνω στην διαμορφούμενη επαναστατική ατμόσφαιρα με αναμονή εξελίξεων, εκδηλώθηκαν ακραίες καταστάσεις. Ένοπλος φατριασμός – συνωμοσία των ειρηνόφιλων Χριστιανών, τουρκόφιλης πολιτικής χροιάς, εναντίον των δυναμικών οπλαρχηγών και μαχητικών αγωνιστών.

Προσχήματα του Κοινωνικού ελέγχου υπήρξαν η οικονομική διαχείριση των βοηθημάτων της επανάστασης, καθώς και η αυταρχική συμπεριφορά των οπλαρχηγών καπεταναίων στον απλό λαό, όταν εισέπρατταν τις συνδρομές για την συντήρηση της επανάστασης.

Ακολούθησε ο συνασπισμός στις γνωστές συνωμοτικές ομάδες, τις «Αδερφοσύνες», 20 Ιουλίου 1878. Οι «Αδερφοχτοί», τα μέλη τους ήταν παράγοντες του δημογεροντιακού περιβάλλοντος μαζί με ανερχόμενους νέους, πληρεξούσιους πολιτικούς αντιπροσώπους (Λεων. Κουρμούλης, Κ. Γύπαρης, Ι. Τζιτζιάκης, γιατρός Ματζαπέτας Στυλ.). Απαίτησαν τον έλεγχο της διαχείρισης από τους επαναστατικούς οπλαρχηγούς, καπεταναίους, αγωνιστές. (Κόρακα Μιχ., Χ' Μιχάλη-Γιάνναρη, Κατεχάκη Απ., Μαρή Γ., Καμπιτογιάννη κλπ.).

Από την άρνηση των θιγμένων ισχυρών, με τραχύ χαρακτήρα αγωνιστών ακολούθησαν έκτροπα. Ένοπλος συναγερμός, των αδερφοχτών. Έγγραφες διαμαρτυρίες αλλά και εμφύλια αιματοχυσία στη Μεσαρά, με το φόνο του οπλαρχηγού Μαρογιώργη και του αδερφοχτού Μιχάλη Καπράκη, πάνω στις διαδικασίες προσέγγισης και συμβιβασμού τους.

Η κοινωνική απορρύθμιση στη Χριστιανική Κοινότητα με τη διασάλευση της τάξεως, που προέκυψε, ώθησε τη Γενική Επαναστατική Συνέλευση (Προσωρινή Διοίκηση Κρήτης) να πάρει μέτρα. Έγιναν συλλήψεις, ανακρίσεις, δίκη και καταδίκη των ειρηνόφιλων, στασιαστών με την παράλληλη εξορία των πρωταιτίων. Τα γεγονότα των Αδερφοσυνών εμφανίστηκαν πάνω στο κρίσιμο σημείο της επανάστασης του 1878. Την χρονική περίοδο αναμονής των απαντήσεων του Σουλτάνου.

Στα αιτήματα των επαναστατημένων Χριστιανών, ο Σουλτάνος απάντησε με τη Σύμβαση της Χαλέπας (Οκτώβριο 1878) το περιεχόμενο της οποίας, βελτιώνει την κατάσταση προς το συμφέρον της Χριστιανικής Κοινότητας.

Η αριθμητική υπεροχή του χριστιανικού στοιχείου, μεταφέρθηκε στις συμμετοχικές διαδικασίες εκπροσώπησης στη Γενική Συνέλευση, με περισσότερους Χριστιανούς αντιπροσώπους. Ο Γενικός Διοικητής Κρήτης οριζόταν πλέον Χριστιανός.

Από την αναδυόμενη γενιά των νέων λογίων, Χριστιανών, πολιτικών πληρεξουσίων και αντιπροσώπων της Κρήτης, η κοσμική εξουσία της διοικούσας Χριστιανικής Εκκλησίας περιορίστηκε, αισθητά. Έτσι οργανώθηκε από λαϊκούς η Κοινωνική Διοίκηση των Χριστιανών σε θέματα παιδείας, (Τμηματικές Εφορείες), υγείας, (Επιτροπές), τοπικής αυτοδιοίκησης – εκπροσώπησης, δικαιοσύνης, νομοθετικού έργου και τήρησης του ηθικού νόμου.

Τα ενδιάμεσα νομοθετικά κείμενα, που προέκυψαν ανά δεκαετία περίπου, του Οργανικού Νόμου, της Σύμβασης της Χαλέπας και του νέου Οργανισμού Κρήτης, που θα ακολουθήσει, υποστήριζαν στην ουσία και υποστούλωναν εμβλασματικά τους Γενικούς Κανονισμούς. Συνόψιζαν το πνεύμα των προνομίων και τόνιζαν την ισχύ

των παραχωρήσεων του σουλτάνου στη Χριστιανική Κοινότητα. Κάθε ένα τους επεξήγούσε και εμπλούτιζε, προοδευτικά τις διατάξεις με τα προνόμια του προηγούμενου του, τα οποία η μουσουλμανική αντίδραση σε όλα τα επίπεδα, εμπόδιζε ή επιχειρούσε να υποβαθμίσει.

Τα δεδομένα της επίσημης γενικής απογραφής πληθυσμού του 1881, αποτύπωσαν την εικόνα του συνολικού πληθυσμού στο νησί, σε 279.165 άτομα. Από αυτά οι 205.010 ήταν Χριστιανοί και οι 73.234 Μουσουλμάνοι. Η μεταξύ τους αναλογία ήταν 3:1. Τα $\frac{3}{4}$ του πληθυσμού περίπου, ήταν Χριστιανοί δηλαδή και το $\frac{1}{4}$ Μουσουλμάνοι. Υπήρχαν ακόμη περιορισμένης έκτασης κοινότητες, όπως, 647 Ισραηλίτες, 253 Καθολικοί, 13 Διαμαρτυρόμενοι και 8 Αρμένιοι. Η στατιστική αυτή εικόνα της Κρήτης θορύβησε την Πύλη, γιατί αποτελούσε ισχυρό έρεισμα στην υποστήριξη της ιδέας της ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα. Έτσι θέλησε να την αμφισβητήσει δημόσια και πρακτικά να αποκρύψει, αποσιωπώντας τα αποτελέσματά της.

Ο διορισμός Χριστιανού Γενικού Διοικητή Κρήτης, ήταν ένα κατευναστικό, για τους Κρητικούς μέτρο, από μέρους του σουλτάνου. Όσοι Χριστιανοί επιλέχτηκαν στη θέση του, ακολούθησαν τις οδηγίες, το πνεύμα και τις εντολές της οθωμανικής κυβέρνησης. Απ' όλους μακροβιότερος και πλέον επιτυχημένος, υπήρξε ο Χριστιανός, διπλωμάτης Ιωάννης Φωτιάδης πασάς, που διορίστηκε, για μια πενταετία. Υλοποίησε με επιτυχία, το γράμμα και το πνεύμα της Σύμβασης της Χαλέπας. Εφάρμοσε το νόμο χωρίς διακρίσεις. Επέτυχε την Κοινωνική συνοχή των κατοίκων του νησιού, την ασφάλεια και ευημερία όλων των υπηκόων, λύνοντας επιτυχώς τα προβλήματα – ζητήματα, που προέκυψαν.

Η επιτυχία του Φωτιάδη, αναγνωρίστηκε από τις κοινότητες του νησιού, και το προξενικό σώμα. Ακόμη και από τους αντιπάλους του, εκείνους που δεν ικανοποίησε τις επιθυμίες τους. Διαφώνησε ακόμη και με την Πύλη, απειλώντας με παραίτηση, για τις παρεμβάσεις της στο έργο του.

Επαναδιορίστηκε για την επόμενη πενταετία, την οποία όμως δεν εξάντλησε.

Παραιτήθηκε 1885. Η αντικατάστασή του από υποδεέστερους Γ. Διοικητές είχε συνέπειες στην κοινωνική κατάσταση των Χριστιανών και στην κοινωνική συνοχή του πληθυσμού του νησιού. Ακολούθησε περίοδος, που έκανε αισθητή την απουσία του.

Η άτυπη Κοινωνική διοίκηση γινόταν προοδευτικά πιο συγκεκριμένη και τυπική, αλλά και πειστική, μέσα από το θεσμικό πλαίσιο που δημιουργούσε πλέον η Γενική Συνέλευση, με την πλειοψηφία των Χριστιανών και με το Χριστιανό Γενικό Διοικητή.

Άλλα θέματα οικονομικής διαχείρισης της Κρήτης, παραπέμπουν στη ανάδυση αντίστοιχων Ζητημάτων, όπως των : Ρύθμισης των παλαιών, των προ του 1866 χρεών, (1879), του Βακουφικού ζητήματος 1880-84, καθώς και του προβλήματος φορολόγησης για την αρχιερατική αμοιβή. Δραστήρια η χριστιανική κοινότητα νομοθετούσε και οργανωνόταν, αλλά προέκυψε οικονομικό αδιέξοδο, που οδήγησε σε στάση πληρωμών και στο Γυμνασιακό ζήτημα Λασιθίου, 1886-97.

Η άτυπη Κοινωνική Διοίκηση σταδιακά, μετατράπηκε σε πιο τυπική, με τη σύνθεση και ψήφιση πλούσιου νομοθετικού έργου στη Γενική Συνέλευση. Η συσσώρευση Κανονισμών και διατάξεων, ασύνδετων, δυσνόητων, με πολλά ασαφή και αδιευκρίνιστα σημεία, προκάλεσε σοβαρές κοινωνικές αναστατώσεις. Πρακτικές ανάγκες επέβαλαν την επίσημη κωδικοποίηση και σύνταξη της νομικής συλλογής «*Κρητικός Κώδιξ*» σε δύο εκδόσεις του 1879 και 1893. Η ιδιωτική πρωτοβουλία, αργότερα

προχώρησε στην πληρέστερη κωδικοποίησή τους με το «*Ειδικοί νόμοι παρά Χριστιανοίς και Οθωμανοίς της Κρήτης*» 1895 των Πλουμίδα Γ.- Φουρναράκη Κ..

Η Γενική Συνέλευση Κρήτης, απάλλαξε τη Χριστιανική Κοινότητα από το βάρος της φορολογίας της αρχιερατικής αμοιβής. Με το ποσό των 264.000 γροσίων που ανέγραψε στον προϋπολογισμό του νησιού (1887), ανέλαβε τη μισθοδοσία των Αρχιερέων του (*Μητροπολίτη και Επισκόπων*). Το κονδύλιο μετά από έγκριση της Πύλης, εξακολουθούσε να δαπανάται και στα υπόλοιπα χρόνια.

Στα 1888 θεμελιώθηκε ο ιερός ναός της (Μεγάλης) Παναγίας της Νεαπόλεως, στην νέα από το 1868 αυτή πρωτεύουσα του Τμήματος Λασιθίου, με την οικονομική ενίσχυση 5.000 λιρών του Μοναστηριακού Ταμείου Λασιθίου.

Η χριστιανική πλειοψηφία δημιούργησε κλίμα ευφορίας στη Γενική Συνέλευση. Οι συντηρητικοί βουλευτές «*Καραβανάδες*», ως αντιπολίτευση, ψήφισαν πραξικοπηματικά την Ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα και ξέσπασε έτσι η επανάσταση του 1899. Ακολούθησε Κοινωνική απορρύθμιση, ανάκληση των χριστιανικών προνομίων από το σουλτάνο και η εφαρμογή του στρατιωτικού νόμου στο νησί.

Αδύναμη η Μουσουλμανική Κοινότητα, να αποδεχθεί την ισότητα όλων των υπηκόων του σουλτάνου, ανεξάρτητα από θρήσκευμα, αντίδρασε ασύδοτα. Αχαλίνωτος ο τουρκικός όχλος διατάραξε την κοινωνική συνοχή και επήλθε κοινωνική απορρύθμιση από τα βίαια επεισόδια. Ο ζόφος του παρελθόντος με βιαιοπραγίες, δολοφονίες Χριστιανών, σφαγές και διώξεις, επανήλθε για την πενταετία 1890-1895.

Μπροστά στην κοινωνική απορρύθμιση του νησιού, η Χριστιανική Κοινότητα επαναστάτησε ξανά το 1895.

Συσπειρώσεις Χριστιανών με πρωτεργάτες νέους, λόγιους κρητικούς πολιτικούς, επέτυχαν την επάνοδο του νησιού στην προηγούμενη ειρηνική κατάσταση. Η «*Μεταπολιτευτική Επιτροπή*» του Μανούσου Κούνδουρου, αντίδρασε με ψήφισμα αρχικά, ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα,. Υπαναχώρησε όμως έπειτα και αποδέχτηκε την αυτονομία, που πρότειναν οι Μ. δυνάμεις, ως λύσης πριν από την Ένωση.

Η επανάσταση, έληξε Αύγουστο του 1896 με την χορήγηση του Νέου Οργανισμού Κρήτης, από το σουλτάνο και το χαρακτηρισμό ως «*τυχερής*» της επανάστασης.

Στα 1895 είχαν γίνει πανηγυρικά τα εγκαίνια του νέου μητροπολιτικού ναού, του (Μεγάλου) Αγίου Μηνά στο Ηράκλειο.

Οργανωμένη η Χριστιανική Κοινότητα πίεζε πολιτικά, μέσα στην Γεν. Συνέλευση για βελτιώσεις. Η κατάσταση όμως ένα μήνα μετά την επανάσταση, άρχισε να εκτραχύνεται και πάλι.

Έτσι, 1897 επαναστάτησε με τη σύγχρονη σύσταση επαναστατικών στρατοπέδων των Χριστιανών, του Ακρωτηρίου και των Αρχανών.

Ελληνικό εκστρατευτικό σώμα υπό τον συνταγματάρχη Τιμολέοντα Βάσσο, κατέλαβε το νησί (Φεβρουάριο 1897). Στρατιωτικά αγήματα των Μεγάλων Δυνάμεων, έσπευσαν και εγκατέστησαν καθεστώς διεθνούς κατοχής του νησιού, και εφάρμοσαν το Διεθνές Δίκαιο.

Ακολούθησε η πολιτική οργάνωση της Κρήτης, με το σύστημα των Διοικητικών Επιτροπών, «*Επιτροπειών*» (Αριστοτέλης Κόρακας, Αγγελάκης Εμμ., Κοκκίνης

Εμμ.). Οι Επιτροπείες κατάργησαν οριστικά το θεσμό των Δημογεροντιών και περιόρισαν την εξουσία της διοικούσας εκκλησίας Κρήτης, σε καθαρά πνευματικό έργο.

Το ελληνικό εκστρατευτικό σώμα, ανακλήθηκε έπειτα από τον ατυχή ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897.

Η επιλογή νέων Επισκόπου και Μητροπολίτη Κρήτης, σε θέσεις που χήρεψαν, ανέδυσαν στις αντίστοιχες περιόδους τα εσωτερικά προβλήματα. «Επισκοπικό» 1880-1882 και το «Μητροπολιτικό» Ζήτημα 1897-1900. Τα προβλήματα προέκυψαν από την απαίτηση και το ενδιαφέρον του χριστιανικού λαού να έχει λόγο και άποψη στην εκλογή των Αρχιερέων του, και μάλιστα χωρίς την επίτευξη της Οθωμανικής κυβέρνησης.

Η σύσταση Εκτελεστικής Επιτροπής, του «Εκτελεστικού» 1898, από Χριστιανούς λαϊκούς (Βενιζέλος Ελ., Σφακιανάκης Ι., Μυλωνογιάννης Γ., Ζαχαράκης Ι., Χατζηδάκης Γ., Γιαμαλάκης Ν.) συνέτεινε στο να εμφανιστεί συγκροτημένη η Χριστιανική Κοινότητα και αναλάβει και την Πολιτική, πέραν της Κοινωνικής Διοίκησης του νησιού. Οι Μεγάλες Δυνάμεις τους εμπιστεύθηκαν όταν προίκισαν το νησί με το πολίτευμα της αυτονομίας.

Μεταβατικές δραστηριότητες μεταβίβασης αρμοδιοτήτων πολιτικής εξουσίας στην οργανωμένη και συγκροτημένη Χριστιανική Κοινότητα, προκάλεσαν υποκινούμενες οργανωμένες αντιδράσεις της Μουσουλμανικής Κοινότητας του νησιού.

Η σφαγή Χριστιανών του Ηρακλείου (25 Αυγ.1898), με την κοινωνική αποσταθεροποίηση που προκάλεσε, έκανε αδύνατη πλέον την ομαλή κοινωνική συνοχή και συμβίωση των κατοίκων δυο Κοινοτήτων του νησιού.

Η εκτέλεση από τον οθωμανικό όχλο, δεκαεπτά Άγγλων στρατιωτών και του Προξένου της Αγγλίας στο Ηράκλειο, ώθησε την πολυεθνική δύναμη να δικάσει τους υποκινητές των ταραχών σε έκτακτο στρατοδικείο. Εκτέλεσε ισάριθμους ενόχους, φυλάκισε άλλους και απέλασε τους υπόλοιπους.

Τελεσίγραφο των Μεγάλων Δυνάμεων έδωξε από την Κρήτη και τον τελευταίο Τούρκο στρατιώτη, στις 3 Νοεμβρίου 1898.

Από τις Μ. Δυνάμεις, χορηγήθηκε στους Κρήτες το πολίτευμα της Κρητικής Πολιτείας, 9 Δεκεμβρίου 1898. Ο πρίγκιπας της Ελλάδας Γεώργιος, ανέλαβε Αρμοστής των Μ. Δυνάμεων στο νησί και άρχισε έτσι νέα περίοδος ανόρθωσης και προόδου της Κρήτης, στην οποία επιβίωσε τελικά, η Χριστιανική Κοινότητα.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Από την περίοδο της Αιγυπτιακής Αυτοκρατορίας στην Κρήτη κι έπειτα (1840), στα πλαίσια υλοποίησης των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ, συνήλθε στο Οικουμενικό Πατριαρχείο Γενική Συνέλευση αιρετών αντιπροσώπων της Χριστιανικής Κοινότητας, που συνέταξε επτά Γενικούς Κανονισμούς, την περίοδο 1858-60.

Κανονιστικά κείμενα, που αποτέλεσαν τις δομικές αρχές του άτυπου προνομιακού καθεστώτος, που αναπτύχθηκε και του προνομιακού δικαίου (δικαίου του αμάν) που προέκυψε. Με αυτά η Χριστιανική Εκκλησία περιβλήθηκε με επιπλέον κοσμική εξουσία και το Πατριαρχείο αναγνωρίστηκε, εθνικό κέντρο των Χριστιανών της αυτοκρατορίας, το οποίο διαχειρίστηκε θέματα άτυπης κυρίως Κοινωνικής Διοίκησης, όπως λατρείας, παιδείας, υγείας, κληρονομικού δικαίου και τοπικής αυτοδιοίκησης.

Ως προέκταση στην περιφέρεια, των Γενικών ή Εθνικών Κανονισμών, όπως ονομάστηκαν, συντάχτηκαν έπειτα οι Ειδικοί Κανονισμοί. Καθένας των οποίων ρυθμιζε άτυπα, επιμέρους θέματα. Τέτοια ήταν η οργάνωση και λειτουργία των σωματείων και υπηρεσιών της Δημογεροντίας, ή η ερμηνεία του πνεύματος των Γενικών Κανονισμών με την έγκριση πάντα του Πατριάρχη ή των τοπικών Μητροπολιτών, π.χ. Μοναστηριακός Διοργανισμός Κρήτης (1871).

Ελλείψεις, παρανοήσεις, παραβιάσεις ή αρνήσεις συμμόρφωσης στο περιεχόμενο των Κανονισμών, οδήγησαν σε κοινωνική απορρύθμιση, ανάδυση κοινωνικών προβλημάτων και επαναστάσεων. Στην Κρήτη ιδιαίτερα η βραδύτητα εφαρμογής τους προκάλεσε πλήθος ζητημάτων. Εκτός από το γενικότερο «Προνομιακό» ζήτημα, και το κίνημα του Μαυρογένη 1858, προκάλεσε τα : Μοναστηριακό Κρήτης, Πιστωτικό ή παλαιών χρεών, Βακουφικό, Επισκοπικό, Μητροπολιτικό, Γυμνασιακό. Επιπλέον ζήτημα δημιούργησε το κίνημα των Αδερφοσυνών, εσωτερική κρίση σχέσεων των μελών της Χριστιανικής Κοινότητας, που οδήγησε σε εμφύλια αιματοχυσία.

Η προσπάθεια επίλυσης των ζητημάτων αυτών διαμόρφωσε ιδιαίτερο καθεστώς στο νησί με την παράλληλη παρέμβαση και άγρυπνη επιτήρηση της οθωμανικής εξουσίας. Προκάλεσε δε ερμηνευτικές, διορθωτικές ή συμπληρωματικές διατάξεις του σουλτάνου όπως τον Οργανικό Νόμο 1868, τη Σύμβαση της Χαλέπας 1878 και το νέο Οργανισμό Κρήτης 1896.

Υποκινούμενη όμως η μουσουλμανική Κοινότητα στο νησί, υπονόμεινε την εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων, επειδή την εξίσωναν με την Χριστιανική Κοινότητα.

Κλίμα κοινωνικής απορρύθμισης επικράτησε έτσι, ανά δεκαετία περίπου, από τις βιαιότητες των Οθωμανών και τις επαναστατικές ενέργειες των Χριστιανών.

Η Χριστιανική κοινότητα αναθάρρησε με την στρατιωτική κατοχή του νησιού από τον ελληνικό στρατό στα 1897. Οργανωμένη με το καθεστώς των Διοικητικών Επιτροπών (Επιτροπείες) κατάργησε τότε οριστικά, το καθεστώς των Κανονισμών και το θεσμό των Δημογεροντιών, με επαναστατικό δίκαιο.

Η παράλληλη δυναμική επέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων, με την εγκατάσταση ζώνης στρατιωτικής κατοχής των μεγάλων πόλεων του νησιού :

- απέλασε τον τουρκικό στρατό από την Κρήτη
- προίκισε το νησί με καθεστώς αυτονομίας
- αφόπλισε τους Κρητικούς,

- ανάθεσε προσωρινά, την πολιτική διοίκηση του νησιού, στην Εκτελεστική Επιτροπή των Χριστιανών επαναστατών, η οποία διοίκησε στην μεταβατική περίοδο εκείνη, βάσει Κανονισμών που συνέταζαν από κοινού, το Εκτελεστικό των Χριστιανών με τους ναύαρχους των Μεγάλων Δυνάμεων.

- παράδωσε τέλος την εξουσία στον πρίγκιπα της Ελλάδος Γεώργιο, ως Ύπατο Αρμοστή τους στην Κρήτη και 1-12-1898 άρχισε να λειτουργεί το καθεστώς της αυτόνομης πλέον Κρητικής Πολιτείας.

ABSTRACT

From the period of Egyptian occupation to Crete and further on (1840), in implementation of the Ottoman Tanzimat reforms, met the Ecumenical Patriarchate elected General Assembly of the Christian Community, which drew seven General Regulations, during the period 1858-60.

Regulatory text, which constituted the structural principles of the informal privileged status, developed and privileged law (law of aman) that arose. With these the Christian Church was surrounded by extra secular power and the Patriarchate was recognized, national center for the Christians of the empire, which handled issues mainly informal Social Administration, including worship, education, health, inheritance law and local government.

As an extension to the region, General or National regulations, as they were named, then drafted specific regulations, each one regulating informally, individual issues. Such was the organization and operation of associations and departments of elders, or interpretation of the spirit of the General Regulations with the approval of the Patriarch always or local Metropolitans, eg Monasterial Diorganismos Crete (1871).

Shortcomings, misunderstandings, compliance violations or denials in the content of regulations, leading to social deregulation, emerging social problems and revolutions. In Crete, especially the slow implementation caused numerous issues. Apart from the more "privileged" issue, and the movement of Blackbeard 1858, caused the : Monastery of Crete, credit and existing debt, Foundations, Episcopal, Metropolitan, Gymnasium. Additional issue created the movement "Aderfosynon", internal crisis relations of members of the Christian Community, which led to bloodshed and civil war.

Trying to resolve these issues formed a special status on the island with a parallel interference and vigilant monitoring of the Ottoman power. It caused no interpretation, corrective or additional provisions to the sultan as the Organic Act 1868, the Convention of 1878 Halepa and the new Organization of Crete 1896. Stirred the Muslim community on the island, undermined the implementation of reforms, because of being equated with the Christian Community. Social climate of deregulation prevailed, so per decade, from the violence of the Ottomans and the revolutionary actions of Christians.

The Christian community encouraged by the military occupation presence of the island by the Greek army in 1897. Organized the standing Committees of the Board (guardianship) abolished then finally, the status of regulations and the institution of elders, with the revolutionary law.

The parallel dynamic operation of the "Great Powers", with the installation of military occupation zone of the island's major cities :

- Expelled the Turkish troops from Crete
- Endowed the island with autonomy
- Disarmed the Cretans

-Assigned temporarily, the political administration of the island, to the Executive Committee of the Christian rebels, who commanded the transitional period, under regulations drawn up jointly by the Executive of the Christians with the admirals of the "Great Powers".

- Finally surrendered power to Prince George of Greece as High Commissioner in Crete and on 01/12/1898 was opened and functioned in the autonomous status now Cretan State.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

- B**
Bettolo (Ιταλός υποναύαρχος) 292
- C**
Couturier Henri 266
- H**
Hallett, (Βρετανός ναύαρχος) 292
- L**
Linux 21
- M**
Mülk (μούλκια) 230
- S**
Sandwith, Άγγλος πρόξενος 232
Skrydlloff (Ρώσος υποναύαρχος) 292
- P**
Pashley, Robert 238
Pottier (Γάλλος υποναύαρχος) 292
- A**
Ααλή πασάς 18, 242, 243
Αβδούλ Μετζίτ 48
Αβδούλ Χαμίτ 241
Αβδούλ Αζίζ Χαν 48, 74
Αβδουραχμάν Σαμής (πασάς) 61, 62, 65
Αδοσίδης Κωνστ. 52, 61, 146
Αγαθάγγελος Εφέσου 244
Αξελός Κων/νος 255
Αγγελάκης Ιωάν. 253, 254
Αγγελάκης Σ. 302
Άγιος Μηνάς 302
Αδαμάκης Α. 198
Αδελφοχτοί ή αδελφοποιοί 70, 71
Αδελφοχτών όρκος 206, 211, 300
Αδελφοσύνες 70, 193, 211, 300
Αναστασιάδου Μερόπη 50
Ανδρικάκης Α. Αλέκος 251
Άνθιμος Στ. πατριάρχης 50, 51
Ανθόπουλος Κ. 213
Αντωνιάδης Κων/νος 111
Αρχειακό υλικό 13
Αρχείο Χριστ. Δημογεροντίας Λασιθίου στη Νεάπολη 13, 14, 18, 21
Αρχείο Τουρκικό Ηρακλείου 13, 15
Α.Χ.Δ.Η. 15, 18, 21, 44
Αρμοστής Κρήτης 20
Αρκάδι 25
Ανδρουλάκης Γιάννης 26
Ανέμη, ψηφιακή βιβλιοθήκη 28
Αλεξανδρόπουλος Στ. 32
Αιγυπτιακή κρατία 37
Άπιστοι 33
Αφθονίδης Γεώργιος 49
Αμάθεια Σμύρνης 50
Αριστάρχης 52
Αχμέτ πασάς 61
Αρμενόπουλος Κων/νος 64
Αρχοντάκης Δ. φύλακας νοσοκ. 119
Αρκαδική θυσία 163
Απογραφή πληθυσμού 1881 228
- B**
Βακούφια 33
Βακουφάρης Περικλής 42
Βακουφικό Ζήτημα Κρήτης 230, 231, 301
Βαλιάδης Κων/νος Ε΄, πατριάρχης 286
Βαρούχας Δημ. 68
Βάσσοι Τιμολέων 264, 267, 268, 286, 302,
Βεζυρικό Διάταγμα 170
Βενιζέλος Ελευθέριος 264, 265, 284, 288, 303
Βεντουράκης Ιβραήμ 220
Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη Ηρακλείου 13, 15, 24
Βιλαέτι 18, 19
Βελή Εδδίν Ριφάτ (πασάς) 57, 58, 59, 60, 61, 62, 296
Βενέδικτος, μητρ. Πελαγονίας 152
Βενέρης Τιμόθεος 164, 266
Βενιέρης Ν. Δ. 22, 30, 31, 267
Βερναρδάκης Δημ. 79
Βικιπαίδεια 26
Βλάχος Μιχαήλ 68
Βρατσάνος Μιλτιάδης 111, 140
Βλαστός Ιωάν. 140
- Γ**
ΓΑΚ 14, 21, 23, 25, 84
Γρατσέας Στέφανος 15
Γενικός διοικητής (Βαλής) 19

Γεν. Συνέλευση Κρήτης 19, 27, 35, 43
Γενικοί Κανονισμοί 22, 24, 26, 46,
52, 53, 55, 56, 296
Γεδεών Ι. Μανουήλ 24, 42, 50, 51,
52, 56, 83, 241, 242, 243
Γαριβαλδινός 25
Γιαννόπουλος Ν. 32
Γαζή Μουχτάρ 200
Γεώργιος Α΄ βασιλιάς 267
Γύπαρης Κων/νος 194, 195, 196
Γρηγόριος, Αρκαδίας 130, 131, 133,
137, 138
Γαβριήλ Σάμου 152, 163
Γεωργιάδης Λεωνίδα, Λόγιος, 161
Γιαμπουδάκης 164
Γυμνασιακό Ζήτημα Λασιθίου 252,
301

Δ

Δεφτερδάρης (έφορος) 17
Δημογεροντία 13, 37, 39, 64, 65, 69,
71, 75, 76, 79, 81, 84, 89, 99,
100
Δημογεροντίας μέλη 252, 253, 255
Διοικητικό Συμβούλιο 19
Δετοράκης Θεοχ. 19, 167
Δετοράκης Μανόλης 197, 198, 201, 204
Δικαίος 22, 31,
Διεθνές Δίκαιο 22, 39
Δρούλιας Δ. Ι. 33
Δ.Ε.Μ.Σ. (Διαρκές Εθνικό μεικτό Συμ-
βούλιο) 38, 54, 56
Διοργανισμός των εν Κρήτη ιερών μο-
νών 38, 299
Διοργανισμός Δημογεροντιών Κρήτης
52, 96, 297
Διεθνές δίκαιο 22, 39
Δίκαιο του Αμάν 39
Δρακάκης Ιωάννης (πασάς) 64, 79, 91,
130, 133, 134, 136, 137, 138,
139, 202
Διονύσιος Ε,΄ πατριάρχης 244, 245
Διονύσιος, μητρ. Μελενίκου 146
Διονύσιος, ο Κρήτης 73, 74, 75, 97,
101, 111, 119, 124, 128, 130,
131, 133, 134, 140, 150
Δωρόθεος μητρ. Δημητριάδος 146
Δίκαιο Ρωμαϊκό 221
Δημακόπουλος Ιωάννης 163

Ε

Εργαστήριο Ιστορ. Νεοτ. Ελλάδας και
Νεοελλ. Πολιτισμού 13, 14,
Ειδικοί Κανονισμοί 22, 27, 46,
Επανάσταση 32
Εξέγερση 32
Εφκαφείο 33, 231
Επισκοπή Αρκαδίας 41
Επισκοπή Χερρονήσου 42
Εθνικοί Κανονισμοί 42, 51
Εσωτερικοί Κανονισμοί 93
Εξάβιβλος Αρμενοπούλου 64
Εκτελεστικό Κρήτης 289
Επισκοπικό Ζήτημα Κρήτης 226, 303
Επιτροπείες 267
Ευμένιος, Λάμπης 285

Ζ

Ζαχαριάδης Ι. 111
Ζωγράφος Ξενοφών 152, 157
Ζωγράφος Χρήστος 146
Ζαχαριάδης Ν. αρχιμανδρίτης 190
Ζαρίφεια Τράπεζα 224
Ζωγραφίδης Τίτος 253, 254
Θεοδουλάκης Παναγός 202
Ι.Α.Κ. 14, 21, 22, 25, 27, 84
Ι.Α.Χ.Δ.Η, 25, 27, 42, 43, 80, 81,
85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92
Ι.Α.Χ.Δ.Λ 15, 21, 25, 27, 80, 84, 86,
87, 90, 92
Ι.Α.Χ.Δ.Ρ 87, 90
Ι.Μ.Κ. 8, 21, 25, 27
Ιταλική Παλιγγενεσία 24
Ιερά Σύνοδος 41, 50, 53, 54
Ιτάρ, Γάλλος πρόξενος 53
Ισμαήλ Πασάς 86, 88, 91, 92, 117, 149,
157, 153, 158, 159, 161, 162
Ιλαρίων, επίσκοπος Ιεροσιτειάς 130,
131, 133, 134
Ισμαήλ Τεπενελής 143
Ιωαννίκιος, Νικαίας 152
Ιωακείμ, Σκοπίων 152
Ιωακείμ Γ΄ πατριάρχης, 228, 244, 245
» Δ΄ πατριάρχης, 244

Κ

Καγιαλές Σπυρ. 265
Καδής 17
Καϊμακάμης 43, 141, 204
Καλαϊσάκης Γεώρ. 220
Καλαϊτζής Ιωάν. 116

- Καλλιατάκης Εμμ. 191
 Καλλιατάκη - Μερτικοπούλου Κ. 17, 26, 166, 169, 170, 176, 193, 210, 211, 230, 231
 Καλλίνικος Αγκιάλου 41, 97
 Καλλίνικος (Χούγιας) 41
 Καλλίνικος Αλεξανδρείας 146
 Καλησπέρης Μιχάλης 68
 Καμπιτογιάννης 300
 Κανονισμοί 18, 37, 52, 55
 Κανονισμοί :
 » Επιστάτου Δημογεροντίας (1864) 125, 190
 » ρύθμισης μισθοδοσίας 128, 288
 » εν Ηρακλείω Δημ. Σχολείων 177
 » εν Νεοχωρίω Ελ. Σχολής 186
 » Εφορείας Ελ. Σχ. Νεοχωρίου 187
- Κανονισμοί Γενικοί :
 » Περί των αναγκαίων προσόντων των εις την Αρχιερατείαν εκλεξιμών 296
 » Περί σχηματισμού Ι. Συνόδου 296
 » Περί του Μεικτού Συμβουλίου 296
 » Περί επιχορηγήσεων του Οικουμενικού Πατριάρχου 296
 » Περί προσδιορισθέντων μισθών των πατριαρχικών υπαλλήλων 296
 » Περί Μοναστηρίων 296
- Κανονισμοί Ειδικοί :
 » εσωτερικός Διοργανισμός Δημογεροντίας Κρήτης 96, 98, 297
 » δικαιωμάτων Δημογεροντίας 96, 297
 » της Χριστ. Ορφ. Τράπεζας 96, 98, 104, 297
 » των εις τας Επαρχίας διορισθέντων Επιστατών των Ορφανικών περιουσιών 106, 297
 » ακινήτου Ορφανικής περιουσίας 96, 109, 297
 » των εν Ηρακλείω της Κρήτης Σχολείων 111, 112, 288
 » Παρθεναγωγείου 111, 112, 298
 » Αλληλοδιδασκτικού Σχολείου 113
 » Ελληνικού Σχολείου 115
 » παλαιών χρεών 288, 301
 » περί διαλύσεως των εν Κρήτη Χριστ. Ορφ. Τραπεζών 298
- » των μεικτών δικαστηρίων και Δημογεροντιών 299
 » Μεικτών Διοικ. Συμβουλίων 299
 » Γενικής Συνελεύσεως 299
 » Νοσοκομείου - Νεκροταφείου 89, 116, 288
- Καπουτσίνιοι 37
 Καραθεοδωρής Αλέξ. 78, 213, 260
 Καραβανάδες 301
 Καρέλης Μαν. 289
 Καστρινογιαννάκης Τιμόθεος 78, 228, 285
 Καταπότης Μιχάλης 263
 Κατεχάκης Αποστ. 200, 300
 Κατρούγκαλος 22
 Καυαλάκης Ζαχαρίας 26
 Κελαϊδής Παρθένιος 168, 226, 228
 Κεφαλικός φόρος 34
 Κ.Κ.Α.Π. 26
 Κληρονομικό δίκαιο 85
 Κοζυράκης Κ. 191
 Κοιλιαράκης Μ. 206
 Κοινωνική απορύθμιση 32
 Κοινωνική διοίκηση 14, 15, 22, 23, 29, 30, 34, 35, 45, 64, 65, 67, 68, 69, 70, 73, 75, 84, 85, 88, 267, 301
 Κοινωνική πολιτική 17, 29, 30, 34, 35, 64, 65, 67, 68, 69, 70
 Κοινωνική συνοχή 20, 31, 32, 34
 Κοινωνικό πρόβλημα 32
 Κοινωνικό κίνημα 32
 Κοινωνικός έλεγχος 32, 64
 Κοινοφελές Ταμείο 186, 169, 170, 222, 224
 Κοκκίνης Δημήτριος 254
 Κοκκίνης Δ. Εμμ. 271, 276, 302
 Κονταξάκη Ελισάβετ 60, 65
 Κοντιάδης 22
 Κορακάκης ή Κόρακας Μιχάλης 42, 65, 69, 70, 71, 140, 141, 144, 147, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 203, 204, 276, 300
 Κόρακας Αριστοτέλης 276, 277, 302
 Κοράνιο 33, 34
 Κούνδουρος Μανούσος 93, 259, 260, 302
 Κουρμούλης Γεώρ. 195
 Κουρμούλης Λεωνίδας 42, 71, 77, 89, 97, 124, 136, 140, 141, 193, 194,

195, 196, 199, 200, 202, 203,
204, 205
Κουρμούλης Μιχάλης 68, 70, 71,
Κράτος πρόνοιας 32, 33
Κρητική Πολιτεία 14, 15, 20, 22, 26,
40, 303
Κρητική Χωροφυλακή 19
Κρητικό Ζήτημα 18, 20, 22, 23, 47
Κριάρης Αριστ. 256
Κριμαϊκός πόλεμος 17, 49, 241
Κρητικός Κώδιξ 1879-1893, 219, 220,
301

Λ

Λευκόχερος Αβραάμ 191, 220
Λέπρα 247

Μ

Μακράκης Ιωάννης 249
Μαντζουρανάκης Μ. (Καπράκης) 199
Ματζαπετάκης Στυλ. Ματζαπέτας 195,
196, 198, 199, 200, 201
Ματζαπετάκης Αντ. 80
Μαρκόπουλος Στ. 110, 124, 134, 135,
157, 138
Ματθεουδάκης Π. Λεωνίδα 110
Μαυρογένης 18
Μειμαράκης Κων. 124
Μεγάλες Δυνάμεις 15, 17, 20, 22, 27,
40, 48
Μελέτιος ο Σηλυβρίας 46
Μελέτιος Χερρονήσου 130, 131, 133
134,
Μελέτιος, Πρωτοσύγκελος 126
Μελέτιος, Πέτρας 130, 131, 134, 137
190, 191,
Μελέτιος Κρήτης 185
Μελτζλίσι κεπίρι εγιαλέτ 93
Μεζιτιτιέ 215
Μετζίτ πασάς 217
Μεχκεμέ 64, 99
Μεχμέτ Εμίν πασάς 57, 60
Μηλιάδης Εμμ. 124
Μητροπολιτικό Ζήτημα Κρήτης 285,
303
Μητροπολίτης Πέτρας και Χερρονή-
σου Νεκτάριος 15
Μητσοτάκης Κων. 256
Μιλλέτ 49
Μίρι (δημόσιες περιουσίες) 230

Μιχελιδάκης Αντ. 256
Μοναστηριακό Ζήτημα 38, 143
Μοσχάτος Αντ. καθηγητής 140
Μοσχοβίτης Ι. Δ. 110
Μουδύρης 141, 204
Μουλά εφένδης 63
Μουλαζίμης 204
Μουρέλος Ι.Δ. 24, 260, 263, 289, 280,
Μουσταφά (Ναϊλή) πασάς 56, 57,
163, 164
Μπουτσουνάρια 60
Μωχάμετ Ααλη 166, 169

Ν

Νανάκης Ανδ. 32, 146, 227, 228, 287
Νέος Οργανισμός Κρήτης 20
Νικολαΐδης Δ. 24, 51, 52, 53,
Νικολαΐδης Στ. 52, 111, 146, 210, 245
Νικολετάκης Καλλίνικος 73
Νόμος περί παιδείας 212
Νταλάκης Ναζίφης 116

Ξ

Ξηρουδάκης Ευμένιος 287, 288

Ο

Οικογενειακό δίκαιο 85
Οθωμανικό δίκαιο 22, 39, 45, 95
Οθωμανικοί Κώδικες 24
Ομέρ πασάς 165
Οργανικός Νόμος 14, 19, 38, 46, 64,
162, 166, 167, 172, 211, 219,
263, 299, 300
Οργανισμός Κρήτης (Νέος) 259, 261,
263, 300, 302
Ορφανική Τράπεζα 75, 76, 98, 168,
222, 224, 234, 235, 236
Οσμάν Εφένδης 170

Π

Παπαϊωάννου Απόστ. 15, 24, 144, 163,
164
Παπαδάκης Αντ. (Καμπάνης) 67, 70,
79, 80
Παπαδοπετράκης Γρηγ. 58,
Παπαμανουσάκης Στρ. 28, 257
Παπαχατζάκης 200
Πανταζής Σπυρίδων 16
Πατεράκη Άννα 199

Πατερράκης Γεώργιος 26, 68, 144,
147, 161, 173, 179, 195, 257
Πατερράκη Ευαγγελία 252, 253, 254
Πεπονάκης Εμμανουήλ 26,
Περάκης Μάνος 26, 216, 217, 222,
223, 224, 232, 240,
Περίδης Παρθένιος 226, 227, 228,
Πενθερουδάκης Ιωάννης 209
Πετεινάκης Μεχμέτ Λατήφ 220
Πιστωτικό Ζήτημα 222
Πλατάκης Ελευθ. 57
Πλουμίδης 221, 237, 301
Πρεβελάκης Ελευθ. 211, 258,
Προνομακό Ζήτημα 241, 243, 246,
297
Σ
Σάββας, Δημ. 15,
Σάββα πασάς 213
Σακελλαρίου Μαριγούλα 6
Σάκκουλα (εκδόσεις), 33
Σαλίχ Βακίμ (Γ. Διοικ. Κρήτης) 57
Σαρντίνσκης Νικολάκης 213, 218, 257
Σεραφίνος 38
Σερσεμπίλια 61
Σέργιος Ιωάννης 86
Σημανδηράκη Ζαχαρ. 267, 270, 275
Σκουντής 203
Σκουλάς Α.Εμμ. 144, 163, 164
Σκαλτσούνης Ι. 260, 266
Σπανός Αλέξιος 64
Σταυράκης Νικ. 24, 41, 43, 44, 57,
215, 218, 219, 234, 238, 240,
Σταυριανίδης Οδυσ. 201, 202, 205,
208, 209
Σταυρινίδης Νικ. 24, 57, 58, 59, 60, 65,
68, 69, 70, 194, 202, 244,
Στρατιδάκης Ζαχαρίας 26, 65
Στρατηγάκης Γεράσιμος 227
Συλαμιανάκης Γεώργ. 74
Συνέδριο Βερολίνου 19
Συνθήκη Παρισίων (1856) 17, 39, 49, 51
Συνθήκη Αγίου Στεφάνου 19
Σφακιανάκης Αμβρόσιος, Ιεροσητείας
253
Σφακιανάκης Δρ. 191
Σφακιανάκης Κ. Ιωάννης 248
Σωφρόνιος, επισκ. Αμασειάς 146
Σωφρόνιος επισκ. Άρτης 146
P
Ραγιάς 17, 37

Ραφαήλ Μάριος 30
Ρεμζή Εφένδης 61
Ροδάμανθος (εφημερίδα) 57

T
T.A.H. 24
Τάλως 28, 29
Ταζεδάκης Παναγιώτης 220
Τάντουλος Πέτρος 77
Τανζιμάτ 17, 56
Τζεβάτ πασάς 258
Τιμόθεος Κρήτης 285
Τιμόθεος, Χερρονήσου 185
Τζιτζάκης Γιάννης 194, 195, 196
Τοπλού μονή 269
Τρικούπης Χαρ. 210
Τσιριντάνης Ν. 23, 58
Τσουδερός Εμμ. 262
Τσουδερός Ιωάννης 248
Τωμαδάκης Ν. 67, 263

Φ
Φαράκλας Π. Χρ. 54
Φερμάνι 61, 62, 63, 64, 84
Φεβζή Ομέρ πασάς 169
Φουρναράκης Κ. Γ. 95, 221, 301
Φωτιάδης Ιωάννης 52, 213, 214, 215,
217, 218, 225, 229, 231, 232,
239, 240, 248,

X
Χαλέπας (Σύμβαση) 14, 19, 20, 210,
211, 212, 214, 216, 219, 231,
234, 256, 257, 300, 301
Χανιωτάκης Μιχαήλ 110
Χατζή Ζαχαριάδης 194, 198
Χάττι Σερίφ 295
Χάττι Χουμαγιούν 17, 18, 19, 22, 26,
39, 45, 48, 51, 56, 58, 72, 295
Χατζή-Μιχάλης Γιάνναρης 58, 300
Χαΐνης 35
Χαλικούτης 36
Χαριτάκης Κ. 68
Χριστάκης Γιάννης 44, 287, 289,
Χλαπουτάκης Μελέτιος 253, 255
Χ.Δ.Α. 80
Χ.Δ.Η. 80

Ψ
Ψιλάκης Β. 24, 57, 58, 59, 60, 61, 62,
64, 143, 194, 200, 203, 205, 214

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΠΗΓΕΣ

1. ΑΡΧΕΙΑ (Ανέκδοτο αρχειακό υλικό)
2. ΓΕΝΙΚΑ ΕΡΓΑ (Ιστορίες, Ιστορικές σειρές, Επετηρίδες, Εγκυκλοπ.Λεξικά, Οδηγοί αρχείων)
3. ΑΥΤΟΤΕΛΗ - Ελληνόγλωσσα έργα
4. ΑΥΤΟΤΕΛΗ - Ξενόγλωσσα έργα
5. Ο ΤΥΠΟΣ (Εφημερίδες, περιοδικά, φυλλάδια, κλπ. έντυπα)
6. ΑΛΛΕΣ ΠΗΓΕΣ (Μελέτες, μεταγενέστερα έργα)
7. ΨΗΦΙΑΚΟΣ ΧΩΡΟΣ (Ψηφιακές συλλογές, Ηλεκτρονικές βιβλιοθήκες, Ψηφιακοί τόποι)

1. ΑΡΧΕΙΑ (Ανέκδοτο αρχειακό υλικό)

ΑΡΧΕΙΑ

1. **Foreign Office, Embassy and Consular Archives**, Turkey, series 195, Crete, Canea (1878-89), Κέντρο Ερεύνης της Ιστορίας του Νεωτέρου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών.
2. **Foreign Office, General Correspondence**, Turkey, series 78, Crete, Canea (1870, 1884), Κέντρο Ερεύνης της Ιστορίας του Νεωτέρου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών.
3. **Ministere des Affaires Etrangeres, Archive Diplomatiques, Correspondance Commerciale des Consuls**, La Canee (1834-1901), Βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου Κρήτης και Κέντρο Ερεύνης της Ιστορίας του Νεωτέρου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών.
4. **Ministere des Affaires Etrangeres, Archives Diplomatiques, Correspondance Politique des Consuls**, Turquie, La Canee (1878-89), Κέντρο Ερεύνης της Ιστορίας του Νεωτέρου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών.
5. **Αρχείο Μιτσοτάκι Ι.** (1880-95), Ιστορικό Μουσείο Κρήτης.
6. **Αρχείο Μοάτσου Ερρίκου**, Βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου Κρήτης.
7. **Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών της Ελλάδος, Προξενική Αλληλογραφία από την Κρήτη** (1878-89), Υπουργείον Εξωτερικών της Ελλάδας.
8. **Γεννάδειος Βιβλιοθήκη**, Προϋπολογισμός των Εσόδων και Εξόδων της Νομαρχίας Κρήτης διά την Χρήσιν 1295 από 1ης Μαρτίου 1879-1ης Μαρτίου 1880, Αρχείο Στέφανου Δραγούμη, φάκελος 99, υποφάκελοι 1, 2, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη.
9. **Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών**, Συνοπτική Έκθεσις των Δημοσίων Οικονομικών Κρήτης, Χανιά, 17.3.1895, Αρχείο Καραθεοδωρή, φάκελος 1724.
10. **Ιστορικό Μουσείο Κρήτης**, Ιστορικό Αρχείο, Ηράκλειο.

1. ΕΓΓΡΑΦΑ ΑΔΗΜΟΣΙΕΥΤΑ

Α' Αγγλία

1. *Public Record Office (PRO), Foreign Office (FO), Λονδίνο.*

a'. FO 32 (General Correspondence, Greece): ττ. 394-396 (1869), 402-409 (1870), 417-419 (1871), 426-428 (1872), 436, 437 (1873), 446-448 (1874), 455-457 (1875), 464-467(1876), 477-480 (1877).

β'. FO 78 (General Correspondence, Turkey): ττ. 1987, 1988 (1867), 2049 (1868), 2102 (1869), 2149 (1870), 2194 (1871), 2227, 2240 (1872), 2281, 2299 (1873), 2340, 2355 (1874), 2400, 2418 (1875), 2491, 2513 (1876), 2614, 2615, 2647 (1877).

γ'. FO 195 (Embassy and Consular Archives, Turkey): ττ. 1078 (1875-1876), 1146 (1877).

δ'. FO 363 (Tenterden Papers): τ. 3 (1873-1882).

ε'. FO 364 (W. White Papers): ττ. 1 (1857-1890), 7 (1857-1886), 8 (1851-1888).

στ'. FO 421 (Confidential Print, South-Eastern Europe): ττ. 24 (1867), 25 (1867-1868), 26 (1868).

Τμήμα του παραπάνω υλικού του PRO βλ. σέ μικροταινίες στο KEINE.

2. British Library (BL), Λονδίνο.

Layard Papers: Add Mss 38934 (Memoirs), 38935 (Memoirs on Embassy to Turkey, 1877 June-Dec), 38939 (Letters from Layard, 1877-1888), 39031 (General Correspondence, Jan.-Feb. 1880), 39130 (Letterbooks of Private or Semi-Official Correspondence, Apr. 1877 - Nov. 1878).

3. Hatfield House, Hatfield, Hertfordshire.

Salisbury Papers: Class A (Foreign Office, Private Correspondence), ττ. 3 (Anglo Turkish Convention, 1878), 10 (Greece etc., 1878-1880), 16 (From Turkey, 1878).

Β' Αμερική

Washington National Archives (WNA), State Department (SD), Washington.

SD/T190/2: Consular Despatches, Canea, 1858-1874.

Βλ. το υλικό αυτό σε μικροταινία στο KEINE.

Γ' Γαλλία

Archives du Ministere des Affaires Etrangeres, Παρίσι,

α'. Correspondance Consulaire et Commerciale/LaCanee, ττ. 28-29 (1861-1880).

β'. Correspondance Politique / Grece, ττ. 94-105 (1868-1877).

γ'. Correspondance Politique des Consuls /Turquie, La Canbe, ττ.7-8 (1868-1877).

Βλ. το υλικό αυτό σε μικροταινίες στο KEINE.

Δ' Ελλάδα

1. Αρχείο της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος, Αθήνα.

Αρχείο της Κεντρικής επί των Κρητών Επιτροπής, 1867-1877.

2. Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών, Αθήνα.

α'. Κεντρική Υπηρεσία: Πολιτική αλληλογραφία με Γενικό Προξενείο Χανίων, υποπροξενεία Ηρακλείου και Ρεθύμνου, και πρεσβείες Ευρώπης και Κωνσταντινούπολης (1868-1877).

β'. Κρητικόν (Προξενικά Κρήτης): Πολιτική αλληλογραφία Γενικού Προξενείου Χανίων και υποπροξενείων Ηρακλείου και Ρεθύμνου με Υπουργείο Εξωτερικών,

Πρεσβεία Κωνσταντινούπολης, Γενική Διοίκηση Κρήτης, Υπουργείο Ναυτικών κ.τ.λ. (1868-1877).

3. Βιβλιοθήκη της Βουλής, Αθήνα.

Αρχείο Μ. Ρενιέρη, 1869-1877.

4. Γενικά Αρχεία του Κράτους, (Γ.Α.Κ.) Αθήνα.

α'. Αρχείο Ε. Αντωνιάδη, 1786-1882.

β'. Αρχείο Λεωνίδα Γεωργιάδη –(Λογίου), 1826-1885. φακ. 241-2, της Συλλογής Γιάννη Βλαχογιάννη.

γ'. Αρχείο Π. Κορωναίου, 1866-1891.

δ'. Αρχείο Γ. Τσόντου Βάρδα, 1867-1912.

ε'. Αρχείο της εν Ερμούπολει Επιτροπής των Κρητών, 1866-1868.

5. Ιστορικών Αρχείων Κρήτης, Χανιά.

α'. Αρχείο Ελληνικού Προξενείου Χανίων, φακ. Α'-Γ' (1834-1887).

β'. Αρχείο Ρωσικού Προξενείου Χανίων, Ιστορικά, φακ. Δ' (1868-1872), φακ. Ε' (1873-1880).

γ'. Αρχείο Κ. Αργυροπούλου, Αλληλογραφία, απομνημονεύματα (1877-1897).

δ'. Αρχείο Β. Ε. Γεωργιάδη, «Κρητικά Απομνημονεύματα και ιστορικά μελέται 38 συνεχών ετών, ήτοι από 16 Αυγούστου 1866 μέχρι τέλους Δεκεμβρίου 1904».

ε'. Αρχείο Ζυμβρακάκη Ιω.. Ιδιωτική αλληλογραφία, έντυπα (1856-1890).

στ'. Αρχείο Ησυχάκη. Α.Μ. Πολιτική αλληλογραφία, φακ. 41 (1876-1877).

ζ'. Αρχείο Κελαϊδή. Π. Πολιτική αλληλογραφία, τ. Α' (1866 1877).

η'. Αρχείο Κριάρη. Κ. Π. Έγγραφα, απομνημονεύματα, κατάστιχα (1870-1879).

θ'. Αρχείο Παπαδάκη. Α. Ν. Αλληλογραφία.

ι'. Αρχείο Χατζή Μιχάλη Γιάνναρη, τ. Β', Αλληλογραφία (1869-1877).

ια'. « Αντίγραφον χειρογράφου ευρισκομένου εν τη εν Αιγύπτω βιβλιοθήκη του κ. Ιω. Τρικόγλου, γεγραμμένον διά χειρός του Εμμ. Λαμπρινάκη, διδασκάλου εν Ρεθύμνη, περί της επαναστάσεως του 1878».

6. Ιστορικών Μουσείων Κρήτης, Ηράκλειο.

Αρχείο Ρώσικου Υποπροξενείου Ηρακλείου (= αρχείο Ιω. Μιτσοτάκη), φακ. 1 α-γ ως 14 α-γ (1860-1877).

7. Κέντρον Ερεύνης Ιστορίας Νεωτέρου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα.

Αρχείο Αλ. Ραγκαβή (1809-1892), φάκ. 32, έγγραφα (1874-1880)· φάκ. 35, κώδικας (1874-1887)· φάκ. 36, τεύχος εκθέσεων (1876-1878).

8. Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο.

α'. Αρχείο Χριστιανικής Δημογεροντίας του Τμήματος Ηρακλείου, (Αρχεία Δημογεροντίας Κωδικός 2., Αρχεία Χριστιανικής Ορφανικής Τράπεζας Κωδικός 2.2, Αρχεία Τμηματικής Εφορείας Κωδικός 2.4).

β'. Βιβλιογραφικά δελτία, Σταυρινίδη Νικ., (ανέκδοτα) Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη Ηρακλείου.

9. Ιερά Μητρόπολη Πέτρας και Χερρονήσου, Νεάπολη Λασιθίου

Αρχείο Χριστιανικής Δημογεροντίας του Τμήματος Λασιθίου, φάκ. 1869-1898. (Αρχεία Χ. Δημογεροντίας - Αρχεία Τμηματικής Εφορείας).

10. Ιστορικό Αρχείο Δήμου Αρχανών.

2. ΓΕΝΙΚΑ ΕΡΓΑ (Ιστορίες, Ιστορικές σειρές, Επετηρίδες, Εγκυκλοπαίδειες, Λεξικά, Οδηγοί αρχείων)

1. Archives du Ministere des Affaires Etrangeres, *Etat Numerique des Fonds de la Correspondance Consulaire et Commerciale de 1793 a 1901*, Paris 1961.
Βιογραφικό Λεξικό Βοβολίνη.
2. *Dictionnaire de la Langue Francaise, abrege du Dictionnaire de Littre* (Beaujean A.), Librairie Generale Francaise 1990.
3. *Guide to the Contents of the Public Record Office, v. 2. State Paper and Departmental Records*, London 1963.
4. *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English.*
5. *The Encyclopaedia of Islam* (E. J. Brill), Leiden 1967.
6. *The New Cambridge Modern History*, τ. 11, Material Progress and World-Wide Problems: 1870-1898, Cambridge 1970.
7. *Αντιλεξικόν ή Ονομαστικόν της Νεοελληνικής* (Βοσταντζόγλου Θ.), εκδ Δομή, Αθήνα 1962.
8. **Βαλάκης, Π.**, Ιστορία της Κρήτης. *Εκ του τυπογραφείου Η πρόοδος*, Εν Χανίοις, 1904.
9. **Δετοράκης Θ.**, Ιστορία της Κρήτης, *Ηράκλειο 1990.*
10. **Δετοράκης, Θ.**, “*Η τουρκοκρατία στην Κρήτη (1669-1898)*”, *Κρήτη: Ιστορία και πολιτισμός. Κρήτη: ΤΕΔΚ Κρήτης 1988/ Βικελαία Βιβλιοθήκη, τόμ. Β’*, σελ. 332-436.
11. **Σητειακή Βιβλιογραφία 1713-1996**, εκδ **Δήμος Σητείας**, καταγραφή Κουτσωντάκης Γ. φιλόλογος, *Σητεία 1998*
12. **Δρανδάκη**, Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια.
13. **Λαρούς**, Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος, *Μπριτάννικα.*
14. **Ελεθερουδάκης**, Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν.
15. **Εκδοτική Αθηνών**, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους **ττ, 1-16**
16. **ΙΕΕ ΙΒ’**: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμοι 16. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1970-2000 (τόμος ΙΒ’: Ελληνική Επανάσταση).
17. **Επετηρίς Ιεράς Μητροπόλεως Πέτρας 1956-1976**, Νεάπολις Κρήτης, 1976.
18. **Επετηρίς Ιεράς Μητροπόλεως Πέτρας και Χερρονήσου 2010**, Νεάπολις Κρήτης
19. **Εταιρείας Κρητικών Ιστορικών Μελετών**, Η Τελευταία Φάση του Κρητικού Ζητήματος, Συλλογικός τόμος, έκδοση ΕΚΙΜ, επιμέλεια: Δετοράκης Θ.- Καλοκαιρινός Α., *Ηράκλειο 2001.*
20. **Γιοβάννης**, Επίτομον Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης, Αθήνα, 1969.
21. **Καρολίδης, Π.**, Σύγχρονος ιστορία των Ελλήνων και των λοιπών λαών της Ανατολής, από 1821 μέχρι 1921, *ττ. 7, Αθήνα 1922-1929.*

22. **Κόκκινος, Διον.**, Η ελληνική Επανάσταση, τ. I-XII, Αθήνα 1956-1960.
23. **Κολοκοτρώνης, Β.**, Οδηγός διπλωματικός και προξενικός συνταχθείς κατ' εντολήν του Υπουργείου των Εξωτερικών, Αθήνα, 1911.
24. **Κριάρης, Π.**, Ιστορία της Κρήτης, τ.1-3, Αθήνα 1930-37.
25. **Κριάρης, Παναγ.**, Ιστορία της Κρήτης από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του τέλους της επαναστάσεως του 1866, εν Χανίοις 1902.
26. **Λέφας, Χ.Β.**, Ιστορία της Εκπαιδεύσεως, εν Αθήναις, 1942, εκδ. ΟΕΔΒ.
27. **Μαρκεζίνης, Σπ.**, Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος (1828-1964), τ. 4.
28. **Μουρέλλος, Δ. Ι.**, Η Ιστορία της Κρήτης, τ. 1-3, έκδ. α', Ηράκλειο 1931-1934, έκδ.β', Ηράκλειο 1950.
29. **Μουρέλλος, Δ. Ι.**, Κρητικά βιογραφία. Συμβολή εις την ιστορίαν των επαναστασεων 1821-1897, εν Αθήναις 1931.
30. **Μουσείο Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αθηνών**, «Μητρών των φοιτητών του εν Αθήναις Βασιλικού Πανεπιστημίου Όθωνος, 1837-1866/1867».
31. **Νομαρχία Ηρακλείου**, Το Ηράκλειον και ο Νομός του, Ηράκλειον 1971.
32. **Ξανθουδίδης, Στ.**, Επίτομος Ιστορία της Κρήτης από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς, Αθήνα 1909.
33. **Ξανθουδίδης, Στ.**, Χάνδαξ - Ηράκλειον. Ιστορικά σημειώματα, επιμέλεια και συμπληρώσεις Στ. Αλεξίου, Ηράκλειο 1964.
34. **Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό.**
35. **Παπαδοπετράκης, Γρηγ.**, Ιστορία των Σφακιών, ήτοι μέρος της Κρητικής Ιστορίας, εν Αθήναις 1888 (φωτοτυπική επανέκδοση, Αθήνα 1971).
36. **Σβορώνος, Ν.**, (Histoire de la Grece Moderne, Paris 1972) Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας. (Μτφρ Ασδραχά Αικατερίνη). Βιβλιογραφικός Οδηγός Σπύρου Ι. Ασδραχά, Ιστορική Βιβλιοθήκη, Θεμέλιο, ι' έκδοση.
37. **Σταυράκης, Ν.**, Στατιστική του πληθυσμού της Κρήτης μετά διαφόρων γεωγραφικών, ιστορικών, αρχαιολογικών, εκκλησιαστικών κ.λπ. ειδήσεων περί της νήσου, Αθήνησι 1890.
38. **Σταυρινίδης, Ν.**, Συμβολή εις την ιστορίαν των Σφακιών (1645-1770), ΚΧ 9, (1956) σ. 213-333.
39. **Σταυρινίδης, Ν.**, Τουρκοκρατία, άρθρο στο: Το Ηράκλειον και ο Νομός του, (συλλογικό έργο έκδ. Νομαρχίας Ηρακλείου) Ηράκλειον 1971.
40. **Τάλως**, Περιοδική έκδοση Ινστιτούτου Κρητικού Δικαίου, (1989-2010), Χανιά.
41. **Τοπική Ένωση Δήμων Κοινοτήτων Κρήτης (ΤΕΔΚ)**, «Κρήτη Ιστορία και πολιτισμός». ΤΕΔΚ Κρήτης Κρήτη 1988/ Βικελαία Βιβλιοθήκη, τόμ. Α'-Β'.
42. **Νομαρχία Λασιθίου**, Τουριστικός Οδηγός Λασιθίου. Άγιος Νικόλαος, 1976.
43. **Χουρμούζης, Βυζάντιος Μ.**, Κρητικά, Αθήναι 1842.
44. **Χρηστάκης, Γ.**, Βασικό Βιογραφικό Λεξικό Αγωνιστών (330-1898μ.Χ.) τ. Α-Β', Ηράκλειο 2009.

3. ΑΥΤΟΤΕΛΗ ελληνόγλωσσα έργα

1. **(Ιερατική Σχολή).** Η εν τη κατά την Επισκοπήν Λάμπης και Σφακίων Ιερά Μονή του Αγίου Πνεύματος Σχολή της Ιεράς και Σταυροπηγιακής Μονής του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου Πρέβελη ... εν Ρεθύμνη, 1899.
2. **[Βαρδίδης, Εμμ.]**, Συλλογή Κρητικών Επιστολών εις την εγχώριον διάλεκτον ή κάτοπτρον του δημοσίου των Χριστιανών της Κρήτης φρονήματος από του έτους 1868-1878, συλλεγείσα και εκδοθείσα υπό * *, Αθήνα, 1878.
3. **[Κριτοβουλίδης, Κυριακός]**, Φυλλάδα γιά τσοι Τούρκους της Κρήτης, γραμμένη από ένα Γέρω Κρητικό το 1858, χ.τ., χ.έ.
4. **[Τρικούπης, Χ.]**, Περί Χαριλάου Τρικούπη. Ανάλεκτα εκ δημοσιευμάτων (1862 - 1884), 16 τα τ., Αθήνα, 1907-1917.
5. **Allbaugh L-Soule G.**, Η Κρήτη : Υποδειγματική Έρευνα, Αθήνα, 1997.
6. **Coutourier, H.**, Η Κρήτη. Η θέσις αυτής εξ επόψεως του διεθνούς δικαίου (μτφρ. Τιμ. Βενιέρη), Ηράκλειο, 1911.
7. **Cuturier, Henri**, *La Crète. Sa situation au point de vue du droit international*, Paris 1900.
8. **Deringil, S.**, Η καλά προστατευόμενη επικράτεια. Ιδεολογία και νομιμοποίηση της εξουσίας στην Οθωμανική αυτοκρατορία (1876-1909), Αθήνα, 2003 (1998).
9. **Ortayli I.**, Ο Πιο Μακρύς Αιώνας της Αυτοκρατορίας. Ο Οθωμανικός 19ος Αιώνας. Η Πορεία προς τον Εκσυγχρονισμό, Αθήνα, 2004(1999).
10. **Pashley, R.**, Ταξίδια στην Κρήτη, (μτφρ.- επιμ. Δάφνη Γ. Γόντικα). Ηράκλειο, 1991.
11. **Simonelli, V.**, Κρήτη 1893. Οι περιηγητικές αναμνήσεις του Vittorio Simonelli, Ρέθυμνο, 1996.
12. **Turot, H.**, Η Κρητική Επανάσταση και ο ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897, Αθήνα, 1991.
13. **Αγγελάκης, Εμμ.**, Άγνωστοι ιστορικά σελίδες, ήτοι η ιστορία του εν Ψυχρώ Λασηθίου Κρήτης πρακτικού Τεχνικού Καμπανείου σχολείου. Εν Αθήναις, 1953.
14. **Αγγελάκης, Εμμ.**, Σητειακά, ήτοι συμβολή εις την ιστορίαν της Σητείας από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς. Αθήναι 1935-1949, τ. Α'-Β'.
15. **Αλεξάκης, Ιω.**, Η μονή της Ανωπόλεως, Αθήναι, 1957.
16. **Αναγνωστοπούλου, Σ.**, Μικρά Ασία, 19^{ος} αι. - 1919. Οι ελληνορθόδοξες κοινότητες. Από το Μιλλέτ των ρωμιών στο ελληνικό έθνος, Αθήνα, 1998.
17. **Αναστασάκης, Μ.**, Ιστορία της Κισσάμου επί Τουρκοκρατίας, Χανιά 1938.
18. **Ανδρουλάκης, Γ.**, Η εκπαίδευση στην Κρήτη κατά το α' τέταρτο του 19^{ου} αιώνα έως και τις αρχές του 20^{ου}. Νέα Κυδωνία Χανίων, 1990.
19. **Αντωνόπουλος, Εγγ.**, Αρχιμ., Η Ιερά Μονή Αγίας Τριάδος Αρετίου Μεραμπέλλου Κρήτης, Έκδοσις Ι. Μητροπόλεως Πέτρας, Νεάπολις (Κρήτης) 1997.
20. **Αντωνόπουλος, Εγγ.**, Ιερομ. Η Ιερά Μητρόπολις Πέτρας και οι Μονές της, Σύνομη ιστορική ανασκόπηση. Μεταπτυχιακή εργασία στη Θεολογική Σχολή Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσ/κης. Θεσ/κη, 1991.
21. **Αργυρόπουλος, Κων.**, Περί του λαου της νήσου Κρήτης. (Διατριβή αναγνωσθείσα εν τω φιλολογικώ συλλόγω «Βύρωνι», κατά την συνεδρίασιν της 15 Δεκ. 1874), Αθήνα, 1875.

22. **Ασπρέας, Γ.**, Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος, 1821-1921, ττ.3, έκδ.α', Αθήνα, 1922-1930.
23. **Βαλάκης, Π.**, Ιστορία της Κρήτης. *Εν Χανίοις*, 1904, εκ του τυπ. "Η πρόοδος".
24. **Βαρδάκης, Σπ.**, Συμβολή εις την Κρητικήν Ιστορίαν. Προπαρασκευή της τελευταίας Κρητικής επανάστασεως. *Ανέκδοτοι ιστορικά επιστολαί του Μ.Ρ. Κουνδούρου, προέδρου της Επιτροπής της Μεταπολιτεύσεως και της Γενικής Συνελεύσεως των Κρητών, εν Χανίοις*, 1902.
25. **Βενέρης, Τιμ.**, Το Αρκάδι διά μέσου των αιώνων, *Αθήναι*, 1938.
26. **Βενέτικος, Α.**, Ποίημα διά το Βακουφικόν Ζήτημα, *ποιηθέν υπό Αναγνώστου Βενετικού, Ηράκλειο*, 1884.
27. **Βενθόλος, Γ.**, Θεσμολόγιον Δημοτικής Εκπαιδεύσεως, τ. Β', *εν Αθήναις*, 1887.
28. **Βενιζέλος, Ελ.**, Η Κρητική Επανάστασις του 1889. *Παρουσιάσις-σχόλια Ι. Μαυλικάκη, Αθήνα*, 1971.
29. **Βεργόπουλος, Κ.**, Ο ανανεωμένος εθνισμός, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, «Εκδοτική Αθηνών» τ. ΙΔ'*.
30. **Βερναρδάκης, Α.**, Περί του εν Ελλάδι Εμπορίου, *Αθήνα*, 1990.
31. **Βιδαλάκης, Ανκ.**, Παρθένιος Περίδης ο Κρης, *Αθήνα*, 1970.
32. **Βλάχος, Ν.**, Το Ανατολικόν Ζήτημα, *Αθήνα*, 1956.
33. **Βουτιεριδής, Ηλ.**, Πολεμικόν Ημερολόγιον του Τάγματος Επίλεκτων Κρητών, *Αθήναι*, 1898.
34. **Βουτιεριδής, Η.**, Ημερολόγιον του Τάγματος των επιλέκτων Κρητών (1897), *Δήμου Αρχαίων, Ένωση Φιλολόγων Ν. Ηρακλείου* 1997.
35. **Βυβιλάκης, Εμμ.**, Έκθεσις της επί των σχολείων της Κρήτης επιτροπής του 1844, *εκ του τυπογραφείου «Ραδαμάνθυος», εν Αθήναις*, 1879.
36. **Γεδεών, Μανουήλ**, Πατριαρχικοί πίνακες, *Κωνσταντινούπολις*, 1890.
37. **Γέρο Θόδωρος Ασπρομάδαρος**, Τα παράπονα του Γέρο-Θόδωρου του Κρητικού, *Αθήνα* 1879, *ανατύπωση Ν. Καράβια, Αθήνα*, 1981.
38. **Γερομίχαλος, Α.**, Αι επί Τουρκοκρατίας Δημογεροντία. Η Δημογεροντία Ξάνθης, *Θεσσαλονίκη*, 1975.
39. **Γεωργίου, Η.**, Η πολιτική της Γαλλίας κατά τας εν Θεσσαλία, Ηπείρω, Μακεδονία και Κρήτη επαναστάσεις του 1877-1878, *Αθήνα*, 1969.
40. **Γιάνναρης, Α.**, Περί της καταστάσεως της εν Κρήτη γεωργίας και εμπορίας. Σύντομος και πρακτική μελέτη, *Χανιά*, 1906.
41. **Γιάνναρης, Αντ.**, Η Δημόσια Παιδεία αρχαιότεν μέχρι σήμερα, *εκδ. Στυλ. Πετράκη, εν Χανίοις*, 1908.
42. **Γιανουλόπουλος, Γ.**, «Η ευγενής μας τύφλωσις...». Εξωτερική πολιτική και «εθνικά θέματα» από την ήττα του 1897 έως την Μικρασιατική Καταστροφή, *Αθήνα*, 1999.
43. **Γοντικάκης, Σ.**, Η Παιδεία στην Κρήτη (1878-89), *Ηράκλειο*, 1992.
44. **Γώγος, Γρ.** *Ιεροδ. Στοιχειώδης διδασκαλία, Κων/πολις* 1859.
45. **Δαμάλας, Νικ.**, *Πρύτανης Εθν. Πανεπιστημίου*, Λόγος εκφωνηθείς κατά το μνημόσυνον του αηδήμου Α. Φ. Παπαδάκη, *Αριθ. καταλόγου Εθνικής Βιβλιοθήκης Β.Ε.Ι. 290. Αθήναι*, 1879.
46. **Δερμιτζάκης, Μ.**, Το παλιό Κάστρο απ' όσα θυμούμαι, τ.2, *Ηράκλειο* 1962-1966.
47. **Δερτιλής, Γ.**, Ατελέσφοροι ή τελεσφόροι. Φόροι και εξουσία στο νεοελληνικό κράτος, *Αθήνα*, 1993.
48. **Δετοράκης, Θ.**, Αντώνιος Τρυφίτσος, Γενικός αρχηγός Πεδιάδος (1828-1897), *έκδ. Δήμου Καστελλίου Πεδιάδος, Καστέλλι*, 1997.

49. **Δετοράκης, Μ.**, Γιατροί αγωνιστές των Κρητικών επαναστάσεων του ΙΘ΄ αιώνα, *Ηράκλειο, 1987.*
50. **Δημαράς, Αλ.**, Νεοελληνική εκπαίδευση, (Ιστορικό σχέδιασμα), (ανάτυπο από *Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος -Λαρούς*). *Αθήνα, 1966.*
51. **Δημαράς, Αλ.**, (επιμέλεια) Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (*Τεκμήρια ιστορίας*), τόμοι 2, *Αθήνα τ. Α' 1973, τ. Β' 1986(επανεκδόση).*
52. **Δημαράς, Κ. Θ.**, «Η ιδεολογική υποδομή του νέου ελληνικού κράτους. Η κληρονομιά των περασμένων, οι νέες πραγματικότητες, οι νέες ανάγκες», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. 13, Νεώτερος Ελληνισμός από 1833 ως 1881, Αθήνα 1977, σσ. 455-484.*
53. **Δημητριάδης, Β.**, Η Θεσσαλονίκη της παρακμής. Η Ελληνική Κοινότητα της Θεσσαλονίκης κατά τη δεκαετία του 1830 με βάση ένα Οθωμανικό κατάστιχο απογραφής του πληθυσμού, *Ηράκλειο, 1997.*
54. **Δημητριάδης, Β.**, Ο Κώδικας των Θυσιών : Ονόματα και Δημευμένες Περιουσίες των Χριστιανών Αγωνιστών της Ανατολικής Κρήτης κατά την Επανάσταση του 1821, *Ηράκλειο, 2003.*
55. **Δημοτάκης, Γ.**, Τα Χανιά στο πέρασμα του χρόνου, *Αθήνα, 1969.*
56. **Διοργανισμός των εν Κρήτη ιερών μονών σταυροπηγιακών τε και ενοριακών,** *τυπογρ. Ι. Α. Βρετού, εν Κωνσταντινουπόλει, 1871.*
57. **Δοντά, Δόμνα,** Greece and the Great Powers 1863-1875, *Θεσσαλονίκη 1966.*
58. **Δραγούμης, Στ.**, Ένωσις Κρητικών Υπόμνημα, *Αθήναι, 1909.*
59. **Δροσίνης, Γ.Χ. και Δ.Ε. Ηλιόπουλος** (έκδ.), *Επ. Δεληγιώργη, λόγοι πολιτικοί, 1863-1877, Αθήνα, 1880.*
60. **Έξαρχος, Ν.**, Η Κρήτη εν Ευρώπη. Υπόμνημα προς τους ευρωπαϊκούς λαούς, *εν Αθήναις, 1890.*
61. **Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων,** Πράσινο Βιβλίο για την Ευρωπαϊκή Κοινωνική Πολιτική - Επιλογές για την Ένωση, Γενική Διεύθυνση Απασχόλησης, Εργασιακών Σχέσεων και Κοινωνικών Υποθέσεων, Υπηρεσία Επισήμων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, *Λουξεμβούργο, 1994.*
62. **Ευαγγελίδης, Τρ.**, Η παιδεία επί τουρκοκρατίας, *τ. Α' - Β', Αθήναι, 1936.*
63. **Ευαγγελίδης, Τρ.**, Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας (*Ελληνικά σχολεία από της Αλώσεως μέχρι του Καποδιστρίου*), *Αθήναι, 1935.*
64. **Ευαγγελίδης, Τρ.**, Τα μετά τον Όθωνα, ήτοι Ιστορία της Μεσοβασιλείας και της Βασιλείας Γεωργίου του Α' (1862-1898), *Αθήνα, 1898.*
65. **Ευρωπαϊκή Επιτροπή,** *Λευκό Βιβλίο-Ευρωπαϊκή Κοινωνική Πολιτική, Υπηρεσία Επισήμων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Λουξεμβούργο, 1996.*
66. **Ζαμπέλιου, Κριτοβουλίδου,** Ιστορία των Επαναστάσεων της Κρήτης Συμπληρωθείσα υπό Ιωάννου Δ. Κονδυλάκη, *Αθήνα, 1971.*
67. **Ζενάπ Ισματ Ρασέντ,** Η Κρήτη υπό την Αιγυπτιακήν Εξουσίαν 1830-1840, *Ηράκλειο, 1978.*
68. **Ζινευράκη -Λεκανίδου Μαρίνα,** Εκ του αρχείου Ιωσήφ Γ. Λεκανίδου· Άλληλογραφία της απελευθερωτικής επαναστάσεως της Κρήτης, 1895-1898, *Χανιά, 1954.*
69. **Ημερολόγιον Μεγ. Ελλάδος,** *Η Μεγάλη του Γένους Σχολή, σ. 43. Γενικά τινά περί παιδείας επί τουρκοκρατίας, (1924).*
70. **Θωμόπουλος, Σωζ.,** Η περί τύπου και δημοσιογραφίας ελληνική βιβλιογραφία. *Αυτοτελείς εκδόσεις (1831-1967), Αθήνα, 1967.*
71. **Ιατρίδης, Δ.,** Σχεδιασμός Κοινωνικής Πολιτικής, Gutenberg, *Αθήνα 1990.*

72. **Ισηγόνης, Α.**, Ιστορία της Παιδείας, 2η έκδ., *Αθήνα, 1964.*
73. **Καλαϊσάκης, Γ.**, Ο Θησαυρός των ελαιώνων της Κρήτης, *Χανιά, 1912.*
74. **Καλλιατάκη-Μερτικοπούλου, Κ.**, Ελληνικός Αλυτρωτισμός και Οθωμανικές μεταρρυθμίσεις. Η περίπτωση της Κρήτης (1868-1877), *εκδ. Εστία, Αθήνα, 1988.*
75. **Καλλιατάκη-Μερτικοπούλου, Κ.**, Η εσωτερική κατάσταση στην Κρήτη (1868-1877), *διδακτορική διατριβή, Αθήνα, 1984.*
76. **Καλλίφρων**, Εκπαιδευτικά, *Κων/λις, 1867.*
77. **Καλομενόπουλος, Ν.**, Κρητικά, ήτοι τοπογραφία και οδοιπορικά της νήσου Κρήτης, *Αθήνα, 1894.*
78. **Κανάκης, Ι.**, Η εσωτερική οργάνωση και λειτουργία του νεοελληνικού δημοτικού Σχολείου, από την Αλληλοδιδασκτική ως την επικράτηση του Νέοεσβαρτιανισμού. *Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα, 1995.*
79. **Κανονισμός** των κατά το Τμήμα Ηρακλείου Κρήτης ιδρυθέντων Δημοτικών Σχολείων, *Αρχείο Χριστιανικής Δημογεροντίας Ηρακλείου Κ.Α. 2.4, φακ. 1, έγγραφο 99, αρ. π.1511/διεκ. 883.*
80. **Κασσιμάτης, Π.Γ.**, Ιστορική επισκόπησης της εν Κρήτη εκπαίδευσως. Ιστορία των σχολείων της Κρήτης, *Αθήναι, 1953.*
81. **Κελαϊδής, Σταύρος**, Ο Παρθένιος Γ. Κελαϊδής και η πολιτική αυτού αλληλογραφία (1854-1904), *Χανιά, 1930.*
82. **Κλώντζας, Ευθ.**, *Αρχιμ.*, Ιερά Μονή Παναγίας Κουφής Πέτρας, *Νεάπολις, 1997.*
83. **Κοζύρης, Ηλ. Μιχ.**, Λασιίθι, αγώνες και θυσίες αιώνων, «Η Κριτσωτοπούλα», *Αθήναι, 1969.*
84. **Κοκκώνης, Ι.**, Εγχειρίδιον ή οδηγός της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου νέος, *έκδ. γ', τύποις Σ. Βλαστού, Εν Αθήναις, 1850.*
85. **Κοκκώνης, Ι.**, Εγχειρίδιον περί δημοτικής εκπαίδευσως και μεθόδων διδακτικών συνδιδασκτικής και μικτής και περί νηπιακών σχολείων, *Αθήναι, 1863.*
86. **Κονδυλάκης, Ι.**, Ιστορία και γεωγραφία της Κρήτης, *έκδ. δ', Αθήνα, 1903.*
87. **Κοντιάδης, Ι.Ξεν.**, *Η Κοινωνική Διοίκηση στην Ελλάδα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1997.*
88. **Κούνδουρος, Μ.Ρ.**, Ημερολόγιον. Ιστορικά και διπλωματικοί αποκαλύψεις. Η απελευθερωτική επανάσταση της Κρήτης και η αρμοστέια αυτής, *Αθήναι, 1921.*
89. **Κούνδουρος, Μ.Ρ.**, Υπόμνημα των Χριστιανών της Κρήτης, υποβληθέν εις τας ευρωπαϊκάς κυβερνήσεις υπό του συναθροισθέντος λαού εν «Κλήμα» και «Κράπη», τη 3 και 10 Σεπτεμβρίου 1895, συνταχθέν υπό Μ.Ρ.Κ., *εν Αθήναις, 1895.*
90. **Κουσουρελάκης, Ν.**, Κώδικες της Κρητικής Πολιτείας, *I-II, Χανιά, 1902.*
91. **Κρεμμυδάς, Β.**, Οι σαπουνοποιίες της Κρήτης στο 18^ο Αιώνα, *Αθήνα, 1974.*
92. **Κρέμος, Γ.Π.**, Νεωτάτη Γενική Ιστορία. *Ως τέταρτος τόμος συμπληρωματικός της Γενικής Ιστορίας του Α. Πολυζωίδου, Αθήνα, 1890.*
93. **Κρητική Βίβλος.** Εκδιδόμενη εκτάκτως, *εν Αθήναις, 1895.*
94. **Κρητική Πολιτεία**, Η εν Κρήτη Εκπαίδευσις, *Ανωτέρα Διεύθυνσις της παιδείας και της δικαιοσύνης, εν Χανίοις, 1904.*
95. **Κριάρης, Ι.**, Η Πρωτογενής παραγωγή εις την Κρήτην, *Αθήνα, 1975.*
96. **Κριάρης, Π.**, Ιστορία της Κρήτης (νέα) *από των αρχαιοτάτων μέχρι των καθ' ημάς χρόνων, 3 τ., Αθήνα, 1930-1935.*

97. **Κωνσταντινίδης, Ι.**, Η εκστρατεία του Ομέρ Πασά κατά του Λασιθίου (ιστορικών ποίημα), *Ερμούπολις Σύρου, 1868.*
98. **Κωφός, Ευ.**, Ο ελληνισμός στην περίοδο 1869-1881. Από το τέλος της κρητικής επανάστασης στην προσάρτηση της Θεσσαλίας, *Αθήνα, 1981.*
99. **Λαμπρινάκης Εμ.,** *Γεωγραφία της Κρήτης, δαπάνη του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Ρεθύμνης, Τύποις Εμμ. Καλαϊτζάκη, Ρέθυμνο, 1890.*
100. **Λάσκαρις, Μ.Θ.,** Το Ανατολικόν Ζήτημα 1800-1923, *Θεσσαλονίκη, 1948.*
101. **Λάσκαρις, Στ.,** Διπλωματική ιστορία της Ελλάδος, 1821-1914, *Αθήνα, 1947.*
102. **Λεκανίδης, Ιωσήφ,** Ημερολόγιον της απελευθερωτικής επανάστασης της Κρήτης 1895- 1898. Εκδοθέν υπό των τέκνων του, επιμέλεια Μαρίνας Ζι-νευράκη-Λεκανίδου, *Χανιά, 1963.*
103. **Λέφας, Χ. Β.,** Ιστορία της Εκπαιδύσεως, εκδ. *ΟΕΔΒ, εν Αθήναις, 1942.*
104. **Μάγερ, Κ.,** Ιστορία του ελληνικού τύπου, Α' (1790-1900), Β' Αθηναϊκά εφημερίδες 1901-1959, Γ' Εφημερίδες και περιοδικά, *Αθήνα, 1959-1960.*
105. **Μακράκη, Ιω.,** *Πρωτοπρ. εφημ. ενορίας Χρυσοπηγής, "Η Μεσκινιά του Μεγάλου Κάστρου", Ηράκλειο, 2006.*
106. **Μακράκη, Α.,** Ελευθέριος Βενιζέλος 1894-1910. Η διάπλαση ενός εθνικού ηγέτη, *Αθήνα, 2001.*
107. **Μαλανδράκη, Α.,** Μεταναστευτική κίνηση νομού Χανίων στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, μεταπτυχιακή εργασία, *Τομέας Νεώτερης και Σύγχρονης Ιστορίας τμήματος Ιστορίας - Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης.*
108. **Μαμαλάκης, Ι.,** Η Κρητική Επανάσταση του 1866-69, *Χανιά, 1983.*
109. **Μαμαλάκης, Ι.,** Ο Αγώνας του 1866-1869 για την Ένωση της Κρήτης. *Ι. Η Επιβολή της Ιδέας, Θεσσαλονίκη, 1942, ΙΙ. Περίοδος του Μουσταφά Πασά, Θεσσαλονίκη, 1947.*
110. **Μαμαλάκης, Ι.,** Ανέκδοτα ιστορικά έγγραφα ρίπτοντα φως εις το δράμα του Αρκαδίου, *Θεσσαλονίκη, 1947.*
111. **Μαμαλάκης, Ι.,** Η κρητική επανάσταση του 1866-1869, *Χανιά, 1983.*
112. **Μανωλικάκης, Ι.** (παρουσίαση-σχόλια), Ελευθερίου Κ. Βενιζέλου. Η Κρητική Επανάσταση του 1889. Ένα άγνωστο ιδιόγραφο κείμενο του εθνάρχου, *Αθήνα, 1971.*
113. **Μαρής, Αντ.,** Από την Αυτονομία στην Ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα. Το ιστορικό με επίσημα κείμενα, *Χανιά, 1977.*
114. **Μάρκογλου, Εμμ.,** Το ενδιαφέρον του αμερικανικού λαού δια την Κρητικήν Επανάστασιν 1866-69, *Αθήναι, 1970.*
115. **Ματζαπετάκης, Στυλ.,** Συμβολή εις την Ιστορίαν της Κρήτης κατά την επανάστασιν του 1878, *εν Ηρακλείω, 1904.*
116. **Μαυράκης, Γ.,** Ποιμενικά Δυτικής Κρήτης, *Χανιά, 1948.*
117. **Μοσχονάς, Α.,** Κώδιξ των Νόμων, Κανονισμών και Εγκυκλίων των διεπόντων την υπηρεσίαν και λειτουργίαν του **Κοινοφελούς Ταμείου Κρήτης** (μετά παραρτήματος των κατηγορημένων τοιούτων), *Χανιά, 1904.*
118. **Μοτάκης, Στ.,** (έκδ.) Συλλογή εγγράφων Ζαχαρία Πρακτικίδη, *Χανιά, 1963.*
119. **Μουρέλλος, Ιω.,** Ιστορία της Κρήτης, 2η έκδοση, *Ηράκλειο, 1950.*
120. **Μουταφτσιέβα, Β.,** Αγροτικές σχέσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (15^{ου}-16^{ου} αι.), *Αθήνα, 1990.*
121. **Μπαριτάκης, Βαγ.,** Ο Γουβιανός Λεωνίδα Χ' Γεωργιάδης ή Λόγιος 1832; - 1870, *Γούβες, 1994.*
122. **Μπελιά, Ε.,** Η εκπαίδευσις εις την Λακωνίαν και την Μεσσηνίαν κατά την Καποδιστριακήν περίοδον (1828-1832), *Αθήνα, 1970.*

123. **Μπέτσας, Γ.**, *Θεσμικές και λειτουργικές όψεις της εκπαίδευσης των ελληνορθοδόξων κοινοτήτων της οθωμανικής επικράτειας: από την έναρξη των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ έως την επανάσταση των Νεότουρκων*, Θεσσαλονίκη, 2005.
124. **Μυλωνογιαννάκης, Γ.**, *Η Επανάσταση του 1878 στην Κρήτη και η Σύμβαση της Χαλέπας*, Χανιά, 2002.
125. **Νανάκης, Α.**, *Εκκλησία, Γένος, Ελληνισμός*, εκδ. Τέρτιος, Κατερίνη, 1993.
126. **Νανάκης, Α.**, *Το Επισκοπικό ζήτημα 1880-1882 και η Εκκλησία της Κρήτης*, εκδ. Τέρτιος, Κατερίνη, 1992.
127. **Νανάκης, Α.**, *Εκκλησιαστικά Κρήτης (19^{ος}-20^{ος} αι.)*, εκδ. Κυριακίδη. Θεσσαλονίκη, 1997.
128. **Νικολαΐδης, Α.**, *Οθωμανικοί κώδικες, ήτοι συλλογή απάντων των νόμων της Οθωμ. Αυτοκρατορίας, διαταγμάτων, Κανονισμών, οδηγιών και εγκυκλίων... τ. Α', Β', Γ', εν Κωνσταντινουπόλει, 1890.1891.*
129. **Νιωτάκης, Ι.**, *Οικονομική Έρευνα της Κρήτης*, Ηράκλειο, 1958.
130. **Νόμος** «Περί Δημοτικών Σχολείων»(Ελλάδος) 6/18 Φεβρ.1834, Φ.Ε.Κ. 11, 3/15 Μαρ.1834.
131. **Νόμος** «Περί Παιδείας», *Γενικής Διοικήσεως Κρήτης*, εν Χανίοις 1889, τύποις Γεν. Διοικήσεως Κρήτης.
132. **Νόμος** «Περί Παιδείας», *Εφημ. «Κρήτη» της Γεν. Διοικήσεως Κρήτης*, φ. 603, εν Χανίοις 27 Ιουν.1881.
133. **Νουχάκης, Ι.**, *Κρητική χωρογραφία. Γεωγραφία, ιστορία, στατιστική πληθυσμού, αποστάσεων κ.τ.λ.*, Αθήνα, 1903.
134. **Ξανθόπουλος, Κ. Σ.**, *Πρώτη και Μέση Εκπαίδευσις περί ανατροφής και εκπαίδευσως των Κορασίων. Εν Αθήναις, 1873, εκ του τυπογραφείου Περρή.*
135. **Ξανθόπουλος, Κ.**, *Συνοπτική έκθεσις της πνευματικής αναπτύξεως των νεωτέρων Ελλήνων έκδοση Καραβία, εν Κωνσταντινουπόλει, 1880.*
136. **Ξανθουδίδης, Σ.**, *Ιστορία της Κρήτης*, εκδ. Κουλτούρα, Αθήνα, 1981.
137. **Ξηραδάκη, Κούλα**, *Από τα αρχεία του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Παρθεναγωγεία και δασκάλες υποδούλου ελληνισμού*, Αθήνα, 1972.
138. **Ξυριτάκης, Α.**, *Αντώνιος Μιχελιδάκης, ο βίος, η πολιτεία και το έργο ενός λησμονισμένου ευπατρίδη, έκδοση Δήμου Γαζίου, 2001.*
139. *Ο εν Αθήναις προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων Σύλλογος*. Έκθεσις των κατά το 1875 πεπραγμένων από της συστάσεως μέχρι τούδε. 17 Απρ. 1869, 31 Δεκ.1871. Αθήναι, 1876.
140. *Ο εν Αθήναις Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων*, Η δράσις του Συλλόγου κατά την εκατονταετίαν 1869-1969, Αθήναι, 1967.
141. **Οικονόμου, Π.**, *Η διοργάνωσις της εκπαίδευσως εν Κρήτη*, εν Αθήναις 1903.
142. **Παναγιωτάκης, Γ.**, *Η Κρήτη στις αρχές και τα τέλη του 20^{ου} αιώνα*, Κρήτη, 1998.
143. **Παναγιωτόπουλος, Β.**, *Πληθυσμός και οικισμοί της Πελοποννήσου 13^{ος}-18^{ος} αιώνας*, Αθήνα, 1987.
144. **Πανηγυράκης Στυλ.**, *Η επανάσταση του 1878 και η σύμβαση της Χαλέπας (3.10.1878)*, Χανιά, 1978, 4-13
145. **Πανταζίδης Ι.**, *Χρονικόν της πρώτης πεντηκονταετίας του Ελληνικού Πανεπιστημίου*, Αθήνα, 1889.
146. **Παπαδάκη, Α.**, *Η αλληλοδιδασκτική μέθοδος διδασκαλίας στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννινα, 1992.

147. **Παπαδάκης, Στυλ.**, Απομνημονεύματα της εν Κρήτη επανάστασεως του 1866 και τα κατ' αυτής διαδραματισθέντα μυστήρια. *Εκ του Τυπογραφείου Ραδαμάνθου. Αθήναι, 1870.*
148. **Παπαδάκης, Ι.**, Το Κοινωφελές Ταμείον ή η Γεωργική Τράπεζα Κρήτης, Χανιά, 1913.
149. **Παπαδάκης, Στ.**, Έκθεσις περί της εν Κρήτη καταστάσεως, εν Αθήναις, 1880.
150. **Παπαδάκης, Ι. Νικ.**, Η Εκκλησία Κρήτης, Επισκοπαί - Μοναί. α' απάσης της Κρήτης (περιληπτικώς,) β' Ιεράς και Σητείας (λεπτομερώς), τύποις «Εφεδρικού Αγώνος», Χανιά, 1936.
151. **Παπαδάκης, Ι. Νικ.**, Η Σητεία κατά τας Κρητικές επαναστάσεις (1896-1898), Απομνημονεύματα Νικ.Ι. Παπαδάκη, έκδ. Δήμου Σητείας, Σητεία, 2001.
152. **Παπαδάκης, Ι. Νικ.**, Ο Ιεροσητείας Αμβρόσιος, συμβολή εις την εκκλησιαστικήν και πολιτικήν ιστορίαν Ιεραπέτρου και Σητείας, τύποις «Εφεδρικού Αγώνος», Χανιά, 1936.
153. **Παπαδάκης, Π. Νικ.**, Ιεράπετρα, η νύμφη του Λυβικού, έκδοσις Δήμου Ιεράπετρας, 1982.
154. **Παπαδάκης, Π. Νικ.**, Σητεία, η πατρίδα του Μύσωνα και του Κορνάρου, έκδοσις Δήμου Σητείας, Σητεία, 1980.
155. **Παπαδάκης, Στ. Μ.**, Κρητικά σελίδες ή κρητικά απομνημονεύματα εξιστορούντα τα σημαντικότερα γεγονότα της Κρήτης καί τας κατά της εθνικής αυτής αποκαταστάσεως καταχθόνιους και υπούλους και μυστηριώδεις ενεργείας των πολεμίων... από του 1830 μέχρι σήμερα, Αθήνα, 1911.
156. **Παπαδάκης, Στ.**, Απομνημονεύματα της εν Κρήτη επανάστασεως του 1866 και τα κατ' αυτής διαδραματισθέντα μυστήρια, Αθήνα, 1870.
157. **Παπαδάκης, Στ.**, Νύξεις περί της αγγλικής εν Κρήτη πολιτικής, Αθήνα, 1880.
158. **Παπαδοπετράκης, Γρ.**, (Προηγούμενος), Ιστορία των Σφακιών, έκδ. α' 1888, έκδ. β', επανέκδοσις αφών Βαρδινογιάννη, Αθήνα, 1971.
159. **Παπαδόπουλος Στ.**, Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότης του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά το τελευταίο τέταρτο της Τουρκοκρατίας, Θεσσαλονίκη, 1970.
160. **Παπαϊωάννου Απ.**, Χριστιανική Δημογεροντία Λασιθίου, Συλλογικός τόμος, Νεάπολη – Ιωάννινα, 2000.
161. **Παπαϊωάννου Απ.**, Εμμανουήλ Αναγνώστου Βασιλείου Σκουλάς (1845-1866) ο πυρπολητής του Αρκαδίου, Ιωάννινα, 2003.
162. **Παπαϊωάννου Απ.**, Το Ιστορικό αρχείο της Χριστιανικής Δημογεροντίας Λασιθίου, Νεάπολη Κρήτης-Ιωάννινα, 2005.
163. **Παπαϊωάννου Απ.**, Μανόλης Σκουλάς (1845-1866), Ο πυρπολητής της Μονής Αρκαδίου (9 Νοεμβρίου 1866) Η πρώτη γραπτή μαρτυρία (21 Νοεμβρίου 1866) (Πολύπτυχο) 7 Νοεμβρίου 2011, Ανώγεια.
164. **Παπαϊωάννου Απ.**, Εκατόν πενήντα χρόνια (1861-2011) από την Ιταλική ενοποίηση - Η Ιταλική Παλιγγενεσία, Η πολιτική ενότητα της Ιταλίας (1861), Ιωάννινα 2011.
165. **Παπαμανουσάκης Στρ.**, Η ξενοκρατία στην Κρήτη, Αθήνα, 1979.
166. **Παπαντωνάκης Σ.Α.**, Κρητικά, ήτοι συλλογή α) Διπλωματικών εγγράφων της επαναστατικής Συνελεύσεως, της Συνελεύσεως των Κρητών, του Εκτελεστικού, των Ναυάρχων κ.λπ. β) Των Εγκυκλίων της Συνελεύσεως και του Εκτελεστικού μετά σημειώσεων ιστορικών, εν Χανίοις, 1901.

167. **Παπαντωνάκης, Γ.**, Η διπλωματική ιστορία της κρητικής επανάστασης του 1866, *Αθήνα, 1926.*
168. **Παπαντωνάκης, Γ.**, Σελίδες συγχρόνου ιστορίας. Το Κρητικόν Ζήτημα (από 1830-1912), *Εν Αθήναις, 1931.*
169. **Παπαστάθης, Χ.**, *Οι κανονισμοί των ορθοδόξων Ελληνικών κοινοτήτων του οθωμανικού κράτους και της διασποράς, Θεσσαλονίκη, 1984.*
170. **Παρλαμάς, Μεν.**, Το ημερολόγιο του Κωνσταντίνου Κοζύρη από την Κριτσά 1831-1845, *Εκδ. Ανδρ. Γ. Καλοκαιρινού, Ηράκλειο, 1947.*
171. **Πατεράκη Γ. Άννα** : Μαθιός Καμπιτάκης, Ο Καμπιτομαθιός (1765-1827) Συμβολή στην Ιστορία της οικογένειας Καμπιτάκη. *Ηράκλειο, 2009.*
172. **Πατεράκης, Γ.**, Η Ανώπολη και η περιοχή της, *εκδ. Πολιτιστικού Συλλόγου Ανάπολης, Ηράκλειο, 2002.*
173. **Πατεράκης, Γ.**, Ο Λόγιος, Δημ. Ι. Βαρούχας (1770-1811), *έκδ. Συλλόγου Μεσαριτών Ηρακλείου «Η Γόρτυς», Ηράκλειο, 1993.*
174. **Πατεράκης, Γ.**, : Καπετάν Μιχάλης Κουρμούλης - Κουρμούληδες και οι συναγωνιστές του, *έκδ. συλ. Μεσαριτών "Η Γόρτυς", Ηράκλειο, 1989.*
175. **Πατεράκης, Γ.**, : Καπετάν Μιχάλης Κουρμούλης, ο αρχιεπαναστάτης της Κρήτης του '21. *Ηράκλειο, 1989.*
176. **Πατεράκης, Γ.** : Η Παιδεία στην Κρήτη, κατά το Αρχείο της Χριστιανικής Δημογεροντίας Λασιθίου (1869-1898). *Ιωάννινα, 2002.* (Διδακτορική διατριβή).
177. **Πατεράκης, Γ.**, : Καπετάν Μιχάλης Κόρακας. *Εκδ. Κνωσός, Αθήνα, 1984.*
178. **Πεπονάκης, Μ.**, Εξισλαμισμοί και επανεκχριστιανισμοί στην Κρήτη (1645-1899), *Ρέθυμνο, 1997.*
179. **Περάκης, Μ.**, Το τέλος της Οθωμανικής Κρήτης. *Οι όροι κατάρρευσης του καθεστώτος της Χαλέπας (1878-89), Αθήνα, 2008.*
180. **Περάκης, Μ.**, Έρευνες για την οικονομία και την κοινωνία της Κρήτης του 19^{ου} αιώνα. Οι οικονομικοί, κοινωνικοί και πολιτικοί όροι κατάρρευσης της «Χαλέπας» 1878-89, *Αθήνα 2005*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή κατάτεθειμένη στη βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Κρήτης.
181. **Περί κατωτέρας και μέσης παιδείας εν Ελλάδι** ή ο επί του θέματος τούτου διαγωνισμός. *Έκθεσις της αγωνοδίκου επιτροπείας αναγνωσθείσα εν τω προς διάδοσιν των Ελληνικών γραμμάτων Συλλόγω. τύποις Ανδρέου Κορομηλά, Αθήνησι, 1872.*
182. **Πετμεζάς, Σ.**, Η Ελληνική Αγροτική Οικονομία κατά τον 19^ο αιώνα. Η περιφερειακή διάσταση, *Ηράκλειο, 2003.*
183. **Πλουμίδης, Γ.- Φουρναράκης Γ. Κ.** (έκδ.), Ειδικοί νόμοι παρά τοις Χριστιανοίς και Οθωμανοίς της Κρήτης, *Χανιά, 1895.*
184. **Πρακτικίδης, Ζ.**, Χωρογραφία της Κρήτης, συνταχθείσα τω 1818, *έκδ. α', επιμέλεια Κ. Πρακτικίδου, Ερμούπολη 1900, έκδ. β', επιμέλεια Ν. Σταυρινίδη, εισαγωγή Ν. Τωμαδάκη, έκδοση ΤΕΕ/ΤΑΚ, Ηράκλειο 1983.*
185. **Πρεβελάκης, Ελ.-Πλαγιαννάκου Μπεκιάρη Β.**, Η Κρητική Επανάστασις 1866-1869. Εκθέσεις των εν Κρήτη προξένων της Ελλάδος, *τ. 2, Αθήναι, 1967-1970.*
186. **Πρεβελάκης, Ελ.**, Η Μεγάλη Κρητική Επανάστασις 1866-1869, *Αθήνα, 1966.*
187. **Πρεβελάκης, Π.**, Το χρονικό μιας πολιτείας, *Αθήνα, 1938.*
188. **Πρίγκηψ Γεώργιος**, Αναμνήσεις εκ Κρήτης (1898 -1906), *Αθήναι, 1969.*
189. **Πρίγκηψ Γεώργιος**, Υπατος Αρμοστής εν Κρήτη, Υπομνήματα προς τας Κυβερνήσεις των Μεγάλων Δυνάμεων, *Αθήναι, 1955.*

190. **Ρασέντ, Ζενάπ Ισματ**, Η Κρήτη υπό την αιγυπτιακήν εξουσίαν, 1830-1840, *μτφρ. από τα αραβικά Ευ. Μιχαηλίδης, Ηράκλειο, 1978.*
191. **Ραφαήλ, Μ.**, Κοινωνιολογία και Κοινωνική Διοίκηση, *Εκδόσεις Καραμπερόπουλου, Αθήνα, 1978.*
192. **Σάββας, Α.**, Τίτος Ζωγραφίδης, η πολύπλευρη προσφορά ενός ιεράρχη, πατριώτη, Αγωνιστή, *εκδ Ι.Μητρ. Πέτρας και Χερρονήσου, Νεάπολη, 2009.*
193. **Σακκής, Α.**, *Νεοσύστατο ελληνικό κράτος 1833-1848. Οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές συνιστώσες της εκπαιδευτικής πραγματικότητας, τ. Α΄, Αθήνα, 2001.*
194. **Σαρίπολος, Ν.**, Το Κρητικόν Συνταγματικόν Δίκαιον εν συγκρίσει προς το ημέ-τερον και των ξένων κρατών, *εν Αθήναις, 1902.*
195. **Σαρίπολος, Ν.** Ολίγαι λέξεις ως ιδιωτική απάντησις εις την επίσημον έκθεσιν της Α.Υ. του Ααλή Πασά, Μεγάλου Βεζύρου, προς την Α.Μ. τον Σουλτάνον, *μτφρ. από τα γαλλικά : Α.Μηλιαράκης, Αθήνα, 1868.*
196. **Σβολόπουλος, Κ.**, Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η πολιτική κρίσις εις την αυτόνομον Κρήτην (1901 - 1906), *Αθήναι, 1974.*
197. **Σειζάνης, Μιλτ.**, Η πολιτική της Ελλάδος και η επανάστασις του 1878 εν Μακεδονία, Ηπειρώ και Θεσσαλία, *Αθήνα, 1878, χ.τ., χ.έ.*
198. **Σκαλτσούνης, Ι.**, Απομνημονεύματα αναφερόμενα εις την αναγέννησιν της Κρήτης, *Χανιά, 1900.*
199. **Σκαλτσούνης, Ι.**, Η προς τους Κρήτας επιστολή, *εν Αθήναις, 1898.*
200. **Σπανάκης, Στ.**, Πόλεις και χωριά της Κρήτης, στο πέρασμα των αιώνων, *έκδ. Γ. Δετοράκη, τ. Α-Β΄, Ηράκλειο, 1991.*
201. **Σπανάκης, Στερ.**, Άγιος Νικόλαος Μεραμπέλλου, Ιστορικής Λαογραφικής Εταιρείας Ν. Λασιθίου, *Αγ. Νικόλαος, 1965.*
202. **Στασινόπουλος, Μ.**, Τα πρώτα βήματα της Ανωτάτης παιδείας μετά την απελευθέρωσιν, *Αθήνα, 1971.*
203. **Στασινοπούλου, Ο.**, Κράτος Πρόνοιας, Ιστορική Εξέλιξη - Σύγχρονες Θεωρητικές Προσεγγίσεις, *εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1992.*
204. **Στασινοπούλου, Ο.**, Ζητήματα Σύγχρονης Κοινωνικής Πολιτικής, *εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 1996.*
205. **Σταυράκης Ν.**, Έκθεσις προς την Γενικήν Διοίκησιν περί τελωνείων Κρήτης, *Ηράκλειο, 1888.*
206. **Σταυράκης, Ν.**, Στατιστική του πληθυσμού της Κρήτης, *μετά διαφόρων γεωγραφικών, ιστορικών, αρχαιολογικών, εκκλησιαστικών κ.τ.λ. ειδήσεων περί της νήσου, Αθήνα 1890, ανατύπωση Ν. Καραβία, Αθήνα, 1978.*
207. **Σταυρινίδης, Ν.** (έκδ.), Μεταφράσεις τουρκικών ιστορικών εγγράφων αφορώντων εις την Ιστορίαν της Κρήτης, τ. 1-5, *Ηράκλειο, 1975-1985.*
208. **Σταυρινίδης, Ν.**, Ο καπετάν Μιχάλης Κόρακας και οι συμπολεμιστές του. τ. 3, *Ηράκλειον, 1971-74.*
209. **Σταυρούδης, Στ.**, Η εν Κρήτη επανάστασις του 1866, *Φυλλάδιο σελ 30. Το Οικουμενικόν Πατριαρχείον..... (λίαν ενδιαφέρουσαι πληροφορίαί περί των Σχολείων εν Κρήτη εξ αιτίας του Μοναστηριακού ζητήματος).*
210. **Στρατιδάκης, Ζ.**, Η διαμόρφωση του σχολικού και διδακτηριακού δικτύου της στοιχειώδους εκπαίδευσης στον Μυλοπόταμο Ρεθύμνου (1840-1940), *ανέκδοτη διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα, 2006.*
211. **Συλαμιανάκης, Γ.**, Ο Άγιος Μηνάς. Συμβολαί εις την Ιστορίαν, *Ηράκλειον Κρήτης, 1939.*

212. *Συνοπτική βιογραφία* του Γεωργίου Χατζή Ιωάννου Ψαρουδάκη, *ερανοσθείσα εκ των υπομνημάτων αυτού, Αθήνα, 1871.*
213. *Σωτηρόπουλος, Σ.,* Διατριβή περί της Εγγείου Φορολογίας εν Ελλάδι, *Αθήνα, 1861.*
214. *Τζουμελέας, Γ. Σ. – Παναγόπουλος, Α. Π.,* Η εκπαίδευση μας τα τελευταία 100 χρόνια, *Αθήνα, 1933.*
215. *Τμηματική Εφορεία Χανίων,* Το εν Χανίοις Γυμνάσιον, *τύποις Στυλ. Αλεξίου, εν Ηρακλείω, 1893.*
216. *Τριανταφυλλίδου-Baladie, Γ.,* Το Εμπόριο και η Οικονομία της Κρήτης (1669-1795), *Ηράκλειο, 1988.*
217. *Τρούλης, Μ.,* Εμμανουήλ Βυβιλάκης, Η ζωή, η δράση και το έργο του, *Ρέθυμνο, 1991, 2005.*
218. *Τσαντηρόπουλος, Α.,* Η βεντέτα στη σύγχρονη ορεινή κεντρική Κρήτη, *Αθήνα, 2004.*
219. *Τσάτσος, Κ.,* Δοκίμια αισθητικής και παιδείας, I-II, *Αθήνα, 1960-1961.*
220. *Τσιβής, Γ.,* Χανιά 1252-1940, *Αθήνα, 1993.*
221. *Τσιριντάνης, Ν.,* Η πολιτική και διπλωματική ιστορία της εν Κρήτη εθνικής επαναστάσεως 1866-1869, τ. 3, *Αθήνα, 1950-1951.*
222. *Τσουδερός, Εμμ.,* Το Κρητικόν πολίτευμα του 1896 και το Κρητικόν Σύνταγμα του 1898, *εν Αθήναις, 1903.*
223. *Τωμαδάκης, Ν. Β.,* Η Κρητική Επανάσταση 1866 -1869, *Χανιά, 1966.*
224. *Τωμαδάκης, Ν.Β.,* Σύντομος ιστορία της Εκκλησίας Κρήτης, *Θ.Η.Ε. 7, 1965, 967-979.*
225. *Τωμαδάκης, Ν.Β.,* Ιστορία της Εκκλησίας της Κρήτης επί Τουρκοκρατίας (1645-1898) τ. Α' (*Αι πηγαί*), *Αθήνα, 1974.*
226. *Φούμης, Κ.,* Έκθεσις υποβληθείσα υπό Κ.Μ. Φούμη εις την Διεθνή Επιτροπήν, *εν Χανίοις, 1906.*
227. *Φούμης, Κ.,* Το φως επί της πολιτείας του απολυθέντος συμβούλου Ελ. Βενιζέλου. Ολόκληρον το ιστορικόν, *εν Χανίοις, 1902.*
228. *Φουρναράκης Ευάγ.,* Στοιχειώδης Γεωγραφία της Κρήτης. *Ερμούπολις 1875.*
229. *Φουρναράκης, Κ. Γ.,* Διοικήσεις και Δικαιοσύνη επί Τουρκοκρατίας εν Κρήτη, *εν Χανίοις, 1929.*
230. *Φουρναράκης, Κ.Γ.,* Τουρκοκρήτες, *Χανιά, 1929.*
231. *Φραγκάκη, Ευαγγελία,* Αντώνιος Βορεάδης, Κρης, *Αθήνα, 1966.*
232. *Φραγκάκι, Ευ.,* Χάνδαξ - Κάστρο - το Ηράκλειο μου, *Αθήνα, 1978.*
233. *Φραγκούλης, Β.,* Η οργάνωσις της εκπαιδεύσεως εις Σφακιά επί Τουρκοκρατίας. *Μυτιλήνη, 1960.*
234. *Φραγκούλης, Ν. Κ.,* Αντώνιος Βορεάδης, Κρης, *Αθήνα, 1963.*
235. *Χατζηδάκης, Ιωσήφ,* Περιήγησις εν Κρήτη, *τυπ. Ν. Βαρβαρέσου, εν Ερμούπολει, 1881.*
236. *Χουρμούζης Βυζάντιος, Μ.,* Κρητικά, *Αθήνα, 1842.*
237. *Χρηστάκης Γιαν.- Πατεράκης Γ.,* Η Κρήτη και η Ιστορία της, *εκδ. Καλέντη, β' έκδοση, Αθήνα, 2002.*
238. *Ψιλάκης, Β.,* Λόγος περί Εθνικής παιδεύσεως, *εν Ερμούπολει Σύρου, 1884.*
239. *Ψιλάκης, Βασ.,* Ιστορία της Κρήτης, από της απωτάτης αρχαιότητος μέχρι των καθ' ημάς χρόνων, τ. Α'-Γ', *εν Χανίοις, 1899-1909.*
240. *Ψιλάκης, Ν.,* Μοναστήρια και Ερημητήρια της Κρήτης, τ. Α-Β', *Ηράκλειο, (1992-1993).*

ΑΥΤΟΤΕΛΗ Ξενόγλωσσα έργα

1. **Abel-Smith, B.**, *Social Security*, μετάφρ. στα ελληνικά, Βενιέρης Δ., Δελούκα Κ., Ρίγγα Ζ., επιμέλεια Ραφαήλ Μ., *Πανεπιστήμιο Πειραιώς*, 1988.
2. **Abel-Smith, B.**, *An Introduction to Health - Policy, Planning and Financing*, Longman, London & New York, 1994.
3. **Aktepe, Munir** (έκδ.), *Mehmed Salahi Girid meselesi 1866-1889 (O Mehmed Salahi και το πρόβλημα της Κρήτης, 1866-1889)*, Κωνσταντινούπολη, 1967.
4. **Anderson, M.S.**, *The Eastern Question, 1774-1923. A Study in international relations*, Λονδίνο, 1966.
5. **Arnakis, G.**, *Stillman W. Articles and Despatches from Crete, Austin, Τέξας*, 1976.
6. **Arnakis, G. Georgiades**, *American Consul in a Cretan war : William J. Stillman. Revised edition of «The Cretan insurrection of 1866-7-8»*. Austin, Τέξας, 1966.
7. **Barnes, J.**, *An Introduction to Religious Foundations in the Ottoman Empire*, Λάιντεν, 1986.
8. **Baumgart, Winfried**, "Bismarck et la crise d'orient de 1875 a 1878", *Revue d'histoire moderne eicontemporaine*, τ. 27, Ιαν.-Μάρτ. 1980 : *Aspects de la crise d'orient 1875-1878*, σσ.104-108.
9. **Benaerts, P., H. Hauser, F. L' Huillier, J. Maurain**, *Nationalite et nationalisme (1860-1878)*, Παρίσι, 1968.
10. **Berard, V.**, *Les affaires de Crete*, Paris 1898. *Blue Book. Turkey No 7 (1896)*. *Correspondence receping the affaires of Crete*, London, 1896.
11. **Berard, V.**, *Les affaires de Crete*, Paris, 1900.
12. **Berard, V.**, *L'occupation Internationale de la Crete, La participation franhaise*, Paris, 1946.
13. **Berard, V.**, *Questions Exterieures en Crete. Revue de Paris, 15 juillet 1910* Bordeaux P.E., *L'occupation de Crete (1897-1910). Notes et souvenirs*. Thonon - Les – Bains, 1946.
14. **Beyrau, Dietrich**, *Russische Orientpolitik und die Entstehung des Deutschen Kaiserreiches 1866-1870/71*, Wiesbaden, 1974.
15. **Bikelas, D.**, *La Crete Autonome. Revue Bleue. Revue politique et litteraire*, XII, 1899, 237- 243 (Paris)
16. **Blake, Robert**, *Disraeli*, έκδ. α' 1966, ανατύπωση Λονδίνο, 1974.
17. **Boumova, E.**, "Evolution des Systemes de Credit en Mediterranee: le Cas de la Crete (1870-1914)", *Histoire et Mesure*, 10(1995), τ.1, σ. 25-45.
18. **Bourne, Kenneth**, "Great Britain and the Cretan Revolt, 1866-1869", *The Slavonic and East European Review*, τ. 35, αρ. 84, Δεκ. 1956, σσ. 74-94.
19. **Bourne, Kenneth**, *The Foreign Policy of Victorian England, 1830-1902*, Οξφόρδη, 1970.
20. **Bourquelot, M. Felix**, "Huit jours dans Tile de Candie en 1861: moeurs et paysages", *Nouvelles annales de voyages*, Παρίσι, Σεπτ. 1863.
21. **Bowring, J.**, *Report on Candia*, Λονδίνο, 1839.
22. **Bridge, F.R.**, *From Sadowa to Sarajevo. The Foreign Policy of Austria - Hungary, 1866-1914*, Λονδίνο κ.ά. 1972.
23. **Brown, M. & Payne, S.** (1994), *Introduction to Social Administration in Britain*, Routledge, seventh edition, London & New York.

24. **Brumfield, A.**, *Agriculture and Rural Settlement in Ottoman Crete, 1669-1898*. A
25. **Bulmer, M., Lewis, J., Piachaud, D.**, *The Goals of Social Policy*, Unwin Hyman, London, 1989.
26. **Campbell, J.**, *Honour, Family and Patronage. A Study of Institutions and Moral Values in a Greek Mountain Company*, Οξφόρδη 1979 (1964).
27. **Castellan, Georges**, "Peuples et nations des Balkans a la veille du Congres de Berlin (1878) d'apres Elisee Reclus", *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, τ. 27, Ιαν.-Μάρτ. 1980: *Aspects de la crise d'orient 1875-1878*, σσ. 5-22.
28. **Castonnet des Fosses, H.**, *La Crete. Conference faite le 22 fevrier 1886 a la Societe de geographie commerciale de Paris*, Augers 1886.
29. **Celaidis, Parthenio**, *Archimadrite, L'Administration turque actuelle dans Tile de Crete*, Athenes, 1892
30. **Challemel Lacour, P.**, "Les hommes d'etat de la Turquie: Aali Pacha et Fuad Pacha", *Revue des deux mondes*, τ. 63, 15 Φεβρ. 1868, σσ. 886-925.
31. **Clayton, G.D.**, *Britain and the Eastern Question. Missolonghi to Gallipoli*, Λονδίνο, 1971.
32. **Couturier, Henri**, *La Crete. Sa situation au point de vue du droit international*, Παρίσι, 1900.
33. **Crampton, R.J.**, "Les changements d'attitude britannique envers la Turquie. Les dernieres consequences de la crise d'orient", *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, τ. 27, Ιαν.-Μάρτ. 1980: *Aspects de la crise d'orient 1875-1878*, σσ. 94-103.
34. **Damjanov, Simeon**, "La guerre de liberation et les puissances europeennes", *Etudes balkaniques*, 1977, ap. 4, σσ. 41-60.
35. **Danova, Nadja**, "Le retentissement de l'insurrection cretoise de 1866-1869 au sein de l'opinion publique bulgare", *Etudes Balkaniques*, 8/2(1972), 98-109.
36. **Davison, Roderic H.**, "Turkish Attitudes Concerning Christian-Muslim Equality in the Nineteenth Century", *American Historical Review*, τ. 54, ap. 4, Ιούλ. 1954, σσ. 844-864.
37. **Davison, Roderic H.**, *Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876*, 1963, έκδ. β' Νέα Υόρκη, 1973.
38. **Deacon, B.**, et al, *The New Eastern Europe-Social Policy Past, Present and Future*, μτφρ. στα ελληνικά, επιμέλεια Κοκοσαλάκης Ν., μετάφραση Γράβαρης Δ.Ν., Gutenberg, Αθήνα, 1996.
39. **Desmazes, Edmond**, *Etudes et souvenirs helleniques*, Παρίσι, 1878.
40. **Devereux, R.**, *The First Ottoman Constitutional Period. A Study of the Midhat Constitution and Parliament*, Βαλτιμόρη, 1963.
41. **Djordjevic, Dimitrije**, *Revolutions nationales des peuples balkaniques, 1804-1914*, Βελιγράδι, 1965.
42. **Dontas, D.**, *Greece and the Great Powers 1863-1875*, Θεσσαλονίκη, 1966.
43. **Doumani, B.**, *Rediscovering Palestine. Merchants and Peasants in Jabal Nablus, 1700-1900*, Μπέρκλεϋ, 1995.
44. **Driault, Ed.- M. Lheritier**, *Histoire diplomatique de la Grece de 1821 a nos jours*, 5 ττ., Αθήνα, 1925-1926.
45. **Dutkowski, J.S.**, *Une experience de l'administration Internationale d'un territoire : L'occupation de la Crete (1897-1909)*, Paris, 1959.
46. **Dwight, E.**, *Great Britain and the Cyprus Convention Policy of 1878*, Cambridge Mass. 1934.

47. **Edwards, Ch.**, *Letters from Crete. Letters Written during the spring of 1886*, London 1887.
48. **Eldridge, C.C.**, *England's Mission. The Imperial Idea in the Age of Gladstone and Disraeli, 1868-1880*, Λονδίνο, 1973.
49. **Eliot, Sir Charles "Odysseus"**, *Turkey in Europe*, έκδ. α' 1900, ανατύπωση της έκδ. β', Λονδίνο, 1965.
50. **Ellade**. *Publicazione del Comitato Centrale Napolitano. Pro Candia, Napoli*, 1897
51. **Engelhardt, Edouard**, *La Turquie et le Tanzimat, ou histoire des re-formes dans l'Empire Ottoman depuis 1826 jusqu'anos jours*, 2 ττ., Παρίσι 1882-1884.
52. **Farley, J. Lewis**, *Cross or Crescent. Review of the Eastern Question*, Λονδίνο, 1876.
53. **Farley, J. Lewis**, *The Decline of Turkey Financially and Politically*, έκδ. β', Λονδίνο, 1875.
54. **Farley, J. Lewis**, *Turks and Christians. A Solution of the Eastern Question*, έκδ. β', Λονδίνο, 1876.
55. **Fehmi, Youssouf**, *Hisloire de la Turquie*, Παρίσι, 1909.
56. **Feis, H.**, *Europe, The World's Banker, 1870-1914*, έκδ. α' 1930, έκδ. β' Νέα Υόρκη, 1961.
57. **Findley, Carter V.**, *Bureaucralic Reform in the Ottoman Empire The Sublime Porte, 1789-1922*, Princeton, N.J., 1980.
58. **Foreign Office**, *Correspondence Respecting the Affairs of Crete*, Turkey n. 2 (1889), London, August 1889.
59. **Foreign Office**, *Further Correspondence Respecting the Affairs of Crete*, Turkey n. 2(1890), London, March 1890, in continuation of Turkey n. 2(1889).
60. **Foreign Office**, *Further Correspondence Respecting the Affairs of Crete*, Turkey n. 4(1891), London, May 1891, in continuation of Turkey n. 2(1890).
61. **Foreign Office**, *Further Correspondence Respecting the Affairs of Crete*, Turkey n. 5(1891), London, July 1891, in continuation of Turkey n. 4(1891).
62. **Foreign Office**, *Further Correspondence Respecting the Affairs of Crete*, Turkey n. 1(1901), London, May 1901, in continuation of Turkey n. 1(1899).
63. **Foreign Office**, *Report on the Trade and Commerce of Crete*, για τα έτη 1881-85.
64. **France, Ministere des Affaires Etrangeres**, *Documents Diplomatiques. Affaires d'Orient. 1875-1876-1877*, Παρίσι, 1877.
65. **Gallenga, Antonio**, *Two Years of the Eastern Question*, 2 ττ., Λονδίνο, 1877.
66. **Garden M.-Boumova E.**, «Compter les Cretois ou avoir Vingt ans en Crete en 1900», *L'Ouvrier, L' Espagne, La Bourgonge et la Vie Provinciale*, Λυών, 1995, σ. 389-404.
67. **George, V. & Miller, S. eds**, *Social Policy towards 2000 - Squaring the Welfare Circle*, Routledge, London and New York, 1994.
68. **George, V. & Wilding, P.**, *Welfare and Ideology*, Harvester Wheatsheaf, London, 1994.
69. **George, V. & Wilding, P.**, *Ideology and Social Welfare*, Routledge, London and New York, 1985.
70. **Güiran, T.**, *19. Yuzyl Osmanli Tarimi*, Κωνσταντινούπολη, 1988.
71. **Ginsburg, N.**, *Divisions of Welfare*, Sage, London, 1992.

72. **Goriaïnov, Serge** (έκδ.), *La question d'Orient a la veille du traite de Berlin (1870-1876), d'apres les archives russes*, Παρίσι, 1948.
73. **Grand-Carteret John**, *La Crete devant l'image*, Paris, χ.χ. (= 150 reproductions de caricatures Grecques, Francaises, Allemandes, Anglaises, Autrichiennes, Hongroises, Bohemiennes, Danoises, Espagnoles, Italiennes, Russes, Suisses, Americaines)
74. **Grant, A.J. - H. Temperley**, *Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries (1789-1950)*, έκδ. α' 1927, ανατύπωση της στ' έκδ., Λονδίνο, 1969.
75. **Great Britain, Foreign Office**, *Turkey in Europe (Peace Handbooks, Prepared under the Direction of the Historical Section of the Foreign Office, αρ.16)*, Λονδίνο 1920, ανατύπωση Wilmington, Delaware, 1973.
76. **Great Britain. Commercial. No. 17 (1875). (Trade Reports)**. *Reports from Her Majesty's Consuls on the Manufactures, Commerce & ca of their Consular Districts. Presented to Both Houses of Parliament by Command of Her Majesty*, Λονδίνο, Αύγ. 1875.
77. **Great Britain. Commercial. No. 22 (1883). (Trade Reports)**. *Reports from Her Majesty's Consuls on the Manufactures, Commerce & ca of their Consular Districts. Presented to Both Houses of Parliament by Command of Her Majesty*, Λονδίνο, Ιούλ. 1883.
78. **Great Britain. Commercial. No. 36 (1882). (Trade Reports)**. *Reports from Her Majesty's Consuls on the Manufactures, Commerce & ca of their Consular Districts. Presented to Both Houses of Parliament by Command of Her Majesty*, Λονδίνο, Αύγ. 1882.
79. **Great Britain. Commercial. No. 9 (1876). (Trade Reports)**. *Reports from Her Majesty's Consuls on the Manufactures, Commerce & ca of their Consular Districts. Presented to Both Houses of Parliament by Command of Her Majesty*, Λονδίνο, Ιούλ. 1876.
80. **Great Britain. Foreign Office**, *History of the Eastern Question (Peace Handbooks Prepared under the Direction of the Historical Section of the Foreign Office, αρ.15)*, Λονδίνο 1920, ανατύπωση Wilmington, Delaware 1973.
81. **Great Britain. Foreign Office. Turkey. No. 2 (1877)**. *Correspondence Respecting the Conference at Constantinople and the Affairs of Turkey, 1876-1877. Presented to Both Houses of Parliament, by Command of Her Majesty*, Λονδίνο, 1877.
82. **Great Britain. Foreign Office. Turkey. No. 3 (1876)**. *Correspondence Respecting the Affairs of Turkey and the Insurrection in Bosnia and the Herzegovina (in Continuation of Papers Presented to Parliament, "Turkey. No. 2. 1876")*. **Presented to Both Houses of Parliament by Command of Her Majesty**, Λονδίνο, 1876.
83. **Greene M.**, «An Islamic Experiment. Ottoman Land Policy on Crete», *Mediterranean Historical Review*, 1.11(1996), Τελ Αβίβ, σ. 60-79.
84. **Greene, M.**, *A Shared World. Christians and Muslims in the Early Modern Mediterranean*, Πρίνστον, 2000.
85. **Harris, David**, *A Diplomatic History of the Balkan Crisis of 1875-1878: The First Year*, Στάνφορντ, 1936.
86. **Henry, L.**, *Techniques d'Analyse en Demographie Historique*, Παρίσι 1980.
87. **Herzfeld**, *The Poetics of Manhood. Contest and Identity in a Cretan Mountain Village*, Πρίνστον, 1985.
88. **Inalcik, H.**, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, τ.1, 1300-

- 1600, Καίμπριτζ, 1994.
89. **Islamoglu, H.**, "Property as a Contested Domain: A Reevaluation of the Ottoman Land Code of 1858", *New Perspectives on Property and Land in the Middle East*, ΗΠΑ, 2000, σ. 3-61.
 90. **Issawi, C.**, *The Economic History of Turkey 1800-1914*, Σικάγο, 1980.
 91. **Jaune Livre**, *Ministere des Affaires Etrangeres. Documents diplomatiques. Affaires d'Orie/it. Affaire de Crete. Juin 1894 -Fevrier 1897*, Paris, 1897.
 92. **Jelavich, B.**, *St. Petersburg and Moscow. Tsarist and Soviet Foreign Policy, 1814-1974*, Bloomington, Indiana, 1974.
 93. **Jelavich, B.**, *The Ottoman Empire, the Great Powers and the Straits Question, 1870-1887*, Bloomington, Indiana, 1973.
 94. **Jelavich, Ch.**, *Tsarist Russia and Balkan Nationalism. Russian Influence in the Internal Affairs of Bulgaria and Serbia, 1879-1886*, έκδ. α' 1958, έκδ. β' Berkeley κ.ά. 1962.
 95. **Jelavich, Charles και Barbara (έκδ.)**, *Russia in the East, 1876-1880. The Russo-Turkish War and the Kuldja Crisis as seen through the Letters of A.G. Jomini to N.K. Giers*, Leiden, 1959.
 96. **Jelavich, Charles και Barbara**, *The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920*, Seattle, 1977.
 97. **Jelavich, B.**, *The Habsburg Empire in European Affairs, 1814-1918*, έκδ. α' 1969, ανατύπωση Hamden, Connecticut, 1974.
 98. **Joll, James**, *Europe since 1870. An International History*, Λονδίνο, 1973.
 99. **Karpat K.**, *Ottoman Population 1830-1914. Demographic and Social Characteristics*, Λονδίνο, 1985.
 100. **Kolodny, E.**, "Des Musulmans dans une lie Grecque: les 'Turcocretois'", *Mediterranean World*, 14 (1995), Τόκιο, σ.1-16.
 101. **Kolodny, E.**, «La Crete: Mutations et Evolution d'une Population Insulaire Grecque», *Revue de Geographic de Lyon*, 43/3 (1968), Λυών, σ. 227-290.
 102. **Kolodny, Emile**, "La Crete. Mutations et evolution d'une population insulaire grecque", *Revue de Geographic de Lyon*, τ. 43, 1968, αρ. 3, σσ. 227-290.
 103. **L'insurrection de la Crete 1896- 1897. L'intervention de la Grece, l'intervention des Grandes Puissances Europeennes au point de vue du droit**, Athenes, 1897.
 104. *La Verite sur les Evenements de Candie*, Παρίσι, 1858.
 105. **Langer, W.L.**, *European Alliances and Alignments, 1871-1890*, έκδ. α' 1931, επανέκδοση της έκδ. β', Νέα Υόρκη, 1962.
 106. **Laskaris, St. Th.**, *La politique exterieure de la Grece avant et apres le Congres de Berlin, 1875-1881*, Παρίσι 1924. Lee,
 107. **Laurent, Albert**, "La question cretoise", *Revue des deux mondes*, τ. 21, γ' περίοδος, Ιούν. 1877.
 108. **Lear, Edward**, *The Cretan Journal*, επιμέλεια R. Fowler, έκδ. β', Αθήνα -Dedham, 1985.
 109. **Lewis, Bernard**, *The Emergence of Modern Turkey*, έκδ. α' 1961, έκδ. β', Λονδίνο, 1968.
 110. **Llewlynn, M. S.**, *The Great Island. A Study of Crete*, London, 1965.
 111. **Loney, M., Boswell, D. & Clarke, J.**, eds, *Social Policy & Social Welfare*, Open University Press, 1983.
 112. **Lowe, C.J. και F. Marzari**, *Italian Foreign Policy, 1870-1940*, Λονδίνο, 1975.

113. **Mange, Alyce Edythe**, *The Near Eastern Policy of the Emperor Napoleon III*, Urbana, 1940.
114. **Marcopoulos, George J.**, "King George I and the Expansion of Greece, 1875-1881", *Balkan Studies*, τ. 9, 1968, σσ. 21-40.
115. **Mardin, Serif**, *The Genesis of Young Ottoman Thought. A study in the modernization of Turkish political ideas*, Princeton, N.J., 1962.
116. **Marriot, J.A.R.**, *The Eastern Question*, έκδ. α' 1917, ανατύπωση της έκδ. δ', Οξφόρδη, 1958.
117. **Marshall, T. H.**, *Social Policy*, Hutchinson, London, 1965.
118. **Mashimo, T.**, «Demographic and Economic Change in Crete in the Nineteenth Century», *Studies in the Mediterranean World, Past and Present*, 9 (1984), σ.17-38.
119. **Mashimo, T.**, «Socio-economic structure of Crete in the first half of the 19th century», *Journal of Asian and African Studies*, 30(1985), σ. 129-149.
120. **Matton, R.**, *La Crete au Cours des Siecles*, Αθήνα, 1957.
121. **Medlicott, W.N.**, "The Near Eastern Crisis of 1875-1878 Reconsidered", *Middle Eastern Studies*, τ. 17, αρ. 1, Ιαν. 1971, σσ. 105-109.
122. **Medlicott, W.N.**, *The Congress of Berlin and After*, Λονδίνο, 1938.
123. **Meininger, Thomas A.**, *Ignatiev and the Establishment of the Bulgarian Exarchate, 1864-1872. A Study in Personal Diplomacy*, Madison, 1970.
124. **Melas, L.**, *Reponse au rapport du Grand Vizir adresse a S.M.L. le Sultan sur les affaires de Crete*, Αθήνα, 1868.
125. **Michalopoulos, D.**, *Vie politique en Grece pendant les annees 1862-1869*, Αθήνα, 1981.
126. **Miller, William**, *The Ottoman Empire and its Successors, 1801-1927*, έκδ. α' 1913, ανατύπωση της έκδ. γ', Νέα Υόρκη, 1966.
127. **Miller, William**, *Travels and Politics in the Near East*, Λονδίνο, 1898, ανατύπωση Νέα Υόρκη, 1971.
128. **Millman, Richard**, *Britain and the Eastern Question, 1875-1878*, Οξφόρδη, 1979.
129. **Mismer, Charles**, *Souvenirs du monde musulman (Constantinople, Crete, Egypte, affaires turques)*, έκδ. β', Παρίσι, 1892.
130. **Modern Site Survey**, "A historical archaeology of the Ottoman Empire. Breaking New Ground", Νέα Υόρκη, 2000, σ. 37-78.
131. **Monypenny, W.F. και G.E. Buckle**, *The Life of Benjamin Disraeli, Earl of Beaconsfield*, 6 ττ., Λονδίνο, 1910-1920.
132. **Mouy, Charles de**, *Souvenirs et causeries d'un diplomate*, έκδ. β', Παρίσι, 1909.
133. **Noradounghian, Gabriel Efendi (έκδ.)**, *Recueil d'actes internationaux de l' Empire Ottoman*, 4 ττ., Παρίσι κ.ά. 1897-1903, ανατύπωση Nendeln, 1978.
134. **Pamuk, S.**, "Commodity production for World-Markets and relations of production in Ottoman agriculture, 1840-1913", στο Islamoglu-Inan H., *The Ottoman Empire and the World Economy*, Καίμπριτζ, 1987, σ. 178-202.
135. **Pamuk, S.**, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, Καίμπριτζ, 2000.
136. **Papers of the Greek Committee (New Series, 1897). No I. Crete and Greece**, High Holborn, 1897.
137. **Pashley, Robert**, *Travels in Crete*, 2 ττ., Λονδίνο, 1837, ανατύπωση Άμστερνταμ 1970.

138. **Perrot, Georges**, "L'île de Crete. Souvenirs de voyage", *Revue des deux mondes*, XXXIV, β' περίοδος, τ. 49, 1864, σσ. 969-1006, και τ. 50, 1864, σσ. 420-464.
139. **Perrot, Georges**, *Vile de Crete. Souvenirs de voyage*, Παρίσι, 1867.
140. **Petre, A.**, *Souvenirs de Crete*, Bourges, 1913
 a. *Prince Georges de Grece, Affaires de Crete*, Paris, 1905
 b. *Reinach J.A., La Question Cretoise, vue de Crete*, Paris, 1910
 c. *Stieglitz A., L'île de Crete. Le blocus politique et le plebiscite international*, Paris, 1899
141. **Petrovich, Michael Boro**, *The Emergence of Russian Panslavism, 1856-1870*, έκδ. α' 1956, έκδ. β', Νέα Υόρκη, 1958.
142. **Piatt, D.C.M.**, *Finance, Trade and Politics in British Foreign Policy, 1815-1914*, Οξφόρδη, 1968.
143. **Ramm, A. (έκδ.)**, *The Political Correspondence of Mr. Gladstone and Lord Granville, 1876-1886*, 2 τ., Οξφόρδη, 1962.
144. **Raulin, V.**, *Description physique de l'île de Crete*, 2 τ. και άτλας, Bordeaux 1859-1869.
145. **Reinach, J. A.**, *La Question Cretoise vue de Crete*, Παρίσι, 1910.
146. **Renouvin, Pierre**, *Histoire des relations Internationales*, τ. 6, *Le XIXe siecle, partie II, 1871-1914. L'apogee de l'Europe*, Παρίσι, 1955.
147. **Samardziev, Bozidar**, "Traits dominants de la politique d'Abdul-Hamid II relative au probleme des nationality's (1876-1885)", *Etudes balkaniques*, 1972, τ. 4, σσ. 57-79.
148. **Schopoff, A. (έκδ.)**, *Les reformes et la protection des Cnretiens en Turquie, 1673-1904. Firmans, berats, protocoles, traites, capitulations, conventions, etc.*, Παρίσι, 1904.
149. **Senkevic Gr. Irina**, *Rossija i Kritskoe vosstanie 1866 - 1869 gg.*, Μόσχα, 1970.
150. **Seton-Watson, Hugh**, *The Russian Empire, 1801-1917*, Οξφόρδη, 1967.
151. **Seton-Watson, R.W.**, *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question. A Study in Diplomacy and Party Politics*, έκδ. α' 1935, έκδ. β', Λονδίνο, 1971.
152. **Shannon, Richard**, "Gladstone, Canning and Bulgaria", *Etudes balkaniques*, 1977, άρ. 4, σσ. 78-88.
153. **Shaw, S.**, «The Nineteenth-century Ottoman Tax Reforms and Revenue System», *International Journal of Middle East Studies*, 6 (1975), Καίμπριτζ, σ. 421-459.
154. **Shaw S.-Shaw E.**, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, τ. 2, *Reform, Revolution, and Republic. The Rise of Modern Turkey 1808-1975*, Καίμπριτζ, 1977.
155. **Shaw, Stanford J. και Ezel Kural Shaw**, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, 2 τ., Cambridge κ.ά., 1976-1977.
156. **Shaw, Stanford J.**, "The Origins of Representative Government in the Ottoman Empire: An Introduction to the Provincial Councils, 1839-1876" εις R. Bayly Winder (έκδ.), *Near Eastern Round Table*, 1967-1968, Νέα Υόρκη, 1969, σσ. 53- 142.
157. **Skinner, J. Hilary**, *Turkish Rule in Crete*, Λονδίνο κ.ά. 1877.
158. **Smith, M.**, *The Great Island. A Study of Crete*, Λονδίνο, 1973 (1965).
159. **Softazade, Ahmed**, *La Crete sous la domination et la suzerainete ottomanes*, Παρίσι, 1902.
160. **Spratt, T.**, *Crete*, τ. 1-2, *Αμστερνταμ*, 1984 (Λονδίνο, 1865).

161. **Spratt, Thomas A.B.**, *Travels and Researches in Crete*, 2 ττ., Λονδίνο, 1865.
162. **Stillman, William J.**, *Articles and despatches from Crete*, επιμέλεια George Georgiadis Arnakis, Austin, Τέξας, 1976.
163. **Stojanovic, Mihailo D.**, *The Great Powers and the Balkans, 1875-1878*, έκδ. α' 1939, ανατύπωση Cambridge, 1968.
164. **Stratford de Redcliffe, Viscount**, *The Eastern Question. Being a Selection from his Writings during the Last Five Years of his Life*, Λονδίνο, 1881.
165. **Strauss, J.**, "The Cretan Muslims and their Struggle for Ottomanism: Some Evidence from the Periodical Press (Sada-yi Girid, Istikbal)", *Fifth International Congress on Social and Economic History of Turkey, Κωνσταντινούπολη* 1989, σ. 5:66.
166. **Streit, G.**, *La Question Cretoise au point de cue du Droit International*, Paris, 1897-1903.
167. **Streit, Georges**, "La question cretoise au point de vue du droit international (premier article)", *Revue generale du droit international public*, 1897, σσ. 1-44.
168. **Sugar, Peter F.**, "Some Thoughts on the Preconditions of Modernization and their Applicability to the European Provinces of the Ottoman Empire in the Eighteenth Century", *Etudes balkaniques*, 1977, αρ. 2, σσ. 42-55.
169. **Sumner, B.H.**, *Russia and the Balkans, 1870-1880*, έκδ. α' 1937, ανατύπωση Λονδίνο, 1962.
170. **Sunar, I.**, "State and Economy in the Ottoman Empire", στο Islamoglu-Inan H. (επιμέλεια), *The Ottoman Empire and the World Economy*, Καίμπριτζ, 1987, σ. 63-8
171. **Taylor, B.**, *Travels in Greece and Russia with an Excursion to Crete*, Λονδίνο, 1859.
172. **Taylor, A.J.P.**, *The Struggle for Mastery in Europe, 1848-1918*, έκδ. α' 1954, έκδ. β', Οξφόρδη, 1971.
173. **Temperley, H. και L.M. Penson (έκδ.)**, *Foundations of British Foreign Policy, from Pitt (1792) to Salisbury(1902)*, έκδ. α' 1938, ανατύπωση Λονδίνο, 1966.
174. **Temperley, H.**, "British Policy towards Parliamentary Rule and Constitutionalism in Turkey", *Cambridge Historical Journal*, τ.4, αρ.2, 1933, σσ.156-191.
175. **The London School of Economics and Political Science**, *Graduate Study in the Department of Social Science and Administration*. 1983-84.
176. **Titmuss, R. M.**, *Social Policy - An introduction*, Allen & Unwin, fourth impression, London, 1983.
177. **Todorov, N.**, "L'insurrection d'avril et l'opinion publique grecque", *Balkan Studies*, τ. 17, 1976, σσ. 229-239.
178. **Todorova, Maria**, "Composition of the Ruling Elite of the Ottoman Empire in the Period of Reforms (1826-1878)", *Etudes balkaniques*, 1976, αρ. 1, σσ. 103-113.
179. **Todorova, Maria**, (*Η Αγγλία, η Ρωσία και το Τανζιμάτ*) (βουλγάρικα), Σόφια, 1980.
180. **Townsend, P. & Davidson**, *Inequalities in Health-The Black Report*, Penguin Books. 1982.
181. **Townsend, P.**, *The Concept of Poverty*, Heinemann, fourth edition, Λονδίνο, 1977.
182. **Tozer, Henry Fanshawe**, *The islands of the Aegean*, Οξφόρδη, 1890.

183. **Trajkov, Veselin**, "L'insurrection d'avril 1876 en Bulgarie et les peuples balkaniques", *Etudes balkaniques*, 1976, αρ. 1, σσ. 16-41.
184. **Trajkov, Veselin**, "La guerre de liberation Russo-Turque de 1877-1878 et les peuples balkaniques", *Etudes balkaniques*, 1977, αρ. 4, σσ. 61-77.
185. **Triantafyllidou, Y.**, «L'Industrie du Savon en Crete au 18e Siecle: Aspects Economiques et Sociaux», *Etudes Balkaniques*, 4 (1974), Σόφια, σ. 75-87.
186. **Triantafyllidou-Baladie, Y.**, «Le Marche des Produits Agricoles de la Canee aux V et 18e siecles. Le Mecanisme des Echanges et les Pratiques du Credit», *Les Vilh dans l'Empire Ottoman: Activites et Societes*, τ.1, Παρίσι, σ. 299-320.
187. **Turkey No 11.** (1897). *Correspondence Respecting the Affairs of Crete and the War between Turkey and Greece*, Λονδίνο, 1897.
188. **Ubicini, A. και P. de Courteille**, *Etat present de l'Empire Ottoman, statistique, gouvernement, administration, finances, armee, communautes non-musulmanes, etc., etc., d'apres le Salnameh (annuaire imperial) pour l'annee 1293 de l'hegire (1875-76) et les documents officiels les plus recents*, Παρίσι, 1876.
189. **Vaillant, J.**, *Les origines de l'autonomie cretoise*, Παρίσι, 1902.
190. **Van de Brule, A.**, *L'Orient Hellene: Crete et Macedoine*, Παρίσι, 1907.
191. **Vergopoulos, Kostas**, "La grande depression europeenne et la crise d'Orient (1875-1878). Les effets economiques dans les Balkans", *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, τ. 27, Ιαν. - Μάρτ. 1980: *Aspects de la crise d'Orient 1875-1878*, σσ. 23-36.
192. **Volonte.** *La Volonte du Peuple Cretois. Quelques documents relatifs a l'Histoire de la Crete*, Αθήναι, 1897.
193. **Wirthwein, Walter G.**, *Britain and the Balkan Crisis, 1875-1878*, Νέα Υόρκη, 1935.
194. **Wolter, Heinz**, "La politique exterieure et revocation des dangers revolutionnaires. La diplomatie de Bismarck au cours de la crise orientale de 1875 a 1878", *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, τ.27, Ιαν.- Μάρ. 1980 : *Aspects de la crise d'Orient 1875-1878*, σσ. 109-113.
195. **Κωφός, Εβ.**, "The Subject Greeks during the Eastern Crisis of 1875-1878", *Posebna Izdania Kniiga XXX: Odiedenie Drust-Venih Nauka, Kniiga 4*, σσ. 99-111.
196. **Κωφός, Εβ.**, *Greece and the Eastern Crisis, 1875-1878*, Θεσσαλονίκη, 1975.

Ο ΤΥΠΟΣ (Εφημερίδες, περιοδικά, φυλλάδια, κλπ. έντυπα)

1. *Άμυνα* (1885-86, 1888)
2. *Αρκάδιον* (1888)
3. *Επίσημος Εφημερίς της Κρητικής Πολιτείας*, τεύχη 1-4 (1898-1913)
4. *Εφημερίς της Ελληνικής Κυβερνήσεως* (1880)
5. *Εφημερίς των Συζητήσεων της Ελληνικής Βουλής* (1880)
6. *Φωνή του Λαού* (1903)
7. *Ηράκλειον* (1893-95)
8. *Ηχώ της Κρήτης* (1926)
9. *Ίδη* (Ρεθύμνου) (1888)
10. *Κρήτη* (1876-95)
11. *Μεσόγειος* (1891-98)
12. *Μίνως* (1881-87)
13. *Νέος Ραδάμανθος* (1881 - 84)
14. *Παρησία* (1885, 1888-89)
15. *Κρήτη* (εφημερίδα: Χανιά), 1876-1879.
16. *Κρητικόν Κέντρον, Κανονισμός της εν Αθήναις εδρευούσης εθνικής αδελφότητος υπό την επωνυμίαν Κρητικόν Κέντρον, ιδρυθείσης τη 25η Μαρτίου 1876, χ.τ., χ.ε. [1876].*
17. *Εφημερίδα Κρήτη* (Μπενάκειος Βιβλιοθήκη).
18. *Εφ. Εξέγερσις, Ερμούπολη, 3 Μαΐου 1875, 9 Αυγούστου 1875, 22 Μαΐου 1876, 13 Ιουνίου 1876, 26 Ιουνίου 1876, 3 Ιουλίου 1876, 10 Ιουλίου 1876, 17 Ιουλίου 1876, 19 Ιουλίου 1876, 14 Αυγούστου 1876, 4 Σεπτεμβρίου 1876, 11 Σεπτεμβρί-ου 1876, 18 Σεπτεμβρίου 1876, 25 Σεπτεμβρίου 1876, 16 Οκτωβρίου 1876, 4 Δεκεμβρίου 1876, 24 Δεκεμβρίου 1876.*
19. *Εφ. Ερμούπολις, Ερμούπολη, 19 Οκτωβρίου 1866, 5 Οκτωβρίου 1867.*
20. *Εφ. Πατρίς, Ερμούπολη, 1 Ιουνίου 1885, 4 Ιουνίου 1885, 1 Φεβρουάριου 1886, 10 Μαΐου 1886, 25 Ιανουαρίου 1897, 4 Φεβρουάριου 1897, 4 Μαρτίου 1897, 8 Μαρτίου 1897, 15 Μαρτίου 1897, 10 Μαΐου 1897, 19 Ιουλίου 1897, 24 Δεκεμβρίου 1897, 30 Μαΐου 1898, 28 Αυγούστου 1898, 31 Οκτωβρίου 1898.*
21. *Κρητικός Κώδιξ*, 3 τ., Χανιά 1879-1881.
22. *Νεολόγος* (εφημερίδα : Κωνσταντινούπολη), 1875-1876.
23. *Νέα Εστία*, τεύχος 944 (1 Νοεμβρίου 1966) Αφιέρωμα στην Κρητική επανάσταση του 1866-1869
24. *Arnakis, G. Georgiades, "Consul Stillman and the Cretan Revolution of 1866", Φιλολογικός Σύλλογος «Ο Χρυσόστομος», Πεπραγμένα του Β' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου (Χανιά 1966), τ. 4, Αθήνα 1969, σσ. 99-106.*

25. **Arnakis G. Georgiades**, *Αμερικανοί στην Κρητική επανάσταση του 1866 : Ο Χάου και ο Στίλμαν, Νέα Εστία*, τ. 944 (1 Νοεμβρίου 1966), 1601 – 1604
26. **Arsh, G.L.**, "P. A. Sabouroff on his Mission in Greece during the Eastern Crisis of the 1870's", *Διεθνής Ένωση Σπουδών Νοτιοανατολικής Ευρώπης, Ελληνική Επιτροπή Σπουδών Νοτιοανατολικής Ευρώπης, Η τελευταία φάση της Ανατολικής Κρίσεως και ο Ελληνισμός (1878-1881), Πρακτικά (Βόλος, 27-30 Σεπτ. 1981), Αθήνα 1983, σσ. 103-112.*
27. **Blagojevic, Gordana**, *Η απήχηση της μεγάλης Κρητικής Επανάστασης του 1866-69 στη σέρβικη κοινωνία του 19ου αιώνα., Πεπραγμένα Ι' Κρητολογικού Χανιά (2006), τ. Γ1, σσ. 181-190*
28. **Gladstone, William**, «Ο ελληνικός παράγων εν τω ανατολικώ προβλήματι», *Ωρα (εφημερίδα: Αθήνα), άρ. 18-20, 23, 27 Νοεμ. / 9 Δεκ.-29 Νοεμ. / 11 Δεκ. και 2/14 Δεκ. 1876.*
29. **Isengard, L.**, «Αναμνήσεις ενός Γαριβαλδινού. **Οι ερυθροχίτωνες στην Κρήτη**», *Περιοδικόν Δελτίον Βιβλιοθήκης Κρητικού Φιλολογικού Συλλόγου εν Χανίοις, σσ. 117-128.*
30. **Kolodny E.**, «Εγκατάστασις και Εξέλιξις του Πληθυσμού εις την Ορεινήν Λεκάνην του Λασιθίου», *Επιθεώρησις των Κοινωνικών Ερευνών*, 3 (1969), Α-θήνα, σ. 51- 63.
31. **Pechoux P.-Y.**, «Η Πόλη του Λασιθίου: Αγροτική Κοινότης εις Μεσογειακήν Ορεινήν Λεκάνην», *Επιθεώρησις των Κοινωνικών Ερευνών*, 3 (1969), Αθή-να, σ. 40-51.
32. **Senkevic, Irena**, « Η ρωσική διπλωματία κατά τους πρώτους μήνας της Κρητικής Επαναστάσεως των ετών 1866-1868» (μετάφραση από τα ρωσικά Ν. Αποστολάκης), *Δελτίον Ρωσικής Βιβλιογραφίας, περίοδος β', έτος 9ο, αρ. 2, Θεσσαλονίκη Μάρτ. 1972, σσ. 33-49.*
33. **Stillman William J.**, *The Cretan insurrection of 1866-7-8, New York, 1874.* και περιόδ. «Ελληνισμός» Η' (1905), Θ' (1906), *Η Κρητική Επανάστασις εν έτει 1866-1868.*
34. **Triantafyllidou-Baladie Y.**, «Οι Πιστώσεις στις Εμπορικές Συναλλαγές στην Κρήτη τον 18ο Αιώνα», *Πεπραγμένα του Ε' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Ηράκλειο 1985, τ. 3, σ. 222-228.*
35. **Triantafyllidou-Baladie Y.**, «*Les Conditions du Commerce en Crete Pendant les Premieres Decennies de la Domination Ottomane*», *Πεπραγμένα του Δ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Αθήνα 1981, τ. 3, σ. 297-304.*
36. **Holland Robert**: *The Prince, the Powers and «The unfortunate regime» : The high commissionership of Prince George of Greece in Crete, 1888-1906.* Η τελευταία φάση του Κρητικού Ζητήματος, συλλογ. τόμος ΕΚΙΜ, Ηράκλειο 2001, σ. 31
37. **Phillips Ron** : *Candia - 6th September 1898 (25th August 1898).* Η τελευταία φάση του Κρητικού Ζητήματος, συλλογ. τόμος ΕΚΙΜ, Ηράκλειο 2001, σ. 451
38. **Sokolovskaia Olga**: *Ρωσικό εκστρατευτικό σώμα στην Κρήτη (άγνωστα ημερολόγια).* Η Τελευταία φάση του Κρητικού Ζητήματος, συλλογ. τόμος ΕΚΙΜ, Ηράκλειο 2001, σ. 509

39. **Vacalopoulos, C.A.**, "Quelques informations statistiques sur la Crete avant et apres la revolution de 1821", Πανεπιστήμιο Κρήτης, Πεπραγμένα του Δ' Διεθνούς Κρητολ. Συνεδρίου (Ηράκλειο 1976), τ. 3, Αθήνα 1981, σσ. 26-30.
40. **Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη Ε.**, «Η Κρήτη στα Περιηγητικά Κείμενα (τέλη 17ου αρχές 19ου αιώνα)», Πεπραγμένα του ΣΤ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Χι νιά 1990, τ. 3, σ. 9-37.
41. **Αλεξάκης Ι.Σ.**, *Ο πρώτος στρατός της Κρήτης. Η Κρητική Πολιτοφυλακή*, Πεπραγμένα Β', IV, 1 - 93
42. **Αλεξάκης, Ιω.**, *Εν φορολογικόν έγγραφον του 1860, Κρητικά Χρονικά, τόμος Θ' (1955)*, σσ. 155-157.
43. **Αλεξάκης, Ιω.**, *Εν φορολογικόν έγγραφον του 1860, Κρητικά Χρονικά, τόμος Θ' (1955)*, σσ. 155-157.
44. **Αλεξίου Α.**, *Ριμάδα για την θρόνισση της Μητρόπολης του Αγίου Μηνά, ΚΧ 10, 1956, 101 - 133*
45. **Αναστασόπουλος Α.**, «Η Κρήτη στο Οθωμανικό Πλαίσιο», *Κρητολογικά Γράμματα 17 (2001)*, Ρέθυμνο, σ. 97-110.
46. **Ανδριώτης Ν.**, «Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι στην Κρήτη 1821-1924», *Μνήμα, 26(2004)*, Αθήνα, σ. 63-94.
47. **Ανδριώτης Νίκος** : Η έξαρση του Κρητικού ζητήματος (Φεβρ.-Μάρτιος 1897) ένα από τα βασικά θέματα των γελοιογράφων της Ευρώπης. Η τελευταία φάση του Κρητικού Ζητήματος, συλλογ. τόμος ΕΚΙΜ, Ηράκλειο 2001, σ. 321
48. **Βαβουλές, Π. Π.**, *Εικόνες από τα σχολεία μας κατά τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας στην Κρήτη, περ. Κρητική Εστία, 1949, τ. 4. σσ. 17-18 και τ. 5. σσ. 17-18.*
49. **Βακαλόπουλος, Α.**, «Τα δραματικά γεγονότα της Θεσσαλονίκης κατά το Μάιο 1876 και οι επιδράσεις τους στο Ανατολικό Ζήτημα», *Μακεδονικά, τ. 2, 1953, σσ. 193-262.*
50. **Βασιλάκης Αντώνης**: Άρθουρ Τζον Έβανς: Γράμματα από την Κρήτη 1898. Η τελευταία φάση του Κρητικού Ζητήματος, συλλογ. τόμος ΕΚΙΜ, Ηράκλειο 2001, σ. 545
51. **Βενέρης Τιμ.**, *Ποίημα Παύλου πρεσβυτέρου, περί του εν Ηρακλείω Ιερού Ναού του Αγίου Μηνά, Χριστιανική Κρήτη Α', 1912, 379-434*
52. **Βέργη-Νέρη Βιργινία**: Η Αδελφότης των εν Αιγύπτω Κρητών, η ελληνόφωνη εφημερίς της Αλεξανδρείας «Ομόνοια» και η συμβολή τους στις τελευταίες Κρητικές επαναστάσεις 1896,1897,1898. Η τελευταία φάση του Κρητικού Ζητήματος, συλλογ. τόμος ΕΚΙΜ, Ηράκλειο 2001, σ. 337.
53. **Βλαβογιλάκης, Μιχ.**, Η συμβολή του κλήρου της Κρήτης στην επανάσταση του 1897, *Αφιέρωμα εφημ. "Χανιώτικα Νέα", τεύχ. 11^ο, σσ. 43-55.*
54. **Βουρλάκης, Αριστ.**, *Η πρώτη οργάνωσις της Εκπαιδεύσεως στην Ανατολική Κρήτη και το ιστορικό Γυμνάσιο Νεαπόλεως, στο περ. Αμάλθεια. Άγιος Νικόλαος, 1977, τ. 31, σσ. 155-172 και τ. 32 σσ. 231-241.*
55. **Γαρδίκια – Κατσιαδάκη Ελένη** : Ο Στέφανος Δραγούμης και η οριστική λύση του Κρητικού Ζητήματος. Η τελευταία φάση του Κρητικού Ζητήματος, συλλογ. τόμος ΕΚΙΜ, Ηράκλειο 2001, σ. 67

56. **Γαρδίκια – Κατσιαδάκη Ελένη** : Ένωση: Επτάνησα και Κρήτη. Ομοιότητες και διαφορές. Η τελευταία φάση του Κρητικού Ζητήματος, συλλογ. τόμος ΕΚΙΜ, Ηράκλειο 2001, σ. 97
57. **Γοντικάκης, Στ.**, «*Η άγνωστη αλληλογραφία (1872-1873) του Χριστόφορου Αργυράκη. Πληροφορίες για θεσμούς της Κρήτης*», *Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, Πεπραγμένα του Ε' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου (Άγιος Νικόλαος, 25 Σεπτ. - 1 Οκτ. 1981), τ. 3, Ηράκλειο 1985, σσ. 66-76.*
58. **Γρηγοράκης Μιχ.**, Συμβολή στη βιβλιογραφία της Κρητικής Επανάστασης του 1866- 1869, *εφημ. Παρατηρητής (Χανίων), φφ. 749-757 (19-29 Μαρ.1966).*
59. **Γρυντάκης Γ.**, «*Το Ρέθυμνο στην Επανάσταση του 1889*», *Κρητολογικά Γράμματα* 11 (1995), Ρέθυμνο, σ. 97-112.
60. **Γρυντάκης, Γιάν.**, Ο ρόλος της ελληνικής κυβέρνησης στην κρητική επανάσταση του 1858, *Πεπραγμένα Ι' Κρητολογικού Χανιά (2006), τ. Γ1, σσ. 115-129.*
61. **Δασκαλάκης, Γ.Δ.**, «*Ο Οργανικός Νόμος της Κρήτης του 1867*», *Νέα Εστία, αφιέρωμα στην κρητική επανάσταση του 1866, τ. 80, αρ. 944, Αθήνα 1 Νοεμ. 1966, σσ. 1519-1538.*
62. **Δετοράκης Μ.**, Φροντίδες της Κρητικής Πολιτείας για τη δημόσια υγεία, *Λύκτος Α', (1984) 167- 182.*
63. **Δετοράκης Μ.** «*Κοινωνικές επιπτώσεις στο διαμέρισμα Ηρακλείου στη μεταπολιτευτική επανάσταση 1895-8*». Η τελευταία φάση του Κρητικού Ζητήματος, συλλογ. τόμος ΕΚΙΜ, Ηράκλειο 2001, σ. 109
64. **Δετοράκης, Μανόλης, Ιωσήφ Χατζηδάκης (1848-1936).** *Σύντομη αναφορά στην πολιτική και πατριωτική του δράση, Παλίμψηστον 3, 1986, 125-148.*
65. **Δετοράκης, Μανόλης, Λεωνίδας Χ' Ιωάννου Γεωργιάδης Λόγιος, περιοδ. Παλίμψηστον, Ιούνιος 1989, τεύχος 8, Ηράκλειον Κρήτης, σσ.219-235.**
66. **Δετοράκης Θεοχ.**, *Αντώνιος Τρυφίτσος, οπλαρχηγός Πεδιάδος, Κρητολογία 3,*
67. **Δετοράκης Θεοχ.**, *Γεράσιμος Καλογνώμων, ποιητής ακολουθίας εις τον Άγιον Μύρωνα, Κρητολογία 2, 1976, 65 - 75*
68. **Δετοράκης Θεοχάρης:** Τα ελευθέρια της Κρήτης. Οι μεγάλοι σταθμοί του Κρητικού Ζητήματος. Η τελευταία φάση του Κρητικού Ζητήματος, συλλογ. τόμος ΕΚΙΜ, Ηράκλειο 2001 σ. 15
69. **Διάλλα Άντα - Μαρωνίτη Νίκη** : Κρητικό Ζήτημα και ευρωπαϊκός τύπος : Μια παράλληλη ανάγνωση των βρετανικών και ρωσικών δημοσιευμάτων. *Η τελευταία φάση του Κρητικού Ζητήματος, συλλογ. τόμος ΕΚΙΜ, Ηράκλειο 2001, σ. 311*
70. **Δοντά, Δ.**, «*Τ' απομνημονεύματα του Στρατηγού Ιγνάτιεφ και η κρητική επανάσταση του 1866-1869*», *Φιλολογικός Σύλλογος «Ο Χρυσόστομος», Πεπραγμένα του Β' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου (Χανιά 1966), τ. 4, Αθήνα 1969, σσ. 169-177.*
71. **Δρακάκης Γ.Εμμανουήλ:** Τουρκοκρήτες και Χριστιανοί : Οι σχέσεις των δύο κοινοτήτων μέσα από δικαιοπρακτικά έγγραφα (1898-1900). Η τελευταία φάση του Κρητικού Ζητήματος, συλλογ. τόμος ΕΚΙΜ, Ηράκλειο 2001, σ. 147.
72. **Δρανδάκης, Γ.**, *Αιτήματα της Χριστιανικής Γενικής Συνελεύσεως των Κρητών του 1889, περ. Κρητολογικά Γράμματα, Ρέθυμνο, 1995, τ.11. σ.333-354.*

73. **Δρανδάκης Νικ.**, *Ειδήσεις περί των σχολείων της Ρεθύμνης κατά το δεύτερον τέταρτον του 19ου αιώνας*, ΚΧ 4, 1950, 21-64
74. **Δρανδάκης, Ν. Β.**, *Ειδήσεις περί των σχολείων Ρεθύμνης κατά το δεύτερον τέταρτον του 19^{ου} αιώνας, στο περ. Κρητικά Χρονικά 1950, τ. Δ', σσ. 21-64.*
75. **Εκκεκάκης Γ.**, «Εικόνες από το Ρέθυμνο του 1858. Από το Αγνοημένο Ταξιδιωτικό Χρονικό του Β. Taylor», *Κρητολογικά Γράμματα*, 7/8 (1993), Ρέθυμνο, σ. 57-72.
76. **Εκκεκάκης Γ.Π.** : *Τα γεγονότα της Κρήτης (1896-98) στα εικονογραφημένα έντυπα επικαιρότητας της Ευρώπης. Η τελευταία φάση του Κρητικού Ζητήματος, συλλογ. τόμος ΕΚΙΜ, Ηράκλειο 2001, σ. 301*
77. **Ευαγγελίδης, Τρύφ.**, *Σχολεία Κρήτης, περ. Μύσων, τ. Α', 1932. σσ. 45-48.*
78. **Εφημερίδα "Η Δίκη"**, αρ. φ. 13, Απρ.1976, Αθήνα, σ. 2. *Λασιθιώτες που διακρίθηκαν, Αντώνιος Βορεάδης ο Κρης, Ι.Μ.Κ..*
79. **Εφημερίς "Δράσις"** αρ. φ. 4985, 19^{ης} Ιουν. 1953, σ.1. *Ο Κων/νος Σταυραράκης συνέστησε εις Ανώγεια (Μυλοποτάμου - Αζικά) ιδιόκτητον σχολείον μετά το πέρας επαναστάσεως του 1866 (Παρελήφθη από την εφημερίδα «Σύνταγμα» της 22-2-1968).*
80. **Εφημερίς "Η φωνή του λαού"** :
- ÷ φ. 18, σ. 2. *Αίτησις Εμμ. Αγγελάκη περί συστάσεως Ανωτέρου Παρθεναγωγείου εν Σητεία και Δ. Κοκκίνη περί συμπληρώσεως του Γυμνασίου Νεαπόλεως.*
 - σ.3. (Βουλή) *Ψήφισις του περί Παιδείας Νόμου.*
 - ÷ φ. 23, σ. 2. *Περιγραφή εξετάσεων Νυχτερινής Σχολής. Διδάξαντες, Ν. Πετρίδης, Ε. Φουστανάκης, Ιωάν. Τσαγκαράκης και Ε. Μελισσιδής.*
81. **Εφημερίς "Μίνως"(Ηρακλείου)** :
- ÷ φ. 125, 2 Ιουλ.1883. *Το κατά το 1883 (1873) καταρτισθέν εν Ηρακλείω εις τέλειον Γυμνάσιον.*
 - ÷ φ. 41, 26 Σεπτ. 1881 *περί Ρουσιγιέ, Τμηματικής Εφορείας.*
 - ÷ φ. 108, 5 Μαρ.1883, *Αναγνώρισις εκ μέρους του εν Αθήναις Εθνικού Πανεπιστημίου του ενθάδε Κρητικού Γυμνασίου,*
 - ÷ φ. 126, 9 Ιουλ.1883, *Περί του Γυμνασίου Νεαπόλεως (ημιτελής) και περί του εν Ηρακλείω Παρθεναγωγείου.*
 - ÷ φ. 130. *Ονόματα εφόρων των Σχολείων*
 - ÷ φ. 30, 11 Ιουλ.1881. *Παρθεναγωγείο διευθυνόμενον από της Αννης Χ. Αργυράκη, γυναίκας του Χριστοφόρου.*
 - ÷ φ. 32, 25 Ιουλ.1881. *Πόροι Σχολείων.*
 - ÷ φ. 33, 1 Αυγ. 1881 σελ. 4. *Περί εκλογής δημοτικών εφορειών.*
 - ÷ φ. 37, σελ.1, *Περί ιδρύσεως Γυμνασίου του Μελετίου Καβάσιλα και περί Γυμνασίου εις Νεάπολιν.*
 - ÷ φ. 4, 10 Ιαν.1881, *Πρόσκλησις Ηγουμένων Μονών περί παραχωρηθησομένου ποσού δια τα σχολεία πόλεως και επαρχιών.*

- ÷ φ. 41, *Περί απροθυμίας προσελεύσεως μαθητών, Σττασις τάξεως σχολείων εις τας επαρχίας Καινουργίου και Πυργιωτίσσης.*
- ÷ φ. 42, *Καταβολή 50 χιλ γρ. υπέρ δημοσίας εκπαιδύσεως - Εξομάλυνσις αναφύεισις διαφοράς.*
- ÷ φ. 45, *Κατάρτισις διαρκούσ εξεταστικής επιτροπής, Και περί πόρων, συστάσεως Σχολείων, Περί Παρθεναγωγείων.*
- ÷ φ. 49, *Χρηματική αρωγή παρά του Κοινωφελούσ Ταμείου 1881.*
- ÷ φ. 50, *Δια το υπόμνημα προς Υ. Πύλην υπέρ παραχωρήσεως του ημίσεως των τελωνειακών προσόδων 1881.*
- ÷ φ. 132, *Πρόσκλησις Αντωνίου Βορεάδου εις το Γυμνάσιον Νεαπόλεως.*
- ÷ φ. 186, *Ελληνικόν Κρητικόν Γυμνάσιον (Ηρακλείου).*
82. **Εφημερίς «Ανατολή»** Αγ. Νικολάου αρ. φ. 5228, 19 Δεκ. 1969, *Προ 100 ετών ιδρύθη το πρώτον Δημοτικόν Σχολείον Ιεράπετρας. Ένα ιστορικόν έγγραφον. Εγένετο ενταύθα (Ιεράπετρα τη 14 Δεκ. 1869).*
83. **Εφημερίς «Δρήρος»** Νεαπόλεως, αρ. φ. 26. 17 Ιαν. 1954, *«Το Ιστορικόν Γυμνάσιο της Νεαπόλεως» Αριστ. Βουρλάκη κι εφεξής εις τα 1858 επετράπη η ίδρυσις σχολείων. Πρώτον Παρθεναγωγείον εν Νεαπόλει εις τα 1872.*
84. **Εφημερίς «Δρήρος»** αρ. φ. 103 *Διορισμός της Αικατερίνης Κ. Σφακιανάκη ως πρώτης διευθυντριάς του Παρθεναγωγείου και της Αθηνάς Δημητριάδου (το γένος Χλαπουτάκη) ως βοηθού αυτής (1872).*
85. **Εφημερίς «Ηράκλειον»**, *Διευθυντής και υπεύθυνος συντάκτης Αντ. Βορεάδης, Εκδότης Στυλ. Μ. Αλεξίου, Ηράκλειο.*
- ÷ φ. 6, 16 Σεπτ. 1893, σ. 45, *Μίσθωση Μοναστηριακών κτημάτων για μια 6/ετία.*
- ÷ φ. 8, 30 Σεπτ. 1893, σ. 60, *Στατιστική των Σχολείων του Τμήματος Ηρακλείου. σ. 60-61 Εγκύκλιος Τμηματικής Εφορίας Ηρακλείου για τον έλεγχο και εφαρμογή του Προγράμματος και των εγκεκριμένων διδακτικών βιβλίων. - Έναρξη των μαθημάτων Γυμνασίου Νεάπολης.*
- ÷ φ. 13, 4 Νοεμ. 1893, σ. 99, *Ο Σύλλογος καθηγητών Γυμνασίου Νεαπόλεως.*
- ÷ φ. 16, 25 Νοεμ. 1893, σ. 122, *Το Καμπάνειον Πολυτεχνείον εν Λασιθίω (συνέχειες στα φ. 17, 18, 19, 22, 27, 33).*
- ÷ φ. 27, 10 Φεβ. 1894, σ. (218) *Το Καμπάνειον Πολύτεχνειον εν Λασιθίω. Τι φρονούσιν οι Δήμαρχοι και οι λοιποί κάτοικοι της επαρχίας.*
- ÷ φ. 45, 2 Ιουν. 1894, *Τι συνήθως συμβαίνει εν Κρήτη; - Εκλεγέντες πληρεξούσιοι διαμερισμάτων Κρήτης.*
- ÷ φ. 46, 23 Ιουν. 1894, σ. α. *Εγκύκλιος του Πάπα και η Ανατολή σ. β. Εξετάσεις-οι της επαρχίας Λασιθίου -Μη ανέγερση του Πολύτεχνείου.*
- ÷ φ. 49, 14 Ιουλ. 1894, σ. α. *Ανάγκη να αλλάξει το εκπαιδευτικό μας σύστημα. σ.β. Οι νέοι σεισμοί. σ. δ. Πλήθος πράξεων πλειστηριασμών της Χ.Δ.Α..*
- ÷ φ. 56, 1 Σεπτ. 1894, *Η κατάργηση του εν Νεαπόλει Γυμνασίου (εκτενές).*
- ÷ φ. 57, 8 Σεπτ. 1894, σ. α. *Το εν Νεαπόλει γυμνάσιο σ. β. χολέρα εν Νεαπόλει*

- ÷ φ. 58, 15 Σεπτ.1894, σ. α. Συνέντευξις του Αγίου Πέτρας περί του εν Νεαπόλει γυμνασίου (1894). σ. γ. Η Τουρκική γλώσσα - Διατάγματα περί Εθνικής Παιδείας (Ελλάδος).
- ÷ φ. 59, 22 Σεπτ. 1894, σ. α. Η Τούρκικη γλώσσα εν τοις Ελληνικοίς Σχολείοις σ. β. Ανασύστασις Γυμνασίου Νεάπολης
- ÷ φ. 62, 13 Οκτ. 1894, Πανεπιστημιακά, Η υπέρ παιδείας πίστωσης - διατήρηση του Γυμνασίου Νεάπολης.
- ÷ φ. 67, 17 Νοεμ.1894, σ. α. Παραίτηση Οικουμενικού Πατριάρχου - γράφουσι εκ Νεαπόλεως. (Ο Τουρχάν πασάς στη Νεάπολη) σ. β. Αναστολή πληρωμής χρεών.
- ÷ φ. 72, 22 Δεκ.1894, Σύγκλιση της Γεν. Συνέλευσης των Κρητών, ολοσέλιδο. Λεπτομέρειες κατά επαρχία.
- ÷ φ. 74, 5 Ιαν. 895, Περί Γενικής Συνελεύσεως των Κρητών.
- ÷ φ. 78, 2 Φεβ.1895, σ. α. Εκλέκτορες και Βουλευτές - Εκπαιδευτικά εκτενές (Χάττι-Χουμαγιούν) - Εκλογή Πατριάρχου.
- ÷ φ. 91, 4 Μαΐου 1895, σ. α. Εργασίαι Βουλής, Έναρξη εργασιών ΚΑ' Συνόδου της των Κρητών Βουλής υπό Αλεξ. Καραθεοδωρή. σ. β. Εργασίαι Ιεράς Επαρχιακής Συνόδου : Περί ανασυστάσεως των Ορφανικών Τραπεζών - Περί μετοχής των Επισκόπων εις τα της Παιδείας (συνέχεια 91γ) σ. γ. Πράξις ΙΘ' περί συστάσεως Ιεροδίδα. σκαλείου εν Κρήτη
- ÷ φ. 92, 11 Μαΐου 1895, σ. α. Τα δημόσια οικονομικά (ολοσέλιδη). Εργασίαι της Βουλής. σ. δ. Δικαίωμα του Επισκόπου να επιβλέπει τα της Παιδείας της Επισκοπής του και όταν δεν είναι μέλος της Τμηματικής Εφορείας.
- ÷ φ. 93, 18 Μαΐου 1895, σ.β. Ειδικαί συνεδρίαί Χριστιανών Βουλευτών. 11 Μαΐου - Σοβαραί προσθήκαι στον περί Παιδείας Νόμο του 1895.
- ÷ φ. 94, 25 Μαΐου 1895, Προϋπολογισμός Κρήτης 1895 -96 (ολοσέλιδος)
- ÷ φ. 96, 8 Ιουν.1895, Εργασία της Βουλής - Ειδικαί συνεδρίαί των Χριστιανών Βουλευτών. Οι βουλευτές Λασιθίου.
- ÷ φ. 97, 15 Ιουν.1895, σ.α. Κοινοί και Μερικοί πόροι.
- ÷ φ. 98, 22 Ιουν.1895, σ.α. Περί Τμηματικών Εφοριών.
- ÷ φ. 99, 29 Ιουν.1895, σ. α. Οικονομική δυσπραγία (άτιτλο) - Τα εκπαιδευτικά νομοσχέδια.
- ÷ φ. 100, 6 Ιουλ.1895, σ. α. Ξυπόλητοι και Καραβανάδες, άτιτλο, σ. β. Νεκρολογία Κωστή Αδοσίδη Πασά. .
- ÷ φ. 102, 22 Ιουλ.1895, σ. α. Ολοσέλιδο, Περί του θανάτου Κωστή Αδοσίδη Πασά. σ. γ. Διάψευση κατάργησης Κρητικού Γυμνασίου (Ηρακλείου).
- ÷ φ. 103, 27 Ιουλ.1895, σ. α. Τα κατά την ΚΑ' Σύνοδον της Γ. Συνελεύσεως των Κρητών, Περί εποπτείας Επισκόπων των σχολείων της περιφέρειας των. σ.β. Σιδηρόδρομος Κρήτης - Παύση εισαγγελέα Λασιθίου
- ÷ φ. 104, 3 Αυγ. 1895, Τα Σχολεία μας - Αι εργασίαι της ελληνικής Βουλής.
86. **Εφημερίς «Μεσόγειος»,**

- ÷ φ. 5772/1158, 7^{ης} Αυγ. 1973, σ. 3. *Η πρώτη οργάνωση της παιδείας στην Κρήτη επί Τουρκοκρατίας, 1861. Τα πρώτα υποτυπώδη σχολεία. Του Μηνά Τσαγκαράκη (Σημείωση Σταυρινίδη Ν.: ουχί πλήρως ενημερωμένος).*
- ÷ Σειρά άρθρων με θέμα : *Ο διδάκτωρ του Πανεπιστημίου της Ίενας με τον βαθμόν "Summa cum Gloria" (Άριστα μετά δόξης) Αντώνιος Βο-ρεάδης, Κρης, Ο Κιγκινάτος της Κρητικής Πολιτείας 1856-1913. Τσαγκαράκης, Ι. Μηνάς, Ηρακλείο, 1973.*
87. **Εφημερίς «Νέος Ραδάμανθος»,** φ. 26ης Μαρ.1883, πρβλ. και φ. της 30^{ης} Ιουλ. 1883, όπου δημοσιεύεται η διαθήκη Αντωνίου Παπαδάκη (Καμπάνη).
88. **Εφημερίδα «Ο πολίτης»,** Το Γυμνάσιο Νεαπόλεως, Φούσκης, Μανόλης, Έξι συνέχειες στην από 25-5-1993 ως 6 -7-1993 σ. 3.
89. **Εφημερίς «Πατρίς»,** φ.102, έκτακτο φύλλο, Εν Χανίοις, 19-9-1987. Πρβλ. Γαλανάκης Εμ. δικηγόρος, *Η πνευματική και υλική προσφορά της Κρήτης εις το Εθνικόν Πανεπιστήμιον κατά τα 150 χρόνια της λειτουργίας του, (Περί Αντωνίου Καμπάνη), διάλεξη στο Φιλολογικό Σύλλογο «Παρνασσός» 1988, σ.4.*
90. **Εφημερίς «Παρατηρητής» Χανίων,** αρ. φ. 1513, 28 Αυγ. 1953, σ.1. «*Τα παλιά Χανιά*» τα δημοτικά σχολεία εις Χανιά, κατά τα έτη 1890-1897.
91. **Εφημερίς «Σητειακά Νέα»,** αρ. φ.171, 11 Ιουλ.1966, σ.1. «*...Η πρώτη δασκάλα στη Σητεία, ήτο το Καλλιό του Καπανταή...*», της Ειρήνης Παπαδάκη.
92. **Εφημερίς Κρήτη,** της Γενικής Διοικήσεως Κρήτης, αρ. φ. 12 Οκτ. 1887, Κανονισμός του Ελληνικού Γυμνασίου Χανίων.
93. **Εφημερίδα Κρήτη,** της Γενικής Διοικήσεως Κρήτης :
 Φ. 491 / 18-11-1878 προσφώνηση προς τους Κρήτες Αλεξ Καραθεοδωρή πασά
 Φ. 492 / 08-12-1878 προσφώνηση νέου Γ. δκτή Κρήτης Ι. Φωτιάδη
 Φ.496 / 04-01-1879 Συνεδρίαση της Γεν. Συνελεύσεως της 2.1.1879- Πρόσκληση για συμφιλίωση των δύο κοινοτήτων.
 Φ.513/ 1-3-1879 «Έκθεσις περί των παλαιών χρεών». Συνεδρίαση της Γενικής Συνελεύσεως της 15-2-1879 «
 Φ. 573 /18-6-1880 Περί παλαιών χρεών
 Φ. 687 / 22-03-1884 Επαναδιορισμός Ι. Φωτιάδη.
 Φ. 841/ 12-02-1887 Περί Κοινοφελούς Ταμείου.
94. **Ζαϊμάκης Γιάννης:** *Αστικές αντιλήψεις και ψυχαγωγικές πρακτικές : Τα καφωδεία στο Ηράκλειο την περίοδο της Αυτονομίας της Κρήτης. Η τελευταία φάση του Κρητικού Ζητήματος, συλλογ. τόμος ΕΚΙΜ, Ηράκλειο 2001, σ. 167*
95. **Ζαμπετάκης Εμμ.,** Προσπάθεια προσηλυτισμού των Κρητών εις τον καθολικισμόν κατά τον ΙΘ' αι., *Κρητικά Χρονικά, τόμ. ΙΑ' (1957), σσ. 244-258.*
96. **Ζαμπετάκης Εμμ.,** *Ανέκδοτα διπλωματικά έγγραφα της προεπαναστατικής περιόδου του 1866 εν Κρήτη, ΚΧ 13, 1959, 84 - 142*
97. **Ζαμπετάκης Εμμ.,** Συμβολή εις την ιστορίαν της Κρητικής Επαναστάσεως του 1866 (Το Γαλλικόν Προξενείον Χανίων και η Κρητική Επανάστασις του 1866), ΚΧ 17, 1964, 50- 160
98. **Ζαμπετάκης Εμμ.,** *Οι Ρώσοι στην Κρήτη, ΚΧ 18, 1964, 54- 106*
99. **Ζαμπετάκης Εμμ.,** Συμβολή εις την καλύτεραν γνώσιν της επαναστατικής περιόδου του 1841 εν Κρήτη, ΚΧ 10, 1956, 171 - 214

100. **Ζανούβιος, Νίκανδρος**, *Λόγος εκφωνηθείς κατά την κήδευσιν του αηδήμου Α. Φ. Παπαδάκη εν τω Ναώ της Αγίας Ειρήνης. Εφημ. «Εφημερίς» Αθήναι 30-12-1878.*
101. **Ζομπανάκης Γ.**, «Ο Αυστριακός περιηγητής F. W. Sieber στην Κρήτη», *Επετηρίς Εταιρείας Κρητικών Σπουδών*, 2 (1939), Αθήνα, σ. 269-284.
102. **Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ.**, *Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, η Οθωμανική Διοίκηση και η εκ-παίδευση του Γένους. Κείμενα-Πηγές 1830-1914, Θεσσαλονίκη, 1998, σσ. 49-51.*
103. **Ηλιάκης, Μ. Κ.**, *Αδοσίδης Κωστή Πασάς, περιόδ. «Νεαπολίτικα Νέα», τεύχ. 3^ο 1991, σσ.17-19.*
104. **Καλαϊσάκης Γ.**, «Αφιερωτήριο της Επαρχίας Σφακίων», *Κρητική Στοά*, 2 (1909), Ηράκλειο, σ. 173-175.
105. **Καλαϊσάκης Γ.**, «Οι Πασάδες της Κρήτης», *Κρητικόν Ημερολόγιον*, 1902, σ. 55-152.
106. **Καλιτσονάκης Ιω.**, *Η αναβίωσις των κλασσικών σπουδών εν Ελλάδι από της απελευθερώσεως και εντεύθεν (ανάτυπο από την Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών)*, Αθήνα 1958.
107. **Καλλιατάκη-Μερτικοπούλου. Κάλλια.**, *Συναναστροφή και διασκέδαση στις κρητικές πόλεις, 1850-1880, Πεπραγμένα Ι' Κρητολογικού Χανιά (2006), τ. Γ1, σσ. 191-221.*
108. **Καλλιατάκη - Μερτικοπούλου Κ.**, *Πληροφορίες για την παιδεία στην Κρήτη (1868- 1878) Πεπραγμένα Ε', ΙΙΙ.*
109. **Καλλιατάκη - Μερτικοπούλου, Κ.**, «Δικαιοσύνη και πολιτική στην Κρήτη, 1868-1878», *Κρητικά Χρονικά*, τ. 2 .
110. **Καλλιατάκη, Κάλλια.**, «Αγγλία και Κρήτη, 1868», *Κρητικά Χρονικά*, τ. 25, 1973, σσ. 229-277.
111. **Καλλιατάκη - Μερτικοπούλου Κ.**, «Οι Μούσες και οι Χωρικοί. Η Αγροτική Κρήτη και το Σχολείο στον Ύστερο 19ο αιώνα», *Δελτίο του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας των Νεωτέρου Ελληνισμού*, τ. 2, Αθήνα 2000, σ. 81-130.
112. **Καλλιατάκη-Μερτικοπούλου, Κ.**, «Επαρχιακοί διδάσκαλοι στην Κρήτη του 1870», στα *Πεπραγμένα του Ζ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, (Ρέθυμνο, 25-29 Αυγ. 1991)*, Ρέθυμνο, 1995, τ. Γ1. σσ. 121-128 .
113. **Καλλιατάκη-Μερτικοπούλου, Κ.**, *Η παιδεία στην Κρήτη (1868-1878). Μια επισκόπηση στα Πεπραγμένα του Ε' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, (Αγ. Νικόλαος, 25 Σεπτ.- 1 Οκτ. 1981)*, Ηράκλειο, 1985, τ. Γ', σσ. 77-86.
114. **Καλλιατάκη -Μερτικοπούλου, Κ.**, *Ο διορισμός Χριστιανού Γενικού Διοικητή στην Κρήτη-1878, στα Πεπραγμένα Δ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, (Ηράκλειο, 29 Αυγ.-3 Σεπτ. 1976)*, τ.5, Αθήνα 1981, σσ. 69-106.
115. **Καλλιατάκη - Μερτικοπούλου, Κ.**, «Οι Ορφανικές τράπεζες στην Κρήτη, 1858-1878», *Επιστημονικές ανακοινώσεις του Συλλόγου επιστημονικού προσωπικού της Ακαδημίας Αθηνών (20 Νοεμ.-5 Δεκ.1979)*, Αθήνα 1982, σσ.111-112.
116. **Κάππα**, «Ένα βιβλίο του 1878 για την Κρήτη», *Ηώς (αφιέρωμα στην Κρήτη)*, περίοδος γ', έτος 7ο, αρ. 76-85, Αθήνα 1964, σσ. 178-181.
117. **Καραβαλάκης, Μ. Ιωάν.**, *Αντώνιος Φ. Παπαδάκης (Ο Μέγας Πατριώτης και μέγας Εθνικός Ευεργέτης). Συνέχειες περ. Αμάλθεια, τομ. Δ' 1973, τ. 16-17 σ. 340-344, τομ. Ε' 1974, τ.18-19, σ.119-128, και τ. 20-21, σ. 267-278.*

118. **Καρέλλης Μανόλης**: 25η Αυγούστου 1898. Η μεγάλη σφαγή του Ηρακλείου. Η τελευταία φάση του Κρητικού Ζητήματος, συλλογ. τόμος ΕΚΙΜ, Ηρά-κλειο 2001, σ. 481
119. **Καψαλάκης Ζαχαρίας**, *Με αφορμή ένα έγγραφο του 1874. Ιδρύσεις σχολείων στην Επισκοπή Χερρονήσου. Η συμβολή του από Χερρονήσου Μητροπολίτου Κρήτης Τιμοθέου στην εκπαίδευση της Επαρχίας Πεδιάδος*. Επιστ. Επετ. Ι. Μητροπόλεως Πέτρας και Χερρονήσου, Νεάπολις 2010, σ.487
120. **Κιτρομηλίδης Μ.Πασχάλης**: Επαναπροσεγγίσεις στις κρητικές επαναστάσεις. Η τελευταία φάση του Κρητικού Ζητήματος, συλλογ. τόμος ΕΚΙΜ, Ηράκλειο 2001, σ. 11
121. **Κοινοφελές Ίδρυμα “Αγία Σοφία”**, «Η Κρήτη στις φλόγες», *Η επανάσταση 1897, Αφιέρωμα, εφημερίδας “Χανιώτικα Νέα” - Φεβρ.- Μάρ.1998*.
122. **Κοκκινάκης Ι.**, «Νόμισμα και Κοινωνία στην Κρήτη (1899-1906)», *Τα Ιστορικά*, 30(1999), Αθήνα, σ. 83-124.
123. **Κοκκινάκης Γ.**, «Αγροτική Πίστη, Κοινωνική Ένταση και Εξωτερική Μεταναστευση στη Δυτική Κρήτη στις αρχές του 20ού αιώνα», *Κρητική Εστία*, 9 (2002), σ.128-129.
124. **Κοκκινάκης Γ.**, «Πολιτικές και Κοινωνικές Οψεις της Μουσουλμανικής Παρουσίας στην Αυτόνομη Κρήτη 1898-1913», *Αντικείμενα Ι*, 34 (2001).
125. **Κοντογιάννης Ν.**, *Η εκπαίδευση στην Τουρκοκρατία, περιοδ. Το Σχολείο και το Σπίτι*, Αθήνα. 1995, τ. 378. σσ. 160-170.
126. **Κορακίτης Σ. Δ.**, *Ελληνικόν σχολείον, ελληνοδιδάσκαλος, άρθρο στη Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 2, Αθήνα 1967, σσ. 475-476.
127. **Κωνσταντινίδης Κ.**, Εκθέσεις και Υπομνήματα από την Αλληλογραφία του Γαλλικού Προξενείου Κρήτης, *Κρητικά Χρονικά*, 8 (1954), Ηράκλειο, σ. 323-365.
128. **Κωφός Ευ.**, *Greece at the Crossroads (1878-1881). Reappraisal of Priorities in an Evolving Balkan Setting, Διεθνής Ένωση Σπουδών Νοτιοανατολικής Ευρώπης, Ελληνική Επιτροπή Σπουδών Νοτιοανατολικής Ευρώπης*, Η τελευταία φάση της ανατολικής κρίσεως και ο ελληνισμός (1878-1881), *Πρακτικά (Βόλος, 27-30 Σεπτ. 1981)*, Αθήνα 1983, σσ. 31-48.
129. **Κρητικά Χρονικά**, τ. Β' σ. 300-314. *Η υπέρ της διδασκαλίας ξένων γλωσσών (επέμβασις Πατριαρχείου) 1837*.
130. **Κρητικά Χρονικά**, τ. Γ', σ. 320, *Κατά τον Αύγουστον (1861) διωρίσθη υπό συνελύσεως πενταμελούς Εφορεία Σχολείων, μέλος της οποίας ήμιν και εγώ και σ. 320. Ο Γ. Διοικητής Ισμαήλ Πασάς επεσκέφθη τα σχολεία (1861) και σ. 321. Λαχείον χειροτεχνημάτων των κορασίων δια την συντήρησιν της σχολής (1862). Εις την Γ' δημοτικού ο Νιωτάκης ο επιλεγόμενος λαγός*.
131. **Κρητικά Χρονικά**, τ. Δ' σ. 21-64 (ιδία 55 κ. εξ. *Υπέρ της διδασκαλίας ξένων γλωσσών (επέμβασις Πατριαρχείου) 1837*), Δρανδάκη Ν.
132. **Κρητικά Χρονικά**, τ. Δ' σ. 496. *Κατά τον σεισμόν του 1856 δεν κατεστράφη η δημοτική Σχολή*.

133. **Κρητικά Χρονικά**, τ. ΙΓ' σ. 90. Ο σουλτάνος έδωσε 100 χιλιάδες γρόσια δια τα σχολεία (1864) και σ. 92. ...the number retreint des nos ecoles primaires... (1864).
134. **Κρητική Εστία**, τ. 35-36 (1953) σ. 21, ο Νικηφόρος Ζαχαριάδης διορίσθη Σχολάρχης Ηρακλείου και κατόπιν καθηγητής εις το ημιγυμνάσιον Νεαπόλεως.
135. **Κυβερνητάκης-Συνάνης Νίκος**: Η συνεισφορά των πολιτών της Κατάνης στην υπόθεση της Κρητικής Επανάστασης του 1897. *Η τελευταία φάση του Κρητικού Ζητήματος*, συλλογ. τόμος ΕΚΙΜ, Ηράκλειο 2001, σ. 531
136. **Κυριαζόπουλος Βασ.**, Αι επαναστάσεις των Κρητών (1866- 1878) και ο πλοίαρχος Νικόλαος Σουρμελής, *ΚΧ 24*, 1972, σσ.7-64.
137. **Λάιος, Γ.**, «Οι κατακτητικές βλέψεις του Μέττερνιχ επί της Κρήτης (1840 και 1848)», *Πεπραγμένα Β' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου (Χανιά 1966)*, τ. 4, Αθήνα 1969, σσ. 277-282.
138. **Λασιθιωτάκης, Κ.Ε.**, «Ελπίδες και απογοητεύσεις από τον ξεσηκωμό του 66», *Νέα Εστία, Αφιέρωμα στην κρητική επανάσταση του 1866*, τ. 80, αρ. 944, Αθήνα 1 Νοεμ. 1966, σσ. 1605-1613.
139. **Λογαριαστάκης, Σ. Κώστας**, *Η Μονή Αρετίου (οι επίσκοποι Πέτρας)*, περ. *Δήρος*, έτος Δ', τ. 39 1940, σ.59,
140. **Λουκάς Ιωάννης** : Το Κρητικό Ζήτημα στην τελευταία φάση του : Η αγγλική και η γερμανική γεωστρατηγική. *Η τελευταία φάση του Κρητικού Ζητήματος*, συλλογ. τόμος ΕΚΙΜ, Ηράκλειο 2001, σ. 59
141. **Μακράκης, Μανώλης**, Η ιστορία της εκπαίδευσης στο Ν. Λασιθίου, στο περ. "Αντιπαραθέσεις" Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Λασιθίου, *Άγ. Νικόλαος*, σ. 12-18, 9^{ος} 1999.
142. **Μακράκης Μανώλης**, Η συνοπτική ιστορία της εκπαίδευσης στους Δήμους Αρκαλοχωρίου και Βιάννου κατά την ύστερη τουρκοκρατία. *Επιστημονική Επετηρίδα Ιεράς Μητροπόλεως Πέτρας και Χερρονήσου*, Νεάπολις 2010, σ.509.
143. **Μαμάκης, Γ.**, Το διδακτικό βιβλίο και η διακίνησή του στο Διαμέρισμα Λασιθίου κατά την περίοδο της ύστερης Τουρκοκρατίας, *Πεπραγμένα Ι' Κρητολογικού Χανιά (2006)*, τ. Γ1, σσ. 243-259.
144. **Μαμαλάκης Ιω.**, Το «Αρκάδι» (πλοίο) εις τον αγώνα διά την ένωσιν της Κρήτης (1867), *ΔΙΕΕ 16*. 1962, 39 - 162
145. **Μαμαλάκης Ιω.**, Το ζήτημα της αποστολής του Δ. Μαυροκορδάτου ως κυβερνήτου της Κρήτης του 1867 (από τα παρασκήνια του αγώνα 1866-69), *ΚΧ 3*, 1949, 16 - 34
146. **Μαμαλάκης, Ιωάννης**, Δύο επιστολαί του Μιχ. Βιστάκη, περ. «Κρητική Πρωτοχρονιά», έτος Β', Αθήναι 1962 σσ. 30-34.
147. **Μανουράς, Στ.**, «Πέντε Κρητικά Ιστορικά σημειώματα. Μια έκθεση του 1836 για την κατά-σταση της εκπαιδύσεως στο Ρέθυμνο», *Προμηθεύς ο Πυρφόρος*, περίοδος Β' 37(1984), σσ. 81-86.
148. **Μανουράς, Σ.**, Οι Ελληνοδιδάσκαλοι στην Κρήτη (1878-1898), περ. *Προμηθεύς ο Πυρφόρος, Ρέθυμνο*, 1983, τ. 36, σσ. 291-308.
149. **Μαράκη Μαρία**, Η εκπαίδευση στην Κρήτη την τελευταία εικοσαετία του 19^{ου} αιώνα. *εφημ. Χανιώτικα Νέα, Αφιέρωμα*, τεύχος 8^ο σελ. 14-22.

150. **Μαρκοδημητράκης Νικόλαος**, Εκθέσεις λειτουργίας πέντε δημοτικών σχολείων του Νομού Λασιθίου στα 1883. *Επιστημονική Επετηρίδα Ιεράς Μητροπόλεως Πέτρας και Χερρονήσου, Νεάπολις 2010, σ.369*
151. **Μαργαρίτης Γιώργος** : Η Κρήτη στα 1896-1898: Κοινωνικές αναταράξεις σε μεταβατική περίοδο. *Η τελευταία φάση του Κρητικού Ζητήματος, συλλογικός τόμος ΕΚΙΜ, Ηράκλειο 2001, σ. 103*
152. **Μαυροειδής, Μανόλης**, Ιστορικά σημειώματα, Ενθυμήματα, Χειρόγραφες σημειώσεις παπά Χατζή, Το πρώτο σχολείο Φουρνής «η Κεραπολίτισσα». *περ. Δρήρος, χρόνος Δ', τεύχ. 37-38/1940 σ. 4-8.*
153. **Μόσχου Γ.Δήμητρα**, Δάσκαλοι της Χριστιανικής Δημογεροντίας Λασιθίου, το σχολικό έτος 1891-1892. Ένας ονομαστικός κατάλογος από το ιστορικό αρχείο της Χριστιανικής Δημογεροντίας Λασιθίου. *Επιστημονική Επετηρίδα Ι. Μητροπόλεως Πέτρας και Χερρονήσου, Νεάπολις 2010, σ. 533*
154. **Μπελιά, Ελ.**, Η παιδεία των Κρητών κατά την Ελληνικήν Επανάστασιν και την Καποδιστριακήν περίοδον, *περ. Μνημοσύνη. 1967, τ. Α', σ. 263-289.*
155. **Μπολανάκης, Γιάν.**, *Ο ρόλος της καθολικής εκκλησίας στα Χανιά μετά την επανάσταση του 1858, Πεπραγμένα Ι' Κρητολογ. Χανιά (2006), τ. Γ1, σ. 131-137.*
156. **Νανάκης, Α.**, Η πνευματική κίνηση στην Κρήτη μετά τη Σύμβαση της Χαλέπας (1878) και η συμβολή της Εκκλησίας, *ανάτυπο από το περ. Νέα Χριστιανική Κρήτη, Ρέθυμνο, 1991.*
157. **Νανάκης, Α.**, Από την Εθναρχική στην Εθνική συνείδηση. Από τη Χάλκη στην Κρήτη και τη Μακεδονία, *ανάτυπο από το περ. Επιστημονική Επετηρίς Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη, 1997, τ. 7.*
158. **Νανάκης Ανδρέας Α.**, Αρχιμ.: Η συμμετοχή της Εκκλησίας Κρήτης στην επανάσταση του 1897. Τέσσερις επιστολές του Πέτρας Τίτου. *Η τελευταία φάση του Κρητικού Ζητήματος, συλλογ. τόμος ΕΚΙΜ, Ηράκλειο 2001, σ.521*
159. **Νανάκης Ανδρέας-Μητροπολίτης Αρκαλοχωρίου, Καστελλίου και Βιάννου**, Εθναρχούσα Εκκλησία και Κρήτες Νεομάρτυρες (1643-1867). *Επιστημονική Επετηρίδα Ι. Μητρ. Πέτρας κ Χερρονήσου, Νεάπολις 2010, σ.15*
160. **Ξανθουδίδης Στ.**, Κανονικά πεσκέσια Μητροπολίτου Κρήτης, *Χριστιανική Κρήτη Β', 1913 - 1915, 59-108*
161. **Παγκαλιάς Ξ.**, «Οι Κρητικές Εφημερίδες του περασμένου αιώνα», *Κρητική Εστία, 260-261(1980), Αθήνα, σ. 403-413.*
162. **Παγκαλιάς Ξ.**, «Οι Κρητικές Εφημερίδες του περασμένου αιώνα», *Κρητική Εστία, 268-269 (1981), Αθήνα, σ. 259-263.*
163. **Παλιεράκης Μ.**, «Γενική Επισκόπησις της εκ Κρήτης εις Αμερικην Μεταναστεύσεως Ιδίως κατά τα Έτη 1900-1909», στο Ανδρεάδης Α., *Η Ελληνική Μετανάστευσις. Μελέται των Δευτεροετών Φοιτητών*, Αθήνα 1917, σ. 242-259.
164. **Παναγιωτάκης, Ν. Μ.**, *Νήσοι ελληνικαί, η παιδεία από της Αλώσεως. Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια, Αθήναι, 1968. τ. Δ', σ. 102-115.*
165. **Πανταζόπουλος, Νικ.**, «Τα "προνόμια" ως πολιτιστικός παράγων εις τας σχέσεις Χριστιανών - Μουσουλμάνων. Συμβολή εις το εθιμικόν κοινοδίκαιον της Εγγύς Ανατολής και της Νοτιοανατολικής Ευρώπης», *Επιστημονική Ε-πετηρίς*

- Σχολής Νομικών και Οικονομικών Επιστημών, τ. 9, σσ. 815-895, ανάτυπο με αυτοτελή σελίδωση, Θεσσαλονίκη 1975.*
166. **Παπαδάκη - Χρυσουλάκη Ανθ.**, Ίδρυσις και λειτουργία δημοτικού σχολείου εις Γραμβούσαν κατά τους χρόνους της Ελληνικής Επανάστασεως, *Αθηνά ΟΓ'-ΟΔ'*, 1972-1973 (= *Λειμωνάριον. Τιμητική προσφορά τω Καθηγητή Ν.Β. Τωμαδάκη*), 672 – 676.
167. **Παπαδάκης Ι. Νικ.**, Τα επαναστατικά αρχεία του νομού Λασιθίου, *περιοδικό Δρήρος, τ. Α'*, σ. 484-488, και 530-532.
168. **Παπαδάκης Ι. Νικ.**, Εμμανουήλ Σ. Αγγελάκης (Η ζωή και το έργο του), *περ. Αμάθεια τ. 22, τ. 88-89, 1991 σσ. 21-32.*
169. **Παπαδάκης Ι. Νικ.**, Πολιτική σάτιρα εν Κρήτη, *Κρητικάί Μελέται Α'. 1933. 123- 139.*
170. **Παπαδάκης Κ.**, «Η συμβολή της Σύρου κατά τους απελευθερωτικούς αγώνες των Κρητών», *Κρητική Εστία, τ. 159(1965), σσ. 126-128; τ. 160(1966α), σσ. 263-265; τ. 161(1966β) σσ. 225-231; τ. 162(1966γ) σσ. 258-261.*
171. **Παπαδάκης Α. Δημ.**, Το Κρυφό Σχολειό της Μονής Φανερωμένης Ιεράπετρας και η Κριτσωτοπούλα Ροδάνθη, *Ανάτυπο από περιοδ. Κρητική Εστία, τευχ. 262-263, Ιαν.- Φεβ. 1981, σ.3-24.*
172. **Παπαδογιαννάκης Ν., Χουρδάκης Α., Ρεράκης Ηρ.**, Η δημόσια Χριστιανική εκπαίδευση στην Κρήτη το 19^ο και αρχές του 20^{ου} αιώνα: Ιστορική επισκόπηση, Κεφαλαϊώδης καταγραφή σχολικού αρχειακού υλικού και ανθολόγι-ση σχολικών εγχειριδίων., *περιοδ. Κρητολογικά Γράμματα, Ρέθυμνο 1998. τ. 14, σ. 313.*
173. **Παπαδογιαννάκης Ν., Χουρδάκης Α., Ρεράκης Η.**: Οι πρώτες προσπάθειες για την οργάνωση της Εκπαίδευσης στη νεοσύστατη αυτόνομη Κρητική Πολιτεία. *Η τελευταία φάση του Κρητικού Ζητήματος, συλλογ. τόμος ΕΚΙΜ, Ηράκλειο 2001, σ. 219*
174. **Παπαϊωάννου Γ. Απ.**, *Η Κρητική Επανάσταση (1866-1869). Ο πυρπολητής του Αρκαδίου Εμμανουήλ Αναγνώστου Βασιλείου Σκουλάς (1845-1866), Πε-πραγμένα Ι' Κρητολογικού Χανιά (2006), τ. Γ1, σσ. 163-180.*
175. **Παπαϊωάννου, Γ. Απ.**, «Το αρχείο της Χριστιανικής Δημογεροντίας Λασιθίου και η ιστορία του», *ανέκδοτο άρθρο, δακτυλογραφημένο αντίτυπο.*
176. **Παπαϊωάννου Γ. Απ.**, Νεότερα τεκμήρια για την πυρπόληση της Ι. Μονής Αρκαδίου, *ΙΑ' Κρητολογικό, Ρέθυμνο, 2011.*
177. **Παπαϊωάννου Γ. Απ.**, Το Ιστορικό Αρχείο της Χριστιανικής Δημογεροντίας Λασιθίου (1869-1898). *Επιστημ. Επετηρίδα Ι. Μητροπόλεως Πέτρας και Χερρονήσου, Νεάπολις 2010, σ.189.*
178. **Παπάλας Α.**, «Το Β' Τάγμα της Κρητικής Χωροφυλακής. Νομός Σφακίων, 1884-1889. Με βάση ένα ανέκδοτο αθωμανικό κατάστιχο από το Τουρκικό Αρχείο Χανίων», *Κρητολογικά Γράμματα, 19 (2004), Ρέθυμνο, σ. 43-85.*
179. **Παπαμανουσάκης, Στρ.**, Διάγραμμα ιστορίας του Κρητικού Δικαίου, *Περιοδική έκδ. Τάλως, Ινστιτούτου Κρητικού Δικαίου, τόμ. Α'(1989), σ. 252-258*
180. **Παπαμανουσάκης, Στρ.**, Κρήτη 1897-1898. Από την επανάσταση στο Κράτος, στο συλλογικό τόμο Ε.Κ.Ι.Μ., με θέμα : *Η Τελευταία φάση του Κρητικού Ζητήματος, Ηράκλειο 2001. σ. 187.*
181. **Παπαμανουσάκης Στρ.**, *Η εποχή της Κρητικής Πολιτείας, περιοδ. Αντί, τ.104, σ. 20*

182. **Παπαναστασίου Γ.**, «Κρητική Ακτοπλοΐα», *Κρητολογικά Γράμματα* τ. 5-6 (1992), Ρέθυμνο, σ. 93-102.
183. **Παπαπολυβίου Πέτρος** : Η συμμετοχή των Κυπρίων στις τελευταίες κρητικές επαναστάσεις και ο αντίκτυπος των εξελίξεων του Κρητικού Ζητήματος στην κυπριακή κοινή γνώμη (1896-1897). *Η τελευταία φάση του Κρητικού Ζητήματος-τος, συλλογ. τόμος ΕΚΙΜ*, Ηράκλειο 2001, σ. 83
184. **Παπαστάθης Κ. Χ.**, «Τα πρώτα ελληνικά τυπογραφεία της Θεσσαλονίκης», *Μακεδονικά*, 8 (1968), 239 - 256.
185. **Παπιομύτογλου Γ.**, «Εκατό χρόνια Ρεθεμνιώτικων εφημερίδων (1881-1981)», *Προμηθεύς ο Πυρφόρος*, 29 (1982), σ. 165-181.
186. **Παπιομύτογλου Γ.**, «Η εξαθλίωση του Χριστιανικού πληθυσμού του διαμερίσματος Ρεθύμνης κατά τα έτη 1896-1898 και η Ρωσική ανθρωπιστική βοή-θεια», *Κρητολογικά Γράμματα*, 14 (1998), Ρέθυμνο, σ. 181-201.
187. **Παπιομύτογλου Γ.**, «Στο Ρέθυμνο του 1894», *Κρητολογικά Γράμματα*, 1(1990), Ρέθυμνο, σ. 17-20.
188. **Παπιομύτογλου Ζ. Γιάννης**, «Στη Νεάπολη του 1886 /1887» *Επιστημονική Επετηρίδα Ι. Μητροπόλεως Πέτρας και Χερρονήσου*, Νεάπολις 2010, σ. 423.
189. **Παρασκευάς Π.**, «Η Βυρσοδεψία στην Κρήτη (1830-1913)», *Πεπραγμένα του Ζ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Ρέθυμνο 1995, τ. 3, σ. 407-420.
190. **Παρασκευάς Π.**, «Οι Σαπουνοποιίες του Ρεθύμνου: ο Χώρος, οι Εργαζόμενοι και το Εργατικό Κίνημα στο Ρέθυμνο (1900-1974). Η Κατεργασία του Σαπουνιού», *Κρητολογικά Γράμματα*, 17 (2001), Ρέθυμνο, σ. 203-227.
191. **Παρλαμάς Γ. Μεν.**, «Ιστορικά και βιογραφικά σημειώματα του Στεφάνου Νικολαΐδου», *Κρητικά Χρονικά*, τ. 3, 1949, σσ. 293-350.
192. **Παρλαμάς Γ. Μεν.**, «Το ημερολόγιο του Κωνσταντίνου Κοζύρη από την Κριτσά», *Κρητικά Χρονικά*, τ. 1, 1947, σσ. 173-200, 333-376, 581-615.
193. **Παρλαμάς Μεν.**, Πρωτόκολλον του Γενικού Αρχηγού των Ανατολικών επαρχιών της Κρήτης κατά την επανάστασιν του 1878, *ΚΧ* 8, 1954, 171-203.
194. **Πατεράκη, Ε.**, *Το Γυμνασιακό Ζήτημα Λασιθίου (1886-97)*, *Πεπραγμένα Ι' Κρητολογικού Χανιά (2006)*, τ. Γ1, σσ. 281-308.
195. **Πατεράκη Γ. Άννα**, Συνοπτική έκθεσις της Χριστιανικής Δημογεροντίας Λασιθίου προς τον Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο Αθηνών η Αναγέννησις (1879). *Επιστημ. Επετηρίδα Ι. Μ. Πέτρας και Χερρονήσου*, Νεάπολις 2010, σ. 561-576
196. **Πατεράκη Γ. Άννα**, Αφιέρωμα περιουσίας στην Παναγία την Καλυβιανή, υπό τον όρο θεραπείας αομμάτου. *Πεπραγμένα Ι' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Χανιά, 2006. τ. Γ1, σσ. 309-324.
197. **Πατεράκη Γ. Άννα**, Σχολικά Προγράμματα (Αναλυτικά και Ωρολόγια) στα Χριστιανικά σχολεία της τουρκοκρατούμενης Κρήτης, πριν την Κρητική Πολιτεία (1844-1898). *ΙΓ' Διεθνές Συνέδριο Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδας*, Ιωάννινα 2009.
198. **Πατεράκη Γ. Άννα**, Αναλελυμένον Πρόγραμμα διδασθησομένης Ύλης 1899-1900 του Χριστιανικού Παρθεναγωγείου Χανίων. *ΙΑ' Διεθνές Κρητολογικό Συνέδριο*, Ρέθυμνο 2011.

199. **Πατεράκης Γ.**, Ιστορική επισκόπηση του θεσμού της Χριστιανικής Δημογεροντίας Λασιθίου και της λειτουργίας της ως εκπαιδευτικής αρχής». Στο συλλογικό τόμο : του Εργαστηρίου Ιστορίας Νεότερης Ελλάδας και Νεοελληνικού πολιτισμού, του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Νεάπολη Κρήτης - Ιωάννινα 2005. σ. 69 κ.ε..
200. **Πατεράκης Γ.**, Ιστορικές επιφυλλίδες. Λίγο πριν τη λευτεριά στην Κρήτη, Η επανάσταση του 1897. *Περιοδ. Εκπαιδευτικοί Προσανατολισμοί* Μάρ.- Απρ. - Μάιος 98, σ. 29-30.
201. **Πατεράκης Γ.**, Καπετάν Μιχάλης Κόρακας, ο στρατιωτικοπολιτικός ρόλος του και η συνέχεια από το γιο του Αριστοτέλη. *Εφ. Πατρίς*, Ηρακλ. 22-9-98.
202. **Πατεράκης Γ.**, Ο πυρπολητής Αρκαδίου και η περίπτωση Εμμ. Σκουλά. *Εκπαιδευτικοί Προσανατολισμοί, περιοδ. έκδοση Συλλόγου Δ/λων- Νηπ/γών ν. Ηρακλείου Ν. Καζαντζάκης*. Δεκ. - Φεβρ. 98, σελ. 31-35.
203. **Πατεράκης Γ.**, Το άγνωστο Αρκάδι και οι ηρωικοί πρωταγωνιστές του. *Πεπραγ.Θ' Κρητολογικό Συνέδριο*. Ελούντα, 2001.
204. **Πατεράκης Γ.**, Έλληνες εκπαιδευτικοί στην τουρκοκρατούμενη Κρήτη κατά την περίοδο 1869-98 (Μελέτη περιπτώσεων), *Πεπραγμένα Ι' Κρητολογικού Χανιά* (2006), τ. Γ1, σσ. 223-242.
205. **Πατεράκης Γ.**, Ιστορική επισκόπηση της εκπαίδευσης του νομού Λασιθίου την περίοδο 1869-1898». *Επιστημονική Επετηρίδα Ιεράς Μητροπόλεως Πέ-τρας και Χερρονήσου (ΕΕΙΜΠΧ)*, Νεάπολις 2010, σελ. 403.
206. **Πατεράκης Μ.**, Συμβολή στην Ιστορία της περιοχής Φουρνής Λασιθίου, των ιερών μονών Αρετίου και Καρδαμούτζας κατά τη Βενετοκρατία-Τουρκοκρατία, *Ηράκλειο*. 1994, τ. 1.
207. **Παχονάκης Π.**, Η συμβολή της Σύρας στους Κρητικούς Αγώνες 1841 και 1866, *Κυκλαδικά Θέματα* 28 (1988), σσ. 219-223.
208. **Πεπονάκης Μ.**, Εισαγωγικό και εξαγωγικό εμπόριο του Ρεθύμνου στην περίοδο 1850-1862, *Πεπραγμένα Ζ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Ρέ-θυμνο 1995, τ. 3, σ. 421-427.
209. **Πεπονάκης Μ.**, Η αμπελοκαλλιέργεια και η παραγωγή κρασιού, σταφίδας και ρακής στην Κρήτη (τέλη 18ου-μέσα 19ου αιώνα), *Κρητολογικά Γράμματα*, 13 (1997), Ρέθυμνο, σ. 281-296.
210. **Πεπονάκης Μ.**, Οι Κρήτες φοιτητές του πανεπιστημίου Αθηνών στην περίοδο 1837-1866, *Πεπραγμένα Ι' Κρητολογικού Χανιά* (2006), τ. Γ1, σσ. 139-150.
211. **Πεπονάκης Μ.**, Η Ίδρυση του Ελληνικού Προξενείου Κρήτης, *Κρητολογικά Γράμματα*, 11 (1995), Ρέθυμνο, σ. 197-203.
212. **Πεπονάκης Μ.**, Η Τουρκοκρητική Μετανάστευση του 1897-1899, *Κρητολογικά Γράμματα*, 14 (1998), Ρέθυμνο, σ. 247-268.
213. **Πεπονάκης Μ.** Η τουρκοκρητική μετανάστευση του 1897/1899. *Η τελευταία φάση του Κρητικού Ζητήματος*, συλ. τόμος ΕΚΙΜ, Ηράκλειο 2001, σ. 127

214. **Περάκης Μάνος**: Το εξωτερικό εμπόριο της Κρήτης κατά την περίοδο της Αυτονομίας (1898-1912). *Η τελευταία φάση του Κρητικού Ζητήματος*, συλ. τόμος EKIM, Ηράκλειο 2001, σ. 279
215. **Περάκης Μ.**, Απόπειρες ελέγχου των ξένων εμπορών από τους Κρήτες στην εποχή της Χαλέπας (1878-89), *Πεπραγμένα Ι' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Χανιά. (2006), τ. Γ1, σσ. 349-371.
216. **Περιοδικό "Αμάθεια"** :
- ÷ Μορφές του τόπου μας, Νικηφόρος Ζαχ. Ζαχαριάδης ή Λαδωμένος, της συντάξεως, *τεύχ. 13*, (1972) σ. 298-300.
 - ÷ Νικηφόρος Ζαχαριάδης. *Πετράκης, Δ. Εμμ.*, *τεύχ.14*(1973) σ. 1-3.
217. **Περιοδικό "Μύσων"** :
- ÷ Αίτησις δια το κληροδότημα Ι. Α. Καμπάνη, *τ. Γ'*, 1934, σ.169-170.
 - ÷ Ο Κονδυλάκης (Νικ.) τελειόφοιτος του Ελληνικού Σχολείου της Μητροπόλεως Κρήτης (1856) *τ. Δ'*, σ. 22, *και 45 και τ. Β'*, σ. 27 *και 230*.
 - ÷ Έκθεσις Μοναστηριακής Συνελεύσεως Λασιθίου Κρήτης (1876), *τ. Ε'*, (1936), σσ.12-35
218. **Πικρός Ιω.**, Η Κρητική Πολιτεία, *άρθρο στην ΙΕΕ Δ'*, 1977, 88-159
219. **Πιμπλής,Ν.Β.**, Ιστορία της εκπαίδευσως εν Κρήτη, *περ. Κρητική Εστία*, τ.108, (1961), σσ. 312-315 *και τ. 120*, σσ. 17-19.
220. **Πιτυκάκης Ι. Μανόλης**, Αδοσίδης Κωστή Πασάς, ο πρώτος Χριστιανός Διοικητής στην Κρήτη. *περιοδ. Δρήρος τ. Α'*, σ.669-672 (*φωτό*), 690-694, 720-724, τ. Β',*αντιδράσεις Αγγελάκη Εμμ.* σ.33-37.
221. **Πλατάκης Ε.**, Ξένοι Περιηγητές στην Κρήτη, *Αμάθεια*, 3(1970), Αθήνα, σ. 99-106. 9(1971), σ. 257- 264.
222. **Πλατάκης, Σ.**, Ανέκδοτα έγγραφα του Οικουμενικού Πατριαρχείου προς την Εκκλησίαν Κρήτης και την Δημογεροντίαν Ηρακλείου, *Κρητικά Χρονικά*, τ. 14(1960), σσ. 335-376.
223. **Πρεβελάκης, Π.**, *Παντέρμη Κρήτη, χρονικό του Σηκωμού του '66*, Αθήνα χχ.: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», *Ι.Δ. Κολλάρου & Σίας Α.Ε*
224. **Πρεβελάκης Ελ.**, Το Κρητικό Ζήτημα 1821-1862. Υπόμνημα του Α.Σ. Green και Άλλα Έγγραφα από το Αρχείο του Foreign Office, *Κρητικά Χρονικά*, 21 (1969), Ηράκλειο, σ. 54-96.
225. **Πρεβελάκης Ελ**, Η πολιορκία του Βάμου και οι διπλωματικές της συνέπειες, *Κρητικά Χρονικά*, 11(1957), 205 κ ε.
226. **Πρεβελάκης Ελ.**, Η μεγάλη Κρητική Επανάσταση 1866-1869, *Πεπραγμένα Β', Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Χανιά, τ. 4(1969), σ. 401 -420.
227. **Πρεβελάκης Ελ.**, Η προετοιμασία της Μεταπολιτευτικής Επανάστασης της Κρήτης, *Πεπραγμένα Β', IV*, σ. 421 – 429.
228. **Πρεβελάκης, Ελευθ.**, Το καθεστώς της Χαλέπας και το φερμάνι του 1889, *Κρητικά Χρονικά*, *τόμ. ΙΖ'*(1963), σσ. 163-182.
229. **Πρεβελάκης, Μιχ.**, Περί ιδρύσεως, λειτουργίας και διοικήσεως των Κοινών της πόλεως Ρεθύμνης Καταστημάτων κατά την από του 1843-1892 πεντηκονταετίαν, *εφημ. Κρητική Επιθεώρησις*, Ρέθυμνο, αρ. φ.1606-1632, 4-12-1935/9-1-1936.

230. **Πρωτοψάλτης Εμμ.**, Πηγαί και πληροφορίες διά τα εν Ηρακλείω και γενικώς εν Κρήτη γεγονότα των ετών 1895-1898, *Πεπραγμένα Α', III, σ. 9-14.*
231. **Πρωτοψάλτης Εμμ.**, Συμβολή εις την ιστορίαν της κρητικής επανάστασεως του 1897, *Ηώς - Αφιέρωμα, 161 -166,*
232. **Εφημερίς Ραδάμανθου**, Ο μητροπολίτης Καλλίνικος Χούγιας άμα τη αφίξη του εις Χανία συνεκάλεσε τους προύχοντας ... δια να συστησωσι σχολήν.... αρ. φ. 37, 25 Αυγ.1842.
233. **Σανουδάκης Αντώνης**, Το ζήτημα της οπλοφορίας στην Κρήτη μετά τη σφαγή του Ηρακλείου (1898) *Η τελευταία φάση του Κρητικού Ζητήματος, συλ. τόμος ΕΚΙΜ, Ηράκλειο 2001, σ. 159*
234. **Σβολόπουλος Κ.**, Η Κρητική Πολιτεία από το 1899, *ΙΕΕ, ΙΔ'(1977), 199-215 και 280-282.*
235. **Σβορώνος Ν.**, Η ανατολική πολιτική των Μ. Δυνάμεων και η Κρητική Επανάσταση του 1866, *Αριάδνη 1, 1983, 308 - 319*
236. **Σημανδηράκη Ζ.**, Τα κρητικά σωματεία από το 1878 ως το 1913, *Πεπραγμένα ΣΤ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Χανιά 1990, τ. Γ', σσ. 431- 451.*
237. **Σημανδηράκη Ζ.**, Το αρχείο της Διοικητικής Επιτροπής Σητείας (1897-1898), συλλογικός τόμος, *Η τελευταία φάση του Κρητικού Ζητήματος, έκδοση Ε.Κ.Ι.Μ., Ηράκλειο 2001. σ. 401*
238. **Σημανδηράκη Ζ.**, Περί Δημογεροντιών Κρήτης. *Επιστημονική Επετηρίδα Ι. Μητροπόλεως Πέτρας και Χερρονήσου, Νεάπολις 2010, σ.233.*
239. **Σήφακας Α.Γ.**, «Το υπό των Τούρκων εισαχθέν εις Κρήτην φορολογικόν σύστημα», *Επετηρίς Εταιρείας Κρητικών Σπουδών, τ. 3(1940) σσ. 156-186.*
240. **Σιδηρόπουλος Κλ.** Από τη νομισματική Βαβέλ στη δραχμική αυτονομία: Οι νομισματικές συνθήκες στην προενωτική Κρήτη (1870-1913). *Η τελευταία φάση του Κρητικού Ζητήματος, συλλογ. τόμος ΕΚΙΜ, Ηράκλειο 2001, σ. 241*
241. **Σκανδάμης Ανδρ.**, Ο ελληνικός τύπος κατά την περίοδο της βασιλείας του Οθωνος (1832-1862), *ΔΙΕΕΕ, 1969.*
242. **Σκουλάς Ε.**, Αλληλογραφία Ι. Μιτσοτάκη, υποπροξένου της Ρωσίας στο Ηράκλειο, με τους επαναστάτες Ανωγείων και Μυλοποτάμου Ρεθύμνης στην επανάσταση του 1866-69, *Πεπραγμένα Ι' Κρητολογικού Χανιά (2006), τ. Γ1, σσ. 151-161.*
243. **Σταυρινίδης Ν.**, Ανέκδοτα Έγγραφα της Τουρκοκρατίας εν Κρήτη. Δύο Έγγραφα Ρυθμιστικά του μετά την Αλωσιν της Κρήτης Φορολογικού Συστήματος, *Κρητικά Χρονικά, 1(1947), Ηράκλειο, σ. 84-122.*
244. **Σταυρινίδης Ν.**, Συμβολή εις την Ιστορίαν των Σφακίων (1645-1770), *Κρητικά Χρονικά, 9 (1955), Ηράκλειο, σ. 213-237.*
245. **Σταυρινίδης Ν.**, Μεταφραστική αποκατάστασις μητροπολιτικού μπερατίου, *Κ. Χ. 21, 1969, 301 -313*
246. **Σταυρούδης Στ.**, Μελέτη περί του φορολογικού συστήματος, *εφημερίδα Αυγή: Χανιά, αρ.12,14,16,17,19,20 (14/26 Μαΐου ως 19/21 Ιουλ.1895).*
247. **Στεφανίδης Γ.Δημ.**, Πληροφορίες και στοιχεία από το αρχείο της οικογένειας Στεφανίδη για τα κρητικά ιστορικά συμβάντα κατά τη διετία 1897-98. *Η τελευταία φάση του Κρητικού Ζητήματος, συλλογ. τόμος ΕΚΙΜ, Ηράκλειο 2001, σ. 441.*
248. **Στρατιδάκης Ζ.**, Η αλληλοδιδασκτική μέθοδος στην Κρήτη στον 19^ο αιώνα, *Πεπραγμένα Ι' Κρητολογικού Χανιά (2006), τ. Γ1, σσ. 261-280.*

249. **Τζεδάκης Θεόδ.**, Εκκλησία. Άρθρο στο συλλογικό έργο : *Το Ηράκλειον και ο Νομός του, έκδοση Νομαρχίας Ηρακλείου*, Ηράκλειο 1971.
250. **Τζεδάκης Θεόδ.**, Σύντομος ιστορία της μητροπόλεως Πέτρας, *Αμάλθεια*, τ. 4 (Ιανουάριος - Φεβρουάριος 1971), 7-14.
251. **Τζεδάκης Θεόδ.**, Ο προσφάτως ανευρεθείς επίσημος κώδιξ της Ι. Μητροπόλεως Κρήτης (του ΙΘ' αιώνας) και το περιεχόμενον αυτού, *Πεπραγμένα Γ'*, Αθήναι 1975, τ. ΙΙΙ, σσ. 321-359.
252. **Τζεδάκης Θεόδ.**, Σύντομος ιστορία της επισκοπής Κνωσού. *Κ. Χ. 21*, 1969, 333-350.
253. **Τζώρτζη, Ε.**, *Η διευρυμένη τοπική αυτονομία στην Κρήτη, στα τέλη του 19ου αιώνα - Η ανάλυση μιας περίπτωσης, (Ισολογισμός Ορφανικής Τράπεζας Λασιθίου, για το έτος 1874), Πεπραγμένα Ι' Κρητολογικού Χανιά (2006), τ. Γ1, σσ. 325-334.*
254. **Τρακάκης, Α.**, Επισκόπησις της εν Κρήτη Εκπαιδεύσεως από του έτους 1899-1907. *περ. Δελτίον Κρητικού Αστέρου, εν Χανίοις. 1907, τ. 4-5.*
255. **Ευαγγελίδης Τρ.**, Τα σχολεία της Κρήτης, *περ. Μύσων Α'(1932) σ. 41-48.*
256. **Τρούλης, Μ.**, Ένα ενδιαφέρον φυλλάδιο του Εμμανουήλ Βυβιλάκη, *Κρητολογικά Γράμματα 2, (1990α), σσ. 89-102.*
257. **Τρούλης, Μ.**, «*Η σύσταση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Κρητών στην Ερμούπολη της Σύρου (23 Δεκεμβρίου 1859)*», *Πεπραγμένα Ζ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου Γ2(1990β), σσ. 597-608.*
258. **Τρούλης, Μ.**, Η σύσταση του "Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Κρητών" στην Ερμούπολη της Σύρου (23 Δεκεμβρίου 1859), *Πεπραγμένα. Ζ', Ρέθυμνο (25-29 Αυγ. 1991) (1995), τ. Γ2, σσ. 597-608.*
259. **Τρούλης, Μιχ.**, Ο Εμμανουήλ Βυβιλάκης και η Επανάσταση του 1866, *ανάτυπο από περ. Νέα Χριστιανική Κρήτη. Ρέθυμνο, 1990.*
260. **Τρούλης, Μ.**, Ο Εμμανουήλ Βυβιλάκης και η στοιχειώδης εκπαίδευση στην Κρήτη κατά το 1842-1862, *περ. Κρητολογικά Γράμματα. Ρέθυμνο, τ. 1. (1990) σσ. 3-20.*
261. **Τρούλης Μ.**,: Ρωσικοί στρατιωτικοί περίπατοι στο Ρέθυμνο (19 Μαΐου -31 Ιουλίου 1897). *Η τελευταία φάση του Κρητικού Ζητήματος, συλλογ. τόμος ΕΚΙΜ, Ηράκλειο 2001, σ. 499.*
262. **Τρούλης, Μ.**, «*Το πρώτο επίσημο μνημόσυνο στην επέτειο της ολοκαυτώσεως του Αρκαδίου*», *Νέα Χριστιανική Κρήτη, τεύχ. 27, 2008, σσ. 139-150.*
263. **Τσατσαρωνάκη Κατ.**, Μία έκθεσις ωμοτήτων του 1866, *ΚΧ 8, (1954)σ. 7-48.*
264. **Τσικνάκης Γ. Κ.**, Η αποστολή του Giuseppe Gerola στην Κρήτη (1900-1902) και η καταγραφή των μνημείων της βενετικής περιόδου. *Η τελευταία φάση του Κρητικού Ζητήματος, συλλογ. τόμος ΕΚΙΜ, Ηράκλειο 2001, σ.561.*
265. **Τσουδερού Βιργινία** Οι διεθνείς ειρηνευτικές δυνάμεις και η τραγωδία της 25^{ης} Αυγούστου (1896-1898). *Η τελευταία φάση του Κρητικού Ζητήματος, συλλογ. τόμος ΕΚΙΜ, Ηράκλειο 2001, σ. 47*
266. **Τωμαδάκης, Ν.**, Το μυστικόν υπόμνημα των Κρητών 1866, *περ. Αθήναι, τόμ. 47^{ος} σ. 226.*
267. **Τωμαδάκης Ν. Β.**, «*Βιβλιογραφία της Επαναστάσεως 1866 - 1869*», *ΕΕΚΣ, 2 (1939), 198-238.*

268. **Τωμαδάκης Ν.Β.**, Η εν Κρήτη βιβλιοθήκη Ζαχαρίου Τσιριγώτη ή Πρακτικίδου (1823), *Αμάλθεια*, τ. 22 - 23 (Ιαν. – Ιούν. 1978), σσ. 9-24
269. **Τωμαδάκης Ν.Β.**, Αμερικανικόν σχολείον εις Χανιά προ εκατονταετίας, *εφημ. Κήρυξ*, Χανιά, 8 Μαΐου 1948, 1-2.
270. **Τωμαδάκης Ν.Β.**, Ειδήσεις και έγγραφα της Εκκλησίας Κρήτης επί τουρκοκρατίας, *ΕΕΒΣ τ. Γ*, (1933) σ.192-235.
271. **Τωμαδάκης Ν.Β.**, Η Κρητική Επανάστασις 1866-1869, *Νέα Εστία* τ. 944 (1 Νοεμ.1966), *Αφιέρωμα στην Κρητική Επανάσταση του 1866, 1488-1502*.
272. **Τωμαδάκης Ν.Β.**, Νέαι ειδήσεις περί της Εκκλησίας Κρήτης, *Μνημοσύνη 1*, (1967) 1-40
273. **Τωμαδάκης Ν.Β.**, Ο επίσκοπος Αρδαμερίου Ιγνάτιος (1769-1839) και το εκκλησιαστικόν του λειτούργημα εν Κρήτη (1827-1830) κατά την Ελληνικήν Επανάστασιν, *Μνημοσύνη 4*, (1972-73) σ.117-141.
274. **Τωμαδάκης Ν.Β.**, Συμβολή εις την βιβλιογραφίαν των Κρητικών Επαναστασεων. Α'. *Βιβλιογραφία αναφερομένη εις τα γεγονότα των ετών 1895, 1896, 1897 και 1898*, *ΕΕΚΣ τ.Α'(1938)* 530-555. Συμπλήρωμα, τ.Β'(1939) 239-244.
275. **Τωμαδάκης Ν.Β.**, Συμπληρωματικά ειδήσεων Εκκλησίας Κρήτης, *Νεοελληνικόν Αρχαίον*, τ. Α' (1935) 89 -101.
276. **Τωμαδάκης Ν. Β.**, Έλεγχος των εν Κρήτη Αρχιερατευσάντων επί Τουρκοκρατίας (1645-1898), *ΕΕΚΣ, Αθήναι*, τ. Γ'(1944) σσ.114-155.
277. **Τωμαδάκης Ν.Β.**, Ειδήσεις και έγγραφα της Εκκλησίας Κρήτης επί Τουρκοκρατίας, *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών*, τ. 10(1933) σσ.192-235.
278. **Τωμαδάκης Ν.Β.**, Η ιερά μονή της Αγίας Τριάδος των Τζαγκαρόλων εν Ακρωτηρίω Μελέχα Κρήτης, *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών*, τ. 9, (1932) σσ. 289-351.
279. **Τωμαδάκης Ν.Β.**, Η Κρητική Επανάστασις 1866-1869. (Σύντομον ιστορικόν διάγραμμα μετά βιβλιογραφίας), *Νέα Εστία*, αφιέρωμα στην κρητική επανάσταση του 1866, τ. 80, αρ. 944, Αθήνα 1 Νοεμ. 1966, σσ. 1488-1502.
280. **Τωμαδάκης Ν.Β.**, Σύντομον διάγραμμα της ιστορίας της Εκκλησίας Κρήτης επί Τουρκοκρατίας, *Δελτίον Ιστορικής και Εθνολογ. Εταιρείας*, τ. 14, (1960) σσ. 3-32, 156-163.
281. **Τωμαδάκης Ν.Β.**, Ο Ιωάννης Κονδυλάκης και η Κρήτη, *Απανθίσματα γραμματολογικά και βιογραφικά της νέας ελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα 1962, σσ. 208-238.
282. **Φανουράκης Ευμ.**, *Ανέκδοτα εκκλησιαστικά έγγραφα των χρόνων της τουρκοκρατίας αποκείμενα εν τω Μουσείω Ηρακλείου :*
 Α'. Έγγραφα του Πατριαρχείου προς την Εκκλησίαν Κρήτης, *KX 1*, 1947, 155- 172, 256-274, 487-504. 2, 1948, 109-128, 298-317, 454-468.
 Β'. Έγγραφα της Εκκλησίας Κρήτης προς το Οικουμενικόν Πατριαρχείον, *KX 3*, 1949, 127-142.
 Γ'. Έγγραφα μεταξύ Μητροπόλεως και Επισκοπών Κρήτης και Εκκλησίας Κρήτης προς τους Χριστιανούς, *KX 4*, (1950) 65-74, 214-232, και *KX 5*, (1951) 87-95, 295-301, 413-430. *KX 6*, (1952) 133-154, 274-290, 321-350.
283. **Φίλος Σ.**, Η ιστορία της εκπαίδευσης. *εφημ. Ανατολή*, Άγιος Νικόλαος, 8-12-1983 εως 21-12-1983.
284. **Φούμης Κ.**, Σελίδες τινές εκ των δραματικωτέρων της συγχρόνου Κρητικής Ιστορίας, *Μύσων Β'*, 1933 195 -224.

285. **Φουστέρης, Ι.**, *Ανέκδοτος Διαχειριστικός Απολογισμός της Χριστιανικής Δημογεροντίας Λασιθίου για το έτος 1887. Πεπραγμένα Ι' Κρητολογικού Χανιά (2006), τ. ΓΙ, σσ. 335-347.*
286. **Χασιώτης, Γ.**, *Η παρ' ημίν δημοτική παιδεία από της αλώσεως μέχρι σήμερον, περιοδ. Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου Κων/λεως, τ. Η' (1873-1874), σσ. 94-129.*
287. **Χατζοπούλου Α.**, *Τα πάθη των Κρητών και οι Αθηναίοι αναγνώστες : Η τελευταία πράξη του κρητικού δράματος στις εφημερίδες Ακρόπολις και Παλιγγενεσία. Η τελευταία φάση του Κρητικού Ζητήματος, συλλογ. τόμος ΕΚΙΜ, Ηράκλειο 2001, σ. 351.*
288. **Χρηστάκης, Γ.**, *Η παιδεία του Κρητικού λαού την πρώτη Τουρκοκρατία. περ. Εκ Πέτρας, Νεάπολη, τ.31(1966) σσ. 970-972 και τ.32, σσ.1002-1004.*
289. **Χριστουλάκη Ανθ.**, *Η κήρυξη της ενώσεως της Κρήτης με την Ελλάδα, Αμάθεια 48-49 (Ιούλ.-Δεκ.1981),306-320 και 50-51 (Ιαν.-Ιούλ.1982),81-104*
290. **Χιδίρογλου Π.**, *Εξισλαμισμοί στην Κρήτη, Πεπραγμένα Δ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Αθήνα 1981, τ.3, σ.336-350.*
291. **Χιδίρογλου, Π.**, *Συμβολή εις την ιστορίαν της τουρκοκρατίας εν Κρήτη. Εκ του ανεκδότου κώδικος της μονής Καρδιωτίσσης Πεδιάδος, περ. Κρητικά Χρονικά, τόμος ΙΘ' (1965), σσ. 183-221.*

ΑΛΛΕΣ ΠΗΓΕΣ (Κώδικες, Ψηφίσματα, Εκθέσεις, Μελέτες, μεταγενέστερα έργα)

1. [*Ανώνυμος*], *Τα δίκαια των Κρητών, ήτοι το περί των βοηθημάτων ζήτημα, υπό ***, Αθήνα 1873.*
2. [*Ανώνυμος*], *Facts on the Candian Question and the Hatt-I Humayoun, 1867, Λονδίνο 1867.*
3. *De Bonneval P.-Dumas M., Αναγνώριση της Νήσου Κρήτης. Μια Ανέκδοτη Μυστική Έκθεση του 1783, Ρέθυμνο 2000.*
4. *Βουβιλάκης, Εμμ., Έκθεσις της επί των σχολείων της Κρήτης επιτροπής του 1844, εκ του τυπογραφείου «Ραδαμάνθους», εν Αθήναις 1879.*
5. *Διοργανισμός των εν Κρήτη ιερών Μονών Σταυροπηγιακών τε και ενοριακών επί τη βάσει οδηγιών της του Χριστού Μεγάλης Εκκλησίας, Κωνσταντινούπολη, 1871.*
6. *Σητειακή Βιβλιογραφία 1713-1996, καταγραφή Κουτσαντω-νάκης Γ. φιλόλογος, Δήμου Σητείας, Σητεία 1998*
7. *Έκθεσις επί του Απολογισμού της χρήσεως της οικονομικής διαχειρίσεως της νήσου Κρήτης του οικονομικού έτους 1888-89, Χανιά 1889.*
8. *Έκθεσις επί του Απολογισμού της χρήσεως του οικονομικού έτους 1886-87 και του συμπληρωματικού απολογισμού των προηγουμένων ετών, Χανιά 1887.*
9. *Έκθεσις της Αυτού Εξοχότητος του Γενικού Διοικητού κ. Σάβα Πασά προς το Γενικόν Διοικητικόν Συμβούλιον περί της διαχειρίσεως του οικονομικού έτους 1885- 86, Χανιά 1886.*
10. *Εκκεκάκης Γ., Τα Κρητικά Βιβλία, τ. 2, 1864-1913, Ρέθυμνο 1990.*
11. *Εκκεκάκης Γ., Τα Κρητικά Βιβλία. Σχεδιάσμα Κρητικής Βιβλιογραφίας, τ. 1, 1499- 1863, Ρέθυμνο 1991.*
12. *Κανονισμοί των εν Ηρακλείω της Κρήτης Σχολείων, ήτοι Παρθεναγωγείου, Αλληλοδιδασκτικού και Ελληνικού, Αθήνα 1863.*
13. *Κοκκώνης, Ι. Π., Εγχειρίδιον ή Οδηγός της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου νέος, εν Αθήναις, 1850. εκδ. γ', τύποις Σ. Κ. Βλαστού.*
14. *Κοκκώνης, Ιω., Εγχειρίδιον περί δημοτικής εκπαιδεύσεως και μεθόδων διδασκτικών συνδιδασκτικής και μικτής και περί νηπιακών σχολείων, Αθήναι 1863.*
15. *Κρητική Πολιτεία. Ανωτέρα Διεύθυνσις Εσωτερικών, Στατιστική της Κρήτης. Πληθυσμός 1900, Χανιά 1904*
16. *Κρητική Πολιτεία. Ανωτέρα Διεύθυνσις των Οικονομικών, Έγγραφα αφορώντα εις την κοπήν του κρητικού νομίσματος, εν Χανίοις 1901.*
17. *Κρητική Πολιτεία. Ανωτέρα Διεύθυνσις των Οικονομικών, Στατιστική της εμπορικής ναυτιλίας της νήσου Κρήτης κατά το έτος 1905 εν συγκρίσει προς το έτος 1904, εν Χανίοις 1907*
18. *Κρητική Πολιτεία. Η εν Κρήτη εκπαίδευσις. Πίναξ εμφανίων την εν Κρήτη εκπαιδευτικήν κίνησιν από του έτους 1899- 1904, εν Χανίοις 1904.*

19. **Κρητικός Κώδιξ** (περιέχων τους υπό της Γενικής των Κρητών Συνελεύσεως κατά την Γ Σύνοδον ψηφισθέντας και υπό της Υψηλής Πύλης επικυρωθέντας Νόμους και Κανονισμούς, ος προσετέθησαν: Ο Οργανικός Νόμος της Κρήτης, η τροποποιούσα τούτον Σύμβασις της Χαλέπας μετά του επικυρούντος ταύτην αυτοκρατορικού φερμανίου, εν Χανίοις 1879.
20. **Κρητικός Κώδιξ** (περιέχων τους υπό της Γεν. των Κρητών Συνελεύσεως κατά την Γ Σύνοδον ψηφισθέντας και υπό της Υψηλής Πύλης επικυρωθέντας Νόμους και Κανονισμούς ος προσετέθησαν ο Οργανικός Νόμος της Κρήτης, η τροποποιούσα τούτον Σύμβασις της Χαλέπας μετά του επικυρούντος ταύτην Αυτοκρατορικού Φερμανίου, Αυτοκρατορικά τινά Διατάγματα και τινά Ψηφίσματα και Αποφάσεις της Γενικής Συνελεύσεως), τεύχος Β', Χανιά 1893.
21. **Κωκώνης Π. Ιωάννης**, Εγχειρίδιον ή Οδηγός της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου νέος Εν Αθήναις 1850, έκδ. γ', τύποις Σ. Κ. Βλαστού.
22. **Λέριος, Δημ.**, Οδηγός προκαταρκτικής παιδεύσεως κατά νέον σύστημα, Αθήναι 1880.
23. Αφιέρωμα στην Κρητική Επανάσταση του 1866- 1869 περ. Νέα Εστία, τεύχος 944 (1 Νοεμβρίου 1966).
24. **Νικολαΐδης, Δ.**, Οθωμανικοί Κώδικες, ήτοι Συλλογή των εν ενεργεία νόμων, κανονισμών, διαταγμάτων και οδηγιών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, Κωνσταντινούπολη 1869.
25. Ο εν Αθήναις προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων Σύλλογος. Έκθεσις των κατά το 1875 πεπραγμένων από της συστάσεως μέχρι τούδε. 17 Απρ. 1869, 31 Δεκ. 1871. Αθήναι, 1876.
26. Ο εν Αθήναις Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, Η δράσις του Συλλόγου κατά την εκατονταετίαν 1869-1969, Αθήναι 1967.
27. Περί κατωτέρας και μέσης παιδείας εν Ελλάδι ή ο επί του θέματος τούτου διαγωνισμός. Έκθεσις της αγωνοδίκου επιτροπείας αναγνωσθείσα εν τω προς διάδοσιν των Ελληνικών γραμμάτων Συλλόγω. Αθήνησι, τύποις Ανδρέου Κορομηλά, 1872.
28. **Περιοδικό “Μύσων”**, Έκθεσις Μοναστηριακής Συνελεύσεως Λασιθίου Κρήτης (1876), Αθήναι, 1936, τ. Ε', σσ. 12-34.
29. **Τάλως**, Περιοδ. έκδοση Ινστιτούτου Κρητικού Δικαίου, (1989-2010), τ. α' - θ', Χανιά Κρήτης.
30. **Το Σύνταγμα της Κρητικής Πολιτείας**, ως εψηφίσθη υπό της Συνελεύσεως των Κρητών, εν Αθήναις 1899
31. **Υπόμνημα** περί του Κρητικού Ζητήματος του εν Αθήναις Κεντρικού Συλλόγου της Ανατολικής Ομοσπονδίας, εν Αθήναις 1889
32. **Υψηλή Πύλη**, Υπουργείον των Εξωτερικών, Διπλωματικά εγγραφα μετά της περί Κρήτης εκθέσεως της Α. Υ. του Μεγάλου Βεζύρου προς την Α.Μ. τον Σουλτάνον, Κωνσταντινούπολη 1868.
33. Ψήφισμα και Υπόμνημα της Γενικής Συνελεύσεως των Κρητών επιδοθέντα προς τας Χριστιανικάς Δυνάμεις, εν Αθήναις 1878

34. **Ψιλάκης, Β.**, *Ιστορία της Κρήτης από της απώτατης αρχαιότητος μέχρι των καθ' ημάς χρόνων*, 3 ττ., Χανιά 1909.

ΨΗΦΙΑΚΟΣ ΧΩΡΟΣ (Ψηφιακές συλλογές, Ηλεκτρονικές βιβλιοθήκες, Ψηφιακοί τόποι, Software κλπ.)

- Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού :

http://constantinople.ehw.gr/forms/flemmaAdds.aspx?Mode=Glossary¶mid=10973&boithimata_State=&kefalaia_State=

- Οικουμενικό Πατριαρχείο

<http://www.ec-patr.org/default.php?lang=gr>

- Ιερά Αρχιεπισκοπή Κρήτης

<http://www.iak.gr/gr/index.html>

- Ιερά Μητρόπολη Πέτρας και Χερρονήσου

<http://www.impeh.gr/>

- Εταιρεία Κρητικών Ιστορικών μελετών

<http://www.ekim.gr/>

- Ιστορικό Μουσείο Κρήτης Ηράκλειο

<http://www.historical-museum.gr/>

<http://www.historical-museum.gr/home.html>

<http://www.historical-museum.gr/programmata.html>

- Ιστορικό Αρχείο Κρήτης Χανιά

<http://www.chania.gr/city/historical-archive-crete/historical-archive.html>

<http://arxeiomnimon.gak.gr/browse/index.html?code=GRGSA-IAK>

<http://gak.chan.sch.gr/history/>

- Γενικά Αρχεία του Κράτους (ΓΑΚ)

<http://arxeiomnimon.gak.gr/>

<http://www.gak.gr/frontoffice/portal.asp?cpage=NODE&cnode=1>

- ΓΑΚ νομού Ηρακλείου

<http://gak.ira.sch.gr/>

- ΓΑΚ νομού Ρεθύμνου

<http://gak.reth.sch.gr/>

<http://arxeiomnimon.gak.gr/browse/index.html?code=GRGSA-RET>

- Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη Ηρακλείου

<http://www.heraklion.gr/vikelaia/>

Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Ιστορικών εγγράφων

Αρχείο Δημογεροντίας Ηρακλείου Κωδικοποίηση «Α.Δ.Η.» με EAD

<http://www.ics.forth.gr/isl/bdb/ead/ADH-EAD-gr.xml>

- Δήμος Ηρακλείου

<http://www.heraklion.gr/>

- Δήμος Νεαπόλεως Λασιθίου

<http://www.lasithinews.gr/county/neapoli.aspx>

- Δήμος Ρεθύμνου

<http://www.rethymno.gr/>

- Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Ρεθύμνου

http://www.libret.gr/Istoriki_anadromi.html

- Δήμος Χανίων :

<http://www.chania.gr/>

<http://www.chania.gr/city/monuments/temple-theotokou.html>

<http://2dim-chanion.chan.sch.gr/trimartyri.htm>

- Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

<http://www.lib.uoi.gr/>

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων Βιβλιοθήκη

<http://www.uoi.gr/gr/education/>

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων Παιδαγωγικό Τμήμα

<http://www.uoi.gr/schools/early-childh>

- Πανεπιστήμιο Κρήτης

<http://www.uoc.gr/>

<http://www.lib.uoc.gr/>

- Ψηφιακή Βιβλιοθήκη ANEMH Πανεπιστημίου Κρήτης

<http://anemi.lib.uoc.gr/>

- Βιβλιοθήκη & Κέντρο Πληροφόρησης [Login](#) ► Πανεπιστημίου Θεσσαλίας

http://www.lib.uth.gr/LWS/el/el_hp.asp

- Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος

<http://www.nlg.gr/index.php>

<http://www.nlg.gr/dlefimerides.htm>

<http://www.edlproject.eu/>

http://www.e-yliko.gr/htmls/libraries/vivl_eth_vivl.aspx

- Γεννάδειος Βιβλιοθήκη

<http://www3.ascsa.edu.gr/gennadeion/>

<http://www.ascsa.edu.gr/index.php/gennadiusgreek/about-us-gr/about-us-gr>

- Βιβλιοθήκη Βουλής των Ελλήνων

http://www.e-yliko.gr/htmls/libraries/vivl_voul_ell.aspx

- Ακαδημίας Αθηνών

http://www.e-yliko.gr/htmls/libraries/vivl_akad_ath.aspx

<http://www.academyofathens.gr/echome.asp?lang=1>

<http://www.keine->

[academyofathens.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=50&Itemid=63&lang=el](http://www.academyofathens.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=50&Itemid=63&lang=el)

- Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης

http://www.ekt.gr/content/display?ses_mode=rnd&ses_lang=el&prnbr=79543

http://www.ekt.gr/content/display?ses_mode=rnd&ses_lang=el&prnbr=56677

- Μυριόβιβλος

http://www.myriobiblos.gr/texts/greek/index_gr.html

Λεξιλόγιο βασικών οθωμανικών όρων

Στην καθημερινότητα της περιόδου που ερευνήσαμε (πηγές, νομοθεσία, έγγραφα, αναφορές, και ορολογία θεσμών) παρεισέφρησαν, προέκυψαν, καταγράφηκαν και συναντάμε πλήθος λέξεων, φράσεων και κυρίως διοικητικών όρων μουσουλμανικής χροιάς (αραβικής, περσικής, αιγυπτιακής) και οθωμανικής προέλευσης (τουρκικής) που πλαισιώνουν τα καθεστώτα υποταγής, δουλείας, ημιαυτονομίας και αυτονομίας, που διαμορφώθηκαν τότε.

Σήμερα είναι νεκρές. Δεν ακούγονται πλέον, από απέχθεια, προς τις τότε καταστάσεις εκείνες αποβλήθηκαν και έπαψαν να χρησιμοποιούνται στην κοινή καθομιλουμένη. Σπαράγματα ίσως επιβιώνουν, τα οποία τονώθηκαν από την ύπαρξη τους όπως και στην υπόλοιπη Ελλάδα, (βεζύρης, εφέντης, βιλαέτι, χαράτσι, φιρμάνι, μουφτής, τζαμί, τεκές κλπ.)

Για την ευχερέστερη μελέτη της περιόδου, και κατανόηση των όρων, όταν δεν επεξηγούνται, στις πηγές, κρίναμε σκόπιμο τη συλλογή των κυριότερων και βασικότερων. Προχωρήσαμε στην καταγραφή με σύντομη ερμηνεία τους ώστε να διευκολύνεται ο ερευνητής στην κατανόηση του περιεχομένου τους.

Φροντίσαμε το υλικό που αποθηκεύτηκε να είναι απλό, σύντομο και κατανοητό. Η συλλογή και καταγραφή του έγινε με την απομνημείωση των όρων από τις σχετικές πηγές της περιόδου, κυρίως νομοθετήματα και συλλογές και νομικά περιοδικά. (Τανζιμάτ, Οργανικός Νόμος, σύμβαση της Χαλέπας, σουλτανικά φιρμάνια, πατριαρχικά έγγραφα,¹ επίσημη Εφημερίδα της Γενικής Διοικήσεως Κρήτης, Κρητικός Κώδιξ).

Την προσπάθεια εμπλούτισε υλικό από σχετικά σύγχρονα συγγράμματα, Στατιστική Σταυράκη, Πλουμίδα-Φουρναράκη και ιστορικά λεξικά (Ελληνικής επανάστασεως– Συλλογή Ξενόγλωσσων Λέξεων της ομιλουμένης εν Κρήτη Παπαρηγοράκη,² εγκυκλοπαίδειες και ιστορικά έργα : Εκδοτικής Αθηνών κ.λ.π.

¹ Μανουήλ Ι. Γεδεών : *Επίσημα Γράμματα Τουρκικά - Πατριαρχικοί Πίνακες*, Κωνσταντινούπολις, 1890. κλπ. βλ. βιβλιογραφία

² Παπαρηγοράκης, Ιδομενέας, *Συλλογή Ξενόγλωσσων λέξεων, της ομιλουμένης εν Κρήτη*, Εν Χανίοις 1952.

αγάς (aga) = τιμητικός τίτλος για τους μουσουλμάνους αξιωματούχους του στρατού, σε αντιδιαστολή του τίτλου εφέντης, από την ιεραρχία της γραφειοκρατίας

αγνάμια = γιδοπρόβατα

αζάς = σύμβουλος

αηνί = το περί την λατρεία και την πίστη καθεστώς των Χριστιανών

άρζι = η έγγραφη αναφορά, τέλος επί της αναφοράς ή αιτήσεως

αρτζουχάλι, (arzuhal) = η αναφορά, η αίτηση

άσπρο = μικρό ασημένιο νόμισμα. (υποδιαίρεσεις του : παράς, ρούπι, ζουλώτα). Άσπρα τρία = ένας παράς – 10 παράδες = ένα ρούπι – 30 ρούπια = μια ζουλώτα – 40 ζουλώτες = ένα γρόσι (ισοτιμίες του 1604).

βακούφι (vakif, vakf) = περιουσία αφιερωμένη για την συντήρηση ιερών (ευαγών) ιδρυμάτων

βακούφι ahli = κατηγορία βακουφιού, το εισόδημα του οποίου χρησιμοποιείται για τη συντήρηση προσώπου ή προσώπων που ορίζει ο κληροδότης

βακούφι haygi = κατηγορία βακουφιού, του οποίου το εισόδημα προορίζεται για αγαθοεργίες και φιλανθρωπικά έργα

βακούφι tenliyet = κατηγορία βακουφιού, τα εισοδήματα του οποίου αφιερώνονται σε ιερούς σκοπούς και εν μέρει στη διάθεση του διαχειριστή τους.

βακουφικός = αφιερωμένος

βακουφναμές (vakifname) = έγγραφο ίδρυσης ενός αγαθοεργού κληροδοτήματος

βακφιγές = αφιερωτικό έγγραφο

βαλής (vali) = ο διοικητής βιλαετιού, (εγιαλετίου) ο Γενικός Διοικητής

βασιμπουζούκος = ο άτακτος Οθωμανός

βάχτι (vakit και vakt) = η εποχή

βεζίρης (vezir) = τίτλος ανώτατου οθωμανού κρατικού λειτουργού.

βεκίλης = αντιπρόσωπος (της κοινότητας)

βεράτι = αυτοκρατορικές διαταγές κύρους. Έγγραφο αναγνώρισης προνομίων και επιβολής τους στους θρησκευτικούς αρχηγούς

βιλαέτι (vilayet) = μεγάλη διοικητική περιφέρεια, η Γενική Διοίκηση Κρήτης

βογιαχανέ = βαφείο

γενιτσάρ αγασί = αρχηγός των γενιτσάρων

γερλίδες = εντόπιοι γενίτσαροι

γη mevat = έρημη και εγκαταλειμμένη γη

γη metruke = κοινόχρηστη γη

γη miri = δημόσια ή «υποδημόσια» γη

γη tapulu = η παραχωρούμενη με έγγραφο τίτλο γη, σε καλλιεργητή. Αυτός απο-

κτούσε την κατοχή, τη νομή και τη χρήση της γης

γενιτσάραγας = αρχηγός των γενιτσάρων

δερβίσης (dervis) = μέλος θρησκευτικής αδελφότητας στο Ισλάμ

δεφτερδάρης = γενικός εισπράκτορας (έφορας) αρχιλογιστής

διβάνι = ανώτατο Οθωμανικό Συμβούλιο

δραγουμάνος = Χριστιανός Γραμματικός της Πόρτας

Εγίρα (χιτζρέ) = η φυγή του Μωάμεθ από τη Μέκκα και η εγκατάστασή του στη Μεδίνα, το 622 μ.Χ. από όπου αρχίζει και το μουσουλμανικό ημερολόγιο

εκτουπτζή = Γενικός Γραμματέας

εμίνης (emin) = τίτλος έμμισθου αξιωματούχου του κράτους. Ο οικονομικός υπάλληλος

εραζί-ι-χαριτζιγιέ = φορολογούμενες γαίες

εσνάφι = η συντεχνία, το σωματείο

εφένδης (efendi) εφέντης = τιμητικός τίτλος για τους μορφωμένους μουσουλμάνους αξιωματούχους στην ιεραρχία της γραφειοκρατίας και τους νομομαθείς θεολόγους

εφκάφι = το υπουργείο των εκκλησιαστικών

ζαΐμης (zaim) = ο επικαρπωτής ζεαμετιού, που σε καιρό πολέμου είχε την υποχρέωση να αντιπαρέχει στον σουλτάνο υπηρεσία και ορισμένο αριθμό ιππέων

ζαμπίτης (zabit) = αστυνομικός, είδος αρχιαστυνόμου

ζαπτιές (zaptiye) = χωροφύλακας

ζάφτι (zapt) = υποταγή

ζιαμέτι (zeamet) = μικρό τιμάριο – φέουδο δοσμένο σε στρατιωτικούς αξιωματούχους έναντι της υποχρέωσης να παρέχουν στον σουλτάνο υπηρεσία και ορισμένο αριθμό στρατιωτών σε καιρό πολέμου

ζιμέτ (αραβ.) = χρέος, φόρος (για τους μη Μουσουλμάνους υποτελείς-ραγιάδες)

ζιμί = φορολογούμενοι με κεφαλικό φόρο

ζιρά = πήχης μονάδα μήκους ίση προς επτά δραγμούς (παραλλήλως και συνεχώς τεθειμένων)

πόρτα του πασά = το διοικητήριο

ιμαρέτ = φιλανθρωπικό ίδρυμα

ιραδές (irade) = έγγραφη διαταγή

ιτζαρές (icar, icare) = το ενοίκιο

καβαζπασής = ο αρχηγός των καβάσηδων

καβάσης = ο αστυνομικός κλητήρας στην υπηρεσία του πασά

καδής (kadi) = ο τοπικός δικαστής, ιεροδίκης με βάση το ισλαμικό δίκαιο. Βασικό οθωμανικό αξίωμα της τουρκοκρατίας, αντίστοιχο του εισαγγελέα. Συνδύ-

αζε δικαστικά, συμβολαιογραφικά και διοικητικά καθήκοντα. Ο καδής, που προέδρευε στο ιεροδικείο στην έδρα της διοικητικής περιφέρειας του καζά, καταχώριζε τις πράξεις που εξέδιδε, καθώς και όλα τα εισερχόμενα και εξερχόμενα έγγραφα, σε ειδικούς ιεροδικαστικούς κώδικες (σιτζίλ). Ως δικαστής εφαρμόζε τον ιερό νόμο των μουσουλμάνων (σαρία), λαμβάνοντας υπόψη και το νόμο που εξέδιδαν οι σουλτάνοι (κανούν), όπως και το τοπικό εθιμικό δίκαιο (ερφ). Στο δικαστήριό του είχαν το δικαίωμα να προσφύγουν όλοι οι υπήκοοι ανεξαρτήτως θρησκευόμενου. Παράλληλα, ο καδής είχε και διοικητικά καθήκοντα, τα οποία ασκούσε σε συνεργασία με τους διοικητικούς αξιωματούχους του καζά, όπως και αρμοδιότητες σχετικές με τη συλλογή των φόρων.

καδιλίκι = επαρχία (περιφέρεια αρμοδιότητας ενός καδή)

καζάς (kaza) = διοικητική υποδιαίρεση του σαντζακιού. Η έκταση της επαρχία μετά το 1850. Η περιφέρεια στην οποία είχε δικαιοδοσία ένας καδής

καϊμακάμης (kaimmakam)= ο διοικητής ενός καζά, υποδιοικητής, έπαρχος

καλιοντζής = ναύτης

καδιλίκι = μικρότερο δικαστήριο στις έδρες επαρχιών

κανουναμές (kanunname) = κανονιστική διάταξη του σουλτάνου

κάνω ζάπτι = αστυνομεύω, διοικώ

κάνω ζουλούμι = να αδικήσω

καπή κεχαγιά = πρεσβευτής

καπηλείο = ταβέρνα

καπού κουλού = αυτοκρατορικοί γενίτσαροι

καπουτζή μπασή = αρχιθυρωρός

καρυγιέ (karye) = χωριό

κασίμης = ο επί των ορφανικών περιουσιών δικαστικός υπάλληλος

καστέλ κεχαγιασή = ο πρόεδρος του Καστελλίου (επαρχίας)

καστέλκιαγιασής = ο χριστιανός καπετάνιος της τουρκοκρατίας

κετχουντάς = αιρετός Χριστιανός πρόεδρος των επαρχιών, ως τα τέλη του 18^{ου} αιώνα

κεχαγιάς = επίτροπος

κιαγιάς = γραμματέας ή ο εισηγητής του πασά

κιαπίνι = το περί γάμου συνάλλαγμα, όλως αστικόν παρά τούρκους

κληρονομικών, λόγω ακληρίας ή δημεύσεως

κονάκι (konak) = διοικητήριο, το μεγάλο σπίτι, σπίτι

κοτζάμπασης (kocabasi) = πρόκριτος, δημογέροντας

λιβά (liva) = νομός, διοικητική υποδιαίρεση του βιλαετιού (συνώνυμο με σαντζάκι)

λουφές (ulufe) = ο μισθός

λωβή = η λεπρή

μαγαζετζής (magazaci) = ο αποθηκάριος
 μαγλατάς (mugalata) = απάτη, αθέτηση υποχρέωσης
 μαζμπατάς = αναφορά – έκθεση
 μαλικιανέ αγκασί = ισόβιος εκμισθωτής των έγγειων φόρων (στυγνός εκμεταλλευτής των φορολογουμένων)
 μαλμουδέρης = οικονομικός υπάλληλος στην επαρχία
 μεγάς βεζύρης = ο δεύτερος μετά τον σουλτάνο αξιωματούχος στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, ο πρωθυπουργός του σουλτάνου
 μεεμούρης = δημόσιος κυβερνητικός υπάλληλος
 μεκτέπ σανδηγί = δικαιώματα του Εθνικού Ταμείου (των χριστιανών)
 μεντρεσές (medrese) = ιεροσπουδαστήριο το ανώτερο μουσουλμανικό εκπαιδευτήριο
 μεσκίνης (miskin) = ο λεπρός, ο λουβιάρης
 μετζιτιές (mecidiye) = α. οθωμανικό νόμισμα που κόπηκε από τον σουλτάνο Αμπντούλ Μετζίτ. β. Παράσημο.
 μετζλίσι κεπίρι εγιαλέτ = ανώτατο διοικητικό συμβούλιο της νήσου
 μεχκεμέ (mehkeme) = το δικαστήριο του καδή, ιεροδικείο, δικαστήριο μουσουλμανικού νόμου
 μιλέτι (millet) = μη μουσουλμανικές κοινότητες της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Το έθνος
 μιλλετι-μπασής = ο αρχηγός του μιλλετιού, εθνάρχης (συνήθως) ο Πατριάρχης
 μιγκ (αραβ.) = ιδιοκτησία
 μιγκναμές = τίτλος ιδιοκτησίας
 μιρί = δημόσιο και το δικαίωμα του δημοσίου επί των κληρονομιών
 μουαβίνης (muavin) = βοηθός του Διοικητή, του καϊμακάμη και του μουτεσαρίφη
 μουδír(-ης) (müdir – müdür) = ο διευθυντής, ο τμηματάρχης, πολιτικός προϊστάμενος επαρχίας, έπαρχος
 μουκατα-αγκασή (mukataa Agasi) = ενοικιαστής φόρου των γεωργικών προϊόντων
 μουκατάς (mukataa) = ενοικίαση φόρων. Ο ενοικιαστής (μουκατά-αγκασή) αναλάμβανε τη διαδικασία είσπραξης των φόρων μιας συγκεκριμένης περιοχής πληρώνοντας στο δημόσιο ένα ποσό ανεξάρτητα από το πόσο θα εισέπραττε εκείνος τελικά. -Μικρό τιμάριο που δόθηκε σε Τούρκους ιδιώτες για να προσφέρουν ειδικές υπηρεσίες στο κράτος.
 μουλαζίμης (mülazim) = ο αστυνόμος, υπολοχαγός, ο μαθητευόμενος, ο εργαζόμενος αμισθί με την προσδοκία διορισμού.
 μούλκι (mülk) = ιδιόκτητος αγρός περιουσία πλήρους κυριότητας (απόλυτης ιδιοκτησίας)
 μουλκναμές (mülkname) = σουλτανικός τίτλος, που πιστοποιούσε ειδικά το δικαιώματα του κατόχου του μουλκίου.

μουλτεζίμης (multezim) = ενοικιαστής που εκμίσθωνε χωράφια από το δημόσιο για την είσπραξη των φόρων

μουρτάτης = βέβηλος, αρνησίθρησκος

μουσαβίρ = σύμβουλος του Γεν. Διοικητή

μουτεβελής (mutevelli) = αστυνομικός, ο διαχειριστής βακουφίου, ή βακουφικής περιουσίας

μουτασερίφης (mutassarif) = διοικητής μιας διοικήσεως λίβα, διοικητής σαντζακιού

μουτζούρης = δεσμοφύλαξ

μουτής (müti) = ο υποταγμένος, ο προσκυνημένος, μη επαναστάτης

μουφετίσι χουκιάμ = Επιθεωρητής της δικαιοσύνης

μουφτής = νομοδιδάσκαλος, ερμηνευτής του μουσουλμανικού νόμου

μουχασεπηδζής = λογιστής

μουχτάρης = ο δημογέροντας, ο εκπρόσωπος

μπέης (bey) = τιμητικός τίτλος

μπεκτασής (bektasi) = ιερό πρόσωπο που ανήκε στη θρησκευτική αδελφότητα των Μπεκτασήδων

μπίμπασης = χιλίαρχος

μπουγιουρντλί = έγγραφη διαταγή

μπουλούκμπασής = αξιωματικός

μπουμπασίρης = διαγγελέας, αγγελιαφόρος, κλητήρας

ναΐπης = ο κατώτερος δικαστής ή ειρηνοδίκης, ο προϊστάμενος κανδιλικίου (επαρχιακός δικαστής, ειρηνοδίκης)

ναμές (περσική) = έγγραφο

ναχιγιές (Nahiye) = διοικητική υποδιαίρεση του καζά

νιζάμι = τάξη

ντιζντάρ αγάς = φρούραρχος

ντουκιαντζής = καταστηματάρχης

ορταγασής = αρχηγός του ορτά, δηλαδή των στρατιωτικών ταγμάτων (ορτάδων)

ορτάς = στρατιωτική μονάδα ενός τάγματος

ουρφιγιέη ρουσουμί-ι-διβανιγιέ = γενικά οι φόροι που εισπράττονταν από το σουλτάνο στις υπόλοιπες (εκτός της Κρήτης) επαρχίες του Οθωμανικού κράτους, σε αντιδιαστολή αυτών των φόρων, που όριζε ο ιερός νόμος

πακτώνω = ενοικιάζω

πασαλής = το κρητικό μαχαίρι

πασαλίκι = το διοικητικό διαμέρισμα αρμοδιότητας ενός πασά (νομός)

Πατριχανές = το Οικουμενικό Πατριαρχείο

πειγιέ = φόρος επί της πωλήσεως
ρεήζ εφένδης = υπουργός των εξωτερικών
ρέσμι = δασμός
ρούμ μιλετί = οι ορθόδοξοι Οθωμανοί υπήκοοι, που ανεξάρτητα από τη μητρική τους γλώσσα, είναι με το πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως (Ελληνορθόδοξοι)
ρουστιέ = ανώτερο μουσουλμανικό σχολείο
σαντζάκι (sancak) = διοικητικό διαμέρισμα, υποδιαίρεση του βιλαετιού, αντίστοιχο του νομού (συνώνυμο με λιβά)
σαντζάκ βέης = ο διοικητής, πασάς ενός διαμερίσματος
σεϊχης (seyh) = ηγούμενος μωαμεθανικής μονής (τεκέ). Τίτλος τιμής απονεμόμενος σε σεβαστά πρόσωπα/ο επικεφαλής μιας θρησκευτικής αδελφότητας
σεμπίλ χανές = φιλανθρωπική βρύση
σερασκέρης = αρχιστράτηγος
σεριάτ (seriat)= ο ιερός νόμος του Ισλάμ
σετουρνάς = αρχιαστυνόμος διοικητικού διαμερίσματος
σεφέρι = εκστρατεία
σιγκιλάτι = δηλαδή σιζιλάτι, δικαστικό πρωτόκολλο
σιλιχτάρ = υπασπιστής
σιμπιάν = (μουσουλμανικό) Δημοτικό Σχολείο
σιουζίλ, σετζίλ = τέλος δικαστικού πρωτοκόλλου
σούμπασης = επιστάτης
σουρούτι = συνθήκη
σπαχής (sipahi) = οθωμανός ιππείας στον οποίο εκχωρούνταν φορολογικές πρόσοδοι με την υποχρέωση σε καιρό πολέμου, να παρέχει υπηρεσία στον σουλτάνο
σπέζα ή σπένζε = φόρος προσωπικός όμοιος του χαρατσίου
τακρίρι = αναφορά
τανζιμάτ (Tanzimat) = η περίοδος των μεταρρυθμιστικών μέτρων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία 1839-1876
ταπί (tapu) = έγγραφο με τον οποίο ο καλλιεργητής αποκτούσε την κατοχή, νομή και χρήση της γης
ταρίφα = διατίμηση, διάγραμμα τιμών
τεκές (tekke) = το μοναστήρι των μωαμεθανών. Ίδρυμα όπου συγκεντρώνονταν οι δερβίσηδες
τεμλίκι (temlik) = τα κτήματα, γεωργικές εκτάσεις με τίτλους ελεύθερης ιδιοκτησίας που ο σουλτάνος είχε εκχωρήσει, για τις υπηρεσίες που είχαν προσφέρει, σε ανώτερους στρατιωτικούς αρχηγούς ή σε διακεκριμένους υπηκόους
τερτίπι = το σχέδιο

τεφτέρ-ι-χακανή = κτηματολόγιο
 τζαμαζιγιέ = φόρος επί της πωλήσεως ζώων
 τζανλί-μοναστήρ = μοναστήρι με κώδικα
 τζαριγιέ = δούλη με την οποία οι Τούρκοι χωρίς να την νυμφευτούν νόμιμα αποκτούσαν τέκνα
 τζερεμές = το πρόστιμο
 τζερίπ = μονάδα μέτρησης για την έκταση γης 60X60 πήχων
 τζιζιγιέ (cizye) = φόρος που καταβάλλουν οι μη μουσουλμάνοι, για τα χωράφια τους
 τιμάριο (timar) = μικρή αγροτική έκταση που παραχωρούνταν σε αξιωματικό του στρατού από τον σουλτάνο για να καρπώνεται τα έσοδά της με την υποχρέωση να διατηρεί ή να εξοπλίζει ένοπλο στρατιωτικό τμήμα
 τιμαριούχος = τιμαριώτης, ο κάτοχος του τιμαρίου
 τοπ-αλτί = η αγροτική περιφέρεια
 τουράς = το αυτοκρατορικό έμβλημα πάνω στα επίσημα έγγραφα του σουλτάνου
 τούσλα = η αλυκή (άλατος)
 τσοχαντάρης = ειδικός απεσταλμένος της Υψ. Πύλης
 φετβάς = ιερονομική ρήτρα (όρος σύμβασης), γνωματοδότηση του ιεροδικείου
 φερμάνι ή φερμάνι (ferman, firman) = επίσημο σουλτανικό διάταγμα
 χαβάσι χουμαγιούν = βασιλικά η δημόσια κτήματα (τα πρώην δημόσια κτήματα των Βενετών)
 χάνι (han) = το πανδοχείο, σταθμός πάνω σε δρόμο για ανάπαυλα, και τη διαμονή πεζών και υποζυγίων
 χαράτζ-ι-μουκατά = φόρος κατ' αποκοπή
 χαράτς (harac) = είδος κεφαλικού φόρου, φόρος επί ιδιοκτησίας
 χαρεμλίκι = γυναικωνίτης
 χάσι (hass) = μεγάλο αγροτική εισόδημα που παραχωρούνταν σε υψηλά πρόσωπα, της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (μητέρα και αδέρφια σουλτάνου, βεζίρηδες και υψηλόβαθμους αξιωματούχους)
 χάττι = δίπλωμα
 χάττι - Σερίφ = ιερόν γράμμα
 χάττι - Χουμαγιούν (Hatt-i-Humayun) = αυτοκρατορικό διάταγμα του 1856 με περιεχόμενο τις Οθωμανικές μεταρρυθμίσεις
 χότζενα = έρεια (διδασκάλισσα) στους Οθωμανούς
 χοτζέτι = πρακτικό αγοράς ή πώλησης

